

ZIRIDAVA XXVI/1

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ARAD 2010

ZIRIDAVA XXV/1

2010

www.museumarad.ro
ISSN 1224-7316

<https://biblioteca-digitala.ro>

CUPRINS
CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

Peter HÜGEL George Pascu HUREZAN Florin MĂRGINEAN Victor SAVA	Cercetarea arheologică în zona arădeană. Un scurt istoric <i>Archaeological Research In The Arad Region. A Brief History</i>	7
Felicia Aneta OARCEA	Spre un nou muzeu. Repere ale secției de istorie modernă (I) <i>Towards A New Museum. References Of The Modern History Department (I)</i>	25
Virgil ȘERBAN Bogdan IVAȘCU	Secția de istorie contemporană <i>The Contemporary History Department</i>	43
Adriana PANTAZI	Secția de artă: colecție, expoziție, eveniment cultural <i>The Art Department. Collection, Exhibition, Cultural Event</i>	53
Rodica Elena COLTA Sorin SABĂU Gabriel HĂLMĂGEAN	Secția de etnografie a Complexului Muzeal Arad. Scurt istoric <i>The Ethnography Department Of The Arad Museum. A Brief History</i>	63
George IUGA	Scurt istoric al secției de științele naturii <i>A Brief History Of The Natural Sciences Department</i>	71
Virgil ȘERBAN	Palatul Cultural și activitatea sa în timpul directoratului lui Lazăr Nichi (1921– 1944) <i>The Cultural Palace And Its Activity During The Directorate of Lazăr Nichi (1921–1944)</i>	73
Alexandru BERZOVAN	Imagini și însemnări incizate pe blocuri de piatră din cetățile dacice din Munții Șureanului <i>Images And Signes Carved On Stone Blocks From The Dacian Fortresses Of The Sureanu Mountains</i>	83
Eugen D. PĂDUREANU	Despre etimologia termenilor "limigantes" și "arcaragantes" <i>About The Etymology Of The Terms "Limigantes", "Arcaragantes"</i>	103

Augustin MUREȘAN	Stema familiei Huniazilor pe o arbaletă din secolul al XV-lea <i>Le blason de la famille Hunyadi sur une arbalète du XV-ème siècle</i>	117
Vasile MĂRCULEȚ	Aseziul Chilieii (iunie 1462) – acțiune antiotomană sau agresiunea Moldovei împotriva Țării Românești? <i>Le siège de Kilia (juin 1462) – Intérêt d'état ou l'agression d'Etienne le Grand contre Vlad l'Empaleur?</i>	121
Augustin MUREȘAN Ioan POPOVICI	Tipare sigilare bisericești din colecția Direcției Județene Arad a Arhivelor Naționale (II) <i>Church Seal Patterns From The Collection Of The Arad County Directorship Of The National Archives (II)</i>	131
Eugen GHIȚĂ	Realități demografice în orașul Arad în secolul al XVIII-lea <i>Demographic Realities In The City Of Arad In The XVIIIth Century</i>	137
Vasile POPEANGĂ	Înființarea preparandiei din Arad în context pedagogic-cultural european <i>Die Gründung der Arader Preparandia im europäischen, kultur - pädagogischen Kontext</i>	149
Augustin MUREȘAN	Un tipar sigilar din 1818 al breslei unite din Lugoj <i>Ein Siegel der Vereinigten Zunft aus Lugosch</i>	165
Viorel SIDA	Un "înscriș" din secolul al XIX-lea despre școala românilor din Arad – Micălaca <i>A „Document” From The XIXth Century About The Romanian School From Arad – Micălaca</i>	169
Maria VERTAN	Sigilii sătești din districtul Ciacovei <i>Village Seals In The District Of Ciacova</i>	179

Aurel DRAGOȘ	Cântecul de lebedă al morilor de pe Canalul Jozsef Nador <i>Le chant de cygne des moulins du Canal Jozsef Nador</i>	187
Augustin MUREȘAN	Tiparul de sigiliu din 1876 al Asociației meșteșugarilor fierari, rotari, dogari și frânghieri din Sântana, Comitatul Arad <i>Das Siegel des Gewerbevereins der Schmiede, Räderer, Böttcher und Seiler aus Sanktanna (1876)</i>	197
Dan DEMȘEA	Date genealogice și istorico-documentare referitoare la familia învățătorului și preotului Ioan Silviu Tomuția din Lupești – Arad (1889-1971) <i>Données généalogiques et historique-documentaires relativement à la famille de l'instituteur et prêtre Ioan Silviu Tomuția de Lupești (1889-1971)</i>	199
Maria LĂDĂU	Probleme agricole reflectate în presa românească din Banat între anii 1900 - 1918 <i>The Agricultural Problem Viewed By The Romanian Press. 1900-1918</i>	221
Angela DUMITRESCU	Din istoria învățământului confesional românesc din Banat – Legea XVI din 1913 <i>From The History Of The Romanian Confessional Education In Banat - Law XVI From 1913</i>	231
Radu ARDELEAN	Istoria în <i>Pagini Literare</i> (Arad, 1916) <i>L'histoire dans la revue "Pagini literare" ("Pages littéraires", Arad, 1916)</i>	239
Virgil VALEA	Aspecte ale participării bisericii ortodoxe la viața societății arădene interbelice <i>Aspects Of The Involvement Of The Orthodox Church In The Social Life Of Arad During The Inter-War Period</i>	265
Camil PETRESCU	Industria de hârtie și industria lemnului din Timișoara în perioada 1918-1940 <i>Papier- und Holzindustrie aus Timișoara in der Zeitspanne 1918-1940</i>	277

Sorin SABĂU	Exploatări forestiere în plasele Hălmagiu, Sebiș și Târnova (județul Arad), înainte și după Reforma Agrară din 1921 <i>Wood Exploitations In The Districts Of Hălmagiu, Sebiș and Târnova (County of Arad) Before And After The Agrarian Reform From 1921</i>	285
Valeriu GIURAN Vasile DUDAȘ	Aspecte privind participarea Diviziei 1 Infanterie Instrucție la luptele din cel de-al Doilea Război Mondial, campania din vest, în zona Crișului Alb, în septembrie 1944 <i>Some Aspects Concerning The Participation Of The 1st Infantry Division In The Battles Of WW II. The Western Campaign In The Crisul Alb Region, During September 1944</i>	293
Bogdan IVAȘCU	Cadrele de partid în campania electorală din 1946 – aspecte locale <i>The 1946 Electoral Campaign And The Role Of The Party Staff - Local Aspects</i>	309
Eusebiu NARAI	Naționalizarea principalelor mijloace de producție în județul Severin <i>The Nationalization Of The Most Important Means Of Production In The Severin District</i>	317
Daniel COSTINA	Cauzele declanșării revoltei țărănești din județul Arad din august 1949 <i>Die Ursachen des Ausbruchs der Bauern-Revolve aus dem Kreis Arad, im August 1949</i>	329
Gabriel HĂLMĂGEAN	Aspecte ale procesului de colectivizare în zona Săvârșin – întovărășirile agricole de la Temeșești și Troaș <i>Aspects Of The Collectivization Process In Săvârșin Area – Temeșești And Troaș Agrarian Associations</i>	335
Liviu MĂRGHITAN	File de jurnal (1966). Despre tezaurul de monede roame imperiale de la Micia <i>Fichier de journal (1966). Le tresor des monnaies imperiales romaines de Micia</i>	347

CERCETAREA ARHEOLOGICĂ ÎN ZONA ARĂDEANĂ (SCURT ISTORIC)¹

Peter Hügel
George Pascu Hurezan
Florin Mărginean
Victor Sava

Începuturile preocupărilor legate de vestigiile antice sunt greu de fixat în timp. Faptul că în zidăria mănăstirilor ridicate în secolele XII - XIII pe valea Mureșului au fost refolosite materiale de construcție romane indică o raportare foarte pragmatică la vestigiile antichității clasice care, deși în ruină, mai erau în picioare. Întrebarea la care încă nu putem răspunde este de unde anume au fost procurate aceste materiale de construcție, din ruinele unor clădiri aflate în imediata vecinătate a edificiilor medievale sau au fost aduse de la zeci de kilometri distanță, de la Micia și Apulum. Oricum, folosirea monumentelor vechi drept carieră de material de construcție, obicei perpetuat până în epoca modernă, demonstrează lipsa considerației istorice față de acestea. Situația implică un paradox: pe de o parte mănăstirile au fost totuși păstrătoarele moștenirii spirituale a antichității clasice pe de alta au desconsiderat vestigiile materiale ale acesteia. Există însă dovezi că încă din secolele X - XI căutători de comori scotoceau siturile romane pentru a da de obiecte de valoare (inclusiv fragmente de *terra sigillata*) care ulterior erau vândute unor așezăminte monahale. Această situație este documentată pentru occidentul european².

Cele mai vechi "săpături arheologice", despre care avem date sigure, se datorează unor pâncotani, curioși și întreprinzători. Ei au scormonit, pe la 1847, ruinele de pe Dealul Cetății Pâncotei (locul cunoscut și sub denumirea de "Cetatea turcească" sau "La mănăstire"). Deși au fost dezvelite ziduri vechi și chiar morminte, săpăturile au fost abandonate nedescoperindu-se visatele obiecte cu valoare intrinsecă mare (de aur). Descoperirea fortuită, în 1862, a tezaurului de câteva mii de monete republicane la Bârsa a reaprins fantezia căutătorilor de comori care în 1862-1863 au reluat săpăturile la Pâncota³. Primele cercetări de teren realizate de un cunoscător al antichității romane îi aparțin lui Fl. Römer⁴ care a fost delegat de Muzeul Național de Antichități din Budapesta pentru a depista vestigiile arheologice din zona Mureșului inferior. În 1868 el se afla la Bulci. În același an Al. Mocioni demara lucrările de renovare și extindere a castelului din localitate pe care tocmai îl cumpărase. Este neclar dacă materialele romane amintite ulterior de Römer ca provenind de la Bulci au fost descoperite cu ocazia săpării fundației pentru corpul de nord al castelului sau provin din săpături arheologice întreprinse în punctul "Cetate" sau "La Mănăstire" situat la doar 200 m nord-vest de castel⁵.

¹ Lucrarea de față reprezintă o revizuire și aducere la zi a textului P. Hügel, *Cercetarea arheologică arădeană (scurt istoric)*, publicat ca studiu introductiv în *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. I. Județul Arad* (în continuare *RepArhAr*), Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999, p. 7 - 20.

² Informația o datorăm d-lui prof. dr. Sigmar von Schnurbein.

³ *RepArhAr*, sv. Pâncota, pct. 1, Bârsa, pct. 1.

⁴ Römer Floris (1815 - 1889), cleric și profesor din Bratislava, activ mai apoi la Győr și Budapesta, a ajuns membru al Academiei Ungare de Științe. Înaintea delegării sale la Bulci își câștigase reputația în lumea științifică maghiară prin publicarea, în 1865 - 1866, a unui ghid artistic-arheologic (*Györi történelmi és régészeti füzetek*, 4 vol., Budapesta, 1865; *Műregészeti kalauz*, 2 vol., Budapesta, 1866); cf. IDR III/1, p. 23 (I. I. Russu).

⁵ *RepArhAr*, sv. Bulci, pct. 2 - 4.

Rómer și-a continuat periegezele în zona arădeană și în anii următori. Astfel, în 1870, a fost prezent la Pecica unde, împreună cu J. Hampel, a efectuat primele măsurători la “Șanțul Mare”. Datele sumare înregistrate cu această ocazie au fost preluate în schița monografică a lui I. Parecz, care afirma că “movila dintre Semlac și Pecica, ce pare a fi servit la scopuri militare, a fost înconjurată de șanțuri și este foarte înaltă”⁶. Probabil ca urmare a semnalării lui Rómer și Hampel, Comisiunea Monumentelor Istorice de la Budapesta l-a delegat, în 1872, pe inginerul topograf Pál Molnár, pentru a realiza o schiță topografică a “cetății” de la “Șanțul Mare”⁷.

Deja pe la 1862 - 1863 se discuta în mediile intelectualității arădene oportunitatea înființării unei societăți care să se ocupe de descoperirea, păstrarea și valorificarea vestigiilor trecutului⁸. Aceasta însă nu a luat ființă. În timp ce la Deva G. Téglás punea bazele Societății pentru Istoria și Arheologia Comitatului Hunyad (1870)⁹ iar la Timișoara lua ființă Societatea de Istorie și Arheologie (SIA), din inițiativa lui Zs. Ormós (1872)¹⁰, elita intelectuală arădeană se afla încă sub puternica impresie a revoluției de la 1848/49. Aproximativ de aceste evenimente, adunarea de date și relicve legate de ele, au fost demersurile la modă. În timp ce în orașele vecine se puneau bazele unor colecții muzeale, în înțelesul modern al conceptului, la Arad se strâneau piese pentru un relicvariu, mai degrabă un lăcaș de cult decât un muzeu¹¹. “Complexul Revoluției” a marcat pe termen lung evoluția elitei intelectuale maghiare din oraș, complex care și-a găsit, mai apoi, replica din partea intelectualității românești în cultul pentru mișcarea unionistă și evenimentele legate de 1 Decembrie 1918.

Urmând indicațiile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Budapesta, privind îmbogățirea bazei de material didactic, marile licee din Arad și Lipova și-au constituit colecții de antichități. Avem date despre asemenea colecții înfiripate la liceul din Lipova și la cel regal din Arad. Ele cuprindeau mai ales monete și medalii precum și relicve ale revoluției. În 1876, profesorul I. Kövesdi a aranjat piesele colecției liceului arădean în ordine cronologică, expunându-le spre vizitare, în biblioteca liceului. Era vorba de circa 270 de obiecte, în marea lor majoritate monete și medalii, dintre care unele antice. Impactul asupra opiniei publice a fost demn de luat în seamă. Un prim rezultat al acestui semnal, l-a constituit donația grofului B. Török către liceu: “225 de cărți și 25 de obiecte foarte vechi”¹².

Între timp, începând din 1873 și până prin 1877, preotul F. Varga și călugărul benedictin I. Miletz, ambii membri ai SIA Timișoara (cel din urmă chiar custodele colecției și redactorul șef al publicației societății) au supravegheat vară de vară lucrările editare desfășurate la Păulișul Nou salvând un important material arheologic neolitic și de epoca bronzului care a intrat în fondurile colecției resp. muzeului (din 1877) SIA. În 1877 Varga a finanțat din surse proprii sondajele arheologice din zona cimitirului de la Păulișul Nou¹³.

⁶ I. Parecz, *Aradmegye és Aradváros ismertétese*, Arad, 1871, p. 77.

⁷ E. Dörmer, *Istoricul cercetărilor*, în I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 16.

⁸ S. More Heitel, *Abația de la Pâncota și vestigiile ei*, Cluj-Napoca, 2006, p. 11 sqq.

⁹ IDR I, p. 59, n. 38.

¹⁰ Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică. I. 1872-1918*, în *Bibliotheca historica et archaeologica Banatica*, VII, Timișoara, 1997, p. 13 sq.

¹¹ Vezi în acest sens, aprecierea lui C. Petranu, *Muzeele*, p. 26.

¹² S. Márki, *Jegyzetek*, p. 1. Pentru acest, prim, registru al colecției colecției de antichități a liceului regal din Arad, vezi: M. Barbu, G.P. Hurezan, I. Szatmári, *Ziridava*, 22, 2000, p. 295 - 316 și *Ziridava*, 23, 2002, p. 459 - 558.

¹³ Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului*, p. 18, 19, 21, 83.

La Arad, chiar dacă prefectul își îndemna oficial fiul, A. Török, să adune date despre trecutul îndepărtat al zonei, cercetarea de teren se afla în impas¹⁴. Abia în 1881, s-au pus bazele societății culturale “Kölcsey”¹⁵ care grupa cei mai de vază intelectuali arădeni. Asociația își propunea să dea un impuls vieții culturale arădene¹⁶. La conducerea secției de istorie a societății a fost ales profesorul de istorie S. Márki¹⁷. În primăvara lui 1882 el a preluat custodia colecției de antichități a liceului regal întocmind un prim registru de inventar al acesteia¹⁸. În continuare, a adresat SIA Timișoara rugămintea de a găzdui în paginile buletinului ei (*TRÉT*) studii de istorie și arheologie privitoare la comitatul Arad. În vara lui 1882 Márki îl însoțea pe K. Torma în cercetarea valurilor de pământ și a urmelor romane în zona Chesinț, Neudorf, Cladova, Păuliș¹⁹, Sâmbăteni²⁰. Problema vestigiilor romane din Banat intrase de la început în atenția SIA Timișoara care a susținut activ proiectul lui Torma: acesta căuta deja în 1881 să identifice drumurile și stațiunile menționate de *Tabula Peutingeriana* în estul Banatului. În anii următori, I. Pontelly a continuat cercetarea și cartarea valurilor dintre Timișoara și Mureș semnalând și fortificația de pământ situată la vest de Frumușeni de unde a cules, în 1884, “cioburi turcești”²¹. În același an, Márki a publicat un articol despre “ringul avar de la Sântana” în anuarul societății “Kölcsey”, lansând o interpretare istorică eronată a sitului de la “Cetatea Veche” care a făcut carieră până la mijlocul veacului următor²².

În priegehezele sale, Márki a fost însoțit de inimosul profesor de desen al Liceului Regal de Stat din Arad, Dömötör Laszlo, care, preț de două decenii, avea să fie principalul, dacă nu cumva singurul, promotor al cercetării arheologice de teren arădene. Rezultatele primilor ani de priegeheze au fost sintetizate de Márki într-un articol despre preistoria Aradului²³.

În continuare, mișcarea muzeală, istorică și arheologică timișoreană concentra eforturile specialiștilor și amatorilor de antichități din întregul Banat. Astfel, în Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie din Ungaria de Sud (SMIA), creată în 1884 prin fuzionarea SIA cu Asociația Muzeală, găsim și 9 membri din comitatul Arad²⁴.

---

¹⁴ S. Márki, *Jegyzetek*, p. 1.

¹⁵ F. Kölcsey (1790 - 1838) a fost un scriitor iluminist maghiar cf. și *Dicționar Enciclopedic Român*, vol II., Buc., 1965, p. 335. Societatea a funcționat între 1881 și 1949 fiind reînființată în 1990, vezi și N. Kiss, *Ziridava*, 2, 1968, p. 148 n. 2.

¹⁶ C. Petranu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și administrarea lor*, București, 1922, p. 121.

¹⁷ Márki Sándor (1853 - 1925) și-a făcut studiile medii la Oradea și cele universitare (istorie - geografie) la Budapesta (1872 - 1876). A fost profesor secundar la Arad (1877 - 1886), apoi profesor la Universitățile din Cluj (1892 - 1912) și Szeged (1919 - 1925). Din 1892 a fost membru corespondent și din 1912 membru titular al Academiei Maghiare de Științe; cf. M. Barbu, G.P. Hurezan, I. Szatmári, *Ziridava*, 22, 2000, p. 295 sqq.

¹⁸ S. Márki, *Jegyzetek*, passim. Sunt înregistrate 339 piese.

¹⁹ Societatea “Kölcsey” fusese înștiințată în 1882 despre descoperirea fortuită la Păulișul Nou a unor obiecte arheologice în viile lui Boros Beni și Karossy Ferenc; Arhiva Secției de Istorie Veche a Complexului Muzeal Arad (în continuare, ASIV), I, nr. 1.

²⁰ Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului*, p. 30, 31.

²¹ *Ibidem*, p. 31, 33, 35.

²² S. Márki, *AKEÉ*, 1884, p. 185 - 194. Articolul este aproape identic cu cel publicat de Márki în *AE*, 1882, p. 112 - 121.

²³ S. Márki, *AKEÉ*, 1885, p. 156 - 167.

²⁴ Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului*, p. 34.

În intervalul 1883 – 1885, interesul opiniei publice arădene a fost dinnou captat de descoperirile de la Pâncota - “Cetatea Turcească”. Noile săpături, în care iarăși diletanții au avut un rol hotărâtor, l-au implicat și pe Márki care a oferit o primă descriere arheologică-istorică a sitului semnalând piesele neolitice, fortificația de pământ construită pe un grătar de lemn, bazilica, mănăstirea și cetatea turcească²⁵. Cu ocazia ultimelor intervenții, au fost descoperite și două altare²⁶. Importanța sitului pentru zona Zarandului a fost una deosebită, dat fiind faptul că, pe lângă cetatea și mănăstirea medievală²⁷, atestate documentar aici, este pomenit, începând din 1332, și arhidiaconatul de Pâncota, enclava episcopiei de Eger, plasată strategic între dieceza de Oradea și Cenad²⁸.

În primăvara anului 1888, lucrătorii care amenajau terasamentul pentru calea ferată Arad - Oradea, au descoperit la cca 4 km sud de Sântana, în dreptul cantonului “Cetatea Veche”, un tezaur din aur cântărind cca. 0,5 kg²⁹. “Săpăturile de salvare”, inițiate imediat de A. Török, au dus la descoperirea a două morminte lipsite de inventar. Tezaurul, datând din prima vârstă a fierului, a ajuns la Viena, de unde, în ciuda adreselor lui L. Dömötör, nu s-a mai întors la Arad³⁰. Folosindu-se de interesul trezit de spectaculoasa descoperire, Dömötör a solicitat și a obținut din partea subprefectului P. Ormós aprobarea și sprijinul financiar pentru organizarea de săpături arheologice pe pășunea de lângă cimitirul din Păulișul Nou³¹. Amploarea și rezultatele acestora nu ne sunt necunoscute. Colecția de “obiecte arheologice” a societății “Kölcsey” continua să se îmbogățească permanent în urma cercetărilor de teren întreprinse de Dömötör dar și prin donații sau achiziții³².

Inaugurarea noului “Palat Muzeal” (27.11.1889) la Timișoara³³ a determinat conducerea societății “Kölcsey” să-și intensifice eforturile în direcția organizării unui muzeu la Arad. În 1891, s-a constituit un consiliu director care urma să facă toate demersurile necesare pentru a deschide un muzeu al orașului. Acesta urma să cuprindă piese ilustrând istoria medievală și modernă a Aradului, în centru situându-se relicvele Revoluției de la 1848/49³⁴. Dömötör a încercat să convingă membrii societății, consiliul director și autoritățile locale de necesitatea includerii “obiectelor arheologice” în viitorul muzeu. Propunerea a fost refuzată cu motivația că sunt prea puține obiectele din colecția de arheologie pentru a le aloca un spațiu în viitorul muzeu³⁵. În aceste condiții, Dömötör și-a amplificat eforturile în direcția procurării de noi piese. Deja în primăvara anului 1892, a făcut demersuri pe lângă conducerea domeniilor fiscului în vederea concesiunii către societatea “Kölcsey” a celor cinci movile din hotarul comunei Glogovăț (Vladimirescu)³⁶.

²⁵ S. Márki, *TRÉT*, 1, 4, 1885, p. 196 - 202; *RepArhAr*, sv Pâncota, pct. 1.

²⁶ S. More Heitel, *Abația de la Pâncota*, p. 44sqq.

²⁷ A.A. Rusu, G.P. Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999, p. 64-66; *Idem*, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000, p. 185-194.

²⁸ S. More Heitel, *Abația de la Pâncota*, p. 9.

²⁹ *Vezi RepArhAr*, sv Sântana, pct. 4.

³⁰ ASIV, I, nr. 4 și 8.

³¹ ASIV, I, nr. 3 și 7.

³² În 1888, au fost achiziționate 37 de monete de argint descoperite lângă Ineu (ASIV, I, nr. 5). În același an, avocatul E. Heeger a donat 59 de monete antice din argint și bronz (ASIV, I, nr. 6), iar I. Navay (Mako) a cedat societății piesele descoperite cu ocazia amenajării cursului Erului, între acestea și câteva fibule de argint gotice (ASIV, I, nr. 7 a).

³³ Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului*, p. 46.

³⁴ G. Lanevschi, *Palatul Cultural din Arad*, Arad, 1993 (mss), p. 3.

³⁵ ASIV, I, nr. 9 și 9 b.

³⁶ ASIV, I, nr. 9 a.

Acțiunea a fost susținută și de Societatea de Arheologie de la Budapesta³⁷. Datorită încurcăturilor birocratice și a lipsei de fonduri, săpăturile arheologice n-au putut începe.

Între timp, fusese amenajat “Muzeul Relicvelor de la 1848 - 1849”. Expoziția ocupa etajul II al clădirii Teatrului de Stat din Arad și a fost gata pentru deschidere în 6 octombrie 1892, însă vernisajul oficial a avut loc abia la 15 martie 1893³⁸.

Dezamăgit de neinclusiunea colecției arheologice în expoziția muzeală, Dömötör s-a dedicat în anii următori mai mult activității didactice, răbind periegezele. S. Márki, ajuns profesor la Universitatea din Cluj, publica, între timp, ampla sa monografie dedicată comitatului și orașului Arad³⁹. Partea afectată istoriei vechi este destul de redusă și trădează ruptura dintre vasta cultură general-istorică a autorului și înțelegerea descoperirilor arheologice din teren.

În 1896, profesorul B. Pósta⁴⁰ de la MNMB, a realizat un sondaj arheologic la Curtici unde a surpins o așezare a epocii cuprului, cultura Bodrogkeresztúr, suprapusă de una de la mijlocului epocii bronzului și prima vârstă a fierului⁴¹.

În 1897, a luat ființă la Budapesta Inspectoratul General al Muzeelor și Bibliotecilor, ca organ specializat în cadrul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice⁴². Inspectoratul putea oferi subvenții muzeelor care, odată acceptate, presupuneau un control nominal al statului asupra acestor instituții⁴³.

Noul organism și-a manifestat interesul față de situl de la Pecica - “Șanțul Mare”, arătându-se dispus să aloce fonduri pentru cercetarea acestuia. Atitudinea inspectoratului se datorează, măcar în parte, demersurilor lui L. Dömötör care, deja în 1895, a reușit să sensibilizeze Societatea de Arheologie de la Budapesta în legătură cu necesitatea unor săpături arheologice la Pecica, Glogovăț (“Cinci Mobile”) și Sântana “ringul avar”⁴⁴.

În primăvara anului 1898, Fl. Rómer și J. Hampel se aflau dinnou la Pecica, planificând, împreună cu L. Dömötör, desfășurarea viitoarelor săpături⁴⁵. Cu suportul financiar de 300 Fl. acordat de IGMB⁴⁶, L. Dömötör a demarat, încă în septembrie același an, prima campanie arheologică la “Șanțul Mare”. Aceasta a durat 11 zile, timp în care cei 6 - 11 muncitori au săpat un șanț lung de 6 m și adânc de 4. Rezultatele acestei campanii au rămas în mare parte necunoscute. L. Dömötör a întocmit doar un raport lapidar pe care l-a

³⁷ ASIV, I, nr. 8 a.

³⁸ G. Lanevschi, *op.cit.*, p. 4.

³⁹ S. Márki, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, I- II, Budapest, 1892/95.

⁴⁰ Pósta Béla (1862-1919) a fost funcționar MNMB iar mai apoi profesor universitar la Cluj, director al colecției de numismatică și arheologie a Muzeului Transilvaniei, fondator și conducător al revistei *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I (1910) - X (1919)*. În 1913, el a fost numit inspector pentru Transilvania, Banat și Câmpie în cadrul Inspectoratului General al Muzeelor și Bibliotecilor Budapesta; vezi *EIR*, p. 273 și C. Petranu, *Muzeele*, p. 178 n. 1.

⁴¹ Vezi *RepArhAr*, sv. Curtici, pct. 2.

⁴² C. Petranu, *Muzeele*, p. 177 n. 1; Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului*, p. 61 cu n. 493 (anul înființării IGMB - 1898); cf. și I. Opreș, *Istoria muzeelor din România*, Buc., 1994, p. 21 - 22.

⁴³ Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului*, p. 61; C. Petranu, *Muzeele*, p. 177 n. 1 (Regulamentul de funcționare a Inspectoratului a fost modificat în 1900 și în 1907, numărul inspectorilor teritoriali crescând de la șase la zece, în 1913. Acest for își exercita autoritatea asupra 35 de colecții în 1900, 75 în 1907 și 83 în 1913).

⁴⁴ Vezi infra 34.

⁴⁵ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, p. 16.

⁴⁶ ASIV, I, nr. 10.

înaintat societății “Kölcsey” și aceasta doar după somația lui V. Fraknoi, inspectorul general al IGMB⁴⁷. Din raport rezultă că, în stratul superior, au fost descoperite morminte de inhumatie lipsite de inventar iar în straturile inferioare au apărut numeroase vase de lut, obiecte din os, bronz și fier. În total au fost descoperite 170 de piese⁴⁸.

L. Dömötör a mai întreprins alte trei campanii de săpături la “Șanțul Mare”: în 1900 (17 zile), 1901 (18 zile) și 1902 (12 zile). În ultimele două a fost asistat de învățătorul Haller Imre din Pecica. În absența unor planuri de situație și a unor rapoarte detaliate, cele patru șanțuri săpate în aceste campanii nu pot fi localizate precis. Nici lista pieselor descoperite nu poate fi stabilită cu certitudine⁴⁹. În vechile registre, se menționează doar anul descoperirii nu și locul. Ori, în această perioadă, L. Dömötör a mai efectuat sondaje la Peregul German (1898)⁵⁰, Arad-Gai (1899)⁵¹, la Felnac și Păuliș (1900)⁵². În legătură cu acestea, dispunem doar de rapoartele justificative de decontare a cheltuielilor. Cu siguranță, pot fi atribuite campaniilor din 1900 - 1902 de la Pecica o serie de ulcioare din epoca bronzului, 5 tipare pentru turnat arme din bronz⁵³, câteva oale-borcan și fructiere dacice⁵⁴ precum și trei monete: un denar republican din sec. I î.d.Hr., o monetă de aramă scyphată, emisă de Ioan al II-lea Comnenul și o monetă maghiară din secolele XII - XIII⁵⁵. Cele peste 1000 de piese provenite din aceste săpături au format nucleul expoziției de arheologie a muzeului arădean, deschisă în 1903, cu puțin timp înainte de moartea lui L. Dömötör (august 1903)⁵⁶.

Activitatea lui L. Dömötör (1850 - 1903) trebuie apreciată nuanțat. Meritele lui incontestabile constau în stângerea materialului pentru expoziția de “obiecte arheologice”, al cărui inițiator și fondator a fost. Tot el a reușit să atragă atenția lumii științifice asupra importantului sit de la Pecica - “Șanțul Mare”. În mediul arădean, activitatea sa se singularizează prin aceea că a reușit să depășească “complexul Revoluției” demonstrând că istoria străveche și veche a zonei merită toată atenția. Din punct de vedere tehnic și științific, săpăturile sale n-au depășit stadiul diletantismului. Larghețea cu care a tratat materialul descoperit i-au atras, încă din timpul vieții, critici atât din partea specialiștilor cât și din partea forurilor administrative care i-au reproșat neinventarierea pieselor și publicarea mult prea sumară (sau deloc) a rezultatelor săpăturilor.

După dispariția lui Dömötör, fostul său colaborator, învățătorul Haller Imre, a continuat pe cont propriu săpăturile de la “Șanțul Mare”. În campania din 1904, el a descoperit “urmele cimitirului foarte vechi” de unde a recuperat “vase și obiecte de bronz”⁵⁷. Nu este clar unde a săpat Haller și nici ce înțelegea prin “cimitirul foarte vechi”.

O parte din piesele descoperite de Dömötör și depozitate la școala din Pecica au fost transferate la Arad, în timp ce obiectele găsite de Haller au rămas în colecția personală a acestuia⁵⁸.

---

⁴⁷ ASIV, I, nr. 10, 10 a și 11.

⁴⁸ E. Dörmer, *Istoricul cercetărilor*, p. 17 - 19.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 19 - 22.

⁵⁰ ASIV, I, nr. 10 a.

⁵¹ ASIV, I, nr. 13.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ L. Dömötör, *AE*, 1902, p. 171 - 174.

⁵⁴ *Idem*, *AE*, 1901, p. 328 - 334 - publicate eronat ca fiind romane.

⁵⁵ E. Dörmer, *Istoricul cercetărilor*, p. 20 - 21; monetele au fost determinate de Ö. Gohl și I. Réthy.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁷ I. Haller, *AE*, 1904, p. 235 - 236; E. Dörmer, *Istoricul cercetării*, p. 22.

⁵⁸ ASIV, I, nr. 18 și nr. 24 a.

În 1904, societatea "Kölcsey" a solicitat din partea IGMB o subvenție de 600 Fl pentru achiziționarea colecției lui Dömötör și pentru continuarea săpăturilor la "Șanțul Mare" de către Haller. Inspectoratul, prin persoana lui V. Fraknoi, a refuzat acordarea subvenției, atrăgând, în același timp, atenția că, Haller nu este autorizat să continue săpăturile⁵⁹. În aceste condiții, colecția de arheologie s-a îmbogățit în 1905 cu o singură piesă⁶⁰. În același an, S. Márki a revenit la Arad și Timișoara, vizitând muzeele de aici. La 19 august 1905, I. Berkeszi, custodele muzeului timișorean, se afla la Fırteaz, încercând să obțină tezaurul de aur descoperit aici. Însă, destinația acestuia era deja stabilită - Muzeul Național de Antichități din Budapesta - iar încercările de a procura măcar dublete pentru muzeul din Timișoara au rămas fără rezultat. Berkeszi a plecat mai departe spre Satu Mare (com. Secusigiu) unde, împreună cu F. Milleker, a realizat câteva sondaje în așezarea fortificată situată între Munar și Sânpetru German. Depozitul de piese din bronz și aur, descoperit cu această ocazie, a luat drumul muzeului din Vârșeș⁶¹. În verile următoare (până în 1909), Berkeszi a vizitat siturile dintre Satu Mare și Sânpetru German, iar învățătorul Peter Philip din Satu Mare s-a dovedit a fi un colaborator de nădejde al muzeului timișorean, recuperând o serie de descoperiri accidentale pe care le-a predat muzeului⁶². În 1906, după ce efectuase o perieghză prin împrejurimile Lipovei, Berkeszi a ajuns la Arad unde s-a interesat de colecția lui Dömötör, pe care văduva acestuia încerca, în continuare, s-o valorifice. Berkeszi a achiziționat mai multe piese din epoca bronzului și din a doua vârstă a fierului. Locul de descoperire al acestora este incert, chiar dacă în registrul MBT au fost trecute ca provenind de la Felnac⁶³.

Între timp, muzeul arădean a mai achiziționat inventarele unor morminte din secolele XI - XII, descoperite accidental la Felnac și Pecica (1907)⁶⁴ iar în 1909 a reușit, în sfârșit, să cumpere ce a mai rămas din colecțiile lui L. Dömötör și I. Haller⁶⁵.

În 1910, IGMB l-a delegat pe M. Roska⁶⁶ pentru reluarea săpăturilor la Pecica - "Șanțul Mare". Obiectivele urmărite de profesorul clujean au fost, în esență, două: clarificarea stratigrafiei și a cronologiei sitului și instruirea unui delegat al muzeului arădean în tehnica săpăturii arheologice⁶⁷. Roska a putut lucra doar 9 zile, din cauza fondurilor foarte modeste, perioadă în care a săpat o secțiune lungă de 7 m și adâncă de peste 4 m⁶⁸. Astfel el a reușit să definească intensă locuire de epoca bronzului căreia îi atribuia 16 niveluri. Dintre acestea primele 8 conțin elemente identice celor descoperite, cu un an mai devreme, la Periam, iar următoarele 8 ilustrează o evoluție post-Periam⁶⁹. În mod surprinzător, el nu amintește nici un fel de material dacic deși în urma săpăturilor sale din 1910 în muzeul arădean au intrat și trei vase-borcan dacice⁷⁰.

⁵⁹ ASIV, I, nr. 20 și 21.

⁶⁰ Kölcsey egyesület naploja, 1905, p. 213.

⁶¹ Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului*, p. 79; vezi și *RepArhAr*, sv. Fırteaz, pct. 2, Munar, pct. 2, 3.

⁶² *Ibidem*, p. 85, 88.

⁶³ *Ibidem*, p. 84.

⁶⁴ ASIV, I, nr. 23.

⁶⁵ ASIV, I, nr. 26.

⁶⁶ Roska Márton (1880 - 1961) săpase deja în 1909 la Periam - cf. Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului*, p. 91.

⁶⁷ E. Dörner, *Istoricul cercetării*, p. 23.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ M. Roska, *Dolg*, 3, 1912, p. 1 - 57; vezi și *RepArhAr*, sv. Pecica, pct. 2.

⁷⁰ E. Dörner, *Istoricul cercetării*, p. 24.

Delegatul muzeului arădean a fost F. Juhász⁷¹ care în anul următor a condus singur campaniile de la “Șanțul Mare”⁷² și din Arad-Gai. Asupra săpăturilor de la Pecica a publicat un raport lapidar (10 rânduri)⁷³ iar în urma celor din Gai s-a mai păstrat decontul contabil al cheltuielilor⁷⁴. Este evident că Roska atinsese doar primul din cele două obiective propuse.

La sfârșitul anului 1911 colecția arheologică a muzeului arădean număra 1.751 de piese⁷⁵ din care 679 au fost înregistrate în urma săpăturilor din 1910 - 1911⁷⁶.

În 24 și 25 octombrie 1913 s-au desfășurat festivitățile de inaugurare a Palatului Cultural din Arad. Impozantul edificiu, construit după planurile arhitectului arădean L. Szántay, adăpostea filarmonica, biblioteca și muzeul orașului. Expozițiile permanente cuprindeau secțiile: arheologie, relicvele Revoluției de la 1848 - 1849, etnografie, științele naturii și arte plastice⁷⁷.

Postul de director al noii instituții a fost ocupat de A. Varjassy, președintele societății “Kölcsey”, cel care prin îndelungi strădanii a pus bazele primului muzeu arădean și căruia, în bună măsură, i se datorează însăși construirea Palatului Cultural⁷⁸. Pentru postul de director s-a interesat și M. Roska⁷⁹.

Tot în 1913 J. Záray a întreprins săpături undeva între gara Bujac și drumul spre Pecica (în zona arheologică Gai I)⁸⁰. Rezultatele acestora au rămas necunoscute.

Colecția arheologică a muzeului a continuat să se îmbogățească mai ales prin achiziții⁸¹ astfel, în 1917, ea a ajuns să numere 2.795 de piese a căror valoare contabilă se ridică la suma de 3.951,5 K⁸². Izbucnirea primului război mondial a determinat transferul colecției numismatice la trezoreria primăriei⁸³ și ulterior la Budapesta împreună cu cele mai valoroase picturi ale colecției de artă europeană⁸⁴.

În 1920 Palatul Cultural a trecut sub patronajul Inspectoratului Muzeelor din Transilvania, ca director fiind numit dr. Lazăr Nichi⁸⁵. În primul an bugetar, 1921, statul român a alocat palatului 10.000 lei, sumă folosită pentru reamenajarea secțiilor de etnografie și artă națională. În urma chemării autorităților române, Riria Xenopol, văduva reputatului istoric, a donat bibliotecii orașului 2.200 de volume, alte 1.567 fiind donate de Ministerul

---

⁷¹ Ferenc Juhász a fost numismat. El a donat colecția sa de monete muzeului în 1908 (ASIV, I, nr. 24), drept pentru care societatea “Kölcsey” l-a delegat să participe la cercetările de la Pecica.

⁷² E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, p. 24.

⁷³ F. Juhász, *MKE*, 1912, p. 153.

⁷⁴ ASIV, I, nr. 31.

⁷⁵ *AKEE*, 1912, p. 60.

⁷⁶ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, p. 24.

⁷⁷ Gh. Lanevski, *Palatul Cultural*, p. 7; idem, *AnB*, s.n., 3, 1998, p. 92.

⁷⁸ Gh. Lanevski, *Palatul Cultural*, p. 7.

⁷⁹ ASIV, I, nr. 33.

⁸⁰ ASIV, II, nr. 10.

⁸¹ În 1913 a fost achiziționată colecția numismatică a Liceului Regal de Stat (ASIV, I, nr. 34), colecție pe care societatea “Kölcsey” s-a străduit s-o obțină încă din 1900 (ASIV, I, nr. 12). Tot în 1913 au fost cumpărate și 300 de monete din tezaurul medieval descoperit lângă Ineu (ASIV, I, nr. 35).

⁸² Kölcsey egyesület naploja, 1917, p. 70.

⁸³ ASIV, I, nr. 39.

⁸⁴ C. Petranu, *Muzeele*, p. 122.

⁸⁵ Dr. Nichi Lazăr a fost director al Palatului Cultural în perioada 1921 - 1944; cf. N. Kiss, *Ziridava*, 2, 1968, p. 152.

Muncii⁸⁶. Abeia în 1923 Tzigara Samurças, inspectorul general al muzeelor, a semnat actele de preluare a colecției de arheologie la nivelul ultimului inventar din 1917⁸⁷.

După o intrerupere de peste un deceniu, M. Roska a reluat săpăturile de la Pecica în vara anului 1923. În urma acestei campanii a putut fi definit nivelul eneolitic care a premers locuirii de epoca bronzului⁸⁸. Doctorul J. Schweitzer, care l-a însoțit pe Roska la săpături și care le-a continuat după plecarea acestuia, a publicat în presa locală un raport asupra cercetărilor din 1923 din care aflăm că a fost excavată o secțiune de 14 x 3 m în partea de sud-vest a sitului⁸⁹.

În anul următor Roska a continuat săparea secțiunilor trasate în 1923 și în 1911. Și rezultatele acestei campanii au fost publicate foarte lapidar⁹⁰. În 1953 M. Roska a trimis muzeului din Arad întreaga documentație a campaniilor 1923/24. Aceasta conține planurile și profilele secțiunilor dar nu cuprinde și un plan de situație al întregului sit⁹¹.

Între 1925 și 1929 Roska a întreprins cercetări în valea Crișului Alb, în zona Moneasa (1925)⁹² și Gurahonț (1925 - 1929)⁹³. A fost vorba mai degrabă de periegeze însoțite de mici sondaje care au dus la descoperirea atât de controversatului materialul litic. În timpul cercetărilor, realizate cu fonduri alocate de la bugetul orașului și județului Arad, Roska a fost vizitat, an de an, de directorul Palatului Cultural, Nichi Lazăr, și de bibliotecarul I. Langa⁹⁴.

Extinzând aria periegezelor și în zona de câmpie a județului, Roska a descoperit în 1929 așezarea de epoca bronzului de la Socodor – „Găvăjdia” pe care a sondat-o în anul următor însoțit fiind de N. Covaciu, noul bibliotecar al Palatului Cultural⁹⁵. Rezultatele cercetărilor din acest punct au rămas nepublicate, cu excepția descrierii propriu-zise a sitului⁹⁶ și a câtorva piese mai importante⁹⁷. Materialul arheologic este păstrat la Complexul Muzeal Arad și la Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca. Tot atunci a realizat câteva sondaje și la Vârșand „Movila dintre vii”⁹⁸, de unde a rezultat material specific culturii Otomani și necropole aparținând secolelor IV d.Hr. și XI-XIII d.Hr.

Între evenimentele de seamă ale deceniului trei se înscrie vizita lui Gordon Childe la Pecica (1927). Reputatul arheolog și istoric al neoliticului și bronzului european a întreprins această călătorie de studii în contextul pregătirii amplei sinteze *The Danube in Prehistory* apărută în 1929⁹⁹.

În deceniul următor cercetarea arheologică a zonei arădene a stagnat. Aceasta din cauza croniciei lipse de fonduri și a inexistenței unui specialist în domeniu la muzeul

---

⁸⁶ C. Petranu, *Muzeele*, p. 122.

⁸⁷ AMA, *fond PC*, dos. 1/1923, f. 23.

⁸⁸ M. Roska, *AO*, 2, 1923, p. 446 – 449.

⁸⁹ J. Schweitzer, *Aradi Közlöny*, din 2. 10. 1923. La săpături a participat și L. Berczi, fondurile alocate fiind de 5000 Lei (ASIV, I, nr. 43 și 44).

⁹⁰ M. Roska, *Dacia*, 1, 1924, p. 314-315.

⁹¹ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, p. 28, resp. 27 fig. 13.

⁹² *RepArhAr*, sv. Moneasa, pct. 2 – 3.

⁹³ *RepArhAr*, sv. Gurahonț, pct. 1, 4-10, Valea Mare, pct. 1-2, Zimbru, pct. 1, 2.

⁹⁴ AMA, *fond PC*, dos. 2/1927, f. 390 și 391.

⁹⁵ *RepArhAr*, sv. Socodor, pct. 1, 2.

⁹⁶ M. Roska, *Az aeneolithikum kolozskorpádi I. Jellegü emlékei Erdélyben. Közlemények I*, 1941, p. 57; M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium*, I, Cluj-Napoca, 1942, p. 271, nr. 194.

⁹⁷ F. Gogăltan, *MFMÉ-StudArch*, V, 1999, fig. 1-8

⁹⁸ *RepArhAr*, sv. Vârșand, pct. 2.

⁹⁹ V.G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929.

arădean¹⁰⁰. Colecția arheologică, ale cărei registre de inventar au fost traduse în limba română abia în 1936¹⁰¹, s-a îmbogățit în această perioadă exclusiv pe seama donațiilor și a unor achiziții. Astfel, în 1930 Institutul de Studii Clasice din Cluj a cedat Palatului Cultural un lot important din ceramica descoperită la Otomani¹⁰² iar trei ani mai târziu primăriile din Chereleuș și Chișineu Criș au trimis muzeului ceramica medievală resp. oasele de mamut descoperite accidental în raza acestor localități¹⁰³. Dintre puținele achiziții se disting cele 130 de monete romane republicane din tezaurul de la Satu Nou, cumpărate în 1932¹⁰⁴ și tezaurul de 1432 monete medievale de la Pecica, achiziționat în 194¹⁰⁵. În schimb tezaurul de aur descoperit fortuit în 1938 la Pecica a fost achiziționat de Muzeul Național de Antichități de la București¹⁰⁶.

Săpăturile planificate la Sâmbăteni, Cladova (1933), Pecica (1935)¹⁰⁷, Sântana și Glogovăț (1942)¹⁰⁸ nu au putut fi realizate din motivele amintite mai sus.

Abia în vara lui 1943 Dorin Popescu a obținut fondurile necesare pentru realizarea unor noi săpături la Pecica - "Șanțul Mare". Cele șase secțiuni deschise au confirmat în genere observațiile mai vechi ale lui M. Roska. În plus însă Dorin Popescu a reușit să definească o locuire din a doua vârstă a fierului și alta "din timpul năvălirilor barbare"¹⁰⁹. În aceeași campanie Dorin Popescu făcut un sondaj și în punctul "Livada lui Onea", situat în hotarul comunei Semlac, la cca. 2 km vest de "Șanțul Mare". Materialul arheologic rezultat din aceste cercetări a fost transportat la Muzeul Național de Antichități din București¹¹⁰.

În 1944 directoratul Palatului Cultural i-a revenit lui N. Covaciu care a reușit, în ciuda vremurilor vitrege, să publice o broșură monografică asupra istoriei vechi a zonei arădene¹¹¹. Lucrarea reprezintă, defapt, rezumatul capitolelor dedicate istoriei vechi din monografia lui S. Márki (altfel aspru criticată de Covaciu) la care au fost adăugate descrierile săpăturilor din 1930 de la Socodor și Vârșand.

Arheologul bănățean, M. Moga, întreprinde în 1947 un sondaj în situl, atribuit grupului Cornești-Crvenka, de la Satu Mare „Die Weingärten”, materialele se află în colecția MBT¹¹². Dintr-o schiță a săpăturii de la Sânpetru German „Fântâna Vacilor”, întocmită de E. Dörner, reiese că Moga a sondat și această stațiune arheologică, probabil tot în jurul anului 1947, nu avem nici o informație despre descoperirile făcute.

---

¹⁰⁰ În perioada interbelică, Palatului Cultural a avut 4 angajați permanenți: director, un bibliotecar-muzeograf, un secretar administrativ și un portar; vezi N. Kiss, *Ziridava*, 2, 1968, p. 152.

¹⁰¹ ASIV, I, nr. 63.

¹⁰² ASIV, I, nr. 54.

¹⁰³ ASIV, I, nr. 58.

¹⁰⁴ ASIV, I, nr. 55.

¹⁰⁵ ASIV, I, nr. 64.

¹⁰⁶ *RepArhAr*, sv. Pecica, pct. 3.

¹⁰⁷ O. Floca îi comunică lui N. Covaciu că D. Popescu ar dori să întreprindă un sondaj la Pecica (ASIV, I, nr. 61).

¹⁰⁸ C. Daicovicu i-a propus lui N. Covaciu sondarea "ringului avar" de la Sântana și a celor cinci movile de la Glogovăț. Săpăturile urmau să înceapă la 1 sept. 1942 dar fondurile minime de 30.000 lei n-au putut fi alocate (ASIV, I, nr. 65).

¹⁰⁹ D. Popescu, *Raport MNA*, p. 71 - 73; cf. E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, p. 28-29

¹¹⁰ *RepArhAr*, sv. Semlac, pct. 1.

¹¹¹ N. Covaciu, *Urmele strămoșilor în județul Arad*, Arad, 1944.

¹¹² Mulțumim dr. Florin Gogaltan pentru informație.

După al doilea război mondial cercetarea arheologică în zona Mureșului inferior a fost reluată de același Dorin Popescu care în 1948 - 1949 întreprins săpături¹¹³ la Socodor „Găvăjdia” Păuliș, Vârșand „Viezuriște” și „Movila dintre vii” și Frumușeni „Dealul Caprei”¹¹⁴. În 1948 la Socodor „Găvăjdia” D. Popescu, în cele două secțiuni, a surprins cinci niveluri aparținând culturii Otomani¹¹⁵ și patru morminte de înhumatie ce se datează în secolul VI d.Hr.¹¹⁶ La Vârșand, în 1949, același arheolog a sondat situl „Viezuriște” prin două secțiuni. Rezultatele sondajului au fost concretizate prin descoperirea unui tell ce se datează la finalul neoliticului, distingându-se patru niveluri arheologice¹¹⁷. În același an D. Popescu sondează și „Movila dintre vii” și atribuie cele cinci niveluri arheologice culturii Otomani, stabilind contemporaneitatea acestui sit cu cel de la Socodor „Găvăjdia”¹¹⁸.

Abia în 1951 a început reorganizarea muzeului care, despărțindu-se de bibliotecă, a devenit instituție cu buget propriu. Spațiul de expunere a fost extins și mobilierul înnoit. Cea mai importantă schimbare o constituie însă angajarea de personal calificat pentru toate secțiile muzeului¹¹⁹. Asistent la secția de istorie veche a fost Egon Dörner.

Cercetarea arheologică din deceniul șase s-a rezumat la un număr de săpături de salvare întreprinse de Mircea Rusu (Institutul de Arheologie Cluj) împreună cu E. Dörner la Sântana - Gară (1954)¹²⁰ și la Șiclău - Gropoai (1959). În 1957 și 1958 E. Dörner și N. Kiss au supravegheat lucrările edilitare de la Zădăreni care au deranjat o necropolă sarmatică, o așezare de bronz târziu și una din prima epocă a fierului. Săpături arheologice propriu-zise nu s-au făcut.

Între 1953 și 1954 s-a desfășurat acțiunea de inventariere și naționalizare a bunurilor muzeale aflate în proprietate privată. Cu această ocazie a ajuns la muzeu “Minerva de la Bulci”. În 1955 expoziția permanentă de istorie veche a fost redeschisă spre vizitare¹²¹.

Anul 1955 marchează și sondarea sitului de la Macea „Topila”, de către profesorul Kovács Francisc, din Dorbanț și câțiva amatori din aceeași comună. Merită precizat că sondajul a fost executat cu sprijinul material al G.A.C.-ului local, fără înștiințarea Muzeului Județean Arad, având pentru aceasta doar o autorizație scrisă din partea muzeului Sfântul Gheorghe. Materialul scos din săpătură, însoțit de o schiță a spăturii și un proces verbal, a fost trimis muzeului din Sfântul Gheorghe. Pe baza materialului arheologic din aceeași stațiune, donat de către diferiți colecționari, printre care și Gh. Miloi, se poate preciza că așezarea cea mai însemnată aparține neoliticului final, alte fragmente datate în epoca bronzului și secolele XII-XIII d.Hr., fiind culese de la suprafața tell-ului.

Cercetările sistematice au început în deceniul șapte. Temele vizate prioritar au fost civilizația dacică și daco-romană. La Pecica - ”Șanțul Mare” un colectiv condus de I. H. Crișan¹²² a lucrat preț de patru campanii (1960 - 1962, 1964) cu obiectivul declarat de a pune

¹¹³ Pentru săpăturile din 1948, primăria Aradului a alocat suma de 30.000 Lei (ASIV, I, nr. 69).

¹¹⁴ *Vezi RepArhAr*, sv. Frumușeni, pct. 2, 5, Păuliș, pct. 3, Socodor, pct. 2, Vârșand, pct. 1, 2.

¹¹⁵ D. Popescu *Cercetări arheologice în Transilvania*, București, 1956, fig 3; F. Gogâltan, *MFME-StudArch*, V, 1999, p. 51-60, atribuie stațiunea culturii Cornești-Crvenka.

¹¹⁶ D. Popescu *Cercetări arheologice în Transilvania*, București, 1956, p. 40-45

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 51-65.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 80.

¹¹⁹ N. Kiss, *Ziridava*, 2, 1968, p. 153.

¹²⁰ *Vezi în continuare articolele-voci din RepArhAr*.

¹²¹ N. Kiss, *Ziridava*, 2, 1968, p. 153.

¹²² La săpături au participat: E. Dörner (care a prelucrat materialul medieval), N. Kiss, Șt. Ferenczi, Fl. Medeleț, V. Lucian, dr. I. Roth, dr. M. Pop, dr. E. Crișan; materialul de epoca bronzului a fost cedat spre prelucrare lui T. Soroceanu; cf. I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, p. 7.

în valoare mai ales locuirea dacică de aici¹²³. În paralel I. H. Crișan și E. Dörner au realizat și un sondaj la Arad - Ceala (1962). Sondajul de la Arad „Ceala” din 1962 a dus la descoperirea unor locuințe adâncite și a unui cuptor de ars ceramică, datate în selocul III d.Hr.¹²⁴, iar săpătura de salvare efectuată de E. Dörner în 1964 a dus, pe lângă diverse artefacte databile în secolul III d.Hr. și la dezvelirea unui mormânt de secolul X d.Hr.¹²⁵.

În 1963, când săpăturile de la Pecica au fost întrerupte, E. Dörner i-a însoțit pe M. Rusu și I. Ordentlich în campania de la Sântana - Cetatea Veche. Fortificația din prima epocă a fierului a fost sondată prin două secțiuni și două casete. Atunci s-a constatat existența unui nivel de bronz târziu, în care au apărut și fragmente ceramice Tiszápolgár și unui nivel din prima epocă a fierului. Acestui ultim nivel îi aparțin și cele trei incinte fortificate¹²⁶.

În timpul desfășurării săpăturii de la Sântana „Cetatea Veche”, S. Dumitrașcu sondează tell-ul de la Sântana „Holumb”. În stratul de cultură, gros de 2,2 m s-au putut observa 5 nivele de locuire, toate aparținând culturii Tiszápolgár, iar în stratul vegetal au apărut fragmente ceramice neolitice, Bodrogkeresztúr și ce aparțin epocii bronzului¹²⁷.

Tot în 1963, același E. Dörner conduce o săpătură de salvare în municipiul Arad, cartierul Grădiște, care a dus la dezvelirea a cinci gropi, ce conțineau material arheologic databil între secolele III-IV d.Hr.¹²⁸.

Tot atunci, Liviu Mărghitan a descoperit patru morminte databile în secolele X-XI, într-o singură campanie arheologică la Șeitin - Gropoai¹²⁹.

După încheierea campaniilor de la Pecica, I. H. Crișan împreună cu E. Dörner a demarat cercetări în mai multe puncte din județ, toate în același an, 1965. Primul dintre aceste șantiere a fost Temeșești – „La patru gomile”, care s-a desfășurat între 8 septembrie – 14 septembrie. Materialul arheologic recoltat din cele două secțiuni și trei casete, ce însumează o suprafață de 268 m², aparține epocii timpurii a bronzului, grupul Șoimuș¹³⁰.

Situl de la Cicir „Gropoai” a fost sondat în două campanii, 1965, respectiv 1968. Așezarea constă în trei nivele de locuire, secolele III-II î.Hr., II-III d.Hr. și XVI-XVII d.Hr. În total au fost descoperite 16 locuințe adâncite, printre care și trei de secolele II-III d.Hr. și numeroase gropi cu diverse utilizări¹³¹.

Pe lângă aceste patru șantiere săpate alături de I. H. Crișan în 1965, E. Dörner întreprinde alte două mici sondaje, în jurul localității Pecica. Astfel în decursul unei săptămâni, 9 octombrie – 14 octombrie, au fost trasate câte o secțiune la „Sălașul Donat” și la „Șanțul Mic”. Profilul secțiunii de la „Sălașul Donat” confirmă descoperirile anterioare de suprafață. Deasupra sterilului arheologic se află un strat gros de cca. 1 m aparținând primei epoci a fierului (cultura Basarabi), peste care exista un alt strat, mai subțire, de cca. 0,25 m aparținând secolelor XI-XIII d.Hr. Pe locul „Șanțul Mic” a fost trasată o secțiune, din care

¹²³ I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, p. 7.

¹²⁴ SCIV, XIV, 2, 1963, p. 460-461; Crișan 1968, p. 241-245.

¹²⁵ E. Dörner, *MCA*, IX, 1970, p. 447-449, fig. 4, 5, 6/2-5.

¹²⁶ M. Rusu, E. Dörner, I. Ordentlich, *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p. 15-44

¹²⁷ S. Dumitrașcu, *Banatica*, III, 1975, p. 25-32..

¹²⁸ E. Dörner, *MCA* IX, 1970, p. 445-446, fig. 2.

¹²⁹ L. Mărghitan, *SCIV* 16/3, 1965, p. 581-586.

¹³⁰ O parte a materialului arheologic de la Temeșești „La patru gomile” este publicat de către F. Gogâltan, Emese Apai, *Omagiu profesorului Ioan Andrișoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii și cercetări arheologice*, Alba-Iulia, 2005, 21-49.

¹³¹ I. H. Crișan, *Apulum*, VII, 1968, p. 246-249; SCIV XX, 3, 1969, p. 482.

rezultă că principalul nivel arheologic aparține secolelor XI-XIII d.Hr., tot din acest nivel au ieșit câteva fragmente ce se datează în prima epocă a fierului și în între secolele II-IV d.Hr.

Între 1966 și 1967 K. Horedt a coordonat un proiect care viza clarificarea situației valurilor de pământ din zona arădeană. Săpăturile întreprinse de V. Boroneanț și E. Dörner la Covăsânț - *Desanu* și *Fânațe* n-au adus însă lămuririle așteptate. A fost secționat un sistem de patru valuri și cinci șanțuri, consecutive, cu o lățime totală de 56 m, în umplutura șanțurilor au apărut fragmente ceramice de secolul III-IV d.Hr., datarea întregului sistem rămânând incertă¹³².

Cele mai importante cercetări de la Sânpetru German au fost efectuate în 1963 și 1965 la „Fântâna Vacilor”. Pe lângă cele două morminte sarmatice și unul căruia nu i s-a putut stabili apartenența culturală, datorită lipsei de inventar, a fost identificată o locuire Bodrogkeresztúr și una Baden¹³³.

Cercetările de la Pecica „Cărămidărie” s-au desfășurat pe parcursul a doi ani consecutivi, 1967-1968. Stratigrafia sitului se prezintă astfel: între 0 – 0,25 m se desfășoară un strat de humus modern, - 0,25 – 0,50 m un nivel de pământ negru-cenușiu, aparținând secolelor II-III d.Hr., - 0, 50 – 1,45 m, pământ negru intens pigmentat ce aparține epocii mijlocii a bronzului, cultura Mureș, ultimul nivel fiind alcătuit dintr-un pământ galben-lutos, ce reprezintă sterilul din punct de vedere arheologic.

Pe lângă aceste șantiere, E. Dörner a continuat periegezele și sondajele de mică întindere vizând problema “conviețuirii daco-sarmate”. Astfel a cercetat siturile de la Dorobanți (1961, 1970) sau Arad Ceala (de fapt Gai I, 1964). Rezultatele acestora au fost publicate parțial și cu precădere în lucrări de sinteză.

În perioada 1961 - 1968 Crișul Alb delimita “zonele de competență” ale muzeelor din Oradea și Arad. Muzeul orădean a finanțat săpăturile de la Șimand - Grozdoai (M. Rusu, N. Chidioșan), în 1961/62, cele de la Berindia (I. Ordentlich, S. Dumitrașcu, 1966/67), Groșeni (N. Chidioșan) și Moroda (S. Dumitrașcu), ultimele două în 1967, precum și sondajul prin valul de pământ de la Archiș (S. Dumitrașcu), în 1967.

Deceniul șapte al secolului XX a însemnat și începerea unor lucrări de restaurare la cetatea Șoimoș, una din cele mai bine conservate de pe valea Mureșului. Cu această ocazie au fost efectuate și câteva sondaje arheologice de către Radu Heitel, N. Pușcașu și Florin Medeleț, rămase nepublicate. Ulterior, atât lucrările restaurare cât și cele de cercetare arheologică au fost abandonate.

Cercetările anilor șaptezeci se deosebesc de cele din deceniile precedente atât prin amploare cât și prin diversitatea epocilor istorice vizate. Săpăturile de la Conop – „Hotărel” (1972) și Zăbrani (1973-1975), conduse de V. Boroneanț, însoțit de E. Dörner, au pus în valoare elemente ale habitatului paleolitic în zona Mureșului inferior și cel al secolelor II-IV d.Hr. În cele două secțiuni trasate pe “Hotărel” de câte 4x1 m, s-au putut observa două nivele de locuire, ce pot fi încadrate în paleoliticul superior¹³⁴.

Astfel în hotarul localității Zăbrani au fost identificate și cercetate, prin săpături punctul „Dealul Pietrii”, unde au fost descoperite vestigiile ale paleoliticului mijlociu,

¹³² E. Dörner, V. Boroneanț, *Ziridava*, II, 1968, p. 7-18.

¹³³ E. Dörner, *MCA*, IX, 1970, p. 451-455, fig. 9, 10, 11/1-5.

¹³⁴ V. Boroneanț, *Ziridava*, XI, 1979, p. 110.

superior, epipaleolitic¹³⁵ și punctul „Peste Hotar” (Pârneavă), unde sunt prezente niveluri ale culturii aurignaciene, ale primei epoci a fierului, secolului II-IV d.Hr. și secolele XII-XIII¹³⁶

În această perioadă, 1975, s-a executat și un sondaj la Chesinț „Cetate”. Au fost trasate două case de 5x1 m și una de 2x2 m. Sub nivelul arheologic medieval de sec. XIV-XV d.Hr., ce confirmă o fortificație, au apărut urme ale unei așezări neolitice ce aparține culturii Vinča.

În 1970/71 Otto Greffner a efectuat mai multe sondaje arheologice în cetatea Șiriei. Rezultatele au fost publicate doar parțial în cadrul unei monografii de popularizare¹³⁷.

Date noi în legătură cu civilizația dacică au adus campaniile mai lungi întreprinse de M. Zdroba și M. Barbu la Vărădia de Mureș (1971 - 1974) și Felnac (1975 - 1977). Interesul pentru cercetarea sistematică a vestigiilor de la Bulci s-a manifestat abia în a doua jumătate a secolului XX. În 1976 Șt. Ferenczi și M. Barbu au demarat cercetările la Bulci - Cetate, continuate mai apoi până în 1989¹³⁸. Rezultatele descoperirilor publicate doar parțial sunt nemulțumitoare și practic insuficiente pentru o corectă interpretare a situațiilor din teren. În 1979 E. Dörmer și M. Barbu au realizat un sondaj în așezarea dacilor liberi de la Sântana-Livezi. Arheologiei medievale i s-a acordat o atenție deosebită. Deja în 1969 M. Zdroba și M. Barbu începeau cercetările la biserica din Vladimirescu. Lucrările au continuat aici până în 1971, fiind reluate mai apoi, printr-o singură campanie, în 1983¹³⁹. Biserica voievodală de la Hălmațiu - Vârfuri a fost cercetată în 1973/74 de un colectiv condus de R. Popa¹⁴⁰, iar în perioada 1975 - 1980 M. Zdroba și M. Barbu au săpat fortificația de pământ de la Vladimirescu. În 1976 V. Boroneanț începea săpăturile sistematice de la Cladova - Dealul Carierei¹⁴¹. Ultima campanie arheologică la Cladova s-a desfășurat în anul 2003, actualmente întregul material fiind pregătit pentru publicarea sa în cadrul unei monografii a întregului sit.

Cercetările deceniului opt au pus în evidență o serie de situri complexe în care straturile de locuire se succed din paleolitic sau neolitic și până în evul mediu. Pentru continuarea lor se impunea formarea unor colective de cercetare mai mari care să acopere, prin specializarea membrilor, toate epocile istorice menționate.

În anii 80 și 90 au fost continuate prioritar cercetările sistematice de la Cladova, Bulci precum și cele de la Săvărsin, începute abia în 1980¹⁴². Pe lângă acestea s-au mai efectuat sondaje și la Chișineu-Criș (M. Barbu, E. Ivanoff - 1977), Frumușeni (M. Rusu, P. Hurezan, M. Barbu - 1981), Arad - Bujac (M. Zdroba - 1982), Zărand (P. Hurezan, M. Barbu - 1982), Feniș-Iovuțești (M. Babru, P. Hurezan - 1981), Pecica-Forgaci (S.A. Luca - 1989), Pecica-Hăblău (R. Heitel și colab. - 1994), Semlac - Livada lui Onea (Fl. Gogâltan - 1994).

Săpătura de salvare efectuată la Chișineu-Criș „Stația de pompare” a confirmat descoperirile efectuate în prealabil, cel mai vechi nivel arheologic aparține primei epoci a

¹³⁵ *Dacia*, 19, 1975, p. 305; V. Boroneanț, *Ziridava*, XI, 1979, p. 111-114.

¹³⁶ *Dacia*, 19, 1975, p. 305; V. Boroneanț, *Ziridava*, XI, 1979, p. 114..

¹³⁷ O. Greffner, *Cetatea Șiriei. Contribuții monografice*, Arad, 1976, p. 23-29.

¹³⁸ În intervalul 1981 - 1984 din colectivul de aici a făcut parte și P. Hurezan.

¹³⁹ În 1983 din colectiv a făcut parte și P. Hurezan.

¹⁴⁰ Colectivul a fost format din D. Căpățână, V. Eskenassy și M. Barbu.

¹⁴¹ Cercetările continuă și astăzi. Din colectivul științific mai fac parte P. Hurezan (din 1980), P. Hügel (din 1991) și Florin Mărginean (2003).

¹⁴² Din colectiv au mai făcut parte P. Hurezan (1980 - 1986, 2006 -), P. Hügel (1990 - 1997, 2006 -), Valeriu Sârbu (din 2006), Cristina Bodo (din 2006) și Victor Sava (din 2007).

fierului, cel de-al doilea aparține secolelor I î.Hr.-I d.Hr., iar sporadic au apărut resturi ale unor locuiri databile între secolele III-IV d.Hr. și IX-XI d.Hr.

În 1989 S. A. Luca, alături de M. Barbu cercetează așezarea de la Feniș „Anele”. Stațiunea, săpată aproape în întregime, prin 9 secțiuni, a condus la identificarea unuia dintre cele mai timpurii situri neolitice, de pe teritoriul județului Arad. Cele trei locuințe de suprafață au fost atribuite culturii Starcevo-Criș, faza II.¹⁴³

Tot în 1989 îl găsim pe S. A. Luca pe șantierul de la Pecica „Forgaci”. În urma sondajului a fost identificată o interesantă stațiune a culturii Bodrogkeresztúr. Importanța sitului constă în identificarea a două niveluri succesive de locuire, ale aceleiași culturi și în faptul că au fost surprinse materiale arheologice, care fac legătura dintre orizontul cultural mai sus menționat și cultura Tiszápolgár.¹⁴⁴

Sondajul efectuat de către Fl. Gogâltan la Semlac „Livada lui Onea” a avut ca scop verificarea stratigrafiei stațiunii. Primul nivel, sub stratul vegetal, aparține unei locuiri de secolul XII-XIII d.Hr., restul nivelurilor aparțin finalului bronzului timpuriu, tell-ul putând fi paralelizat cu cel de la Periam.¹⁴⁵

În secolul XX, situl de la Pâncota a fost dat uitării, fiind abandonate orice intenții de cercetare sistematică a acestuia. Începând din 1999, cercetarea arheologică a habitatului medieval din spațiul fostelor comitate Arad și Zarand cunoaște o nouă etapă. La inițiativa lui A.A. Rusu (I.A.I.A. Cluj-Napoca), susținută de către G.P. Hurezan, directorul Muzeului Județean de atunci, a fost demarat un amplu proiect de cartare (ridicare topografică) a cetăților și edificiilor ecleziastice medievale din județul Arad. Rezultatele acestor cercetări s-au concretizat în două volume publicate în 1999 și 2000 la Arad.¹⁴⁶ Cu această ocazie, situl de la Pâncota a dobândit o ridicare topografică exactă. Începând cu anul 2000, au fost reluate cercetările la Pâncota sub coordonarea Danei Marcu-Istrate (arheolog) și a Suzanei Móré Heitel (istoric de artă). Pe parcursul celor cinci campanii desfășurate, cu intermitențe, până în anul 2006 (2000, 2002, 2004-2006) au fost redezvelite fundațiile fostei biserici mănăstirești, mai apoi arhidiaconale de la Pâncota. Rezultatele cercetărilor din fiecare campanie au fost publicate în *Cronica Cercetărilor Arheologice* și prezentate în cadrul mai multor conferințe. Întregul material descoperit cu această ocazie se păstrează în depozitul Complexului Muzeal Arad. De asemenea, în anul 2006, a fost publicat un volum dedicat vestigiilor abației de la Pâncota¹⁴⁷, consemnând situația anterioară săpăturilor arheologice demarate în anul 2000.

După exact două decenii, în toamna anul 2001, au fost reluate cercetările arheologice sistematice în punctul “Fântâna Turcului” de la Frumușeni, de un colectiv format din: Adrian A. Rusu, George P. Hurezan, Peter Hügél, Florin Mărginean (arheologi) și Ileana Burnichioiu (istoric de artă). Pe parcursul celor nouă campanii au fost descoperite vestigile vechii mănăstiri benedictine Bizere. Mozaicurile descoperite aici în anul 2003 alături de componentele arhitectonice au deschis o nouă filă atât pentru istoria artei cât și

¹⁴³ S. A. Luca, M. Barbu, *Sargetia*, 25, 1992-1994, p. 13-24

¹⁴⁴ S. A. Luca, *Studia Thracologica*, 8, 1990, p. 89-92; S. A. Luca, *Analele Banatului N.S.*, II, 1993, 49-84.

¹⁴⁵ T. Soroceanu, *Studien zur Mureș-Kultur*, Bruch am Erlbach, 1991, p. 99.

¹⁴⁶ A. Rusu, G. P. Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999; A. A. Rusu, G. P. Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000.

¹⁴⁷ S.M. Heitel, *Abatia de la Pâncota, passim*.

pentru istoria văii Mureșului Inferior în Evul Mediu¹⁴⁸. În anul 2008, aici a fost inaugurată prima rezervație arheologică din județul Arad.

Același colectiv, format din Adrian A. Rusu, George P. Hurezan, Peter Hügel, Florin Mărginean au demarat cercetarea unui alt sit important pentru istoria comitatului Zarand, la Tauț “Cetatea Turcească” sau “La Cetate”. Apariția volumului *Biserici medievale în județul Arad* a constituit preambulul începerii primelor săpături arheologice sistematice la Tauț. În anul 1999, s-au făcut primele investigații la fața locului, tot atunci realizându-se și o primă ridicare topografică a sitului¹⁴⁹. Astfel, s-a putut constata că un sistem de valuri, care în unele porțiuni se dublează sau chiar se triplează (pe latura estică), au înconjurat un spațiu central. Tot atunci, la fața locului, se distingeau urmele unor gropi făcute de căutători de comori.

Cele șapte campanii arheologice care au urmat au permis dezvelirea unui ansamblu de clădiri complicat, orientat est-vest, care a aparținut unei biserici medievale construite în etape succesive, de-a lungul întregului Ev Mediu. Edificiul ecleziastic a suprapus un cimitir medieval mai vechi. Intervențiile care au urmat etapei inițiale de ridicare a primului lăcaș de cult la Tauț, detectate arheologic, au condus la concluzia că, pe durata a aproape patru secole, edificiul a suferit modificări la intervale destul de mici de timp. Evoluția planimetrică - dezvoltarea unui edificiu gotic amplu dintr-o biserică romanică de cărămidă - documentată arheologic, constituie un prim câștig al cercetărilor arheologice de la Tauț. Tot arheologic, s-a putut constata că, după mijlocul secolului al XVI-lea, biserica este părăsită, prezența turcească în zonă fiind probabil una din principalele cauze care au dus la părăsirea edificiului de cult. Ulterior, foarte apropiat în timp de lăsarea în paragină a bisercii, aici se instalează o comunitate care își ridică o adevărată așezare în interiorul și în jurul bisericii¹⁵⁰.

Descoperirea accidentală a câtorva morminte cu un bogat inventar în punctul *Lutărie*, din Nădlac, au atras atenția și interesul specialiștilor pentru realizarea unor cercetări preventive la fața locului. Piese descoperite accidental au fost preluate de muzeul arădean unde sunt înregistrate, conservate și depozitate.

Pe parcursul a trei ani, începând din anul 2004, primăria din Nădlac a finanțat executarea unor cercetări preventive la fața locului, pentru clarificarea apartenenței și cronologiei acestor morminte. Astfel, un colectiv format din dr. Peter Hügel (responsabil științific), Florin Mărginean (CMA) și dr. Pavel Huszarik (profesor de istorie la Liceul “J. G. Tajovsky” Nădlac) au descoperit 12 morminte, la care se adaugă alte trei, descoperite anterior. Supuse unei analize metodic-contextuale, dispersia cronologică a artefactelor descoperite în morminte nu excede limitelor unui secol, adică a doua jumătate a secolului X și începutul celui următor¹⁵¹.

În toamna anului 2004, au fost întreprinse cercetări arheologice la Chelmac „La Cetate” sau „În Prund la Cetate”. Cercetarea a fost posibilă datorită colaborării dintre Muzeul Banatului Montan Reșița și Complexul Muzeal Arad, în cadrul proiectului de cercetare „Biserici și mănăstiri medievale din Banat” condus de dr. Dumitru Țicu¹⁵².

¹⁴⁸ I. Burnichioiu, A. A. Rusu, *Mozaicurile medievale de la Bizere. The Medieval Mosaics from Bizere. Die mittelalterlichen Mosaiken von Bizere*. Cluj-Napoca 2006.

¹⁴⁹ A. A. Rusu, G. P. Hurezan, *Biserici medievale*, p. 142, fig. 22.

¹⁵⁰ F. Mărginean, A. A. Rusu, *Feltót középkori templomai*, în *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*, Budapest 2010, p. 893-914; Sarkadi M., *A feltóti templom kőfaragványai*, în *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*, Budapest, 2010, p. 915-934.

¹⁵¹ F. Mărginean, P. Huszarik, *Arheologia Medievală*, VI, 2007, p. 17-38.

¹⁵² D. Țicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca, 2007, p. 263.

Chiar dacă cercetările au avut mai mult un caracter de sondare, fiind trasate doar două secțiuni, rezultatele s-au dovedit a fi destul de interesante, în ceea ce privește contextele arheologice surprinse și materialul arheologic recuperat.

Rezultatele acestei cercetări suplinesc, oarecum, lipsa informațiilor documentare cu privire la existența aici, în Evul Mediu, a unei mănăstiri și apoi a unei cetăți, probabil bastionare. Parcimonioase sunt și informațiile cu privire la soarta cetății, în perioada otomană. Arheologic însă, au fost surprinse urmele unor case din bârne de lemn, lipite cu pământ, construite atât în interiorul cât și exteriorul cetății.¹⁵³ În stadiul actual al cercetărilor, se poate presupune că, odată cu ocuparea de către otomani a acestui spațiu, aflat la granița cu Principatul Transilvaniei, aici a fost instalată fie o garnizoană de soldați, fie un grup de populație adus din alte provincii ale imperiului.¹⁵⁴

În anul 2005, situl de la Bulci a reintrat în sfera de interes a arheologilor și a beneficiat de o ridicare topografică nouă în cadrul proiectului de cercetare „Biserici și mănăstiri medievale din Banat”¹⁵⁵.

Necesitatea publicării unei monografii arheologice a sitului de la Săvârșin „Cetățuie”, a constituit imboldul reluării, în 2006, a cercetărilor sistematice. Obiectivul principal îl reprezintă controlarea platoului și diverselor terase ce-l înconjoară. Rezultatele de până în prezent au dus, pe lângă locuirea dacică, la descoperirea, pe platou, a unei importante locuri Coțofeni și paleolitice.

În ultimii ani, diversele lucrări prilejuite de extinderea intravilanului sau alte lucrări edilitare au determinat efectuarea unor săpături preventive. O astfel de cercetare s-a efectuat la vest de comuna Vladimirescu, în apropierea unei foste ferme, unde în urma săpării unor fundații pentru case, în toamna anului 2006, s-au descoperit două morminte celtice cu un bogat inventar¹⁵⁶.

În anul 2008, sub coordonarea specialiștilor muzeului arădean s-au efectuat două cercetări preventive, una la Căprioara “Peștera lui Sinesie” și una în “Parcul copiilor” din Arad.

Marile lucrări de construcție, legate de infrastructura rutieră și de cea energetică, au dus la descoperirea de zeci de situri noi dar și la reluarea cercetărilor în situl de la Sântana – “Cetatea Veche” (2009)¹⁵⁷.

Privită în ansamblu evoluția cercetării arheologice a zonei arădene a parcurs mai multe etape importante. Prima, cea a începuturilor, este marcată de activitatea lui L. Dömötör care și-a propus strângerea materialului necesar organizării unei expoziții arheologice, scop fost atins în 1903, Dömötör putând fi socotit fondatorul ei. În schimb din perspectiva metodei de lucru el rămâne un precursor al cercetării științifice de teren. Următoarea etapă, cea a săpăturilor arheologice propriu-zise, a fost inaugurată de M. Roska prin campania din 1910 de la Pecica. În următoarea jumătate de secol toate săpăturile din

---

¹⁵³ Situația întâlnită aici este oarecum asemănătoare cu cea de la Tauț (jud. Arad), localitate situată pe versantul nordic al munților Zarand, doar că, acolo așezarea s-a edificat în interiorul și exteriorul ruinelor unei biserici parohiale medievale, cercetate arheologic din anul 2002.

¹⁵⁴ D. Țeicu, F. Mărginean, în *Romanii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, Braila 2008, 243-250.

¹⁵⁵ D. Țeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca, 2007, p. 72-73.

¹⁵⁶ Din colectivul de cercetare au făcut parte Peter Hügél, George P. Hurezan, Florin Mărginean și Zsuzsanna Kopeczny.

¹⁵⁷ F. Gogâltan, V. Sava, *Sântana. Cetatea Veche*, Arad, 2010, 99 p.

zonă au fost conduse de specialiști din centrele universitare Cluj (M. Roska, M. Rusu, I. H. Crișan) și București (D. Popescu).

A treia etapă înseamnă intrarea în scenă a arheologilor arădeni. Primul, care a rupt cu diletantismul predecesorilor ante- și interbelici, a fost Egon Dörner (1925 - 1993), secondat de Nicolae Kiss (1928 - 1997). Dörner a pus bazele secției de istorie veche a muzeului reorganizând atât depozitul cât și expoziția permanentă. Cercetările sale de teren, care au implicat mai mulți colaboratori fideli¹⁵⁸, au permis trecerea pe harta arheologică a unui număr mare de situri noi.

Perioada săpăturilor sistematice realizate de specialiștii muzeului a început abia în deceniul opt al secolului XX și se datorează activității lui Mircea Zdroba (1941 - 1989) și Mircea Barbu (1944 - 2004), cărora li s-au alăturat George Pascu Hurezan (din 1981) și Peter Hügel (din 1990).

Noua generație de specialiști ai muzeului, Florin Mărginean (începând cu 2004) și Victor Sava (din 2007), redefinesc resorturile cercetării arheologice arădene, concomitent cu săpăturile preventive, condiționate de marile lucrări de infrastructură ale timpului.

Rezultatele cercetărilor au fost valorificate atât prin publicare, mai ales în paginile anuarului muzeului, *Ziridava*, editat cu începere din 1967, cât și prin includerea pieselor semnificative în expoziția permanentă, reorganizată în 1968 și 1979. La ora actuală inventarul colecției arheologice a muzeului cuprinde peste 20.000 piese.

După publicarea monografiei arheologice *Ziridava*¹⁵⁹ și a celor două sinteze privind istoria Aradului¹⁶⁰, în care istoria veche ocupă un spațiu important, urmate de editarea Repertoriului arheologic, arheologii arădeni construiesc o platformă informațională care să cuprindă toate datele arheologice disponibile pentru județul Arad.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE ARAD REGION A BRIEF HISTORY

Abstract

The evolution of the archaeological research in the region of Arad went through some distinctive phases spreading over more than a century. The beginnings are linked to the name of Dömötör Laszlo (1850 - 1903) who founded the archaeological collection of the museum and undertook the first excavations at Pecica - „Santul Mare”. Though his investigation methods were not entirely scientific, he can be considered as the first Arad archaeologist.

For the next fifty years archaeological research in the region has been conducted by specialists from the universities of Cluj (M. Roska, M. Rusu, I. H. Crișan) and Bucharest (D. Popescu).

The third period is that related to the activity of Egon Dörner (1925 - 1993), who founded the archaeology department of the museum, reorganized the collection, discovered and excavated several sites.

Systematic excavations were started during the seventies of the XXth century by Mircea Zdroba (1941 - 1989) and Mircea Barbu (1944 - 2004), comprising projects of major importance such as Vladimirescu, Felnac, Varadia de Mures and Savarsin. During the last decade of the previous century and at the beginning of the present one, the area of systematic excavations has broadened involving the activity of the archaeologists George Pascu Hurezan and Peter Hügel.

A new generation of specialists, represented by Florin Mărginean and Victor Sava, came into work after 2004, rethinking the entire archaeological research of the region, conditioned by a new vision and the huge infrastructure works of the time.

¹⁵⁸ Dintre aceștia îi amintim pe învățătorul A. Hamerák (Sânpetru German), dr. Z. Kasa (Dorobanți), ing. Gh. Miloi (Arad) și prof. E. D. Pădureanu (Arad)

¹⁵⁹ I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978.

¹⁶⁰ *Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978; *Studii privind istoria Aradului*, Buc., 1980. În ambele, capitolele dedicate istoriei vechi au fost redactate de M. Barbu și E. Ivanof.

Conceptualizat ca “templu al erudiției”, muzeul avea să demarceze cotidianul obiectului de conotația istorico-simbolică și chiar mitică. Promovarea unui tip de relaționare intelectualizată asupra unei piese, care devine bun cultural, probează reorientări atitudinale ale societății, prin crearea unui spațiu care să adăpostească memoria colectivă.

Trecerea de la nivelul de colecție la cel de muzeu a fost rezultatul nu numai a unor transformări de ordin social, ci și mental. Intelectualitatea arădeană, spre finele secolului al XIX-lea, grație creșterii nivelului economic, a întreținut scânteia fondării unui muzeu în Arad.

Nucleul de intelectuali, grupați în jurul Societății culturale Kölcsey, a avut inițiativa colecționării obiectelor legate de revoluția din 1848-1849 și, în special, de cea maghiară. În anul 1893 a fost inaugurat primul muzeu „Muzeul de relicvii 1848-1849”, în clădirea actualului teatru, Teatrul Clasic „Ioan Slavici” Arad, pe lângă care, mai târziu, a fost organizată o expoziție de arheologie¹. Depozitate și etalate în clădirea teatrului arădean, ele aveau să solicite, prin numărul lor, un spațiu adecvat. Prin donații, care, în general, aparțineau membrilor Societății culturale Kölcsey² s-a clădit nucleul patrimonial al primului muzeu arădean.

Efervescența culturală a sfârșitul de secol XIX și înc. sec. XX, moda arhitecturală a epocii, au inserat și ideea edificării unui centru de iradiere culturală, care să includă în conglomeratul său funcțional și o componentă muzeală. Este vorba de palatul cultural, găsit ca o alternativă eficientă, datorită multiplei sale destinații. Legea înființării palatelor culturale a fost votată, la Viena, în anul 1907. Ea răspundea și nevoilor unor comunități provinciale, cum era Aradul, care, cu posibilități financiare modeste, putea să ridice “un adevărat centru al artelor și științei”³.

La inițiativa aceleiași societăți culturale s-a început construirea Palatului Cultural, care urma să adăpostească bibliotecă, filarmonica/conservatorul și muzeul⁴. Lucrările la noul edificiu au fost executate după proiectul arhitectural, propus de Lajos Szántay. Ele au început în anul 1911 și s-au finalizat doi ani mai târziu⁵. Potrivit unor istorici arădeni, încă din toamna anului 1912, colecția Muzeului de relicvii pașoptiste a fost etalată în câteva din noile încăperi. La acea vreme nu au existat criterii de organizare și etalare științifică⁶. La 24 octombrie 1913, într-un cadru festiv i s-a făcut

¹Nicolae Kiss, *Etapile de dezvoltare ale Muzeului Județean Arad (Istoric și realizări)*, în *Ziridava* II, 1968, p. 147; Aristide Ștefănescu, *Ghidul muzeelor*, Ed. Sport-turism, București, 1984, p. 118.

²Complexul Muzeal Arad (C.M.A.), Arhiva Palatului Cultural (A.P.C.), Fond Lazăr Nichi, neinv., dos. 5, f. 167 (Societatea Kölcsey a primit, în anul 1911, 150.000 cor. din partea Consiliului Superior al Bibliotecilor și Muzeelor, pentru a contribui la edificarea Palatului Cultural.)

³Liliana Roșiu, *Reînvierea spațiului muzeal. De la colecție la mediul urban*, Ed. Universitară Ion Mincu, București, 2002, pp. 35-37.

⁴Nicolae Kiss, *op. cit.*, p. 148.

⁵Felicia-Aneta Oarcea, *Arhitectul arădean Ludovic Károly Szántay (1872-1961)*, în *Istoricul Liviu Mărghitan la a 70-a aniversare*, Ed. Ramira, Arad, 2007, pp. 307-308.

⁶Nicolae Kiss, *op. cit.*, pp. 148-150.

inaugurarea⁷. Pe lângă sălile pinacotecii, două au fost destinate “muzeului de relicvii”, două pentru colecția de documente din trecutul orașului și un mic muzeu școlar, una pentru muzeul de etnografie, una pentru muzeul preistoric⁸.

În perioada interbelică, muzeul arădean va cunoaște o perioadă de inițiative și prefaceri culturale. Nicolae Iorga a adus o critică vehementă, în anul 1923, conducătorilor români de la București, nu atât istorică, cât politizată despre penuria patrimoniului istoric românesc din zona Aradului. Semnalul dat a vizat implementarea unor politici culturale de factură românească în Arad⁹.

Cu toate că muzeul era lipsit de cadre specializate și încă nu ajunsese să joace un rol central în primii ani de după unirea din 1918, totuși nu au lipsit inițiativele primăriei, coordonatorul de credit, de a îmbogăți colecțiile cu patrimoniu românesc, alături de cel existent - colecția de relicvii, care, în jurul anului 1922, număra 3.916 bunuri culturale¹⁰.

Într-un „tablou” financiar pe anul 1923, cheltuielile prevăzute și argumentate de directorul Lazăr Nichi¹¹, pentru continuarea colecționării relicviilor românești din anii 1848/1849 erau de 20.000 lei, iar pentru muzeul orașenesc 5.000 lei. Demersul a conturat ideea îmbogățirii și completării micii colecții a lui Avram Iancu și a tribunilor săi - „Avram Iancu și soții”, „pentru a o putea aranja ca o colecție specială, organizată sistematic, asigurându-i-se importanța cuvenită”. Cât despre muzeul orașului Arad, s-a susținut colecționarea unor documente, care să ateste importanța politico-istorică a românilor¹².

Comisia de supraveghere a Palatului Cultural a aprobat, în 16 decembrie 1927, directorului Lazăr Nichi să efectueze o călătorie de studii la muzeele din Transilvania „pentru a putea aduce inovații ... și la muzeele noastre din Palatul Cultural, pe baza celor văzute în alte muzee”¹³.

S-a încercat organizarea unui Muzeu al Unirii, dat fiind rolul jucat de Arad în realizării unirii românilor. Astfel, în 1934, două încăperi au fost destinate momentelor și personalităților arădene ale unirii¹⁴, grație donațiilor făcute de familiile lui Ștefan Cicio-Pop și Vasile Goldiș.

Câțiva ani mai târziu, într-un articol despre rolul Palatului Cultural în promovarea culturii arădene, directorul liceului „Moise Nicoară”, Ascaniu Crișan, a susținut, cu toată fermitatea, înființarea muzeului unirii, fiind animat de convingerea că, în bibliotecile intelectualilor arădeni, zac „scripte, manifeste, tipărituri de mare valoare

---

⁷Felicia-Aneta Oarcea, *op. cit.*, pp. 307-308.

⁸Liliana Roșiu, *op. cit.*, pp. 35-37.

⁹N. Iorga, *În Ardealul anului încoronării*, Ed. Pavel Suru, București, 1923, pp. 47-56.

¹⁰Coriolan Petranu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și administrarea lor*, Ed. Cartea Românească, București, 1922, p. 123.

¹¹Lazăr Nichi (20 iulie 1884-1953) a fost director al Palatului Cultural din februarie 1921, având 18 ani vechime. Era căsătorit cu Aglaia Covaceviciu; împreună având doi copii. (vezi C.M.A., Fond Lazăr Nichi (F.L.N.), neinv., dos. 5/1938, f. 173). Alte date biografice: Felicia Aneta Oarcea, *Lazăr Nichi, deschizător de drumuri în organizarea bibliotecilor arădene*, în Vasile Popeangă (coord.), *Preocupări culturale în “Casa cărții”, “Vasile Goldiș”* University Press, Arad, 2007, p. 172.

¹²C.M.A., F.L.N., neinv. dos. 2, f. 4.

¹³Idem, dos. 2/1927, f. 4, 6.

¹⁴Nicolae Kiss, *op. cit.*, p. 151.

din această epocă și suntem convinși că ei nu vor pregeța a dăruii cu o largă înțelegere tot ce dețin, caracteristic vremurilor pe care le-au trăit”¹⁵.

Demersul a fost susținut de „ASTRA”, care printre preocupări avea și aceea de a înființa muzee și biblioteci. Prin colecționarea unui bogat patrimoniu românesc, a propus achiziționarea pentru muzeul arădean a unor fotografii istorice, care ar costa 950 lei. Este vorba de „Sfințirea drapelului Național al C.N.R. din Viena în prezența generalului I. Boieru (14 noiembrie 1918), Popor plecând la Adunarea Națională din 1918, Popor jucând hora, Martirul Ion Arion pe catafalc, Popor la Alba Iulia în preajma tribunelor, Dr. Vlad vorbind poporului de la tribună, Minunatul tablou al mulțimii de sute de mii de oameni pe câmpia de la Alba-Iulia, în preajma vestirii actului unirii, fâlfâind miile de steaguri, I.P.S.S. Episcopul Hossu citește mulțimii imense actul unirii de față fiind I.P.S.S. Episcopul – azi Patriarhul – Regent Miron”¹⁶.

Evoluția și organizarea colecției de istorie, în perioada interbelică, a depins nu numai de inițiativele unor instituții sau societăți culturale, ci și de personalul muzeului. În anul 1932, personalul angajat al Palatului Cultural cuprindea: directorul dr. Lazăr Nichi, 2 bibliotecari de formație profesori, 1 funcționar administrativ, 3 custozi (servitori), 1 camerist și 1 fochist. Unul dintre bibliotecari a fost prof. Nestor Covaciu, viitorul director¹⁷. În această perioadă, bibliotecarul îndeplinea și funcția de „muzeolog”¹⁸. Posibil ca cele două funcții – bibliotecar/muzeolog – să fie atribuite aceleiași persoane.

Colecția *Muzeului de relicvii din anii 1848/49* cuprindea, în anul 1938, 2300 piese, expuse în două săli mari; iar cea istorică din trecutul orașului și județului Arad, 297 piese. A fost menționat și un muzeu școlar „Balázs”, creat pentru învățământul „intuitiv” și cu referință la formațiunile geografice, hidrografice, geologice, etc. Ele au fost confecționate de elevii orfelinatlui din Arad, aflat sub conducerea fostului director Francisc Balázs¹⁹.

Potrivit unei adrese-răspuns din 22 februarie 1940, muzeul orașenesc cuprindea 348 de piese – diverse obiecte din trecutul orașului. Valoarea celor 289 piese, achiziționate până în 31 decembrie 1919, s-a cifrat la 15.145,20 coroane, iar a celor 59 achiziționate, începând cu 1 ianuarie 1920 până în 1940, a fost de 28.760 lei. Colecția obiectelor militare cuprinde 203 piese, în valoare de 206.800 lei. Muzeul de relicvii din anii 1848/49 a întrunit 2.316 piese – arme, stampe, trofee, tipărituri, etc. Dintre acestea 2.304 au o valoare estimată la 186.713, 70 coroane, iar 12, adică restul de piese, 3.100 lei.

---

¹⁵Ascaniu Crișan, *Rostul Palatului Cultural în promovarea culturii arădene*, în “Hotarul”, Arad, an V, 1938, nr. 1-2/ianuarie-februarie, p. 36.

¹⁶Felicia Aneta Oarcea, *Palatul Cultural, factor de difuzare a valorilor culturale*, în “Buletinul “Casa Cărții” al Bibliotecii “T. Argezi”, Ed. “Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2008, p. 129, 136.

¹⁷C.M.A., F.L.N., neinv. dos. 2/1932, f. 3. Nicolae Kiss, *op. cit.*, p. 152 (În ceea ce privește programul de vizitare al muzeului, din anul 1930, a fost deschis patru zile din săptămână în lunile martie-octombrie și închis pe perioada de iarnă, cu excepția cererilor adresate directorului, când accesul era permis. Intrarea în muzeu era gratuită pentru elevi, studenți, excursioniști. Vizitatorii individuali plăteau 5 lei/persoană.)

¹⁸C.M.A., F.L.N., neinv., Situație înaintată de bibliotecarul-muzeolog, Nestor Covaciu, directorul Lazăr Nichi, datată, 16 februarie 1932.

¹⁹Eugeniu Dublea, *Palatul cultural*, în *Orașe din România în imagini. Municipiul și orașul Arad*, Arad, 1938, pp. 27-28.

Secțiile muzeului au funcționat, după un vechi regulament al Palatului Cultural, care a fost înlocuit cu un altul neaprobat, la începutul anului 1940, de către forurile superioare, adică Primăria. Conform acestuia, supravegherea și întreținerea colecțiilor intrau în atribuțiile directorului, care trebuia să fie asistat de un „muzeolog” cu pregătire specială. La acea vreme, postul era vacant, deoarece nu a fost asigurat din bugetul Primăriei²⁰.

Prefacerile de după cel de-Al Doilea Război Mondial, trasarea directivelor politice de către organele comuniste în România, dar și imaginea utopică asupra unei noi lumi au anihilat treptat energiile culturale vizionariste democratice. Instituția muzeală a devenit instrumentul eficace în propagarea ideilor noii orânduiri comuniste. Memoria comunităților locale a fost trecută într-un plan secund, iar instituția care trebuia să adune, să păstreze și să rememoreze expozițional o realitate istorică, a fost ușor distorsionată, metamorfozată într-o himeră propagandistică.

Nu întâmplător am insistat asupra primilor ani, 1951-1960, de reorganizare a muzeului arădean. Putem desprinde, cu ușurință atmosfera „muncii științifice” și propagandistice, impusă noilor cadre instruite de organele P.C. R. Atenția s-a oprit în mod special asupra muzeului de relicvii 1848-1849, care a fost îmbogățit cu patrimoniu național românesc. Am inserat, însă, pigmentat, și alte aspecte.

Începând cu anii 1950/1951, odată cu angajarea specialiștilor în muzeu – absolvenți cu studii superioare – și statutul de instituție cu buget propriu, a început reorganizarea expozițională. Demersul a vizat selecționarea și prelucrarea științifică a bunurilor de patrimoniu etalate sau depozitate. Tematic, s-a trecut la redistribuirea colecțiilor pe secții²¹ - secția de artă, istorie veche, muzeul Revoluției din 1848-1849, muzeul orânduiri feudale, muzeul orânduiri capitaliste, muzeul construirii socialismului, muzeul teatral²².

Dările de seamă trimestriale, amănunțite, conduc spre o preocupare deosebită de a răspunde noilor cerințe politico-sociale, trasate în epocă.

Spre exemplu, la secția Muzeul Revoluționar 1848-1849, în darea de seamă din 5 ianuarie 1952, au fost consemnate următoarele activități: controlul inventarului la 2.317 poziții; inventarierea a 348 piese noi și identificarea a 406 obiecte găsite fără număr de inventar; întocmirea unei tematici provizorii a secției; piesele au fost triate după tematică, expuse și depozitate; adunarea materialului științific pentru întocmirea textelor explicative și a fișelor științifice; întocmirea planului grafic al secției; traducerea a 62 de manifeste din limba germană și maghiară din 1848-1849; cercetarea în teren a 10 monumente funerare din fostul cimitir militar din Micălaca, dar și ziare și documente contemporane revoluției; efectuarea a două deplasări pentru documentare și schimb de experiență la Muzeul și Biblioteca din Cluj²³. La secția Muzeul orașului a fost verificat inventarul, găsindu-se 361 obiecte neidentificate, care s-au adăugat colecției. Aceasta număra 787 obiecte. De asemenea, s-a întocmit un inventar provizoriu cu obiectele nou intrate²⁴. În celelalte trimestre ale aceluiași an au avut loc întruniri cu profesorii universitari Pascu, Prodan și Balogh pentru stabilirea tematicii

---

²⁰C.M.A., F.L.N. neinv., dos. 2/1940, f. 1.

²¹Nicolae Kiss, *op. cit.*, p. 153-154.

²²C.M.A., A17P, nr. inv. 28, Dări de seamă și planuri de muncă. 1951-1953, f. 1-6.

²³*Ibidem*, f. 179.

²⁴*Ibidem*, f. 160

expoziționale, cât și cu artiști pentru a picta tematici precum: „Revoluția din Paris”, „Eliberarea deținuților politici în 15 martie 1848”, Întâlnirea lui Bălcescu cu Kossuth”, „Campania generalului Bem în Transilvania”, dar și statuia lui Nicolae Bălcescu²⁵. Și în anii 1953-1955, au continuat activitățile de pregătire a deschiderii expoziției reorganizate²⁶.

Dificultăți în deschiderea *Muzeului Revoluției 1848/49* au fost consemnate, pe finele anului 1953 (5 septembrie), când au fost modificate instrucțiunile primite în 17 mai 1953. Motivul invocat făcea referire la faptul că nu a fost tradus din limba maghiară ghidajul Muzeului 1848/49²⁷.

Numărul obiectelor din colecție Muzeului 1848/49 existente, la acea vreme, s-a cifrat la 3.726, la care s-au adăugat încă 349. Muzeul Orășenesc cuprindea în anul 1953, 775 de obiecte²⁸.

Prin fondurile bănești asigurate pentru activitatea de cercetare, prin achiziționarea unor obiecte și înzestrare cu mobilier modern, în anul 1954, s-a deschis expoziția permanentă *Revoluția de la 1848/49*.

Personalul de specialitate, în anul 1955, a fost preocupat de îmbăgățirea colecției, înregistrarea pieselor, studii și cercetări științifice, conferințe, organizarea

---

²⁵*Ibidem*, f. 135 (În trimestrul al II-lea (aprilie-iunie) au fost redactate 27 de texte explicative în limba română și maghiară, 681 etichete și inscripții în limbile română și maghiară, s-a descoperit un material important de documente diferite care s-au prelucrat și triat pentru expunere; s-au întocmit fișe în legătură cu studierea și prelucrarea articolelor de presă, s-a continuat traducerea și transcrierea manuscriselor; s-au realizat două deplasări la Cluj, pentru documentare și cercetări științifice; executarea a două fotocopii după portretele deputaților revoluționari Eftimie Murgu și Alexandru Buda); *Ibidem*, f. 243 (Zala Adalbert și Solymos Maria, în trimestrul al III-lea – 1 iulie – 30 septembrie 1952, au redactat toate textele explicative în limba română și maghiară pe baza îndrumărilor științifice date de prof. univ. Pascu, Prodan și Balogh, precum și toate etichetele și inscripțiile în limba română și maghiară; au prelucrat articole de presă din 1848/49 în vederea expunerii; au terminat traducerea și transcrierea documentelor; au executat fotocopii după documentele necesare pentru expunere; au redactat ghidajul; au etalat obiectelor în noile vitrine; au întreprins o deplasare la Muzeul Revoluționar din București pentru schimb de experiență și au convocat două ședințe de muncă cu colectivul secției.) *Ibidem*, f. 123 (Planul de muncă pe trimestrul IV al anului 1952, elaborat de Zala Adalbert, Solymos Maria și Eugen Glück cuprindea redactarea tuturor textelor explicative în limba română și maghiară, redactarea tuturor etichetelor în limba română și maghiară, redactarea ghidajului, executarea materialului complementar, aranjarea documentelor, tablourilor și obiectelor pentru expunere; deschiderea muzeului.)

²⁶*Ibidem*, f. 22, 25 (În anul următor, Eugen Glück și Solymos Maria, responsabili de secția Muzeului Revoluției din 1848/49, au controlat și completat inventarul, au întocmit ghidajul secției, au verificat și aranjat materialul din depozit, s-au ocupat de amenajarea unei secții documentare, au întocmit 200 fișe științifice, au ținut trei conferințe, au întreprins deplasări pentru a câștiga experiență și a studia, s-au preocupat de organizarea vizitării muzeului și au editat 4 articole de ziar.); *Ibidem*, f. 84 (La sfârșitul aceluiași an 1953, respectiv trimestrul IV, printre activitățile curente de pregătire a deschiderii muzeului, au fost executate următoarele materiale complementare: „Înrolarea românilor din Maramureș în armata revoluționară”, (pictură/ulei); „Răscoala țărănească de la Corbești”, (pictură/ulei), „Semnarea apelului păcii”, (pictură/ulei), „Sigismund Pop”, (pictură/ulei), „Harta răscoalelor țărănești din Țara Românească din 1848”, executată pe placaj. Au participat la consfătuirea din orașul Stalin (Brașovul de azi), unde au prezentat lucrarea „Organizarea Muzeului Revoluției din 1848/49 din Arad”);

²⁷*Ibidem*, f. 17.

²⁸*Ibidem*, f. 19.

arhivei, etc.²⁹. Pe sfârșitul aceluiași an au fost finalizate o serie de portrete de personalități: Kogălniceanu, Golescu, Sigismund Pop, Eftimie Murgu; sau scene din timpul revoluției pașoptiste: „Revoluția din Viena”, „Întâlnirea dintre Bălcescu și colonelul Lázár/compoziție”³⁰. În același an, depozitul muzeului Revoluției 1848/49 a fost organizat după criteriile științifice³¹.

La începutul anului 1956, potrivit procesului verbal din 23 ianuarie, au fost predate Muzeului Central Militar București bunuri culturale din patrimoniul muzeului arădean³². Aprecieri față de activitatea intensă de reorganizare a secției „Muzeul Revoluției 1848/49” nu au întârziat să apară. Una dintre instituțiile de cultură a fost Muzeul raionului Caracal, care, în anul 1956, era interesat de modalitatea de prezentare a expoziției, pentru a avea un punct de plecare în pregătirea și organizarea momentului revoluționar pașoptist în fostul județ Romanați. Spicuim câteva rânduri: „Suntem informați că Dv. ați organizat în muzeu foarte bine prezentarea revoluției de la 1848 din Transilvania”³³. De asemenea, în cursul aceluiași an, a fost înaintată Ministerului Culturii o listă a câtorva fotografii cu scopul de popularizare a instituției arădene în fosta Uniune Sovietică³⁴. La finele anului 1956, respectiv 5 noiembrie, au fost trimise

---

²⁹CMA, A 17 P, nr. inv. 32, Dări de seamă și planuri de muncă. 1954-1955, f. 9; La filele 16, 21, 32, 39, 47, 51, 55, 61, 66, 69, 73, 77, 83, 86, 90, 93 poate fi urmărită activitatea trimestrială a secției Muzeului Revoluției 1848/49; Pe anul 1955, darea de seamă consemnează la fila 104 următoarele: controlul inventarului la 4. 704 poziții, înregistrarea a 458 poziții noi în inventar, s-au făcut studii și cercetări în legătură cu revoluția din 1848/49, s-a redactat ghidajul Muzeului Muzeului Revoluției din 1848/49 pentru tipar; s-a comandat și executat ca material complementar: 19 picturi, s-au făcut planuri de reorganizare a temelor “Antecedentele revoluției” și “Concluzii”, organizarea “Muzeului documentar 1848/49”; s-au trimis materiale documentare pentru completarea temelor revoluției din 1848/49 la Muzeele din Tg. Mureș, Făgăraș, Sighișoara; deplasări pentru achiziționare de materiale la Sâmbăteni și Timișoara. De asemenea pentru anul 1955, Eugen Glück, a prezentat serie de studii științifice, articole istorice de popularizare, conferințe istorice, cercetări științifice în vederea redactării unor studii și organizării muzeelor, ghidaje, tematici expoziționale, documentații pentru picturi-compoziții. (vezi f. 127-128 din același document); Planul de muncă al secției „Muzeul Revoluției din 1848/49”, în anii 1954-1955, cuprindea: 500 de fișe științifice, 500 poziții transcrise în inventarul nou, traducerea ghidajului, studii și cercetări arhivistice și bibliografice, executarea a trei picturi artistice ca material complementar, completarea exponatelor, amenajarea și aranjarea unui depozit științific, 2 articole de presă, serviciul de ghidaj, 4 deplasări pentru studii, schimb de experiență și colectarea de material; amenajarea și aranjarea unei fototeci științifice; începerea prelucrării fondului arhivistic al muzeului); Ibidem, f. 147.

³⁰Ibidem, f. 270.

³¹CMA, A. 3. P., nr. inv. 39, f. 216 (150).

³²CMA, A 17 P, nr. inv. 32, f. 94-95 (Amintim câteva cu numerele de inventar aferente: 185-Pușcă cu fitil, 256-257-Ghiulea (2 buc.), 260-Bombă, 266-Ghiulea, 619-Bustul lui Petöfi, 824-Carabină de cavalerie, 976-Harnașamentul locotenentului de husari Toth Ludovic, 1108-Portopeul ofițerului Nagy János, 1765-Brățară de lemn lucrată în temnița cetății Aradului de către comandantul corpului de armată Asboth ajos, 3852-Decorarea generalului Bem, etc).

³³Ibidem, f. 249-251.

³⁴Ibidem, f. 195-197 (Sabia și punga de tutun ale lui Petöfi Sándor, fragment din documentele adunării românilor din Arad, ținută la 24 aprilie 1848, Eșarfa și bagheta tamburului de la fanfara gărzilor naționale revoluționare din Arad, fragment din rezoluția adunării fruntașilor români din Banat și Crișana, ținută la 21 mai 1848 la Pesta, lănci țărănești, arme și ghiulele folosite de trupele lui Avram Iancu, steaguri revoluționare românești și maghiare, Dimitrie Haica, fruntaș revoluționar român, subprimarul orașului Arad și președintele comitetului de apărare, pistoalele generalului Bem, fragment din matricola batalionului 73 compus din soldați români și maghiari, fragment din „Proiectul de pacificațiune” semnat de Bălcescu, Boliac și Kossuth la Seghedin la 14 iulie 1849, geanta

Ministerului Culturii, Direcția generală a artelor, Serviciul muzee, datele despre tipărirea ghidajului secției și structura acestuia³⁵.

Muzeul a achiziționat, în intervalul 1953-1957, obiecte muzeale prețioase pentru fondul 1848/49, printre care amintim o parte din arhiva comisarului guvernamental Vukovici (1957), o farfurie a generalului Vecsey (1957), un tun întrebuițat de generalul Bem la asediul Timișoarei (1953), fotografia originală a lui Dimitrie Haica (1956), obiecte executate de revoluționarii întemnițați (1954-1956), au fost executate picturi și statui Ecaterina Varga, Nicolae Bălcescu (1953), „Adunarea de la Lugoj” și „Întâlnirea dintre Bălcescu și Lázár” (1956), „Întâlnirea dintre Bălcescu și Kossuth” (1956)³⁶.

Dările de seamă pe trimestrele I-III ale anului 1958 consemnează continuarea activității de îmbogățirea a secției cu patrimoniu românesc, evidența strictă pe bază științifică și valorificare muzeală³⁷.

În cadrul revizuirii generale științifice a muzeului s-au efectuat anumite îmbunătățiri și completări la temele: „Dezvoltarea capitalismului”, „Revoluția din Pesta”, „Mișcarea revoluționară din Moldova”, „Asediul Aradului”, „Campania generalului Bem în Transilvania”, „Intervenția țaristă”, „Represaliile contrarevoluționare”. Secția urma a fi îmbogățită cu noi piese, materiale complementare: „Copia steagului revoluționar Ploiești”, „Copia vestonului lui Avram

---

conținând obiectele personale și portmoneul cu bancnote ale deputatului revoluționar Ioan Dragoș, ziar editat de Sigismund Pop și Nicolae Bălcescu în Pesta, Nicolae Bălcescu (pictură în ulei de A. Ciupe), Întâlnirea dintre N. Bălcescu și colonelul Lázár în fața Porților de Fier lângă Caransebeș, fragment din spânzurătorile generalilor revoluționari, executați de imperiali, căpitanul Izicescu Ioan, revoluționar român care a luptat în armata revoluționară maghiară, lucru de mână executat din solzi de pește de către un revoluționar întemnițat în cetatea Aradului, obiecte personale ale lui Kossuth, etc.).

³⁵*Ibidem*, f. 204.

³⁶CMA, A.3.P., nr. Inv. 39, f. 212 (146)

³⁷C.M.A., A. 17 P., nr. inv. 54, Dări de seamă și planuri de muncă. 1958, f. 2-3 (Din darea de seamă pe trimestrul I a anului 1958, desprindem că la secția Muzeul Revoluției din 1848-1849 s-au inventariat 20 piese, numărul pozițiilor din inventar ridicându-se la 6.430, s-au făcut 1.376 fișe arhivistice cu privire la perioada 1849-1853 din arhiva comisarului imperial din Arad, s-au întocmit 176 fișe pentru referatul despre Dimitrie Haica, alte 170 de fișe arhivistice cu privire la răscoala țăranilor din 1784 – evenimentele din Valea Mureșului, s-au ținut 16 ședințe de instrucție cu muzeograful și îndrumătorii muzeului pentru însușirea temeinică a tematicii ghidajului secției; s-au efectuat studii și cercetări științifice în București pentru completarea materialului documentar, s-au redactat 34 texte de etichete în limba română și maghiară, s-au restaurat și conservat 19 tablouri.) *Ibidem*, f. 19. (Darea de seamă pe trimestrul II al anului 1958 consemnează următoarele: s-au inventariat 28 de piese noi, numărul pozițiilor de inventar ridicându-se la 6.458, s-au continuat cercetările în Arhivele Statului Arad și Arhiva Episcopiei ortodoxe din Arad privind perioada represaliilor contrarevoluționare (1849-1853), s-a început redactarea referatului despre Dimitrie Haica, s-au efectuat cercetări științifice privind revoluția din 1848-1849 la București și Cluj, s-au întocmit 72 de fișe pentru biografiile celor 13 generali revoluționari executați la Arad, s-au conservat 24 fragmente din spânzurătorile celor 13 generali revoluționari la Arad, s-a redactat studiul „Contribuție la activitatea revoluționară a lui Anton Kurz în anii 1848-1849”); *Ibidem*, f. 35 (Dare de seamă pe trimestrul III 1958 consemnează: s-a verificat gestiunea obiectelor din secție, s-au redactat 122 etichete noi pentru sălile de muzeu, s-a executat pictura în ulei „Luptele de stradă din Arad din 8 februarie 1849”, s-au făcut cercetări la Biblioteca Academiei RPR din București, obținându-se 13 fotocopii pentru completarea mai multor teme din muzeu, s-au efectuat cercetări științifice pe teren la Gurahonț, Macea, Sofronea, Sânmartin, Gașca, Cuvin, Covăsânț, Lipova în legătură cu problemele legate de revoluția din 1848/49)

Iancu”, „Adunarea Lugoj”-pictură, copiile coifurilor pompierilor de pe Dealul Spirii, etc³⁸.

O retrospectivă asupra evoluției colecției Muzeului Revoluției 1848-1849 indică următoarea situație: 2317 în 1950, 2665 în 1951, 3756 în 1952, 4100 în 1953, 4246 în 1954, 4704 în 1955, 5732 în 1956³⁹. În anul 1959 s-au transcris în noul registru inventar 9.028 poziții terminându-se transcrierea obiectelor muzeale și a fotocopiilor, s-au inventariat 538 poziții noi, totalizând 3.929 obiecte. Pozițiile de inventar ale secției au crescut la 7.116, iar numărul obiectelor la 16.458.

Institutul de Istorie al Academiei R.P.R. a inițiat o consfătuire, în data de 6 februarie 1959, la care urmau să participe specialiști din țară, pentru a aborda problemele anului revoluționar 1848. Se dorea elaborarea unui tratat de istorie a României⁴⁰.

Secția Muzeul Revoluției 1848/49 a fost reorganizată în anul 1960, prin completări tematic-expoziționale, prezentate lacunar în cadrul secției de istorie modernă – „Revoluția de la 1848 din Țara Românească și Moldova”, „Adunarea de la Blaj”, „Lupta Moșilor în Munții Apuseni”, „Personalitatea lui Avram Iancu”, „Activitatea lui Bălcescu în Transilvania”, „Evenimentele postrevoluționare pașoptiste”, etc. În atenția muzeografilor s-au aflat și tematici legate de Unirea Transilvaniei cu România, mișcările țărănești, istoricul colecțiilor⁴¹.

O imagine detaliată ne oferă darea de seamă din anul 1960. Astfel la secția „Muzeu revoluției 1848-1849” a fost redactată tematica secției în formă definitivă conform îndrumărilor date de Academie, s-au executat studii amănunțite privind diferitele teme ce au fost reprezentate în muzeu și anume: „Școala Ardeleană-mișcare culturală socială și națională a românilor din Transilvania”, „Răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan în împrejurimile Aradului”, „Mișcări ale burgheziei progresiste premergătoare revoluției din 1848”, „Adunarea românilor de la Blaj” din mai 1848, „Lupta moșilor din munții Apuseni pentru drepturi sociale și naționale sub conducerea lui Avram Iancu”, „Activitatea revoluționară a lui Bălcescu în Țara Românească și în Transilvania pentru unirea forțelor revoluționare”, „Lupta poporului împotriva reacțiunii și urmările revoluției”, „Unirea Moldovei cu Țara Românească”, „Formarea statului național român”. Odată cu finalizarea reorganizării, potrivit termenului, secția a avut o nouă față la 5 noiembrie 1960⁴².

Opt ani mai târziu, ea va cunoaște o nouă organizare. La acea vreme, colecția Muzeul Revoluției 1848/49 număra un total de 17.058 obiecte⁴³, originale și facsimile.

³⁸Idem, A. 17. P., nr. inv. 54, Dări de seamă și planuri de muncă. 1958, f. 2-3.

³⁹Idem, A. 2. P., nr. inv. 52, Plan de muncă. Raport de activitate științifică. 1958, f. 28.

⁴⁰Idem, A 17 P, nr. inv. 58, Dări de seamă. Planuri de muncă. 1959, f. 3. (Alte activități: s-a efectuat controlul anual al gestiunii inventarului, s-au preluat în subinventar de la gestionar obiectele expuse în sălile muzeului, s-au făcut completări la mai multe teme prezentate în muzeu, s-au verificat, etichetat și sorat pentru compactare 1679 ziare.) Ibidem, f. 24, 27, 32 (controlul anual al gestiunii-trim IV, transcrierea inventarului în registrul nou-trim. I-IV, redactarea fișlor științifice-trim. I-IV, inventarierea ziarelor existente în fondul documentar-trim I-IV, revizuirea textelor mari din muzeu-trim. I, îmbunătățirea expoziției muzeale la problemele: Revoluția din Ardeal, Activitatea lui Petofi, Participarea forțelor progresiste germane la revoluția din 1848-trim. I-III, editarea ghidajului în limba română și maghiară).

⁴¹N. Kiss, *op. cit.*, p. 162.

⁴²C.M.A., A 17 P., nr. inv. 63, Dări de seamă, Planuri de muncă științifică. 1960, f. 6-7, 78.

⁴³Nicolae Kiss, *op. cit.*, p. 153-155.

Spre deosebire de celelalte colecții ale muzeului arădean, care s-au îmbogățit în timp, aceasta a stagnat. Constatata este susținută, răsfoind registrele de inventar, în cursul anului 2007.

Cu mici reorganizări în anul 1973, până în anul 1978, secția de istorie a avut două expoziții, una de istorie veche, amplasată la parter (în 4 săli) și alta destinată revoluției de la 1848-1849, la etajul doi (4 săli). Pentru că „istoria noastră nu este prezentată, în actuala expoziție, în lumina Programului P.C.R. prin faptul că nu ilustrează ... dominantele trecutului și prezentului nostru – lupta pentru unitate și independență națională”, directorul de atunci a propus reorganizarea modului de expunere, a spațiului, circuitul și conținutul⁴⁴. Expoziția de bază a Muzeului județean Arad a fost regândită spre sfârșitul deceniului opt al secolului XX și inaugurată la 27 martie 1979, în prezența președintelui, de atunci al României, Nicolae Ceaușescu. La acea vreme, expozițiile din muzee cunoșteau prezentarea unei istorii uniformizante, potrivit directivelor autorităților comuniste, cu inserări ale unor crâmpoie din istoria locală⁴⁵. Întregul material patrimonial, original sau facsimil, trebuia să servească trendului istoriografic. Proiectul a fost executat de către Întreprinderea de Stat „Decorativa” București.

În timp, s-au mai efectuat schimbări tematico-expoziționale minore, ce au vizat înlocuirea unor bunuri culturale deteriorate cu altele care erau într-o stare de conservare bună, s-au schimbat etichete, iar după 2005, în general, textele marxist-leniniste au fost eludate.

Expoziții cu caracter temporar

Dacă în anul 1950 nu a fost organizate expoziții în muzeul arădean, începând cu anul 1951, s-au semnalat încercări, însă majoritatea erau de artă și câteva legate de propaganda regimului comunist⁴⁶.

Începând cu finele deceniului șase al secolului XX, asistăm la ceea ce în epoca s-a numit „expoziție volantă”. Le putem asemăna oare cu ceea ce numim astăzi „expoziție itinerantă” ? Iată o întrebare care necesită o abordare contextualizată, având ca și coordonate latura istorică, politică și socială. Dacă urmărim titlurile expozițiilor volante, fără a exclude evenimentele istorice naționale românești, ele ar respecta chemarea pe care instituția muzeală o are. Însă, o analiză mai atentă a istoricului contemporan al cărui spirit nu a fost alterat de mentalitatea comunistă, conduce la ideea instrumentalizării propagandistice a anumitor momente istorice și glorificarea activităților P.C.R. Se urmărea, constant, atragerea maselor largi ale populației și anihilarea spiritului elitist. Căci dincolo de scopul intrinsec al unei expoziții, acela de a readuce în sânul comunității un depozitar memorialistic, s-a conturat o manipulare ideologico-propagandistică.

Astfel, în anul 1959, s-a organizat expoziția *100 ani de la Unirea Principatelor Române* la muzeul din Arad și în localitățile Pecica, Sînicolaul Mare și *175 de ani de la răscoala din 1784 condusă de Horia, Cloșca și Crișan* la muzeul din Arad, precum și *Răscoala țaranilor din 1907*⁴⁷; *108 ani de la Unirea Principatelor Române*, în 21 ianuarie 1967, la Liceul nr. 1 Arad; *34 de ani de la eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști din România*, la Clubul Uzinei de reparații, în 11 februarie 1967; *Aspecte din dezvoltarea*

⁴⁴CMA, A.3.P., nr. inv. 261, Documente privind reorganizarea muzeului 1978-1979, f. 1-3.

⁴⁵Aristide Ștefănescu, *op. cit.*, p. 118-120.

⁴⁶C.M.A., A.3.P., nr. Inv. 39, f. 210 (144)-212 (146)

⁴⁷Idem, A. 17 P, nr. inv. 58. Dări de seamă. Planuri de muncă. 1959, f. 50, 142

*multilaterală a agriculturii RSR, la Căminul Cultural Pecica, etc*⁴⁸. În anul 1973 amintim expoziția *Stampe, picturi și obiecte, documente de epocă legate de revoluția de la 1848-1849 și Dimitrie Cantemir, omul și opera*⁴⁹.

Printre activitățile culturale organizate, în anul 1978, s-au numărat expozițiile temporare – *Militanți șirieni pentru unire, Unitatea poporului român de-a lungul istoriei, Aradul permanență în istoria patriei, Revoluția din 1848* – și itinerante/volante: *Arad 2000-950-60, Voluntarii independenței și unității naționale*⁵⁰.

Apoi, în

1992: *Șvabii din podgoria Aradului* (16 mai)

1993: *1 Decembrie 1918*, (expoziție omagială, Timișoara, noiembrie-decembrie)⁵¹;

1994: *Momente din istoria armatei române*, (Arad, 14 septembrie-23 octombrie (sala Clio); în colaborare cu Muzeul militar național-filiala Oradea și Garnizoana Arad)⁵².

1998-1999: Cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la Revoluția din 1848-49, în Ungaria, la Muzeul Munkácsy Mihály din Békéscsaba, în perioada noiembrie 1998–martie 1999, a fost deschisă expoziția *Rabok legyünk vagy szabadok ?*. Catalogul expozițional cuprinde material imagistic cu o parte din bunurile culturale etalate⁵³. O altă colaborare a fost cu Muzeul Militar din Budapesta, în care au fost angrenate instituții din România și Ungaria⁵⁴.

2001-2005: *Aradul – un oraș european. Obiecte și imagini de ieri și de azi* (mai 2001, în parteneriat cu Casa de Cultură a Municipiului Arad); *Arad – oraș liber regesc*, (august 2001 în parteneriat, din nou, cu Casa de Cultură a Municipiului Arad, deschisă la Casa de Cultură a Municipiului Arad); *125 de ani de la proclamarea independenței de stat a României* (aprilie 2002, Palatul Cultural); *Aradul în cartofilie* (Muzeul de Artă Arad)⁵⁵; *Monetăria habsburgică. Sec. XVIII-XIX* (15-30 aprilie 2004, Palatul Cultural); *1834-Arad oraș liber regesc* (21 august-21 decembrie 2004, Palatul Cultural); *Foc și apă* (13 septembrie-31 octombrie 2004, Galeriile Tunul de Apă); *Monetărie și medalistică românească. Secolele XIX-XX* (15-30 aprilie 2005, Palatul Cultural); *Donații și donatori* (9-24 noiembrie 2005, sala Clio, Arad)⁵⁶.

Între anii 2004-2005, secția de istorie modernă a susținut **extensiunea expozițională** cu tematici diverse: *Cetatea Aradului între anii 1859-1857* (6 octombrie 2004, expoziția permanentă, sala „Revoluția de la 1848-1849”), *Foc și apă* (17 septembrie 2005, Turnul de Apă)⁵⁷.

Amintim că în anii 2006-2008, a organizat și întreținut colaborări expoziționale locale, naționale și internaționale. Le enumerăm:

Momente din istoria lecturii publice din municipiul și județul Arad (10 mai 2006, Biblioteca Județeană A.D. “Xenopol”, sala Clio, Arad); *Aradul și revoluția de la 1848-1849 în imagini*

⁴⁸Idem, Arhiva secție modernă, neinv., Expoziții volante, responsabilă, Kolozsvári Paraschiva

⁴⁹Idem, A. 2 P., nr. inv., 181, Planuri de muncă. Planuri de verificare și cercetări ale personalului științific. 1973, Plan de muncă al Secției de istorie medie, modernă și contemporană. 1973, f. 7-8.

⁵⁰Idem, Plan de muncă. Rapoarte de activitate științifică. 1978, nr. inv. 251, f. 1-2.

⁵¹Idem, Expoziții anii 19993, 1994, 1995, nr. inv. 937, f. 51-53

⁵²Idem, Expoziții anii 19993, 1994, 1995, nr. inv. 937, f. 19, 21-33.

⁵³*Rabok legyünk vagy szabadok ? Kiállítás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára*, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 1998, pp. 47-66.

⁵⁴*Fényesebb a láncnál a kard 1849-1849 emlékkiállítás*, Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 2008, p. 31.

⁵⁵Natalia Dascăl, *Activitatea muzeului de istorie în perioada 2001-2002*, în *Ziridava* XXIII, 2002, p. 597.

⁵⁶*Activitatea secției de arheologie-istorie în perioada 2003-2005*, în *Ziridava* XXIV, 2005, p. 482.

⁵⁷*Ibidem*, p. 481.

(3 octombrie 2006, Muzeul de Artă Arad); *Eroi din Szabolcs la 1848*. (14 martie – 1 aprilie 2007, Muzeul orașului Kemece, Ungaria.); *Tradiții militare. Garnizoane militară Arad* (9 mai 2007, Cercul militar Arad.); *Aradul sub ape* (27 septembrie-28 octombrie 2007, Muzeul de Artă, Arad); *160 de ani de la Revoluția din 1848. Arad și Banat* (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad, Muzeul Banatului Timișoara, Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Timiș, Muzeul de Artă și Etnografie, Lugoj (30 mai 2008-11 iunie (Arad), 27 iunie-13 iulie (Lugoj), 15 iulie- august (Timișoara); *Rememorând Revoluția 1848-2008* (27 iunie-30 iulie 2008, Muzeul Național de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca); *Virtus Romana Rediviva. 1848-1849 (160 de ani)*-(16 iunie-16 iulie 2008, Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, Alba Iulia); *Feminitate și modă, ieri și azi* (Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, Complexul Muzeal Arad, 27 noiembrie-10 decembrie 2008)

La acestea se adaugă activități de **pedagogie muzeală**:

Aradul-dragostea mea în cadrul cercului „Prietenii muzeului” - elevii de liceu (1 februarie 2006);

Aradul și Marea Unire-expunere tematică pentru cele 20 învățătoare de la Școala generală, nr. 18 „Avram Iancu” Arad (17 martie 2006);

Aradul-dragostea mea – discuții cu elevii și profesorii ariei curriculare „Om și societate” la Școala generală nr. 21 „Aurel Vlaicu” Arad (21 martie 2006)

Alexandru Ioan Cuza – discuții cu elevii Colegiului Național „Elena Ghiba Birta (24 ianuarie 2007)

Prezentări multimedia

Sculptorul Gheorghe Groza în memoria copiilor, (25 aprilie 2006, Școala gen. „Gheorghe Groza” din Moneasa)

Oameni între oameni. Vasile Goldiș, I. Suciu, Șt. Cicio-Pop (școlile din orașul și județul Arad, 24, 27-30 noiembrie)

Aradul și Marea Unire din 1918 (27-30 noiembrie 2007)

Concursuri/jurizări școlare

Alexandru Ioan Cuza și Unirea (24 ianuarie 2006, Școala gen. nr. 5 Arad)

Marea Unire de la 1918 – Zilele Liceului „Vasile Goldiș” Arad (24 decembrie 2006)

Conferințe, sesiuni de comunicări științifice, colocvii

Din anul 1952 au fost organizate primele conferințe în muzeul arădean.

Manifestări progresiste în armata țaristă cu ocazia intervenției în revoluția maghiară din 1848/49; Tratatul Bălcescu-Kossuth, precum și alte trei conferințe⁵⁸.

1953: *Lupta seculară a poporului împotriva exploatării feudale; Revoluția din 1848/49 în regiunea Arad; Nicolae Bălcescu; Răscoala țăranilor sub Ivan cel Negru (1526); Răscoala țăărănească din 1570*⁵⁹;

1954: *Apariția și dezvoltarea orașului Arad; Monumente istorice din regiunea Arad; Ecaterina Varga*;

1956: *Marele luptător revoluționar Eftimie Murgu; Valorificarea tradițiilor revoluționare în procesul de învățământ și culturalizarea maselor; Din legăturile Aradului cu Rusia; Răscoala țăranilor din 1784/85 în părțile Lipovei; Mișcări țăărănești în comitatul Arad la începutul secolului al XV-lea; Figuri distinse în viața culturală a Aradului; Din istoria legăturilor româno-ucrainene*;

1957: *50 ani de la răscoalele țăărănești din 1907*, cu localizări din mișcările țăărănești din părțile Aradului. 1890-1907⁶⁰;

⁵⁸C.M.A., A17P, nr. inv. 28, Dări de seamă și planuri de muncă. 1951-1953, f. 22, 25, 123, 135.

⁵⁹Idem, A.3.P., nr. Inv. 39, f. 208 (142),

⁶⁰*Ibidem*, f. 209 (143)

1958: *Prin trecutul orașului Arad* (conferință ținută la Clubul Ofițerilor Arad); *Dezvoltarea urbanistică a orașului Arad* (conferință ținută studenților din Cluj)⁶¹; *Centerarul Unirii 1859-1959*⁶²;

Printre activitățile științifice ale muzeului, în anul 1960, semnalăm sesiunea *50 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România și 75 de ani de existență a muzeului din Arad*⁶³.

În perioada 24-25 aprilie 1971, la Muzeul Județean Arad, azi Complexul Muzeal Arad, a fost organizată cea de-a VIII-a sesiune de comunicări științifice, ale cărei lucrări s-au desfășurat pe două secții: istorie și istoria culturii-artă⁶⁴.

În urma consfătuirii de la Arad din 3 februarie 1977, la care au participat acad. Ștefan Pascu, arheologii Mircea Rusu și I.H.Crișan din Cluj, Eugenia Zaharia de la Institutul de Arheologie din București, Radu Heitel de la Direcția Patrimoniului Cultural Național, precum și istorici și arheologi arădeni s-a luat hotărârea sărbătoririi, printre altele, a împlinirii a 60 de ani de la Unirea din 1918. Acțiunea s-a concretizat în sesiunea de comunicări, din septembrie 1978, *Arad-trecut, prezent și viitor*⁶⁵. În același an, au fost organizate sesiuni științifice de către Academia Română– iar la muzeul arădean *130 de ani de la revoluția din 1848*⁶⁶.

Un alt simpozion cu titlul *Din lupta poporului român împotriva fascismului și războiului, pentru salvagardarea independenței și integrității naționale* a fost organizat în 1985, la 1 septembrie, la muzeul arădean, fiind completat de altele în județ⁶⁷.

1992, *Mari aniversări 1892-1992. Centenarul mișcării memorandiste* (11 iunie, Complexul Muzeal Arad, Casa corpului didactic, Inspectoratul școlar al județului Arad)

1992, *100 de ani de la Memorand* (6 iunie, Sala Studio, Complexul Muzeal Arad)

1995, *1 Decembrie. Ziua națională a României* (28-29 noiembrie 1995, Cercul Militar Arad)⁶⁸

Pentru anii 2001-2004 amintim:

142 de ani de la unirea Principatelor Române (23 ianuarie 2001, Palatul Cultural)

128 de ani de la moartea domnitorului Al. Ioan Cuza (15 mai 2001, Palatul Cultural)

Monumentul unirii Transilvaniei cu patria mamă (2 iunie 2001, Palatul Administrativ)

Satul românesc și Marea Unire (9-10 noiembrie 2001, Palatul Administrativ, Palatul Cultural)

183 de ani de la unirea Bucovinei cu patria mamă (28 noiembrie 2001, Palatul Cultural)

143 de ani de la unirea Principatelor Române (24 ianuarie 2002, Palatul Cultural)

---

⁶¹Idem, A17 P, nr. inv. 54, f. 102.

⁶²CMA, A. 17 P, nr. inv. 58, Dări de seamă . Planuri de muncă. 1959, 142.

⁶³Nicolae Kiss, *op. cit.*, p. 161.

⁶⁴Programul sesiunii a VIII-a de comunicări științifice a Muzeului Județean Arad, organizată în cinstea aniversării semiventenarului Partidului Comunist Român, 24-25 aprilie 1971, pp. 1-9.

⁶⁵C.M.A., P.C.R. despre I XII 1918 și Istoria Românilor. 1978, nr. inv. 260, f.118; Idem, A.3.P., Memorii privind aniversările de la Arad. Documente privind reorganizarea muzeului 1978-1979, nr. inv. 261, f. 14, 52-92.

⁶⁶Idem, A. 3. P., Plan de muncă. Rapoarte de activitate științifică. 1978, nr. inv. 251, f. 11. (Hălmagiu-vechi centru de viață politică și culturală românească, Ineu în lupta pentru unire; simpozioane sub genericul *Arad 2000-950-60* în localitățile Nădlac, Chișineu-Criș, Ineu, Pâncota, Curtici, Lipova.)

⁶⁷Idem, A.17.P, Dare de seamă. Plan de muncă. Activitate științifică. 1985, nr. inv. 454, f. 3 (Alte simpozioane și expuneri: *Realizări și perspective în dezvoltarea social-economică a jud. Arad în epoca Ceaușescu* (expunere, 4 iulie 1985, Moneasa), *Realizări și perspective în dezvoltarea social-economică a jud. Arad în epoca Ceaușescu și Adevărul despre facerea lumii* (expuneri, 4 și 10 iulie 1985, Lipova), 20 de ani care au devenit epocă. Simpozion C. Pop (17 iulie, Pâncota) etc.

⁶⁸Idem, Arhiva personală Dan Demșea, Programul sesiunii științifice, *1 Decembrie. Ziua națională a României*, f. nenr.

84 de ani de la unirea Basarabiei cu România (27 martie 2002, Palatul Cultural)

Istorie și metodologie (8-9 noiembrie 2002, Palatul Administrativ, Palatul Cultural)

84 de ani de la unirea Bucovinei cu România (28 noiembrie, Palatul Cultural)⁶⁹

Istoria României (26-27 noiembrie 2003)

Istorie și demografie. Căsătoriile mixte în România. Secolele XVIII-XX (18-19 noiembrie 2004, Muzeul de Artă Arad)⁷⁰.

Cu titlul *Unirea de la 1 Decembrie 1918. 90 de ani s-a desfășurat*, în perioada 14-16 noiembrie 2008, sesiunea de comunicări organizată de Complexul Muzeal Arad și Arhivele Naționale-Direcția Județeană Arad în parteneriat cu Institutul de Istorie Ecleziastică din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj Napoca, Consiliul Județean Arad, Primăria Municipiului Arad, Primăria Comunei Ghioroc, Parohia Ortodoxă Română Cuvin.

Activitățile editoriale

Alături de lucrările de popularizare⁷¹, de publicația *Ziridava*, editate sub egida muzeului arădean, amintim alte proiecte editoriale. Proiectul planului de publicații referitoare la istoria Aradului cuprindea elaborarea monografiei județului Arad (1 decembrie 1977 – predarea integrală a capitolelor, martie 1978-predarea la tipar, iulie 1978-tipărirea), apărută sub titlul *Aradul permanentă în istoria patriei*. Alte proiecte editoriale propuse au fost: *Ziridava IX-X* (martie-octombrie 1978), Micul îndreptar turistic al Aradului (august 1978) etc⁷².

Între anii 2003-2005 au fost editate, catalogul expozițional: *Personalități arădene în portretistica anilor 1760-1918*⁷³, *Aradul și Marea Unire. Cronologia evenimentelor*⁷⁴, *De-a lungul frontierei, Arad/Bekes*⁷⁵.

Pentru anii 2007-2008 amintim: *Moneasa. Monografie istorică*⁷⁶; *1848-1849. In memoriam*⁷⁷ (catalog litografii).

Complexul Muzeal Arad împreună cu Biblioteca Județeană A.D. Xenopol Arad a inițiat un proiect intitulat *Colecția Biografii Arădene*. Lucrarea lui Laurențiu Oanea, *Dr. Ștefan Cicio-Pop Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania și părțile*

⁶⁹Natalia Dascăl, *Activitatea muzeului de istorie în perioada 2001-2002*, pp. 598-600.

⁷⁰Activitatea secției de arheologie-istorie în perioada 2003-2005, p. 483.

⁷¹C.M.A., A.17. P., nr. inv. 54, f. 102 (În 1958, Glück Eugen, 2 comune acum 100 de ani: Zimandul Nou și Zimanducz, articol, apărut în Szabad Szó, Timișoara); Idem, A 2 P, nr. Inv. 52, Plan de muncă. Raport de activitate științifică. 1958, f. 31 (E. Glück, A. Zala, Ghidul Muzeului Revoluției din 1848/49, Arad); Idem, A 2 P, nr. Inv. 181, Planuri de muncă. Planuri de verificare și cercetări ale personalului științific. 1973, f. 30 (Kolozsvári Paraschiva, Presa din 1848-1849 în colecția muzeului-articol; Otto Greffner, Alexandru Buda și revoluția de la 1848-1849-comunicare; Idem, Aspecte din viața țăranilor de pe marile domenii capitaliste la sf. Sec. XIX-studiu; Idem, Documente inedite din istoria mișcării muncitorești arădene-articol); Natalia Dascăl, *Din colecțiile muzeului arădean-Fondul Ioan Suciu*, în *Ziridava XIX-XX*, 1996, pp. 371-384; Natalia Dascăl, Augustin Mureșan, *O scrisoare a lui Caius Brediceanu către Elena Goldși, în Ziridava XIX-XX*, 1996, pp. 385-388; Idem, *O epistolă inedită a lui Roman Ciorogariu către Lazăr Nichi*, în *Ziridava XIX-XX*, pp. 389-396.

⁷²CMA, A.3.P., nr. inv. 261, Documente privind reorganizarea muzeului 1978-1979, f. 4-5.

⁷³Gheorghe Lanevschi, *Personalități arădene în portretistica anilor 1760-1918*, Arad, 2003, 46 pp.

⁷⁴Dan Demșea (documentație), Peter Hügél (editor), *Aradul și Marea Unire. Cronologia evenimentelor*, Arad, 2003, 8 pp.

⁷⁵Peter Hügél, A. Mureșan, D. Demșea, H. Lascu, V. Șerban, F. Oarcea, *De-a lungul frontierei.Határmenten, Arad/Bekes*. 2005, 358 pp.

⁷⁶Felicia Aneta Oarcea, Spiridon Groza, *Moneasa. Monografie istorică*, Ed. Gutenberg Univer, Arad, 2007, 360 pp.

⁷⁷Idem, *1848-1849. In memoriam* (catalog litografii), Complexul Muzeal Arad, Arad, 2008, 101 pp.

românești din Ungaria 1865-1934, ediție îngrijită de Felicia-Aneta Oarcea, se încadrează în tematica proiectului, deschizând Seria Personalități Politice⁷⁸.

Personalul de specialitate al muzeului/secție Muzeul Revoluției 1848-1849:

Geller Edmund (decembrie 1950 – octombrie 1951)⁷⁹

Kovács Géza (iulie–august 1951)⁸⁰

Solymos Maria*/Gerö (octombrie 1951–septembrie 1960)⁸¹

Eugen Glück(iulie 1951–1960)⁸²

Paraschiva Kolozsvári (1958–septembrie 1973)⁸³

Otto Greffner (1960–martie 1983)⁸⁴

Ivanof Eduard (august 1975–august 1980)⁸⁵

---

⁷⁸Laurențiu Oanea, *Dr. Ștefan Cicio-Pop Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania și părțile românești din Ungaria 1865-1934*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note de Felicia-Aneta Oarcea, Ed. Gutenberg Univers, 2008, Arad, 2008. Menționăm că lucrarea a fost lansată în cadrul manifestărilor “Unirea de la 1 Decembrie 1918. 90 de ani” (14-16 noiembrie 2008)

⁷⁹Geller Edmund a fost asistent muzeal în 1950, iar din octombrie 1951 a trecut la secția de artă. (CMA, Acte de cheltuieli. Salarii. Buget. 1950, nr. inv. 1, f. 2)

⁸⁰Kovács Géza a fost ghid istoric din iulie 1951 (CMA, Acte de plată a salariilor. 1951, nr. inv. 11, f. 17, 21)

*Dacă luăm în considerare supoziția că Solymos Maria, prin căsătorie a devenit Gerö, atunci putem aprecia perioada muzeală cea scrisă mai sus; dacă nu, Gerö Maria din anul 1955 a fost ghid, iar din 1958 muzeograf până în septembrie 1960.

⁸¹CMA, Acte de plată a salariilor. 1951, nr. inv. 11, f. 2; CMA, A.3.P., nr. inv. 39, Activitate muzeu. 1956, 1957, f. 101 (Gerö Maria va trece din postul de îndrumător, la data de 1 iunie 1957 la cel de muzeograf.); Idem, A. 17 P, Dări de seamă . Planuri de muncă. 1959, f. 50 (În darea de seamă pe anul 1959, alături de Eugen Glück și (sau) Maria Gerö, Kolozsvari Paraschiva a organizat expoziții); Idem, Stat de plăți. Declarații de salarii. 1960, nr. inv. 46, f. 54.

⁸²Idem, Acte de plată a salariilor. 1951, nr. inv. 11, f. 20; Idem, A.3.P., nr. inv. 39, Activitate muzeu. 1956, 1957, f. 101; (Eugen Glück a devenit șef de secție al muzeului din data de 1 iunie 1957); Rodica Elena Colta, *In memoriam Eugen Glück (1927-2004)*, în *Ziridava XXIV*, 2005, pp. 471-476.

⁸³C.M.A., Stat de plată. Declarația de salarii. 1958, nr. Inv. 55, f. 103 (Paraschiva Kolozsvári a fost angajată ca îndrumător); Idem, A. 17 P, Dări de seamă. Planuri de muncă. 1959, f. 49, 50, 60, 113; Idem, State de plată. Declarații de salarii. 1962, nr. Inv. 79, f. 13 (Paraschiva Kolozsvári a fost director interimar); Idem, stat de plată. Declarații de salarii. 1965, nr. inv. 95, f. 111 (Paraschiva Kolozsvári a fost și muzeograf principal); Idem, A. 2 P, nr. Inv. 181, Planuri de muncă. Planuri de verificare și cercetări ale personalului științific. 1973, f. 7-8; Idem, State de plată. Retribuții pe anul 1973, nr. Inv. 184, f. 123.

⁸⁴Idem, Stat de plată. Declarații de salarii. 1960, nr. inv. 46, f. 6 (Greffner Otto, a fost șef de secție din ianuarie 1960) Idem, Stat de plată. Retribuții; 1974, nr. inv. 196, f. 1, 7, 17, 38, 61, 75, 160, 183, 194, 209, 211; Idem, Stat de plată. Retribuții; 1975, nr. inv. 210, f. 1, 7, 16, 20, 27, 43, , 69, 90, 120, 145, 174, 193, 196, 197, 205, 208, 211, 231, 238, 245, 279 (din 1975, a fost muzeograf principal); Idem, Stat de plată. Retribuții; 1976, nr. inv. 232, f. 45, 50, 59, 69, 81, 119, 136, 166, 182, 232, 256, 286, 300, 302, 316, 328, 337, 375, 362, 370, 372, 375, 387-388, 397; Idem, 1977, f. 330 (a contribuit cu o zi din retribuiția tarifară lunară netă, la contul „1977” în perioada martie-decembrie 1977); Idem, 1978, nr. inv. 246, f. 134, 137; 184, 201, 216, 237, 249, 278, 281, 292, 311, 313, 325, 337, 344, 358, 382, 385, 395, 398, 409; Idem, 1978, nr. inv. 259, f. 10, 168, 183, 189, 191, 229, 254, 269, 376; Idem, 1980, nr. Inv. 283, f. 2, 5, 28, 55, 59, 69, 73, 130, 127, 155, 228, 215, 257; Idem, 1983, nr. inv. 382, f. 140, 154, 166, 179; Idem, nr. inv. 383, f. 1, 4, 30, 38, 41, 49, 68.

⁸⁵Idem, Stat de plată. Retribuții. 1975, nr. inv. 210, f. 43, 69, 90, 120, 145, 174, 193, 196, 197, 205, 208, 211, 231, 238, 245, 279; Idem, 1977, f. 330 (a contribuit cu o zi din retribuiția tarifară lunară netă, la contul „1977” în perioada martie-decembrie 1977); Idem, 1979, nr. Inv. 271, f. 6, 17, 19, 26, 42, 58, 80, 99, 102, 157, 190, 225, 237, 245, 295, 297, 303; Idem, 1978, nr. inv. 246, f. 134, 137; 184, 201, 216, 237, 249, 278, 281, 292, 311, 313, 325, 337, 344, 358, 382, 385, 395, 398, 409; Idem, 1978,

Doru Bogdan (septembrie 1975–noiembrie 1986)⁸⁶
Eduard Găvănescu (septembrie 1975–1976)⁸⁷
Mihailovici Ilie (octombrie 1982–noiembrie 1988)⁸⁸
Margareta Kovacs⁸⁹ (iulie 1983–mai 1995)
Demșea Dan (martie 1968–1 iunie 2004)⁹⁰
Marius Eppel (1 ianuarie–15 mai 2006)⁹¹
Groza/Oarcea Felicia Aneta (1 noiembrie 2004 –)⁹²

Anexe

Fig. 1 – 4. Segmentul expoziției permanente dedicat Revoluției de la 1848/49, după reorganizarea din 1968.

---

nr. inv. 259, f. 10, 168, 183, 189, 191, 229, 254, 269, 376; Idem, 1979, nr. inv. 271, f. 6, 17, 19, 26, 42, 58, 80, 99, 102, 157, 190, 225, 237, 245, 295, 297, 303; Idem, 1980, nr. Inv. 283, f. 2, 5, 28, 55, 59, 69, 73, 130, 127, 155, 228, 215, 257.

⁸⁶Idem, Stat de plată. Retribuții. 1975, nr. inv. 210, f. 69, 90, 120, 145, 174, 193, 196, 197, 205, 208, 211, 231, 238, 245, 279; Idem, 1977, f. 330 (a contribuit cu o zi din retribuția tarifală lunară netă, la contul „1977” în perioada martie-decembrie 1977); Idem, 1979, nr. Inv. 271, f. 6, 17, 19, 26, 42, 58, 80, 99, 102, 157, 190, 225, 237, 245, 295, 297, 303; Idem, 1979, nr. inv. 271, f. 6, 17, 19, 26, 42, 58, 80, 99, 102, 157, 190, 225, 237, 245, 295, 297, 303; Idem, 1980, nr. Inv. 283, f. 2, 5, 28, 55, 59, 69, 73, 130, 127, 155, 228, 215, 257 (Din septembrie 1980 a fost numit director al Muzeului Județean Arad.); Idem, 1983, nr. inv. 382, f. 7, 31, 45, 93, 120, 125, 140, 154, 166, 179; Idem, nr. inv. 383, f. 1, 4, 30, 38, 41, 49, 68; Idem, 1986, nr. inv. 478, f. 33, 45, 73, 102, 120, 146, 179, 186, 194, 196, 202, 206, 208, 216.

⁸⁷Idem, Stat de plată. Retribuții; 1975, nr. inv. 210, f. 69, 90, 120, 145, 174, 193, 196, 197, 205, 208, 211, 231, 238, 245, 279; Idem, Stat de plată. Retribuții; 1976, nr. inv. 232, f. 45, 50, 59, 69, 81, 119, 136, 166, 182, 232, 256, 286, 300, 316, 328, 337, 375, 362, 370, 372, 375, 387-388, 397.

⁸⁸Idem, Stat de plată. Retribuții. 1982, nr. Inv. 347, f. 166, 177, 181, 186, 189, 197, 202, 204, 217; Idem, 1984, nr. inv. 245, f. 2, 16, 57, 96, 133, 156, 186, 211, 238; Idem, 1986, nr. inv. 478, f. 33, 45, 73, 102, 120, 146, 179, 186, 194, 196, 202, 206, 208, 216; Idem, 1988, f. 138, 163, 174, 181, 208, 236, 259, 274, 289, 300.

⁸⁹Idem, 1983, nr. inv. 382, f. 45, 93, 120, 125, 140, 154, 166, 179; Idem, nr. inv. 383, f. 1, 4, 30, 38, 41, 49, 68; Idem, 1985, nr. inv. 456, f. 2, 4, 13, 39, 53, 68, 90, 100, 147, 162, 169, 172, 184, 194-195, 206-207; Idem, 1987, nr. inv. 504, f. 2, 5, 22, 55, 76, 148, 189, 240, 253, 274, 287, 306, 312; Idem, 1989, nr. inv. 569, f. 86, 149, 175, 295, 299, 311; Idem, 1991, nr. inv. 871, f. nenr.; Idem, 1995, nr. inv. 875, Lista de avans chenzinal/martie 1995, f. 2; Stat de plată din martie 1995, f. nenr.; Lista de avans chenzinal/aprilie 1995, f. 2; Stat de plată din aprilie 1995, f. nenr.; Lista de avans chenzinal/mai 1995, f. 2; Stat de plată din mai 1995, f. nenr.;

⁹⁰Dan Demșea a fost angajat din martie 1968 până în noiembrie 1975 ca muzeograf la Lipova; din noiembrie 1975 a activat în cadrul Oficiului pentru patrimoniu cultural național, fiind consultat în probleme de artă decorativă (an 1976), istorie (1977-1979), conservare-restaurare (1979-1983). Din anul 1988 până în 2004 a fost muzeograf la secția de istorie modernă. (detalii biografice: Dan Demșea, *Curriculum vitae*, mss., din 20 iunie 2007, f. 1-2); CMA, Stat de plată. Retribuții; 1975, nr. inv. 210, f. 1, 7, 16, 20, 27, 43, 69, 90, 120, 145, 174, 193, 196, 197, 205, 208, 211, 231, 238, 245, 279; Idem, 1980, nr. Inv. 283, f. 2, 5, 28, 55, 59, 69, 73, 130, 127, 155, 228, 215, 257; Idem, 1981, nr. Inv. 317, f. 2, 16, 40, 47, 75, 91, 94, 125, 156, 188, 195, 198, 205, 213, 216; Idem, 1990, nr. Inv. 596, f. 1, 79, 232; Idem, 1995, nr. inv. 875, Lista de avans chenzinal/martie 1995, f. 2; Stat de plată din martie 1995, f. nenr.; Lista de avans chenzinal/aprilie 1995, f. 2; Stat de plată din aprilie 1995, f. nenr.; Lista de avans chenzinal/mai 1995, f. 2; Stat de plată din mai 1995, f. nenr.;

⁹¹Registrul de evidență al salariaților, f. nenr.

⁹²*Ibidem*.

TOWARDS A NEW MUSEUM.
REFERENCES OF THE MODERN HISTORY DEPARTMENT
(Part I)
Abstract

The museum in Arad started as an initiative of the local intellectuals, gathered around the “Kölcsey” cultural society and was, mainly, oriented towards preserving and exposing the relics of the 1848 Revolution.

The Museum of the 1848 – 1849 Relics has been first opened to the public in 1893, within the building of the theater. A new home has been given to it in 1913, as it was re-opened within the Cultural Palace.

During the inter-war period, the museum evolved, including some relevant elements illustrating Romanian culture and civilization. Though there were initiatives of founding a museum of the Romanian Union in Arad, sustained by local intellectuals, these failed in getting shape. The local mayoralty financed the museum on a survival level.

After the communist take-over, the new authorities professionalized the institution but also made it part of their propaganda.

Due to the nationalization of museum objects (1953 – 1954), the collections grew in size, conditioning various re-organizations, among which, the one pulled through during 1977 – 1979 is the one that marked the evolution of the institution up to the day.

After 1990, the permanent exhibition of modern history has been, successively, cleaned out of the national-communist propaganda and oriented more towards local history.

The numerous cultural events (temporary exhibitions, symposia, sessions of scientific communications) and editorial projects carried out through the years by this department are listed within the study. So are the specialists who worked within it from the very beginning to the present.

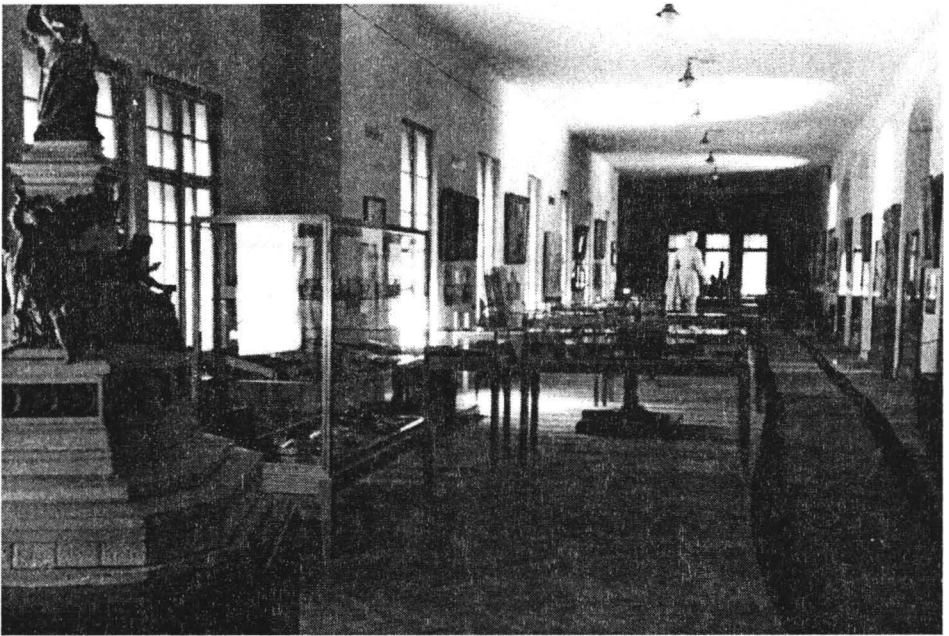

Fig. 1.

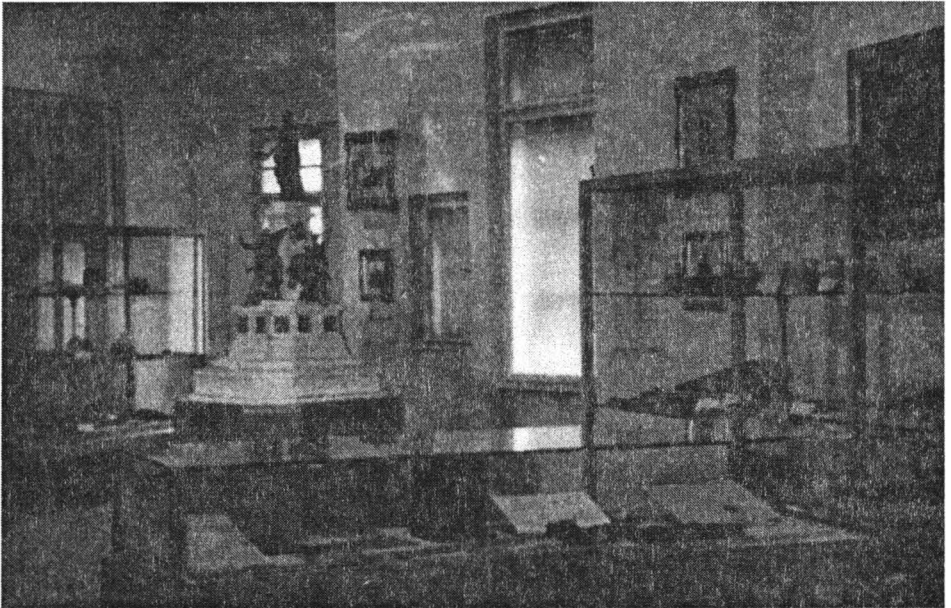

Fig. 2.

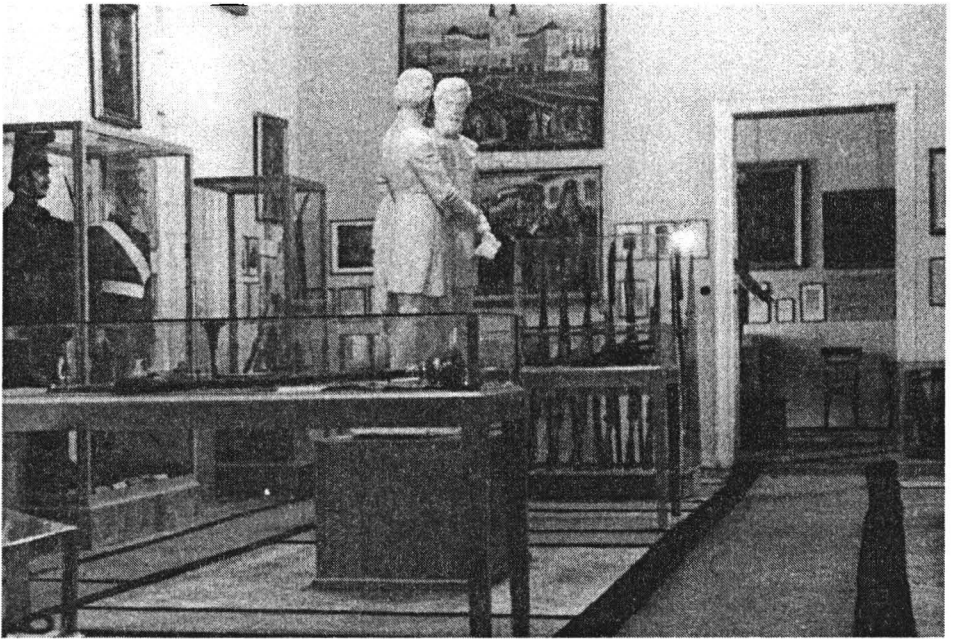

Fig. 3.

Fig. 4.

Nu se poate vorbi despre existența unei secții de istorie contemporană în muzeul arădean, până în anul 1979. Existau însă diverse fonduri și colecții ce cuprindeau diverse obiecte și documente legate de istoria recentă a orașului și județului, care peste ani au dus la acumulări consistente. Se puna astfel problema valorificării acestui inventar valoros prin activități muzeale specifice. În cele ce urmează vom enumera pe scurt cele mai importante din aceste fonduri, care mai târziu au furnizat baza materială necesară constituirii secției de istorie contemporană.

Astfel în anul 1959 s-a constituit fondul „Muzeul Militar”(constituit la 5.01.1959). Cuprinde armament și fotografii din primul război mondial, cărți, hârti și armament din al doilea război mondial, decorații și brevete de decorare din perioadele amintite, fotografii originale privind intrarea armatelor române în Arad la 17.05.1919, memorii de război ale detașamentului Păuliș, etc. În anul 1971 s-a constituit fondul „Groza” din donațiile făcute de către familia artistului Gheorghe Groza din Moneasa. Un an mai târziu se constituia și fondul „Coriolan Petranu”, fost profesor de istoria artelor la Facultatea din Cluj. Fondul cuprindea numeroase fotografii precum și însemnările sale din timpul călătoriilor de studiu făcute-n Transilvania pentru elaborarea lucrărilor referitoare la bisericile din lemn. Fondul mai cuprinde corespondența lui Coriolan Petreanu cu o serie de universități din întreaga lume pe teme de istoria artelor.

În condițiile preluării puterii de către comuniști, muzeul ca și toate mijloacele de educație s-a transformat într-un instrument de propagandă. Dintr-o disciplină respectată cu propria rigoare metodologică, istoria a devenit practic portavoce a regimului comunist și instrument de legitimare a istoriozofiei marxist-leniniste. În acest context, muzeul de istorie trebuia să fixeze în memoria vizitatorului imaginea unei istorii având ca ax fundamental lupta de clasă, în care progresul ca motor al acesteia, avea ca și concluzie logică regimul comunist. În ceea ce privește Muzeul de Istorie din Arad, cea mai puternic afectată de plaga ideologică a fost Secția de Istorie Contemporană.

Luând în considerare cele de mai sus, este de înțeles de ce în structurarea secției de istorie contemporană în anii comunismului, un rol crucial l-au avut cu precădere două fonduri din patrimoniul muzeului: Fondul „Mișcare Muncitorească” și fondul „Construirea socialismului”. Ambele fonduri au fost constituite în anul 1959.

Fondul „Mișcare muncitorească” cuprindea ziare, documente, fotografii reflectând momente din istoria mișcării muncitorești arădene de la sfârșit de secol XIX și început de secol XX. De asemenea cuprindea numeroase mulaje, xeroxuri după documente ce se doreau relevante privind dimensiunea mișcării muncitorești în România, unele aduse de la Muzeul de istorie al PCR. Ele aveau rolul de a demonstra un rol supra-dimensionat al stângii în general, și al comunismului românesc în special, raportat la importanța lor reală în cadrul istoriei naționale.

Fondul „Construirea socialismului” cuprindea machete de întreprinderi și CAP-uri de pe raza județului Arad, documente și ziare din perioada anilor 1950-1989, diplome acordate inovatorilor în producție de către regimul comunist, diplome obținute la expoziții internaționale, medalii emise în perioada Ceaușescu. El avea rolul de a

ilustra avântul extraordinar înregistrat de societate în perioada comunistă și mai ales în epoca Ceaușescu.

Cele două fonduri vor forma practic coloana vertebrală a Secției de Istorie Contemporană, după inaugurarea acesteia, în perioada 1979-1989. Proporția mare a obiectelor și documentelor aparținând acestora vor imprima secției un aspect puternic ideologizat, transformând-o mai degrabă într-un cabinet de propagandă decât într-o expoziție muzeală cu tematică istorică.

Până la constituirea propriu-zisă a unei expoziții permanente de istorie contemporană, materialele existente în fondurile aferente au fost folosite în expoziții volante și expoziții temporare, majoritatea având un scop propagandistic-ideologic. Mărturie în acest sens stau articolele publicate în cotidianul local „Flacăra Roșie” în care se fac referiri la manifestările organizate de muzeu, manifestări ce urmăreau să scoată în evidență saltul pe care societatea l-ar fi înregistrat de la preluarea puterii de către comuniști.

Astfel, în data de 27 august 1964 a apărut în ziarul local „Flacăra Roșie” articolul „20 de ani de realizări în orașul Arad”¹, sub semnătura lui Otto Greffner. Articolul prezintă în termeni elogioși expoziția menționată. Spațiul expozițional cuprindea șase săli mari unde erau etalate expozate prin care vizitatorul trebuia să se convingă atât de forța mișcării muncitorești în ilegalitate, cât și de realizările de după 1945. În prima sală erau expuse documente legate de lupta PCR în ilegalitate susținându-se amploarea acestei lupte înainte de 23 august 1944, ca și faptul că în timpul războiului ar fi existat o puternică mișcare de partizani în Munții Banatului.² În continuare, au mai fost prezentate expozate legate de acțiunile armatei române la Păuliș, fotografiile înfățișând cucerirea puterii și a administrației locale de către comuniști, apelul din 23 august 1944 care ar fi fost redactat de organizația PCR din Arad, fotografiile de la manifestația din 1 mai 1945 intitulat „Primul 1 mai liber”. În ultima parte erau prezentate realizările regimului, cu fotografiile demonstrând modernizarea uzinei de strunguri și grafice arătând creșterea producției la uzinele „30 Decembrie”, „Teba”, „Tricoul Roșu”.

Dintr-un alt articol publicat în „Flacăra Roșie” aflăm că expoziția mai sus-menționată a fost vizitată de un grup de 100 de muncitori de la uzina de vagoane. În același timp din interviul cu directoarea din acea vreme, Paraschiva Koloșvari, ne putem face o idee mai clară despre cum era conceput rolul educativ al muzeului pe atunci. Astfel „agitația vizuală” în era definită drept sarcină prioritară, organizându-se în acest sens fotomontaje în marile întreprinderi.³ Expozițiile volante pe teme de istorie contemporană aveau un puternic caracter propagandistic, popularizând pe teritoriul județului surrogatul ideologic dorit de partid. Pentru a cita câteva exemple, la căminul cultural Șag a fost prezentată expoziția „Cuceririle științifice înving superstițiile”; la

---

¹ 20 de ani de realizări în orașul și raionul Arad, „Flacăra Roșie”, 27 august 1964.

² În realitate PCR era aproape inexistent în ilegalitate. Mărturiile unor membrii din elita comunistă converg în jurul cifrei de aproximativ 1000 de membrii în momentul loviturii de stat de la 23 august 1944. De asemenea, nu există dovezi în ceea ce privește o activitate de partizani inițiată de către comuniștii români. De altfel, incapacitatea biroului politic autohton condus de Remus Koffler și Ștefan Foriș, de a organiza o mișcare de rezistență, a servit drept argument principal în fața Moscovei pentru eliminarea acestei fracțiuni de către grupul comuniștilor din închisori condus de Dej.

³ Un număr cât mai mare de vizitatori la muzeu, „Flacăra Roșie”, 8 noiembrie 1964.

Livada și Fântânele a ajuns expoziția „Realizări în construirea socialismului în RPR”; în timp ce la Măderat găsim „Eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933”.⁴

Secția de istorie contemporană a fost inaugurată o dată cu deschiderea noului muzeu reorganizat la 27 martie 1979 în prezența lui Nicolae și Elena Ceaușescu (foto de la inaugurare). Ea cuprindea perioada 1919 până la zi (1989) cu două săli mari dedicate Epocii Ceaușescu (sala Congreselor) și realizările județului Arad în epoca Ceaușescu.

Conform unui document existent în cadrul Arhivelor Muzeului Arad, la 18 iunie 1979 Secția de istorie contemporană avea în subordine patru fonduri: Mișcare Muncitorească, Construcția Socialismului, Muzeu Oraș și Muzeu Militar. În total existau 213 clișee microfilmate cuprinzând registrele de inventar ale secției.⁵

Nou organizata secție de Istorie Contemporană era structurată pe următoarele secțiuni tematice: „Făurirea statului național român”, „Participarea arădenilor la unirea Transilvaniei cu România”, „Județul Arad în perioada întreblică”, „Lupta comuniștilor arădeni împotriva exploatării, a fascismului și a războiului”, „Împotriva Dictatului de la Viena, a dictaturii antonesciene și a războiului fascist”, „Revoluția de eliberare națională anti-fascistă și anti-imperialistă”, „Revoluția democrat-populară. Desfășurarea operei de construire a socialismului”, „PCR-conducător al operei de construire a societății socialiste multilateral dezvoltate”, „Dezvoltarea social-economică a județului Arad”, „Ascendența agriculturii și industriei arădene”, „Creșterea nivelului de trai. Ascendența învățământului și culturii”, „Politica externă a României socialiste.”

După cum se poate observa nouă din cele 12 secțiuni tematice aveau un puternic caracter ideologic și încercau să acrediteze ideea luptei de clasă, a rolului de conducător al maselor al PCR, și mai ales realizările fulminante de după 1945. Secția de istorie contemporană a muzeului arădean era astfel văzută drept vehiculul propagandei de partid. Chiar și episoadele mai puțin expuse la îndochinarea oficială, cum ar fi „Participarea arădenilor la unirea Transilvaniei cu România” conținea lungi citate din Nicolae Ceaușescu. Episoadele de frământări sociale din perioada interbelică erau mult exagerate și legate întotdeauna de inițiativa PCR. Ultimele șase secțiuni erau pură propagandă, înfățișând aspecte ale istorie naționale și locale de după 1945. În special perioada de după venirea în fruntea statului a lui Nicolae Ceaușescu era prezentată drept epoca împlinirilor supreme. Toate transformările spectaculoase petrinse a fi avut loc în societatea românească sunt strâns legate de indicațiile congreselor IX-XII ale PCR.

Stalinismul național promovat de către regimul Ceaușescu încerca să acrediteze existența unei armonii sociale și naționale desăvârșite. În acest sens, întreaga expoziție permanentă a Complexului Muzeal Arad trebuia să illustreze acest fapt, existând un dosar întreg în arhiva muzeului cu indicații privind prezentarea naționalităților în cadrul acesteia.

Astfel, legat de înfăptuirea unirii de la 1918, trebuia ilustrată adeziunea naționalităților la unire. În consecință, în sala respectivă au fost postate o serie de materiale, declarații ale reprezentanților minorităților naționale de susținere a unirii:

---

⁴ *Expoziții volante ale Muzeului Regional Arad*, articol de Horia Medeleanu în “Flacăra Roșie”, 29 septembrie 1963.

⁵ Arhiva Complexului Muzeal Arad (în continuare ACMA), dosar „Probleme științifice”, 1979.

afirmațiile lui Variassy Lajos, prefectul județului Arad, declarația lui Iosif Striegel, ziarist la „Temeswarer Zeitung”, precum și cea a grupului de intelectuali maghiari Ady Endre, Bölöni György, Kodaly Zoltan care se declarau mulțumiți cu noua situație.⁶ Prezentarea României interbelice trebuia să insiste pe faptul că chiar și în detestatul regim burghez „maghiarii, germanii, sârbii și alte naționalități au participat nestingherit la viața economică, politică, socială și culturală a țării, manifestându-se ca parte integrantă a societății românești. Ei au beneficiat în mod corespunzător și proporțional cu ponderea deținută în totalul populației României, de prevederile legislației din vremea respectivă”⁷ Acest text era afișat în secțiunea dedicată consolidării statului național român. În sălile unde era prezentată mișcarea muncitorească interbelică, etichetele scoteau totdeauna în evidență solidaritatea muncitorilor care se voia transcendentă barierelor etnice. De exemplu: „Grup de muncitori români, germani și maghiari de la Astra, participanți la greva din 1921 (așa numita echipă Wolek)”⁸ Secțiunile legate de „lupta împotriva fascismului și a războiului” cuprind documente care încearcă să demonstreze solidaritatea „oamenilor muncii” în fața acestor probleme și rolul călăuzitor al partidului comunist. Se subliniază în textele și materialele afișate că „opera de construcție a socialismului” este rezultatul cooperării armonioase între naționalități sub conducerea partidului: „Tot ceea ce am realizat și realizăm în România este rezultatul muncii entuziaste a tuturor oamenilor muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități, a întregului nostru popor, care stăpân pe destinele sale, într-o unitate tot mai strânsă, sub conducerea PCR, înfăptuiește programul de făurire a societății multilateral dezvoltate și de înaintare a țării spre comunism. (citată din Nicolae Ceaușescu, expus în secțiunea „Desfășurarea operei de construcție a socialismului în România în anii 1945-1965”). Sunt de asemenea expuse grafice și statistici cu numărul unităților de învățământ din județ, structurate pe limbile de predare, statistici cu populația școlară pe naționalități din județ, cu publicațiile emise în limba română și în celelalte limbi.⁹

În acest context, rolul muzeografului, și în special al celor de la secția de istorie contemporană era mai degrabă unul de activist cultural. În concepția oficială, muzeul, la fel ca oricare altă instituție din cadrul statului totalitar trebuia să-și aducă contribuția prin mijloace specifice la popularizarea imaginii partidului. Muzeograful deveneau astfel de multe ori niște activiști culturali, simpli propagandiști.

Instrumentele principale de realizare a acestui obiectiv erau conferințele ținute de muzeografi în instituții și întreprinderi, serile muzeale, expozițiile itinerante. Muzeograful participau efectiv la munca de propagandă, atât prin continutul ideologic al activităților desfășurate, cât și prin instruirea propagandistilor.

Darea de seamă pe semestrul II al anului 1980 precizează că în acest interval conferințele au fost axate pe următoarele probleme mari: aniversarea a 35 de ani de la revoluția de eliberare națională și socială de la 23 august 1944 și Congresul al XII-lea al PCR. Pe aceste teme muzeograful Complexului Muzeal Arad au ținut 86 de conferințe, iar articolele de popularizare în presă au fost în număr de 31. Articolele științifice elaborate de secția de istorie contemporană erau în marea majoritate pe linia

---

⁶ ACMA, dosar „Prezentarea naționalităților în cadrul noii secții de istorie”, 1979, p. 14.

⁷ *Ibidem*, p. 15.

⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁹ *Ibidem*, pp 25-30.

cerută de partid. Astfel în semestrul al 2-lea al anului 1979 au fost elaborate următoarele lucrări științifice: Cațavei Victor – „Activitatea în județul Arad a organizațiilor de masă, legale și ilegale, create și conduse de PCR (1921-1933)”, Eduard Ivanoff –, „Luptele de pe Crișul Alb împotriva ofensivei fasciste (septembrie-octombrie 1944)”. Doar puține articole reușeau să scape de sub patronajul ideologic, abordând subiecte „neutre”: Dascăl Natalia – „Evoluția urbanistică a municipiului Arad în perioada 1918-1938”¹⁰. Dintre expozițiile itinerante realizate de muzeografilor secției de istorie contemporană în anul 1979, menționăm: „35 de ani de la revoluția de eliberare națională și socială de la 23 August 1944”, „Aradul pe coordonatele socialismului” și „Realizările județului Arad în anii socialismului”.

Un loc aparte în activitatea muzeului îl reprezentau seriile muzeale. Ele aveau menirea de popularizare a patrimoniului muzeal, ca și acela de a populariza diverse teme de istorie sau istoria artei, într-o încercare de a apropia publicul larg de muzeu. Din păcate și aceste seri muzeale erau dominate de o perspectivă ideologică atunci când era vorba de subiectele de istorie contemporană. Pentru a exemplifica, cităm câteva dintre aceste teme: „23 August –moment în istoria poporului român”; „Succese arădene în cei 35 de ani de la eliberare” (prezentare de Eduard Ivanof), „PCR conducătorul operei de formare a societății socialiste multilateral dezvoltate” (prezentare de Nicolae Roșuș, Cațavei Victor, Eduard Ivanof).

De asemenea, una din sarcinile principale ale muzeografilor secției de Istorie Contemporană era realizarea cabinetelor de partid în întreprinderi, instituții și școli, îndrumarea manifestărilor propagandistice. În anii '80, aceasta reprezenta și o importantă sursă de venit pentru muzeu, deoarece 30% din buget trebuia asigurat prin auto-finanțare. În fața Liceului Sanitar exista un ansamblu de panouri cuprinzând momente istorice filtrate prin canonul oficial (perioada interbelică definită de luptele ilegalistilor, rolul PCR, etc) ca și expuneri ale realizărilor epocii socialiste. Ele trebuiau reîmprospătate tematic lunar, acesta căzând în sarcina muzeografilor secției de contemporană. La marile manifestări, ca și la aniversările ale momentelor importante ale istoriei sacre stabilită de Partid, muzeografilor erau desemnați să rostească discursuri publice.

„Sala Congreselor” din cadrul secției de istorie era totodată unul din locurile de desfășurare a riturilor de inițiere specifice ambițiilor de religie politică ale regimurilor totalitare. În Sala Congreselor aveau loc ceremoniile specifice regimului de primire a copiilor în rândurile organizației „Șoimii patriei”, a pionierilor, aici erau înmânate carnetele Utc-iștilor. În data de 26 ianuarie se organizau activități legate de aniversarea zilei de naștere a lui Nicolae Ceaușescu.

După decembrie 1989 secția de contemporană este închisă și va fi redeschisă în noiembrie 1993 cu ocazia comemorării centenarului muzeului arădean. Materialul propagandistic legat de epoca Ceaușescu va fi evacuat și stocat în depozit, consitutindu-se astfel „fondul documentar”. După reorganizare ea va cuprinde perioada de la 1919 până în 1947. Cu ocazia reorganizării au fost date jos toate citatele și materialele ce țineau de epoca comunistă. În anul 1997 muzeului județean Arad i se conferă diploma de participant la Revoluția din decembrie 1989 pentru merite deosebite în lupta anticomunistă. Diploma a fost emisă de Liga Democratică a Luptătorilor Revoluționari din România.

¹⁰ ACMA, „Dări de seamă. Plan de muncă muzeografi”, 1979, p. 32.

În această perioadă patrimoniul muzeal s-a îmbogățit cu alte câteva noi fonduri legate de perioada contemporană. Printre acestea, cele mai importante au fost fondul „Ghinga Manase”, fondul „Lazăr Nichi” și fondul „Nerva Iercan”.

Fondul „Nerva Iercan” a fost constituit în anul 1997. Acesta cuprinde reviste și cărți din biblioteca lui Nerva Iercan, materiale referitoare la activitatea episcopului Roman Ciorogariu. Fondul s-a constituit prin donația fiicei lui Nerva Iercan, acesta fiind fost director al băncii „Victoria”. În anul 2000 s-a constituit și fondul „Lazăr Nichi” din materiale donate de fiica acestuia. Cunoscut ca unul dintre cei mai importanți directori ai Palatului Cultural, acesta a lăsat o importantă colecție numismatică, alături de alte obiecte și documente. În următorul an se constituie și fondul „Ghinga Manase”, unul din croitorii celebri ai Aradului în perioada post-belică. Fondul cuprinde diplome câștigate la diverse concursuri de modă, fotografii cu elevii săi de la UCCECOM, corespondența cu personalități ca Dan Spătaru, Ștefan Bănică sau Sever Frențiu, ca și mai multe haine executate de el. De asemenea sunt incluse și decorațiile primite ca o recunoaștere a activității sale în anii '60-'70.

În 2005 s-au deschis trei săli unde sunt prezentate evenimentele din revoluția de la 1989. La acea dată era singura expoziție cu această tematică. Pentru studierea materialului documentar primit prin donații s-a amenajat o sală în cadrul secției o sală unde materialele (fotografii, obiecte, etc) pot fi studiate. Anual se sărbătoresc evenimentele legate de revoluție și se comemorează martirii revoluției.

Permanent în secția de contemporană s-au făcut foarte mici modificări în funcție de procurarea noilor materiale: încoronarea de la Alba Iulia, cultura interbelică, noi materiale donate de revoluționari arădeni din dec 89, etc. De-a lungul anilor piesele din depozitul secției de istorie (epoca contemporană) a fost îmbogățit de muzeografii interesați de a completa cu noi informații momente din istoria interbelică a orașului și județului Arad, perioada 1947-1965 precum și obiecte legate de istoria zilelor noastre.

Din lungul șir al achizițiilor și donațiilor făcute de muzeu și ale arădenilor putem aminti: cărți din biblioteca „Semănătorul”, materiale privind istoria touring-clubului României secția Arad, donația renumitului profesor arădean Caius Lepa (1979), bogata colecție de medalii care cuprinde imprimate în metal momente importante din Istoria românilor (viață politică, economică, culturală) (1981), fotografii ale familiei Mocsony (intrate în 1988), peste 800 de fotografii ce ilustrează catastrofalele inundații din 1932, uniforme militare, echipament militar aparținând unor combatanți arădeni din al doilea război mondial, documente, fotografii ilustrând activitatea unor cunoscute familii arădene membre ale comunității ebraice din Arad (1992-2000), fotografii, documente schițe referitoare la monumente din orașul și județul Arad obținute la secția de sistematizare a Prefecturii Arad (1982)

Simpozioane

„55 de ani de la Dictatul de la Viena”, Arad 25.08.1995

„1 Decembrie 1918, ziua națională a României”, 28-29.11.1995

„50 de ani de la victoria coaliției Națiunilor Unite”, Arad 4-5.05.1995

„50 de ani de la moartea marelui Antonescu”, Arad 29.05.1996

„80 de ani de la intrarea României în primul război mondial” (1916-1996), Arad 25.09.1996

„79 de ani de la unirea Basarabiei cu patria-mamă, România”, Arad 27.03.1997

„Basarabia, pământ românesc”, Arad 20.04.1997

„80 de ani de la unirea Basarabiei cu patria-mamă, România”, Arad 24.03.1998

„80 de ani de la Marea Unire”, Arad 19-20.11.1998

„81 de la unirea Basarabiei cu patria-mamă, România”, Arad 25.03.1999

„Bucovina diamant din stema lui Ștefan”, Arad 25.11.1999

Sesiunea de comunicări științifice dedicată zilei naționale a României. „Aradul și istoria României”, Arad 30.11.1999

„82 de la unirea Basarabiei cu patria-mamă, România”, Arad 29.03.2000

„82 de la unirea Bucovinei cu patria-mamă”, Arad 23.11.2000

Expoziții

Expoziție temporară de obiecte din metal, podoabe, arme, medalistică, artă decorativă din colecțiile muzeului (1997)

Expoziție „Arme albe și de foc din colecția muzeului arădean”(21.05.1998)

Organizarea expoziției permanente în cetatea Aradului cu ocazia aniversării a 170 de ani de la înființarea brigăzii 19 mecanizată „Ziridava”, Arad, iunie 2000

Activitate științifică

Lucrări în „Ziridava”: mai multe lucrări dedicate personalităților arădene: Valeriu Șeredan, Ioan Suciu, Mihai Suciu

- alte teme: valorificarea patrimoniului din depozitul de istorie : secția din Arad a touring-clubului României(Natalia Dascălu), Steagul societății de ajutor reciproc „Expresul”(Augustin Mureșan)
- colaborare la redactarea Monografiei orașului Arad (1999), editare cărți
- participarea secției de contemporană a muzeului nostru la sesiunea organizată de Muzeul Militar Național din București în anul 2003. Cu această ocazie a fost scos Buletinul Muzeului Militar Național unde cei trei participanți Natalia Dascălu, Virgil Șerban și Augustin Mureșan au publicat trei lucrări care au valorificat documente aflate în depozitul Complexului Muzeal Arad.

Depozitul secției „Istorie” a Complexului Muzeal Arad contribuie în mod constant la activitatea de cercetare științifică prin furnizarea de documente și informații cercetătorilor interesați.

THE CONTEMPORARY HISTORY DEPARTMENT

Abstract

During the year 1959, three new collections have been founded within the Arad Museum: “The Military Museum”, “History of the working class” and “Construction of Socialism”. These were ones that were fundamentally implied in organizing the sector of contemporary history within the permanent exhibition opened in 1979.

After the breakdown of the communist regime (1989), this sector of the exhibition has been closed. In 1993, the segment dedicated to the inter-war period has been reorganized and opened to the public.

Since 2005, a permanent exhibition dedicated to the fall of the communist regime has been opened for visitation. It relies upon a growing collection of photos, documents and artifacts related to the Revolution from December 1989.

27. 03. 1979. Inaugurarea muzeului.
Tăierea panglicii în foaierul Palatului Cultural

27. 03. 1979. Inaugurarea muzeului.
Vizitarea segmentului expoziției dedicat Revoluției de la 1848

27. 03. 1979. Inaugurarea muzeului.
Vizitarea segmentului dedicat Revoluției de la 1848

27. 03. 1979. Inaugurarea muzeului.
Segmentul expoziției permanente dedicat Aradului interbelic.

27. 03. 1979. Inaugurarea muzeului.
Segmentul expoziției permanente dedicat realizărilor “Epocii Ceaușescu”

Considerată eveniment al vieții mondene, prima expoziție de artă s-a deschis la Arad în 25 mai 1889, în sala festivă a Gimnaziului Superior Regal (azi Colegiul Național „Moise Nicoară”), din inițiativa Societății Culturale Kölcsey și cu sprijinul Asociației Artiștilor Plastici din Budapesta.¹ Din anul următor și până în 1910, Salonul Oficial din Budapesta s-a implicat în organizarea a opt expoziții de artă maghiară.²

La scurtă vreme după deschiderea muzeului de istorie, în 1892, s-a lansat ideea înființării unei galerii publice.³ În 1899, profesorul de desen Dömötör Ladislau a sugerat Societății Kölcsey să înceapă alcătuirea unei colecții de artă, care să pună bazele viitoarei pinacoteci a orașului.⁴ Odată cu inaugurarea Palatului Cultural, la sfârșit de octombrie 1913, au intrat în circuitul de vizitare cinci săli destinate galeriei de artă. Patru săli, dintre care două proiectate cu plafon de sticlă, au fost destinate expunerii picturii maghiare, iar în a cincea sală (împărțită în două boxe) erau expuse puținele lucrări de artă europeană și o mică colecție de grafică.

În anul 1914, primul inventar al colecției de artă consemna 154 piese. Dintre acestea, 51 de picturi au fost cumpărate din veniturile alocate de oraș sau donate pe parcursul a două decenii anterioare construirii Palatului Cultural. Edvi Illés Aladár, Bihari Sándor, Mendlik Oszkár, Munkácsy Mihály (cu un desen) – sunt nume sonore pentru acea vreme și au rezonat ca atare în perioada de fondare a colecției. Lor li s-au adăugat 23 de pânze din lăsamântul familiei Lonovici (de aici provin primele lucrări de artă franceză și olandeză ale colecției) și 80 de lucrări transferate⁵ din depozitul Muzeului de Arte Frumoase din Budapesta, în perioada premergătoare deschiderii galeriei. Clasicii picturii maghiare se regăsesc în acel transfer: Munkácsy Mihály cu trei scene de gen, Lotz Károly cu trei portrete de tinere femei, Liezenmeyer Sándor și Schäffer Béla cu scene istorice, Feszty Árpád cu un triptic religios de mari dimensiuni, Szamosy Elek și Barabás Miklós cu portrete, scene de gen semnate de Zemplényi Tivadar, Tüll Ödön, Rippl-Rónai József. În ianuarie 1919, din cele 80 de lucrări, 21 au

---

¹ Somogyi Gyula, *Az Aradi Kölcsey – Egyesület története (1882-1895)*, Arad, 1896, p. 18.

² Elena Rodica Colta, *Colecționari arădeni de artă la începutul secolului XX*, în *Studii și comunicări*, VII, Arad, 2001-2002, p. 266.

³ Irma Ferencz, *Contribuții cu privire la istoricul galeriei de artă a Muzeului din Arad 1913-1952*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de artă*, II, București, 1968, p. 76.

⁴ Irma Szabó-Ferencz, *Evoluția colecției de artă a Muzeului Județean Arad după Unire*, în *Ziridava*, X, Arad, 1978, p. 747.

⁵ Nu ne pronunțăm cu certitudine asupra formulării scriptice sub care lucrările au ajuns la Arad: transfer sau împrumut. În registrul redactat cu începere din 1914, alăturat pozițiilor avute în vedere este consemnat: „Országos Magyar Szépművészeti Múzeum letétje” / Depozitul Muzeului Național Maghiar de Artă. Ulterior, s-a făcut specificația: „Proprietatea Municipiului Arad (Palatul Cultural) conform art. 175-176 din Tratatul de Pace dela Trianon”.

fost transportate la Budapesta.⁶ Contrar prevederilor Tratatului de Pace de la Trianon (art. 175-176), acestea nu au mai revenit la Arad.⁷

În anii Primului Război Mondial, inventarul colecției de artă a înregistrat 13 transferuri de la Capitlul Reziđențial din Cenad⁸, 21 de achiziții și donații, în special de la artiști locali (Pataky Sándor, Diószeghy László, Balla Béla, Ányos Viola), iar în 1920 au intrat 24 de portrete, o parte cu iconografie de aparat, ale fostelor oficialități locale. Cele mai multe sunt realizate de pictorul academic arădean Balla Frigyes.⁹

Preluarea conducerii Palatului Cultural de către Nichi Lazăr, în ianuarie 1921, și constituirea Comisiei de Supraveghere, au coincis cu cele dintâi intenții, chiar eforturi, de a constitui și un fond de artă românească. Evoluția colecției, în primii ani post – unioniști, ne demonstrează că, rezultatele nu au fost pe măsura entuziasmului. Între 1921-1924, în sala de expoziții temporare (Sala Mică) s-au organizat 38 de expoziții¹⁰, s-au achiziționat 19 lucrări de la artiști arădeni (Cornel Minișan, Iulian Toader, Eugenia Ispravnic, Carol Wolff), iar Coralia Xenopol a „depozitat” trei pânze¹¹ și a donat patru desene. S-au făcut primele demersuri pe lângă Ministerul Cultelor și Artelor în scopul transferului de pictură românească.¹²

În anul 1924, inginerul Nicolae Petrescu, directorul Fabricii de Vagoane „Astra”, s-a implicat hotărât în acțiunea de înzestrare a Palatului Cultural cu artă românească semnată, în primul rând, de nume consacrate. În această direcție, la propunerile sale, s-a constituit „Comisia specială pentru înzestrarea galeriei cu opere plastice românești”. Atribuțiile comisiei erau de a strânge fonduri pentru achiziții și de a cheltui banii cu responsabilitate. Pe lângă fonduri publice, importante sume s-au strâns din donații.¹³

---

⁶ Coriolan Petreanu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și administrarea lor*, București, 1922, p. 122.

⁷ Nichi Lazăr semnala, în 1931, nerespectarea *ad litteram* a stipulațiilor cuprinse în articolele 175-176 din Tratatul de Pace de la Trianon, Lazăr Nichi, *Palatul Cultural din Arad*, în *Boabe de grâu*, București, an II, nr. 12, p. 517. În 1938, an în care expira termenul pentru rezolvarea revendicărilor, directorul Palatului Cultural relua aceeași problema într-o adresă către primarul municipiului Arad – arhiva Complexului Muzeal Arad (în continuare C.M.A.) / Secția de Artă, an 1938, adresa nr. 101/ 15. III. 1938. Astăzi, lucrările nu se regăsesc în evidența Secției de Artă.

⁸ Lucrările au fost restituite forurilor catolice în 1924. Conform descrierii sumare din registrul de inventar, prezentau o nesemnificativă importanță artistică.

⁹ Portretele personalităților, intrate în colecție în perioada interbelică, în anii '50 au fost transferate Secției de Istorie.

¹⁰ Pentru o statistică, care nu implică obligatoriu exactitate numerică, s-a folosit bibliografia și informația din presa vremii, coroborate prin matreialul de arhivă. Am eliminat trimiterile la arhiva C.M.A. / Secția de Artă, respectiv la cererile pentru închirierea sălii, cu intenția de a nu suprasolicita textul cu note.

¹¹ Picturile de școală italiană (?) au fost depozitate la Palatul Cultural cu scopul vinderii lor la licitație, iar banii obținuți astfel trebuiau cheltuiți pentru realizarea bustului lui A. D. Xenopol. În 1926 lucrările au fost restituite proprietarei, arhiva C.M.A / Secția de Artă, an 1926, adresele 331/16.11.1926 și 344/3.12.1926.

¹² În 1922, Nichi Lazăr se exprima în ședința Comisiei de Supraveghere: „Pentru a se împlini golul ce se simte în muzeul de belearte în ceea ce privește pictura românească, direcția Palatului a cerut Ministerului Artelor depozitarea unei colecții permanente de tablouri, dar cei care ar fi avut datoria morală să-l sprijine, au întârziat”, Irma Szabo-Ferencz, *Evoluția colecției de artă a Muzeului Județean Arad după Unire*, p. 748.

¹³ *Ididem*, p. 748-749.

Între 1925 și 1927 au fost inventariate pânze semnate de Ipolit Strâmbu, Sabin Popp, Gheorghe Petrașcu, Octavian Băncilă, Alexandru Popp, Catul Bogdan, Theodor Aman, Nicolae Grigorescu. Chiar dacă, nu sunt obligatoriu lucrări de referință în creația artiștilor menționați, în special pentru Aman și Grigorescu, achiziționarea lor de la expozițiile din București sau din atelierele artiștilor, a însemnat, dincolo de atingerea obiectivelor concrete ale comisiei, un prim exercițiu în direcția evaluării estetice a ceea ce înseamnă colecție de muzeu. În plus, ceea ce susține aserțiunea implicării responsabile și conștiente a membrilor comisiei, este și moderația de care au dat dovadă în cumpărarea de lucrări de la artiștii locali¹⁴.

Galeria de artă românească - atât cât a însemnat ea și acceptăm denumirea pentru acea perioadă - s-a deschis la 20 martie 1927, într-o sală nouă, destinată expunerii permanente.¹⁵ Aici, pe lângă selecția făcută între lucrările achiziționate sau donate în ultimii șase ani, s-au expus 15 picturi (printre care: Ion Theodorescu-Sion, Gheorghe Petrașcu, Iosif Iser, Vasile Popescu, Nicolae Tonitza, Dumitru Ghiață) și 3 sculpturi (Oscar Han, Corneliu Medrea, Frederich Storck) împrumutate din colecția Ministerul Cultelor și Artelor. Aceste lucrări au ridicat valoarea artistică a contextului expozițional, însă, din păcate, pentru scurt timp, deoarece în luna septembrie a aceluiași an au fost restituite ministerului.¹⁶

Criza economică din anii 1929-1933 a marcat evoluția colecției de artă a Palatului Cultural. Subvențiile venite de la primărie s-au diminuat considerabil, iar donațiile în bani sau lucrări de artă deveniseră sporadice. Registrul colecției consemnează 33 de intrări în intervalul amintit. Pentru 1929 nu este înscrisă nici o poziție, deși au expus zece artiști. În următorii ani se înregistrează o medie de cinci expoziții pe an, și acelea semnate de pictorii din zonă.

Nici intervalul 1934-1941 nu reține semnificative achiziții ori donații. Au expus, de regulă, aceiași artiști locali (Cornel Minișan, Ányos Viola, Diószeghy László, Carol Wolff, Pataky Sándor, Sima Dezideriu, Iritz Alexandru, Iulian Toader, Marcel Olinescu arădean între 1927-1937, mai tinerii Petru Feier, Nicolae Chirilovici, Virányi Andrei, Hajós Emeric) sau din orașele învecinate: Timișoara (Litteczky Andrei, Sebastian Rotschingk), Oradea (Tibor Ernő). În 1938 Asociația Pictorilor Bucureșteni a fost prezentă la Arad cu o expoziție colectivă, manifestare criticată nu tocmai laudativ de presa vremii.¹⁷ Lucrări în colecție au intrat, în primul rând, din expozițiile cu

---

¹⁴ Pentru intervalul 1925-1926 sunt identificate 19 expoziții ale artiștilor locali. Din 20 de lucrări achiziționate, doar patru au fost de la artiști arădeni.

¹⁵ Inaugurarea este semnalată în cotidienele *Cuvântul Ardealului*, Arad, an II, nr.65, 23 martie 1927, p. 1-2; *Erdélyi Hírlap*, Arad, an XI, nr. 2635, 23 martie 2007, p. 8; *Aradi Közlöny*, Arad, an XXXXII, nr. 65, 22 martie 1927, p. 2.

¹⁶ Lucrările au fost împrumutate pentru șase luni. Ele au fost ridicate de la minister și restituite de directorul Palatului Cultural - arhiva C.M.A. / Secția de Artă, an 1927, corespondența lui Nichi Lazăr. La data preluării lucrărilor (14 martie 1927), ministru de resort, în cabinetul Averescu, era Vasile Goldiș (30 martie 1926 - 4 iunie 1927).

¹⁷ „Trebuie să mărturisesc decepția penibilă, analizând peste 158 de pânze, impresia haotică de artă, ce o ai în această adunătură de tablouri făcută din simplul interes material, de a place publicului și de a vinde cât mai mult. Lucrările sunt însoțite de un oarecare domn Frenkel, a cărui nume nu e tocmai românesc, dar care pare foarte mulțumit și hotărât, că e bine așa, și că e tocmai ce trebuie publicului. Putredă mentalitate. Vai, artă românească de cine ai ajuns să fi exploatată și cum? // Unde sunt Steriad, Petrașcu, Dărăscu, Pallady, Demian, Șirato, Popescu, Iser, Costin Petrescu și ceilalți. Unde este Sion, Ressu, Stoenescu, Tonitza? Unde sunt aceștia toți? Arta lor este civilizația noastră, este o

caracter temporar, în timp ce nume independente de astfel de conjuncturi sunt rare (Atanasie Demian, Frederick Storck, Rudolf Schweitzer-Cumpănă, Ioan Zaicu, Aurel Ciupe).

Anii celui de Al Doilea Război Mondial au vitregit și mai mult colecția de artă. Din 1942 până în 1945 nu este inventariat nici un obiect. Expozițiile temporare au fost extrem de rare. Din cauza pericolului de bombardamente, galeria a fost demontată și cea mai mare parte a colecției s-a depozitat în pivnița școlii de viticultură din Miniș¹⁸. Din fericire, nu a suferit distrugeri.

Statistic, anul 1941 s-a închis cu 259 de piese. Pentru intervalul 1945-1948 sunt înregistrate 20 poziții. Cea mai spectaculoasă creștere s-a petrecut între 1949-1954: 1420 obiecte. Parcurusul istoriei, mai corect cel politic, este cauza și finalitatea, cel puțin la acea dată, acestui progres numeric, dar și artistico-valoric. Obiecte confiscate în urma naționalizării proprietăților imobiliare, au intrat în proprietatea Palatului Cultural, iar mai apoi a Muzeului Regional.¹⁹

Pictură (îndeosebi maghiară, germană și austriacă), grafică, primele obiecte de artă decorativă (porțelan, faianță, mobilier, covoare și tapiserii) intrate în colecție, câteva piese de sculptură, au fost ridicate din casele familiilor Neuman și Porcia din Arad, din conacul Mocioni-Teleky de la Căpâlnaș și de la alți proprietari din oraș sau județ. Atunci a intrat în muzeu pictură flamandă și olandeză (David Teniers cel Bătrân, Jan Steen, școala lui Jan Weenix), italiană (școala lui Corregio, lucrări atribuite lui Francesco Zuccarelli), gravuri de Johann Elias Ridinger, obiecte de colecție din porțelan și faianță (vase de farmacie Faenza, porțelan Meissen, Alt-Wien, Capo di Monte, Sevres), garnituri de mobilier stil Ludovic XV, Ludovic XVI, Empire și piese independente (masă Boule pentru joc de cărți, ladă de zestre stil Renaștere, dulap Regence), covoare de rugăciune și tapiserii flamande. Au fost inventariate însă și obiecte care nu și-ar fi găsit locul într-o colecție de muzeu: sticlă și ceramică de uz casnic, cromolitografii de serie mare ori pictură potrivită pentru interioare patriarhale.

La începutul anilor '50 au venit în muzeu primii specialiști: 1951 – Viorica Marica, licențiată în istoria artei și în 1952 – Ferencz Irma, cu diplomă în istorie, însă cu reale aptitudini și cunoștințe în domeniul artei. S-a procedat la identificarea unor lucrări și la re/organizarea galeriei. În 1952 arta era prezentată pe „secții”: arta maghiară (cu o selecție de 55 lucrări), arta apuseană (Țările de Jos, Italia, arta franceză, arta austriacă și germană – fiecare într-o sală), arta națională și sala cu grafică. În decembrie 1953, de la Expoziția Anuală de Stat, Muzeul Regional Arad a cumpărat 12 lucrări cu subiecte proletcultiste. Era perioada de defăimare a artei „formaliste”, desființarea ei prin argumente ideologice și impunerea doctrinei „tipicului” ca „principală sferă de manifestare a spiritului de partid în artă” (G.M. Malenkov).²⁰ Un

---

necesitate a dezvoltării gustului nostru estetic. Am vrea să-i vedem, să-i admirăm, să stăm de vorbă cu ei.”, Teodor T. Țiuca, *Școala artiștilor Bucureșteni și educația publicului (Cu ocazia unei expoziții la Arad)*, în *Înnoirea*, Arad, an I, 1938, nr. 10, p. 4.

¹⁸ Irma Szabo-Ferencz, *Evoluția colecției de artă a Muzeului Județean Arad după Unire*, p. 750.

¹⁹ Numai în anul 1949 s-au înregistrat 785 de obiecte confiscate. În 1950 au fost 265, iar până în '54 media confiscărilor a fost de 100 obiecte/an. Statisticile întocmite în deceniul șapte, numesc aceste confiscări drept „cedări”.

²⁰ Expoziția *Arta oficială (1950-1965). Proletcultism – realism socialist*, organizată în aprilie – mai 2006, a „recuperat” cele mai semnificative lucrări de pictură ale perioadei, aflate astăzi în depozitele muzeului.

an mai târziu, Muzeul de Artă din București a dat în custodie Aradului 31 de lucrări cu scopul reorganizării secției de artă națională. S-au rătăcit și patru lucrări cu tematică, însă cele mai multe, realizate de clasicii picturii românești, au însemnat un plus pentru expunere²¹.

Cu o periodicitate aproximativ anuală, până la sfârșitul anilor '60, diferitele sectoare ale expoziției au fost reorganizate. În intervalul marcat de dura propagandă ideologică, muzeografi au găsit metode, printr-o serie de artificii, de a menține un circuit expozițional coerent și ilustrativ pentru profilul colecției. Lucrări cu subiect religios sau cu semnificații implicite pentru istoria maghiară au fost păstrate în conservare, însă pictura europeană cu certe calități artistice a fost expusă. Același lucru s-a petrecut și cu arta românească: începuturile picturii de șevalet, academismul, deschizătorii de școală, arta interbelică - au fost punctele de sprijin ale expunerii, dincolo de repetatele re/îmbunătățiri ale sectorului realist-socialist. Sub denumirea de „artă națională”, unde din sintagmă trebuia să se rețină în primul rând dimensiunea patriotică, publicul a putut vedea lucrări similare – chiar și calitativ nu doar cu trimiteri la numele artistului – cu cele expuse la Muzeul de Artă al României (mai târziu: Muzeul Național de Artă al R.S.R).

După transferuri, dar și achizițiile din deceniile șase-șapte, după inventarierea unor piese de artă găsite risipite prin depozitele muzeului, anul 1966 se încheia cu 2331 poziții. Achiziții s-au făcut, și pe mai departe, de la artiști arădeni (Iulian Toader, Nicolae Chirilovici, Sever Frențiu, Hajos Emeric, Nicolae Bicfalvi), însă s-a cumpărat și pictură băimăreană (Thorma János, Réti István, Kádár Géza, Iványi-Grünwald Béla), artiști români inter- și postbelici (Nicolae Tonitza, Dumitru Ghiață, Lucian Grigorescu, Romul Ladea), artă decorativă.

În anii 1956-1957, muzeul și-a organizat depozitele după standarde considerate model pentru acea perioadă: panouri mobile din sârmă pentru pictură, dulapuri din sticlă pentru ceramică. În 1956 și-a amenajat atelier de restaurare pictură. Din 1954 până în 1963, anual și chiar de mai multe ori pe an au fost găzduite expoziții itinerante, de regulă, de Muzeul Național de Artă. Tema acestora s-a pliat în special pe grafică europeană sau pictură românească interbelică. La rândul său, muzeul din Arad a

---

²¹ Prin procesul verbal nr. 16/6.01.1954, Muzeul de Artă din București dădea în custodie: două naturi moarte semnate Aman, cinci peisaje Grigorescu, un portret de tânără realizat de Lecca, peisaje de Tonitza, Petrașcu, Vasile Popescu – lucrări care astăzi se află în expunerea permanentă. Împrumutul nu a fost izolat nici în spațiu, nici în timp. Și altor muzee din țară le-au fost transferate lucrări, după ce în București au fost desființate muzeele sau colecțiile particulare. În 1955 au fost împrumutate (proces verbal 309/21.04.1955) alte 64 de pânze și lucrări de grafică (între care: Ion Negulici, Iosif Schoefft, Mișu Popp, Carol Popp de Szatmari, C.D.Stahi, Ipolit Strâmbu, G.D. Mirea, Artur Verona, Nicolae Vermont, Ștefan Popescu, Jean Al. Steriad, Camil Ressu, Theodor Pallady, alte lucrări Nicolae Grigorescu, Ștefan Luchian, Gheorghe Petrașcu). În anul 1966, aceste custodii sau împrumuturi au căpătat o formulare definitivă: transfer. Dispoziția nr. 400/16.04.1966 a Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă transmitea „din administrarea Muzeului Național de Artă al R.S.R. pentru Muzeul Regional Arad, una sută patruzeci și nouă lucrări de artă românească – pictură și sculptură – în valoare de 737.877 lei”. Listă cuprinde lucrările venite la Arad anterior, plus altele noi: Francisc Șirato, Alexandru Ziffer, Samuel Mütznér, Corneliu Baba, o parte dintre numele deja pomenite, dar cu alte pânze, și doar câteva subiecte realist-socialiste. Cu o lună înaintea acestui transfer, au sosit la Arad 26 de lucrări de pictură europeană (dispoziția de transfer nr. 245/14.03.1966), printre care: Gerrit Lundens, Alexandru Wagner, Lacroix Marseille, Theodor Rousseau, Jacopo Palma il Giovane, anonimi venețieni de sec. XVI, școala lui Tintoretto.

împrumutat lucrări pentru organizarea de expoziții retrospective sau cu diferite tematici, a colaborat la expoziții inter-muzeale de artă aplicată. Cu astfel de preocupări, muzeograful a reușit să eludeze directivele comitetelor de cultură a căror slogan exalta deviza „culturalizarea maselor”. Pentru îndeplinirea acestui obiectiv s-au produs expozițiile volante, cu reproduceri după lucrări din muzeu sau după binecunoscute opere de artă universală, montate în școli ori cămine culturale din oraș și județ.

Odată cu redimensionarea muzeului de istorie, respectiv a expoziției permanente de istorie contemporană, galeria de artă a fost demontată și în 1977 obiectele au fost re/organizate în depozite. A urmat o perioadă în care arta, cel mai adesea arta decorativă, a putut fi re/văzută în expoziții temporare aranjate în spațiul de azi al expoziției de științele naturii.

Pentru intervalul 1970 - 1990, inventarul Secției de Artă consemnează lucrări de artă contemporană, cele mai multe cumpărate de la artiști arădeni de către Comitetul de Cultură și Artă al județului, iar mai apoi transferate muzeului. Au fost achiziționate piese de artă decorativă și câteva lucrări interbelice. Gestiunea reține și obiecte (în special faianță, metal, icoane) confiscate în vamă de la persoane care au încercat să le scoată fraudulos din țară. Numărul de obiecte înregistrate la finele anului 1989 este de 2962.

În 1983, Muzeul și Biblioteca Județeană au primit o impozantă clădire construită în stil eclectic, la începutul secolului XX, situată pe strada Gh. Popa de Teiuș 2-4. Spațiile din partea stângă a subsolului și parterul din curte au fost amenajate pentru laboratoarele de restaurare, iar etajul doi a primit destinația de galerie. Aici, în 16 săli, dintre care 15 dispuse liniar, în vara anului 1984 s-a reinaugurat Secția de Artă.

Limitele cronologice ale expoziției permanente au fost secolele XVI-XIX pentru arta europeană și intervalul XIX-XX pentru arta românească. Structurată pe modelul evoluționist și didactic, întâlnit la acea dată în mai toate muzeele de artă din țară, prezentarea a pus în valoare cele mai semnificative piese ale colecției. Artă decorativă a fost grupată în simulări de interioare (Rococo, Empire, Biedermeier) sau a completat atmosfera de epocă în sălile unde pictura (Renaștere italiană, Baroc olandez și flamand) era centrul de interes. Pictura germană, austriacă și maghiară de secol XIX, ilustra îndeosebi exercițiul academic. Artă românească, de la începuturile picturii de șevalet și până la mijlocul secolului XX, era reprezentată de cele mai cunoscute nume, majoritatea lucrărilor provenind din transferul anului 1966.

În anul 1997 spațiul Secției de Artă a intrat în renovare. La 26 iunie 1998 galeria s-a redeschis. Formula istoricistă a fost înlocuită cu o expunere, gândită de Judit Angel, care combină diacronicul cu sincronul, favorizând astfel o viziune comparatistă. Chiar dacă cele mai multe piese au fost expuse de-a lungul anilor, acest concept propune o grilă diferită de percepere a exponatelor, punându-le în evidență ca prezențe individuale, interrelaționate prin raporturi de corespondență, complementaritate și diferențiere.

Pictura italiană, cu subiecte de inspirație religioasă, naturile moarte sau scenele de gen specifice mediului protestant flamand și olandez, portrete și peisaje provenite din școala franceză, ilustrează perioada cuprinsă între sfârșitul Renașterii și secolul XVIII. În context se evidențiază Jacopo Palma il Giovane, Solomon van Ruysdael, Gerrit Lundens, Jacob Gillig, Bartholomeus van der Helst, Lacroix Marseille.

Un spațiu considerabil este rezervat diferitelor centre de influență artistică din secolul al XIX-lea. Maniera de lucru cultivată și exersată în mediul Academiei din

Paris, München, Düsseldorf, Drezda, Viena, Budapesta, se regăsește în lucrările semnate de Alexander Wagner, Johann A Gebhardt, Hugo Mühlig, Hans Thorma, Olga Wisinger, Aggháy Gyula, Liezenmeyer Sándor, Barabás Miklos, Munkácsy Mihály, Lotz Károly. Aici s-a ținut în primul rând seama de gradul de reprezentativitate al acestui gen de pictură în colecția de artă europeană.

Peisajele pictorilor călători Henrick Trenk și Carol Popp de Szatmari, portretele realizate de artiștii pașoptiști Barbu Iscovescu și Ion Negulici sau cele pictate de academiștii C. D. Rosenthal, Gheorghe Tattarescu, Constantin Lecca, punctează începuturile picturii de șevalet în spațiul românesc. Căutările acestei prime generații de artiști sunt sintetizate prin opera lui Theodor Aman, iar mai apoi sunt continuate, însă la un alt nivel, de pictorii întemeietori de tradiție artistică, dar și inovatori ai limbajului plastic autohton: Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu, Ștefan Luchian.

Influențele apusene ale picturii, trecute prin filtrul mediului artistic francez, sunt reținute în lucrările din „perioada gri” a creației lui Theodor Pallady și în compozițiile lui Gheorghe Petrașcu.

Peisajul în creația artiștilor interbelici este regăsit în detaliile venețiene redade de Nicolae Dărăscu, în imagini ale Balcicului pictate de Jean Al Steriadi, Nicolae Tonitza sau în subiectele de inspirație rurală realizate de Camil Ressu, Dumitru Ghiață, Samuel Mützner.

Un segment aparte și ilustrativ pentru premisele oferite evoluției artelor plastice în zona de vest a României, la sfârșit de secol XIX, cu deschiderea maximă în primele trei decenii ale secolului următor, îl constituie spațiul în care sunt expuse lucrările unor reprezentanți ai Centrului Artistic de la Baia Mare: Réti István, Krizsán János, Nagy Oszkár, Perlrott-Csaba Vilmos, Ziffer Sándor – artiști a căror influență este recognoscibilă în pictura arădenilor Nicolae Chirilovici și Petru Feier.

Arta românească contemporană este prezentată printr-un clișeu selectiv, cu referire la tendințele și personalitățile relevante pentru fenomenul artistic al sfârșitului de secol XX: Ovidiu Maitec, Horia Bernea, Marin Gherasim, Constantin Flondor, Mihai Sârbulescu, Onisim Colta.

Diversitatea formelor și a ideilor stilistice care s-au succedat în arta decorativă din secolul al XVII-lea până la începutul secolului XX este prezentată din perspectiva comparativistă aplicată tipologiilor de obiecte. Mobilierul este expus atât printr-o formulă care recompune interioare de epocă, cât și prin prezențe individuale alăturate pe criterii de funcționalitate. Producția manufacturilor Meissen, Viena, Sévres, Sarrguemines, Schlaggenwald, Herend, Napoli, Wedgwood, Davenport, Copeland este exemplificată printr-o selecție asupra obiectelor din porțelan și faianță, cu rol decorativ sau de uz comun.

După 1990, segmentul cel mai atractiv pentru vizitator și, în egală măsură, constructiv pentru parcursul muzeografului, identificat de astă dată cu apelativul de curator, se caracterizează prin dimensiunea temporarității. Proiectul, conceptul expozițiilor temporare s-a desfășurat (continuă și astăzi) pe mai multe paliere de interes. S-au organizat expoziții a căror obiectiv a fost valorificarea pieselor de patrimoniu²² sau au recuperat nume, respectiv creația artiștilor din zonă²³. Expozițiile

---

²² *Arta plastică arădeană în perioada interbelică* – 1992, *Artă orientală (sec. XVIII-XIX)* – 1993, *Grafică arădeană (1911-1937)* – 1997, *Centenar Secession* – 1997, *Faianță europeană în colecția Muzeului de Artă* – 2001, *Manufactura Herend în colecția Muzeului de Artă Arad* – 2005, *Pictură*

de artă contemporană au introdus muzeul din Arad atât în circuitul manifestărilor de gen, cât l-au deschis și spre o categorie de public receptivă la noile medii de reprezentare. Instalația, performanța, arta video, intervențiile în spațiul public, organizate în prima jumătate a anilor '90, sunt reținute de cronologia evenimentelor culturale din Arad drept acțiuni novatoare. Amintim în acest sens expozițiile: *Art Unlimited Srl* (1994), *Inter(n)* (1995), *complexul muzeal* (colaborare româno – austriacă, 1996).²⁴ Au urmat invitațiile lansate artiștilor. Partea vizitată și temporară a fost / este expoziția și cea care se păstrează este catalogul acesteia.²⁵ Demersul expozițional reține și colaborările cu instituții culturale sau persoane fizice din străinătate, finalizate cu prezentarea unor expoziții de autor sau colective.²⁶

Din 1992, la interval de doi ani, s-au organizat sesiuni de comunicări științifice. Fie au suprapus o temă propusă de organizator (Arta 1900, curente și influențe în arta și arhitectura secolelor XIX – XX, arta oficială – concept și reprezentare) sau au reprezentat o etapă în evoluția preocupărilor invitatului, atunci când discuțiile nu au fost limitate de o tematică, lucrările prezentate sunt publicate în șapte volume de *Studii și Comunicări*, editate de muzeu.²⁷

Colecția – din care cea mai mare parte istorică, alcătuită din piese numite astăzi „bunuri culturale” - s-a îmbogățit după 1990 cu lucrări de artă contemporană²⁸,

---

maghiară în colecția Muzeului de Artă – 2001 și 2005, Școala de Pictură de la Baia Mare în colecția de artă a muzeului arădean – 1996 și 2007.

²³ *Expoziție retrospectivă IONE 1944-1968 – 1993, Sever Frențiu – perioada arădeană – 2001, Expoziție de pictură Ione Munteanu – 2008.*

²⁴ Curatorul acestor expoziții a fost Judit Angel. Tot ea a inițiat expozițiile de autor Fran Siegel: *Lumină / Umbră* (1997), Antoni Muntadas: *On translation. Culoarea* (1998).

²⁵ *Secvențe. Artă anilor '80 din România* (1993) – expoziție în deschidere cu un simpozion, *Expoziția de sculptură Maitec* (1998), *Expoziție de pictură, desen, acuarelă – Onisim Colta* (2000), *Retrospectivă Nicolae Chirilovici* – expoziție organizată în colaborare cu familia artistului, la Galeria U.A.P. „Delta” (2000), itinerată la Muzeul Țării Crișurilor și la Muzeul de Artă Baia Mare (2001), *Dimensiuni și lucruri – Doina Mihăilescu, Jakabházi Alexandru, Adriana Lucaciu, Liviu Pascu* (2001), *Lia Cott – Gravură* (2001), *Constantin Flondor: Aer – pictură și desen* (2002-2003), *Prolog* (2004), *Expoziție retrospectivă Emil Vitroel* (2004), *Expoziție retrospectivă Eugen Popa* (2004), *Constantin Catargiu: Polaritate și simbol – gravură* (2005), *Destine artistice: Alexandru Țipoia & George Țipoia* (2007), *Traian Moldovan: Idee și întrupare – sculptură și desen* (2008), *Experiment cromatic unu - Adrian Sandu* (2008).

²⁶ Colaborarea cu Institutul Slovac din București a dus la organizarea a patru expoziții: Gabriela Medvedova – *Dincolo de transparență* (1998), expozițiile de gravură Igor Piačka (1999) și Peter Kočak (1999), Miroslav Čipár – *Linia vieții* (2004); Expoziția de grafică saxonă (2000) – colaborare cu Centrul Cultural German Goethe; Expoziția de fotografie Paul Caponigro – *Cornucopia* (2002) – colaborare cu Ambasada S.U.A.; *Atelier an der Donau* și Expoziția de sculptură Atanas Kolev (2006) – colaborare cu Primăria orașului Pöchlarn / Austria; Expoziția de pictură *Peru: culoare și simbol* (2007) – colaborare cu Estela Velazco / Peru.

²⁷ Inițiatorul și organizatorul primelor sesiuni de comunicări (șase ediții) a fost Gheorghe Lanevski – istoric, în organigrama muzeului a funcționat muzeograf la secția Patrimoniu - Monumente (1975-1980), iar de la desființarea acesteia s-a ocupat de perioada ev mediu în cadrul Secției de Istorie, până la pensionare sa în 2006. Preocupărilor pentru artă, în special pentru arhitectura Secession, le-a dat expresie prin studiile publicate ori prin expozițiile organizate. În anul 1997 a realizat filmul documentar *Aradul și Arta 1900*, premiat la „Festivalul de film documentar de istorie și istoria artei”, ediția a III-a, București, 1997.

²⁸ În 1991-1993 s-a făcut o însemnată achiziție de artă românească: Dan Mihălițianu, Teodor Graur, Mihai Sârbulescu, Stela Ilie, Constantin Flondor, Horia Bernea, Ioana Bătrânu, Mircea Stănescu,

cu o sub - colecție de ex libris inventariată la Secția de Artă datorită organizării Trienalei Internaționale de Ex Libris „Ioan Slavici”²⁹, prin donații constând în special din piese de artă decorativă și lucrări de grafică³⁰. Anul 2007 se încheie cu 2992 poziții. La momentul bilanțului, nesemnificativa creștere numerică față de 1989 se explică prin numărul relativ mare de obiecte retrocedate moștenitorilor proprietarilor deposedați abuziv în perioada naționalizării.³¹

Realități care la un moment dat se caracterizează prin dimensiuni variabile și vremelnice (spațiul fizic, timpul cu încărcătura sa evenimentială) au determinat, au influențat și, într-o ultimă analiză, au marcat istoria de aproape un secol a segmentului de muzeu identificat prin sintagma *Secție de Artă*, în raport cu subordonarea administrativă față de Complexul Muzeal Arad, sau *Muzeu de Artă* – denumire care suprapune un obiectiv căutat de vizitator.

Muzeografii Secției de Artă:

Viorica Gui Marica: 1951-1962

Irma Szabó-Ferencz: 1952- 1987

Horia Medeleanu: 1963-1993

Valentin Stache: 1983 -1990

Anca Maria Zamfir: 1983-1989

Judit Angel: 1988 – 1998

Cristina Șandor: 2002 – 2006

Adriana Pantazi: 1998 –

Adrian Sandu: 2009 –

Geta Brătescu, Ujvarossy Laszlo, Marin Gherasim, Lia Perjovschi, Dan Perjovschi, Ione Munteanu. Colecția de artă românească contemporană câștigă și prin donațiile făcute de artiști care au expus la Arad.

²⁹ Trienala Internațională de Ex Libris „Ioan Slavici” a fost inițiată de Elena Rodica Colta – muzeograf, specialist în carte veche, vicepreședintele Asociației Române de Ex Libris.

³⁰ O importantă donație de grafică niponă, mai precis gravură, s-a făcut în anul 2003 de către artiștii Toshio Yoshizumi și Koshei.

³¹ Conform Legii 182/2000, în baza sentințelor judecătorești, au fost retrocedate moștenitorilor familiei Porcia 261 obiecte (un număr considerabil de piese din porțelan, faianță, sticlă, fără o relevanță deosebită în contextul colecției, cu excepția a trei piese Batiz) și moștenitorilor Neuman 398 bunuri culturale. Cea din urmă retrocedare afectează colecția de pictură europeană, implicit expunerea permanentă, și colecția de artă decorativă. Au fost restituite lucrări de școală italiană sec. XVII-XVIII, pictură flamandă și olandeză de sec. XVII, pictură maghiară sec. XIX, porțelan Alt-Wien, Sévres, Meissen, mobilier stil.

**THE ART DEPARTMENT.
COLLECTION, EXHIBITION, CULTURAL EVENT
Abstract**

The first temporary art exhibition has been opened to the public of Arad in 1889, due to the convergent efforts of the local "Kölcssey" cultural society and the one of the Budapestian Artists.

Though there were ideas about the bringing into life of a public art gallery in Arad, only temporary exhibitions, like the one mentioned above, were organized until the opening of the Cultural Palace (1913) within which an European Art Gallery has been opened, on a permanent basis to the public. The collection consisted of 51 paintings which were bought by or donated to the mayoralty, 23 coming from the Lonovici heritage and another 80 transferred from the Art Museum Budapest (out of which, 21 were returned to Budapest in 1919).

During the inter-war period, the authorities were aiming mainly at putting up a collection of Romanian art. Through a not very coherent acquisition politic, in 1941 the art collection reported property of 259 pieces.

Due to the nationalization of cultural goods, between 1949 and 1954, the collection rose to 1420 pieces mainly coming from private collections.

During the fifties, the first art-specialists came into the museum. They organized the deposit to modern standards, giving the collection a new structure based on the items Hungarian Art, Western Art and National Art to which the highest interest has been given.

On the occasion of the reorganization of the main exhibitions of the museum, between 1977 and 1979, the art gallery has been closed and all of its exhibits stored in the deposit. A new art gallery has been opened to the public in 1984, in its present location. Within 16 rooms, the most significant pieces of the collection have been exposed in a diachronic succesion.

This exhibition has been reorganized in 1998 and updated to a compartive vision within which diachronic sequences are completed by synchronic inserts.

Within the nineties, the Art Museum was one of the inovating factors of contemporary art in Romania, the museum's multimedia workshop *kinema ikon* being one the leading elements.

During the first decade of the XXIst century, the museum had to cope with the difficult situation of giving back to its legal owners hundreds of works of art confiscated during the communist regime. The decreasing of the collection has been doubled by a more vivid presence in public space, through temporary exhibitions, both in the own house as well as in the country and abroad, comprising temporary exhibitions related to the classical values still existing whitin the collection, to the major values of Romanian contemporary art and to promising newcomers.

Intenția de a alcătui o colecție de etnografie la Arad datează din anul 1890, când într-un memoriu adresat Societății Culturale “Kölcsey” se cerea sprijin pentru înființarea, pe lângă secția de istorie, și a unei secții de etnografie, care ar fi avut menirea “*să pună bazele unui viitor muzeu de etnografie*”¹.

Totuși, primele achiziții, însumând în exclusivitate piese de etnografie maghiară din Pecica, Vânători, Adea, Chișineu-Criș, Mișca, Ineu și Ghioroc, încep abia în luna decembrie 1910, și ele i se datoresc lui Somogyi Gyula.²

Lor li se vor adăuga, după 1918, achizițiile de etnografie românească. Inițiativa îi aparține, de data aceasta, prof.univ.dr. Coriolan Petran, Inspector general al muzeelor din Transilvania și Banat, care, interesat să dea o amprentă românească instituțiilor preluate de la administrația maghiară, insistă pe alcătuirea unor colecții românești.

În această idee, îl trimite în 18 octombrie 1921, la Arad, pe Andrei Orosz, cu sarcina de a achiziționa obiecte de etnografie românească pentru muzeu. Cele 562 de piese achiziționate din localitățile Miniș și Cladova, sunt inventariate, potrivit directorului de atunci al Palatului Cultural, în “*inventarul muzeului etnografic*”³.

În ciuda entuziasmului stârnit de acest început, în absența banilor, dezvoltarea colecției merge foarte greu, următoarele 55 de obiecte, reprezentând textile și piese de port, fiind achiziționate abia în 1924.

Până în 1930, se mai fac câteva achiziții, și anume obiecte de port popular, ocupații tradiționale și meșteșuguri artistice din localitățile Cermei, Pâncota, Drauț, Cicir și Arad și se primește o donație de ouă încondeiate din zona Halmagiu - Gurahonț, după care activitatea stagnează, iar, pe fundalul războiului, se oprește de tot, cu toate că la muzeu “*se simțea nevoia de a întregi colecția diferitelor porturi românești cu cele mai caracteristice modele din anumite părți ale județului.*”

Dorința înființării unei secții de etnografie re apare după 1951, când din împărțirea patrimoniului fostului Palat Cultural iau naștere cele 3 instituții de stat: Biblioteca, Filarmonica și Muzeul, însă ea se va realiza abia un deceniu mai târziu. Într-un timp se fac noi achiziții de piese.

Prima expoziție permanentă de etnografie s-a deschis, la parterul Palatului Cultural, în mai multe săli ale muzeului, în anul 1966 iar în următorii zece ani, colecția ajunge să numere 3000 de piese, la care se adaugă 1000 de clișee foto, pe peliculă și pe sticlă.

Apoi, după o existență de două decenii, în care au avut loc încă două reorganizări, expoziția permanentă a fost din nou închisă, în vederea mutării într-un alt spațiu. Piese expuse s-au întors în depozit, unde sunt și astăzi tezaurizate. O parte din

¹ Memoriul datează din 3 mai 1890 vezi Arhiva Secției de etnografie, fila nr.15.

² Obiectele achiziționate, inventariate azi în fondul de istorie feudală, sunt reproduse în Monografia etnografică a județului Arad din 1912.

³ Adresa directorului Nichi Lazăr către Consiliul Comunal al orașului Arad din data de 9 iulie 1942, în Arhiva Secției de etnografie.

ele au făcut, în timp, obiectul mai multor expoziții temporare, alte pot fi văzute la Muzeul viei și vinului de la Miniș, deschis în 11 septembrie 1987.

După 1990, numărul de obiecte din colecție a continuat să crească ajungând în prezent la 5500. Conținutul colecției este unul divers, achizițiile făcute urmărind să acopere toate categoriile de piese proprii domeniului etnografiei: mobilier țărănesc, instalații viticole, unelte, ustensile, instalații agricole, obiecte folosite curent în industria casnică, unelte meșteșugărești, ceramică, icoane pe lemn și pe sticlă, instrumente muzicale, port popular și textile. Multe dintre piesele achiziționate în timp reprezintă azi, prin vechime, raritate sau autenticitate, valori de patrimoniu.

Angajații secției

Despre un personal specializat la această secție nu putem vorbi decât târziu. Cum am putut vedea, începuturile, adică primele achiziții și primele expoziții au fost făcute cu ajutorul unor etnuziaști precum Somogy Gyula sau Coriolan Petranu. De altfel, întreaga perioadă interbelică a fost, în ceea ce privește etnografia, mai mult una de bune intenții și de tatonari.

Știm din corespondența rămasă în arhiva secției că, după ce în 1928, în sălile Palatului Cultural, a fost deschis "*un muzeu etnografic*", directorul din acea vreme, Nichi Lazăr, a vizitat Muzeul Etnografic din Cluj, fiindcă "*simțea nevoia părerii unui specialist în alcătuirea unor colecții sistematice*".

Însă, în ciuda bunei impresii pe care i-a făcut-o muzeul clujan și a sfaturilor primite de la etnologul Romulus Vuia, în toată această perioadă, muzeul din Arad nu a avut angajat nici un etnograf.

Chiar și după reorganizarea din 1951, de piesele etnografice s-au ocupat la început diverși istorici, precum Egon Dörner, care a transferat o parte din materialul etnografic maghiar în fondul de istorie feudală.

George Manea

A fost primul etnograf atestat al secției, angajat în 1966, când începuse să se pună problema amenajării unei expoziții etnografice permanente. În 1970, pleacă de la muzeu, inițial la Casa Corpului Didactic, apoi la ziarul local "Flacăra Roșie", însă în 1974, când se înființează Oficiul Județean pentru Patrimoniul Cultural Național Arad, în cadrul muzeului, se reîntoarce. Lucrează la Oficiu, unde se ocupă de arhitectura țărănească și de icoanele pe sticlă din județ. El a început primele cercetările etnografice de teren și, de asemenea, în cei 30 de ani de activitate, a făcut și cele mai multe achiziții, dând secției profilul de azi.

Lucia Diaconu

Activează temporar ca muzeograf la secția de etnografie.

Rodica Barbu

Activează la secția de etnografie, după plecarea lui George Manea, până în anul 1975, când se transferă la Baia Mare.

Aurel Sasu

Este angajat ca etnograf în 1975. Activează până în 1982, când pleacă din țară. În cei șapte ani, face achiziții, organizează depozitul pe colecții, începe fișarea pieselor, pune la punct arhiva fotografică și publică în anuarul muzeului primul istoric al secției. În cercetările pe care le-a întreprins a fost interesat de crucile de lemn din cimitirele ortodoxe, de porțile țărănești și de folclorul zonei.

Rodica Herlo

A fost angajată ca etnograf la Oficiul Județean pentru Patrimoniul Cultural Național Arad în perioada 1975-1985. S-a ocupat de colecțiile etnografice din teritoriu. A efectuat cercetări în câteva localități din județul Arad pentru Atlasul etnografic al României. A publicat câteva articole și un catalog al sumanelor din colecția muzeului.

Mihaela Voineagu

A fost angajată a secției de etnografie în perioada 1983-1984. Activitatea ei s-a rezumat la fișarea științifică a pieselor din colecție.

Ananie Craiu

Angajat ca etnograf la Oficiul Județean pentru Patrimoniul Cultural Național Arad în anul 1986, activează aici până în anul 2001, când se pensionează. Cu toate că nu a lucrat la secție, a făcut achiziții de piese etnografice pentru muzeu și a itinerat două expoziții etnografice în străinătate: una de icoane pe sticlă (în Italia) și expoziția „Artă populară românească din județul Arad” la Muzeul Erkel din Gyula.

Dumitru Mărcuș

A fost angajat ca etnograf în perioada 1990-1992. În acest interval, a participat la o tabără de cercetare etnografică în Ungaria și a organizat, în cadrul schimburilor dintre muzee, expoziția “Artă populară românească din județul Arad”, în localitatea Bichiș (Ungaria).

Sorin Sabău

În anul 1997, este angajat Sorin Sabău, licențiat în etnografie și cu un stagiu de specializare în Italia, care reia achizițiile, începe să cerceteze meșteșugurile tradiționale și să organizeze tabere etnografice și târguri ale meșterilor populari.

Elena Rodica Colta

În anul 2000, este trecută de la Oficiul Județean pentru Patrimoniul Cultural Național Arad la secția de etnografie. Se specializează în icoane pe sticlă și efectuează mai multe cercetări de antropologia minorităților, domeniu în care obține și doctoratul.

Gabriel Hălmagean

Este angajat ca etnograf în anul 2003. S-a specializat pe arhitectură țărănească și pe cultura pâinii.

Gestionari-conservatori

-Ecatarina Clepe

-1982- Florica Herlo

- 2002- Florica Barbură.

Cercetarea

Taberele etnografice

Dacă până în urmă cu zece ani, cercetările etnografice din județ au fost individuale, din 1998 ele s-au desfășurat în cadrul unor tabere, la adunarea materialului participând, alături de angajații muzeului, etnografi și etnologi din București, Cluj și din Ungaria.

Localitățile care au făcut obiectul echipelor de cercetare etnografică au fost: Buteni (1997), Grăniceri (1998), Gurahonț (1998, 1999), satele din zona Gurahonț (Dumbrava, Iacobini, Mădrigești, Pescari, Buceava-Șoimuș, Zimbru) – 2000, Săvârșin (2001), Troaș (2002), Avram Iancu (2003), Vidra (2006), Satu Mare, com. Secusigiu (2006).

Proiectele PHARE CBC

Începând cu anul 2004, secția de etnografie a Complexului Muzeal Arad a derulat, în parteneriat cu Muzeul Munkácsy din Békéscsaba, 5 Programe PHARE CBC, manageriate de Sorin Sabău: 2004 – *Obiceiuri și tradiții populare. Interferențe culturale transfrontaliere* (premiat de Ministerul Culturii cu Premiul „Romulus Vuia”); 2005 – *Gări și tradiții populare.Trasee culturale transfrontaliere pe calea ferată* (premiat de Ministerul Culturii cu Premiul „Gheorghe Leonida”); 2007 – *Cânepa de la etnologie la ecologie.Un program cultural transfrontalier de revitalizare a culturii cânepii*; 2008 – *Identitatea culturală contează.Un program transfrontalier de salvagardare a patrimoniului imaterial în DKMT*; 2009 – *Satul românesc și maghiar în*

contextul integrării în UE – program transfrontalier de conservare a identității culturale locale.

Publicațiile secției

Zărandul. Revistă de etnologie

Până în 1998, studiile și articolele de etnografie au apărut în anuarul muzeului, *Ziridava*. După această dată, a apărut inițiativa editării unei publicații științifice separate, de etnologie, intitulată *Zărandul. Revistă de etnologie*. Până în prezent au fost tipărite trei numere (redactor responsabil Sorin Sabău), care valorifică științific cercetările efectuate în taberele etnografice.

Zărandul, I, Arad, 1999, 196 p.

Zărandul, II, Arad, 2002, 328 p.

Zărandul, III, Arad, 2010, 194 p.

Colecția minorități

Tot din 1999, apare și Colecția minorități (redactor responsabil Rodica Elena Colta), ajunsă în 2009 la numărul 10, care valorifică științific comunicările prezentate la simpozioanele internaționale de antropologia minorităților desfășurate la Arad.

Minoritățile între identitate și integrare, Arad, 1999, 188 p.

Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est, Arad, 2000, 328 p.

Identitate, alteritate, multiculturalitate, Arad, 2001, 350 p.

Interetnicitate în Europa Centrală și de Est, Arad, 2002, 500 p.

Minoritarul imaginar, minoritarul real, Arad, 2003, 458 p.

Dilema Europei Centrale: conviețuire sau coexistență, Arad, 2004, 484 p.

Multiculturalism și identitate etnică în Europa, Arad, 2006, 462 p.

Regiuni, etnii și identități regionale, Arad, 2007, 578 p.

Europa identităților, Arad, 2008, 588 p.

Integrare, autonomie și dialog intercultural, Arad, 2009, 499 p.

Colecția etnografică

Fondul etnografic al muzeului este structurat pe mai multe colecții: instalații țărănești, ateliere meșteșugărești, ceramică, piese din lemn și mobilier țărănesc, orologerie, textile, scoarțe, port popular, icoane pe sticlă și pe lemn.

Fiecare din aceste colecții încearcă să acopere cât mai multe localități din județ, dar alături de pesele etnografice aparținând zonei, în colecție a intrat și material bănățean sau transilvănean, care diversifică fondul și permite comparații sub aspect stilistic.

Ateliere meșteșugărești și instalații țărănești

De-a lungul vremii au fost achiziționate în bloc, cu întregul inventar de scule și piese, mai multe ateliere meșteșugărești: atelierul dogarului Leptih Iosif din Șepreș, un atelier de tăbăcar, un atelier de olar din Pâncota, un atelier de rotar, un atelier de dulgher din Pâncota, un atelier de fierar din Felnac, un atelier de confecționat site, etc. Alături de acestea, colecția mai cuprinde și diverse instalații utilizate în gospodăriile țărănești: prese de ulei, zdrobitoare de cartofi, râșnițe și mori de măcinat porumb și chiar un incubator primitiv dintr-o gospodărie germană.

Colecția viticolă

Colecția de piese viticole, deosebit de importantă pentru un județ care are în componență o renumită podgorie, a fost achiziționată în anul 1980, în vederea expunerii

ei într-un Muzeu al viei și vinului, în Miniș. Fondul viticol cuprinde mai multe prese de struguri, ciubere, butoaie, unele de dimensiuni uriașe, slavine, călcătoare de struguri, sfârtaie, etc, cumpărate din Șiria, Covăsânț, Miniș și Lipova. O parte din acestea, precum presa de struguri din satul Covăsânț din 1852⁴, sunt date.

Piese din lemn

Sub denumirea de piese din lemn, figurează o mare diversitate de obiecte: unelte agricole (furci de fân, îmblăciu,etc.), vase din lemn folosite în gospodărie, măsuri pentru cereale, unelte folosite la prelucrarea cânepii (melițe furci de tors, războaie de țesut, urzoaie , rășchitori, vârtelnițe), mijloace de transport țărănești (care și căruțe), mobilier țărănesc (mese, scaune, lavițe, stelaje, leagăne și credențuri).

Un grup aparte, îl reprezintă lăzile de zestre de Hășmaș.Cunoscute și ca lăzi cu spinare, lucrate din brișcă, cu motive geometrice, ele au fost executate în Hășmaș, unul din cele mai importante centre de lădărit din vestul României, care și-a încetat activitatea de mai multe decenii.

În sfârșit o piesă de valoare deosebită, în cadrul acestei colecții , este scaunul de strană din satul Roșia, datat 1854, care a aparținut bisericii de lemn din localitate, fiind plătit, după cum indică numele înscris pe el de „Rus Marian”.

Ceramică

Bine reprezentată este și colecția de ceramică, care cuprinde atât ceramică românească din județ cât și ceramică aparținând altor grupuri etnice,din județ și din țară.

Subcolecția de ceramică românească însumează toate tipurile de piese realizate în centrele de olari din județul Arad: Birchiș, Ineu, Bârsa, Târnăvița și Hălmăgel, Hălmăgiu. Dintre aceste centre locale, Târnăvița și Hălmăgelul ies în evidență prin ceramică smălțuită în galben, maro sau verde smarald, stropită pe toată suprafața vaselor.

Achizițiile făcute de muzeu au avut în vedere creația unor olari renumiți precum: Popescu Iulian, Cârjan Maxim, Golea Aurel din Hălmăgel, Faur Teodor, ultimul olar din Bârsa, Cristea Alexandru, Betea Constantin, Betea Ioan din Târnăvița, Borza Petru din Obârșia, Bașa Nicolae din Hălmăgiu și Strutz Iosif din Ineu.

A doua subcolecție, cea de ceramică străină, conține ceramică veche maghiară, produsă în secolul XIX în centre din estul Ungariei, ceramică germană din Lipova, ceramică slovacă din Nădlac și ceramică săsească și maghiară (centrul Turda) din Transilvania.

Unele dintre piese, precum ploștile, cămile și platourile maghiare din secolul 19, cămile săsești date în 1836, 1845 și ceramica germană de Lipova au valoare de tezaur.

Icoanele pe lemn și pe sticlă

Valoros este și fondul de icoanele pe lemn și sticlă, alcătuit în ultimii 30 de ani. Icoanele pe lemn din secolele XVIII și XIX, provin, unele din Transilvania și din Munții Apuseni altele din Rusia.Cele mai multe dintre icoane kievienne o reprezintă pe Maica Domnului cu pruncul în varianta Hodighiria și Eleusa.

Dintre icoanele pe lemn românești, executate, în secolul XVIII, de meșteri iconari din Transilvania, menționăm, pentru valoarea lor, un Sf. Arhanghel Mihail (53x38 cm)⁵ și un Sf. Nicolae (51x 36 cm)⁶.

⁴ Nr.inv. 4230E.

⁵ Nr.inv. 3199 E.

⁶ Nr.inv. 3198 E.

Icoanele pe sticlă din colecție provin din renumite centre de iconari transilvăneni (Nicula, Schei Brașovului, Maierii Albei Iulii, Laz, Făgăraș) dar și din Banatul sârbesc de azi, și anume din centrul de iconari de la Biserica Albă.

Dintre acestea menționăm ca valoroase prin raritate icoana Sf. Nicolae (56,5x 45 cm) executată în 1807 de popa Sandu din Iermești⁷, un alt Sf. Nicolae, pe tron (48,5 X 39 cm), lucrat de una din zugravițele Prodan din Maierii Albei⁸ și icoanele de la Laz pictate de Pavel Zamfir⁹.

Textile

Sub această denumire figurează întregul material textil care se utiliza într-o gospodărie țărănească: ștergere, fețe de masă, fețe de pernă, lipidee și peretare, adică toate piese lucrate în casă, cele mai multe din pânză țesută în război.

De o mare diversitate ornamentală de la o microzonă etnografică la alta, ele contribuie la definirea stilistică a acestui teritoriu de tranziție.

Covoare de lână

Cunoscute, în funcție de subzona din care provin, ca ponevi sau chilimuri, covoarele de lână sunt de dimensiuni diferite de la trei lași până la cele care se puneau pe perete, de un lat. În funcție de microzona din care provin sunt ornamentate cu vrâste, colorate cu galben, verde, roșu albastru sau în table.

Cea mai veche piesă provine din Birchiș și a fost confecționată în 1880.¹⁰ Ei îi urmează o poneavă din Moroda din 1890.¹¹

Alături de covoarele românești colecția cuprinde și covoare bulgărești, de un lat, ornamentate cu motive geometrice și zoomorfe, țesute cu roșu și negru, puse de bulgari pe pat sub pernele ornamentate.

Colecția de port popular

În structura colecției, ponderea o deține portul popular, însumând 1500 de piese din pânză, 120 de șube și 68 de cojoace din toate zonele și subzonele județului Arad, la care se adaugă încălțăminte, acoperitoarele de cap și podoabele de cap.

Din acest fond o valoare deosebită o au, prin somptuozitate și prin bogăția ornamentală diferitelor piese (spătoi, zadie, cojoc) unele din costumele femeiești din Ineu și Șicula.

Faptul că în cele două localități vecine sunt folosite, mai ales pe mâneca spătoiului, un mare număr de motive ornamentale ("*șirul cu steaua, cu pipârci, cu turturea, cu panjera, cu șerpălău, cu posul Ineului, cu penele în pahar și cu pomul*" etc.) explică numeroasele achiziții care s-au făcut în aceste sate. Un element în plus este vechimea pieselor, executate în urmă cu 150 - 100 de ani.

La fel de frumoase sunt și costumele femeiești achiziționate din Secusigiu, în a căror alcătuire și ornamentală descoperim, alături de influența bănățeană și unele influențe, din portul popular sârbesc.

În sfârșit dintre costumele populare aparținând minorităților, menționăm costumele germane din Zăbrani, costumele slovace din Nădlac și costumele bulgărești din Vinga. Dintre acestea cele mai frumoase sunt costumele femeiești bulgărești.

---

⁷ Nr. inv. 3469E.

⁸ Nr. inv. 3471E.

⁹ Nr. inv. 3992, 4600, 4601, 4602, 4603, 4604, 4605, 4607 E.

¹⁰ Nr. inv. 1811E.

¹¹ Nr. inv. 1701.

Diverse ca motive și culori, lucrate în fir de aur sau argint, conținând în compoziție anumite elemente simbolice doar de bulgari știute, ele se înscriu prin unicitate în patrimonial etnografic al României.

Trecând în revistă sumanele din colecție, acestea se deosebesc în funcție de zonă. Cele de pe Valea Mureșului sunt din habă albă, cu ornamente din șinior neagra și postav albastru, cele din Câmpia Aradului și Valea Crișului Alb, sunt tot albe însă ornamentate cu șnur neagra pe postav roșu, cu motivul “cârligul”, pe când cele din zona Hălmagiului (Hălmăgel, Brusturi), cunoscute sub numele de țundre, sunt de culoare neagră. Atelierele în care au fost lucrate sunt și ele ateliere zonale.

Menționăm, pentru vechimea lor, un suman femeiesc din 1880¹², cu motivele “*coarne de berbec și steluțe*”, executat în satul Sârbești din județul Bihor și o șubă bărbătească din 1893 din satul Moroda.¹³

În sfârșit, dintre cojoacele achiziționate din județ, cele mai frumoase cojoace bărbătești sunt cele “lugojenești”, cu zbici, impletit din piele și purtat de spate. Aceste cojoace, lucrate la Săvârșin, au întreaga suprafață brodată cu pene din lână de culoare roșie.

La fel de frumos este cojocul femeiesc din zona Săvârșinului datorită ornamentelor din flori roșii încadrate de o bandă formată din “ochiuri”. Cojocul este cu “bârcă fărâșită” în roșu și “brândușat” cu violet. În partea superioară și pe lateral are colți din piele iar pe piept nasturi din metal.

Față de tipul de Valea Mureșului, cojocul femeiesc din zona Crișului Alb este cu “cocotori”, dispuse în grupuri de câte 6 la spate și câte 3 la cusăturile din părți. Este ornamentat pe piept cu nasturi de metal și fire cu isclogi iar în spate cu trei benzi cu tricolor. Împrejur are blană neagră.

Unele dintre piese, precum cojocul din satul Birchiș, executat în 1890, au o vechime de peste o sută de ani.

În sfârșit, dintre piesele de podoabă, menționăm, o podoabă de cap din satul Birchiș, formată din 209 coroane de argint și cocori din fire de păr.¹⁴

În ansamblu, colecția de etnografie este alcătuită din numeroase piese unice, originale, vechi, lucrate cu mare măiestrie - un tezaur, care ar putea sta cu cinste în oricare muzeu din lume.

THE ETHNOGRAPHY DEPARTMENT OF THE ARAD MUSEUM A BRIEF HISTORY

Abstract

Though the first intentions to found an ethnographical collection in Arad date back to 1890, the first acquisitions were made on behalf of this only in 1910.

A permanent ethnographical exhibition has been opened in 1966 but was closed some two decades later.

The ethnographical collection of the museum, comprising 5.500 pieces, some of them being part of the national thesaurus, has been, partly, shown to the public through temporary exhibitions.

The research on local traditions, undertaken by the specialists of the department, is reflected by an impressive number of publications.

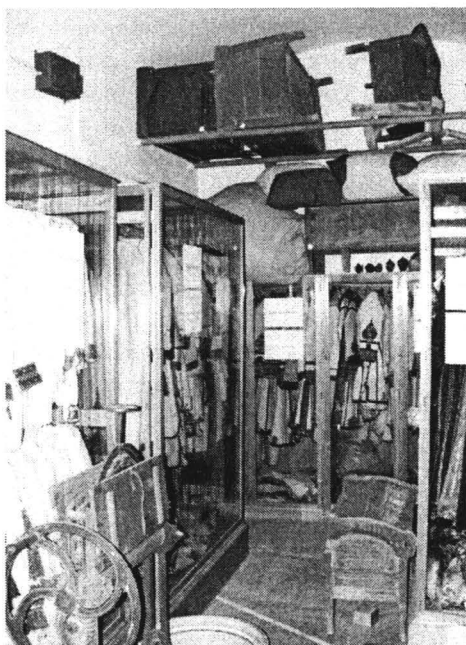
¹² Nr. inv. 3275 E.

¹³ Nr. inv. 1699 E.

¹⁴ Nr. inv. 1242 E.

Imagini din depozitul de etnografie

Un mare complex muzeal presupune existența a cât mai multor departamente care să satisfacă dorința de cunoaștere și curiozitatea publicului vizitator. Constituirea acestora presupune acumularea unor piese de o certă valoare patrimonială. Fondul de istorie naturală nu a făcut nici el excepție. Curiozitatea firească a omului pentru natură l-a determinat să colecteze și să clasifice piese din cele mai diverse domenii ale științelor naturii, organizând mai apoi expoziții cu cele mai reprezentative și mai valoroase colecții. Sigur, aceste colecții au reprezentat baza de pornire pentru definirea științelor naturii: botanica, zoologia, geologia etc.

Pe aceste meleaguri primele colecții de științele naturii s-au constituit în cadrul marilor licee încă din sec. XIX. Trebuie să remarcăm aici contribuția remarcabilă a profesorului Șimonkai, ce organizează în incinta actualului liceu "Moise Nicoară" un veritabil muzeu, cu o mare diversitate de piese, de o certă valoare științifică și documentară. Din păcate, aceste colecții având și o funcție didactică s-au deteriorat și distrus în mare parte. Alte colecții, de o mai mică valoare s-au format în cadrul actualelor licee "Ghiba Birta și Liceul Pedagogic.

În cadrul Palatului Culturii, Coriolan Petranu, în vizita sa din 1922 la muzeul din Arad, menționează o modestă colecție de științele naturii. De altfel, din arhiva Palatului Culturii reiese existența în acea perioadă a unei colecții școlare și a unei colecții ornitologice care aparțineau Camerei de agricultură. Aceste colecții fie s-au deteriorat fie au fost transferate unor licee din municipiu, neexistând interes pentru conservarea și păstrarea lor.

Bazele unei colecții științifice serioase au fost puse în 1975, când s-a înfiripat prima colecție de minerale. Îmbogățind această colecție și recoltând din munca de teren piese fosile, am organizat în 9 aprilie 1976 prima expoziție de științele naturii la Arad, intitulată „Minerale și fosile”, lucru consemnat în cotidianul local „Flacăra Roșie” din 10 aprilie.

În 1977 am avut privilegiul de a primi prin intermediul ambasadei SUA la București o expoziție ilustrativă privind explorarea cosmosului. La 5 octombrie 1977, chiar cu ocazia împlinirii a două decenii de la lansarea primului satelit artificial al Pământului am organizat o expoziție la sala „Forum” de pe strada V. Alecsandri. Succesul la public a fost enorm, dată fiind și tematica dar și calitatea imaginilor. Spunem aceasta deoarece acest valoros material ilustrativ a fost încorporat în viitoarea expoziție de bază.

Încurajați de acest succes am continuat îmbogățirea fondului de Științele naturii cu noi colecții. Acestea au constat în primul rând din donații și muncă de teren. S-a îmbogățit colecția de minerale și fosile și am reușit să întocmim un prim herbar. În anul 1985, inventarul colecțiilor cuprindea 7270 de piese. Era necesar să se înființeze un post de muzeograf pentru domeniul Științelor naturii. Primind trei săli la parterul Palatului Culturii am trecut la elaborarea tematicii și amenajarea unei expoziții permanente. Sigur că la vremea aceea erau în cadrul tematic subiecte impuse ce conferea o oarecare omogenitate tuturor muzeelor de științe naturale din țară. Dar noi am insistat și aspra valorificării muzeistice a patrimoniului natural al județului Arad. Până în 1990, patrimoniul s-a îmbogățit doar prin donații. După această perioadă am avut posibilitatea să achiziționăm valoroase colecții entomologice și ornitologice.

Trebuie să menționăm aici valoroasa colecție de lepidoptere a regretatului Frederik König. Prin înființarea celui de al doilea post de muzeograf, specialitatea geologie, s-a trecut la achiziționarea unor valoroase piese ce au întregit colecția de gemme.

Cooptând un mare număr de colaboratori am continuat să organizăm expoziții temporare ce a păstrat și păstrează viu interesul publicului pentru natură, confirmând prin aceasta rolul educațional și formator al muzeului.

Activitatea științifică a colectivului Secției de Științele naturii dar și a numeroșilor colaboratori din marile muzee și universități din țară este ilustrată în publicația secției „Armonii naturale”.

Dat fiind faptul că publicația „Ziridava” a Complexului Muzeal Arad împlinește un număr aniversar trebuie să amintim aici dărnicia cu care conducerea muzeului a dispus ca numărul XVII al acestei publicații să fie dedicat exclusiv naturaliștilor din toată țara, sosiți la Arad pentru cea de a III-a Conferință de ecologie, 4 - 7 iunie 1987.

BRIEF HISTORY OF THE NATURAL SCIENCES DEPARTMENT

Abstract

The first temporary exhibition dedicated to a natural sciences theme has been opened to the public in 1976. After almost two decades of accumulations, the permanent exhibition has been opened in 1992, being, from that moment onwards, the main attraction for the visitors of the museum.

Expoziție de științele naturii

În cadrul de diversificare a căilor de apărare de masă publice, Muzeul Județean Arad a organizat de curând prima expoziție de științele naturii. Expozițiile etalate sînt necesare cunoașterii ariei evoluției materiei în decursul erelor geologice. Vizitatorul are prilejul de a citărea cu ochii o variată și pitorească natură a patriei noastre. Sînt expuse cele mai reprezentative minerale întâlnite în structura scoarței terestre, de la piatrile strălucitoare le cristalele transparente, în lera cărora pe lângă interesul științific, pe

aportă și înalta estetică oferită de marile geometrii care astăzi natura.

Expoziția se ține în cu o splendidă colecție de pietre în care adăpăm încrederea în existența a naturii. Această idee se depășește ca un leit motiv al întregii expoziții temeiul tuturor prețurilor, al a parții de rol forme în univers este materia în scintilă mișcare. Prin această expoziția are un rol instructiv și educativ pentru vizitatorii de toate vîrstele.

Viața culturală a unui oraș se apreciază după continuitatea și calitatea manifestărilor de ordin cultural care o animă și după interesul cu care populația se încadrează în ritmul acestor manifestări. Aradul este un oraș cu vechi tradiții de cultură românească. Așezămintele românești care au luat ființă aici în cursul veacurilor, începând cu cele două focare de cultură care au fost Preparandia și Seminarul ortodox și sfârșind cu rolul conducător pe care l-a dobândit Aradul în ziaristica noastră antebelică, a contribuit într-o largă măsură la crearea acestor tradiții, constituind astfel una dintre mândriile orașului Arad.

Este în acest fel pe deplin justificat orgoliul Aradului chiar și în condițiile în care nu a devenit centru universitar să-și mențină carcterul de garnizoană al culturii românești.¹

Atmosfera de înaltă spiritualitate care a învăluit Aradul încă înainte de primul război mondial va stăruii mai ales odată cu construirea palatului cultural, care va deveni adevărat centru al vieții culturale arădene.

Sunt puține orașe din România care se pot mândri cu un palat cultural ca cel construit în Arad între anii 1910-1913.

Construirea palatului cultural a fost inițiată încă din anul 1901, de către societatea culturală Kolcsey² din Arad care a început demersurile pentru a se ridica o clădire care să adăpostescă muzeul local, biblioteca orașului și o sală de concert. Tot aici se preconiza înființarea unei galerii de artă.

Alături de construirea unor spitale, școli, orfelinate, biserici și gări, construirea palatului cultural trebuia să devină simbolul vieții culturale arădene, care împreună cu societățile culturale existente să asigure un curs neîntrerupt activităților de ordin cultural.

Astfel în urma hotărârii Consiliului Comunal al Municipiului Arad din anul 1910, lucrările ridicării acestei instituții speciale și independente în domeniul culturii și științei au fost încredințate arhitectului arădean Ludovic Szantay.³ Aceasta două ce concursul organizat de autorități, la care au participat 26 de arhitecți, din Paris, Berlin și Budapesta, a rămas fără câștigător.⁴

Nici unul dintre proiectele prezentate nu a corespuns cerințelor autorităților locale, iar numirea lui Ludovic Szantay, trebuia să-l determine pe acesta să realizeze un proiect de construcție a palatului inspirându-se din cele mai bune proiecte prezentate anterior. Proiectul prezentat de Ludovic Szantay urma să fie astfel un proiect unicat. Unicitatea proiectului trebuia să constituie îmbinarea într-o singură clădire a tuturor stilurilor existente în acel moment pe teritoriul județului Arad: clasic, renescentist, italian, gotic, francez și român.⁵

¹ Revista „Hotarul”, Arad, nr 1-2, 1938, p. 32.

² F. Kőlcsey (1790-1838) scriitor iluminist maghiar (vezi și Dicționarul Enciclopedic Român, București 1965, vol 2, p.335). Cu numele acestui scriitor a funcționat societatea culturală cu același nume, între anii 1881-1949.

³ Nicolae Kiss, în *Ziridava* 2, Arad, 1968, p. 147.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gheorghe Lanevschi, în *Studii și Comunicări Arad* 1, 1992, p.141.

Demn de menționat este faptul că operele arhitectonice ale lui Ludovic Szantay, puteau fi admirate și-n alte orașe ale lumii precum Cairo, Bruxelles, Budapesta, etc.

Odată terminat proiectul și după o perioadă de stagnare din cauza lipsei banilor, în toamna anului 1912 construcția palatului era pe terminate iar o parte dintre colecțiile muzeului sunt mutate deja în noile încăperi ale clădirii.

Cu ocazia dării în folosință a palatului Cultural un contemporan remarca: „Și în cazul în care ar fi singura realizare a lui Ludovic Szantay și tot l-ar încadra în rândul arhitecților de seamă ai epocii”.⁶

Inaugurarea palatului cultural s-a făcut la 24 octombrie 1913 într-un cadru festiv prin cuvântul lui Vilmoș Mendl, președintele din acel moment al Societății Filarmonice, după care a urmat concertul inaugural, susținut de orchestra simfonică dirijată de Alexander Zellner, formată din 75 de persoane. Concertul a cuprins piese de Schubert, Goldmarck, Bizet și Bethoven.⁷

În perioada care a urmat publicul arădean s-a întâlnit în sala de concerte cu numeroase personalități muzicale din țară și străinătate.

De amintit frumosul concert dat de marele tenor Traian Grozăvescu, de prezența lui Richard Strauss și a lui Bartok Bela, dar mai ales și de prezența în mai multe rânduri (1922, 1934, 1943) a marelui nostru violonist și compozitor George Enescu.⁸

Beneficiind de o excelentă acustică în sala filarmonicii au avut loc de asemenea mai multe concerte ale corului lugojean condus de Ioan Vidu.

Conferințe remarcabile au ținut aici dr. Petru Groza, Lucrețiu Pătrășcanu, Nicolae Iorga și alții. Memorabile rămân de asemenea sărbătorile literare la care au participat octavian Goga, Ion Minulescu, Alexandru Cozabam, etc.⁹

Revenind la construcția palatului cultural inaugurat în anul 1913, acesta etalează o diversitate de stiluri. Fațada în stil neoclasic este ornamentată cu un fronton sprijinit de masive coloane în stil corintic deasupra străjuind un turn masiv.¹⁰

Aripile laterale sunt dominate de stilul renașterii italiene. În partea dinspre parc arhitectul s-a inspirat din elementele castelului de la Hunedoara, clădire cu elemente gotice. Urcând scările monumentale vizitatorul intră într-un frumos hol lucrat în marmură de Moneasa și de aici are acces în magnifica sală de concerte. Pe frontispiciu basoreliefurile sunt dedicate muzelor științei, muzicii și literaturii. Ornamentele holului sunt în stil secesion, iar frescele în stil Nouveau Art. Între anii 1978-1980, interiorul palatului a fost restaurat de către frații Miltaller. Fresca este poleită cu aur, iar pictura de pe bolta cupolei reprezintă sistemul solar și cometa Haley.¹¹

Aprecierea făcută de către istoricii arădeni din punct de vedere al elementelor arhitectonice converg către o asemănare izbitoare a palatului cultural din Arad cu palatul antic cretan din Cnossos și mausoleul din Halicarnas.¹²

---

⁶ Arad. Almanahja Arad, 1914, p. 252.

⁷ Gheorghe Sabău, în *Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999, p. 340.

⁸ *Ibidem*, p. 346.

⁹ Arhiva Palatului Cultural din Arad, octombrie nr 89/23, anul 1932.

¹⁰ *Monumente și muzee*, vol 1 București, 1958, p. 229 și Lejtenyi Sandor, *Aradul și împrejurimile Aradului*, 1913, p. 29-32.

¹¹ Arhiva Muzeului Arad (AMA), octombrie nr. 100/1914.

¹² AMA, fond Lazăr Nichi, dosar 27/1927, f. 1-4.

Treptat, Palatul Cultural devine un adevărat reper pentru activitatea culturală a orașului Arad și alături de primărie un adevărat simbol al acestui oraș.

Palatul Cultural a adăpostit încă de la începuturile sale biblioteca orășenească, muzeul de relicvii și Conservatorul (filarmonica).

După o scurtă perioadă de inactivitate în timpul primului război mondial, activitatea Palatului Cultural se dezvoltă tot mai mult în intervalul dintre cele două războaie mondiale, și mai cu seamă în timpul directoratului lui Lazăr Nichi între anii 1921-1944.¹³

Pentru fișa biografică a acestuia consemnăm că s-a născut la 22 iunie 1884, la Pâncota, fiind de origine etnică român, iar ca religie ortodox. După absolvirea claselor primare în localitatea natală, s-a înscris în clasa a 5-a la gimnaziul din Arad, astăzi Liceul „Moise Nicoară”, ca elev beneficiar a unei burse de 400 coroane de la fundația „Elena Ghiba Birta” care avea drept scop sprijinirea elevilor cu o activitate deosebită la învățătură.¹⁴

În anul 1905 a obținut gradul de locotenent în regimentul 93 infanterie.

Absolvent al facultății de litere, a fost apoi profesor de limba latină și germană la Liceul „Moise Nicoară” între anii 1921-1922 și 1943-1944. Și de asemenea în intervalul 1921-1944 deține și funcția de director al Palatului Cultural. A fost căsătorit cu Aglaia Covaceviu cu care a avut doi copii.¹⁵

Evoluția și dezvoltarea activității Palatului Cultural între anii 1921-1944 a fost dominată de personalitatea profesurii Lazăr Nichi care s-a preocupat în această perioadă și a susținut pe toate căile inițiativele culturale legate de dezvoltarea conștiinței identității naționale românești.¹⁶

El a fost susținut în acest demers de personalități de excepție a culturii românești precum A. D. Xenopol, Vasile Goldiș și numeroase personalități și instituții din Vechiul Regat. Curentul cultural românesc începe să se afirme tot mai mult în conștiința publică arădeană prin antrenarea unor instituții și personalități din diferite sectoare de activitate.¹⁷

Complexul Muzeal Arad păstrează în arhiva proprie o serie de documente mai cu seamă din perioada interbelică care fac referiri la activitatea directorului Lazăr Nichi.

Preocupați în a depista noi piese și documente reprezentative care să ilustreze momente din activitatea unor cunoscute personalități arădene, muzeografii secției de Istorie au luat în mai multe rânduri legătura cu doamna Doina Hanga, fiica profesorului Lazăr Nichi.¹⁸

Piese donate s-au constituit într-un fond „Lazăr Nichi” în cadrul colecției de istorie a Complexului Muzeal Arad.

Dintre piesele păstrate pot fi amintite peste 160 de monede românești și străine, emisii monetare din timpul lui Carol I, Carol al II-lea și Mihai I. Dintre piesele străine pot fi remarcate monede rusești, austriece, etc. Monedele amintite sunt

¹³ AMA, fond Lazăr Nichi, dosar 3.

¹⁴ *Ibidem*, dosarele 7-23.

¹⁵ *Ibidem* dosar 15, 1926, f. 4.

¹⁶ Coriolan Petran, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, București 1922, p.121.

¹⁷ AMA, octombrie nr. 90, 24.03.1923.

¹⁸ AMA, fond Lazăr Nichi, dosar 1-5. Donația a fost făcută de doamna Doina Hanga fiica profesorului Lazăr Nichi.

confeționate din argint și bronz. Diploma de licență eliberată de Universitatea din Budapesta la data de 23.03.1909 constituie încă o piesă foarte importantă din fondul amintit.¹⁹

Referitor la activitatea Palatului Cultural sub conducerea profesorului Lazăr Nichi, Coriolan Petranu în calitate de inspector general al muzeelor din Transilvania remarca în acest sens în anul 1922 următoarele: „ unul dintre mijloacele foarte puternice pentru răspândirea culturii s-au dovedit așa-zisele palate culturale. Ele cuprind la un loc muzeul și biblioteca, o sală mare care servește pentru conferințe, concerte și o sală mică pentru expoziții. Era și cazul Palatului Cultural din Arad construit în anul 1913, constituindu-se într-o instituție în mâna unui director destoinic care a devenit un factor cultural important pentru publicul mare precum era școala pentru tineret.”²⁰

Un astfel de director a fost deci profesorul Lazăr Nichi așa cum remarcă mai sus Coriolan Petran. El a fost de asemenea directorul muzeului arădean și al bibliotecii, instituții care vor funcționa cu același buget și aceeași conducere până în anul 1951, când se vor despărți devenind instituții de sine stătătoare însă funcționând în același imobil. Noul director pe lângă administrarea instituției, a luat și inițiativa organizării secției muzeale creând noi colecții în scopul de a scoate în relief istoria și cultura românească a meleagurilor arădene. În acest sens potrivit crezului său el spunea următoarele: „Poporul care nu are nici un interes pentru amintirile trecutului, care nu poate să se inspire din faptele glorioase ale strămoșilor și nu e capabil de cel mai sfânt sentiment al prezentului său, care este iubirea de patrie. Un astfel de popor fără nici o posibilitate de a fi salvat, se apropie de pieirea sa și este condamnat la o soartă pe care o merită pe deplin”²¹

În sălile mărețului edificiu au fost mutate următoarele secții: biblioteca cuprinzând 25.000 de volume; Muzeul Relicviilor din 1848-1849; colecția preistorică; colecția care ilustra trecutul orașului.

Muzeul Județean Arad, înființat în anul 1892 s-a mutat în Palatul Cultural în anul 1913, rămânând principala colecție istorică și etnografică existentă în oraș.

După unire, și mai cu seamă începând cu anul 1921, noua conducere a Palatului Cultural în frunte cu profesorul Lazăr Nichi a fost preocupată cu precădere de îmbogățirea patrimoniului bibliotecii și a muzeului.

Primul pas spre această țintă a fost donația prețioasei biblioteci a marelui savant A.D. Xenopol la care a urmat donația din partea ministerului muncii.

În următoarea etapă a luat ființă muzeul etnografic al județului și secția preistorică. În vederea organizării cât mai temeinice a colecțiilor muzeului, Lazăr Nichi a întreprins mai multe vizite la muzeele din Transilvania pentru „A putea aduce inovații și la muzeele noastre din Palatul Cultural pe baza celor văzute la alte muzee”.

În acel moment colecțiile muzeale din Palatul Cultural erau următoarele:

a. Muzeul de Arte Frumoase care cuprindea cinci săli și trei cabinete mai mici cu un cubaj total de 1173,5 m. Numărul obiectelor era în total de 682 picturi, 340 de acuarele (160 pastel, 32 gravuri, 132 desene și 18 sculpturi). Între autorii acestor opere de artă

¹⁹ Coriolan Petranu, *op. cit.*, p.121; Eugeniu Dublea, *Orașe din România în imagini. Municipiul și județul Arad*, 1938, p. 27-28.

²⁰ Revista „Hotarul”, Arad, nr 1-2/1938, p. 44.

²¹ *Ibidem*.

figurau pictorii: Grigorescu, Aman, Kiman, Loghi, Costin Petrescu, Strâmbu, Pătrașcu, Catargi, etc., și sculptorii Gheorghe Dimitriu, Bârlad, Groza, Ladea, etc. Arta străină era reprezentată prin pânzele lui Munkocsy, Feszty, Liesen, Mayer, Barabas, Bihary, Kelety, Hegheduș și sculptorii Rubletzky, Gallas și Sebok.

b. Muzeul etnografic era o secție nouă, originală, înființată după război cu scopul de a reliefa în cadrul unei colecții, caracterul românesc, viața de la sate din județul Arad. Colecția a fost înființată și dezvoltată la îndemnul și cu concursul moral și material al Inspectoratului Muzeelor din Transilvania, al cărui titular era profesorul universitar dr. Coriolan Petran

c. Muzeul de relicvii din anul 1848-1849. Conține mai mult de 2300 piese expuse în două săli mari. Acestea sunt toate în strânsă legătură cu persoanele și evenimentele din anii 1848-1849. Ele au fost colecționate sub auspiciile societății Kolcsey de către președintele ei, Alexandru Varjassy și colaboratorul său, vicepreședintele Al. Lendvay.

d. Muzeul preistoric era aranjat într-o singură sală cu dulapuri corespunzătoare dar insuficiente pentru materialul colecționat și rezultat din săpăturile arheologice organizate de direcțiunea Palatului Cultural. Săpăturile au fost conduse de profesorul Martin Roska directorul Muzeului Carpatin din Cluj și aceste săpături au fost efectuate la Iosășel, Valea Mare, Moneasa și Pecica. În urma acestor săpături au fost colecționate aproape 12000 de piese

e. Colecția istorică din trecutul orașului și județului Arad conține 297 piese și obiecte de amintire în legătură cu anumite persoane cu rol însemnat în istoria orașului, începând cu o sută de ani în urmă.

f. Muzeul școlar „Balasz”, care a fost înființat pentru învățământul intuitiv

Începând cu anul 1921 muzeul împreună cu biblioteca vor fi conduse de profesorul Lazăr Nichi. Prin efortul și grija sa muzeul și biblioteca se vor îmbogăți continuu în perioada următoare.

Astfel muzeul se va îmbogăți cu trei tablouri foarte valoroase donate de văduva istoricului A.D. Xenopol, cu Muzeul Pedagogoc format din 377 obiecte, iar biblioteca a crescut în mod deosebit în urma donației bibliotecii Xenopol în număr de 2200 volume și de asemenea prin donația Ministerului Muncii formată din 1567 de volume.²²

Galeria de tablouri și biblioteca au fost redeschise în anul 1921, odată cu numirea lui Lazăr Nichi în funcția de director al Palatului Cultural din Arad. În primul an bugetar, muzeul a fost sprijinit consistent de către Inspectoratul Muzeelor din Transilvania cu suma de 10.000 lei în vederea achiziționării unor obiecte de etnografie și artă națională.

Muzeul conținea în acel moment următoarele colecții: colecția de antichități formată din 3875 obiecte, colecția de relicvii care conținea 3916 obiecte, colecția privind istoria orașului Arad formată din 263 obiecte, colecția de numismatică formată din 1040 plus 2145 bucăți, colecția de artă care conținea 189 bucăți opere de artă și colecția de etnografie formată din 235 obiecte. Mai exista și un modest început de colecție de Istorie naturală, iar muzeul regimentului de infanterie nr 33 era fără inventar.²³

---

²² Coriolan Petranu, *op. cit.*, p.122.

²³ *Ibidem.*

Antichitățile erau în majoritate obiecte preistorice care au rezultat din săpăturile de la Pecica, relicviile erau în legătură cu orașul Arad, asemenea și colecția etnografică, naturalele și colecția regimentului 33.

Aceste colecții împreună cu secția orașului formau baza muzeului județean care era totuși puțin dezvoltată în acel moment. Trebuie menționat totuși că galeria de artă a muzeului din Arad era în acel moment din punct de vedere muzeografic cea mai modernă din provincie.

În vara anului 1923 se reia firul întrerupt al săpăturilor arheologice de la Pecica astfel că cercetările vor intra într-o nouă fază, primesc un caracter oficial, sprijinite de autoritățile locale: Primăria Municipiului Arad și societățile culturale Astra și Kölcsey.

Prin strădania deosebită a profesorului Lazăr Nichi se asigură continuarea săpăturilor arheologice și în alte locuri din regiunea arădeană. În anul 1925 încep săpăturile sau cercetările la Valea Cremenoasă de lângă Iosășel (Gurahont) care s-ar dovedi a fi centrul paleoliticului transilvănean. Cercetările în această regiune vor continua între anii 1925-1930 cu rezultate deosebite.²⁴

În anul 1930 se întreprind săpături în comunele Socodor și Vârșand localități deosebit de bogate în urme arheologice din Epoca Bronzului.²⁵ Din păcate, după această dată cu toată insistența directorului Nichi cercetările arheologice sunt întrerupte pe o perioadă mai îndelungată.

În ceea ce privește activitatea muzeului 1848 se constată o stagnare completă în perioada interbelică. În schimb s-a luat inițiativa organizării unui Muzeu al Unirii, Aradul fiind așa cum se știe centrul luptelor politice pentru eliberarea Transilvaniei. La Arad în casa lui Cicio-Pop a fost sediul Consiliului Național Român Central care constituia de fapt guvernul provizoriu al Transilvaniei de atunci și care a organizat întreaga activitate de pregătire și realizare a unirii, care s-a realizat la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia. Acest muzeu însă dedicat unirii de la 1918 se va înființa mai târziu în capitala unirii la Alba Iulia.²⁶

În fondul Lazăr Nichi pe care așa cum s-a amintit îl deține muzeul nostru sunt mai multe mărturii din perioada interbelică și unele documente referitoare la cei trei mari bărbați arădeni de a căror nume este legată unirea de la 1 decembrie 1918, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop și Ioan Suciu.²⁷

În acest sens menționăm memoriul adresat de directorul Palatului Cultural prof. Lazăr Nichi președintelui Comisiei interimare a municipiului Arad, document datat din 7 martie 1934.²⁸ Profesorul Lazăr Nichi călăuzit de sentimente de pură și obligatorie recunștință față de memoria celor dispăruți propune realizarea unor obiective menite să vizeze în final eternizarea memoriei acestora după moartea lor din anul 1934.²⁹ Iată câteva din aceste propuneri: a. înființarea unui fond pentru ridicarea statuilor lui Vasile Goldiș și Ștefan Cicio-Pop din contribuții publice și alocații bugetare ale municipiului și județului Arad, locul de amplasare urmând să fie în două careuri din fața primăriei arădene; b. să se organizeze două camere de lucru unde să se păstreze „câteva piese din mobilierul marilor dispăruți, precum și decorațiile și toată

²⁴ Revista „Hotarul”, Arad 1-2/1938, p. 43.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Natalia Dascălu, în *Ziridava*, 21, Arad, 1998, p. 336.

²⁷ *Ibidem*, p. 337.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

colecția de scrisori cu interes public și documente rămase în urma lor”;

c. să se aprobe comanda executării portretelor lor la „unul dintre cei mai consacrați pictori portetisti locali” care să fie păstrate în cele două camere comemorative ce urmau să fie create.

La aceste propuneri ale directorului Lazăr Nichi, primăria orașului Arad prin decizia 6796/31 august 1934 va aproba aceste propuneri.³⁰

Galeria de artă va fi de asemenea în atenția deosebită a profesorului Lazăr Nichi în vederea realizării de artă românească.³¹

Achizițiile de picturi, mai ales contemporane de la expozițiile locale și de la salonul oficial din București n-au fost însă suficiente pentru alcătuirea unei imagini reprezentative a artei naționale românești. Colecția de bază a galeriei de artă rămâne și pe mai departe arta străină.³²

O preocupare meritorie a directorului Lazăr Nichi a fost organizarea unui muzeu etnografic la Arad cu scopul de a reliefa aspecte din viața satelor românești din județul Arad. În acest scop exista deja un fond de material depozitate, completat pe parcurs și de alte obiecte etnografice și de artă populară națională care fuseseră colecționate din diferite comune ale județului Arad. Acțiunea a găsit sprijin și din partea inspectoratului muzeelor din Transilvania, astfel că prin îmbogățirea colecției vechi cu piese noi a dus în cele din urmă la organizarea într-o încăpere a Palatului a unei expoziții etnografice cuprinzând interioare țărănești, porturi populare, vitrine cu olărie și alte produse meșteșugărești populare, foarte reprezentative pentru regiunea arădeană.³³

În anul 1927 prin contribuția directorului Palatului Cultural publicul arădean a putut vizita pe o perioadă de 6 luni o expoziție de artă românească constituită din valoroase tablouri și sculpturi împrumutate din colecția Ministerului Artelor. Lucrările au fost expuse în galeria de artă a Palatului Cultural inaugurată la 20 martie 1937 în prezența episcopului Aradului și a autorităților civile și militare alături de care s-au aflat și un mare număr de intelectuali români. Înainte de expirarea termenului de restituire a acestor colecții la 17 septembrie 1927, profesorul Lazăr Nichi a înaintat o cerere Ministerului Culturii pentru a prelungi termenul de restituire a colecției de artă cu încă una până se vor lua măsuri de sporire a colecției arădene cu lucrări de artă românească.³⁴

Palatul Cultural va fi de asemenea gazda unor numeroase expoziții a tinerilor artiști români din Arad și alte părți, concerte și recitaluri de muzică românească, constituirii unor asociații culturale și a numeroase conferințe pe diferite teme, reprezentații teatrale, foarte apreciate la acea dată de către publicul arădean.³⁵

Devenind o figură de prim rang a culturii arădene, profesorul Lazăr Nichi a participat alături de alte personalități arădene la primirea cărturarilor moldoveni sosiți la Arad la 24 iulie 1824 pentru a cunoaște activitatea culturală românească din orașele Ardealului între care și Aradul.

---

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Complexul Muzeal Arad (CMA), Arhiva (A) Palatului (P) Cultural (C), fond Lazăr Nichi, dosar 2/1932.

³² *Ibidem*, dosar 26/1932, f. 3.

³³ Coriolan Petran, *op. cit.*, p.123.

³⁴ CMA, APC, fond Lazăr Nichi, dosar 2/1927, f.7-8.

³⁵ *Ibidem*, dosar 4. f. 13-14.

Din delegația moldoveană făcea parte marele scriitor Mihail Sadoveanu și marele om de știință Ion Simionescu. Având o colaborare foarte strânsă cu episcopia Aradului, profesorul Lazăr Nichi a susținut ideea realizării unui mic muzeu bisericesc în incinta Palatului Cultural. Ela a avut preocupări și în domeniul schimburilor culturale internaționale. În acest sens profesorul Lazăr Nichi l-a primit pe profesorul olandez dr. Grondiys care s-a deplasat la Arad și la muzeul arădean pentru a face studii și cercetări în domeniul bizantologiei.³⁶

Fiind a treia instituție culturală din Palatul Cultural, filarmonica de stat a fost de asemenea în atenția directorului Lazăr Nichi. Sala de concerte a filarmonicii beneficiind de o acustică deosebită a devenit loc de întâlnire a celor mai vestiți artiști muzicali din țară și străinătate. Aici s-a auzit glasul de aur al marelui tenor român Traian Grozăvescu în anii 1922, 1923 și 1924, aici a dat concerte și a dirijat Richard Strauss (1921), a interpretat din folclorul românesc și maghiar Bela Bartok (1926) și a susținut mai multe recitaluri marele nostru muzician George Enescu.³⁷ Astfel la data de 8 și 9 octombrie a avut loc primul concert susținut de către George Enescu la Arad într-o serie de concerte care vor continua și-n anul următor până la ultimul din 1943. A rămas memorabil în conștiința arădenilor concertul special din data de 6 august 1931, lună în care marele muzician a împlinit 50 de ani, prilej cu care i s-a predat într-un cadru festiv din partea autorităților locale actul prin care a fost declarat Cetățean de Onoare al orașului Arad.³⁸

Dintr-o fotocopie a unei cronici muzicale aflăm că în data de 10 octombrie 1924 la Palatul cultural a concertat și Bela Bartok cu lucrări de Liszt, Chopin și de asemenea a interpretat o lucrare care-i aparținea, Sonatina. Compozitorul și interpretul maghiar (născut la Sânicolaul Mare) a revenit la Arad și în data de 16 februarie 1926 prilej cu care a interpretat printre altele seria a doua „Din Colindele Românești”³⁹

Dând dovadă de un spirit cultural cu totul deosebit Lazăr Nichi prin întreaga sa activitate în funcția de director al Palatului Cultural, alături de alte personalități contemporane arădene și din Vechiul Regat a încurajat cât a putut actele de cultură românească în spațiul arădean. Cu toate că în perioada interbelică instituțiile culturale din Arad nu erau românești, excepția o constituia totuși Palatul Cultural care a fost condus cu probitate profesională și spirit patriotic de către profesorul Lazăr Nichi.

THE CULTURAL PALACE AND ITS ACTIVITY DURING THE DIRECTORATE OF LAZĂR NICHİ (1921-1944)

Abstract

The present paper intends to present the cultural activities in which the Palace of Culture from Arad was involved in during the inter war period.

The activity of this distinguished cultural institution will become the most relevant between the years 1921-1944 when Professor Lazar Nichi was appointed in charge of this prestigious institution.

All the three main cultural institutions of the city of Arad (the Museum, the City Library and the City Philharmonics) located inside the Palace of Culture had developed an intense activity, marked by the strong personality of professor Lazar Nichi.

³⁶ Felicia Aneta Oarcea, în *Preocupări culturale în „Casa Cărții”*, Arad 2007, p. 184.

³⁷ Nicolae Kiss, *Palatul Cultural din Arad*, p. 3.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Gheorghe Sabău, *op. cit.*, p. 343.

Lazăr Nichi

TANÁRI OKLEVÉL

országos középiskolai tanárvizsgáló bizottsági elnök és vizsgáló tagok bizonyítjuk hogy

Nichi Lázár úr

ki az 1884. évi törvény szerinti szabályok szerinti tanárvizsgáló bizottság elnöke és vizsgáló tagjai által vizsgált és megvizsgált tanárként a középiskolák tanítására jogosították.

1. az oklevél vizsgálatán

1) a magyar nyelvi és történelemi tárgyakban

2) a matematika vizsgálatán

3) a latin philológiai tárgyakban

4) a görög philológiai tárgyakban

5) a fizika és matematika vizsgálatán

6) a pedagógiai tárgyakban

7) a pszichológiai tárgyakban

8) a pedagógiai tárgyakban

9) a pedagógiai tárgyakban

10) a pedagógiai tárgyakban

11) a pedagógiai tárgyakban

12) a pedagógiai tárgyakban

13) a pedagógiai tárgyakban

14) a pedagógiai tárgyakban

15) a pedagógiai tárgyakban

16) a pedagógiai tárgyakban

17) a pedagógiai tárgyakban

18) a pedagógiai tárgyakban

19) a pedagógiai tárgyakban

20) a pedagógiai tárgyakban

21) a pedagógiai tárgyakban

22) a pedagógiai tárgyakban

23) a pedagógiai tárgyakban

24) a pedagógiai tárgyakban

25) a pedagógiai tárgyakban

26) a pedagógiai tárgyakban

27) a pedagógiai tárgyakban

28) a pedagógiai tárgyakban

29) a pedagógiai tárgyakban

30) a pedagógiai tárgyakban

Béla Budapest, 1909. március 25.

elnök

tanárvizsgáló bizottsági tagok

No 75/934

Președintele
Domnule Prefect

Municipiul Arad a fost văduvit
prin pierderea celor doi luminari
Barbu de Hat - Vanile Goldis și
Stefan Liceo Pop - de cele mai
avănuite figuri ale vieții noastre
publice și culturale din această
regiune. Activitatea lor îndre-
țată în binefacătoare pentru îmbogățirea
noului românesc, și-a născut cadre
de largi peste granițele țării,
recalibrând prostulindami serioasă
apreciere și recunoștință docu-
mentată.

Orarul nostru este trecut pe rînd
din cele mai glorioase paginile
istoriei naționale tocmai prin
binecuvîntata lor muncă de mu-
cenii ai neamului, cari au ca-
pătînit prin legătură nedivolu-
bile acest municipiu ~~de~~
~~la de vecinică vîrstă~~ ~~Impara~~
Decern de arăndul și au cîntat
prin petrecerea lor în ~~la~~
ceta țentilor arădani ~~în~~
aici în orașul preferit de alte
localități ale țării și în case
fără întrerupere și-au avut
amandoi domiciliul lor per-
manent pînă la cea din urmă
semplare. Ieri s'au inspirat
de marele idei providențiale
din care s'a glăsuiră cel
mai important eveniment al
istoriei contemporane: unirea Bra-
bului cu Patria-Mama și aici s'au
reîntors și s'au reînpropiata pu-
terea istoriei după necerșite
cule ale vieții perfecte pe al-
tul neamului, pe care ~~în~~
în suflet și în ~~în~~ ~~în~~
~~cu~~ ~~ca~~ ~~nu~~ ~~sunt~~ ~~nu~~
Alin Președ. Com. Interimare
Municipiul Arad

- 3.) Să se aprobe modularea în
2 camere ~~în~~ de lucru
în casele muzeului din Pala-
bul Cultural, unde se vor păstra
marea de scris și câteva piese
din mobilierul defunctelor
marilor depărați, precum
și decoratiile lor și o colecție
din coropsele și documente
le lor.
- 4.) Să se aprobe comanda pentru
celor Goldis și Liceo Pop
la unul dintre cei mai alei
portretisti locali, care pot
de drăseșenea și vor păstra
în camerele de lucru mu-
himate.

În felul acesta credem că
pe lângă demnitatea ștărilor
după munelilor ~~și~~ ne ~~și~~
dat și înțelegerea de a depune
pe altamînd recunoscînd
cea mai frumoasă bravura
din florile nevestite ca o
fidelă mălătoare de afor-
mare a modului cum
trebuie să ne cîntăm
inamintări merituos.

Arad la 7/III. 1934.

Dir. Palatului
Nichi

Cuvânt înainte

Studiul elementelor arheologice de suprastructură ne poate fi de un deosebit folos în reconstituirea aspectelor de spiritualitate din lumea antică. Dintre aceste elemente de suprastructură, se detașează ca și importanță scrierea și imaginea. În această idee, prin prezenta lucrare ne propunem să analizăm exemplele de scriere și de iconografie incizate pe blocuri de piatră din zona Munților Orăștiei.

Introducere

De-a lungul istoriei, a existat tendința de a asocia cunoașterea și utilizarea scrisului într-o anumită cultură sau areal cultural, cu atingerea unui nivel superior de dezvoltare socială și spirituală care să permită și să necesite fixarea ideilor printr-un set de simboluri aflate într-o relație de interdependență cu vorbirea articulată. În lucrarea sa „*Istoria Scrierii*”, Steven Roger Fischer susține că o definiție atotcuprinzătoare a scrierii nu poate fi dată, afirmând, totodată, că orice sistem de scriere complet ar trebui să îndeplinească următoarele criterii: să aibă drept scop realizarea unui act de comunicare, care să consistă din simboluri grafice artificiale realizate pe o suprafață solidă, aceste simboluri aflându-se într-o legătură directă cu vorbirea articulată. Fără îndoială, au existat popoare care au reușit să creeze produse cultural-spirituale deosebite fără a utiliza și a cunoaște scrierea – de fapt, în perioada antică, chiar și în cadrul societăților alfabetizate, scrierea a fost apanajul unei categorii destul de restrânse de oameni.

Dacă scrierea este o prezență firească și indiscutabilă în lumea clasică greco-romană precum și în cea orientală, în spațiul european „barbar” ea ne apare mai mult ca o manifestare culturală periferică. Așa stau lucrurile, spre exemplu, cu spațiul iberic, un areal destul de eterogen din punct de vedere etnic în acest orizont cronologic, supus totodată unor diverse influențe culturale – iar de acest aspect ține și utilizarea scrierii cu caractere feniciene¹, ulterior grecești și latine, și chiar de existența unei literaturi locale incipiente². În ceea ce privește utilizarea scrierii de către gali, ilustrativ este citatul din Iulius Caesar, *De Bello Gallico*, VI, 14, în care ni se vorbește atât despre reticența druizilor de a-și fixa în scris învățăturile, cât și despre utilizarea scrierii cu caractere grecești în relațiile negustorești³. Tot Caesar ne relatează, într-un alt pasaj, despre

¹ Jose Angel Zamora Lopez, *La practica de escribir entre los primeros fenicios peninsulares y la introduccion de la escritura entre los pueblos paleohispanicos* în *PAL IX*, PAL 5 2005, p. 170.

² Martin Almagro Gorbea, *La literatura tartesica - fuentes historicas e iconograficas*, în *Gerion*, 23, I, 2005, p. 39- 80.

³ „...*Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt; militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplina conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli vicanos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus Graecis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferrī velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere: quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriae remittant. In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu*”

descoperirea unor tăblițe cerate într-una dintre fortificațiile helveților. De departe, scrierea cu caractere grecești a fost cea mai des utilizată, cu toate că în spațiul lepontic a fost utilizată și scrierea cu caractere etrusce, iar, în zona central-estică a Galiei, s-au utilizat și grafeme ale alfabetului latin, în legendele unora dintre monede⁴. E de notat faptul că s-au descoperit și numeroase piese cu însemnări în limba galică, datând din perioada de după cucerirea romană, dar și contemporane procesului de cucerire⁵. Paul-Marie Duval a reunit toate aceste inscripții în *Recueil des inscriptions gauloise* (R.I.G.).

În ceea ce privește spațiul nord-tracic, la ora actuală se cunosc un număr relativ restrâns de însemnări pe diferite tipuri de artefacte, realizate exclusiv cu grafeme helenice și latine, niciuneia nefiindu-i unilateral acceptată calitatea de a fi redactată în idiomul autohton. De îndelungate polemici au beneficiat inscripțiile pe vase (precum cea de pe vasul ștampilat cu însemnarea **DECEBALUS PERSCORIO**, descoperit la Grădiștea Muncelului), și cele câteva însemnări descoperite la Očnița – Buridava, publicate, în mai multe rânduri, de către Dumitru Berciu⁶. De o abordare relativ extensivă s-au mai bucurat și însemnările descoperite pe blocuri de piatră la Sarmizegetusa Regia, care reprezintă obiectul lucrării de față. Remarcăm totodată apariția, în ultimul timp, a unor volume care tratează problema scrierii (asociate de cele mai multe ori cu imagini) la geto-daci, mai ales în mediul carpic⁷. Chiar dacă multe dintre “epigrafele” prezentate în aceste două lucrări sunt discutabile, meritul autorului rămâne de a fi deschis noi direcții de cercetare în aceasta problemă.

Remarcăm, din nefericire, în peisajul istoriografic de după 1990, proliferarea unor noi curente pseudoștiințifice de factură tracomană, cu trimitere la pseudoinscripții, precum așa-numitele “Plăcuțe de plumb” de la Sinaia, a căror neautenticitate a fost reliefată în mai multe rânduri de specialiști consacrați⁸.

În lucrarea de față, ne vom apleca doar asupra unui aspect din problematica scrierii la geto-daci, anume asupra blocurilor însemnate din cetățile dacice din Munții Orăștiei. De ce facem, în titlul lucrării, trimitere și la „imagini”? Întrucât, dacă scrierea este utilizată în primul rând pentru a transmite un mesaj exprimabil în vorbire articulată, fonemică, imaginea transmite, la rândul ei, un mesaj: unul de multe ori imposibil de transpus fonemic, dar în egală măsură puternic și penetrant, indiferent de rostul său - artă, joc, magie.

---

mortis neglecto...” cf. Caesar De Bello Gallico, Liber Sextus: 13.4-20.3, după [http://latin-language.co.uk/text/caesar/de-bello-gallico/ la 15. IV. 2008](http://latin-language.co.uk/text/caesar/de-bello-gallico/la.15.IV.2008).

⁴ Helene Chew, *Langue et écriture en Gaule Romaine*, in *Les Fiches Pédagogiques du Musée des Antiquités nationales*, Château de Saint-Germain-en-Laye p. 3.

⁵ Th. Rehren “A Roman zinc tablet from Bern, Switzerland: Reconstruction of the Manufacture”, în *Archaeometry* 94, The Proceedings of the 29th International Symposium on Archaeometry 1996, eds S. Demirci et alii, Ankara, p. 35- 45.

⁶D. Berciu, *Scriere cu litere latine și grecești descoperită la Buridava (Očnița, jud. Vâlcea)*, în *SCIV*, XXX, 4, p. 481- 499 ; idem, *Buridava dacică*, Ed. Academiei, București 1981.

⁷ Silviu Sanie, *Scriere și imagine în spațiul carpato-nistean*, Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași 2003; idem, *Din istoria culturii și religiei geto-dacilor* (ed. a II-a), Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași 1999.

⁸ S.Olteanu, *Tăblițele de plumb „dabogete”. Un punct de vedere*, [http:// soltdm. Com / reviews / tabliiteromalo.htm](http://soltdm.Com/reviews/tabliiteromalo.htm).

Tocmai din acest motiv, am considerat necesar să includem și imaginile incizate în acest studiu.

Scurt istoric al cercetărilor

Prima semnalare a unor blocuri însemnate din perimetrul cetăților dacice din Munții Șureanului o datorăm istoricului transilvan Eder, care, într-o scrisoare aflată în colecția lui I. Kemeny, menționează descoperirea în zona dealului Grădiștii a mai multor litere incizate în blocuri de piatră. Cu ocazia cercetărilor făcute din ordinul Tezauriatului Regal, în anul 1803, se pare că ar fi fost realizate mai multe copii, prin mulaj, a unor litere de pe blocuri. În anul 1838, pasionatul de antichități Johannes Ackner face o călătorie la Grădiștea Muncelului, publicând în 1844 o parte a cercetărilor sale, care cuprind referiri și descrieri ale unora dintre „monograme și litere unice”. Cu toate acestea, J. Neigebaur și G. Finaly spun că nu au putut identifica pe teren blocurile descrise de Ackner, considerând că nu avem de-a face cu însemnări, ci doar cu urme lăsate de agenții naturali. Mai târziu, în monumentală sa lucrare „*Getica*”, Vasile Pârvan tratează expeditiv problema însemnărilor de pe blocuri, considerându-le drept semne de zidar, folosite pentru a ușura potrivirea blocurilor în edificii⁹. În anul 1951, Constantin Daicoviciu publică o sinteză a cercetărilor arheologice pe care le-a desfășurat în situl Sarmizegetusa Regia, ocazie cu care, în câteva pagini, discută problema în contextul descoperirii unor noi blocuri cu însemnări, ce confirmau într-o mare măsură relațiile anterioare ale lui Eder și Ackner¹⁰. În ceea ce privește rostul acestor însemnări, C. Daicoviciu le consideră drept „nume de zei, eroi, regi sau preoți sau alte însemnări cu caracter sacral”¹¹, respingând categoric interpretarea dată de Vasile Pârvan. În viziunea lui C. Daicoviciu, prezența pe blocuri a unor grafeme „inexistente în alfabetul grecesc clasic” dar și absența aproape completă a vocalelor, s-ar explica prin particularitățile fonetismului limbii dacice, particularități care ar fi obligat pe preoții cărturari daci să improvizeze, inventând noi grafeme. În această idee, C. Daicoviciu propune și lecturarea unui grup de trei grafeme, **I Π P** drept **ΖΠΡ** sau **ζοπιρ**, nume tracic destul de bine atestat. În anul 1970, în teza sa de doctorat, în cadrul subcapitolului ce tratează problema scrierii la daci, Hadrian Daicoviciu acceptă opiniile susținute de C. Daicoviciu, oferind un prim repertoriu al tuturor blocurilor cunoscute, considerându însemnările ca fiind antroponime (eventual simboluri, dar nu cuvinte comune din limba dacă), redate în scris cu omiterea vocalelor, formând, eventual, un „album de regi, mari preoți sau demnitari daci”¹². Mare parte din aceste antroponime s-ar fi putut obține prin alăturarea a două sau mai multe blocuri cu însemnări. În ceea ce privește blocurile însemnate cu o singură literă, precum cele descoperite în cetățile de la Costești-Blidaru și Căpâlna, H. Daicoviciu le acceptă semnificația de semne de zidar. Aceleași opinii sunt prezente și în volumul „de popularizare” *Dacii*, apărut anterior, în 1966. Aproape simultan cu apariția tezei de doctorat a lui H. Daicoviciu, A. Bodor prezintă, la simpozionul „Dacii, istoria și civilizația lor”, desfășurat la Oradea în 2 – 4 octombrie 1971, comunicarea sa „Blocurile cu litere grecești din cetățile dacice”,

⁹ V. Pârvan, *Getica*, p. 480 apud A. Bodor, *Blocurile cu litere grecești din cetățile dacice*, în *Crisia*, I, 1972, p. 27, n. 7.

¹⁰ C. Daicoviciu, *Studiul trailului dacilor în Munții Orăștiei*, în *SCIV*, II, 1951, p. 95- 126.

¹¹ *Ibidem*, p. 120.

¹² H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, p 231.

publicată ulterior în revista *Crisia* din anul 1972. A. Bodor analizează toate însemnările cu grafeme grecești descoperite în zona Munților Orăștiei, împărțindu-le în trei categorii: însemnări pe diferite instrumente indicatoare ale destinației și mărimii sau mărci de personalizare a instrumentului respectiv, semne de zidar precum blocurile însemnate cu câte-o singură literă, descoperite la Costești-Blidaru și la Căpâlna, dar și însemnări cu caracter complex, precum blocurile însemnate cu grupuri de litere și litere izolate descoperite la Grădiștea Muncelului¹³. În ceea ce privește rostul acestor însemnări, A. Bodor le consideră a fi însemnări cifrice, găsind analogii și explicații inclusiv pentru grafemele prezente pe unele blocuri pe care C. Daicoviciu nu le regăsea în forma clasică a alfabetului grecesc. Poziționarea însemnărilor a fost și ea interpretată, mai ales întrucât unele dintre acestea erau amplasate periferic, și nu centrate pe suprafața blocurilor în speță. Astfel, blocurile cu litere incizate ar putea constitui un ansamblu de însemnări cifrice, utilizate de preoții daci în calcule matematico-astronomice, A. Bodor presupunând astfel *a priori* un caracter *templum-tempus* pentru unele dintre sanctuarele aflate în zona sacră a Sarmizegetusei Regia¹⁴. În urma apariției acestui studiu, în varianta tipărită a tezei sale de doctorat din anul 1972, Hadrian Daicoviciu își mai nuanțează oarecum opiniile referitoare la rostul blocurilor, acceptând posibilitatea ca unele dintre ele să fi avut și un sens cifric sau un alt sens mai greu de înțeles (s.n. A.B.). Totuși, critică opinia lui Bodor pe motiv că, deși oricărui grup de grafeme grecești poate să i se dea o interpretare cifrică, nu orice cifre sau numere pot fi legate de calcule astronomice¹⁵. Cu toate acestea, opinia lui A. Bodor va fi adoptată ulterior și de I. H. Crișan¹⁶. Tot I. H. Crișan menționează, cu această ocazie, și opinia lingvistului I. I. Russu, care considera că grafemele de pe blocuri nu pot avea decât, cel mult, o valoare cifrică¹⁷.

În anul 1997, I. Glodariu publică un studiu ce relua din nou ipoteza propusă de Pârvan a însemnărilor drept „semne de zidar”¹⁸. În opinia sa, semnele găsite *in situ* precum cele de la Costești-Blidaru și Căpâlna, ar reprezenta destinația lotului de blocuri fasonate în carieră, iar însemnările mai complexe de pe blocurile din zona Sarmizegetusei Regia, ar desemna litere pentru ușurarea procesului montării, indicativul șefului unui lot, monograme, etc. Pentru a susține ipoteza, autorul propune o serie de interesante analogii cu astfel de descoperiri îndeosebi din lumea greco-romană. În ceea ce privește cazul unui grafem Φ descoperit la cariera de la Măgura Călanului, el ar reprezenta, în opinia aceluiași autor, un semn de avertisment. Pentru unele dintre monograme, I. Glodariu propune cu titlu de ipoteză chiar și câteva posibile lecturi. Într-o lucrare a cercetătoarei Gabriela Gheorghiu, interpretarea literelor drept semne de zidar este acceptată¹⁹, deși autoarea admite peste câteva pagini că datorită faptului că

---

¹³ A. Bodor, *op.cit.*, p. 27- 28.

¹⁴ *Ibidem*, p. 35

¹⁵ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca 1972, p. 231, n. 65.

¹⁶ I. H. Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, Ed. Albatros, București 1986, p. 300– 301.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ I. Glodariu, *Blocuri cu marcaje în construcțiile dacice din Munții Șureanului*, în *EphemNap*, VII, 1997.

¹⁹ Gabriela Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului*, Ed. Mega, Cluj-Napoca 2005, p. 173.

blocurile nu se mai află *in situ*, semnificația inscripțiilor incizate nu mai poate fi reconstituită²⁰.

Într-un articol recent apărut al aceleiași autoare, se menține părerea că blocurile inscripționate din zona sacră de la edificiul, a cărui funcționalitate nu poate fi determinată, sunt însemne de zidari²¹.

În fine, în lucrarea foarte recent apărută a lui Dan Oltean, apare o inedită interpretare a C-urilor incizate pe blocuri de piatră la Căpâlna și Costești-Blidaru dar și a unor prea puțin cunoscute blocuri însemnate descoperite în așezarea de la Fețele Albe, a căror urmă s-a pierdut. Autorul neagă vehement calitatea lor de semne de zidar, considerându-le mai degrabă însemne, efigii ale puterii unor nobili locali²². În ceea ce privește blocurile însemnate descoperite la Sarmizegetusa Regia, Dan Oltean tratează pe scurt problema, menționând la rândul său imposibilitatea realizării unei analize de vreme ce blocurile nu s-au mai păstrat într-un context arheologic clar. Cu toate acestea, autorul consideră că grupuri de grafeme precum BA sau chiar și grafeme singulare precum B, ar putea fi însemne legate de statutul regal al cetății de Grădiștea Muncelului²³.

În ceea ce privește imaginile de pe blocuri de piatră, menționăm descoperirea a două astfel de blocuri la cetatea dacică de la Căpâlna, incizate cu desene reprezentând animale fantastice, primul dintre ele, descoperit în campania de săpături desfășurată de Dumitru Berciu, fiind, din păcate, astăzi pierdut²⁴. Contextul descoperirilor excludea o intervenție târzie, modernă sau feudală, asupra blocurilor. În ceea ce privește interpretarea acestor imagini puternic schematizate, autorii sunt precauți, remarcând totuși unele analogii cu animalele fantastice prezente în imagistica ceramicii pictate dacice²⁵. La Sarmizegetusa, menționăm descoperirea unui bloc incizat cu un simbol complex, interpretat de Gabriela Gheorghiu drept un semn zodiacal²⁶, poate și a unui bloc având incizat un animal fantastic, realizat într-o manieră foarte similară cu cele de la Căpâlna, bloc pe care am avut ocazia să îl fotografiem în vara anului 2006. Credem, oricum, că numărul total al blocurilor incizate cu astfel de reprezentări este mai mare.

Însemnările incizate de pe blocurile de piatră de la Sarmizegetusa Regia

Contextul arheologic

Element de importanță indiscutabilă în datarea și încadrarea materialului arheologic, contextul arheologic este fără doar și poate, unul dintre elementele cheie în formularea interpretărilor pentru un ansamblu dat. Dacă pentru cele mai multe situri arheologice există descrieri amănunțite ale desfășurării campaniilor de săpături, alături planuri și planșe atașate acestora, cu totul altfel par să stea lucrurile în ceea ce privește situl de la Sarmizegetusa Regia. În această idee, am putut localiza pe baza planșelor

---

²⁰ *Ibidem*, p. 205.

²¹ Gabriela Gheorghiu, Răzvan Mateescu, *Ruinele unei construcții necunoscute aflată în zona sacră de la Sarmizegetusa Regia*, în *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca 2007.

²² Dan Oltean, *Burebista și Sarmizegetusa*, Ed. Saeculum I.O., București, 2007, p. 308 – 326.

²³ *Ibidem*, p. 311.

²⁴ I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna* (ed. a II-a), Ed. Altip, Alba-Iulia, 2006, p. 139.

²⁵ *Ibidem*, p. 141.

²⁶ Gabriela Gheorghiu, *op.cit.*, p. 219, vezi și fig. 245/a.

realizate de I. Glodariu poziția blocurilor cu litere unice aflate *in situ* în cadrul zidurilor cetăților dacice de la Costești-Blidaru și Căpâlna, dar nu am putut să identificăm poziția blocurilor însemnate în cadrul sitului de la Sarmizegetusa decât după descrierile celor care fie au scris despre blocuri, fie s-au ocupat de sit.

Marea majoritate a blocurilor cu însemnări descoperite la Sarmizegetusa Regia par să provină dintr-un singur punct și de „nicăieri aiurea”, după cum spunea C. Daicoviciu. E greu de spus din ce fel de edificiu vor fi făcut ele parte (turn, sau zid de susținere?) în contextul în care blocurile nu se mai afla *in situ*, ci în poziție secundară. În opinia Gabrielei Gheorghiu, ele ar fi format un „placaj” pentru zidul de susținere al terasei a X-a din zona „sacră” a Sarmizegetusei²⁷. Cea mai mare parte sunt blocuri de calcar, diferențiându-se tipologic în mod evident de blocurile ecarisate folosite de obicei în construcția cetăților dacice, atât prin faptul că sunt fasonate de regulă pe toate cele șase părți, cât și prin prezența unor urme ce atestă că ar fi fost fixate în cadrul ansamblului din care au făcut parte, cu scoabe metalice (probabil de plumb). În ceea ce privește datarea lor, ele se încadează în mod indubitabil în perioada de maxima înflorire a civilizației dacice, secolul I î. Hr. - începutul secolului II d. Hr.

Nu cunoaștem de existența vreunui demers de a proteja blocurile, din păcate o parte dintre ele se pare că au fost utilizate la „reconstruirea” zidului cetății (ne referim la „reconstruirile” moderne). La ora actuală, un număr important din aceste blocuri se află depozitate în curtea Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva, unde am avut posibilitatea să vedem și să fotografiem câteva dintre ele²⁸.

Remarcăm din păcate inexistența în literatura de specialitate a unei repertorii complete și corecte din punct de vedere metodologic a acestor blocuri, încercările existente până la ora actuală (vezi la C. și H. Daicoviciu, I. Glodariu), neluând întotdeauna în seamă o serie de factori specifici prezentării unor epigrafe, cum ar fi amplasarea lor clară pe blocuri (sic!), sau variațiile în ceea ce privește felul de redare a literelor, lucruri de indiscutabilă importanță, indiferent de valoarea ce am putea-o atribui însemnărilor – semne de zidar, calcule cu caracter astronomic sau sacral, etc.

Analiza grafemelor

Analiza oricărui ansamblu epigrafic realizat în alfabetul grecesc trebuie să înceapă, în mod firesc, cu considerații legate de forma și de stilul de redare al literelor, elemente care precum bine se știe, ne pot oferi câteodată valoroase informații în datare și contextualizare (îndeosebi în perioada „arhaică”), dar și în identificarea unor stiluri specifice unor anumite regiuni, sau unor anumiți indivizi (în perioada „clasică”).

Având în vedere aceste considerente, credem ca este necesar, în primul și în primul rând, să realizăm o inventariere analitică a grafemelor incizate pe blocuri, lucru care din câte cunoaștem, nu a mai fost realizat anterior. Firește, în realizarea acestui demers ne lovim de o serie de realități care de la început dau un caracter relativ acestui demers: nu am avut posibilitatea să fotografiem toate blocurile, iar desenele realizate de alți autori, după cum am specificat mai sus, nu au o utilitate prea mare. Cu toate

---

²⁷ *Ibidem*, p. 205.

²⁸ Mulțumim cu această ocazie domnilor C. Rîșcuța și I. V. Ferenczi pentru amabilitatea de care au dat dovadă și pentru faptul că ne-au acordat permisiunea de a fotografia câteva dintre blocuri. Sperăm ca odată cu încheierea lucrărilor de reconstrucție, să ni se acorde permisiunea de a fotografia toate blocurile aflate în cadrul muzeului din Deva.

acestea, cu puținul pe care îl avem acum, vom încerca să realizăm o succintă analiză a grafemelor, mai mult cu rol orientativ, date fiind numeroasele lipsuri.

A = grafem ce apare prezent pe blocuri atât ca litera izolată cât și ca parte a unor grupuri de două sau trei litere. Nu credem ca poate fi vorba de litera latină, mai mult ca sigur este vorba despre *alpha* din alfabetul grecesc. Menționăm totodată prezența sigura și a unul al doilea tip de *alpha* „anume **A**, destul de frecvent în epigrafia greacă dar cu o prezență mai pregnantă în majoritatea scrierilor monumentală din Asia Mică, dacă ne referim la orizontul cronologic contemporan perioadei clasice a civilizației geto-dace²⁹. Acest lucru ar putea sugera, în opinia noastră, prezența unor stiluri diferite de redare a grafemelor și, implicit, a mai multor autori. Prezența **A** nu este dedusă decât din fotografii (vezi de exemplu Pl. 1), deși în unele cazuri e neclar dacă e vorba de **A**, de un **M**, sau de ce nu de un **A** realizat într-un stil asemănător asazisului „stil destrămat” mai frecvent, spre exemplu, în Atena sfârșitului de secol III î. Hr.³⁰.

B = grafem ce apare reprezentat pe blocuri ca literă izolată, cât și parte a unor grupuri de două sau mai multe litere, într-un caz în dublet **B B** (vezi bloc nr. 5, Pl. 2). Credem că este vorba de litera grecească *beta*. În ceea ce privește dubletul, presupunem un înțeles cifric. Nu am avut la dispoziție fotografii de bună calitate ale blocurilor pentru a putea observa eventuale diferențieri în forma grafemelor.

Γ = *gamma*, grafem ce prezent pe blocuri doar ca parte componentă a unor grupuri de două sau mai multe litere. Lipsa unor fotografii de bună calitate nu permite observații privitoare la formă, dar observăm cel puțin într-un caz prezența unui **Γ** „în oglindă” (vezi bloc nr. 17, Pl. 2). În cel puțin două cazuri apare ca dublet, **Γ Γ**, în primul caz ca litere unice pe un bloc (vezi bloc nr. 10, Pl. 2) în al doilea caz ca dublet prezent pe un bloc incizat pe două fețe (vezi bloc nr 11, Pl. 2). Lectura nu este sigură, neavând certitudinea dacă avem de-a face într-adevăr cu **Γ Γ** sau de ce nu cu un dublet **L L** (a se vedea discuția la *lambda*). Slaba păstrare a inciziilor nu permite observarea unor detalii fine precum *serif*-urile literelor, detalii cu valoare lămuritoare în acest caz. Dacă avem de-a face cu un dublet **Γ Γ**, ar fi de menționat faptul că în epigrafia greacă, acest dublet reprezintă sunetul „gn”, și cu o atare valoare fonetică a fost preluat și de către traci, fiind prezent și pe unele vase din mediul odriz în cadrul posibilului antroponim **ΕΓΓΙΣΤΩΝ**³¹. Ni se pare însă foarte greu de acceptat ca acest **Γ Γ** să fi fost o prescurtare a vreunui antroponim (cu atât mai mult a unui tracic!) sau a vreunei însemnări (lucru perfect valabil, credem, și la celelalte dublete), mai degrabă am putea avea de-a face aici cu un sens cifric sau un alt sens, mai greu de deslușit. În cazul în care am avea de-a face cu un sens cifric, **Γ Γ** ar putea reprezenta cel mai probabil cifra

²⁹ Vezi W. M. Calder, *Corpus Inscriptionum Neo-Phrygiarum*, în *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 31 (1911), pp. 161-215, idem ...*Neo-Phrygiarum.II* în Vol. 33 și ... *Neo-Phrygiarum.III* în Vol. 46, partea I.

³⁰ Stephen V. Tracy, Sterling Dow, *The Lettering of an Athenian Mason*, în *Hesperia Supplements*, Vol. 15, 1975 p. XIV.

³¹ Vezi Antigoni Zourmatzi, *Inscribed Silver Vessels of the Odrysian Kings: Gifts, Tribute, and the Diffusion of the Forms of "Achaemenid" Metalware in Thrace* în *AJA*, Vol. 104, No. 4 Oct, 2000, p. 687, fig. 3.

6, luând în considerare faptul că în sistemul alexandrin de numerotare, semnul pentru 6, deși cu o formă diferită, este considerat ca având la origine dubletul $\Gamma \Gamma$ ³².

Δ = *delta*, prezent pe blocuri atât ca literă izolată, cât și parte a unor grupuri de mai multe litere. Remarcăm prezența unui posibil *delta* răsturnat (vezi bloc nr. 34, Pl. 2) și a unui grafem de forma unui Δ „aplatizat” credem noi, asociat într-un grup de cinci grafeme printre care un alt Δ , de formă obișnuită (vezi bloc nr. 56 Pl. 3). E = foarte probabil *epsilon*, prezent pe blocuri atât ca literă izolată, cât și ca parte a unor grupuri de mai multe litere. Remarcăm totodată prezența unei alte variante de E , anume ϵ , așa numita „*epsilon lunata*”, mai frecventă de obicei în scrierea cursivă greacă dar și în unele variante de alfabet folosite în Asia Mică. Observăm totodată prezența unui E răsturnat (vezi bloc nr 1, Pl. 2). Există totodată și un bloc cu un dublet $\epsilon \epsilon$ (vezi bloc nr. 30, Pl. 2), nu negăm o semnificație cifrică în acest caz. Pe baza materialului la care am avut acces, nu am putut identifica blocuri pe care să existe incizate în același timp E și ϵ .

Z = *zeta*, prezent pe blocuri atât ca literă izolată cât și ca parte a unor grupuri de mai multe litere. Remarcăm prezența a doua „tipuri” de *zeta*, unul apropiat ca forma de un I sau mai degrabă de forma unui H răsturnat, foarte bine cunoscut în epigrafia greacă, și îndeaproape înrudit ca formă cu originalul fenician *zayin*, dar și a variantei mai „moderne” Z , apărută ulterior în primul rând sub presiunea scrierii cursive. Pe unul dintre blocuri (bloc nr. 35, Pl. 2), apare ceea ce pare a fi o formă „intermediară” între aceste doua tipuri de *zeta*, pe un alt bloc, *zeta* cu marginea de jos ușor rotunjită (bloc nr. 63, vezi Pl. 3). Formele nu sunt prezente simultan pe același bloc.

H = credem că este vorba despre *eta* (a se vedea mai jos discuțiile la *heta*) și nu *heta*. Apare pe blocuri doar în asociații de câte doua grafeme, și un dublet $H H$ (vezi bloc nr. 42, Pl. 2).

λ = grafem ce apare pe blocuri într-o singură instanță (vezi bloc nr. 45, Pl. 2), presupunem că este vorba în acest caz de *heta*. Această formă credem că reprezintă de fapt o jumătate de H (folosit deasemenea ca grafem atât pentru *eta* cât și pentru *theta*), utilizată ca o convenție de scriere pentru a diferenția cele doua grafeme în inscripțiile în care ele sunt prezente, lucru greu de realizat dacă s-ar fi utilizat pentru ambele grafemul H . Acest simbol, în forma λ , poate reprezenta un tip mai arhaic de *lambda*, ca de exemplu în alfabetul din Argos³³, dar nu credem că s-ar fi putut utiliza în acest context datorită în principal marii diferențe de ordin cronologic dintre perioada de utilizare a alfabetului argivic, și perioada clasică a civilizației geto-dacice. Am mai putea lua în considerare și faptul că forma λ poate desemna în anumite epigrafe din lumea helenică numele unor unități monetare, anume al drahmelor³⁴, dar o astfel de interpretare e greu de acceptat în contextul dat.

Θ = *theta*, grafem ce apare pe blocuri atât ca literă izolată, cât și ca parte a unor grupuri de mai multe litere. Remarcăm asocierea sa într-un caz cu doua incizii mici de tipul unor mici „iote” (vezi bloc nr. 75, Pl. 3), care vor fi analizate mai jos.

³² Vezi A. N. Jannaris, *The Digamma, Koppa, and Sampi as Numerals in Greek* în *ClassicalQ*, 1, No. 1. Aprilie, 1907, p. 39, n. 2.

³³ Sherwood Owen Dickerman, *Archaic Inscriptions from Cleonae and Corinth* în *AJA*, 7, nr. 2, aprilie, 1903, p. 150.

³⁴ Vezi spre exemplu David M. Robinson, *A New Logos Inscription*, în *Hesperia*, 27, nr. 1, ianuarie, 1958, p. 75.

Remarcăm și apariția (într-un singur caz din câte știm) a literei T, *tau*. Credem că folosirea atât a Θ cât și T nu au de-a face cu considerații legate de pronunție³⁵ cât, mai degrabă, cu prezența mai multor stiluri de redare.

I, K, M, N, Ξ = *iota, kappa, mu, nu, xi* grafeme ce apare atât ca litere izolate, cât și ca părți ale unor grupuri de mai multe grafeme. Din desenele realizate par să nu prezinte nici o variație (nu posedăm fotografii clare pentru acestea pentru a putea să ne pronunțăm definitiv), motiv pentru care nu le vom trata în amănunt.

Λ = *lambda*, literă prezentă pe mai multe blocuri doar în asociere cu alte grafeme. Într-un caz (bloc nr. 99, Pl. 3), observăm prezența a două semne ce ar putea fi interpretate ipotetic drept două *lambda*, una dintre ele răsturnată. Remarcăm, ca și autorii de dinaintea noastră, prezența unui grafem L. Am putea spune că în unele cazuri este vorba de un Γ inversat, dar o astfel de explicație nu poate lămurii toate ocurențele acestui grafem pe blocuri. Luând în considerare faptul că tuturor grafemelor de pe blocuri li s-a găsit corespondent în spațiul elenistic, nu credem că este vorba în acest caz de un L latin. În lumea greacă, utilizarea unui grafem de forma L pentru *lambda* nu este necunoscută. În alfabetele grecești „apusene”, se utiliza un simbol de tip I/ din care derivă și latinescul L, de vreme ce ulterior și alfabetele grecești „orientale” au adoptat un simbol asemănător lui L pentru *lambda*, pentru a diferenția de unele forme ale Γ care se confundau câteodată cu grafemul Λ. O altă posibilitate de interpretare a fost propusă de către A. Bodor, care aducea în discuție faptul că L, în spațiul elen poate avea înțelesul de an, sau perioadă de timp³⁶. Acest L este prezent în special pe monede, fiind destul de bine atestat și în perioadele mai târzii³⁷, motiv pentru care credem că interpretarea propusă de A. Bodor este mai plauzibilă.

O = *omicron* grafem prezent în mai puține instanțe, grupat alături de alte grafeme, niciodată izolat pe blocuri. Remarcăm lipsa formei Ω, dar și faptul că pe un anumit bloc, O devine parte componentă a unei interesante monograme (vezi bloc nr. 26, Pl. 2; vezi discuția mai jos despre monograme și alte însemne).

Π = *pi* grafem prezent singular pe un bloc, și în asociere cu alte grafeme pe alte blocuri.

P = *rho*, grafem prezent întotdeauna în asociație cu alte litere. Remarcăm existența a trei tipuri de *rho*: un *rho* clasic P, un altul „în oglindă” (vezi spre exemplu bloc nr. 56, Pl. 3), și altele „răsturnate” (de ex. bloc nr. 17, Pl. 2). Nu putem explica satisfăcător aceste variații, ele fiind greu de lămurit. Problema constă mai ales din felul în care au fost așezate unele dintre blocuri – și implicit – modalitatea de lecturare a grafemelor.

Q = poate reprezenta fie latinescul Q, fie grecescul *koppa*, apărând întotdeauna în asociație cu alte grafeme. Ni se pare greu de crezut că într-un ansamblu de litere helenice să avem de-a face cu litere latine, motiv pentru care credem, ca și A. Bodor, că avem de-a face cu grecescul *koppa*, care deși ieșise din uz în alfabetele grecești (în urma „concuranței” cu *kappa*), se regăsește în sistemul de numerotare alexandrin cu

³⁵ Spre exemplu, când O. Brooner a găsit un depozit de 190 de *ostraka* făcute împotriva lui ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΣ, a găsit și două piese în care numele era redat cu litera T, încercând ulterior să individualizeze stilul celor ce au ales o astfel de ortografie, *apud* Stephen V. Tracy, Sterling Dow, *op.cit.*, p. XXI.

³⁶ A. Bodor, *op.cit.*, p. 27.

³⁷ Vezi de exemplu monedele procuratorilor romani din Iudeea, Paulo Boneschi, *Three Coins of Judaea and Phoenicia*, în *J. Am. Orient. Soc.*, 62, nr. 4, decembrie, 1942, p. 264-265.

valoarea cifrică de 90³⁸. Cu toate acestea, rămâne întrebarea de ce el este reprezentat ca un Q latin și nu are forma Q specifică literei *koppa*? Neavând la dispoziție fotografiile nu ne putem pronunța clar în nici o direcție, dar o formă de tip Q pe blocuri ar ridica cu adevărat probleme deosebite, fiind puțin probabil ca niște meșteri greci să fi putut face confuzie între *koppa* și latinescul Q. C = *sigma*, mai exact așa-numita „*sigma lunatum*”³⁹, grafem prezent pe un număr mare de blocuri atât ca literă izolată cât și alături de alte grafeme. Nu credem că poate fi vorba de litera latină C. Observăm totodată prezența unei forme mai „unghiulare” (vezi spre exemplu bloc nr. 18, Pl. 3), ce reprezintă o altă variantă de *sigma lunatum*. De remarcat lipsa de pe blocuri a variantei Σ, variantă ce lipsește de asemenea și din alte însemnări cu caractere grecești descoperite în mediul geto-dacic⁴⁰.

Υ = *upsilon*, grafem prezent întotdeauna în asocieri cu alte litere, de multe ori e greu de spus (lipsindu-ne fotografiile) dacă e vorba de upsilon sau de γ.

Φ = *phi* grafem prezent în asociere cu altele, prezență destul de rară pe blocuri.

X = *khi*, grafem cu o formă foarte simplă, greu de distins de un semn de marcaj, se întâlnește de obicei izolată, pe mai multe blocuri. E greu de multe ori a spune când avem de-a face cu un X propriu-zis și când avem de-a face cu însemne cruciforme, utilizate de obicei pentru personalizarea diferitelor obiecte.

Ψ = *psi*, grafem prezent atât ca literă izolată pe unele blocuri cât și în asociere cu altele. Remarcăm existența a doua forme, forma rotunjită Ψ și o altă formă, mai „unghiulară”.

Observăm pe unele blocuri prezența unor posibile monograme, a unor litere cu elemente de suprascriere și a unor mici notații de forma unor „iote”, pe care vom încerca să le inventariem și le analizăm, în măsura în care se va putea.

Știm de existența a două posibile monograme, una dintre ele în „repertoriul” realizat de I. Glodariu (vezi fig. 1) și o alta ce apare într-o imagine din volumul Gabrielei Gheorghiu, fără desen însă⁴¹. Ambele se prezintă sub forma unui grup de două litere grecești încadrate într-un oval, prezente pe blocuri unde mai apar deasemenea și alte însemnări.

Fig. 1 – Posibilă monogramă⁴².

³⁸ A. N. Jannaris, *The Digamma, Koppa, and Sampi as Numerals in Greek* în *ClassicalQ* 1, No. 1. aprilie, 1907, p. 38-39.

³⁹ Despre originea acestei forme de *sigma* (și implicit a denumirii), vezi mai multe la John Henry Wright, *The Origin of Sigma Lunatum*, în *Trans. Am. Philol. Soc. (1869-1896)*, 27, 1896, p. 79-89.

⁴⁰ Vezi, de exemplu, D. Berciu, *Scrisoare cu litere latine și grecești descoperite la Buridava (Ocnița, jud. Vâlcea)*, în *SCIV*, XXX, 4, p. 481-499

⁴¹ Gabriela Gheorghiu, *op.cit.*, p. 519, fig. 245/b.

⁴² Desen preluat după I. Glodariu, *Blocuri cu marcaje în construcțiile dacice din Munții Șureanului*, în *EphemNap.*, VII, 1997 p. 83, fig. 5.

În ceea ce privește posibilă monogramă prezentată în articolul lui I. Glodariu, autorul consideră că ar putea fi reprezenta felurite antroponime grecești precum **Δαμαρις**, sau **Δαμαρος** sau de ce nu, niște antroponime dacice precum *Derzela*, sau *Dorzas*, în funcție de valoarea fonetică a ovalului, care poate fi de O sau poate să nu aibă nici un fel de valoare fonetică⁴³, putând fi doar un simplu element decorativ. Am mai putea propune diverse citiri, pornind de la o rădăcină –**δορ** prezentă într-un număr mare de antroponime traco-daco-moesice⁴⁴, dar credem că astfel de interpretări pur speculative nu își au rostul acum. În ceea ce privește posibilă monogramă prezentată în lucrarea Gabrielei Gheorghiu, avem de-a face tot cu două litere, în acest caz **A** și **Ψ**. E mai greu de oferit o posibilă „citire” în acest caz. Remarcăm totodată prezența pe același bloc a unor alte însemnări aflate imediat sub „monogramă”, dar calitatea slabă a fotografiei nu ne permite să formulăm identificări indubitabile. În orice caz, e evident că cel puțin în două cazuri, avem de-a face cu posibile monograme – implicit cu prezența unor antroponime.

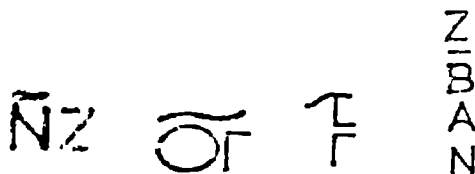

Fig. 2 – Grupuri de litere cu elemente de suprascriere⁴⁵.

În ceea ce privește literele cu elemente de suprascriere (numite de I. Glodariu „ligaturi”⁴⁶), știm de prezența lor în cel puțin patru instanțe (vezi fig. 2). În unele cazuri, linia ce marchează elementul de suprascriere are o formă mai „rotunjită”. Interpretările posibile sunt destul de numeroase. Remarcăm asemănări evidente cu așa-zisele *nomina sacra*, deși credem cu totul improbabilă posibilitatea ca astfel de însemnări, caracteristice mai cu seamă textelor creștine redactate la o dată mult mai târzie, să fie prezente pe aceste ziduri. Totuși, în Orientul elenistic, astfel de abrevieri existau la o dată mai timpurie, pentru prima dată apar în Siria⁴⁷. În această idee, am putea interpreta primul grup din figura 2 drept abrevierea unui antroponim tragic (teoforic?) de tip **ZINA**⁴⁸ sau **ZEINES**⁴⁹, dacă am lectura de la stânga la dreapta, sau de ce nu a unui antroponim iranian precum *Niza*, sau *Nizaos* într-o citire de la dreapta la stânga, și așa mai departe. O altă ipoteză în egală măsură tentantă, dar prea puțin sustenabilă, e că aceste „supraînsemnări” ar reprezenta de fapt diseme și triseme ritmice, cu rol de a regla prelungirile ritmice în sistemul de notare muzicală grecesc. Prezența unor imnuri pe pereții templelor, sau pe diverse alte edificii din zonele de cult

⁴³ *Ibidem*, p. 76.

⁴⁴ Dimiter Detshev, *Die thrakischen Sprachreste*, în *Schriften der Balkankommission*, Linguistische Abteilung, XIV, 1957, p. 149.

⁴⁵ Desene preluate după I. Glodariu, *loc.cit.*

⁴⁶ I. Glodariu, *Blocuri cu marcaje în construcțiile dacice din Munții Șureanului*, în *EphemNap.*, VII, 1997 p. 76.

⁴⁷ A. M. Woodward, *Review: Abbreviations in Greek Inscriptions of the Near East (The Near East, 200 B. C.-A. D. 1100) by M. Avi-Yonah* în *The Classical Review*, 54, nr. 4, decembrie, 1940, p. 206.

⁴⁸ Dimiter Detshev, *op.cit.* p. 181

⁴⁹ *Ibidem*, p. 188

este bine atestată în lumea greacă. Cu toate acestea, elementele de suprascriere nu reprezintă un indiciu sigur asupra valorii de note muzicale a grafemelor pe care le suprapun⁵⁰. Considerăm deci, că și în ceea ce privește interpretarea acestor grupuri de însemnări problema rămâne deschisă.

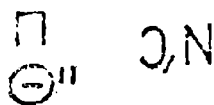

Fig. 3 - Litere cu „iote”⁵¹.

Problematică rămân micile incizii, prezente pe lângă aceste două grafeme, Θ și C *lunata*. Din nefericire, fiind în imposibilitatea de a fotografia totalitatea pieselor, nu am putut să constatăm dacă este vorba de notația pentru cifre din sistemul alexandrin, deși astfel de notații, adăugate la stânga grafemelor, sunt folosite în desemnarea miilor⁵². Am putea presupune atunci că aceste mici „iote” ar putea reprezenta o formă de *matres lectionis*, folosite de obicei în scrierile de tip consonantic, pentru a ușura citirea, cu toate acestea pentru ca ele să existe și să funcționeze, e nevoie în primul și în primul rând de un sistem de notare bine încheiat și unitar. Ori în cadrul însemnărilor de pe aceste blocuri de piatră, nu putem vorbi de dovezi care să ateste prezența unui astfel de sistem consonantic.

Discuții

Însumând cele de mai sus avem un tablou complex, care – în opinia noastră, obligă la ample reconsiderări privitoare la originea și funcționalitatea acestor epigrafe. chiar dacă la acest moment suntem departe de fi finalizat studiul. Firește, după cum spuneam, analiza noastră a avut un rol mult orientativ în contextul existenței atâtor lipsuri. Cu toate acestea, complexitatea însemnărilor credem că exclude interpretarea majorității lor drept simple semne de zidar. Semnele de zidar, prin însăși natura lor sunt semne ajutătoare, de potrivire a unor blocuri, semne care ar trebui să fie caracterizate, în primul și în primul rând prin simplitate și eficacitate, ele desemnând un „cod” ce trebuia să fie cât mai ușor de înțeles de către simpli muncitori. Nici tipul de blocuri utilizate, nici tipul de construcție nu impun utilizarea unor semne de zidar, cel puțin în situația de la Sarmizegetusa Regia. Să fi fost muncitorii daci inapți să asambleze singuri un simplu zid de susținere al unei terase, în același timp fiind capabili să înțeleagă și să interpreteze un cod grafemic așa de complex? Greu de crezut. Acceptăm cu toate acestea calitatea de semne de zidar literelor unice incizate pe blocurile de piatră din cetățile de la Costești – Blidaru, și Căpâlna, calitate ce se impune tocmai prin simplitatea însemnărilor.

Interpretarea pe care o propunem noi însemnărilor de la Sarmizegetusa, se leagă fără doar și poate de caracterul sacral al zonei din care aceste însemnări par să provină.

⁵⁰ Jon Solomon, *The New Musical Fragment from Epidaurus*, în *The Journal of Hellenic Studies*, 105, 1985, p. 168.

⁵¹ Desene preluate după I. Glodariu, *op.cit.*, fig. 6.

⁵² A. N. Jannaris, *The Digamma, Koppa, and Sampi as Numerals in Greek*, în *ClassicalQ*, 1, nr. 1, aprilie, 1907, p. 38.

Trebuie luat în calcul faptul că edificiul din care aceste blocuri au făcut parte (indiferent de tipul său – zid de susținere sau poate turn), era situat, după cum am menționat, în apropierea sanctuarelor. În ceea ce privește însemnările, avem de-a face cu litere singulare (**Q**) sau grupări de litere (**Γ Γ**, **B B**, etc), care nu pot fi explicate satisfăcător decât dacă acceptăm pentru ele un sens cifric. În cazul lui **Q**, și de ce nu și al **L**, trebuie verificat dacă într-adevăr avem de-a face cu grafeme grecești și nu cumva cu grafeme latine, problemă de o importanță deosebită⁵³. Cu toate acestea, noi mai degrabă credem că toate grafemele prezente pe blocuri sunt de origine helenică. Literei **L**, nu putem decât să îi acordăm valoarea pe care o are și în spațiul Orientului elenistic, lucru adus în discuție cum am mai spus de A. Bodor, anume – de perioadă de timp, an, etc. În acest caz, notațiile cu **L** ar fi putea reprezenta poate date calendaristice, data desfășurării unor evenimente, etc. În ceea ce privește literele încadrate de „ovale”, și semnele de suprascriere, ele pot să reprezinte antroponime sau teonime, scrise fie sub formă de monograme, fie sub formă abreviată de tip *nomina sacra*. Cele câteva interpretări posibile pe care le-am oferit unui astfel de grup de însemne, arată că astfel de „lecturi” ar fi plauzibile. Și în mod firesc, grupări de litere precum **BA** pot fi legate de statutul regal al cetății de la Grădiștea Muncelului, cum bine a punctat Dan Oltean. Un element important, ce merită fără îndoială adus în discuție, ar fi faptul că unele dintre însemnări par a se „citi” de sus în jos (sau de jos în sus), de la stânga la dreapta sau de la dreapta la stânga.

Problematică ar putea rămâne poziționarea însemnărilor pe blocuri, care de multe ori este periferică și de prea puține ori centrată. Firește, acest considerent este important în momentul în care tratăm blocurile individual, dar în momentul în care luăm în calcul faptul că blocurile împreună formau un ansamblu unitar, el își pierde din importanță. În ceea ce privește realizatorii acestui ansamblu, indicii valoroase ne oferă formele literelor, care atestă existența mai multor stiluri de redare – implicit, a mai multor autori. Firește, mai mulți autori, care au inscripționat blocurile fie singuri, fie într-un colectiv, dar în mod cert în baza aceleiași rezoluții intenționale. Unele dintre formele literelor, precum forma „unghiulară” a *sigma lunata*, utilizarea *epsilon lunata*, dar **A**, ne-ar putea trimite cu gândul spre spațiul Asiei Mici. Firește, s-ar cere mai întâi de toate o comparație a acestor stiluri cu stilurile utilizate în cetățile de pe malul stâng al Pontului Euxin în acest orizont cronologic. Deși, ne îndoim că în acest stadiu al cercetărilor am obține rezultate relevante printr-un astfel de demers.

Și totuși, ce-ar putea reprezenta aceste însemnări? Credem că ele ar putea reprezenta o *gematrie*, singur caz – credem – ce ar explica prezența unor grupări de grafeme numeroase, complexe și diverse ca înțeles dar care totuși nu par să formeze epigrafe inteligibile. Cei familiarizați cu realitățile spirituale ale lumii elenistice, cunosc importanța alfabetului grecesc și modul de utilizare a sa în redarea unor însemnări cu caracter mistic, teosofic și magic. Numeroase combinații de litere (având de multe ori dublu sens: cifric și fonemic), sunt utilizate în expunerea de teorii cosmogonice. Ele puteau simboliza puterea divină sau aveau rolul de a exorciza și îndepărta diferite

---

⁵³ Credem că în cazul în care avem de-a face cu grafeme latine într-un ansamblu de grafeme grecești, putem tranșa într-o oarecare măsură problema etnicității celor ce au realizat însemnările. E foarte puțin probabil ca niște meșteri greci sau romani să fi utilizat grafeme helenice și latine simultan. Mai degrabă, în acest caz, ansamblul ar fi putut fi realizat de către daci.

spirite malefice⁵⁴ în contextul existenței credinței într-o legătură dintre literele alfabetului și forțele cosmice. În acest caz, descifrarea înțelesului acestor însemnări, devine cu atât mai dificilă, mai ales în situația când chiar unui singur grafem i se pot atribui o multitudine de înțelesuri religioase⁵⁵. În acest caz, s-ar putea ca un anumit tip de realitate spirituală să fie concretizat nu doar cu un anumit tip de grafeme, dar și cu un anumit tip de lecturare (de jos în sus, stânga la dreapta, etc). S-ar putea ridica legitime întrebări referitoare la felul în care, această inedită manifestare de spiritualitate ar fi putut fi adoptată în Dacia preromană, manifestându-se exclusiv în zona sacră a capitalei regatului dac. Firește, „orașele grecești, prin influențele exercitate asupra băștinașilor și acceptarea unor aspecte ale modului de viață a acestora, aveau să contribuie în timp la apariția unor sinteze cu elemente de cultura și civilizație greco-barbare, cu manifestări nemaîntâlnite în alte părți ale lumii antice”⁵⁶. Fără îndoială, existența sintezelor de cultură și civilizație nu numai că nu exclude, dar chiar implică și factorul de spiritualitate.

Firește, unii cercetători ar putea obiecta referitor la interpretarea pe care o oferim însemnărilor, considerând-o poate, neverosimilă, dacă nu fantezistă. Este însă doar o ipoteză. Și în mod cert, calea de aflare a adevărului istoric este prin însăși natura sa, ipotetica.

Sperăm ca într-un studiu viitor, să putem prezenta analize detaliate ale fiecărui bloc, analizând detaliat atât stilul de redare al grafemelor, cât și grupurile în sine. Considerăm totodată necesară căutarea unor analogii pentru posibilele monograme, pentru semnele de suprascriere și pentru micile „iote”, mai ales în cetățile grecești din NV Pontului Euxin.

Imaginile incizate pe blocuri de piatră din cetățile dacice din Munții Orăștiei. Simboluri și reprezentări zoomorfe

Iconografia este unul dintre principalele domenii de manifestare a spiritualității unei societăți, în sens larg. Fără doar și poate, dacii, ca și celelalte popoare din lumea antică, au cunoscut și apreciat valoarea imaginii ca transmțătoare a unui mesaj cu valențe spirituale. Din numeroasele descoperiri de genul din zona Munților Orăștiei, ne vom opri doar asupra imaginilor incizate pe blocurile de piatră.

Între descoperirile inedite din zona sacră a Sarmizegetusei, este un bloc însemnat cu un simbol complex, interpretat de Gabriela Gheorghiu drept „simbol zodiacal”⁵⁷. Blocul a fost descoperit pe terasa a XI-a din zona sacră, în spatele zidului de susținere al terasei într-un „depozit” de blocuri de calcar fasonate pe șase părți și cu urme ce atestă fixarea cu scoabe, asemănătoare – spunem noi – cu blocurile însemnate descoperite în imediata apropiere. Descrierea autoarei este extrem de generală, ea

---

⁵⁴ Ralph Marcus, *Alphabetic Acrostics in the Hellenistic and Roman Periods*, în *JNES*, 6, nr. 2, aprilie, 1947, p. 109-115 ; O lucrare care tratează mai în amănunt probleme de *gematrie* cu referire la alfabetul grecesc, dar la care nu am avut acces este cea a lui Franz Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magie*.

⁵⁵ Relevant pentru această situație este cazul celebrului E al lui Apollo din Sanctuarul de la Delphi, despre a cărui însemnătate există mai multe ipoteze, vezi A. Trevor Hodge, *The Mystery of Apollo's E at Delphi* în *AJA* , Vol. 85, nr. 1. ianuarie 1981), p. 83-84.

⁵⁶ Victor Cojocariu, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I î. Hr. pe baza izvoarelor epigrafice*, Ed. Universității Alexandru Ioan-Cuza, Iași, 2004, p. 421.

⁵⁷ Vezi supra nota 25.

neîncercând nici măcar în treacăt să relaționeze cele două grupuri de blocuri, și implicit, „simbolul zodiacal” cu bogatele însemnări, demers ce ar fi fost de urmat, în opinia noastră. Nu există desen pentru acest bloc, doar o fotografie de slabă calitate prezentă chiar pe una dintre ultimele pagini ale volumului, motiv pentru care nu vom analiza în detaliu această reprezentare. Fără doar și poate, partea inferioară a simbolului se aseamănă cu o coadă de pește, lucru ce nu ar trebui însă să ne mire având în vedere dese reprezentări ale acestui animal în cadrul artei daco-getice și implicit – prezența sa în imaginarul mitologic al vechii societăți nord-dunărene. Cu siguranță, prezența acestui bloc incizat trebuie relaționată cu existența blocurilor însemnate cu litere grecești. Deși natura acestei relații este imposibil de stabilit, în opinia noastră ambele grupuri de incizii reprezintă manifestări de spiritualitate – posibil manifestări ale **aceluiași tip de spiritualitate**.

Un capitol aparte al acestor tăcute mărturii este reprezentat de blocurile pe suprafața cărora au fost incizate desene ce reprezintă animale fantastice. În zona Sarmizegetusei nu se cunosc din publicații astfel de reprezentări, dar în vara anului 2006, într-o perieghză desfășurată de-a lungul zidurilor, am avut ocazia să vedem și să fotografiem un număr de blocuri incizate cu mai multe categorii de însemnări. Blocurile erau de calcar, și cu siguranță că prezența lor izolată în asizele zidului trebuie legată de eforturile de „refacere” a cetății, realizate de diferitele echipe care au săpat situl de la Grădiștea Muncelului.

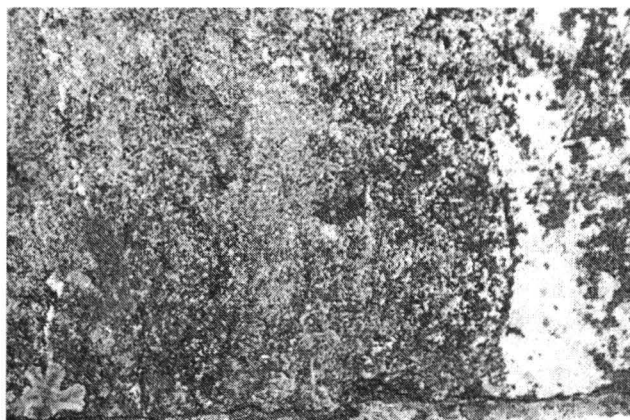

Fig. 4. Bloc de calcar cu posibilă reprezentare de animal fantastic.

Menționăm în cele ce urmează unul din aceste blocuri, pe a cărui suprafață se află schițată imaginea unui animal fantastic (vezi fig. 4 și fig. 5). Nu ne putem da seama despre ce fel de animal ar putea să fie vorba. Prezența „coarnelor” ar putea indica un cervideu, de vreme ce urechile și forma botului ne-ar putea duce cu gândul spre un lup. Enigmatice rămân cele trei semicercuri incizate la stânga animalului, pentru care nu putem să presupunem decât că sunt fie rodul întâmplării, fie au un rol compozițional pe care ne este greu să îl pătrundem. În ciuda schematismului accentuat al reprezentării, nu putem să nu remarcăm expresivitatea desenului. Din nefericire însă, nu putem exclude o intervenție modernă asupra blocului, care oricum nu se mai află *in situ* – rămâne însă valabil, dincolo de acest aspect, caracterul intențional al acestui grup de incizii.

Fig. 5. Bloc de calcar cu posibilă reprezentare de animal fantastic
(desen pentru relevarea conturului inciziilor).

Dacă în ceea ce privește reprezentarea zoomorfă discutată mai sus planează firești incertitudini, nu la fel stau lucrurile și cu alte reprezentări descoperite de această dată pe blocurile ce formează zidurile cetății dacice de la Căpâlna. Cunoaștem la ora actuală de existența a două astfel de blocuri – primul descoperit în campaniile de săpături desfășurate de M. Macrea și D. Berciu, bloc care astăzi s-a pierdut (vezi fig. 6), al doilea descoperit *in situ* ulterior probabil în cadrul campaniilor de săpătură efectuate de I. Glodariu și V. Moga⁵⁸ (vezi fig. 7).

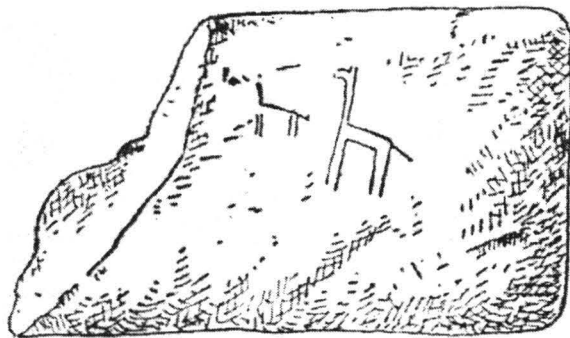

Fig. 6. Bloc de calcar cu reprezentări zoomorfe descoperit la Căpâlna⁵⁹.

⁵⁸ I. Glodariu, V. Moga, *op. cit.*, p. 139-140. Autorii nu menționează campania de săpături în cadrul căreia ar fi fost descoperit cel de-al doilea bloc.

⁵⁹ Desen preluat după I. Glodariu, V. Moga, *op. cit.*, fig. 98.

În ceea ce privește blocul descoperit în campaniile M. Macrea – D. Berciu, el a fost descoperit sub ruinele turnului locuință în poziție secundară, deși cel puțin în opinia autorilor recenți, el nu a făcut parte din turn, ci din asizele zidului-parapet al stîncii, asize care depășeau nivelul platoului superior al cetății⁶⁰. Ca un fapt interesant, se pare că fața externă a blocului pe care au fost făcute inciziile nu ar fi fost prea bine finisată în antichitate⁶¹. Se pune deci fireasca întrebare, de ce se va fi ales pentru incizare aceste bloc slab finisat? Credem că dacă autorul inciziilor ar fi urmărit un scop artistic sau comemorativ, ar fi ales, cu siguranță, un bloc mai bine lucrat.

În ceea ce privește reprezentările, considerăm din start ca subiective orice tentative de identificare a animalelor redată, lucru impus de stilul foarte schematic și în egală măsură, naiv. Animalul redat în partea din stînga, mai greu de observat și mai slab incizat, ar fi putut reprezenta un „exercițiu” sau un rebut. În orice caz, liniile unghiulare, simpliste, transpiră nesiguranța unui autor nefamiliarizat cu tehnicile de incizare - în orice caz, nu credem că am avea de-a face cu opera vreunui artist *stricto sensu* sau a vreunui pietrar.

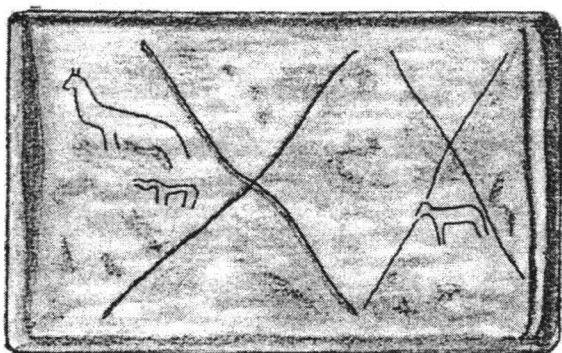

Fig. 7. Bloc de calcar cu reprezentări zoomorfe descoperit la Căpâlna⁶².

Spre deosebire de primul bloc incizat, cel de-al doilea bloc de calcar s-a descoperit in situ, încadrat în a doua asiză a zidului de incinză de pe latura de nord-vest a cetății⁶³. Poziționarea certă a blocului în asiza a doua, la o mica distanță deasupra nivelului antic de călcare, exclude deasemenea vreun scop artistic sau comemorativ.

Remarcăm pe bloc prezența a două însemne de tip X (cruciforme), ce reprezintă în opinia noastră, mărci de personalizare a blocului. Cu toate acestea, funcția acestor însemne pare a fi mai complexă, ele devenind element compozițional, spre exemplu hasta X-ului din stînga confundându-se cu cornul (?) unuia dintre animalele reprezentate. În orice caz, e cert că autorul X-urilor este același cu autorul reprezentărilor animaliere.

În ceea ce privește stilul, remarcăm același stil naiv, schematizant, ca și în cazul blocului precedent, deși se remarcă, spre deosebire de primul bloc, existența liniilor incizate cu un contur mai rotunjit, care dau un plus de expresivitate

⁶⁰ I. Glodariu, V. Moga, *op. cit.*, p. 139.

⁶¹ *Ibidem* p. 139.

⁶² Desen preluat după I. Glodariu, V. Moga, *op. cit.*, pl. IV.

⁶³ *Ibidem* p. 140.

reprezentărilor. Element comun celor două blocuri ar putea fi prezența „exercițiilor” sau rebuturilor, în acest al doilea caz rebutul fiind grupul de incizii situate în partea stângă a blocului, imediat sub reprezentarea „reușită”.

Cine ar fi putut fi autorii acestor reprezentări, și care să fi fost motivația ce a stat la baza realizării lor? Diferența de stil destul de evidentă ne-ar putea duce la presupunerea că am avea de-a face cu doi autori distincți, dar nu putem exclude total existența unui singur autor, care și-ar fi putut „rafina” oarecum stilul în cazul celui de-al doilea bloc. Cu toate acestea, deși în ceea ce privește reprezentările cel puțin din punct de vedere tematic ele își găsesc analogii în repertoriul imagistic utilizat în cadrul ceramicii pictate dacice⁶⁴, din punct de vedere intențional scopul și rostul lor ne scapă. După cum am arătat, pentru aceste incizii, poziția exclude un rol estetic sau comemorativ. Anumite elemente, precum poziționarea certă a celui de-al doilea bloc într-o poziție incomoda privirii, ne-ar putea duce cu gândul spre o manifestare de magie. În acest caz, un anumit spirit, o anumită forță personificată prin respectivele animale, ar fi putut fi „chemată” să aperse zidurile cetății (și implicit pe apărătorii ei) de diferiți „agresori” (invadatori sau poate spirite malefice aducătoare de nenorociri, etc). Și aceasta nu ar fi nici pe departe singura interpretare posibilă. Cu toate acestea, pentru a da un oarecare grad de sustenabilitate celor enunțate mai sus, am avea nevoie de analogii numeroase și convingătoare, care din păcate ne lipsesc la ora actuală. O altă variantă de interpretare, în egală măsură tentantă, ar fi reprezentată de ideea că aceste incizii ar reprezenta defapt o joacă a unuia sau unora dintre apărătorii cetății. Unele elemente ale reprezentărilor (găturile alungite, prezența unor posibile mărci de personalizare), ar putea sugera implicarea factorului ludic.

Credem că indiferent de valoarea lor, artistică, ludică, sau magică, aceste reprezentări ne oferă, fără doar și poate, o imagine asupra lumii interioare a autorilor - și implicit - a societății din care ei au făcut parte.

Considerații finale

Studierea imaginilor și însemnărilor incizate pe blocurile de piatră din cetățile dacice ne arată și ne confirmă imaginea unei societăți geto-dacice puternic spiritualizate, în care existența unei elite alfabetizate (fie ea de sorginte greco-romană sau autohtonă) nu mai poate fi negată.

Rămân o mulțime de întrebări fără un răspuns cert la ora actuală, legate în principal de funcționalitatea imaginilor și însemnărilor. Nu putem să nu remarcăm faptul - destul de evident în opinia noastră - că cea mai mare parte dintre blocurile incizate sunt blocuri de calcar. E greu de spus dacă a existat cu adevărat o preferință pentru calcar (și dacă da, atunci de ce ?), sau dacă avem de-a face cu un simplu rod al hazardului. Am acordat valoare de *gematrie* grupării de blocuri incizate cu litere, descoperite în zona sacra a Sarmizegetusei; de semne de zidar literelor unice incizate pe câteva blocuri descoperite la Costești-Blidaru și Căpâlna; respectiv de manifestări de spiritualitate în sens larg simbolurilor și reprezentărilor zoomorfe. Normal, aceste atribuiri sunt ipotetice, dar firești și plauzibile - credem - în acest stadiu al cercetărilor. Confirmarea lor, ar duce la confirmarea clară și fără echivoc a tezei existenței unor tipuri distincte de manifestări spirituale în Dacia preromană - poate chiar a unor religii

---

⁶⁴ *Ibidem* p. 141.

diferite, lucru absolut firesc în Antichitate⁶⁵. Circulația oamenilor, ideilor, credințelor, atât de bine atestată în lumea antică, nu avea cum să ocolească Dacia.

Imaginile și însemnările - în momentul în care vom ajunge să le decodăm mesajul vor deveni adevărate „punți peste timp”, înlesnind astfel cunoașterea unor elemente din viața spirituală a strămoșilor noștri.

Abrevieri utilizate

<i>JNES</i>	Journal of Near Eastern Studies
<i>EphemNap</i>	Ephemeris Napocensis
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology
<i>ClassicalQ</i>	Classical Quarterly
<i>SCIV(A)</i>	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
<i>PAL</i>	Paleohispanica
<i>Trans. Am. Philol. Assoc.</i>	Transactions of the American Philological Association (1869-1896)
<i>J. Am. Orient. Soc.</i>	Journal of the American Oriental Society

IMAGES AND SIGNES CARVED ON STONE BLOCKS FROM THE DACIAN FORTRESSES OF THE SUREANU MOUNTAINS

Abstract

The study of suprastructural archaeological elements can be of great use in determining and reconstructing aspects of ancient spirituality. Among these elements, the most important are the writing and the image. In this study, we analyzed the writings and representations incised on stone blocks from the Dacian Fortresses of Sureanu Mountains.

The incised representations, even if they had been found in a small number, can offer us an interesting image upon some aspects regarding the Geto-Dacian civilisation, regardless of their purpose : art, magic, game.

Regarding the inscriptions, we have studied especially those found on stone blocks from Sarmizegetusa Regia. We believe that the existence on this block of numerous letters pointing to different styles of writing, lead us to reconsider the previous hypotheses about their origin and functionality. We believe that these inscriptions might represent a form of *gematria* – and in such a case, they represent a form of spirituality.

---

⁶⁵ Vezi G. Florea, *O religie sau religii dacice? Reflecții metodologice în Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2007.

Pl. 1 apud I. H. Crișan

Blocuri dacice cu marcaje

83

1	2	3	4	5	6
Δ	AH	AKA	BA	BB	BI
7	8	9	10	11	12
BN	BΨ	ΓΔ	ΓΓ	ΓΓ	Ζ
13	14	15	16	17	18
ΓN	Νζ	ΓO	ΓΠ	Γϕ	ΖΠ
19	20	21	22	23	24
ΔΓ	ΔΓB	ΔE	ΔEN	ΔNE	ΔE
25	26	27	28	29	30
ΔO	ΔO	E A	E B	ΓO	E E
31	32	33	34	35	36
EΛ	E	E X	ECEΔ	Z H	Z I
37	38	39	40	41	42
Z B A N	ZNΓ	I Π	IΠP	IΠP	H H
43	44	45	46	47	48
⊖ A	⊖ Δ	⊖ E H	⊖ H	⊖ Π P	⊖ P
49	50	51	52	53	54
I Δ	I B	I B	I O	I Π	⊖ Π P

Fig. 5. Marcaje cu grupare de litere, pe două părți dintr-o literă.

Pl. 2 Blocuri dacice cu marcaje, apud I. Glodariu

Pierderea Daciei, retragerea administrației și a armatelor romane, a însemnat o diminuare a autorității imperiului asupra sarmaților iazigi, permițând deplasarea unor migratori spre fosta provincie romană. Aceștia vor pătrunde și în teritoriile sarmate, presiunea lor dislocând și treptat erodând triburile sarmate care vor dispărea în următoarele două secole.

Prețioase informații despre participarea sarmaților din Câmpia Tisei la numeroasele conflicte armate din zonă sau din zone învecinate în secolul al IV-lea, conflicte avute între Imperiul Roman și populațiile din vecinătatea lui dar și între seminiile din teritoriul barbar, ne dau mai multe izvoare literare antice. Scriitorul și istoricul roman Ammianus Marcellinus ne dă informația cea mai completă dar și cea mai veridică. După acest istoric, sarmații ar fi fost împărțiți în două categorii : arcaraganții – mai bogați și limiganții – mai săraci. De numele lor se leagă o serie de evenimente relatate care ocupă un spațiu destul de larg în opera sa: conflictul cu goții în Banat (ca aliați ai romanilor), revolta limiganților și alungarea stăpânilor (arcaraganții), conflictul limiganților cu romanii și aliații lor în anii 358 și 359¹. Dacă cele câteva izvoare literare antice², care se referă la cele două categorii și la evenimentele în care sunt implicate, au fost mai amplu comentate și interpretate, cercetătorii căutând să dea un răspuns la întrebările ridicate de teritoriul locuit, origini și organizarea lor socială, implicațiile politice și economice ale existenței lor la frontariile Imperiului Roman³, mult mai puțin s-a abordat etimologia acestor doi termeni⁴.

O prima încercare legată de etimologia – *limigantes*, *arcaragantes* – am făcut-o nu cu mult timp în urmă⁵. Întrucât între timp sfera informațiilor legată de acest subiect s-a lărgit, socotim oportun a relua – *in extenso* – această problema nu înainte însă de a sintetiza principalele informații oferite atât de sursele antice cât și de cercetători.

A. Despre limiganți (*Limigantes*)

- Denumirea de limiganți (*limigantes*) desemna o populație, o seminiție neatestată documentar nici înainte nici după secolul al IV-lea.

¹ Ioniță 2001, p. 675-676

² Eusebius, *Cronica*, 233 f. Anno 334 p. Chr. Idem *Vita Constantini*, IV, 6,1 ; Consularia Constantinopolitana a. 332; Excerpta Valesiana – Anonymus Valesianus VI, 21, 31; Ammianus Marcellinus, *Istoria Romana*, XVII, 11; 12, 1; 5-6; 17; 13, 1-2 8, 18-19; XIX, 11, 6

³ Patsch 1928 p. 30-31; Vulić 1929/1930, p. 374-376; Chirilă 1951, p. 184-187; Mócsy 1972, p. 82-83; Idem 1974, p. 290; Bichir 1976, p. 43, 375, 522; Barceló 1981, p. 56-58; Idem 1992, p. 422-430; Barnea, Iliescu 1982, p.118-119 și nota 82; Benea 1992, p. 143-153; Bejan 1995, p. 54-60; Rusu 1995, p. 247-250, Benea 1996, p. 35-36; 59-68; Hügel 1999, p. 31-32; Ioniță 2001, p. 675-677; Istvánovits-Kulcsár 2001, p. 147; Vaday 2001, p. 180-190; Pădureanu 2004, p.104-105

⁴ De fapt nici nu cunoaștem vreun studiu referitor exclusiv la etimologia acestor doi termeni. Menționarea lor doar îi forțează pe specialiști să încerce interpretarea expresiilor (Vaday 2001, p. 181). Este adevărat că D. Benea observând prima parte a termenului *Limigantes* îl explică prin "cei care locuiesc în fața frontierelor romane", ceea ce este corect până la un punct (D. Benea 1996, p. 36 și nota 70).

⁵ Pădureanu 2004 p. 103-105

- Sunt atestați în contextul a trei evenimente politice pe parcursul secolului al IV-lea: conflictul sarmaților cu goții și taifalii din anul 332, revolta lor și alungarea sarmaților arcaraganți în anul 334, conflictul cu Imperiul Roman din anii 359 și 359.

- Până în anul 334, sunt *servi Sarmatorum*, subordonați sarmaților arcaraganți, supușii lor și nevoiți să le plătească tribut.

- Termenul de *servi Sarmatorum* trebuie înțeles în sensul de populație aflată sub controlul nominal al sarmaților – momentul în care sarmații pătrund în spațiul fostei Dacii romane și stabilesc relații de vasalitate cu populația locală este legat de perioada luptelor pentru putere dintre Licinius și Constantinus din prima jumătate a secolului al IV-lea.

- Sunt mai numeroși decât stăpânii lor – *arcaragantes* – dar egali în cruzime.

- Neavând voie să poarte arme, dar fiind înarmați de stăpânii lor cu ocazia atacului goto-taifalic din anul 332, aceștia se revoltă și își alungă stăpânii (334).

- Revolta limiganților se pare reprezintă prima și poate singura manifestare militară politică, colectivă, a populațiilor daco-romane după abandonarea Daciei.

- Apar nominalizați fără regi, viceregi, conducători printr-o desemnare colectivă; doar la negocierile de pace cu romanii din anul 358 este atestat un *coetus seniorum* ca un corp de arbitraj al limiganților *picensis*.

- Denumirea de *limigantes* desemna o populație care locuia în fața valului constantinian care avea ductul parțial paralel cu fosta graniță de vest a Daciei romane.

- Au așezări tipice unei populații sedentare, locuind în locuri ferite la câmpie, mlaștini dar și în zone muntoase.

- Forul suprem de conducere a lor – **sfatul celor bătrâni** – atestă un element de organizare locală, autohtonă, specifică lumii geto-dace, o instituție a Daciei pre-romane.

- Armata limiganților era compusă din cavalerie și pedestrime, deosebindu-se de armatele altor popoare migratoare.

- Componenta etnică a limiganților ar fi: a) daco-romană, la care se adaugă elemente alogene (menționarea a două seminții în cadrul limiganților – amicensii și picensii – posibil triburi cu rezonanță dacică, ar întări această supoziție; b) roxolani; c) sarmați iazigi; d) populații diferite fără a se specifica înrudirea dintre ele.

- Teritoriul locuit de limiganți a fost aproape în unanimitate identificat cu Banatul antic: a) Bačka; b) întreg Banatul; c) Banatul dar și teritoriul de la nord de Mureș, în Crișana de-a lungul ductului valului constantinian, în vest până la Tisa.

B. Despre arcaraganți (*arcaragantes*)

- Denumirea de *arcaragantes*, *argaragantes*, *ardaragantes* desemna o populație sarmatică care ca și în cazul limiganților nu este atestată documentar decât în secolul al IV-lea.

- Sunt atestați în contextul a câtorva evenimente pe parcursul secolului al IV-lea : luptele cu goții și taifalii undeva în Banat în anul 332, ei fiind cei care în fața pericolului gotic îi înarmează pe limiganți – „sclavii” lor – cerând și primind ajutor militar de la Constantin cel Mare în luptele cu limiganții din anul 334 când aceștia se revoltă întorcând armele împotriva stăpânilor pe care-i alungă; alianța lor cu cvazii și cu foștii lor „servi” împotriva Imperiului Roman în anul 358.

- Reprezintă potrivit știrilor literare antice, numele unor categorii sociale, fiind socotiți „cei bogați”, „stăpânii”, „cei liberi”:

- Sunt mai puțin numeroși decât „servii” lor, limigantții.
- Nu există informații despre rangul lor social.
- În luptă își așează luptătorii în formație cu trupele de infanterie conduse de nobili.
- Sunt conduși de un rege, Zizais, numit de romani cu a căror aprobare sunt readuși la locurile de unde fuseseră alungați, Imperiul Roman urmărind unificarea *Barbaricum* - ului.
- Despre identitatea lor se afirmă că au fost :a) roxolani; b) iazigi; c) sarmați + daci (deci populații diferite).
- Teritoriul locuit: Banatul de Vest (câmpia) dar și un teritoriu la nord de Mureș și est de Tisa.

Să vedem în ce măsură etimologia propusă de noi se poate lega de realitățile istorice – exclusiv de secol IV d. Chr – descrise de autorii antici, dar și de interpretările cercetătorilor moderni.

Din punctul nostru de vedere, etimologia acestor termeni ar fi următoarea:

A) Pentru termenul *Limigantes*. Credem că este compus din două substantive comune provenind din limba latină : *limes*, *-itis* (s.m.) + *gens*, *-ntis* (s.f.). Acceptând că doua parte a termenului compus *Limigantes*, *-gantes* este o coruptelă a lui *gentes* (prin substituirea vocalei e cu vocala a), atunci evoluția a fost următoarea : *limitis* (G. sing.) *genetes* (N. pl.) > *limitigentes* > *limigentes* > *limigantes*⁶. A rezultat astfel un nou substantiv comun, *limigans*, *-ntis* (s.m), folosit însă în majoritatea informațiilor autorilor antici la cazul N. pl.

Luând în considerare multiplele sensuri ale celor două substantive comune din limba latină⁷ – *limes*, *-itis* (s.m.) potecă, drum, rută, limită între două câmpuri, hotar, frontieră fortificată, graniță, val de apărare, brazdă, urmă, albie de râu, deosebire, depărtare, pietroi pus ca semn la hotar și *gens*, *-ntis* (s. f.) = gintă, familie, neam, popor, străinii, barbarii, odraslă, alegând termenii cei mai potriviți cu înțelesul asocierii acestora ne putem gândi la următoarele variante (ținând cont că *-limigantes* este la N. pl. ca și *gentes* > *gantes* de altfel iar – *limitis* > *limiti* > la cazul G. sing) :

- a) Neamurile, popoarele limesului, graniței, frontierei, care includ alte două sensuri, ele fiind elemente ale limesului : valul de apărare, brazda
- b) Neamurile depărtării.
- c) Străinii, barbarii limesului (al depărtării)
- d) Ținuturile limesului, graniței, frontierei.

B. Pentru termenul *Arcaragantes* (*Argaragantes*), etimologia este mai dificilă. Și aici termenul este unul compus, din limba latină, a doua parte fiind ca și mai sus substantivul *gentes* > *gantes*. Observăm că la tema *arc* – adăugându-se terminațiile (cazuale / personale) rezultă : 1) substantive – *arca*, *-ae* s.f. ; *arcera*, *ae* s.f. ; *arcanus*, *ii* s.m. 2) adjectiv – *arcanus*, *a*, *um* 3) verbe – *arceo*, *arcere* 4) adverb – *arcana*.

⁶ Întâlnim la Vaday 2001, p. 181, pentru termenul *Limigantes* și forma *Limitigantes* ca formă intermediară între *Limitisgentes* și *Limigantes*, amănunt foarte important pentru etimologia propusă de noi.

⁷ Vezi Guțu 1983 p. 703 –*limes,-itis*; p. 518 – *gens*, *-ntis*; Mușetescu-Telesa 2004, p. 204- *limes*, *-itis*; p. 199 –*gens,-ntis*.

Etimologia termenului *Arcaragantes* este dată de asocierea termenului *gentes* > *gantes* cu unul din substantivele, adjectivul, verbul mai sus arătate:

- a) Din substantivul *arca*, -ae (s. f.) + *gens*, -ntis (s.f.) > *arcarum* (G. pl.) + *gentes* (N. pl.) > *arcaragantes* > *arcaragantes* > *argaragantes* = neamurile, populațiile arcelor ; *arca*, -ae (s.f.) = dulap, sicriu, raclă, cosciug în limba latină⁸.
- b) Din substantivul *arcarius*, -ii (s.m.) + *gens*, -ntis (s.f.) > *arcariorum* (G. pl.) + *gentes* (N. pl.) > *arcariorum gentes* > *arcariorum gantes* > *arcaragantes* > *argaragantes* = neamurile casierilor publici, ale controlorilor fiscali, ai caselor de bani; *arcarius*, -ii (s.m.) – casier public, controlor al fiscoului, casă de bani și nu cu totul exclus din forma *cum arcario* (Abl. sing.) + *gentes* (N. pl.) > *arcariogentes* > *arcaragantes* > *arcaragantes* > *argaragantes* = populații cu „ case de bani”⁹.
- c) Din substantivul *arcera*, -ae (s.f.) + *gens*, -ntis (s.f.) > *arcerarum* (G. pl.) + *gentes* (N. pl.) > *arcerarum gentes* > *arceragentes* > *arcaragantes* > *argaragantes* = neamurile, popoarele arcerelor; *arcera*, -ae (s.f.) = un tip de căruță, folosită în Imperiul Roman¹⁰. Nu excludem nici formele *arcerae* (G. sing.) + *gentes* (N.pl) > *arceraegentes* > *arceragentes* > *arcaragantes* > *argaragantes* = populațiile arcerii, sau *cum arcera* (Abl. Sing.) + *gentes* (N.pl.) > *arceragentes* > *arcaragantes* > *argaragantes* = populații, neamuri cu *arcera*.
- d) Din adjectivul *arcanus*, a, um + *gentes* > *arcanum gentes* > *arcaragantes* > *argaragantes* = populațiile, neamurile ascunse, tănuitoare, v. *arcanus*, a, um adj. = ascuns, tainic, vrăjit, cu vrajă, tănuitor¹¹. Există însă în limba latină și substantivul *arcanum*, i – ascuns, tainic, *arcanorum* (G. pl) *gentes* > *arcaragantes* > *argaragantes* = populațiile ascunșilor?
- e) Din infinitivul verbului *arceo*, *arcere* și nominativul plural al substantivului *gens*, -ntis (S.f.). *arcere gentes* > *arcaragantes* ? *arceo*, *arcere* (vb.) – a cuprinde în sine, a opri, a păstra, a înfrâna, a alunga¹².

Pentru termenul *Limigantes*, noi nu ne îndoim nici o clipă de faptul că etimologia dată de noi n-ar fi cea corectă, rămâne însă de precizat de care din sensurile numeroase se poate lega? În acest context, termenul de *gentes*>*gantes* se raportează la o comunitate: popoarele, neamurile, mulțimile, familiile, străinii, barbarii unui limes (v. Variantele *a-c*; varianta *d*- ținutul , țara limesului se leagă în fond – credem – tot de o populație care locuia ținuturile din zona acelu limes!).

Dintre numeroasele sensuri ale termenului *limes*, doar graniță, frontieră fortificată, val de apărare, brazdă, depărtare, poate fi asociat cu *gentes*>*gantes*, dobândind un înțeles: populațiile , neamurile limesului. Dar să vedem, care populații și care limes? Atât limiganții cât și arcaraganții (argaraganții) ar reprezenta „potrivit tuturor știrilor literare antice, numele unor categorii sociale diferite, o apartenență exclusiv sarmatică a lor fiind contrazisă de unele informații oferite de textele autorilor

⁸ Rich 1862, p. 47; Guțu 1983 p. 100- *arca*, -ae; Mușetescu-Telesa 2004, p. 41.

⁹ Rich 1862, p. 47 – *Arcarii*; Guțu 1983 p. 100 – *arcarius*, -ii.

¹⁰ Rich 1862, p. 48 – *arcera*, -ae; Bichir 1976, p. 131- car; Guțu 1983, p. 100 –*arcera*, -ae. Iordănescu 2003, p. 119- *arcera*.

¹¹ Mușetescu-Telesa 2004, p. 42 – *arcanus*, a, um (adj)

¹² Guțu 1983, p 100 –*arceo*, -ere (vb.)

antici”. Categoriile sociale ar cuprinde „grupe de persoane deosebite din punct de vedere etnic iar atribuirea lor generală sarmaților de către autorii antici s-ar datora poziției determinante pe care aceștia au avut-o în Câmpia Tisei” o perioadă îndelungată. Din relatările lui Ammianus rezultă că sarmații limiganți cuprindeau populații diferite fără a se preciza dacă între ele exista o înrudire¹³. Componenta etnică a limiganților ar fi: sarmați roxolani (Patsch, Alföldi¹⁴), daco-romani+sarmați iazigi (O. Iliescu – I. Barnea¹⁵, Gh. Bichir¹⁶) daco-romani+elemente alogene (E.Chirilă¹⁷, D.Benea¹⁸), populații diferite fără specificarea înrudirii dintre ele (Ammianus Marcellinus¹⁹). A. Mócsy nu găsește nici o diferență etnice între cele două grupe ci doar îi interpretează pe *arcaragantes* ca fiind clasa conducătoare iar pe limigantes drept populația ajunsă și menținută până în 334 în servitute²⁰.

Cât privește teritoriul locuit de limiganți, el a fost aproape în unanimitate identificat în Banatul antic²¹. N. Vulić reduce teritoriul locuit doar la Bačka în sudul “pungii iazige”²², dar C. Patsch extinde teritoriul locuit de ei la întreg Banatul²³. D. Benea subliniază faptul că teritoriul locuit de limiganți corespunde într-o mare măsură cu partea de vest a fostei provincii romane Dacia ale cărei frontiere mergeau paralel cu ductul valului constantinian, termenul *limigantes* crezând că se referă la o populație ce locuia în fața limesului roman (s.n. E.D.P). Referirea se face desigur la cel conceput de Constantin cel Mare care reprezenta “un sistem defensiv avansat ce traversa, pornind din fața castrului de la Viminacium spre nord, vestul Câmpiei Banatului, traversând Mureșul, zona celor trei Crișuri, pentru a se încheia spre cotul Dunării, nu departe de Aquincum”. Originea lui romană a fost evidențiată prin cercetările arheologice ce au fost întreprinse pe val în mai multe puncte pe teritoriul Ungariei. S. Soproni crede că a demonstrat faptul că sistemul de valuri închidea într-o mare măsură o parte a teritoriului locuit de sarmații iazigi, dar și de daci crede D. Benea²⁴. Constantin I, în fața pericolului gotic, alipește Imperiului Roman un teritoriu destul de întins situat între Dunărea Mijlocie și estul Tisei, teritoriu delimitat la est și nord pe o lungime apreciabilă tocmai de sistemul defensiv - val/șanț²⁵. Măsura se leagă de refacerea sistemului defensiv roman în zona Dunării, controlul căilor de acces spre

---

¹³ Ioniță 2001 p. 677

¹⁴ Patsch 1929, p. 12, Vaday 2001 p.181

¹⁵ Iliescu, Barnea 1982 p. 110

¹⁶ Bichir 1976 p. 375, 522

¹⁷ Chirilă 1951 p. 184-187

¹⁸ Benea 1996, p. 36-37, 67 și nota 61

¹⁹ Ioniță 2001, p.677 și nota 1; Hügel 1999 p.32

²⁰ Mócsy 1990, 47, Vaday 2001, p. 181

²¹ Benea 1996 p. 64 nota 76

²² Vulić 1929/1930, p. 374-376; Benea 1996 p.64 nota 77.

²³ Benea 1996 p. 64

²⁴ Idem, p. 67 și nota 94

²⁵ S-a subliniat deja faptul că legat de acest subiect există o literatură de specialitate extrem de vastă la fel și atribuire din punct de vedere cronologic (Benea, 1996 p. 61 nota 58). Despre sistemul de valuri din vestul Banatului și Crișanei vezi: Milleker 1899; Téglás 1904; Cucu 1927; Nischer 1934; Borza 1942; 1943; Horedut 1965; 1974; Dörner- Boroneanț 1968; Dumitrașcu 1993; Drașoveanu, Benea et alii, 2004 (Cap.I, 2, 1-Regep,Crângaș;I,2,2-Timoc;2,3-Benea, Micle,Ștefănescu) Benea 2007. Cercetările de suprafață efectuate în zona acestui sistem de valuri și în județul Arad a constituit pentru noi o preocupare constantă de-alungul anilor. Vezi Pădureanu, 2008, mss).

interiorul arcului carpatic (Transilvania) fiind o etapă a reformelor militare și civile inițiate de Constantin I. Sistemul de valuri din vestul Banatului și Câmpia Tisei se racordează – prin intermediul lanțului de fortificații (unele refăcute) de pe malul stânc și drept al Dunării între Viminacium și Drobeta, cu sistemul defensiv alcătuit din valul denumit “Brazda lui Novac” de nord²⁶. A. Vaday citându-l pe A. Mócsy și făcând referire la cercetările efectuate de Garam, Soproni și Patay acceptă că “șanțul Csörsz” ca element al sistemului de valuri “ poate fi atribuit sarmaților, un astfel de sistem uriaș poate fi funcțional doar dacă este apărat de un grup etnic unitar”. Nu crede că fortificațiile pot fi tratate ca un sistem, distanța dintre ele fiind prea mare. Explicația ar fi numai una: modificările teritoriale din sec al IV-lea au putut duce la “necesitatea construirii de noi secțiuni”.Ba mai mult, respinge ideea construcției acestui sistem exclusiv prin inițiativa romană²⁷.

Întâmplător sau nu, atât forma cât și suprafața teritoriului închis la nord și est de sistemul de valuri sugerează Provincia Pannonia. Parcă printr-o “mișcare de translație” Imperiul Roman din secolul al IV-lea, în virtutea intereselor politice, militare și economice a “împins” provincia Pannonia cu circa 200-220km spre est, rolul frontierei de pe cursul mijlociu al Dunării fiind preluat întrucâtva tocmai de acest sistem defensiv. A. Vaday subliniază faptul că sarmații aveau nevoie la începuturile secolului al IV-lea de apărarea romanilor pe care le-au oferit-o prin tratate, teritoriul sarmat urmând să funcționeze ca un “limes avansat”. Concretizarea acestor tratate a fost tocmai construirea unei porțiuni a șanțului Csörsz²⁸.Astfel fără să-l includă propriu-zis în Imperiul Roman, s-a reușit în anul 322 prin înfrângerea sarmaților să se impună tratatul de pace stabilindu-se raporturi clientelare, sarmații devenind aliați ai romanilor²⁹. Imperiul Roman a creat astfel în fața Pannoniei o zonă-tampon , un *Vorland* (însăși fosta Dacie fiind socotită un *Vorland* pentru Moesia Prima, Dacia Ripensis și chiar pentru Moesia Secunda³⁰. Deși nu se cunosc condițiile păcii încheiate de sarmați³¹, nu excludem ca realizarea sistemului defensiv să fi fost unul din efectele tratatului: construit de către sarmați la sugestia și inițiativa romanilor prin intermediul populației aservite (*Servi Sarmatorum*) – *Limigantes* care efectiv au contribuit la ridicarea lui (cel puțin în zona Banatului vestic și cel al sud-vestului Crișanei!³²). O nuanțare cronologică mai fină a momentului ridicării sistemului de valuri este deocamdată dificilă. Nu credem că se poate lega de revolta limiganților³³ci așa cum s-a susținut principala cauză a fost deplasarea unor migratori spre Câmpia Tisei atât dinspre est pe Valea Mureșului cât și dinspre nord-est pe cursul Tisei Superioare (râu care împarte spațiul închis de valuri și Dunăre exact în jumătate și care este socotit „*via gentium*”)³⁴.

²⁶ Barnea, Iliescu 1982, p. 112-113, Benea 1996, p. 58

²⁷ Vaday 2001, p. 189

²⁸ Ibidem p. 180

²⁹ Barnea, Iliescu, 1982, p. 106, nota 41

³⁰ Benea 1996 p. 41

³¹ Ibidem p. 57

³² Pădureanu 2004, p. 103

³³ Benea 1996, p. 67

³⁴ Vezi conflictul dintre goți și vandali, deceniul IV ?, al secolului al IV-lea, localizat pe cursul inferior al Mureșului (Dumitrașcu 1973, p. 73-76, Horedt 1982, p. 186; Dumitrașcu 1993 p. 99; Idem 1997, p. 347-350; Hügel 1999, p. 29-31; Vaday 2001, p. 180). Noi nu excludem o posibilă localizare a

Numărul mare de așezări din secolele III-IV din Banatul de vest cât și din vestul Crișanei și mai ales pe cursul inferior al Mureșului, prezența mormintelor sarmatice din secolele III-IV³⁵ majoritatea situate pe traseul sistemului defensiv ne determină să recunoaștem în *limigantes* pe acei *limitis gentes*. Alcătuiau „pânza” populației autohtone (daco-romani dar poate și daci liberi aflați acum în sec IV într-un anumit stadiu de romanizare³⁶ coexistând cu sarmații iazigi aceștia intrând în contact cu ei încă din timpul Provinciei Dacia. Cercetătorii admit faptul că treptat s-a ajuns în secolul al IV-lea la un amestec cultural în vestul țării prin conviețuirea celor două populații diferite în aceleași așezări posibil numai printr-un proces de sedentarizare a sarmaților³⁷.

După cum se observă, termenul (compus) *Limigantes* este de origine latină. Noi credem că a fost o poreclă dată de autoritățile Imperiului Roman în prima jumătate a secolului al IV-lea populației din zona valurilor de pământ³⁸, populație amestecată unde elementul sarmatic (iazig) reprezenta o pondere însemnată de vreme ce la tratativele dintre Constantius II și limiganți strigătul de luptă care a compromis pacea era într-o

---

conflictului pe cursul inferior al Mureșului, pe malul drept lângă Arad la Vladimirescu (Glogovăț) – Gara CFR și „Cinci movile”. Tot aici este posibilă localizarea luptei dintre goții aliați cu taifalii – veniți pe Valea Mureșului din Transilvania !- și sarmații arcaraganți care înarmaseră pe limiganți primind și ajutor roman. Argumentele sunt încă deocamdată firave: localizarea geografică a autorului antic (Jordanes) și mormântul de înhumatie a unui germanic din prima jumătate sec. al IV-lea (vezi Pădureanu 2007, p. 93-102). Datarea luptei dintre goți și vandali s-a făcut între anii 331 și 335 (K. Horedt 1982 p. 186 nota 403) sau chiar 355, datare greu acceptabilă (Dumitrașcu 1997, p. 348, 349). Greu de acceptat ni se pare și anul 335. După ce au fost înfrânți în Banat (în Banat unde?) li s-a impus acel tratat (foedus) – 332 și nu credem că după înfrângerea lor , din Banat, au atacat pe vandalii de pe Crișuri (morminte germanice de înhumatie de la Timișoara – Freidorf aparțin primei jumătăți a sec V, sau cel mai devreme sfârșitului de sec IV !Vezi Benea 1996, p. 154. Deci ele credem nu pot fi atribuite nici goșilor implicați în lupta din anul 332.

Goșii ar fi putut ataca pe vandalii de pe Crișuri doar dacă după anul 332 în calitatea lor de federați au fost chemați (din Transilvania ?) de romani în virtutea tratatului încheiat (foedus). Noi credem însă că lupta dintre goți și vandali a fost doar preluatul incursiunilor gotice din Transilvania, până în anul 332 când li s-a pus capăt avântului spre vest spre Câmpia Tisei. Probabil că lupta dintre goți și vandali (dacă într-adevăr s-a dat pe Mureșul inferior!), a avut loc înainte de anul 332(331 ?) sau poate chiar în 332 cum crede Vaday (2001, p. 180).Intervenția energică și eficace a lui Constantin al II-lea în anul 332 pare să fi avut loc în nordul Banatului pe linia Mureșului. Noi nu excludem ipoteza după care romanii s-au deplasat rapid și sigur de la Dunăre (pe la Margum? Vinceia ?) până la linia Mureșului (Sămbăteni) folosind rambleul (ca drum) proaspătului construit val median (ocolind mlaștinile din zona Alibunar). Deplasarea rapidă pe un itinerar sigur –cel al valului – a putut crea elementul surpriză, căderea în spatele invadatorilor goți undeva în zona Aradului (Vladimirescu ?) la cca 8-9km vest de valul median. După victoria categorică din anul 332 și reglementarea relațiilor dintre Imperiul Roman și goți prin încheierea *foedus*-ului (vezi Barnea, Iliescu 1982, p. 118-119) – rolul sistemului de valuri din Banat și sud-vestul Crișanei se pare a scăzut; goșii nu numai că nu mai atacau dar se obligau să apere anumite teritorii din zona de frontieră.

³⁵ Dörner 1968, p. 22-27; idem 1971, p. 684-691; Pădureanu 1979, p. 151-152; idem 1988, p. 381-405; idem 1996, p. 79-90; Dumitrașcu 1993, p. 140-143; Idem 2001, p. 440, fig. 51; Bejan 1995, p. 32-56, 69; Benea 1996, p. 120-182; Hügel-Barbu , 1997 p. 355-596; Protase, 2001, p. 583, fig. 79; vezi și Rep Arh Ar 1999, cu punctele unde s-au făcut descoperiri de secol III-IV.

³⁶ Dörner 1974, p. 93-103, cu întreaga bibliografie.

³⁷ Ioniță 2001, p. 678

³⁸ Benea 1996, p. 117-120

limba iraniană³⁹. A. Vaday remarca faptul că nici o informație anterioară secolului al IV-lea nu menționează existența sclaviei la sarmați, ea apărând doar în secolul IV, brusc și numai în anumite părți ale teritoriului sarmatic⁴⁰ și am spune noi doar în zona de contact și interferență a celor două populații diferite. Deși nu găsim la limiganți șefi tribali reprezentativi și nici o aristocrație militară (din cauza rolului subordonat) este greu de crezut că în timpul evenimentelor din anii 334 și 358-359 n-au avut conducători care să coordoneze lupta. După evenimentele din anul 359 când au suferit din partea romanilor o înfrângere dezastruoasă, nici un izvor antic nu le mai pomenește numele⁴¹. O relativă scădere a intensității locuirii în a doua jumătate a secolului al IV-lea în vestul țării (mai ales pe valea Mureșului), poate fi pusă în legătură cu evenimentele din deceniul VI al sec. IV. Prezența unei enclave de daci liberi (sau daco-romani?) veniți din vest pe Mureș la Cipău-Gârle⁴². pe cursul superior al Mureșului în cursul secolului al IV-lea poate fi un ecou al frământărilor și al măsurilor luate de romani după anul 358

Cât privește termenul compus de *Arcaragantes*, să analizăm pe scurt care din variantele propuse de noi are șansa să fie cea reală.

a) *arcarum gentes* = populațiile arcelor. Întrucât sarmații din Câmpia Tisei foloseau în cadrul ritului funerar – înhumăția - sicriu⁴³ din lemn de stejar uneori din trunchiuri groase de copac secționare longitudinal și șobote, „sigilate” apoi cu scoabe metalice (cleme) în formă de C și S ne întrebăm dacă nu cumva denumirea de *arcaragantes* se leagă de acest detaliu.

b) *arcariorum gentes, cum arcario gentes* = populațiile arcarilor, populații cu arcari („casă de bani”). Întrucât în limba română sensurile substantivului latin *arcarius, ii* (s. m.) sunt: casier public, controlor al fisei, casă de bani iar în Imperiul Roman arcarii erau funcționarii vamali inferiori⁴⁴, ne întrebăm dacă nu cumva termenul se referă la faptul că argaraganții – stăpânii, „cei liberi” – percepeau tribut⁴⁵ de la „*servi Sarmatorum*”- limiganții.

c) *arcerarum gentes, arcerare gentes, (cum) arcera gentes* = populațiile arcelor, populațiile arcerei, populații cu arcera. În lumea romană arcera era un tip de vehicul care era utilizat pentru transportul bolnavilor, copiilor și bătrânilor, asemănător ca destinație cu alte vehicule: *basterna, dormitorium, pilentum*. Izvoarele literare antice, descriind viața popoarelor de stepă (sciți, sarmați), arată că ei își duceau viața în care, deplasându-se cu turmele de vite în căutarea unui loc de pășunat. Aceste care, cu caracteristicul coviltir (de fapt un cort) din păslă erau casele lor pe roți unde își păstrau

---

³⁹ Strigătul de luptă ? *Marha, marha* (Benea 1996, p. 64) a unui limigant exaltat care a compromis (în defavoarea lor !) tratativele de pace cu romanii la *Acumincum* era într-o limba iraniană dacă se admite că *marha ~ mahrka* = moarte în lb. avestică (vezi Kanga 1909 / 1278, p. 122) își găsește corespondență și în grupul lingvistic nord-vest iranian din care făcea parte cel mai probabil și limba sarmaților.

⁴⁰ Vaday 2001, p. 185

⁴¹ Benea 1996, p. 64; Ioniță 2001, p. 676.

⁴² Protase 1966, p. 112-114 notele 262, 263; idem 1971, p. 133 nota 168; idem 1980, p. 220, nota 6. Materialul arheologic din așezare și mormintele care asigură încadrarea cronologică și atribuirea etnică îl reprezintă ceramica specifică, obiectele de podoabă și monedele constantiniene (majoritare), dar și de la Valentinian I. Alte descoperiri arheologice din Transilvania (Mediaș – Sebeș) ar putea sugera o situație identică cu cea întâlnită la Cipău-Gârle).

⁴³ Kulcsár 1998, p. 27-28 și fig. 7-8

⁴⁴ Rich 1862, p. 47-48; Guțu 1983, *arcarius, -ii*, p. 160; Protase 2001, p. 204

⁴⁵ Benea 1996, p. 67

toate bunurile. *Strabo* (Geogr., VII, 307) descriind modul de viață al sarmaților roxolani afirma „corturile de pâslă sunt așezate pe carele în care locuiesc”⁴⁶. Un alt scriitor antic, geograful Pomponius Mela în *Chorografia* sa (III, 4, 33) descrie și el modul nomad al sarmaților „... nu au locuințe statornice. Când îi atrag într-un loc pășunile, când urmăresc un dușman sau fug de el, târâsc cu ei toate lucrurile lor și astfel locuiesc întotdeauna în tabere.”⁴⁷ Conturul acestor tabere era dat, se pare de sistemul defensiv – *carrago*, care era un tip de fortificație apărut la popoarele barbare cu care romanii au intrat în conflict, și care era alcătuită din vehicule și care de război amplasate în jurul așezării în cerc⁴⁸. Deși pe teritoriul României nu cunoaștem sa fi fost descoperit un asemenea vehicul, printr-o întâmplare fericită se cunoaște o reprezentare a acestui vehicul – carul – pe un vas de epocă (sec IV d. Hr) provenit de la Arad – fabrica Teba⁴⁹.

d) *arcanae* (adj.), *arcanorum* (sb.) + *gentes* = populațiile ascunse, ascunșilor ? Să fie o referire la faptul că arcaraganții locuiau în vestul Banatului în apropierea unei zone mlăștinoase unde se puteau ascunde ?

e) Unul din sensurile verbului *arceo*, –*ere* în limba română este cel de „ a alunga”. Arcaraganții au fost într-adevăr cei alungați în anul 334 de către limiganți. Numai că nu putem explica prin ce „mecanism lingvistic” din infinitivul aceluia verb –*arcere* și nominativul plural al substantivului *gentes* ar fi putut să rezulte forma *arcaragantes*, având un înțeles logic ! *Gentes* –populațiile – cere participiul trecut al verbului *arcere*, care chiar devenit substantiv *arcitus*, –*i* s.m. la G. pl. (*arcitorum*) din asocierea lor nu rezultă nicidecum *arcaragantes* !

Admițând că una din ipoteze este reală credem că varianta C are șansa de a fi acceptată de către cercetători. În acest sens termenul *arcaragantes* cu variantele *argaragantes* și *ardaragantes* semnifică populațiile, neamurile arcerelor, arcerei, cu arceră (dacă se admite pierderea prepoziției *cum* și substituirea vocalei *e* cu *a*, respectiv a diftongului *ae* cu *a*). Astfel, ca și în cazul termenului *limigantes*, *arcaragantes* ne apare ca o denumire dată de romani, o poreclă nu înainte însă de sfârșitul deceniului al III-lea din secolul IV⁵⁰. Istoricul Ammianus Marcellinus a utilizat cele două denumiri pentru a deosebi cele două grupe de populații și pentru a da claritate expunerii. Deci arcaraganții ar fi reprezentat populațiile care utilizau acest tip de vehicul – *arcera*.

⁴⁶ Bichir 1976, p. 131

⁴⁷ Ioniță 2001, p. 666-667

⁴⁸ Rich 1862 p. 113 – *carrago*;

⁴⁹ Vasul în discuție (Nr.Inv.12899CMA) a fost descoperit împreună cu alte vase recuperate fragmentar dintr-o groapă de gunoi ?, considerate rebuturi. Material inedit în colecția CMA (Dörner 1968, p. 26/ fig. 16; Hügel, Barbu 1997, p. 575, 03f; Rep Arh Ar, 1999, p. 34/2m. Vehiculul reprezentat pe vasul în discuție este un car reprezentat schematic. Se observă clar cortul din pâslă așezat pe el. În momentul descoperirii (întâmplătoare!) -1955- cercetătorii n-au sesizat acest amănunt, reprezentarea fiind observată abia în anul 2004 cu ocazia verificării inventarului din depozitul CMA. Informație amabila Dr. Peter Hügel – director CMA căruia îi mulțumim pentru permisiunea de a face unele referiri la această interesantă descoperire arheologică.

⁵⁰ Benea 2007. Se sugerează apartenența sistemului defensiv median din Banat la două perioade: a) sec II-III ca limită spre vest a Provinciei (Dacia Romană) în Banat și Crișana ? b) în secolul al IV-lea ca sistem defensiv prin reamenajarea și reutilizarea lui de către împărații constantinieni. Denumirea de „*limigantes*” datează din această perioadă de utilizare ca „*limes avansat*” începând cu primii ani ai deceniului IV ai secolului IV.

Numai că *arcera* (Fig. 1) utilizată de romani, având corpul alcătuit dintr-o cutie, ladă – *arca* nu folosea acel cort de pâslă așezat pe lada căruței, specific sarmaților. Este posibil ca acea căruța sarmatică să fie identică până într-un anumit punct cu arcera romană. Noi nu excludem însă o altă explicație: romanii au poreclit ironic – oarecum – pe acești sarmați *Arcaragantes* pentru faptul că adăposteau în care nu numai bunurile lor, ci și întreaga familie: soțiile, copiii, bătrânii (vezi destinația arcerei în lumea romană!). Erau „cortorarii” sfârșitului de antichitate din Câmpia Ungară (Alföld).

Cu privire la identitatea sarmaților arcaraganti s-au exprimat păreri diferite: iazigi (Patsch și Alföldi⁵¹), roxolani (Iliescu, Barnea⁵², Bichir⁵³), sarmați + daci (Ioniță⁵⁴) ori pur și simplu sarmați (Mocsy⁵⁵). Ammianus îi denumesc *indigeni*⁵⁶, adică băștinași, autohtoni. Nu credem însă că se referea la populația daco-romană sau la daci ci mai degrabă la iazigi, ca fiind primii dintre sarmații sosiți, roxolanii găsindu-i în Câmpia Tisei și-n zonele apropiate. Majoritatea cercetătorilor români îi socotesc pe arcaraganți roxolani fiind pătura suprapusă –stăpânii. Dominația lor s-a manifestat nemijlocit ei aflându-se probabil lângă limiganți, în spatele valurilor de pământ („limesul avansat”), poate în unele sectoare intercalați printre ei pentru o mai bună supraveghere și control. Ne referim la zona din vestul Banatului și al Crișanei⁵⁷. Alungați în anul 334 în urma revoltei limiganților, aceștia se refugiază în Imperiul Roman (care-i colonizează în Peninsula Balcanică) sau la victoali și quazi în număr suspect de mare⁵⁸. Vor reveni ocupându-și vechiul loc din Banat, cu asentimentul

---

⁵¹ Vaday 2001, p. 181

⁵² Barnea, Iliescu 1982, p. 119

⁵³ Bichir 1976, p. 43, 522

⁵⁴ Ioniță 2001, p. 677. Cât privește disponerea în luptă a “rândurilor de sarmați în formație... ca la trupele de infanterie, improprii sarmaților”, sugerând prezența elementului dacic, noi credem mai degrabă că este vorba de o influență, sarmații arcaraganți cât și sarmații limiganți împrumutând în decursul veacurilor elemente de tactică și organizare a armatei din lumea romană.

⁵⁵ Mócsy, 1990, 47; Vaday 2001, p. 181; A. Mócsy nu găsea nici o diferență etnică între limiganți și arcaraganți, socotindu-i sarmați. A. Vaday remarca faptul că marea varietate de rituri funerare demonstrează amestecul tribal din Câmpia Ungară (subliniat de V. Kulcsár), acest lucru fiind sugerat și de sursele literare romane, numele distinctiv de sarmați iazigi ne mai fiind folosit, ci se folosește numele etnic de Sarmați (Vaday 2001, p. 180)

⁵⁶ Ioniță 2001, p. 677 și nota 1

⁵⁷ Pentru o identificare a sarmaților arcaraganți cu roxolanii ar pleda și faptul că după părăsirea Daciei începe o imigrație în masă a roxolanilor în special către zona de sud-est a Câmpiei Ungare (Vaday 2001, p. 180). Prezența roxolanilor în vestul României pare a fi legată de existența a numeroși tumuli care măcar parțial ar putea să le aparțină. În județul Arad se găsesc în număr mare la nord de Mureș în câmpia Aradului izolate sau grupate în hotarul localităților: Nădlac Macea, Curtici, Iratoș, Dorobanți, Mișca, Caporal Alexa, Grăniceri, Siclău, Pilu, Variaș, Sânmartin, Sinte Mare, Sinte Mică, Horia, Vladimirescu (cel mai estic punct), Șimand, Șepreș, Vânători, Zimandul Nou. La sud de Mureș numărul tumulilor este mult mai redus, fiind localizați în nord-vestul Banatului, între localitățile Satu Mare (jud. Arad) și Periam (jud. Timiș), apoi la Dudeștii Vechi (Beșenova) și Vizejdia. Vezi Rep Arh Ar 1999, pct sus menționate și Kulcsár 1998, p. 134, 140 și fig. 11; Mureșan 1994, p. 7. Din păcate în județul Arad nici un tumul nu a fost cercetat pe calea săpăturilor sistematice. Este adevărat, la Vladimirescu în anul 1976 Muzeul Județean Arad prin M. Zdroba a inițiat săpături într-un tumul din grupul celor cincii. Lucrările au fost însă sistate după câteva zile din motive pe care nu le cunoaștem!

⁵⁸ Barnea, Iliescu, p. 119 nota 82; Benea 1996, p. 60 nota 53. Este interesant de observat faptul că în urma conflictului cu limigații din anul 334, arcaraganții caută scăpare nu atât spre sud – în Imperiul Roman și spre nord la quazi deplasându-se de-a lungul sistemului defensiv –valurile de pământ.

Imperiului Roman, abia după evenimentele din anul 359 când limiganții nu mai prezentau un pericol real⁵⁹. Din păcate nu avem nici o informație scrisă despre situația arcaraganților rămași și limiganților între 334 și 357. Se pare că pentru limiganții victorioși din Banat și Crișana va fi fost o perioadă de liniște și relativă prosperitate⁶⁰. Faptul că odată victorioși, limiganții ca vecini ai romanilor nu sunt atacați de către aceștia și nici nu avem dovada vreunui tratat are ca explicație pe lângă altele⁶¹ și faptul că zona valurilor din Banat și Crișana a ramas în grija limiganților. Imperiul Roman avea interesul să îi protejeze.

Caz singular în istoria Imperiului Roman, denumirile celor două populații – *Arcaragantes* și *Limigantes* cunoscute numai în secolul al IV-lea, vor dispărea în secolele următoare. Limiganții –câți vor fi scăpat după măcelul și represiunea romană din anul 359 – vor părăsi zona locuită anterior evenimentelor amestecându-se cu alte populații din zone apropiate, neimplicate în conflict, sau se vor refugia chiar în zone mai îndepărtate (în Transilvania, pe cursul superior al Mureșului ?). Arcaraganții reveniți ulterior în Banat și alte zone învecinate se vor „topi” în pânza populației autohtone având implicații de ordin toponimic și etnografic (ne referim la portul popular din zona Banat – Crișana și Țara Oașului – zona de câmpie, dar și la anumiți termeni care definesc acest port și care sunt de origine sarmatică⁶²).

Etimologia propusă de noi termenilor *Limigantes*, *Arcaragantes* se leagă fără îndoială de realitățile existente în secolul al IV-lea în zona de interferență a Imperiului Roman cu lumea barbară: prezența unui „limes avansat” subordonat intereselor strategice ale Imperiului⁶³, ori aspecte ale vieții sarmaților din Câmpia Tisei sau zone învecinate

ABREVIERI ȘI BIBLIOGRAFIE

Barceló 1981	P. Barceló, <i>Beziehungen unter der constantischen_Dynastie (306-337)</i> , Regensburg
Barceló 1992	P. Barceló, <i>Constantius II und die Limiganten Einige Präzisierungen zu Ammianus Marcellinus</i> , XIX, 11, in <i>Klio</i> LXXIV, p.422-430
Barnea–Iliescu 1982	I. Barnea – O. Iliescu, <i>Constantin cel Mare</i> , Ed. Științifică și Enciclopedică, București
Bejan 1995	A. Bejan, <i>Banatul în secolele IV-XII</i> , Editura de Vest, Timișoara
Benea 1992	D. Benea, <i>Limigantes et argaragantes</i> (I) în <i>Analele Universității Timișoara, Seria Filozofie, Socio-Umane</i> , III, p. 143-153
Benea 1996	D. Benea, <i>Dacia sud-vestică în secolele III-IV</i> , Editura de Vest, Timișoara

---

⁵⁹ Vaday 2001, p. 182

⁶⁰ Majoritatea monedelor de bronz romane depozitate sau izolate pot fi datate în perioada Constantin I – Constantin II (Benea 1996, p. 61). Recent am descoperit în vestul județului Arad la Satu-Mare – La vii, un mic depozit de bronzuri constantiniene (Pădureanu, 2008 a, mss.).

⁶¹ Benea 1996, p. 61

⁶² Sâmpetru 1990, p. 135-137; Bejan 1995, p. 57-58 și nota 61.

⁶³ Legat de etimologia termenului *Limigantes*, nu putem face abstracție de evoluția termenului *Limes* în lumea romană de-a lungul secolelor. Din secolul al IV-lea, termenul va fi folosit pentru desemnarea unui district de graniță, apărând un concept administrativ fără nici o legătura cu structurile militare care vor fi existat în zonă, fiind diferit de granița imperiului. Schimbarea înțelesului are loc odată cu reformele lui Dioclețian și Constantin. Ba mai mult, în decursul secolului al IV-lea, va ajunge să fie folosit ca și un concept geografic în loc de unul administrativ (vezi Isaac 1988, p. 125-147).

- Benea 2007 D. Benea, *Cu privire la granița sud-vest a Daciei romane-stadiul cercetării românești în volumul omagial – Istoricul Dan Gh. Teodor la a 75-a aniversare* (sub tipar)
- Bichir 1976 Gh. Bichir în DIVR s.v 1976; *argaragantes; car; - limigantes; sarmați*
- Borza 1942 Al. Borza, *Valul roman de la Timișoara*, RISBC, 10, p. 275-393
- Borza 1943 Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara
- Chirilă 1951 E. Chirilă, *Frământări sociale la sarmați în sec IV* în SCIV II, 2, p. 184-187
- Cucu 1927 A. Cucu, *Studiu la harta istorică a Banatului de azi, Dacia Ripensis*, (Ripensis din trecut), Timișoara
- DIVR 1976 *Dicționar de istorie veche a României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București
- Dörner 1968 E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, MJA, Arad
- Dörner–Boroneanț 1968 E. Dörner, V. Boroneanț, *O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre* în Zriridava, II, p. 7-18
- Dörner 1971 E. Dörner, *Dacii și sarmații înb sec. II-III e. n. în vestul României*, în Apulum, IX, p. 681-692
- Dörner 1974 E. Dörner, *Dacii liberi din Câmpia Aradului și stadiul lor de romanizare în sec. III-IV e. n.* în Zriridava III-IV, p. 93-103
- Drașoveanu, Benea et alii 2004 F. Drașoveanu, D. Benea et alii, *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița*, Timișoara
- Dumitrașcu 1973 S. Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor*, Muzeul Țării Crișurilor
- Dumitrașcu 1993 S. Dumitrașcu, *Dacia Apuseană*, Ed. Cogito, Oradea
- Dumitrașcu 1997 S. Dumitrașcu, *Omnis Barbaria*, în Acta MP XXI, p. 335-361
- Dumitrașcu 2001 S. Dumitrașcu, *Dacia vestică și sud-vestică în sec. II-III*, în Ist. Rom. II, p. 439-448 fig. 5
- Guțu 1983 Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București
- Hügel 1999 P. Hügel, *Autohtoni și alogeni în secolele II-VI*, în Arad - monografia orașului de la începuturi până în anul 1989, Ed. Nigredo, p. 22-33
- Hügel – Barbu 1997 P. Hügel, M. Barbu, *Câmpia Aradului în secolele II - IV p. Chr.*, în Acta MP XXI, p. 335-596
- Horedt 1965 K. Horedt, *Cu privire la problema valurilor de pământ din Banat și Crișana*, SCIV, 16, 4, p. 725-730
- Horedt 1974 K. Horedt, *Zur Frage der grossen Erdwälle an der mittleren und unteren Donau*, Actes du IX-e Congres International d'Etudes sur le Frontieres Romains, Mamaia 6-13 septembrie 1972, p. 207-214
- Horedt 1982 K. Horedt, *Siebenbürgen im spätromischer Zeit*, București
- Ioniță 2001 I. Ioniță, *Populațiile migratoare pe teritoriul Daciei – Sarmații*, Cap.V în Ist. Rom. II, București
- Iordănescu 2003 T. Iordănescu, *Viața privată în Imperiul Roman*, Ed. Vistula, București
- Isaac 1988 B. Isaac, *The meaning of the terms Limes and Limitanei in JRS*, 78, p. 125-147
- Istvánovits–Kulcsár 2001 S. Istvánovits, V. Kulcsár, *Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior in International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st -5th centuries AD*, p. 139-169
- JRS The Journal of Roman Studies, London
- Kanga 1909 (1278) K. E. Kanga, *English –Avestan Dictionary*, Univ. Bombay, p. 122
- Kulcsár 1998 V. Kulcsár, *A Kárpát medencei szarmaták temetkezési Szokásai*, Aszód
- Milleker 1899 F. Milleker, *Delmagyarország régiségleletei a honfoglalás előkötöl, 2*, Timișoara
- Mócsy 1972 A. Mócsy, *Das letzte Jahrhundert der römisch barbarischen Nachbarschaft im Gebeite des heutigen Ungarn* în Cumania I, p. 82-83
- Mócsy 1974 A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*. London-Boston

- Mócsy 1990 A. Mócsy, *A Iulius-Claudius dinasztia kora in: Pannonia régészeti kézikönyve* (szerk: Mócsy- Fitz)
- Mureșan 1994 A. Mureșan, *Enigma movilelor de la Misca-Vânători în Adevărul* (Arad), an VI Nr. 1109, 3.03, p. 7
- Mușetescu–Telesa 2004 E. Mușetescu – Telesa, *Dicționar latin-român*, Editura Polirom, Iași
- Nischer 1934 E. Nischer, *Historisch-Kartographisch Darstellungen der „Römer Schänze“ im Banat*, Debreceni Szemle
- Patsch 1928 C. Patsch, *Beiträge von Völkerkunde von Südosteuropa 3. Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diocletian bis Heraclius, I, Teil: Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien* în SB der Ö. Akad. W. Phil. Hist. Kl. 209, 5, Wien
- Pădureanu 1979 E.D. Pădureanu, *Descoperiri în hotarul comunei Vladimirescu*, în Ziridava 11, p. 145-180
- Pădureanu 1988 E.D. Pădureanu, *Așezări de sec. III-IV pe cursul inferior al Mureșului în Crisia* 18, p. 381-405
- Pădureanu 2004 E.D. Pădureanu, *Două accesorii vestimentare descoperite în zona Mureșului* în An. B, SN, Arheologie, Istorie, X-XI, 2002-2003 p. 101-107
- Pădureanu 2007 E.D. Pădureanu, *Un mormânt de inhumatie de sec IV p. Chr la Arad-Vladimirescu*, în Studii de Istorie a Banatului (SIB), XXX-XXXI, 2006-2007, p. 93-102
- Pădureanu 2008 E.D. Pădureanu, *Cu privire la valurile de pământ, drumul roman și o posibilă graniță a Daciei Romane în jud. Arad*, (mss)
- Pădureanu 2008a E. D. Pădureanu, *Cu privire la un depozit de monede constantiniene de la Satu Mare, jud. Arad*, (mss)
- Protase 1966 D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Biblioteca de Arheologie IX, Ed. Academiei RSR, București
- Protase 1971 D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Biblioteca de Arheologie XVI, București
- Protase 1980 D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București
- Protase 2001 D. Protase, *Populația autohtonă în Dacia postromană (a.275-sec VI) în Istoria Românilor*, II, Academia Română, Ed. Enciclopedică București
- Rep Arh Ar 1999 *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior jud. Arad*, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara
- Rich 1862 A. Rich, *Illustriertes Wörterbuch der Römischen Alterthümer*, Paris & Leipzig
- Rusu 1995 M. Rusu, *Regi ai dacilor liberi din sec IV-V e. n ? în Din istoria Europei Romane* (From the History of the Roman Europe), Oradea p. 247-251
- Sâmpetru 1990 M. Sâmpetru, *Vestul României în sec IV-X e.n*, în Thraco-Dacica, XIII, 1-2, București, p. 135-157
- Téglás 1904 G. Téglás, *Az Alföldy Sâncok Maros-Dunaközi csoportjának helyrajza és technikai Szerkezete*, MTAETK, 20, 2, p. 167-208
- Vaday 2001 A. Vaday, *Military sistem of the Sarmatians* în International connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st -5th centuries AD, p.171-194
- Vulić 1929/1930 N. Vulić, *Konstantin-Sarmatenkrieg im Jahre 358/359* în Byzantinische Zeitschrift, XXX, p. 374-376

In this study, after synthetising the most important informations given by ancient sources and modern researchers on this matter, we propose the following etymology:

a) For the term *Limigantes*. The term is a composed one, the result of the association of two latin origin substantives: *limes*, *-itis* and *gens*, *-ntis*. The linguistic evolution would be as it follows > *limitis* (G. Sing.) + *gentes* (N. Pl.) > *limitisgentes* > *limitigentes* > *limigantes* = the population of the *limes*. Regarding the ethnic composition of the *limigantes*, they could be Sarmatians (*laziges*, *Roxolani*?), together with autochthonous populations – Romano-Dacians and free Dacians romanised to a certain degree. We believe that the „Limes” is referring to the defensive sistem formed out of those earthworks stretching across Banat, Crisana and the Hungarian Plain. We took into consideration also the evolution of the Limes in the IV-th century: distinct of the border (in an administrative concept), initially, then also in a geographical way starting with the reforms of Diocletian and Constantin I (Isaac 1988, 125-147).

b) For the term *Arcaragantes* (*Argaragantes*). Like in the case of the first term, it is also a composed word made out of two latin language terms. One of them, common to both terms, is associated by us with more terms: *arcarum* (G. Pl.) + *gentes* (N. Pl.) > *arcaragentes* > *arcaragantes* = the populations of the Arces, *arcariorum* (G. Pl.) + *gentes* (N. Pl.) > *arcaragentes* or (*cum*) *arcario* (Abl. Sing) + *gentes* (N. Pl.) > *arcaragantes* in the first case, the populations of the public cashiers or public extractors, in the second case, the populations of the money treasury, *arcerarum* (G. Pl.) + *gentes* (N. Pl.), *arcerae* (G. Sing) + *gentes* (N. Pl.) , (*cum*) *arcera* (Abl. sing) + *gentes* (N. Pl.) = the populations of the arceras; the populations of the arcera; *arcanae* (adj.) + *gentes* = the hidden populations, *arcere* (vb.) + *gentes* (N. Pl.) = the banished populations ?We explain the sence of the terms associated with the term *gentes* , accepting the C hypothesis, the populations of the arceras, of the arcera (see *arcera* -ae, a type of vehicle from the roman world). We do not exclude however the other hypotheses, except the last variant from the infinitiff of the verb *arceo*, -ere wich cannot explain the „linguistic evolution”.

We can conclude that both terms are latin-based compounds (in this case, nicknames), given by the Romans in the IV th century to some populations wich attracted the atention of the Roman Empire. The terms are in conection with the teritory inhabited – near the defensive sistem (in the case of the *Limigantes*), or with the way of life of the Sarmatians, „houses”, specific cariages (in the case of the *Argaragantes*). The linguistic mechanism of these two etymologies is not always clearly pointed out (in the case of the term *Arcaragantes* it seems obvious that the form *Argaragantes* appeared because of the confusion created by the fonetic similiarities between C and G), and it needs to be analysed and confirmed by linguists

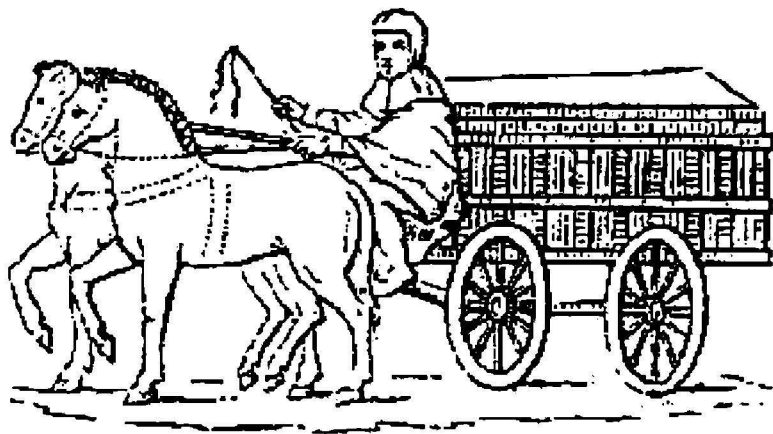

Fig. 1 Arcera (Apud A.Rich 1862 p.47)

STEMA FAMILIEI HUNIAZILOR PE O ARBALETĂ DIN SECOLUL AL XV-LEA

Augustin Mureșan

Stema Huniazilor – corbul cu inel în cioc – a fost reprezentată și pe arme de aruncare sau tragere la distanță cu săgeți, precum arbaletetele¹. În bogata colecție de arme a Muzeului Militar Național din București se află două arbalete de tip simplu datând de la mijlocul secolului al XV-lea². După detaliile de construcție ele au fost executate la Sibiu³ unde sunt atestați începând cu anii '70 ai secolului al XV-lea alături de alți meșteri producători de armament și cei care lucrau arbalete⁴. Una dintre aceste arbalete a aparținut familiei Huniazilor⁵. Ea a fost folosită de un arbaletier din garda⁶ acestei renumite familii⁷.

¹ În legătură cu modul de compunere și de folosire a unei arbalete, vezi: Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa, *Arme în muzeele din România*, Edit. Meridiane, București, 1973, p. 33.

² *Ibidem*, p. 33.

³ Despre arbaletele din vremea Huniazilor lucrate la Sibiu, vezi Nagy Géza, *Számszerijjak a Hunyadiak korából*, în „Archaeologiai Értesítő”, XXX, 1910, p. 423. În anul 1370 la Sibiu este amintit un armurier al orașului, vezi E. Sigerus, *Chronik der Stadt Hermannstadt*, Sibiu, 1930, p. 2; Bielz Julius, *Die Hermannstädter Armbrüste*, în „Mitteilungen aus dem Baron Brukenhalschen Museum”, IV, 1934, pp. 37-40; Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei Române, 1954, pp. 174-175. Breasla arcarilor este atestată în anul 1492. Meșterii arcari, în decursul secolului al XV-lea, au suferit o schimbare de specializare datorită modificării arsenalului de război și au trecut treptat la producerea de arbalete, de aceea nu întâlnim – nicăieri în documente vreo referire la breasla arbaletierilor, separată de cea a arcarilor. Concluzia logică este că meseriașii care lucrau arbalete erau organizați într-o bransă în cadrul breslei arcarilor, vezi Ioan Marian Țiplic, *Breslele armurierilor din Sibiu, Cluj și Brașov. Rolul lor în apărarea Transilvaniei de Sud. I. Breslele armurierilor din Sibiu și funcția lor militară*, în „Sargeția”, XXVI/1, 1995-1996, pp. 490-491; Idem, *Breslele producătorilor de armament din Sibiu (sec. XIV-XVI)*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane”, Sibiu, nr. V-VI, 1998-1999, pp. 137-138, nota. Acest ultim articol a fost publicat și în limba germană în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 41/1-2, 1998, pp. 63-73. În colecția de arme de la Muzeul Național din Sibiu s-au păstrat 25 de arbalete de la sfârșitul secolului al XV-lea. Ele sunt produse ale meșterilor de arbalete sibieni, deoarece pe ele este aplicată stema orașului Sibiu. Meșterii care lucrau arbalete (*sagitarii balistarum*) sunt pomeniți de pe la sfârșitul veacului al XIV-lea în mod sporadic, pentru ca în cel următor să fie atestați tot mai frecvent. Aceste arme de tras săgeți erau mai eficiente, mai precise decât arcurile și destul de complicate și pretindeau o tehnică mai avansată. Partea superioară, de care se prindea arcul și scheletul (patul), pe care era fixată săgeata, erau din material foarte flexibil, pentru ca prin întinderea arcului săgeata să aibă o viteză cât mai mare, vezi Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 174-175.

⁴ Vezi *Quellen zur Geschichte Hermannstadt aus sächsischen archiven. I. Rechnungen aus dem archiv der Stadt Hermannstadt*, Sibiu, 1889, p. 36 sqq.

⁵ Nagy Géza, *op. cit.*, pp. 423-424; Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa, *op. cit.*, p. 33.

⁶ Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa, *op. cit.*, p. 33.

⁷ În legătură cu originea și legenda istorică a familiei Corvineștilor vezi: George Barițiu, *Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, genealogia, faptele sale imortale*, în „Transilvania”, (Brașov), VI, nr. 5-17, 1873; P. Avram Teodor, *Legenda în legătură cu familia Huniade*, în “Amintirea lui Constantin Giurescu”, București, 1944, pp. 511-521; Marcel Romanescu, *Despre Corvinești*, în “Arhiva Genealogică Română”, 1, 1944, pp. 64-66; Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara și vremea sa*, Ediția a II-a, București, 1968, p. 42; Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa*, Cluj- Napoca, 1999; Szilagy Sandor, *A Magyar nemzet története*, IV, Budapest, 1896; Teke Zsuzsa, *Huniadi János és kora*, Budapest, 1980, p. 83; J. Held, *Huniadi: legend and reality*, Boulder, 1985; Kovács E. P., *A Hunyadi-család*, în „Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Matias királyi halálának 500.

Piesa în discuție este compusă dintr-un corp de lemn placat cu os pe margini și în centru, prevăzut cu un prag de fier pentru fixarea dispozitivului de armare a corzii și disc opritor tot din os, montat la un resort interior, în legătură cu pârghia de fier de la pat, care pune în funcțiune mecanismul de lansare a săgeții. Arcul puternic de lemn are capetele subțiate, ridicate și șanțuite, unde se fixează coarda groasă de cânepă⁸. Desigur prin vechimea, lucrătura, reprezentările artistice și a simbolului heraldic al familiei Huniazilor de pe suprafața ei, arbaleta la care ne referim este foarte valoroasă.

Pe toată suprafața brațului arcului de lemn al arbaletei sunt pictate în galben, pe fond negru, frumoase scene cinegetice⁹. Astfel pe partea inferioară a brațului drept apar doi vânători, unul armat cu suliță în mâna dreaptă iar în stânga, ține un corn și altul călare, cu spada în mână, urmărind în fuga calului un iepure încolțit de doi câini de vânătoare¹⁰.

Scena se înscrie într-un peisaj care reprezintă o « pădure » și este completată cu ornamente în spirală, între care se plasează, spre locul de împreunare a arcului cu corpul arbaletei, stema familiei Huniazilor¹¹. La capătul opus, un cap de căprioară și unul de vultur¹². Scena se repetă pe exteriorul acestui braț de arc. Pe partea interioară a brațului stâng, vânătoarea e completată cu urmărirea unui cerb, de către un vânător care poartă o suliță și corn de vânătoare iar în locul blazonului este plasat un leu¹³.

Dintre toate reprezentările aflate pe arbaletă ne-a atras atenția într-un mod deosebit stema familiei Huniazilor aflată pe unul din brațele arcului acestei arme. În cele ce urmează descriem acest interesant însemn heraldic de pe arbaletă în legătură cu familia Hunedoreștilor¹⁴.

Stema Huniazilor (Fig.1) se înfățișează astfel: în scut de factură central-europeană, pe fond de aur, apare reprezentat un corb negru, orientat spre dreapta, ținând în cioc un inel de aur cu piatra prețioasă în jos și stând pe un fragment de ramură groasă fasonată și desfrunzită, de aur. De o parte și de alta a păsării menționate, câmpul

---

évfordulojara”, Budapest, 1990, pp. 29-33; Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, pp. 28-29; *Istoria Românilor*, vol. IV, Edit. Enciclopedică, București, 2001, p. 339; Radu Lupescu, *Matthias Hunyadi: from the Family Origins to the Threshold of Power*, în „Matthias Corvinus, the King Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458-1490”, Exhibition Catalogue, Budapest History Museum, Budapest, 2008, pp. 35-49.

⁸ vezi: Nagy Géza, *op. cit.*, pp. 422-426. Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa *op. cit.*, p. 33.

⁹ vezi: Nagy Géza, *op. cit.*, p. 423/3 și p.424/4; Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa *op. cit.*, p. 33

¹⁰ Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa *op. cit.*, p. 33

¹¹ O asemenea reprezentare vezi la Nagy Géza, *op. cit.*, pp. 424/4 (desen) și la Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa, *op. cit.*, fig.140.

¹² Cristian Vlădescu, Carol König, Dan Popa, *op. cit.*, p. 33.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ În legătură cu stema Huniazilor vezi: Aurelian Sacerdoțeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah*, în "Revista Muzeelor", anul V, nr. 1, 1968, pp. 5-16; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 352, fig. 4, 5 și 6; Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, p.25; Tudor Radu Tiron, *O veche stemă a Transilvaniei în legătură cu heraldica familiei de Hunedoara*, în „Studii și materiale de istorie medie”, 21, 2003, pp. 229-256; Radu Lupescu, *A Hunyadi család cimereképe: a hallo*, în „Művelődés” (57), nr. 2, 2004, pp. 7-8.

scutului este împodobit după moda sfârșitului de secol XV, de câte un lujer cu frunze de acant, redat negru.

Stema familiei Huniazilor este aidoma cu reprezentarea din sigiliile utilizate în cancelaria voievodului Iancu de Hunedoara¹⁵. Stema de pe arbaletă datează din secolul al XV-lea ca și arma de luptă pe care s-a reprezentat.

Blazonul de pe această arbaletă descris mai sus ne arată cărei familii aparține această armă de luptă din epocă. Prezența simbolului heraldic al Corvineștilor pe această piesă muzeală ne amintește de originile și trecutul glorios al acestei familii.

LE BLASON DE LA FAMILLE HUNYADI SUR UNE ARBALÈTE DU XV- ÈME SIÈCLE

Resume

L'auteur présente un blason de la famille Hunyadi représenté sur une arbalette du XV-ème siècle.

Dans le bouclier, sur un fonds d'or, on y a représenté un corbeau noir, dirigé vers la droite, qui tient dans le bec un bague d'or et il reste sur une branche éfeuillée.

La présence du symbol héraldique sur l'arbalète nous souvenons des origines et de passé glorieux de cette famille.

Fig. 1

---

¹⁵ Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 25.

În iunie 1462, în contextul mării invazii otomane în Țara Românească, condusă de însuși sultanul Mehmed II (1451-1481) împotriva lui Vlad Țepeș (1448, 1456-1462, 1476), se consuma primul asediul al Chiliei de către Ștefan cel Mare (1457-1504). Imposibilitatea luării cu asalt a cetății de la gurile Dunării și rănirea la gleznă a domnului Moldovei au dus la eșecul acțiunii.

Asediul Chiliei din vara anului 1462 constituie un moment deosebit de controversat al politicii externe a lui Ștefan cel Mare, având în vedere contextul internațional în care s-a produs, motiv pentru care el s-a aflat constant în atenția specialiștilor¹, care au căutat să ofere un răspuns acțiunii domnului Moldovei. Noi înșine ne-am oprit recent asupra lui, succint însă, în două dintre lucrările noastre, prilej cu care l-am abordat prin prisma raporturilor conflictuale dintre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș dintre 1457 și 1462². Dată fiind însă importanța momentului și continuarea controversei am considerat util să reluăm discuția, la un nivel mult mai extins, în prezentul material.

Contextul internațional și problema Chiliei.

Punct strategic de o importanță deosebită, care permitea controlul asupra gurilor Dunării, Chilia era în egală măsură și un important debarcaș comercial, centrul de la gurile fluviului fiind terminalul unui important drum comercial ce tranzita teritoriile românești din și înspre Marea Neagră și de aici mai departe în restul bazinului pontic, Strâmători și Levant sau spre Europa Centrală și Nordică. Însemnătatea strategică și comercială a Chiliei explică, de altfel, și interesul deosebit pe care i l-au arătat, atât cele două state românești, cât și de puterile din zonă interesate în stăpânirea gurilor Dunării și a bazinului vest-pontic, Imperiul Otoman, Ungaria și Polonia, care și-au disputat stăpânirea asupra lui.

La mijlocul secolului al XV-lea, dubla importanță strategică și economică (comercială) a orașului-port de la gurile Dunării era foarte bine cunoscută tuturor protagoniștilor. Spre exemplu, Konstantin Mihailovic de Ostrovica, fost ienicer în armata turcă în timpul evenimentelor din 1462, relatează că, la un moment dat, în urma eșecului înregistrat în Țara Românească, sultanul Mehmed II le-ar fi spus apropiaților săi: „*Atâta vreme cât Chilia și Cetatea Albă le țin în stăpânire românii, iar ungurii Belgradul sârbesc, noi nu putem avea nicio biruință*”³. Însuși Ștefan va sublinia peste ani importanța cetății. Astfel, în scrisoarea sa către dogele și Senatul Venetiei, din 8 mai 1477 el arată că „*aceste două ținuturi (Chilia și Cetatea Albă, n.n.) sunt Moldova toată*” și că „*Moldova cu aceste ținuturi este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia*”⁴.

¹ O prezentare a întregii bibliografii a problemei este imposibil de prezentat în situația prezentă. Precizăm că toate monografiile consacrate domniei lui Ștefan cel Mare sau politicii externe a domnului Moldovei includ asediul Chiliei.

² V. Mărculeț, *Relațiile moldo-muntene dintre 1457-1462. Între colaborare politică și confruntare militară*, în *Carpica*, XXXV, 2006, p. 103-109 (în continuare: *Relațiile moldo-muntene dintre 1457-1462*); Idem, *Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș – adversari ireconciliabili*, în *Historia*, VII, 2007, 62, p. 64-66 (în continuare: *Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș*).

³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I (ed. M. Holban), București, 1968, p. 128.

⁴ *Documente privitoare la istoria românilor* culese de E. de Hurmuzaki, vol. VIII: *1376-1650*, București, 1894, p. 25, doc. XXVII.

Așa cum se știe, Chilia fusese cedată în 1448 de Petru II (1448-1449) lui Ioan (Iancu) de Hunedoara, la data respectivă guvernator al Ungariei, drept mulțumire pentru sprijinul acordat la ocuparea tronului. Nu insistăm asupra problemelor legate de această componentă a politicii externe a Moldovei, limitându-ne doar la a sublinia faptul că respectiva cesiune teritorială a fost acceptată de toți domnii Moldovei până la Ștefan cel Mare⁵.

Alianța cu Polonia din 1459, și opțiunea pentru tabăra polono-otomană, i-a permis lui Ștefan cel Mare să redeschidă problema Chiliei. Ca urmare, încă din anul următor, acțiunile politice ale domnului Moldovei vor arăta „fără îndoială manifestarea hotărârii lui Ștefan de a reintra în stăpânirea Chiliei”⁶.

Angajarea lui Ștefan de partea alianței polono-otomane, aflată în opoziție cu alianța ungaro-munteană a deteriorat grav relațiile dintre domnul Moldovei și Vlad Țepeș. Acest lucru apare ca evident din înțelegerea încheiată la 1 octombrie 1460 de sașii și secuii din Transilvania cu Vlad Țepeș. În baza înțelegerii, cele „șapte plus două scaune ale sașilor, de asemenea și orașul Brașov cu Țara Bârsei și orașul Sibiu”, împreună cu secuii se angajau să-i acorde domnului Țării Românești „un ajutor de patru mii de oameni înarmați” în cazul unui atac survenit „din partea turcilor sau al țării Moldovei”⁷.

La cumpăna anilor 1461-1462, odată cu declanșarea luptei antiotomane de către Vlad Țepeș, care atacă garnizoanele otomane de pe linia Dunării inferioare și nimicește infiltrațiile turcești de la nord de fluviu, încalcând în timpul acestor operațiuni militare, inclusiv teritoriile aflate sub jurisdicția lui Ștefan de la nord de brațul Chilia. Ca urmare, a acestei acțiuni militare, susțin unii specialiști, opinie cu care suntem absolut de acord și pe care o împărtășim, „acionând însă temporar la frontierele de sud ale Țării Moldovei și într-o regiune asupra căruia se exercita sau se exercitase stăpânirea acesteia, raidul distrugător al oștii lui Vlad Țepeș, mai ales că va fi fost însoțit de excese și provocări, n-a putut fi interpretat decât ca o materializare a ostilității față de Ștefan cel Mare, așa cum s-a și întâmplat”⁸. Rezultatul acțiunii domnului muntean s-a materializat în deteriorarea ireversibilă a raporturilor moldo-muntene, ostilitatea dintre cei doi domni devenind ireconciliabilă.

Semnificativ din acest punct de vedere este faptul că, în replică, la începutul anului 1462, domnul Moldovei se orientează decis spre alianța polono-otomană. La 2 martie 1462 el presta un nou omagiu vasalic regelui Poloniei Cazimir IV, care tocmai încheiase o convenție cu Imperiul Otoman. În jurământul prestat cu acest prilej regelui Poloniei, Ștefan se angaja față de suzeranul său că „nu vom înstrăina nici o țară, nici un ținut, nici un oraș și nici un feud fără voința și fără învoirea anume a pomenitului domn și crai al nostru și a Coroanei, prin nici un

⁵ Pentru discuțiile asupra acestei probleme, vezi: N. Grigoraș, *Țara românească a Moldovei până la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Iași, 1978, p. 166-173; Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 53-55.

⁶ Ș. Papacostea, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei. 1457-1504*, București, 2003, p. 32 (în continuare: *Ștefan cel Mare*).

⁷ G. Gündisch, *Vlad Țepeș und die sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, VIII, 1969, 6, p. 992; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Sechster Band: 1458-1473, Bukarest, 1981, p. 91, doc. 3237: „Item 2° optat ipse dominus wayda a septem et duarum sedium Saxonibus, item civitate Brasso cum terra Burcza ac civitate Cybiniensi quod quicumque ab aliquibus partibus puta Turcorum sew terre Moldavie vel quibuscumque aliis hominibus dempto hoc regno Hungarie inimicicias haberent, ex tunc postquam requisiti per ipsum dominum wayvodam fueritis, in sui subsidium quatuor milia hominum armatorum dare deberetis unacum Syculis; ipse eciam dominus wayda ad consimilia facere se promittit”.

⁸ Pentru discuțiile asupra acestor aspecte, vezi: L. Șimanschi, D. Agache, *Un deceniu de ostilitate moldo-ungară, 1460-1469*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în istorie*, Sf. Mănăstire Putna, 2004, p. 334-345.

mijloc; dimpotrivă, dacă ceva din acestea s-ar fi înstrăinat, pe acelea vrem să le câștigăm înapoi și le vom câștiga”⁹. Care sunt teritoriile vizate de Ștefan, documentul nu precizează explicit, dar având în vedere cesiunile teritoriale la care fusese obligată Moldova în perioada anterioară domniei sale, suntem de acord cu acei specialiști care consideră că textul jurământului este o aluzie directă la Chilia și la teritoriul său. Mai trebuia doar așteptat momentul prielnic atacării puternicei cetăți de la gurile Dunării. Acesta avea să vină în iunie 1462, când în contextul mării invazii otomane în Țara Românească, condusă de însuși sultanul Mehmed II împotriva lui Vlad Țepeș, se producea primul asediul al Chiliei de către Ștefan cel Mare.

Atacarea Chiliei nu a fost deci, consecința unei decizii ad-hoc a lui Ștefan, ci a reprezentat o acțiune perfect calculată, ce a constituit punctul culminant al conflictului ce l-a opus pe cei doi domni români. Însăși momentul ales pentru declanșarea operațiunilor militare împotriva Chiliei, când Vlad Țepeș se afla angajat cu majoritatea covârșitoare a forțelor sale în luptele pentru anihilarea invaziei otomane, fiindu-i imposibil, astfel, să intervină eficient în sprijinul cetății¹⁰, pledează în favoarea opiniei noastre.

Asediul Chiliei (iunie 1462) – acțiune antimunteană sau antiotomană a lui Ștefan cel Mare?

Operațiunile militare pentru cucerirea Chiliei au fost declanșate de Ștefan cel Mare în aprilie-mai 1462. La 22 aprilie, domnul era încă la Suceava de unde emitea un act, păstrat doar parțial, al cărui conținut este greu de precizat¹¹. Trei săptămâni mai târziu, la 15 mai, îl regăsim pe Ștefan la Bacău, unde, în plin marș spre sud, spre gurile Dunării, emite un act de confirmare a unei dării și a unei vânzări de moșie¹². După această dată, pe toată durata verii anului 1462, până la mijlocul lunii septembrie, când domnul era din nou la Suceava, cancelaria Moldovei își întrerupe emisiunea de documente.

La mijlocul lunii iunie, domnul Moldovei în fața cetății de la gurile Dunării. Timp de câteva zile, forțele sale asediază fără succes Chilia, concomitent cu un corp expediționar otoman, până în data de 22 ale aceleiași luni, când, imposibilitatea luării cu asalt a cetății insulare și rănirea la gleznă a domnului au dus la eșecul acțiunii, acesta fiind silit să ridice asediul și să se retragă.

Identificarea cetății atacate de Ștefan reprezintă o primă controversă pe care o pune problema abordată de noi. În opoziție cu ceilalți specialiști, care identifică cetatea cu vechea cetate insulară, Nicolae Iorga susține că cetatea atacată de Ștefan se afla pe malul stâng al brațului Chilia, pe locul unde domnul Moldovei va ridica ulterior Chilia Nouă. Ca urmare conchidea el, Ștefan „s-a oprit înaintea Chiliei, înaintea cetății celei noi, făcută de ungurii lui Iancu-vodă pe uscat, în fața ostrovului pe care se înălțau încă ruinele negre ale vechii Chilii sau Licostomului gonevezilor”¹³.

⁹ Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică, Sf. Mănăstire Putna, 2004, p. 341.

¹⁰ L. Chalcocondil, *Expuneri istorice* (ed. V. Grecu), București, 1958, IX, unde susține că în fața atacului moldo-otoman împotriva Chiliei, Vlad Țepeș „împărținu-și armata în două, o parte o avea cu sine, iar cealaltă parte a trimis-o contra domnului Bogdaniei Negre (Moldovei, n.n.), ca să-l respingă”. (în continuare: Chalcocondil).

¹¹ *Documente privind istoria României. Veacul XIV, XV. A. Moldova*, vol. I (1384-1475), București, 1954, p. 318, doc. 383.

¹² *Ibidem*, p. 319, doc. 384.

¹³ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1985, p. 109 (în continuare: *Ștefan cel Mare*). Pentru ridicarea noii cetăți Chilia de către Ștefan cel Mare, vezi: Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei* (ed. M. Scarlat), București, 1978, p. 53: „Vă leato 6987 [1479] iunie 22 au început Ștefan vodă a zidi cetatea Chiliei și

Cum au evoluat concret evenimentele în această perioadă este greu de precizat, întrucât cronicile contemporane sunt foarte reținute în informații, ele limitându-se exclusiv la consemnarea atacului asupra cetății și la rănirea lui Ștefan¹⁴. Atitudinea lor se explică prin aceea că fiind cronici de curte ele aveau menirea de a-l glorifica pe domn motiv pentru care eșecurile sale sunt minimalizate sau, pur și simplu, omise, cum este cazul celui de la Chilia din iunie 1462. Rămânând la această problemă, constatăm că nici lucrările cronicarilor din secolele XVII-XVIII, deși unii dintre ei au folosit surse variate în redactarea lor, nu aduc mai multe informații și precizări cu privire la evenimentele din iunie 1462¹⁵.

Asediul Chiliei din iunie 1462 ridică o serie de probleme privitoare la factorii care l-au determinat pe Ștefan să întreprindă acțiunea sa militară. Absența oricăror informații în sursele contemporane cu privire la acest aspect a determinat și formularea unor răspunsuri diferite din partea istoricilor, fapt ce a adâncit și mai mult controversa.

Spre exemplu, cronicarii moldoveni din secolele XVII-XVIII au pus acțiunea lui Ștefan cel Mare pe firea războinică și pe caracterul său sângeros. Promotorul acestei teorii a fost, în a doua jumătate a secolului al XVII, Grigore Ureche care, în al său *Letopiseț al Țării Moldovei*, susține: „*Scrie letopisețul cel moldovenescu că fiindu Ștefan vodă om războinic și de-a pururea trăgându-l inima spre vărsare de sânge, nu peste vreme multă [...] să sculă den domnia sa [...]. În al șaselea an a domniei lui Ștefan vodă, în anii 6970 [1462] iulie 22, lovire pre Ștefan vodă cu o pușcă în gleznă la cetatea Chiliei*”¹⁶. Cronicarii moldoveni care i-au succedat în secolul următor i-au preluat și perpetuat teza, cu diferența că datează asediului Chiliei, un an mai târziu, în iulie 1463¹⁷. Motivele care i-au condus la această datare ne rămân însă complet necunoscute.

Cât de reale sunt aceste informații nu știm. Dacă avem însă în vedere faptul că inițiatorul acestei teorii a fost Gr. Ureche care, în scrierile sale, se arată complet ostil lui Ștefan cel Mare și politiciii promovate de acesta, suntem în măsură să afirmăm că veridicitatea lor este

---

o au sfârșit-o într-aceiași an, iulie 16”. Chiar dacă considerăm termenul de o lună pentru ridicarea cetății, ca fiind prea scurt, considerăm totuși că informația furnizată de Gr. Ureche cu privire la ridicarea Chiliei Noi de către Ștefan cel Mare în anul 1479, nu poate fi pusă însă la îndoială.

¹⁴ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan (ed. P.P. Panaitescu), București, 1959, p. 7, 16: „*În anul 6970 [1462], iunie 22, au lovit cu tunul pe Ștefan voievod la cetatea Chiliei (Letopisețul anonim al Moldovei)*”; p. 29: „*3-lea. 6970 [1462]. În luna iunie ziua 22, atunci a venit Ștefan voievod în fața Chiliei și nu a putut s-o dobândească, ci a fost împușcat de o bombardă la glezna stângă, apoi a plecat de la Chilia (Cronica moldo-germană)*”; p. 44, 49: „*În anul 6970 [1462] iunie 22, l-au lovit cu tunul în gleznă la cetatea Chiliei (Letopisețul de la Putna Nr. 1)*”; p. 56, 61: „*În anul 6970 [1462] iunie 22, au lovit cu tunul pe Ștefan voievod în gleznă, la cetatea Chiliei (Letopisețul de la Putna Nr. 1)*”; p. 70: „*Și în anii 6970 [1462] iuniii 22 [și] mergând la Chilia, au împușcat pre Ștefan voievod în gleznă (Traducerea românească a letopisețului de la Putna)*”; p. 169, 178: „*Anul Domnului 6970 [1462] iunie 22, l-au lovit cu pușca pe Ștefan voievod ungurii din Chilia*” (*Cronica moldo-polonă*) (în continuare: *Cronicile slavo-române*); I.C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942, p. 37, 60: „*6970 [1462]. În luna iunie, în ziua de 22, veni Ștefan vodă la Chilia și nu putu s-o cucerească, numai fu împușcat cu o pușcă la glezna stângă. Se întoarse atunci de la Chilia*”.

¹⁵ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 38: „*În al șaselea an a domniei lui Ștefan vodă, în anii 6970 [1462] iulie 22, lovire pre Ștefan vodă cu o pușcă în gleznă la cetatea Chiliei*”; N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1701*, în *Idem, Opere*, vol. I, Iași, 1976, p. 107; A. Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, I, București, 1993, p. 56.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ N. Costin, *op. cit.*, p. 107: „*Iară în șeasa ai a domniei sale, în cursul anilor de la zidirea lumii 6971 [1463], iuli 22, au lovit cu o pușcă în gleznă pe Ștefan vodă la cetatea Chiliei*”; A. Uricariul, *op. cit.*, p. 56: „*Iară în al 6 [lea] an a domniei sale, în anul 6971 [1463], iul[ie] 22, au lovit cu o pușcă în gleznă pre Ștefan vodă la cetatea Chiliei*”.

extrem de îndoielnică. În ceea ce-i privește pe continuatorii și compilatorii săi, singura lor vină este aceea de a fi preluat și perpetuat, complet necritic, informațiile transmise de înaintașul lor.

Foarte probabil, veridicitatea discutabilă a informațiilor transmise de cronicarii moldoveni din secolele XVII-XVIII i-a determinat pe istoricii moderni și contemporani să nu le acorde prea mare credit. De altfel, nici aceștia nu au ajuns la un punct de vedere unitar cu privire la factorii care au determinat atacarea Chilieii de către Ștefan cel Mare, în iunie 1462. Majoritatea opiniilor exprimate de ei converg, în general, spre o singură direcție: că tentativa lui Ștefan de a ocupa Chilia a fost consecința directă a unor necesități de stat, în primul rând, aceea de a preîntâmpina riscul ca acest important punct strategic și debușeu comercial să cadă în mâinile turcilor¹⁸.

Analizate cu atenție toate aceste opinii își relevă o anumită doză de subiectivitate: o încercare de a justifica, într-o măsură mai mare sau mai mică, actul controversat al lui Ștefan cel Mare din iunie 1462. În ceea ce ne privește, fără a intra într-o polemică sterilă, considerăm totuși că este greu de explicat cum necesitatea satisfacerii acestui imperativ de politică externă a domnului Moldovei a devenit atât de presant, până la a nu putea fi amânat, tocmai în momentul atacului otoman împotriva Țării Românești. Consumată, însă, într-un asemenea moment dificil pentru statul muntean, îndeosebi, și pentru întreaga lume românească nord-dunăreană, în ansamblul său, atacarea Chilieii de către Ștefan în timpul campaniei sultanale din Țara Românească rămâne, dincolo de factorii obiectivi sau subiectivi care au determinat-o, asupra cărora ne vom opri pe parcursul lucrării, o acțiune, cel puțin, controversată.

Un alt aspect controversat al problemelor generate de atacul asupra Chilieii, întreprins de Ștefan în 1462 este statutul juridic al cetății de la gurile Dunării. Determinată direct de acesta este identificarea statului – Țara Românească sau Ungaria – împotriva căruia a fost îndreptată acțiunea militară a domnului Moldovei.

Informațiile cuprinse în unele cronici din secolul al XV-lea – *Cronica moldo-polonă*, o *Historia Turcorum* sau *Expunerile istorice* ale lui Laonikos Chalkokondylas – referitoare la apartenența Chilieii stau la baza apariției acestei controverse. Astfel, în timp ce prima dintre cele două lucrări susține că în iunie 1462 „*l-au lovit cu pușca pe Ștefan voievod ungurii din Chilia*”¹⁹, cea de-a doua afirmă că domnul Moldovei „*a mers și s-a războit să ia cetatea Chilia, care era a lui Vlad*”²⁰, iar Laonikos Chalkokondylas relatează că turcii și moldovenii au decis „*să impresoare orașul așa numit Chilia, al lui Vlad de la gura fluviului*”²¹.

Informații asemănătoare ne oferă și o cronică poloneză tardivă din secolul al XVII-lea, *Cronica Moldovei de la Cracovia*. Referindu-se la posesiunea asupra Chilieii, această sursă consemnează că „*Radu, fratele lui Vlad se dădu astfel de partea turcilor, promițând să le fie*

---

¹⁸ Pentru diferitele opinii exprimate, vezi: A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, București, 1986, p. 253-254; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV: *Cavalerii*, București, 1937, p. 138; Idem, *Chestiunea Dunării*, Iași, 1998, p. 228; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 2004, p. 31; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1991, p. 53; Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, Iași, 1999, p. 427; A. Gheată, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în vol. *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, București, 1974, p. 112-113; I. Cupșa, *Ștefan cel Mare*, București, 1974, p. 38-39; Gh. Duzinchevici, *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 1973, p. 39-40; E. Stoian, *Vlad Țepeș. Mit și realitate istorică*, București, 1989, p. 101; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1979, p. 58-59.

¹⁹ *Cronicile slavo-române*, p. 169, 178.

²⁰ P.P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în sec. al XV-lea și problema Chilieii*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 107.

²¹ Chalcocondil, IX.

tributar, și închină turcilor această parte a Moldovei, cu Chilia și Cetatea Albă”²². Făcând abstracție de inexactitățile cuprinse în cronică, care însă nu au implicații asupra problemei analizate de noi, constatăm că și această sursă atribuie Chilia Țării Românești.

Plecând de la aceste informații, specialiștii care s-au ocupat de problema Chilieii au emis păreri diferite: după unii, cetatea a aparținut Ungariei, după alții Țării Românești. Majoritatea au conchis însă că în 1462, Chilia era inclusă în sistemul unui *condominium* maghiaro-muntean în cadrul căruia poziția preeminentă revenea Ungariei. Ca urmare, deși cei mai mulți dintre ei consideră că acțiunea lui Ștefan a fost îndreptată împotriva Ungariei, totuși, forțați de evidență, ei admit că ea l-a afectat indirect și pe Vlad Țepeș²³.

În opoziție cu aceștia, există și unii istorici, este adevărat mult mai puțini, care consideră categoric că acțiunea militară a lui Ștefan cel Mare, ce viza cucerirea Chilieii, a fost îndreptată împotriva lui Vlad Țepeș. Asemenea opinii, destul de nuanțate de altfel, au fost exprimate de Aurel Decei, Alexandru V. Boldur sau Bogdan T. Câmpina și Marcu Berza. Spre exemplu, în timp ce A. Decei identifică în atacarea Chilieii de către Ștefan „o acțiune antițepeșească” a domnului Moldovei²⁴, din punctul de vedere al lui Al. V. Boldur, Ștefan cel Mare „luptă cu Vlad Țepeș pentru a lua cetatea Chilia, cedată principelui muntean de unguri”²⁵, pentru ca B. T. Câmpina și M. Berza să considere că „intervenția domnului Moldovei împotriva lui Vlad Țepeș, într-o vreme când ostirea turcească se afla încă pe teritoriul Țării Românești, arată, totuși, limitarea înțelegerii politice a lui Ștefan”²⁶.

În sfârșit, unii istorici, abordând problema de pe poziții mai radicale, au văzut în atacul lui Ștefan asupra Chilieii un veritabil act de trădare a lui Vlad Țepeș. O asemenea opinie au exprimat R. Florescu și R.T. McNally, care susțin că în vara anului 1462, în contextul invaziei otomane în Țara Românească, „la apelul de ajutor făcut de Dracula (Vlad Țepeș, n.n.) vărului său, Ștefan, acesta a răspuns prin trădare. În luna iunie, domnitorul moldovean a atacat importanta cetate românească de la Chilia, dinspre nord; simultan, puternice forțe turcești au atacat-o dinspre sud. Acest extraordinar asalt dublu nu a avut succes. Turcii au abandonat asediul și au pornit spre obiectivul de bază – Târgoviște. În ceea ce îl privește pe Ștefan, acesta a fost rănit de focurile maghiare foarte precise trase din interiorul cetății și s-a retras în Moldova”²⁷.

În ceea ce ne privește, admitem și noi că acțiunea lui Ștefan, care a urmărit cucerirea Chilieii, a fost îndreptată împotriva lui Vlad Țepeș. Raționamentul pe care ne bazăm această concluzie este relevant de evoluția evenimentelor din anii 1461-1462. După succesul campaniei din iarna anilor 1461-1462 și eliminarea prezenței otomane de la Dunărea de Jos, Vlad Țepeș și-a asumat sarcina apărării întregii linii a Dunării inferioare până la vărsarea în Marea Neagră, prilej cu care și-a instaurat controlul și asupra unei fășii de teritoriu de la nord de brațul Chilia care, teritorial și politic se afla sub jurisdicția lui Ștefan. Statutul de vasal al Imperiului Otoman și al Poloniei al lui Ștefan, precum și acela de adversar declarat al domnului muntean și al

²² *Cronica Moldovei de la Cracovia. Secolul XIII-începutul secolului XVII* (ed. C. Rezachevici), București, 2006, p. 106, 141 (în continuare: *Cronica Moldovei de la Cracovia*).

²³ A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 253-254; N. Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 105, 109-110; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 427; I. Nistor, *op. cit.*, p. 53; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 108; A. Gheață, *op. cit.*, p. 108; L. Șimanschi, D. Agache, *op. cit.*, p. 342 etc.

²⁴ A. Decei, *Istoria Imperiului Otoman până în 1656*, București, 1978, p. 117.

²⁵ Al. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 166.

²⁶ B. Câmpina, M. Berza, în *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 494.

²⁷ R. Florescu, R.T. McNally, *În căutarea lui Dracula. O istorie adevărată a lui Dracula și a legendelor cu vampiri*, București, 1992, p. 61-62.

suzeranului acestuia, Mathias Corvin, au fost probabil factorii care au cântărit decisiv în decizia lui Vlad Țepeș de a ocupa sudul teritoriilor dintre Prut și Nistru, act ce a determinat riposta militară a domnului Moldovei. Acesta a așteptat însă momentul favorabil declanșării acțiunii sale: angajarea forțelor lui Vlad Țepeș în luptele cu turcii din vara anului 1462, fapt care-l împiedica pe domnul Țării Românești să poată răspunde eficient atacului său²⁸.

Fără îndoială, în contextul politico-teritorial de la Dunărea de Jos din iarna anilor 1461-1462, în perspectiva confruntării decisive cu turcii, cu acordul suveranului său, Vlad Țepeș și-a asumat și sarcina apărării Chiliei, care era astfel inclusă în sistemul defensiv al Țării Românești. În aceste condiții, garnizoana maghiară a cetății a fost, cu certitudine, întărită cu importante contingente muntene. Cum nu dispunem de nici o informație cu privire la vreo măsură întreprinsă de Mathias Corvin cu scopul întăririi apărării cetății în fața pericolului otoman, acțiune care fără nici o îndoială nu a putut fi neglijată, conchidem că această sarcină i-a revenit lui Vlad Țepeș. În urma acestor măsuri, raportul de forțe în sistemul *condominium*-ului maghiaro-muntean exercitat asupra Chiliei înregistra o semnificativă modificare în favoarea Țării Românești, ceea ce a atras după sine și o modificare, în același sens a jurisdicției exercitate asupra cetății. După părerea noastră, la acest nou statut juridic al Chiliei, survenit după campania lui Vlad Țepeș din iarna anilor 1461-1462, fac referire sursele care menționează cetatea de la gurile Dunării sub jurisdicția domnului muntean. Chiar și în eventualitatea în care cetatea va fi rămas în continuare sub stăpânire maghiară, acțiunea lui Ștefan are aceeași semnificație. Atacând un aliat al domnului muntean care deținea o poziție-cheie în sistemul defensiv al Țării Românești, domnul Moldovei nu făcea decât să aplice o grea lovitură acțiunii antiotomane a lui Vlad Țepeș²⁹.

În concluzie, conchidem noi, atacul lui Ștefan împotriva Chiliei, consumat exact în momentul invaziei otomane în Țara Românească, a fost clar îndreptat împotriva lui Vlad Țepeș. Dacă el ar fi vizat Ungaria, cum consideră majoritatea specialiștilor, de ce el nu s-a produs înainte sau după încetarea invaziei otomane împotriva domnului muntean, ci nu odată cu acesta?

De altfel, tocmai această simultaneitate a atacului lui Ștefan asupra Chiliei cu campania sultană împotriva Țării Românești a dat naștere unei alte controverse legate de acțiunea militară a domnului Moldovei din iunie 1462. Ea ridică o altă problemă, cel puțin la fel de importantă, aceea dacă Ștefan cel Mare a acționat independent împotriva Chilie în iunie 1462 sau în colaborare cu turcii.

Majoritatea covârșitoare a surselor de care dispunem în prezent, și avem aici în vedere cronicile moldovenești din secolele XV-XVIII nu fac nici o referire la vreo colaborare moldo-otomană în iunie 1462 în scopul cuceririi Chiliei; dar nici nu o neagă în vreun fel. Acest lucru nu trebuie să surprindă deoarece, cronicile scrise la curtea domnului Moldovei au fost redactate în ultima parte a domniei sale, când acesta se afirmase ca un campion al luptei antiotomane, situație în care nu puteau emite informații privind colaborarea sa cu turcii în epoca anterioară angajării în frontul antiotoman. În ceea ce-i privește pe cronicarii secolelor XVII-XVIII, aceștia nu au făcut decât să preia informațiile furnizate de cronicile din secolele anterioare care le-au servit ca surse de bază.

Cu totul diferit au înregistrat însă evenimentele din vara anului 1462 unele surse externe. Astfel, două izvoare contemporane, provenite, unul din aria de civilizație greco-

²⁸ V. Mărculeț, *Relațiile moldo-muntene dintre 1457-1462*, p. 106; Idem, *Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș*, p. 65.

²⁹ *Ibidem*, p. 106-107; *Ibidem*.

bizantină, celălalt din cea italiană, sunt categorice în a afirma și susține o colaborare politico-militară între Ștefan cel Mare și Mehmed II în vederea cuceririi cetății de la gurile Dunării.

Un prim set de informații în acest sens ne este oferit de cronicarul bizantin Laonikos Chalkokondylas în lucrarea sa, la care am făcut referire mai sus. După ce subliniază faptul că în primăvara-vara anului 1462 Ștefan cel Mare era în război cu Vlad Țepeș, cronicarul bizantin relatează că domnul Moldovei, „*trimițând soli la împăratul Mehmet, îl chema să vină și spunea mereu că e gata să se ridice cu război și el. Împăratului îi părea bine de vorbele acestui domn și l-a îndemnat să facă așa, încât generalul său comandant să se unească pe fluviu cu comandantul flotei și să impresoare orașul numit Chilia, al lui Vlad de la gura fluviului. Așadar, acest domn, adunându-și oastea țări, a plecat în grabă spre flota împăratului de-a dreptul la orașul Chilia, cu gândul să facă legătura cu comandantul flotei. Și după ce s-a unit cu oastea împăratului, au impresurat amândoi orașul și bătăndu-l mai multe zile, au fost respinși și au pierdut câțiva oameni. Dar cum nu le mergea bine cu cucerirea orașului, s-au retras acum amândoi*”³⁰. Un al doilea set de informații referitoare la atacul moldo-otoman asupra Chilieii provine dintr-un raport adresat la 28 iulie 1462 de bailul venețian la Constantinopol, Paolo Barbarigo, autorităților Serenissimei. În raportul său, bailul venețian consemnează că „*flota sultanului, împreună cu domnul Valahiei Inferioare (Moldovei, n.n.), merse să lovească cetatea Lycostomo (Chilia, n.n.), în jurul căreia stătu opt zile, și n-au putut face nimic, și au murit mulți azapi și s-au întors cu rușine și învinși*”³¹.

Majoritatea istoricilor români care au abordat problema asediului Chilieii din iunie 1462, au respins orice colaborare moldo-otomană în scopul cuceririi cetății³². Argumentele lor, în general, derivate din politica antiotomană a lui Ștefan cel Mare, nu sunt, după părerea noastră, suficient de convingătoare. Mai mult chiar, unii dintre contestatorii colaborării moldo-otomane la asediul Chilieii în iunie 1462 au mers până acolo încât au emis ipoteza că trupele otomane care asediau cetatea au fost respinse de trupele lui Ștefan, care a încercat apoi să o cucerească. Principalul artizan al acestei teze este istoricul N. Grigoraș, care susține: „*În prima jumătate a lunii iunie, detașamente din oastea Moldovei, aflate în apropierea Chilieii au respins infanteria marină turcească debarcată în apropierea portului. Atacul turcesc a durat opt zile, dar cu ajutorul ostașilor moldoveni, garnizoana cetății i-a respins [...]. După respingerea infanteriei marine turcești de sub zidurile Chilieii, Ștefan cel Mare a încercat să cucerească cetatea, dar a trebuit să se retragă neavând armament de asediu și pentru că la un atac personal, dat în fruntea ostașilor, a fost rănit de o armă la glezna piciorului stâng (22 iunie 1462)*”³³.

După părerea noastră, o asemenea derulare a evenimentelor, precum cea realizată de N. Grigoraș este categoric exclusă. Pe de-o parte, pe plan intern, pozițiile domnului încă nu erau

³⁰ Chalcocondil, IX.

³¹ Apud N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 125 și n. 1.

³² A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 254; I. Minea, *Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului*, București, 1914, p. 64; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 138; Idem, *Ștefan cel Mare*, p. 100-110; Idem, *Istoria armatei românești*, p. 63; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 427; M. Neagoe, *Ștefan cel Mare*, București, 1970, p. 44; N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 62-63; C.A. Stoide, *Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”* din Iași, XV, 1978, p. 31-32; A. Gheață, *op. cit.*, p. 112-113; Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 39-40; I. Cupșa, *op. cit.*, p. 38-39; E. Stoian, *op. cit.*, p. 101; Al. Gh. Savu, *Ștefan cel Mare. Campanii*, București, 1982, p. 39; Cf. I. Ursu, *op. cit.*, p. 31, unde identifică ca posibile chiar două atacuri turcești asupra Chilieii, primul „*încă în luna mai când a trebuit să aibă loc trecerea numeroasei armate*”, iar al doilea în vară, când „*e posibil ca la reîntoarcere în vară – flota turcească să fi încercat să cucerească Chilia, – sau să fi făcut o simplă demonstrație contra garnizoanei ungurești din cetate*”.

³³ N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, p. 59-60.

deplin consolidate iar țara încă nu dispunea de resursele care să-i permită angajarea militară împotriva Imperiului Otoman. Pe de altă parte, cadrul internațional era complet ostil derulării unei asemenea acțiuni: Ungaria era ostilă Moldovei; Polonia era aliata Imperiului Otoman, care la data respectivă nu se afla prins în nici un alt conflict de anvergură în măsură să-l oblige să-și dividă forțele. De altfel, o victimă a acestui cadru internațional ostil a fost însuși Vlad Țepeș care, „*declanșând ostilitățile cu Imperiul Otoman tocmai în momentul în care acesta nu era supus la nici o presiune din exterior*” s-a văzut pus în situația de a se confrunța singur cu întreaga putere a turcilor care „*erau liberi să acționeze militar așa cum doreau*”³⁴.

În opoziție cu specialiștii care contestă o colaborare politico-militară moldo-otomană în iunie 1462, există însă și unii istorici care susțin existența unei colaborări moldo-otomane, dinainte stabilite, îndreptate împotriva lui Vlad-Țepeș. Chiar dacă concluziile acestor specialiști sunt aceleași, totuși, opiniile lor cunosc unele nuanțări, în sensul că unii dintre aceștia afirmă direct colaborarea moldo-otomană, alții doar indirect.

Între exponenții primei categorii de opinii se numără A. Decei, R. Florescu și R.T. McNally. Primul dintre aceștia susține că „*timp de vreo lună au avut loc mai multe hărțuieli, dar nu s-a ajuns la o bătălie desfășurată, căci în același timp, Țepeș trebuie să facă față și atacurilor oștilor lui Ștefan cel Mare – la hotar și la Chilia, unde Ștefan este rănit la picior, la 22 iunie –, de conivență, de astă dată, cu Mehmed al II-lea, într-o acțiune antițepeșească coordonată dinainte prin solii*”³⁵. La rândul lor, R. Florescu și R.T. McNally exprimă o opinie asemănătoare formulând concluzia că „*în luna iunie, domnitorul moldovean a atacat importanta cetate românească de la Chilia, dinspre nord; simultan, puternice forțe turcești au atacat-o dinspre sud. Acest extraordinar asalt dublu nu a avut succes*”³⁶.

Dintre opiniile reprezentanților istoriografiei românești care susțin indirect colaborarea lui Ștefan cel Mare cu turcii la asediul Chilieii le pe cele ale lui Șerban Papacostea și Ioan Toderașcu. În opinia lui Ș. Papacostea, acțiunea culminantă în cadrul conflictului dintre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș „*a fost asediul cetății Chilia, în luna iunie 1462; desfășurat concomitent cu asediul naval al turcilor, atacul lui Ștefan urmărea, în conformitate cu angajamentul asumat la 2 martie 1462 și foarte probabil și cu conținutul acordului tucro-polon, să readucă Chilia în stăpânirea Moldovei*”³⁷. La rândul său, I. Toderașcu, conchide că, „*sprrijinit de Polonia și încadrându-și acțiunea în convenția turco-polonă, Ștefan deschide ostilitățile în vederea recuperării Chilieii [...]. Acțiunea culminantă în cadrul acestui conflict a fost asediul Chilieii, de fapt dublul ei asediu dinspre mare al turcilor, iar dinspre uscat al lui Ștefan*”³⁸.

După părerea noastră, pentru a oferi un răspuns pertinent la această problemă, considerăm că se impune, cel puțin, o succintă analiză, atât a informațiilor de care dispunem, cât și a evenimentelor politice și militare consumate în primăvara-vara anului 1462 la Dunărea de Jos. În ceea ce privește sursele, considerăm că, dacă informațiile oferite de Laonikos Chalkokondylas pot fi suspectate de lipsă de veridicitate, nu același lucru se poate afirma însă și despre raportul bailului venețian Paolo Barbarigo, care este un act oficial, redactat de

³⁴ E. Denize, *Țările Române și Veneția. Relații politice (1441-1541). De la Iancu de Hunedoara la Petru Rareș*, București, 1995, p. 39-40.

³⁵ A. Decei, *op. cit.*, p. 117.

³⁶ R. Florescu, R.T. McNally, *op. cit.*, p. 61-62.

³⁷ Ș. Papacostea, *Ștefan cel Mare*, p. 34; Idem, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în Idem, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p. 143.

³⁸ I. Toderașcu, în *Istoria românilor*, vol. IV: *De la universalitatea creștină la Europa „patriilor”*, București, 2001, p. 367-368.

diplomatul venețian pe baza unor informații obținute de la o sursă sigură și directă: cancelaria otomană. În favoarea veridicității raportului bailului venețian, pledează însăși seriozitatea și scrupulozitatea diplomaților republicii în redactarea actelor oficiale care nu-și permiteau să-și dezinformeze superiorii oferindu-le informații false sau neverificate, că atât mai mult cu cât pe baza lor Serenissima își concepea propria politică externă. Pe baza acestor informații pe care le considerăm ca fiind absolut veridice, luând în calcul faptul că Ștefan era parte a înțelegerilor turco-polone și că domnul Moldovei și-a sincronizat perfect acțiunile împotriva Chilieii cu cele ale corpului expediționar otoman care a atacat cetatea, considerăm că teza colaborării acestuia cu turcii în vara anului 1462 apare ca absolut plauzibilă. De altfel, angajarea lui în cadrul alianței polono-otomane nu face decât să-i sporească veridicitatea. În sfârșit, un simplu paralelism între acțiunea lui Ștefan din iunie 1462 și cucerirea Chilieii, în aceeași calitate de vasal al polonilor și turcilor, în ianuarie 1465, conferă și mai multă consistență tezei privind o colaborare moldo-otomană în iunie 1462.

Analiza celor două evenimente ne permite constatarea că nici acțiunea din iunie 1462, nici cea din ianuarie 1465 nu au fost dezaprobrate de Imperiul Otoman, iar domnul Moldovei nu a avut de suferit nici o repercusiune din pricina lor din partea turcilor. Dacă cele două acțiuni ale sale ar fi fost ostile otomanilor, considerăm că o ripostă otomană ar fi fost de neevitat. Mai mult chiar, Mehmed II nu a revendicat Chilia atât timp cât Ștefan a continuat să-i rămână, cel puțin formal, vasal fidel, recunoscându-i suzeranitatea și plătindu-i tributul³⁹, respectiv până după anul 1470.

În **concluzie**, atacul lui Ștefan cel Mare împotriva cetății Chilia, în iunie 1462, reprezintă momentul culminant al conflictului dintre domnul Moldovei și Vlad Țepeș, domnul Țării Românești, declanșat în condițiile opțiunilor diferite de politică externă făcute de cei doi domni între 1459-1461: Ștefan s-a orientat spre alianța polono-otomană; Vlad Țepeș a optat pentru alianța antiotomană alături de Ungaria. Acțiunea sa nu a fost una întâmplătoare, ci una premeditată produsă într-un moment dificil pentru domnul Țării Românești. Derulat simultan și în colaborare cu unul întreprins de o parte a forțelor otomane îndreptate împotriva Țării Românești, atacul lui Ștefan cel Mare împotriva Chilieii, indiferent dacă cetatea era apărată de o garnizoană maghiară, sau aparținea lui Vlad Țepeș, a fost îndreptat împotriva domnului muntean, care primea astfel o grea lovitură exact în momentul când forțele sale erau angajate total în acțiunea de anihilare a agresiunii otomane.

**LE SIÈGE DE KILIA (JUN 1462) –
INTÉRÊT D’ETAT OU L’AGRESSION D’ETIENNE LE GRAND CONTRE VLAD L’EMPALEUR?
Résumé**

L’engagement d’Etienne le Grande à côté d’alliance polonoise-ottomane (1459) et l’alliance de Vlad l’Empaleur et l’Hongrie (1460) ont provoqué une situation conflictuelle entre les deux états, situation dont les actes de politique extérieure de les deux princes regnants entre 1460 et 1462 l’ont augmentée de plus. Dans ce contexte le siège échoué de Kilia en juin 1462 a constitué l’apogée du conflit moldavo-valaque, où au fond de la campagne ottomane en Valachie, Etienne le Grand a essayé conquérir la cité en collaboration avec un groupement des forces ottomanes.

---

³⁹ Cf. Cronica Moldovei de la Cracovia, p. 106, 141, unde relatează că „Ștefan voievodul Moldovei [...] observând că la Chilia toată suflarea era pentru regele Cazimir, luă acest loc. Împăratul turc aflând această știre, încurajat de Radu, declară război lui Ștefan, care știu să-l oprească în curând, plătind tributul și justificând luarea Chilieii”.

În rândurile de mai jos, continuăm descrierea unor tipare sigilare bisericesti sătești și parohiale păstrate în colecția de tipare sigilare a Direcției Județene Arad a Arhivelor Naționale¹. Așa cum am menționat în prima parte a studiului nostru² sigiliile și tiparele sigilare ale bisericilor sătești și parohiilor au fost relativ puțin cercetate de către specialiști³. Atenția lor s-a îndreptat mai mult asupra sigiliilor altor instituții ecleziastice⁴ și ale unor înalți prelați⁵ etc.

---

¹ Vezi: Magdalena Kovacs, *Colecția de sigilii a Filialei Arhivelor Statului-Jud. Arad*, în "Ziridava", VI, 1976, p. 502; Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p.100.

² Pentru prima parte a studiului, vezi Augustin Mureșan, Ioan Popovici, *Tipare sigilare bisericesti din colecția Direcției Județene Arad a Arhivelor Naționale*, în "Istorie și spiritualitate ortodoxă în Episcopia Aradului (1706-2006)", Arad, 2006, pp. 247-261.

³ În acest sens, vezi: Nicolae Grămadă, *Vechi sigilii bisericesti bucovinene*, în "Glasul Bucovinei", Cernăuți, 1939; Viorica Cernătescu, *O matrice sigilară deosebită a bisericii Madona Dudu din Craiova*, în "Mitropolia Olteniei", XXXII, 7-8, 1980, pp. 651-652; Ieremia B. Ghita, Fabian M. Polgar, *Vechi sigilii bisericesti ale unor parohii din jurul Oraviței*, în "Mitropolia Banatului", 35, nr. 5-6, 1985, pp. 335-337; Bujor Dulgău, *Sigiliile instituțiilor sătmărene din secolele XVI-XIX*, Edit. Muzeului sătmărean Satu Mare, 1997, pp.210-268; Ioan Sabău Lucaci, *Peceți și amprente sigilare parohiale din Banat*, în "Altarul Banatului", anul VIII (XLVII), serie nouă, nr. 1-3, 1997, pp.135-145; Augustin Mureșan, *Câteva tipare sigilare provenind de la biserici sătești din Moldova*, în "Ziridava", 2000, 22, pp.365-374; Augustin Mureșan, Ioan Popovici, *Un tipar sigilar al bisericii din comuna Almaș, județul Arad*, în "Studii de știință și cultură", Anul II, nr. 3,4 (6, 7), septembrie-decembrie, 2006. "Vasile Goldiș" University Press, Arad, pp. 160-161.

⁴ În legătură cu sigiliile unor instituții ecleziastice, vezi: Victor Brătulescu, *În chestiunea pecetei mănăstirii Neamțului*, în "Cercetări Istorice", XVIII, 1943, pp. 447-448; Jakó S., *Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în "Documente privind Istoria României", *Introducere*, II, 1956, pp. 604-605; Emil Vărtosu, *Sigilii împărțite și sigilii sătești*, în "Studii și cercetări de numismatică", I, 1956, pp. 257-360; Idem, *Note și discuții sigilografice*, în "Studii și cercetări de numismatică", III, 1960, pp. 531- 533; Gh. Lițiu, *O controversă privind numele și sigiliul Consistoriului de la Oradea*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1970, 88, pp.1228-1232; Dan Cernovodeanu, Ioan N. Mănescu, *Noile steme ale județelor și municipiilor din R. S. România. Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale și municipale românești*, în „Revista Arhivelor”, anul LI, XXXVI, nr. 1-2, 1974, pp. 21-23; Dan Cernovodeanu, *Heraldica bisericască în Țările Române*, în "Biserica Ortodoxă Română", 93, nr. 7-8, 1975, pp. 962-968; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Edit. științifică și enciclopedică, Bucurerști, 1976, pp. 238-241; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, pp. 178-188; Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Edit. JIF, 1994, pp. 162-165; Marius Porumb, *Sigiliul mănăstirii Vadului*, în "Buletinul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, Filiala Cluj- Napoca", 1995-1996, 1-2, pp. 131-134; Bujor Dulgău, *Sigiliile ale locurilor de adevărate aplicate pe documente sătmărene*, în "Satu Mare-Studii și comunicări", 14, 1997, pp. 133-140; Petronel Zahariuc, *Note de sigilografie ecleziastică moldovenească*, în "Herb", I (VI), 1-2, 1999, pp. 171-182; Ion Bica, *Cinstirea Maicii Domnului pe teritoriul României în lumina documentelor arheologice, sigilografice și epigrafice (sec. X-XIII)*, în "Argesis, Studii și comunicări,

Sigiliile ecleziastice se numără printre cele mai vechi în ansamblul izvoarelor sigilografice românești. Sigiliile bisericesti sunt foarte numeroase. Ele sunt izvoare istorice sfragistice valoroase care pot contribui la cunoașterea mai amănunțită a istoriei instituțiilor ecleziastice locale.

Tiparele sigilare pe care le prezentăm sunt confecționate din alamă, având formă ovală sau rotundă. Ele au mânerul contopit cu rondela sigilară. La unele, mânerul din lemn care lipsește se înmănușa sau înfileta la prelungirea metalică a piesei sigilare.

În emblemele din câmpul sigilar s-au gravat scene din iconografia religioasă sau sfinți protectori, cărora le-a fost închinat și hramul bisericii din localitatea respectivă.

Legenda însemnelor sigilare s-a scris circular pe un singur rând, în limba română, cu litere latine sau cu caractere chirilice⁶. Textul legendei conține *apelativul sigilar* (PECETUL, PECETEA, PECEATA, SIG., SIGIL.), *denumirea instituției* (S.B.=SFINTEI BISERICI; BISERICII; BISEAR.PAROH.=BISERICII PAROHIALE; PAROH. ȚERKVE =PAROHIEI BISERICII), *hramul bisericii* (AH.=A HRAMULU), *confesiunea* (DE L. G. N. U.=DE LEGE GRECO-NEUNITĂ; G. RĂSĂRIT.=GRECO-RĂSĂRITENE; GR. ORT.ROMÂN=GRECO-ORTODOXE ROMÂNE), termenul generic menționând *localitatea* (K. = COMUNA).

Textul cuprinzând acești termeni este plasat la marginea spațiului sigilar, uneori separat de câmpul sigilar prin cercul liniar al exergăi. Pentru o mai bună încadrare a legendei s-au folosit diferite prescurtări ale unor cuvinte, iar începutul și sfârșitul legendei este delimitat de o cruce, steluță, frunzulițe, două puncte etc.

La unele biserici din secolele XVIII-XX dispărute din zonă încă nu li se cunoaște în mod sigur hramul sau defel⁷. În lipsa altor izvoare istorice cu ajutorul sigiliilor și tiparelor sigilare putem afla din emblema din câmpul sigilar hramul bisericii la acea dată⁸. În cazul existenței izvoarelor documentare referitoare la hramul bisericii, izvoarele sigilare pot confirma faptul că este vorba despre acel hram.

---

seria Istorie", XII, 2003, pp.137-144; Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Edit. Istros, Brăila, 2005, pp.325-335; Augustin Mureșan, *Scena învierii lui Iisus Hristos pe tiparul sigilar din 1828 al mănăstirilor din Moldova închinat Sfântului Mormânt*, în „Teologia”, Anul XI, nr. 2 (2007), Arad, pp. 232-236.

⁵Vezi: Jakó S., *op.cit.*, p. 618; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanu*, în „Mitropolia Olteniei”, XVIII, nr. 9-10, 1966, pp. 838-841; Dan Cernovodeanu, Ioan N. Mănescu, *op. cit.*, pp. 21-23; Dan Cernovodeanu, *Heraldica bisericească...*, pp. 966-968; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii...*, pp. 237-240; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică...*, pp. 180-182; Petronel Zahariuc, *op. cit.*, pp. 181-182; Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române...*, pp. 325-335.

⁶ Vezi: Magdalena Kovacs, *op. cit.*, p. 502.

⁷ A se vedea, tabelul cu bisericile dispărute (sec.XVIII-XX), la: Pavel Vesa, *Biserici de mir...*, pp. 203-209.

⁸ Denumirea hramului “ Întâmpinarea Domnului” purtat de biserica de lemn din Păiușeni a fost identificat de către preotul dr. Pavel Vesa cercetând documentele păstrate și tiparul sigilar provenind de la această biserică păstrat la Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale ((în continuare prescurtat: D. J. A. A. N.), *colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inventar 404, vezi Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, Edit. Gutenberg, Arad, 1997, p. 57 și 95 cu nota 367; Idem, *Biserici de mir arădene între tradiție și modernitate*, Edit. Mirador, Arad, 2000, p. 155; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 645, cu nota 1114. Tiparul sigilar al bisericii de lemn din Păiușeni a fost prezentat în prima

Actele emise de către aceste instituții ecleziastice locale erau întărite cu peceti în ceară, fum sau tuș, iar acest lucru necesita confecționarea unor tipare sigilare proprii care să le individualizeze. În ceea ce privește tehnica de execuție a tiparelor sigilare prezentate de noi, ele sunt gravate în incizie și excizie.

Prezenăm mai jos descrierea și reproducerea a 6 tipare sigilare aflate în colecția arhivelor arădene selectate într-o ordine arbitrară.

1. *Biserica de lemn din Buteni* s-a sfințit în 1728, cu hramul “Bunavestire”⁹. De-a lungul anilor devenind neîncăpătoare, la 2 august 1787, prin protopopul Gavril Bucatoș al Butenilor, parohia a cerut domnului de pământ un teren pentru construirea unei biserici, pentru care s-a primit aprobarea de la guvern la 14 octombrie 1794¹⁰. În 1802, protopopul sfințea noua biserică de zid. De la această instituție ecleziastică a ajuns până la noi un tipar sigilar confecționat din alamă¹¹. Rondela sigilară a tiparului are o formă rotundă (35 mm) și este lucrată în incizie. Înălțimea piesei sigilare este de 50 mm.

În imagine (Fig.1) scena religioasă “Bunavestire”. În dreapta Maria, reprezentată în picioare, aureolată, poartă tunică și mantie, cu mâinile încrucișate la piept ascultă vestirea Arhanghelului Gavril. În stânga Arhanghelul, înfățișat în picioare, aureolat, poartă tunică peste care are o dalmatică și ține în mâna stângă o ramură de crin și mâna dreaptă parțial ridicată. Dedesubt o terasă cu vegetație.

În exerga formată din două cercuri liniare s-a scris legenda cu litere majuscule în limba română: + SIGIL. OFIC. PAROCHIAL GR. ORT. ROMÂN DIN BUTTYN (BUTENI). Tiparul sigilar datează din prima jumătate a secolului XX.

2. *Biserica din Chier* cu hramul “Adormirea Maicii Domnului” a fost ridicată începând din 1886, lucrările fiind terminate după numai doi ani¹². De la această biserică provine un tipar sigilar¹³. El este confecționat din alamă, are o formă rotundă (33 mm) și este lucrat în excizie. Înălțimea piesei sigilare este de 47 mm.

În câmpul sigilar (Fig.2) s-a reprezentat scena Adormirea Maicii Domnului, hramul bisericii. În partea de jos s-a înfățișat Maica Domnului, întinsă pe catafalc. Dincolo de catafalc, la mijloc, Iisus Hristos. În dreapta și stânga acestuia, grupul Sfinților Apostoli. Legenda s-a scris în limba română cu litere majuscule: SIG. OFIC. PAR. GR. ORT. ROM. DIN KURTAKER (CURTACHERIU). Începutul și sfârșitul legendei este marcat de o steluță. Tiparul sigilar datează din prima jumătate a secolului XX.

---

parte a studiului nostru, vezi Augustin Mureșan, Ioan Popovici, *Tipare sigilare bisericesti din colecția...*, p. 258, fig. 11.

⁹ Silviu Dragomir, *Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și Aradului în veacul XVIII*, în „Foaie Diecezană” (Caransebeș), nr. 9, din 1 martie 1909, p.5; *Tabel statistic-șematism*, în „Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic”, Arad, 1984, p. 85; Pavel Vesa, *Biserici de lemn...*, p. 29; Idem, *Biserici de mir...*, pp. 115-116; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie...*, p. 587.

¹⁰E. Greuceanu, *Un important fond de documente referitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, în „Mitropolia Banatului”, XXXV, nr. 7-9, 1985, p. 495.

¹¹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, *colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inv. 104.

¹² Vezi *Tabel statistic-șematism...*, p. 87; Pavel Vesa, *Biserici de lemn...*, p. 32; Idem, *Biserici de mir...*, p. 118; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie...*, p. 593.

¹³ D. J. A. A. N., *colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inv. 301.

3. *Biserica de lemn din Văsoaia* cu hramul “Adormirea Maicii Domnului” exista din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind menționată pentru prima dată în 1755¹⁴. De la această biserică s-a păstrat un tipar sigilar confecționat din alamă¹⁵.

Rondela sigilară are o formă oval-verticală (40 mm x 35 mm) lucrată în incizie. Înălțimea piesei sigilare este de 75 mm.

În emblemă (Fig.3) s-a gravat scena religioasă: Adormirea Maicii Domnului. În centru Maica Domnului întinsă pe catafalc cu mâinile încrucișate la piept. Dincolo de catafalc, Iisus, iar de o parte și de alta grupul Sfinților Apostoli.

Legenda s-a scris cu litere chirilice: PECETUL S.(FINTEI) B.(ISERICI) A. H.(RAMULUI) A.(DORMIREA) N.(ĂSCĂTOAREI) DE D(U)MN(EZEU) DIN K.(OMUNA) VĂSOAIA: Tiparul sigilar datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

4. *Parohia Pădureni* este atestată pentru prima dată în anul 1700¹⁶ și nu putea avea decât o biserică de lemn. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea biserică a fost înlocuită cu actuala biserică de piatră, cu hramul “Sf. Mc. Gheorghe”¹⁷. De la această biserică prezentăm un tipar sigilar¹⁸ confecționat din alamă și are o formă ovală (36 mm x 33 mm). Însemnul sigilar este lucrat în incizie. Înălțimea piesei : 60 mm.

În imagine (Fig.4) scena: Sfântul Gheorghe omorând balaurul. Sfântul Gheorghe este înfățișat ecvestru, nimbă, purtând mantie, orientat de la stânga spre dreapta, ținând cu ambele mâini sulița cu care străpunge gura balaurului. Balaurul este reprezentat sub formă de dragon. Mantia fluturând de pe umerii sfântului militar, împreună cu redarea picioarelor și a cozii calului dau dinamism imaginii reprezentate.

Legenda s-a scris cu litere majuscule chirilice: PECETEA BISEAR.(ICII) PAROH.(IALE) DE. L.(EGE) G.(RECO) N.(E) U.(NITĂ) A ERDIOHEA. Începutul și sfârșitul legendei este marcat de o frunzuliță. Piesa sigilară datează din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

5. O veche biserică de piatră este atestată documentar în 1755, la Năllac, cu hramul “Sf. Ierarh Nicolae”. Din cauză că era veche și a faptului că era ruinată credincioșii și-au construit o altă biserică, din lemn, dar care în 1759, nu era încă terminată. Cu timpul devenind neîncăpătoare, biserică a fost înlocuită cu o alta de piatră, menținând hramul celei vechi, a cărei construcție a fost încheiată în anul 1829¹⁹. De la această biserică ni s-a păstrat un tipar sigilar confecționat din alamă²⁰. El are o formă ovală (39 mm x 37 mm) și este lucrat în incizie. Înălțimea piesei sigilare este de 65 mm.

¹⁴ S. Dragomir, *op. cit.*, în „Foaie Diecezană” (Caransebeș), nr. 9, din 1 martie 1909, p. 6; În 1901 biserică avea același hram, vezi *Tabel statistic-șematism...*, p. 85-86; Pavel Vesa, *Bisericele de lemn...*, p. 75; Idem, *Biserici de mir...*, p. 179; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie...*, p. 679.

¹⁵ D. J. A. A. N., *Colecția de tipare sigilare (Sigilii)*, nr. inv. 405.

¹⁶ Ștefan Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului* (lucrări mss) păstrată la Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române din Arad), vol. I, f. 212.

¹⁷ Ștefan Lupșa, *op. cit.*, f. 212; În 1936 biserică avea același hram, vezi *Tabel statistic-șematism...*, p. 82; Pavel Vesa, *Biserici de lemn...*, pp. 56-57; Idem, *Biserici de mir...*, p. 125; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie...*, p. 645.

¹⁸ D.J.A. A. N., *Colecția de tipare sigilare (Sigilii)*, nr. inv. 102.

¹⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, din 1 februarie 1909, nr. 5,,p. 3; Vezi *Tabel statistic-șematism...*, p. 84; Pavel Vesa, *Biserici de lemn...*, p. 55; Idem, *Biserici de mir...*, p. 153; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie...*, p. 642.

²⁰ D.J.A. A. N., *Colecția de tipare sigilare (Sigilii)*, nr. inv. 308.

În câmpul sigilar (Fig. 5) s-a înfățișat Sfântul Ierarh Nicolae, în picioare, are pe cap mitră, poartă sacoș, felon și omofor. Cu mâna dreaptă ține Evanghelia, iar cu stânga cârja arhierescă.

Legenda: PECETUL BISERICII G. (RECO) RĂSĂRIT.(ENE) DIN NĂDLAC. Tiparul sigilar poate fi datat ca fiind din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

6. Biserica ortodoxă cu hramul “Înălțarea Domnului” din satul Pesac, județul Timiș a fost construită între anii 1806-1811²¹. De la această biserică provine un tipar sigilar²² confecționat din alamă. El are o formă ovală (38 mm x 32 mm) și este lucrat în incizie. Înălțimea piesei sigilare este de 55 mm.

În emblemă (Fig.6) scena: “Înălțarea Domnului”. Legenda este scrisă cu litere chirilice: PECIATĂ.PAROH. ȚERKVE. PESACICHIA. Tiparul sigilar datează din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

CHURCH SEAL PATTERN FROM THE COLLECTION OF THE ARAD COUNTY DIRECTORSHIP OF THE NATIONAL ARCHIVES

Abstract

The authors present several seal patterns originating from village churches and orthodox parishes from the Arad area. They are made of yellow brass and have an oval or round shape. The symbols to be²³ found in the seal patterns represent scenes from the religious iconography or guardian saints, to whom the patron of the church from the respective locality was dedicated.

---

²¹ Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului.. Cartea VI, Comuna și bisericile din Pesac, Timișoara, 1936*, p. 575-576.

²² D.J.A. A. N., *Colecția de tipare sigilare (Sigilii)*, nr. inv. 103.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Studiul de față își propune să realizeze din perspectivă demografică o „analiză transversală”¹, o analiză de moment, pentru orașul cameral Arad în anii 1767-1768. La baza cercetării stau două documente² care se află în fondul Primăriei Municipiului Arad din cadrul Direcției Județene a Arhivelor Naționale Arad. Aceste documente conțin în principal date cu caracter statistico-demografic pe baza cărora pot fi prezentate aspecte legate de unele comportamente demografice în Arad.

Studierea variațiilor demografice este utilă și necesară pentru a înțelege cât mai deplin modificările intervenite în istorie³. Demografia, la fel ca alte discipline sau științe, are instrumente de cercetare, concepte și metode proprii, utile în evidențierea diferitelor relații cauzale și nu în ultimul rând în înțelegerea, dincolo de evenimente, a istoriei tradiționale.

Înmulțirea documentelor cu caracter statistic și nu numai își are explicația în tot ceea ce s-a întâmplat în Arad de-a lungul secolului al XVIII-lea. Pacea de la Karlowitz din 1699 a însemnat pentru orașul Arad trecerea „*de iure*” sub dominație habsburgică. Momentul marchează începutul unei etape de evoluție de aproximativ un secol în urma căreia orașul a parcurs un proces de transformare și de modernizare. Aradul a devenit astfel o localitate importantă în zonă atât din punct de vedere demografic, cât și din punct de vedere economic.

Actul de naștere al orașului modern a fost cel din 6 octombrie 1702, cunoscut sub numele de *Freiheits Punkten*⁴. Imediat și-au intrat în atribuții primii demnitari. Primar a devenit Iosif Hammerl, iar funcția de prefect cameral a deținut-o administratorul domeniilor erariale, De Culm Herdegen⁵. Pe lângă primar mai funcționau doi consilieri, un jude și un notar. De acum înainte instituțiile orașului s-au diversificat și s-au înmulțit activitățile cu caracter economic. Mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Aradul a dobândit caracteristicile unui oraș modern. Magistratul orașului și autoritățile centrale au luat sau au impus măsuri dintre cele mai diverse în încercarea de a înlătura arbitriul și de a introduce norma și legea în mai toate domeniile.

În secolul al XVIII-lea politica populaționistă a Imperiului habsburgic avea nevoie de o evidență cât mai aproape de realitate a supușilor săi. Cunoașterea exactă a numărului și a calității supușilor, a averii lor erau necesare pentru previzionarea veniturilor, dar și pentru optimizarea politicii sociale a imperiului. Mai ales în timpul împărătesei Maria Tereza (1740-1780) s-au manifestat preocupări în acest sens.

Populaționismul a fost o componentă a doctrinei și practicii mercantiliste, potrivit cărora capacitățile de performanță ale statului depindeau de numărul supușilor. Tocmai de aceea a fost o expresie a etatismului secolului al XVIII-lea, un instrument al

¹ V. Trebici, *Demografia*, București, 1979, p. 47.

² D.J.A.N. Arad *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 5/1767, 4/1768.

³ Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 8.

⁴ O. Lakatos, *Arad Története*, Arad, 1881, I, p. 47; G. Somogyi, *Arad Szabad Kiraly Varos Leirása*, Arad, 1913, p. 3.

⁵ M. Kovacs, *Organizarea administrației orășenești în Arad și Caransebeș în perioada 1699-1918 și arhivele create, în Culegere de referate. Sesiunea 1969*, București, 1971, p. 33.

monarhiei luminate în promovarea politicii sale reformiste, pentru asigurarea unui anumit raport de forțe în plan social și politic, favorabil principiilor sale modernizatoare⁶. Preocupările în acest sens s-au manifestat și în fostul comitat Arad și, se subînțelege, în orașul Arad. Mai ales începând cu anul 1741 s-au realizat zeci de conscripții și recensăminte, tabele cu contribuabilii și liste cu indicarea averii, toate regăsindu-se în fondurile D.J.A.N. Arad.

Am ales pentru studiul de față două documente inedite din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Primul⁷ este un document care în 58 de file conține în formă tabelară informații despre locuitorii Aradului, numărul și sexul copiilor, alte persoane aflate în întreținere, numele născuților, copiii decedați, căsătoriile. Din păcate, aceste informații nu sunt complete pentru toate etniile și confesiunile existente în orașul Arad în 1767. Al doilea document⁸ are 4 file, este în limba latină și conține o situație statistică centralizată privind populația orașului cameral Arad pe baza criteriului confesional, iar în cadrul confesiunilor populația e împărțită pe categorii sociale. Avem astfel date despre născuții, decedații, veniții, plecații și căsătoriile din acel an. La final există un tabel sumativ cu toți locuitorii orașului în funcție de confesiune, iar în cadrul fiecărei confesiuni – structura pe sexe și pe vârste.

Pentru conscripția din 1767 sunt trecute în tabele două categorii de populație: cei care aveau domiciliu/gospodărie proprie și cei care apar sub denumirea de „*incolo non domiciliati*”, adică locuitori ai orașului, dar fără casă proprie.

Tabel 1. Numărul de familii și de gospodării din Arad în 1767

	Număr de familii	Număr de membri
Cu locuință	1055	4364
Fără Locuință	286	916
Total	1341	5280

Cei din prima categorie sunt în număr de 1055 și cred că putem afirma cu certitudine că acesta era și numărul de case care existau în orașul Arad la 1767. Cei fără gospodărie proprie erau în număr de 286 și reprezentau tot atâtea familii care conviețuiau în cadrul altor locuințe. Din această perspectivă situația este apropiată de anul 1774, când în orașul Arad se aflau 1100 case în care conviețuiau 1249 familii⁹.

Tabel 2. Tabel comparativ pentru anii 1767 și 1774

Anul	Număr de familii	Număr de case	Media de familii într-o casă
1767	1341	1055	1,27
1774	1249	1100	1,13

Cele 45 de case în plus, dar și cele 92 de familii în minus, ne demonstrează cel puțin o îmbunătățire a confortului locativ urban care nu trebuie trecută cu vederea.

În ceea ce privește aceste conviețuiri, avem de-a face cu un fenomen destul de frecvent în epocă, atunci când fiii cei mari, după căsătorie, rămâneau deseori, temporar sau definitiv, în cadrul casei părintești. La această concluzie ne duce și faptul că în

⁶ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 31.

⁷ D.J.A.N. Arad, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 5/1767.

⁸ *Ibidem*, dosar 4/1768.

⁹ O. Lakatos, *op. cit.*, II, p. 219.

cadru conscrierii nu există o rubrică separată pentru adulții din familie, în afara celor doi sau, după caz, a unuia din părinți. Celelalte rubrici se referă la copiii sub 15 ani și la slujitorii de sex masculin – *famuli* și de sex feminin – *ancillae*, din cadrul gospodăriilor. La o analiză sumară s-ar putea spune că acei „*incolo non domiciliati*” sunt de fapt slujitorii/servii din cadrul gospodăriilor. Din document reiese însă foarte clar că numărul servilor din cele 1055 de familii este de 368, în timp ce numărul celor fără domiciliu este de 916. Pe lângă aceasta, cei fără domiciliu sunt trecuți în tabel cu aceeași rubricatură ca și „proprietarii”. Astfel putem observa că unele dintre familiile celor fără domiciliu aveau la rândul lor slujitorii sau servii proprii, acesta fiind încă un argument în favoarea ideii că cei fără domiciliu nu pot fi asimilați categoriilor inferioare care apar în document sub numele de *famuli* sau *ancilla*.

În cifre absolute, numărul locuitorilor în Arad la 1767 este de 5280, din care 2823 (53,46%) de sex masculin și 2457 (46,54%) de sex feminin, procente care în termenii demografiei moderne denotă un „excedent” al bărbaților destul de mare (6,92%).

Tabel 3. Repartiția populației pe sexe în 1767

	Adulți	Copii	Servi	Total	%
Populația de sex masculin	1275	1244	304	2823	53,46%
Populația de sex feminin	1312	1013	132	2457	46,54%
Total	2587	2257	436	5280	100%

În ce privește numărul adulților, acesta era de 3023 (1579 de sex masculin și 1444 de sex feminin), în timp ce numărul copiilor sub 15 ani era de 2257, adică 42,75%¹⁰.

Tabel 4. Repartiția populației în funcție de vârstă la 1767 și 1768

Anul	Adulți	%	Copii	%	Total populație
1767	3023	57,25%	2257	42,75%	5280
1768	3085	57,62%	2269	42,38%	5354

Acest procent al „populației tinere”, care a fost aproape identic și în anul următor, este în măsură să ne facă să înțelegem mai bine creșterea demografică importantă din anii care au urmat. Într-o imaginară piramidă a populației am putea constata „baza solidă” a unei astfel de construcții grafice pentru orașul Arad în 1767. Din perspectivă demografică, semnificațiile fundamentale ale vârstei, în special a celei tinere, se referă la capacitatea de procreație, iar acest fapt este cel mai bine exemplificat dacă amintim că în 1777 orașul Arad avea 8153 locuitori¹¹.

Practic, în doar 10 ani, populația orașului Arad a crescut cu 2873 de locuitori, iar în procente cu 54,41%. A fost în mod evident o situație specială, ale cărei explicații le găsim, pe lângă alți factori, și în structura pe vârste a populației orașului, așa cum a

¹⁰ În secolul al XIX-lea procentul populației 0-14 ani în Arad avea valori cuprinse între 30-33%. Vezi: C. Pădurean, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad, 2003, p. 259.

¹¹ I. Tolan, *File din istoria Aradului*, Culegere de texte îngrijită de H. Medeleanu și C. Tolan, București, 1999, p.15; O. Lakatos, *op. cit.*, II, p. 54.

fost ea în 1767. Afirmația se sprijină pe faptul că o astfel de „explozie demografică” într-un timp atât de scurt nu a mai avut loc în deceniile care au urmat. Știm că în 1827 orașul avea 13824 locuitori¹², deci creșterea față de 1777 a fost de 41%, dar în decurs de 50 de ani. Creșterea populației orașului cu 54,41% în decurs de zece ani este greu de imaginat că s-ar putea datora doar sporului natural, oricât de tânără era populația Aradului în acea perioadă. Aceasta ar fi însemnat un spor natural mediu anual de 287 persoane. Cifra este în mod evident mult prea mare, luând în considerare faptul că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când populația orașului a crescut de la 32725 locuitori¹³ în 1869 la 53903 locuitori¹⁴ în 1900, creșterile datorate sporului natural se situau în medie în jurul valorii de 200 de persoane pe an¹⁵.

Chiar dacă nu există informații despre vreun transfer masiv de populație în Arad în perioada 1767-1777, nu putem să nu introducem în ecuația discuției problema sporului migrator. Dezvoltarea orașului în general, diversificarea activităților economice și nu în ultimul rând ridicarea noii cetăți reprezintă tot atâtea motive pentru atragerea spre oraș a populației din jur sau chiar din părți mai îndepărtate.

Cele 1341 de familii care apar în document cunosc o mare diferențiere în ceea ce privește numărul membrilor. Numărul mediu al membrilor pe familie este mai mic de patru, însă numărul membrilor dintr-o familie mare, dintr-o gospodărie, este de cinci, număr identic cu factorul de multiplicare cu care operează demografia istorică în încercarea de a reconstitui aspecte legate de populația secolului al XVIII-lea. Am constatat că există un număr destul de mare de familii fără copii, după cum erau și familii cu 6, 7 și chiar 8 copii.

Tabel 5. Familii și numărul de copii în Arad la 1767

fără copii	cu 1 copil	cu 2 copii	cu 3 copii	cu 4 copii	cu 5 copii	cu 6 copii	cu 7 copii	cu 8 copii	Total familii
362	318	307	187	103	42	15	4	3	1341

Sesizăm astfel că familiile cu 1-2 copii reprezintă de departe segmentul cel mai numeros – 46,6%. De remarcat sunt și familiile cu 5, 6, 7 și chiar cu 8 copii.

În ceea ce privește numărul membrilor unei familii, incluzându-i de această dată și pe servi, în document există un număr de 28 de familii cu 9 sau peste 9 membri, deci familii numeroase. La extrema cealaltă există 52 de gospodării cu un singur membru. În lipsa oricărei mențiuni în dreptul numelui lor nu putem ști cu siguranță dacă aceștia sunt tineri ori persoane necăsătorite, sau, dimpotrivă, persoane care au rămas singure dintr-un motiv sau altul. Se poate la fel de bine ca alături de aceștia, titulari de proprietate, să fi conviețuit familii din cadrul celor „fără domiciliu”.

Din document putem deduce și existența unor familii monoparentale, formate dintr-un părinte și unul sau mai mulți copii. Există 43 de astfel de familii, dintre care 3

¹² C. Pădurean, *op. cit.*, p. 124.

¹³ *Ibidem*, p. 203.

¹⁴ *Ibidem*, p. 204.

¹⁵ În deceniul 1881-1890 s-au născut în total 1914 persoane respectiv 2033 persoane în deceniul 1891-1900. Vezi: C. Pădurean, *op. cit.*, p. 205.

conduse de bărbați, iar restul de 40 conduse de femei. Cele mai multe astfel de familii au unul sau doi copii, dar există și câteva familii cu patru și chiar una cu cinci copii.

Tabel 6. Familiile monoparentale din Arad în 1767

fam. mono-parentale cu 1 copil	fam. mono-parentale cu 2 copii	fam. mono-parentale cu 3 copii	fam. mono-parentale cu 4 copii	fam. mono-parentale cu 5 copii	Total fam. monoparentale
17	15	4	6	1	43

Nu trebuie exclusă posibilitatea ca unii dintre acești copii să fi fost „din flori”, dar aceasta era cu certitudine excepția și nu regula. Un anumit număr de copii născuți în afara căsătoriei există, dovadă că, la capitoul nașteri, în documentul din 1767 sunt consemnați 3 astfel de copii nelegitimi cu numele de *spurii*. Există astfel un număr de 88 de copii care aveau doar unul dintre părinți, iar situația familiilor din care proveneau trebuie să fi fost dintre cele mai precare.

La polul opus din punct de vedere al bunăstării e de presupus că se aflau familiile cu cel mai mare număr de servi. Nu este un criteriu cert, dar o familie cu un anumit număr de servi avea cu siguranță alt statut material decât familiile fără astfel de ajutoare. Prezența servilor presupune o gospodărie de un anumit calibru, sau proprietăți agricole cu un necesar important de forță de muncă. Nu întâmplător cei mai mulți dintre servi sunt de sex masculin, aceștia fiind folosiți la muncile cele mai grele. Din 1341 de familii, 207 aveau în posesie 436 de servi (304 bărbați și 132 femei).

Tabel 7. Repartizarea servilor în familiile din Arad în 1767

fam. fără servi	fam. cu 1 serv	fam. cu 2 servi	fam. cu 3 servi	fam. cu 4 servi	fam. cu 5 servi	fam. cu 6 servi	fam. cu 7 servi	fam. cu 10 servi	Total fam. care dețineau servi
1134	81	74	23	17	7	3	1	1	207

Multe familii aveau doar unul sau doi servi, însă există și familii care aveau șase, șapte sau chiar zece astfel de persoane în subordine.

Autoritățile orașului din 1767 au fost preocupate de inventarierea diverselor aspecte legate de populația Aradului făcând o statistică a nașterilor și deceselor. Din păcate, în această statistică nu sunt cuprinși „*schismaticii*”, adică populația de religie ortodoxă care era majoritară. De remarcat e faptul că pe lângă catolici avem informații și despre evrei.

Născuții sunt trecuți în tabele nominal, fără a se menționa data nașterii sau a botezului. În condițiile în care ordonarea acestor nume nu are la bază criteriul alfabetic, copiii au fost trecuți în liste în ordinea cronologică în care s-au născut ori au fost botezați. O dovadă în plus în acest sens e faptul că la un moment dat apar în listă succesiv Antonius și Elisabetha Tornay, respectiv Caspar și Ana Mayr, evident gemeni.

În tabelul sumativ născuții sunt trecuți pe sexe și în funcție de statutul social al familiilor din care proveneau. Avem astfel 4 categorii: *civium catholicorum* – „cetățenii”, *plebeorum catholicorum* – „oamenii de rând”, *militum catholicorum* – familiile militarilor, *spurii* – „născuții ilegitari” la care se adaugă *iudeorum* – „evreii”.

Tabel 8. Născuții de religie catolică și iudaică din Arad în anul 1767

Categoria	M	F	Nr. copii	Nr. nașteri
<i>Civium</i>	66	50	116	115
<i>Plebeorum</i>	21	20	41	41
<i>Militum</i>	11	16	27	26
<i>Iudeorum</i>	3	-	3	3
<i>Spurii</i>	2	1	3	3
Total	103	87	190	188

Interesant este raportul numărului de copii care provin din familiile cetățenilor – 116 și cele ale oamenilor de rând – doar 41. Catolicii în această perioadă erau în principal reprezentanți ai etniei germane. Aceștia au ajuns în număr tot mai mare în Arad de-a lungul secolului al XVIII-lea, în timpul stăpânirii habsburgice. Cei mai mulți dintre ei s-au bucurat de un statut privilegiat pe care l-au obținut o dată cu sosirea în aceste locuri, fiind asimilați categoriei „*civium*”. Au existat evident și oameni de rând între catolici, însă numărul acestora era mult mai mic în comparație cu alte confesiuni. Așa se explică proporția între cele 2 categorii de născuți aparținând catolicilor.

În total în 1767 la Arad s-au născut 190 de copii în rândul populației de religie catolică și iudaică. Dintre aceștia 103 (54,2%) erau de sex masculin, iar 87 (45,8%) erau de sex feminin. Pentru cei 190 de copii au existat în total 188 de nașteri în condițiile în care documentul consemnează și nașterea a 2 perechi de gemeni. Cele 2 nașteri de gemeni dintr-un total de 188 de nașteri reprezintă un procent de 1,06%, foarte apropiat de cel din zilele noastre când reprezintă 1,2%.¹⁶

Documentul consemnează și 3 nașteri ilegite, în afara căsătoriei, în urma cărora s-au născut 2 copii de sex masculin și unul de sex feminin. Aceste 3 nașteri ar corespunde unui indice de ilegitimitate de 1,59% din totalul celor 188 de nașteri, sau de 1,62% dacă luăm în calcul doar nașterile din cadrul confesiunii catolice. Procentul e neconcludent atât timp cât nu avem informații similare pentru toate etniile și confesiunile din Arad în 1767. Îl putem compara doar cu procentul de 5% copii ilegite din rândul confesiunii catolice în anul 1782,¹⁷ când au existat 7 nașteri ilegite dintr-un total de 139 de nașteri.

Informații despre decedații din Arad în 1767 avem în aceeași formă și pentru aceleași categorii ca și pentru născuții din acest an. Principalul neajuns este că nu sunt trecuți decât copiii care au decedat în acest an, nu și adulții. În lipsa unor date complete nu putem să ne formăm o imagine de ansamblu asupra fenomenului mortalității din orașul Arad în 1767.

Tabel 9. Decedații copii de religie catolică și iudaică din Arad în anul 1767

Categoria	M	F	Total	%
<i>Civium</i>	31	31	62	60,80%
<i>Plebeorum</i>	21	10	31	30,40%
<i>Militum</i>	5	3	8	7,80%
<i>Iudeorum</i>	1	-	1	1,00%
Total	58	44	102	100%

¹⁶ Procentul pentru zilele noastre se referă la sarcinile gemelare spontane nu la cele care rezultă în urma diferitelor tratamente.

¹⁷ O. Lakatos, *op. cit.*, II, p. 56.

Remarcăm astfel că din cei 102 copii decedați 56,86% au fost de sex masculin și 43,14% de sex feminin, iar procentul cel mai mare de decedați îl regăsim la categoria „*civium*” – 60,80%.

Studiind listele celor născuți și a copiilor decedați în 1767 constatăm că sunt câteva nume care se regăsesc pe ambele liste. Aceste nume reprezintă de fapt copiii născuți și decedați în același an, iar informațiile de acest tip ne ajută să cunoaștem dimensiunea mortalității infantile la catolici și evrei așa cum exista ea în Arad la acel moment.

Tabel 10. Mortalitatea infantilă la copiii de religie catolică și iudaică în 1767

Categoria	M	F	Total	%
<i>Civium</i>	5	7	12	75%
<i>Plebeorum</i>	-	1	1	6,25%
<i>Militum</i>	1	1	2	12,50%
<i>Iudeorum</i>	1	-	1	6,25%
Total	7	9	16	100%

Doi dintre gemenii amintiți mai sus, Antonius și Elisabetha Tornay, au decedat înainte de a împlini vârsta de un an. Alături de ei au avut aceeași soartă alți 14 copii. Astfel, rata mortalității infantile în rândul născuților vii de religie catolică și iudaică din Arad în anul 1767 a fost de 84,2%, procent mult mai mic față de unii ani ai secolului al XIX-lea¹⁸. În schimb, cele 102 decese înregistrate în rândul copiilor la 1767 au fost destul de numeroase în aprecierea mea.

Un alt capitol întâlnit în documentul din 1767 este cel al căsătoriilor – *matrimonia inita* – realizate în acest an. Din nou ortodocșii nu sunt înregistrați, astfel că avem informații doar despre catolici și evrei.

Tabel 11. Căsătoriile în rândul catolicilor și iudaicilor din Arad în 1767

Categoria	Nr. căsătorii	%
<i>Civium</i>	17	29,82%
<i>Plebeorum</i>	35	61,40%
<i>Militum</i>	4	7,02%
<i>Iudeorum</i>	1	1,76%
Total	57	100%

Cercetând numele celor căsătoriți putem stabili, cu o anumită marjă de eroare, tipurile de căsătorii între cei de confesiune catolică. Din punct de vedere etnic, în cadrul acestor căsătorii avem de-a face cu populația de origine germană și maghiară.

Tabel 12. Căsătoriile endogame și interetnice în rândul catolicilor din Arad în 1767

Categoria	Nr. căsătorii	G-G	M-M	M-G	G-M
<i>Civium</i>	17	11	6	-	-
<i>Plebeorum</i>	35	27	4	1	3
<i>Militum</i>	4	2	2	-	-
Total	56	40	12	1	3

¹⁸ Rata mortalității infantile la romano-catolicii din Arad a fost de 327% în 1881 respectiv 316% în 1890. Cf. C. Pădurean, *op. cit.*, p. 193.

Din totalul celor 112 mii catolici, 84 (75%) sunt de etnie germană și 28 (25%) sunt de etnie maghiară. Marea majoritate a căsătoriilor din acel an au avut un caracter endogam realizându-se în cadrul aceleiași etnii. Doar 4 din cele 56 de căsătorii între catolici au avut un caracter mixt, acestea fiind realizate în categoria oamenilor de rând ai orașului.

Dacă ne referim la numărul căsătoriilor în cadrul confesiunii catolice, anul 1767 s-a dovedit a fi un an mai deosebit în comparație cu alți ani înainte și după acest reper cronologic.

Tabel 13. Număr de căsătorii în cadrul confesiunii catolice

Anul	Nr. de căsătorii
1760 ¹⁹	35
1767 ²⁰	56
1768 ²¹	34
1770 ²²	31
1777 ²³	37
1780 ²⁴	30
1782 ²⁵	39
1790 ²⁶	60

Din această perspectivă anul 1767 se aseamănă cu anul 1790 când între catolici s-a înregistrat un număr de 60 de căsătorii.

Deși documentul din 1768 are doar 4 file, ne oferă o imagine sintetică despre populația orașului Arad și informații despre diversele categorii sociale și diferitele confesiuni. Există în acest sens tabele sumative cu nașcuții, decedații, veniții și plecații pe categorii sociale și pe confesiuni. Acest document este important în corelație cu cel din 1767 pentru că ne permite să observăm aspecte legate de populația orașului în 2 ani succesivi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În același timp, importanța acestui document rezidă și din faptul că avem date despre întreaga populație a orașului, inclusiv despre „schismatici” – ortodocși – care, în marea lor majoritate, erau de etnie română. La categoria nașcuți în anul 1768 avem următoarele date:

Tabel 14. Nașcuții pe categorii confesionale și sociale din Arad în anul 1768

		M	F	Total	%
Ortodocși	<i>Civium</i>	38	42	80	23,88%
	<i>Plebeorum</i>	66	73	139	41,28%
Catolici	<i>Civium</i>	32	28	60	17,86%
	<i>Plebeorum</i>	25	23	48	14,28%
Militum		1	3	4	1,19%

¹⁹ O. Lakatos, *op. cit.*, II, p. 52.

²⁰ D.J.A.N. Arad *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 5/1767.

²¹ *Ibidem*, dosar 4/1768.

²² O. Lakatos, *op. cit.*, p. 52.

²³ *Ibidem*, p. 54.

²⁴ *Ibidem* p. 52.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

<i>Iudeorum</i>	1	3	4	1,19%
<i>Itinerantium</i>	1	-	1	0,30%
Total	164	172	336	100%
<i>Advenerunt (veniți în oraș)</i>	7	5	12	
Total	171	177	348	

Observăm că din totalul copiilor născuți în 1768 peste 65% sunt de religie ortodoxă și, cu o anumită marjă de eroare, acesta trebuie să fi fost și procentul global al ortodocșilor din Arad în anul 1768.

În ce privește numărul născuților în cadrul religiei catolice și a celei iudaice constatăm o scădere destul de importantă în 1768 față de 1767:

Tabel 15. Numărul născuților catolici și evrei

Anul	Copii de sex masculin	Copii de sex feminin	Total
1767	103	87	190
1768	60	57	117

Acest „deficit” de 73 de copii născuți mai puțin în 1768 în rândul catolicilor și a iudaicilor „se datorează” în principal celor din categoria cetățenilor (116 copii născuți în 1767 și doar 60 născuți în 1768) și din cea a militarilor (27 copii născuți în 1767 și doar 4 născuți în 1768). Mai degrabă anul 1767 poate fi considerat un an deosebit în ceea ce privește numărul copiilor născuți, iar informațiile de mai jos, care se referă strict la religia catolică, susțin această afirmație:

Tabel 16. Născuți de religie catolică

Anul	Născuți de sex masculin	Născuți de sex feminin	Total
1760 ²⁷	47	51	98
1767 ²⁸	100	87	187
1768 ²⁹	59	54	113
1770 ³⁰	66	56	122
1780 ³¹	58	58	116
1790 ³²	92	70	162

Abia în 1790 numărul născuților romano-catolici s-a apropiat de cel înregistrat în 1767. Constatăm că și din punct de vedere al raportului dintre sexul celor născuți în cei 2 ani lucrurile se aseamănă, deoarece numărul băieților este în ambele cazuri mai mare decât al fetelor, spre deosebire de ceilalți ani când diferențele între născuții de sex masculin și cei de sex feminin sunt mai mici sau chiar nu există astfel de diferențe (cazul anului 1780).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ D.J.A.N. Arad *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 5/1767.

²⁹ *Ibidem*, dosar 4/1768.

³⁰ Otto Lakatos, *op. cit.*, II, p. 52.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

Decedații din 1768 sunt de asemenea consemnați în funcție de mai multe categorii confesionale sau sociale:

Tabel 17. Decedații pe categorii confesionale din Arad în anul 1768

Categoria	M	F	Total	%
Ortodocși	87	77	164	53,25%
Catolici	77	51	128	41,55%
Evrei	1	2	3	0,98%
<i>Itinerantes</i> (în trecere)	3	2	5	1,62%
<i>Inventi mortui</i> (găsiți decedați)	4	1	5	1,62%
<i>Supplicio affecti</i> (decedați în urma torturilor)	3	-	3	0,98%
Total	175	133	308	100%

De remarcat e faptul că în document apar câteva categorii mai deosebite. Aflăm astfel că în Aradul anului 1768 au decedat 5 persoane care se aflau în trecere spre alte destinații, alte 5 persoane au fost găsite decedate fără a fi identificate, iar 3 persoane de sex masculin au decedat din cauza pedepselor/torturilor la care au fost supuse în urma unor condamnări. Dintre toți decedații 56,82% au fost de sex masculin, iar 43,18% de sex feminin.

Creșterea și descreșterea populației orașului Arad în 1768 nu s-a datorat doar nașterilor și deceselor. Tocmai de aceea autoritățile vremii au fost interesate să cunoască toți factorii care puteau influența numărul populației orașului. În acest context apar în document 2 categorii distincte: *advenerunt* (cei care s-au stabilit în Arad venind din alte părți) și *migrarunt* (cei care au părăsit Aradul din diverse motive). Aflăm astfel că numărul noilor veniți a fost de 12 persoane (7 de sex masculin și 5 de sex feminin), iar cei care au plecat din oraș au fost în număr de 26 de persoane, toate de sex masculin. Acest spor migrator negativ pentru anul 1768 face și mai grea încercarea de a explica creșterea populației Aradului cu 54,41% între 1767 și 1777.

Tot din acest document aflăm că din totalul de 5354 locuitori, cei de rang inferior – *ignobilis* – erau în număr de 4051, adică 75,66%. Cel mai probabil, în această categorie socială marea majoritate a populației era formată din ortodocși, deci implicit din cei de etnie română și de etnie sârbă, fără însă a lipsi și cei de confesiune catolică.³³ Am fi mai aproape de adevăr dacă pe cei 4051 locuitori de rang inferior i-am asimila categoriei sociale care în documentele secolului al XVIII-lea apare sub denumirea de *plebeorum*. În procente, 52,01% (2107 persoane) reprezenta populația de sex masculin, iar 47,99% (1944 persoane) cea de sex feminin. Dar cel mai frapant raport la această categorie socială este cel între populația adultă și populația sub 15 ani:

³³ În 1777 ortodocșii reprezentau 5595 de locuitori – 68,62% – din totalul populației orașului Arad. Din cei 5595 aproximativ 1500 erau de etnie sârbă. Cf. G. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 225; Vezi: I. Tolan, *op. cit.*, p. 15, și Otto Lakatos, *op. cit.*, II, p. 54.

Tabel 18. Structura pe sexe și pe vârstă a populației de rang inferior – ignobilis – din Arad în 1768

Categoria	M	%	F	%	Total	%
Adulți	992	24,49%	1048	25,87%	2040	50,36%
Sub 15 ani	1115	27,52%	896	22,12%	2011	49,64%
Total	2107	52,01%	1944	47,99%	4051	100%

Un astfel de procent al populației tinere la categoria *ignobilis* constituie încă un reper important în încercarea de a explica creșterea rapidă a populației orașului în anii care au urmat. Procentul de 49,64% demonstrează o tendință care s-a manifestat cu siguranță și în anii următori.

Totalul populației orașului Arad la sfârșitul anului 1768 era de 5354 locuitori împărțiți pe diverse categorii:

Tabel 19. Populația Aradului în 1768

Categoria	M		F		Total	%	Total M	%	Total F	%	Total adulți	%	Total Sub 15 ani	%
	Adulți	Sub 15 ani	Adulți	Sub 15 ani										
Ortodocși	1050	852	982	713	3597	67,18%	1902	35,52%	1695	31,66%	2032	37,95%	1565	29,23%
Catolici ³⁴	521	382	475	279	1657	30,95%	903	16,87%	754	14,08%	996	18,60%	661	12,35%
Evrei	25	23	32	20	100	1,87%	48	0,90%	52	0,97%	57	1,06%	43	0,80%
TOTAL	1596	1257	1489	1012	5354	100%	2853	53,29%	2501	46,71%	3085	57,62%	2269	42,38%

La nivel global în Arad existau 2853 (53,29%) persoane de sex masculin și 2501 (46,71%) persoane de sex feminin, situație foarte apropiată de anul 1767.

Rapoartele procentuale între confesiuni în 1768 se apropie mult de situația din 1777, când există o altă statistică pentru orașul Arad³⁵.

Tabel 20. Raportul între confesiunile din orașul Arad în 1768

Anul	Ortodocși	%	Catolici	%	Evrei	%	Total
1768	3597	67,18%	1657	30,95%	100	1,87%	5354
1777	5595	68,62%	2434	29,85%	124	1,52%	8123

Se constată clar o ușoară tendință de creștere a procentului populației ortodoxe în paralel cu mici regrese procentuale la populația catolică și iudaică.

Nu în ultimul rând cred că o prezentare a raportului dintre adulți și copiii sub 15 ani, separat pe confesiuni, ne poate oferi mai multe explicații în tentativa de a înțelege comportamentele demografice care s-au manifestat în anii care au urmat.

³⁴ La categoria Catolici sunt introduși și cei 43 de adulți de sex masculin din cadrul Conventului din Arad.

³⁵ Vezi: O. Lakatos, *op. cit.*, II, p. 54 și Isaia Tolan, *op. cit.*, p. 15.

Tabel 21. Raportul între sexe și între adulți și copii în cadrul confesiunilor

Categorii	M		F		Total	Total M	%	Total F	%	Total adulți	%	Total Sub 15 ani	%
	Adulți	Sub 15 ani	Adulți	Sub 15 ani									
Ortodoxi	1050	852	982	713	3597	1902	52,80%	1695	47,12%	2032	56,49%	1565	43,51%
Catolici	521	382	475	279	1657	903	54,50%	754	45,50%	996	60,11%	661	39,89%
Evrei	25	23	32	20	100	48	48%	52	52%	57	57%	43	43%
TOTAL	1596	1257	1489	1012	5354	2853		2501		3085		2269	

Se observă ponderea populației tinere de la 0-15 ani mai mare la ortodocși (43,51%) și la evrei (43%) față de populația de confesiune catolică (39,89%). Din acest punct de vedere primele 2 confesiuni menționate mai sus sunt mult mai aproape de media populației tinere la nivel global existentă în Arad: 42,75% în 1767 și 42,38% în 1768.

Concluzii

Numărul mare al populației tinere a constituit o premisă biologică importantă pentru creșterea viitoare a populației orașului Arad. În niciun caz însă creșterea de la 5280 locuitori în 1767 la 8153 locuitori în 1777 nu se poate datora doar sporului natural. Dezvoltarea orașului în anii care au urmat, necesarul de forță de muncă datorită extinderii lucrărilor legate de construcția noii cetăți au constituit suficiente motive pentru atragerea spre oraș a locuitorilor din zone mai apropiate sau mai îndepărtate. Nu în ultimul rând trebuie avută în atenție și politica oficială de colonizare din partea autorităților imperiale.

Sporul net de populație în 1768 față de 1767 a fost de 74 de persoane. În condițiile unui spor migrator negativ (26 de persoane au plecat din Arad în 1768 și doar 12 au venit în oraș) și a unui spor natural de 28 de persoane (336 născuți și 308 decedați în 1768) rămâne o diferență de 60 de persoane de sex masculin care la prima vedere nu poate fi justificată cu datele din documente. Această diferență provine din faptul că în conscripția anului 1767 nu s-au luat în considerare, și ca atare nu apar în documente, persoanele care își desfășurau activitatea în cadrul Conventului din Arad. În statistica anului 1768 apar 20 de minoriți și 23 de franciscani care lipsesc din documentul anului precedent.

Mai presus însă de inadvertențele de calcul, de altfel minore, dar inerente dacă ne gândim la mijloacele tehnice ale secolului al XVIII-lea, un fapt rămâne de necontestat: pe baza celor două documente populația orașului cameral Arad în anul 1768 era de 5354 locuitori.

DEMOGRAPHIC REALITY IN THE CITY OF ARAD IN THE XVIIITH CENTURY

Abstract

The study aims to carry out an analysis from demographic perspective for the city of Arad during the years 1767-1768. It is based on two documents that contain mainly statistical data with which it is possible to emphasize aspects related to some demographical behaviour in Arad. Information about the deceased, newborns and marriages registered, about the share of different ethnicities and confessions help us to outline the image of Arad, in which, during the XVIIIth century, has been seen a clear process of modernization and demographic growth.

I. Ideea înființării școlilor normale. Această idee a devenit realitate instituțională în Franța la începutul secolului al XIX-lea. Printr-un decret din 1808 se prevedea înființarea de școli normale și se stabilea organizarea lor pe lângă institutele academice sau în cadrul lor.¹ În virtutea acestei prevederi, prefectul de Strasbourg a autorizat pe rectorul Academiei din acest centru să înființeze o școală normală în care 60 de tineri să fie pregătiți în domeniul artei de a învăța pe copii să citească, să scrie și să stăpânească arta calculului aritmetic. Se vor preda în aceste școli în timp de trei ani limbile germană și franceză, caligrafie, aritmetică, geografie, noțiuni de fizică, agricultură, desen, muzică și gimnastică (p.193). De asemenea, se va urmări învățarea metodologiei pedagogice. Ritmul înființării acestor școli normale, inspirate în tehnica pedagogică de experiența seminariilor pedagogice germane, a fost rapid, încât în 1835 existau în Franța 77 de școli normale.

În *Dictionnaire pédagogique* apărut în 1888 sub redacția lui F.Buisson se explica și sensul pedagogic atribuit termenului normal. Cuvântul e de origine latină și înseamnă model de conduită, exemplu, regulă de urmat într-o acțiune sau în viață. Așa cum regulile rațiunii ne conduc în viață, normele, regulile învățate în aceste școli vor conduce pe formatorul școlii primare². În aceste școli sunt formați viitorii educatori ai școlilor primare pentru a cunoaște arta de a învăța pe copiii din aceste școli cum să scrie, să citească și să socotească. Cu timpul învățarea s-a extins și la cunoașterea regulilor după care să fie formați micii școlari cum să-și îngrijească sănătatea, să se miște și să se comporte în relațiile cu semenii lor. S-a pornit de la un program minimal de formare și s-a urmărit pregătirea viitorilor educatori în cunoașterea regulilor, a normelor care ghidează relațiile cu semenii noștri. Programul a fost extins la toate compartimentele vieții individuale și sociale a omului. E vorba în fond de cunoașterea pedagogiei formării copiilor din școlile primare. În acest sens au fost formate școlile normale și acest sens a fost păstrat până la recente complicații produse de dezechilibrele instituționale moderne și la “mutarea” principiului de bază al pedagogiei pe teza că actele educative se mulează pe vârsta copilului din fața calculatorului.

Curtea din Viena n-a rămas nici ea străină de tendințele de înnoire din spațiul pedagogic francez. Îngrijorată de situația școlară din spațiul lumii catolice din Imperiu, Curtea l-a numit în 1810 pe agentul de curte Uros Nestorovici (1765-1825), inspector al tuturor școlilor confesionale ortodoxe și l-a îndrumat să analizeze situația existentă. Uros Nestorovici era fiu de negustor din Buda și făcuse studii la Viena, unde, după absolvirea cursurilor, a devenit agent al comisiei ilirice. Reflectând asupra noilor obligații generate de decretul Curții din Viena, Nestorovici a decis în 1810 să viziteze școlile confesionale din Banat și să semnaleze deficiențele. Redusa frecvență școlară l-a mișcat. Pentru formarea viitorilor învățători, a propus înființarea a trei școli normale (preparandii); la Sân Andrei pentru sârbi, pentru greci la Pesta, iar pentru români la Arad, oraș situat într-o regiune prosperă. Înființarea celor trei preparandii (școli normale) era un act pregătit de o constelație europeană dominată de geniul creator al Franței. Relațiile transilvănene cu Franța s-au diversificat și au contribuit la modelarea spiritului românesc. Vom stăru

¹ Maurice Debesse-Gaston Mialaret, *Traité des sciences pédagogiques*, P.U.F., Paris, 1978.

² Buisson, *Dictionnaire pédagogique*, Paris, Hachette, 1888, p.2059.

asupra acestor relații care au contribuit la articularea spiritului pedagogic în care au fost formate generațiile de elevi ce s-au perindat prin sălile de cursuri ale Preparandiei din Arad. Analizând evoluția gândirii românești din Transilvania secolului al XVIII-lea, Lucian Blaga conchide că acest veac “a fost pentru românii din Transilvania un secol de trezire pe diferite planuri de viață”³. E o perioadă când românii din Transilvania “prind tot mai multă conștiință atât de interesele lor ”naționale” și “sociale”, cât și de interesele lor culturale. Românii au devenit deci conștienți de statutul lor național, social și cultural în Transilvania. A urmat un secol, secolul al XIX-lea, dominat de spiritul afirmării naționale. Pentru români e un secol al înfăptuirii, de realizări de fapte istorice. Cu încetul, românii se deprind cu fapta comunitară, cu înfăptuirea gândurilor și aspirațiilor. E un secol dominat de acțiuni politico-sociale, economice și culturale care au determinat evoluția comportamentului politic dinastic de slujire a “drăguțului” de împărat de la Viena spre comportamentul de luptă pentru înlăturarea lui “Franz Cataramă” și destrămarea construcției sale politice imperiale: Imperiul austro-ungar. E comportamentul ce caracterizează, cu diferențele determinate de contextul lor național, pe toate minoritățile asuprite din imperiu. Pentru români ziua de izbândă finală a fost 1 Decembrie 1918, în a cărei pregătire Aradul și corpul pedagogic de care dispunea a jucat un rol constructor decisiv.

Încă din primii ani ai secolului al XIX-lea, Europa cunoaște zbuciumul provocat de inițiativele războinice ale lui Napoleon, proclamat în 18 mai 1804 ca împărat al Franței. Marșul lui spre Ulm determina mobilizarea forțelor armate ale Imperiului Habsburgic. Pe data de 1 august 1805 au pornit spre Bavaria 4000 de grăniceri bănățeni care au participat în 2 decembrie 1805 la luptele de la Austerlitz⁴. În septembrie 1792, când avusese loc lupta de la Valmy, la care asistasese și Goethe, generalul francez Kellerman a strigat în momentul izbirii zdrobitoare de către soldații săi a taberei prusiene “Vive la nation”. Poetul german a presimțit victoria ideii de națiune și a afirmat sentențios: ”în acest loc și în această zi a început o nouă epocă a istoriei lumii”⁵. Acest concept a fost reținut și în 1805 de Dimitrie Țichindeal, capelan militar în regimentul bănățean, dar și de numeroși soldați bănățeni care l-au reținut ca pe un ghid de viață. Grănicerii bănățeni s-au întors în Banatul natal în 1806, dar în 1809 au participat la Wagram, iar după înfrângerea lui Napoleon erau de pază în Veneția.

Napoleon a fost învins, dar două dintre ideile promovate de ostașii săi au fost reținute de conștiințele grănicerilor bănățeni: ideea liberală și ideea națională. Ele vor fi generatoare de trăiri psihice și de acțiuni umane. Dimitrie Țichindeal a retrăit cu un sentiment de demnitate faptul de a fi fost capelan militar și a considerat angajarea lui ca senior al Preparandiei din Arad în 1812 ca un act de recompensă imperială⁶. În corespondența purtată cu Uroș Nestorovici în anii 1812 până în 1814, publicată de Radu Flora, Țichindeal amintește că a fost capelan de regiment în războiul din 1805 și drept recompensă a primit parohia din Becicherecul Mic. În scrisori D.Țichindeal se referea de multe ori la Națiunea Valahă și la grija sa pentru progresul ei școlar. E aici o manifestare a conștiinței sale de director al unei instituții angajate în acest proces. Timp de un deceniu

³ Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ediție îngrijită de George Ivașcu, Editura Științifică, 1966, p.227.

⁴ Coriolan Buracu, *Grănicerii bănățeni în luptele de la Lipsca și Wagram în Vestul*, nr.626, IV,1932.

⁵ Jean Carpentier și Francois Lebrun, coordinator, *Istoria Europei*, traducere din limba franceză de Sandor Skultely, Mariana Balotă, Humanitas, București, 2006, p.234.

⁶ Vezi corespondența sa publicată în colecția îngrijită de Virgil Vintilescu, *Documente literare*, vol.I, Timișoara, 1971, p.46.

grănicerii bănățeni au mărșăluit prin Europa. Ei au traversat Ungaria, Austria, au participat la lupte în Vosgi și Iura, au apărat la vest de Geneva și Evian trecătorile spre Elveția, au luptat în regiunile Dijon și s-au întors în Banat pe drumuri care au traversat centre europene înaintate: Torino, Milano, Brescia, Verona, Liubliana, de unde au urmat drumul spre Timisoara. Într-o foarte reușită și documentată lucrare, *Franța și Banatul*, Reșita, 1994, Nicolae Bocșan și colaboratorii săi Mihai Duma și Petru Bona, au prezentat numeroase informații care atestă diversitatea spațiului geografic și social european care le-a facilitat grănicerilor să realizeze o cunoaștere perceptuală a Europei și să înțeleagă sensul schimbărilor pe care ideile de națiune, libertate, egalitate, înțelegere între români și popoare, prosperitate pe care comitetele franceze le difuzau. Cu toate că autoritățile imperiale de la Viena și din alte centre europene cereau participarea românilor cu sute de voluntari - așa cum era cazul ofertei protopopului de mai târziu al Timișoarei, Vasile Georgevici⁷ - cu toate că papa Evlavie al VII-lea i-a condamnat printr-o apostolească decizie "în quare se afurisește Societatea de obște a cărbunarilor", publicată de Tipografia Universității din Pesta în 1824⁸, grănicerii au reținut ideile noi. În apostoleasca decizie papală se preciza că "mai sus zisa Societate a Carbonarilor sau cu care alt nume chemată, a ei cinuri, adunări, strânsori, însociri, locuri de adunare, judecăm și hotărâm să se oprească și să se afurisească precum spre aceasta în veci statomică a noastră Constituție le și oprim și le afurisim"⁹.

În memorialistica sa, Ion Slavici își amintește de bunicul său Mihai Fercu, "tata bătrân" participant la tinerete la campaniile împotriva lui Napoleon și admirator al garibaldienilor.¹⁰ Ca și în sufletul lui Fercu și în conștiința altor luptători din trupele antinapoleoniene se petrecuseră mutații sufletești. Ideile promovate de armata franceză erau generatoare de admirație față de luptătorii pentru națiune și libertate națională. Figura luptătorului național care promovează ideea libertății naționale și a egalității devine obiect de admirație și stimă. O asemenea stare sufletească i-a îndrumat pe șirienii care scriau pe pereții caselor "trăiască Garibaldi". Tinerii elevi ai Preparandiei din Arad cunoșteau aceste stări psihologice din satele lor ce constituiau un bun teren educativ pentru cultivarea sentimentelor naționale și a atitudinii curajoase de susținere a acțiunii promovate de D. Țichindeal și Moise Nicoară pentru alegerea la Arad a unui episcop de "sânge și neam român", dar și peregrinările bănățene ale tinerilor învățători George Velea și Matei Cârciu care le difuzau pe o arie extinsă de la satele din Podgoria Aradului până la Oravița. Alți colegi de-ai lor s-au înregimentat în această acțiune pentru dobândirea conducerii instituțiilor bisericești și culturale. Lipova e un vârf de lance al acestei acțiuni. Lupta pentru conducerea de către români a instituțiilor culturale bisericești a continuat. Reperul orientativ *națiune română* apare în 1807, când protopopii Ștefan Atanasievici (Lugoj), Gheorghe Petrovici (Belint), parohul Petru Popovici din Lipova și Dimitrie Țichindeal au solicitat numirea unui român la conducerea directoratului școlilor naționale din Banat după decesul directorului Dimitrie Ștefanovici¹¹. În 1808, episcopul Ștefan Avacumovici al

⁷ N.Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului, studii introductive*, glosă și indice Damaschin Mioc, ed.II, Facla, Timișoara, 1981, p.300.

⁸ "Apostoleasca carte a Prea Sfinșitului Evlavie al VII-lea", în Buda, cu tiparul Universității Ungurești din Pesta, 1824.

⁹ Documentul citat, p.4.

¹⁰ Ion Slavici, *Opere*, prefață Eugen Simion, VI, București 2005, p.1049.

¹¹ I.O.Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol.I, Timișoara 1980, p.523.

Timișoarei, anunța numirea lui Grigore Obradovici în acest post. Noul director e un om de cultură care a tradus cărți în limba română și se arăta a fi un spirit înaintat care înțelegea direcțiile de mișcare a timpului istoric. Dar Grigore Obradovici e și promotorul unui nou mod de gândire despre educația poporului și pregătirea maselor populare privind cultivarea rațională a pământului, îngrijirea animalelor și creșterea păsărilor. El inaugura prin prefetele cărților sale procesul de educare a adulților și înălțarea spirituală a lor prin lectură, conveniri publice și o instruire mai temeinică în școală. E un inspector care presimțise și se lăsase cuprins de vigoarea noului spirit european de educație a poporului.

II. Înființarea Preparandiei din Arad. Decizia de înființare a Preparandiei din Arad s-a făcut în lumina celui mai corect mod de acțiune imperial pomindu-se de la centru spre periferii și de la sistem către instituțiile existente în imperiu ce erau afectate printr-un act decizional sau altul. Sub presiunea noului spirit european privind drepturile omului și dreptul la cultură al indivizilor și al popoarelor, Curtea din Viena a acționat spre sfârșitul primului deceniu al secolului al XIX-lea. Ea resimțea presiunea formidabilă înregistrată în Europa de ideile revoluției franceze difuzate nu atât prin protecția armelor, cât mai mult prin vraja lor transformatoare: libertatea oamenilor și a națiunilor, egalitate între oameni și instaurarea unui spirit de fraternitate și înțelegere între oameni și popoare. Dar mai era o formă continuă de manifestare a presiunii față de împărat și Curte: presiunea simpatiei populare. Românii nu-și pierduseră încrederea în “drăguțul de împărat”, pe care el era interesat s-o conserve și s-o cultive. Slavici reamintește de actul războinic al lui Moș Fercu: se dusese pe front sprijinind pe împărat și trănicia imperiului cu calul său și pe cheltuielile sale. Grănicerii din regimentele grănicerești și ostașii trimiși de parohiile ortodoxe s-au remarcat prin vitejia lor. E un act de devoțiune față de Curte. Această atitudine va dăinui un veac, căci abia în 1908, istoria va înregistra altă dominantă a spiritului popular românesc expimată prin gura directorului preparandial Romulus Ciorogariu într-o judecată care era, în fond, un verdict al istoriei noastre naționale: ”românii nu mai sunt dinastici”. În locul expresiei “drăguțul de împărat”, pronunțată de peste un secol, acum, în prag de secol nou, românii vorbesc de “Franț Cataramă”, aflat în fruntea treburilor imperiale. Ceasul destrămării imperiului era aproape!

În atmosfera de presiune a spiritului public românesc care-și căuta corespondența cu cel european, împăratul Francisc I decide în 12 februarie 1810 să numească pe Uroș Nestorovici în calitate de inspector general al școlilor ortodoxe din imperiu și, mai târziu, să-i ceară să cerceteze situația școlilor ortodoxe sârbe, grecești și românești din imperiu și să facă propuneri privind îmbunătățirea calității formării învățătorilor. În 1810-1811, Uroș Nestorovici a efectuat vizite la școlile ortodoxe și s-a convins de nevoia imperioasă a formării unor învățători prin școlile normale (preparandii). Împăratul era convins de nevoia înființării lor după exemplul contagios al francezilor și în 17 septembrie 1812 a aprobat proiectele elaborate de Nestorovici în acest sens.¹²

Deputăția fondurilor școlare era o instituție nou înființată pentru organizarea și îndrumarea școlilor naționale ortodoxe greco-neunite din imperiu. Uroș Nestorovici îndeplinea atribuțiile de director al ei, dar și de inspector general al tuturor școlilor naționale ortodoxe din Ungaria. Pentru înțelegerea modului de funcționare e nevoie de câteva precizări. Deputăția era condusă de un comitet care se îngrijea de adunarea

---

¹² T. Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922, p.16.

fondurilor școlare și buna funcționare a școlilor. Deputăția avea în subordine inspectorate districtuale conduse de un director. Școlile arădene din dreapta Mureșului făceau parte din Districtul școlar al Oradei, condus din 1813 de inspectorul Ioan Púspöki, avocat din Oradea, care s-a dovedit a fi până în 1837, anul decesului său, un priceput și competent director districtual. Urmașul său a fost profesorul preparandial arădean Dimitrie Costantini, cărturar care vorbea la Universitatea din Lipsia (Lipsca) despre eroismul familiei Ioan Corvin.¹³ Districtul Timișoara a fost condus până în 1846, an în care a fost suspendat, de Luca Kengelat, iar după această dată de Constantin Ioanovici, avocat din Arad, originar din Lugoj și director al Preparandiei din Arad până în 1850. În acest an a fost instituit inspector general al școlilor românești din Banat și avea sediul la Timișoara. Cel de-al treilea district școlar care ne interesează în contextul prezentului studiu e cel al Caransebeșului cu sediul la Lugoj, care a avut ca director pe Ion Mihuț, originar din Șiclău și profesor de pedagogie la Arad. A condus acest directorat până în 1835, anul când a decedat. Observăm că profesorii Preparandiei din Arad s-au afirmat ca spirite competente în domeniul pedagogiei și au contribuit la organizarea și îndrumarea școlilor ortodoxe românești din Banat și Crișana.

Deputăția fondurilor școlare de la Buda a fost condusă tot timpul existenței ei până în 1872, de reprezentanți ai națiunii sârbe, deși încă de la înființare, ea avea în structura ei școli ortodoxe românești. La înființare, Dieceza Aradului cu 14 protopopiate ale sale avea 487 de biserici cu parohii care puteau întreține școli și 126 de parohii-filii, care și ele contribuiau la susținerea școlilor și numai în 3 localități erau parohii cu populație provenind din rândul etniilor română și sârbă¹⁴. Datele au fost utilizate în "Memoriul comunității românești din Dieceza Aradului", în 1814 și 1815 prin care se solicita Curții din Viena alegerea unui episcop român la Arad. În anul de învățământ 1822 - 1823 în districtele românești erau prevăzute 589 de școli repartizate astfel: Timiș -187, Caransebeș-240 și Oradea-162 școli, deci 589 în total. În cele 6 districte se aflau 766 școli, numărul cel mai mare fiind în districtele românești. La cele 589 școli funcționau 598 învățători, unele dintre ele având 2 învățători la efectivele lor mai mari¹⁵. U.Nestorovici a intervenit adeseori în rezolvarea unor situații pedagogice din viața Preparandiei din Arad, remarcându-se printr-o raționalitate pedagogică a intervențiilor sale și prin adversitatea nestăpânită pe care a nutrit-o față de D.Țichindeal. Succesorul lui Nestorovici la conducerea Deputăției a fost un spirit birocratic, Nicolae Temesvary care, în 15 ani de conducere, n-a venit niciodată la Arad.¹⁶ Urmașul lui Temesvary a fost din 1841 Eugen Gyurcovich. A intervenit în perfecționarea procesului de învățământ și s-a consultat cu profesorii. După revoluția de la 1848, postul de inspector al școlilor naționale a fost desființat.¹⁷ Deputăția avea în subordinea sa șase districte școlare: Oradea, Buda, Bacica, Caransebes, Timiș și Sirmiu¹⁸.

Pentru asigurarea bazei materiale a Deputăției a fost introdus în biserică tasul al III-lea, tasul școlar. Primele două tasuri aveau destinațiile următoare: cu tasul I se colectau de la credincioșii aflați duminica și în sărbători la slujbele religioase sume donate de fiecare după posibilități care se întrebuițau la acoperirea nevoilor bisericii, deci tasul I era al bisericii. Tasul al II-lea consta în colectarea de ajutoare pentru oamenii nevoiași, iar tasul al

¹³ D.Constantini, *Istoria vest românilor și ost bizantinilor*, I, 1856, nota de la pag.13.

¹⁴ Blaga Mihoc, *Valențele emancipării*, Editura Logos, 1994, p.282.

¹⁵ Arhiv Vojvodine Sremski Karlovci, raport anii școlari 1822-1825.

¹⁶ T.Botiș, *op.cit.*, p.161

¹⁷ *Ibidem*, p.395.

¹⁸ *Ibidem*.

III-lea, cu aprobare împărătească, era destinat școlilor. Postul de casier al Deputăției era important și el, ca și directoratul Deputăției și secretariatul ei, a fost ocupat de reprezentanți ai etniei sârbe din Buda, în special. Românii au ocupat posturi minore de slujbași în diferite sectoare. Au fost în serviciul Deputăției tineri absolvenți ai Universității budapestane: Petru Maller (absolvise cursurile preparandiale la Arad), Damaschin Bojinca, George Brădean și Maxim Pascu. Dintre românii influenți din Ungaria prezenți în viața Deputăției întâlnim pe Atanasie Grabovschi, A. Derra și Emanoil Gojdu. Deputăția a funcționat până în 10 iunie 1872. În ședința din 25 mai 1872, Deputăția a decis ca fondurile naționale de la Buda să se împartă egal între Mitropolia din Carloviț și episcopiile din Arad și Caransebeș, aparținătoare Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu. Era verdictul istoriei obținut sub conducerea inspirată a Mitropolitului Andrei Șaguna. Președinte ultim al Deputăției a fost George Dosici¹⁹.

Deschiderea cursurilor preparandiale în 3/15 noiembrie 1812 a fost fixată de Consiliul locotenențial din Buda, care a cerut Episcopiei Aradului să acționeze în acest sens. Episcopul Aradului Pavel Avacumovici a anunțat faptul într-o circulară consistorială²⁰. Același act a fost săvârșit și de episcopul timișorean Ștefan Avacumovici. În circulara episcopului arădean actul deschiderii cursurilor preparandiale e prezentat în termeni inadecvați cu spiritul timpului nou ce se anunța. Se vorbește de norod și de luminarea lui în timp ce D. Țichindeal va vorbi de nație și de înaintarea ei culturală. Actul înființării Preparandiei e prezentat ca o “îndurare cezaro-regească” făcută față de norodul românesc. În terminologia publică a epocii se vorbea de neamul românesc, se apelează și la termenul de națiune dar și de norod (popor, turmă, cei mulți) mai puțin. În circulară nu se uită a se aminti de datoria “supușilor” de a contribui la constituirea fondului școlar și la sprijinirea noii instituții educative. Școala și-a deschis cursurile în 3/15 noiembrie 1812, iar profilul ei instituțional va fi fixat prin acțiune cultural-națională de vredniciei ei profesori care au dovedit deschidere culturală și formare intelectuală într-un spirit european de înaintare cultural-educativă a națiunilor care în secolul al XIX-lea pășiseră într-un nou timp istoric cu tendințe democratice în spirit și conduită în timp ce marile imperii se străduiau să mențină formele instituționale și spiritul atotputerniciei lor.

III. Profilul pedagogic și cultural al Preparandiei din Arad.

Deschiderea cursurilor Preparandiei a fost un prilej de întâlnire a românilor din Arad. Aproape o mie dintre ei au fost prezenți la actul deschiderii. Grupul școlar s-a constituit rapid din 67 de tineri din județele Arad, Timiș, Torontal și Caraș-Severin. Durata cursurilor a fost fixată la 15 luni, pentru primele 4 serii de absolvenți, după care, începând din anul școlar 1815-1816, cursurile vor dura 2 ani. Durata s-a mărit până la patru ani. În 1919 titulatura ei fixată de Consiliul Dirigent a fost de Școala Normală de băieți din Arad. Se pregătea astfel integrarea ei ca instituție educativă a sistemului de învățământ al României întregite.

Printre absolvenții cursurilor de 15 luni vom întâlni tineri care s-au afirmat ca luptători naționali care au susținut lupta românilor pentru numirea unui episcop român la Arad. Amintim numele lui Matei Chițu (Miniș), Filip Lucea (Mănerău), Moise Bota

¹⁹ Vezi Sitzung Protokoll pro anno 1872, Arhiva Vojvodine Sremski Karlovci, Fond Skolske Deputacije u Pesti.

²⁰ Circulara episcopului Pavel Avacumovici a fost publicată de Iosif Vulcan în *Dimitrie Țichindeal. Date nouă despre viața și activitatea lui*, București, 1893.

(Giula), Simion Sofronie (Lipova), căroră li se vor adăuga alte și alte grupuri, încât tot corpul de absolvenți ai școlii au constituit o veritabilă falangă de luptători național-culturali pentru înaintarea națiunii române în toate domeniile de activitate socio-umană.

Activitatea de alegere a corpului educativ al noii instituții a fost ghidată de ideea de valoare cultural-profesională. Uroș Nestorovici veghează desfășurarea procesului și se arată a fi un inspector general corect în actele de evaluare profesională. Pentru Arad decide să facă următoarele numiri pe care le prezentăm în ordinea în care le-a comunicat: Ion Mihuț, originar din Siclău, a făcut studii de drept la Presburg (Pojon, Bratislava) și de teologie la Carloviț. I s-a atribuit catedra de pedagogie și istorie și era bine apreciat pentru echilibrul conduitei sale. În 1816 a fost numit director al Districtului școlar Caransebeș cu sediul la Lugoj, care avea în structura sa școlile din 235 de localități. Iosif Iorgovici era fiul protopopului Petru Iorgovici din Vărădia. Făcuse studiile la Universitatea din Pesta, unde obținuse titlul de doctor în filosofie. A fost încadrat la catedra de aritmetică și geografie și s-a remarcat în cercurile pedagogice prin manualele sale din aceste domenii. A murit la o vârstă tânără, dușmănit de autoritățile sârbești pentru atitudinea sa demnă în lupta pentru câștigarea drepturilor de către români. Constantin Diaconovici-Loga era fiul unor coloniști originari din Oltenia stabiliți la Srediștea în Banat. A făcut studii gimnaziale la Lugoj și de drept la Budapesta, unde a înființat o școală românească. A fost numit profesor de gramatică și stilistică românească și s-a afirmat prin lucrările și acțiunile sale ca unul dintre marii formatori de conștiință națională ai timpului său. A fost un devotat colaborator a lui D.Țichindeal. Bibliografia lucrărilor sale de limba română a impresionat prin mesajul ei profund românesc. Lucrarea sa *Chemare la tiparirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1821, e impresionantă prin actualitatea mesajului său. În 1830, C.Diaconovici-Loga a fost numit director al școlilor grănicerești. Comportamentul său național va fi obiect de studiu și de modelare a demnității pedagogice. A fost un veritabil model dascălesc. D.Țichindeal a fost numit senior (director) al Preparandiei din Arad²¹. D.Țichindeal s-a remarcat ca unul din primii fabuliști români și ca luptător statornic pentru promovarea românilor în conducerea instituțiilor culturale. De aceea, n-a privit cu ochi buni gestul lui Uroș Nestorovici de numire a lui Sava Arsici ca director local cu drepturi de supraveghere a activității preparandiale. Inspectorul general de la Pesta a găsit în familia Arsici un sprijin și în alte centre școlare bănățene, întrucât Moise Arsici era director districtual la Lugoj.

Atașamentul opiniei publice arădene față de figura de dascăl arădean deschizător de drumuri reiese pregnant la suprafață după Unire, când o delegație publică din Arad a cerut ministrului și filozofului Ion Petrovici să renunțe la atribuirea numelui lui Titu Maiorescu acordat Școlii Normale din Arad și să atribuie pe cel de D.Țichindeal²². Fața de cererea protocolară și categorică a delegației, care invocase ca argument judecata elogioasă a lui Eminescu din *Epigonii* unde-l consideră pe Țichindeal “gură de aur”, ministrul învățământului s-a lăsat convins și a revenit ”ridicând pe frontispiciul școlii, în locul lui Titu Maiorescu pe Țichindeal”. A făcut și un act de dreptate atribuind numele lui Titu Maiorescu Seminarului pedagogic universitar din București.

Încă din primii ani ai activității sale de inspector școlar, Uroș Nestorovici s-a dovedit a fi un priceput și stăruitor îndrumător al învățământului pedagogic. S-a arătat a fi

²¹ Arhiv Srpske Akademije nauka i umetnosti u Sremskim Karlovcima (A.S.A.N.U.K. în continuare), Fond Skolske Deputacije, doc.247/1812.

²² Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului*, Editura Cartea Românească, p.112

un îndrumător preocupat de-a asigura o bază pedagogică modernă procesului de formare a învățătorului. În ședințele de lucru pe care le-a avut cu profesorii preparandiei arădene a stăruit ca activitatea formativă să fie desfășurată pe baza unor principii fundamentale²³.

Aceste principii erau urmatoarele: a) Preparandia trebuie să aibe un principiu fundamental de activitate așa cum aveau preparandiile din Viena, din alte centre din Austria, Paris și alte orașe înfloritoare care urmăreau strălucirea națiunii lor; b) Predarea (expunerea) cunoștințelor pe baza unui program alcătuit în prealabil de profesori și care să fie respectat; c) Elevii să posede cărți cu conținut pertinent sub raport național. Acest principiu era susținut în mod deschis de Ion Teodorovici, parohul ortodox al românilor din Pesta²⁴ și d) Păstrarea modului de expunere cu emfază așa cum procedează profesorii din Arad. Așa procedează Pestalozzi și alți pedagogi însemnați ai timpului.

Câteva precizări sunt necesare. D.Țichindeal era și el susținătorul ideii de organizare a procesului de învățământ pe baza unui principiu fundamental: progresul națiunii române. Se deosebea astfel de Uroș Nestorovici care considera că principiu fundamental al formării învățătorilor e atmosfera bazată pe unitatea credinței ortodoxe și a sistemului școlar-bisericesc organizat de Mitropolia din Carloviț. Prăpastia dintre modul de gândire și acțiune al celor doi luptători n-a putut fi trecută. Țichindeal a fost schimbat de la conducerea Preparandiei Arad, a plecat tăcut și învins la parohia sa din Becicherecul Mic, faptele i-au fost condamnate la confiscare, iar în 1818 a plecat pe drumul fără întoarcere. În 1825 l-a urmat pe același drum, cu aură de învingător însă, și Uroș Nestorovici. Alți luptători le-au luat locul. În 1825 a fost ales episcop de "sânge român" la Arad, iar mai târziu, după revoluția de la 1848, Andrei Șaguna a devenit mitropolit al Ardealului și și-a întins jurisdicția și asupra ortodocșilor din eparhiile Arad și Caransebeș. Logica istoriei i-a dat dreptate lui Țichindeal. El e victoriosul!

Predarea cunoștințelor pe baza unui program elaborat anterior e un act pozitiv în sistemul învățământului european și precede gândirea proiectivă în pedagogie ce s-a impus ulterior. Pentru istoria învățământului românesc cunoașterea programelor de studii preparandiale ne arată nivelul de pregătire pedagogică a timpului. Vom prezenta în mod sumar primele programe școlare ale Preparandiei. Documentele se află în același fond de la Carloviț. Vom începe cu Pedagogia, predată de Ion Mihuț, care gândește pozitiv să pregătească manuale de pedagogie pentru elevii săi. Ion Mihuț cunoaște încercările de constituire a unei pedagogii naționale, care să înarmeze pe viitorii învățători cu idei noi privind formarea trecutului nației romanesti. Găsim această idee a înălțării nației românești prin învățatură nu numai în doctrina nouă de curând formulată de D.Țichindeal ca principiu fundamental de organizare a învățământului în preparandie, ci și în prefața cărții de pedagogie și metodică a lui Vilom (Peter Villaume), care a iesit în 1818 – traducerea fusese încheiată în 1816 - de sub teascurile tipografiei Universității din Pesta sub titlul; *Pedagogia și metodică pentru învățătorii școlilor orașenești și satești de Villom, întâi acum pre limba daco-românească tradusă și prefăcută de Naum Petrovici, al fundusurilor școalelor de legea grecească numită naționale în Krăimea Ungariei crăiesc perțeptor*, care fusese tipărită cu spijinul material al lui Nicolae Popovici, director local al școlilor naționale din zona Cenadului. E vorba de un act de devoțiune față de școlile naționale. Cu ideile din prefața semnată de Naum Petrovici și cu ideile din conținutul cărții, pedagogia națională românească începe. Afirmația e întărită de existența în același fond al Deputăției fondurilor

²³ Vezi Skolski Fond, doc.șc. nr. 81/1817.

²⁴ *Ibidem*, doc.51/1812.

școlare a unui manuscris de pedagogie și metodică elaborat în acești ani de stăruitoare eforturi de afirmare a unei pedagogii naționale și intitulat: *Manuducere către metodică cea nouă pentru învățătorii școlilor românești, slavo-sârbești și grecești în scurt scrisă la Vienna*²⁵.

Prefața scrisă de Naum Petrovici la traducera pedagogiei lui Peter Villaume e importantă prin definirea conceptelor de bază adică pedagogia și metodică, dar și prin ilustrarea accentuării gândirii franceze în Transilvania și Banat. Peter Villaume a fost un pedagog cu o largă arie de acțiune europeană: Franța, Germania și Danemarca²⁶. Valoarea operei sale pedagogice consta în faptul că a unificat ideile pedagogice noi din școlile franceză și germană într-un sistem de educație națională. Acest sistem e sâmburele generator de acțiuni educative moderne pe care D.Țichindeal le-a integrat în noua sa doctrină pedagogică. Tot în Banatul timpului post napoleonian se întâlnește și traducerea de opere literare franceze, act cultural promovat de directorul școlar Grigore Obradovici. El a acordat o mare importanță traducerilor din opera lui Jean Francois Marmontel (1723-1799), autor de romane istorice –Belizarie- și de piese de teatru. În poezie se căutau subiecte din antichitate. Apare interesul pentru cunoașterea trecutului. Ruinele trecutului devin obiect de meditație filozofică și moral-politică la Volney (1757-1820), care prin opera care l-a făcut celebru *Rouines ou Meditations sur les revolutions des empires*, facilitează înțelegerea mai adâncă a poeziei lui Vasile Cârlova, *Ruinurile Târgoviștei*, care a apărut în paginile *Curierului Românesc* în primăvara lui 1830. ” Prin *Ruinurile Târgoviștei*, apreciază inegalabilul istoric al literaturii românești George Călinescu, Vasile Cârlova a inaugurat în lirica noastră poezia vestigiilor istorice. Se spune că în general punctul de pornire a fost Volney”.²⁷ Suntem deci, în acel domeniu al literaturii inspirată de fapte istorice, într-un sincronism cu Franța. La Arad, în cadrul Preparandiei, Al. Gavra va aduce elogiul marilor dascăli transilvaneni, Inocențiu Micu Klein, Petru Maior și Gheorghe Șincai. În timp ce în Franța în 1816 apărea *Journal d'Education Populaire*²⁸, la Arad, Alexandru Gavra elaborează un proiect de publicare a revistei *Ateneul Românesc*²⁹. Primul număr a rămas în stadiul de proiect și vor mai trece din 1835 ani buni până la apariția revistei arădene *Speranția* (1/13 februarie 1869).

În evoluția procesului de predare-învățare a științei pedagogice în Preparandia din Arad primul act creator de elaborare a unei programe de studiu și a unui manual a aparținut lui Ion Mișuț. Copii după manuscrisul primului manual de pedagogie utilizat în Preparandia din Arad se păstrează în fonduri de arhivă din Carloviț, Sibiu și Cluj³⁰. Profesorul arădean pornește la drum în studiile sale din acest domeniu de la explicarea conceptului de pedagogie, definit ca știință care “învață a crește tinerimea”. Sub raport metodologic volumul de cunoștințe care alcătuiau conținutul manualului era divizat în patru părți componente. Acestea erau: 1) ”trebuințele cele comune ale școlilor populare”, 2) prezentarea sistemului de învățământ popular al timpului: școala populară sătească,

---

²⁵ Manuscrisul reflectă preocuparea pe care o aveau cercurile școlare românești pentru studiul sistematic al pedagogiei în Preparandia din Arad.

²⁶ Mioara Cimpoieș-Dinulescu, *Prezența iluminismului în pedagogia românească*, în “Revista de pedagogie”, nr.2, anul XXIII, 1974, p.99.

²⁷ G.Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, Editia a II-a, prefața Al.Piru, Minerva, București 1982, p.128.

²⁸ Maurice Debesse, Gaston Mialaret, op.cit, 7, p.198.

²⁹ Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Dacia, Cluj, 1971, p.237.

³⁰ Vezi lucrarea noastră *Un secol de activitate școlară românească în Partile Aradului (1721-1821)*, Arad, 974, p.240.

orășenească și grănicerească. În rândul acestora din urmă intrau școlile grănicerești din Banat. Partea III-a cuprindea explicarea unor probleme teoretice privind esența acțiunii educative: creșterea, scopul ei (definit astfel: ”bunătatea cea moralnică”); respectul naturii copilului (respectul puterilor și a resurselor existente în natura copilului), iar partea ultimă cuprindea explicarea problemelor de metodică pentru a da eficiență învățurii pe care învățătorul o transmitea.

Manualul de pedagogie al lui Ion Mișu, ca și alte încercări de predare sistematică a pedagogiei, Alexandru Gavra, de exemplu, aveau ca sursă literatură germană, Peter Villaume în special. În *Lexicon der Pädagogik* din 1971, acest pedagog german de origine franceză este integrat în grupul filantropiniștilor germani; Bernhard Basedow, Cristian Salzmann, Ioachim Campe; care au promovat ideea că pedagogia e o știință, iar învățământul o artă. Ei au susținut ideea școlilor naționale și au atribuit școlii rolul de a promova cultura poporului. Sunt idei la care educatorii români ai începutului de secol al XIX-lea au aderat și s-au străduit să dea școlilor sătești forță educativ culturală și să facă din ele instituții atrăgătoare și pentru fete. Preparandia din Arad a întâmpinat însă mari obstacole în tipărirea manualelor școlare atât de dorite de elevii săi. Primul manual de pedagogie, elaborat de tânărul plin de speranțe și daruri intelectuale Lazăr Petrovici, a fost intitulat *Compendiu de pedagogie* și a văzut lumina tiparului în 1880. Cu el se pășeste viguros spre marea deschidere europeană a pedagogiei arădene pe care a reprezentat-o opera pedagogică a lui Petre Pipoș³¹.

Catedra de limba română a fost încredințată încă de la înființare lui Constantin Diaconovici-Loga, luptător cultural în a cărui activitate s-au evidențiat următoarele tendințe fundamentale: autor de studii de gramatică a limbii române prin care să ajute la studiul limbii române, apărarea ei față de cuvinte străine îndepărtate de originalitatea și stilul ei adecvat sufletului românesc, cultivarea exprimării și comunicării scrise și orale și tipărirea de cărți românești și înființarea de școli menite să contribuie la dezvoltarea civilizației românești. În *Chemare la tipărirea cărților românești*, Buda 1821, profesorul arădean a schițat un întreg program de înaintare a românilor pe scara civilizației timpului. ”Iată acum școli avem unde se cresc învățătorii spre luminarea tinerimei neamului, ci mai trebuie școli și prin sate înzăstrite cu toate cele necesare de lipsă spre ținerea învățătorului. Ne trebuie mai departe cărți din care să poată citi și învăța pruncii ca și cei ce sunt îndepărtați de școală. Așa au făcut și celelalte neamuri care astăzi strălucesc pe fața pământului, așa să facem și noi acum și să ne îmbărbătam că prea departe am rămas, apoi zic tocmai în limba maicii să ne luminăm să putem, cum au putut și alte neamuri”³². C.Diaconovici-Loga se afirma ca un luptător tenace în lupta pentru studiul limbii românești. În 1809 a deschis la Pesta o școală românească încântând pe românii din Capitala Ungariei prin efortul său de a impune efectuarea liturghiei și cântărilor bisericești în limba română în biserica ortodoxă din Pesta al cărei cantor era.

C.Diaconovici-Loga a sprijinit cu un spirit de sacrificiu rar întâlnit în istoria culturală a Aradului tipărirea cărților *Octoih* și *Tipic*, Buda, 1821. În anii 1828-1829 pentru achitarea datoriilor de tipărire către Tipografia din Buda, profesorul arădean mai datora suma de 3345 fl. În această situație ”Crăiasca Tipografie, se plânge C.Diaconovici-Loga, în 19 martie 1829, au făcut regres la plata mea cea profesorească toată care de acum înainte o va trage până atuncea până nu se va plăti toată datoria Tipografiei cea mai sus pusă. Acum,

³¹ Petre Pipoș, *Istoria pedagogiei pentru preparandii*, Arad, 1912.

³² Vezi pag. 378.

Prea Cinstită Consistorie binevoiește cu părintească milă a lua în dreptă socotință cum că eu pe lângă atâta jertfire și trudă a mea și în ce tristă stare am căzut iară mai vârtos ca un tată de opt prunci vii și necrescuți, unde nu au fost destul că am dat de pe spatele pruncilor mei legătura cărților, care până acuma s-au împărțit la bisericile ce au fost prenumărate și acum și plata cea profesorească cu care îi hrăneam s-au luat de la gura lor cu tot ajutorul casei”³³.

Această dureroasă plângere e o mărturie păstrată peste veacuri în fondurile de arhivă ale Episcopiei Aradului despre sacrificiul pentru carte și cultură românească pe care trebuiau să-l facă românii din această dieceză, ca și cei din Timișoara și Oradea, mult mai numeroși ca plătitori de tot felul de fonduri culturale, dar care nu aveau încă în fruntea organizațiilor bisericești conducători de sânge român. Într-un memoriu înaintat Curții din Viena în 29 septembrie 1822, protopopul Vasile Georgevici al Timișoarei notează că în Lipova din 3136 de ortodocși, 2945 sunt români (94%), dar din 5 preoți numai 2 sunt români, iar din dascăli, cei 2 români existenți au fost înlăturați³⁴.

C.Diaconovici-Loga a fost printre primii pedagogi transilvăneni care au abordat în procesul de învățământ probleme de pedagogie a comunicării. *Epistolariul românesc* tipărit la Pesta în 1841 este, în fond, rezultatul lecțiilor de epistolografie și stil al comunicării predate elevilor săi de la preparandie. Stilul zicerilor noastre, solicita profesorul arădean, trebuie cultivat, ”iar cântarul aprecierii frumuseții unui act de comunicare este desfătarea la auzit”, deci farmecul pe care-l producea limba română mlădioasă și deschizătoare de suflete pentru doi sau mai mulți vorbitori. El aprecia că din punct de vedere metodologic nu e suficientă grija vorbitorului pentru pronunțarea care desfată, ci e nevoie de ceva mai mult; ”înțelegerea formei dinăuntru a cuvintelor”, adică a gândurilor pe care cuvintele le exprimă. Înțelegerea gândurilor înseamnă grija pentru ordonarea cuvintelor, care trebuie să fie așezată în așa mod încât cititorul sau auzitorul (receptorul deci) să considere că ele merg pe un drum firesc al zicerii. În explicațiile date privind ”stilul epistolesc”, C.Diaconovici-Loga considera că respectarea regulilor gramaticii, adică a științei care ne învață a citi și scrie după firea limbii, nu sunt suficiente. El recurge și la sprijinul altor discipline: retorica (știința răspunsurilor desfătătoare și pătrunzătoare, deci știința argumentării convingătoare); logica sau știința cugetării; estetica (măiestria întocmirilor care plac). Suntem în aria abordării unui proces de învățare - construirea stilului epistolesc dintr-un unghi pluridisciplinar - gramatică, logică, retorică, estetică, stilistică - procedeu de învățare atât de recomandat de pedagogia contemporană.

C.Diaconovici Loga n-a fost numai un pedagog al învățării, ci și unul al formării. Din lucrările sale se desprinde preocuparea educativă de formare a omului care prin moralitate și stil de relaționare cu semenii săi se impune în civilizația secolului al XIX-lea. A contribuit la modernizarea actului educativ în Preparandia din Arad pregătind pe viitorii învățători în măiestria atât de dificilă a comunicării interumane vorbind și scriind ”drept, clar și plăcut”. Omul la a cărui formare se gândea pedagogul arădean avea în ființa lui ceva din fibra omului de omenie de care el a auzit vorbind pe înaintașii săi și pe care l-a oferit model contemporanilor săi.

³³ Arhiva Episcopiei Arad, IV-110-1872.

³⁴ Ioan Munteanu, *Problematika școlara și bisericească în Revoluția de la 1848-1849 în Banat; în "Revoluția de la 1848 -1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică "*, coordonatori Camil Mureșan, Nicolae Bocșan și Ioan Borlovan, Presa Universitară Clujeană, f.a., p.391.

Predarea aritmeticii și geografiei, ambele studii alcătuind o catedră, a fost încredințată tânărului absolvent al Universității din Budapesta, Iosif Iorgovici. Făcea parte din vestita familie Iorgovici din Vărădia (Oravița) și se remarcase prin alesele sale calități intelectuale. Tânărul profesor s-a dovedit a fi un slujitor conștiincios și bine pregătit al Preparandiei. Și-a alcătuit un program de studii, pe care în toamna anului 1813 l-a trimis autorităților școlare pentru analiză și aprobare³⁵. În studiul matematicii notăm apariția învățării algebrei cu tot cortegiul de probleme și exerciții care solicitau o rezolvare algebrică. De la Iosif Iorgovici au rămas manuale în manuscris semnlate de T. Botiș în valoroasa monografie închinată Preparandiei³⁶. Nu cunoaștem soarta acestor manuscrise. Autorul acestor pagini a stăruit, ca și Lucian Emandi de altfel, asupra voluminosului manual manuscris de geografie intitulat *Manuscriptum geographiarum mathematico-psihico ac politicae*, care, a dispărut în anii grei ai epurărilor Bibliotecii Episcopiei din Arad. Este manuscrisul care ne interesează cel mai mult în viziunea studiului geografiei făcut dintr-o perspectivă europeană. Conceptul de geografie are în sfera sa trei diviziuni sau arii care au particularități de conținut. Cele trei diviziuni ale geografiei erau: a) geografia matematică ce cuprindea cunoștințe despre Terra et planeta rotunda (Pământul și planetele rotunde), linii matematice comune (pol, ecuator, longitudine și latitudine); b) geografia fizică era aria în care se aflau cunoștințe despre elementele primordiale (apa, aerul și pământul), dar și despre produsele naturii și om, iar geografia politică studia prezența omului dar și despre orbis divisio (diviziunea globului) în continente: Europa, Asia, Africa și America ca și “India de Sud” (Australia, Oceania). În privința omului ca figură centrală a vieții se stăruia asupra națiunii adică asupra “acelor vițe de oameni” (grupuri de oameni) care prin “libera lor voie politicească” trăiesc în aceeași cetate. Numai “poporeni care se află în așa împrejurări cetățenești (de cetate) se numesc nație sau popor”. Românii erau “o nație” prin originea, limba, tradițiile lor, dar nu aveau toți statul sau cetatea lor. Era nevoie deci de același stat (de aceeași cetate) pentru toți românii, creat, format “prin libera lor voie politicească pentru a forma o națiune politică”. Ne aflăm în fața unui șir de argumente imposibil de răsturnat sau de aflare a unor erori care conduceau pe cititorul care găsea în manual informații despre diferite cetăți românești (alcătuirii politice) adică Țara Românească, Moldova și Transilvania, care așteptau momentul istoric în care “prin libera lor voie politicească” vor forma o singură cetate (deci alcătuire politică) pentru “aceiași viță de oameni” (grup etnic). În această viziune a devenirii lor politice, Iosif Iorgovici a vorbit de “status politicus” separat: Magnum Principatus Transylvanie, Regio Bucovinae, Principatus Valachiae și Principatus Moldaviae. Iosif Iorgovici a vorbit despre Europa relevându-i diversitatea de neamuri, limbi și religii. Dar el s-a referit și la raporturile dintre națiuni gândind că aceste raporturi (relații) trebuie să fie determinate de libera lor voie politicească. A răspândit printre elevii săi această fericită formulă a libertății națiunilor. Forțele care se opuneau libertății “viței românești” au fost potrivnice și a fost nevoie de noi generații de sacrificiu și un veac de lupte până la victoria ideii libertății popoarelor. Primul conflict mondial, cel din 1914-1918, s-a încheiat cu triumful ei. Pentru români, tânărul profesor arădean săvârșit din viață la vârsta de 28 de ani, a fost un premergător al triumfului ideii că “vița românească” se va afirma pe acest drum al cuceririi libertății politice numai prin cultură și luptă. *Manuscriptum geographiarum* a fost prin ideile conținute una din armele de luptă, iar învățătorii formați de Preparandia din Arad luptători pentru biruința

³⁵ A.S.A.N.U.K., S.F., Doc.173/1814.

³⁶ T. Botiș, *op. cit.*, p.396.

idei. Încă de la înființarea școlii grupul de preparanzi s-a manifestat ca o forță culturală românească. Au fost deschiși și la toate tendințele culturale ale timpului. Ideea săvârșirii slujbei liturgice și a efectuării cântărilor bisericești în limba română în Catedrala Aradului i-a înflăcărat. Au fost sensibili la încercările trupelor de teatru ale elevilor înjghebate sub conducerea profesorului Dimitrie Constantini, macedoromân venit de la Școala gramaticală din Oravița la Arad după ce dobândise pregătire în domeniul istoriei și la Lipsca. Tânărul profesor transferat de la Oravița la Arad, a organizat cu preparanzii săi trupe de teatru care au adunat bani pentru fondul școlar. Cu ajutorul lui Jakob Hirschl încă din anul 1818, trupa sa de teatru a organizat spectacole de teatru pentru a spijini materialul internatului școlii. Preparanzii care erau atrași de jocul scenic au organizat mici manifestări teatrale pentru localitățile în care pregăteau programe culturale. Astfel reprezentația teatrală a pătruns și în lumea satului românesc. Prin mici scenete erau combătute viciile sătești sau abateri de la moralitate. Cu timpul tematica reprezentațiilor teatrale s-a diversificat³⁷.

Prezența preparanzilor de tot felul de manifestări spirituale sătești-hore, serbări câmpenești, praznice (pită nouă, culesul viilor), hramuri, nunți, efectuarea unor cutume (împărțirea pământului, mersul la școală, adusul apei după înmormântare, etc) a trezit interesul lor pentru vorbe de duh, proverbe, cântece bătrânești, doinit, jeluit la înmormântare, cântece la culesul strugurilor și alte atâtea forme de manifestare a înțelepciunii și puterii de creație populară. Unii dintre ei, ca să nu dea uitării o zicere, un proverb, o strigatură sau un cântec le-au transcris pe caiete de însemnări ale preparanzilor, învățătorilor și preoților. Un preparand arădean, Dimitrie Ardelean, a avut și fericita inspirație de a însemna și piese memorate de colegii lor. Unele caiete s-au pierdut sau se află prin cine știe ce dulapuri de poduri de case. Atunci când folclorul a devenit obiect de studiu și cercetare științifică aceste caiete au devenit documente valoroase. În 1945 în *Anuarul Arhivei de Folclor*, Radu Todoran a publicat un interesant studiu cu titlul *Poezii populare într-un manuscris ardelean din 1831*. Pe caiet o mică însemnare ne conduce spre autor; "Această pesmă cu cântări lumești și veselitoare este a lui Ardelean Dimitrie, preparand cursul al II-lea, 1831". R.Todoran crede că D.Ardelean era originar din Lipova sau împrejurimi. Nu, era din Arad. Dar R.Todoran n-a greșit atribuind localității Lipova rolul generator de energie cognitivă pentru culegerea folclorului. Să enumerăm nume de culegători din Zona Lipovei: Atanasie Marienescu, membru al Academiei Române, G.Alexici, preotul Ambrozie Jurma, despre care migălosul Radu Flora credea că a posedat peste 200 de poezii populare³⁸, harnicul referent școlar de la Arad, Giorgiu Popa³⁹, preotul Silviu Bichiceanu stabilit apoi la Nerău, Iuliu Tuducescu, fiul învățătorului Ion Tuducescu⁴⁰ și elev la Școala de Arhivistică a lui B.P.Hașdeu și lista lor se mărește cu culegătorii interbelici. Relațiile interculturale ale Preparandiei s-au diversificat încât întâlnim în diferite sate arădene, bihorene și bănățene dirijori de coruri, bibliotecari, conducători și case de lectură, instructori de echipe teatrale, conducători de cercuri culturale, publiciști culturali care erau slujitori ai școlii populare din sat. Aceste instituții au constituit o puternică armă de apărare a identității naționale în fața încercărilor tot mai pline de ură ale guvernanților de deznaționalizare a școlii românești.

³⁷ Lizica Mișuș, *Itinerarii spirituale arădene*, Editura Multimedia, Arad, 1997, p.289.

³⁸ Radu Flora, *Folclor literar bănățean*, Libertatea, Panciova, 1975, p.26.

³⁹ Prin grija harnicului și priceputului nostru colaborator prof. Dumitru Costea posedăm 146 de poezii populare culese de referentul școlar din Arad.

⁴⁰ Iuliu Tuducescu (1871-1947). Despre el vezi B.Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972, p.110.

IV. Etosul educativ din viața Preparandiei din Arad. O puternică forță spirituală de acțiune cu aspirații manifestate în două direcții de acțiune, liberală și națională, se resimte în Europa începutului veacului al XIX-lea. Trăirile sentimentelor naționale și liberale sunt vii și schimbă atmosfera psihică în care se desfășoară activitatea comunităților. Franța vrea întărirea comunității naționale și trairea deplină a libertății. Germania dorește să-și formeze elite și să-și fortifice comunitatea germană unitară. În 1807, Fichte (1762-1814), care ridicase eul creator la rangul de principiu creator al lumii, se adresează în 1807 la Berlin, conaționalilor săi prin celebrele *Cuvântări către națiunea germană*, punând problema întăririi eului prin formare și dă astfel un caracter pedagogic problemei înălțării și întăririi eului prin acțiune.

Nevoia de înălțare și de afirmare productivă și culturală a românilor în Europa determină pe Dimitrie Țichindeal să ceara românilor să se înalțe luminându-și mintea și întreaga viață mentală a națiunii: "Mintea! Mărită nație românească..." striga el prin fabule și se face purtătorul noilor tendințe pedagogice.

În condițiile schimbării contextului pedagogic european, numai Austria rămâne încremenită în vechile formule educative predominant executive, cu tendințe de subordonare piramidală căci Austria rămâne, datorită abilității lui Metternich, "imperiul unei familii"⁴¹. Cultura pedagogică, modalitățile și atitudinile educatorilor din școli se schimbă. Apare deschiderea culturală, se resimte puterea devoțiunii pentru școală, elanul pentru inițiative și acte creatoare, tendințe de asociere învățătorească și căutarea de ceva nou sub raport metodologic. E un nou climat psihologic în școli, puternic resimțit în instituțiile educative germane și italiene în primul rând. Se conturează așadar un nou ansamblu de valori pedagogice, o nouă atmosferă intelectuală și afectivă care ne îndreptățește să vorbim de un nou etos educativ sau pedagogic din instituțiile educative ale timpului.

Preparandia din Arad și-a deschis cursurile în această atmosferă de înnoire axiologică și și-a format un etos al ei dominat de elan național și devoțiune pedagogică. D.Țichindeal, Diaconovici-Loga, Iosif Iorgovici, Al.Gavra sunt artizanii acestui etos generator de energie în multe domenii ale vieții școlare. D.Țichindeal a considerat că Preparandia își desfășoară întreaga ei activitate pe baza unei noi doctrine care-l face subordonat numai finalității educative a școlii. Împreună cu C.Diaconovici-Loga ajung repede în dezacord cu bătrânul episcop al Aradului Pavel Avacumovici, care, dornic de a-i "cumini" pe cei doi neascultători îi convoacă la "ascultarea" cea cunoscută a cercurilor clericale subordonate Carlovițului. Le fixează ore pentru discutarea "ponosurilor" și-i convoacă la ordine. Cei doi profesori devin spirite independente când cer să răspunda în scris la "ponosurile" ce se ating de legile canonicești, iar cât privește acuzele politice știu "unde și înaintea cui avem a răspunde"⁴².

Lețiile la care asistă preparanzii dornici să devină învățători bine pregătiți se desfășoară într-o atmosferă de elan înălțător stimulat de apelul făcut de profesori la responsabilitatea lor cultural-pedagogică față de națiunea română. Atașamentul profesorilor față de elevi era exemplar. Prin activitatea lor profesorii amintesc de marile centre educative europene, în special de pilda atât de înălțătoare a lui Pestalozzi. Uroș Nestorovici, directorul exigent dar subiectiv în acte, care asistasese la lucrările consensului literar, nu ezită

⁴¹ J.Carpentier, F.Lebrun, *op.cit.*, p.246.

⁴² A.S.A.N.U.K., S.F. NR.2/1813. Vezi și E.O.R.Arads, doc 87/1813.

să aprecieze elogios suflul creator al profesorilor școlii. Orizontul cultural al elevilor se lărgește în decembrie 1813 prin studiul limbii germane, a cărei predare a fost încredințată profesorului J.Fritz⁴³.

Efectele formative ale activității corpului profesoral se resimt în conduita generală și individuală. Absolvenții primei serii au hotărât toți, cu vot unanim, să depună o cotă din primul salariu pentru convicțul școlar și pentru propășirea Preparandiei⁴⁴. Încă din primele serii s-au afirmat personalități puternice care au impulsionat lupta națională în Banat așa cum au fost George Velea și Matei Cârciu. Aproape din fiecare serie de preparanți s-au ridicat reprezentanți angajați în dezvoltarea învățământului românesc și propășirea națională. Ne vom referi la câteva pilde: Moise Bota din Giula, absolvent în 1814, s-a angajat în activități culturale și naționale în Lipova, Giroc, Baia de Criș, Șiclău, Arad pe unde a peregrinat fiind pedepsit de autoritățile locale înfeudate Austriei asupritoare; Sofronie Simion, energic sponsor cultural; Moaler Petru, Otlaca, a absolvit cursurile în 1821 și și-a continuat studiile la Budapesta, devenind ulterior un îndrumător de școală în Iași Moldova, care s-au bucurat de alegerea lui ca membru de onoare al Academiei Române.

Șirul învățătorilor generoși care au activat pentru propășirea culturală a românilor cu sufletul lor modelat de Preparandia din Arad e lung. Din el nu pot lipsi marii ocrotitori ai sufletului românesc așa cum au fost Ion Vidu din Mănerăul Aradului, descoperit de neîntrecutul protopop din Buteni, Constantin Gurban, prestigioșii autori de manuale școlare conduși de dascălul pârvean Iosif Moldovan, dar nici "paznicii de hotară" care și-au dat viața pentru făurirea României întregite și apărarea ei în fața marilor răpitori. Mai presus de toate, acești onești slujitori ai școlii românești au înălțat și deschis spre știință și credință orizontul spiritual românesc așezat de Blaga la temelia prezenței noastre în istorie.

DIE GRÜNDUNG DER ARADER PREPARANDIA IM EUROPÄISCHEN, KULTUR- PÄDAGOGISCHEN KONTEXT

Zusammenfassung

Der Autor untersucht die Idee der Einrichtung von pädagogischen Schulen in Europa, angefangen mit deren Institutionalisierung in Frankreich (1808). Wien steht diesem Unternehmen nicht lange nach. Schon 1810, wird der Hofagent Uros Nestorovici zum Generalinspektor der konfessionellen orthodoxen Schulen ernannt. Dieser schlägt die Gründung von drei pädagogischen Schulen vor: in Sanktandreas, für die Serben, in Pest, für die Griechen und in Arad, für die Rumänen.

Im Aufbau der pädagogischen Schule (Preparandia) aus Arad, finden die Ideen der französischen Revolution ihr Echo und das, vor allem, im Millieu der rumänischen Intellektualität. Politisch, wird das Unternehmen als eine volksfreundliche Maßnahme des Kaisers ausgelegt.

Das pädagogische und kulturelle Profil der Arader Preparandia wird, hauptsächlich, vom professionellen und kulturellen Wert der bildenden Intellektuellen definiert. In dieser Hinsicht, war die Wertsetzung des Generalinspektors Uros Nestorovici korrekt. Die von ihm gesetzten Grundprinzipien des Unterrichts waren im Einklang mit dem was, gleichzeitig, in Europa stattfand. D. Țichindeal, seinerseits, unterstützte grundsätzlich den Fortschritt der rumänischen Nation. Nestorovici sah jedoch diese Entwicklung im Rahmen des Systems des Metropolitens aus Karlowitz. Die weitere geschichtliche Entwicklung gab den Ideen Țichindeals recht.

Weiterhin, untersucht der Autor die ersten Unterrichtsprogramme der Preparandia. Das erste Lehrbuch für Pädagogik wurde von Ion Mihaș, nach deutschen Vorbildern, ausgearbeitet. Die Grundlinien des Faches Rumänische Sprache wurden von C. Diaconovici-Loga gesetzt. Von dem Prinzip des

⁴³ *Ibidem*, doc.95/1813.

⁴⁴ *Ibidem*, doc.25/1814.

Fortschrittes der rumänischen Nation ausgehend, setzte er wegweisende Akzente hinsichtlich der pluridisziplinären Unterrichtung dieses Faches: Grammatik, Logik, Rhetorik, Ästhetik und Stilistik waren dabei gebündelt. Arithmetik und Erdkunde wurden, weitsichtig, von Iosif Iorgovici, unterrichtet.

Abschliessend, weist der Autor auf das erzieherische Ethos der Preparandia hin welches, hauptsächlich, in zwei Richtungen wirkte: Liberalismus und nationale Rahmensetzung, wobei der Weg in diese Richtungen durch die kulturelle Erziehung durchzumachen sei.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea în unele localități din Banat s-au organizat diferite bresle¹. Prezența breslelor în Lugoj este atestată documentar încă din anul 1818, când meșteșugarii s-au organizat în trei bresle². Fără a se cunoaște exact care au fost meșteșugarii ce au solicitat organizarea în breaslă, se știe doar că în ședința Adunării Generale a Congregației comitatense Caraș din 20 mai 1817 s-a discutat statutul breslei trimis spre aprobare Curții din Viena și că un an mai târziu "Diploma de privilegii" a fost acordată³. Pe data de 30 martie 1818, Congregația comitatensă și-a luat angajamentul de a aduce la cunoștință Consiliului Locotenențial provoncial din Lugoj "Triplele privilegii de breaslă cu care majestatea sa a onorat și fericit meseriașii localnici și urmașii lor"⁴.

Prima breaslă reunită amintită în documente este breasla meșterilor brutari, dogari, frânghierii, măcelarii, tăbăcarii, turtelarii și săpunarii, întrunită în 5 iunie 1819, pentru adoptarea statutului și alegerea starostelui de breaslă în persoana lui Wilhelm Bayer, meșter dogar⁵.

Actele emise de aceste bresle, ca și în cazul altor asociații profesionale de acest fel, erau întărite cu peceți de ceară⁶, lucru care presupunea utilizarea unui tipar sigilar⁷ sau mai multe⁸.

¹ În legătură cu breslele organizate în Banat, vezi: Miletz Iános, *A temesvári céhek*, în "Történeti és Régészeti a Délmagyarország Történeti és Régészeti Museum társulat", Timișoara, 1875; Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről Magyarországon*, Budapest, 1889, p. 99 în "Értekezések a történelmi tudományok köréből", Budapest, 1890, p. 99; Borovszky Samu, *Temes vármegye*, Budapest, f. a., p. 266-267; Szádeczky Lajos, *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon, okirattárol (1307-1848)*, II, Budapest, 1913, p. 279; Milleker Felix, *Geschichte des Gewerbe in Banat 1716-1919*, Wien, 1940; Eperjessy Géza, *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és Dunántúlon (1686-1848)*, Budapest, 1967, p. 236; Gertrude Bartoš, *Din viața meseriașilor timișoreni (1716-1779)*, în "Studii și articole de istorie", 1961, pp. 101-119; Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în "Ialomița materiale de istorie agrară a României", Slobozia, 1983, p. 528; Kovách Géza, *A bányás demográfiai és gazdasági fejlődése (1716-1848)*, Szeged, 1998, p. 262.

² Cele 3 bresle organizate în 1818, în Lugoj erau: 1. breasla cojocarilor, croitorilor maghiari și germani, cizmarilor, pantofarilor și pălărierilor; 2. breasla tâmplarilor, zidarilor, dulgherilor, geamgiilor, arămarilor, fierarilor, lăcătușilor, fierarilor de pintene, rotarilor și șelarilor; 3. breasla brutarilor, frânghierilor, turtelarilor, tăbăcarilor, măcelarilor, săpunarilor și dogarilor, vezi: Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről...*, p. 99; Idem, *Iparfejlődés és a czéhek ...*, p. 279; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 236; Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 528; Luminița Bărbulescu-Wallner, *Documente inedite privind existența și evoluția breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*, în "Banatica", X, 1990, pp. 289-296; Kovách Géza, *A bányás demográfiai...*, p. 262.

³ Mihai Mircea Rusu, *Aspecte ale vieții social-economice a orașului Lugoj în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în "Tibiscus", Istorie, 1978, p. 271.

⁴ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric al orașului Lugoj (1332-1880)*, mss., în „Colecția de documente a Muzeului de Istorie din Lugoj”, nr. inventar 180, pp. 201-202.

⁵ Registrul protocol de bresle pe anii 1819-1827, *Colecția Muzeului de Istorie Lugoj*, protocolul nr. 2.

⁶ În conformitate cu normele științei sigilografice prin pecete sau sigiliu, se definește urmele rămase pe suportul actelor prin aplicarea tiparului sigilar introdus într-o substanță de sigilat (ceară, chinovar, soluție de aur, fum, tuș etc), vezi *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 213.

De la breasla unită a brutarilor, frânghierilor, turtelarilor, tăbăcarilor, măcelarilor, săpunarilor și dogarilor cunoaștem un tipar sigilar din 1818⁹, chiar anul înființării breslei. În rândurile de mai jos ne propunem să prezentăm acest însemn sigilar deosebit de interesant.

Tiparul sigilar la care ne referim confecționat din metal este alcătuit din două părți: 1. rondela sigilară și 2. mânerul.

Rondela sigilară¹⁰ are o forma oval-verticală (42 mm x 35 mm) lucrată în incizie pentru sigilarea cu ceară. Înălțimea totală a tiparului sigilar este de 140 mm.

În câmpul sigilar (Fig.1) scut dreptunghiular, tripartit, partajat în 7 cartiere (compartimente). Acest sistem de împărțire a scutului avea menirea de-a realiza un număr mai mare de cartiere. Ele au rezultat prin trasarea a două linii orizontale și împărțirea fiecărei părți a scutului, prin linii verticale, astfel încât în prima parte se găsesc două cartiere, în a doua parte, trei, și în ultima, două¹¹. Cele 7 cartiere ale scutului au fost încărcate cu următoarele mobile heraldice¹²:

În partea superioară, în primul cartier s-au reprezentat un butoi suprapus de un compas și flancat de câte un ciocan de lemn, unelte specifice dogarilor; în al doilea cartier, un corn, un covrig și o franzelă, simbolizând produse ale muncii brutarilor;

În partea centrală, în cartierul trei, două rășchitoare încrucișate și un pieptene pentru scărmanat cânepa, peste care broșează un obiect (neidentificat), în formă de inimă, simboluri legate de activitatea frânghierilor; în cartierul patru, coșnița unui stup de albine având deasupra două lumânări (făclii) aprinse și încrucișate, elemente ce individualizează pe cerari-lumânărari dar și pe turtelari; în cartierul cinci, unelte de tăbăcit: două cuțite specifice încrucișate și un rulou simbolizând, tăbăcarii.

În partea inferioară, în cartierul șase, un cap de vită cornută reprezentându-i pe măcelari; în cartierul al șaptelea, și ultimul, elemente simbol ce-i amintește pe săpunari.

Scutul timbrat de acvila bicefală imperială austriacă, aureolată și încoronată ce poartă pe piept un scut și ține în gheare însemnele puterii - globul crucifer în dreapta și spada și sceptrul în stânga este susținut de doi lei rampanți care stau fiecare pe un

⁷ Prin tipar sigilar sau matrice sigilară se denumește obiectul confecționat dintr-un material dur (fier, oțel, alamă, bronz, argint, sau diferite pietre pretioase etc), având gravată pe suprafața sa în negativ, o reprezentare menită a individualiza posesorul, exprimând atributele sale în viața socială, vezi: *Ibidem*, p. 163.

⁸ Unele bresle utilizau spre exemplu două tipare sigilare, vezi: Augustin Mureșan, Livia Grozi, *Două tipare sigilare aparținând breslei olarilor din Lipova*, în "Revista Muzeelor și Monumentelor, Seria Muzeu", Anul XXVI, nr. 3, 1989, pp. 39-42; Augustin Mureșan, *Două tipare sigilare ale breslei croitorilor din Oradea*, în "Analele Universității din Oradea", Istorie-arheologie, tom X, 2000, pp. 61-64; Idem, *Două sigilii ale breslei croitorilor de sumane din Timișoara*, în "Analele Banatului", Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XIV, 2, 2006, pp. 183-187.

⁹ Tiparul de sigiliu se păstrează în patrimoniul Muzeului de Istorie, Etnografie și Artă din Lugoj, nr. inventar 443.

¹⁰ Rondela sigilară a acestui tipar sigilar a fost reprodusă grafic, vezi Lajos Kakucs, *Despre apicultura Banatului în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea*, în "Almanahul stuparului", Editat de Asociația crescătorilor de albine din R. S. R., 1984, p. 54, foto 1.

¹¹ Este un scut tripartit pe orizontal (de două ori tăiat). În legătură cu repartizarea scutului, vezi: Marcel Sturdza Săucești, *Heraldica, tratat tehnic*, Edit. Științifică, București, 1974, p. 33-35 și Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Edit. JIF, 1994, pp. 23-27.

¹² Pentru termenul mobilă heraldică, element utilizat la alcătuirea stemelor, vezi Marcel Sturdza Săucești, *op. cit.*, pp. 70-81; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, p. 168; Maria Dogaru, *op. cit.*, pp. 23-25.

postament cu marginea perlată. De o parte și de alta a acvilei menționate s-a gravat 18-18, anul confecționării tiparului sigilar. Legenda s-a scris cu litere majuscule, în limba germană: SIGIL: D: K. K. PRIV: VEREINIGT: ZUNFT. F. D. K: P: K. M. LUGOS. Cuvântul LUGOS (=LUGOJ), numele localității unde breasla își desfășura activitatea s-a gravat sub scut.

Modul în care s-a gravat suprafața rondelor sigilare, grija pentru a se respecta raportul dintre diferitele elemente incluse în scutul heraldic, proporționalitatea dintre piesele și figurile heraldice înfățișate, dovedesc atenția dată de către meșterul pecetar pentru execuția artistică a reprezentării din câmpul sigilar.

Pentru a se evoca simbolic diferitele meșteșuguri reunite în breaslă în unele cazuri s-au utilizat însemne înfățișând: a. *unelte specifice* (tăbăcarii); b. *produse finite ale activității* (brutarii); c. *materia primă* (capul de vită, aluzie la măcelari). În alte cazuri activitatea specifică a fost reprezentată prin compoziții mixte, precum *unelte și produse specifice* (butoiul suprapus de compas și cele două ciocane de lemn - dogarii) și săpunarii (produsul finit și probabil, o unealtă utilizată) ș.a.

Privind cu atenție unele cartiere constatăm că ne este sugerat procesul de producție, cum este cazul cu frânghierii desemnați printr-un pieptene de scărmanat cânepa, două rășchitoare și un alt obiect, simboluri care vorbesc despre activitatea acestor meseriași.

După cum s-a apreciat, reprezentările de pe sigiliile de breaslă simbolizează prin uneltele și produsele cele mai caracteristice, organizația meșteșugarilor aparținând aceleași branșe, a breslei¹³. Studiarea reprezentărilor de unelte și de produse meșteșugărești din imaginile acestor sigilii prezintă o însemnătate deosebită pentru istoria tehnicii, pentru cunoașterea evoluției uneltelor¹⁴.

Cercetat din punct de vedere al structurii meseriilor reprezentate simbolic, tiparul sigilar de tip heraldic de care ne ocupăm, evidențiază laturile activității economice și nivelul tehnicii existent în cadrul breslei unite din Lugoj, la acea dată. El ne indică faptul că în această breaslă s-au unit meșteșugari specializați în meșteșuguri legate de gospodărie (dogari, frânghieri, olari etc); meșteșuguri legate de îmbrăcăminte (tăbăcari, săpunari), meșteșuguri legate de alimentație (brutari) și alte meșteșuguri (lumânărari).

În legătură cu locul de confecționare a tiparului sigilar al acestei bresle, credem că el este opera unui meșter pecetar local, lucrare realizată la cererea conducerii breslei lugojene.

EIN SIEGEL DER VEREINIGTEN ZUNFT AUS LUGOSCH

Zusammenfassung

Der Autor beschreibt ein Siegel – 1818 datiert – der vereinigten Zunft der Bäcker, Seiler, Kerzenzieher, Gerber, Fleischer, Seifenmacher und Böttcher aus Lugosch.

¹³Magdalena Bunta, *Sigilii de breaslă din colecția Muzeului de Istorie din Cluj*, în "Acta Musei Napocensis", III, 1966, p. 225.

¹⁴*Ibidem*, p. 224.

Fig. 1

Suntem în posesia unui document constatator al unui act de drept. Actul juridic a fost parafat și emis la 11 septembrie 1819 în Comuna Camerală¹ (Taxalistă)² Micălaca, Comitatul Arad.

Documentul supus criticii nu e cunoscut după original, ci după o copie achiziționată relativ recent. Diferența, copie–original, este marcată de imposibilitatea de a descrie tipul de hârtie sau cele patru impresiuni sigilare de tip inelar.

Actul oficial, aflat în studiu, este un contract–cadru tipărit, un tipizat de epocă³, având spații susceptibile spre completare cu toponime; unități de măsură: masă–volum; sume de bani; cote procentuale sau date calendaristice.

Precizăm că însemnările din spațiile de completare aparțin notarului acreditat. Textele, în număr de două, sunt identice ca informații de ordin juridic sau istoric. Ele exprimă concepția de drept intern public în spațiul imperial habsburgic în spirit iluminist.⁴

Aceleași texte sunt tipărite pe ambele fețe ale foii, așezate în pagină alăturat, dispuse pe două coloane, separate printr–un spațiu tipografic cu dimensiunea de 5 mm, orientat pe mediana fiecărei pagini, de sus în jos, facilitând studiul analitic și comparativ la acest tip de informație.

Disponem de un text bilingv, tipărit în limba română cu caractere chirilice și în limba germană cu caractere gotice. Apoi, fiecare text este structurat și finalizat în câte șase paragrafe de interes juridic. În final, contractul consacră prin nominalizări oficiale, semnături autografe și amprente sigilare, imaginea de concordanță la acest gen de material documentar.

Redarea textului românesc cu litere latine și traducerea textului german respectă ortografia, topica și particularitățile stilistice ale vremii. Explicațiile între paranteze rotunde și notele bibliografice numerotate ne aparțin. Datele calendaristice în ambele texte sunt conforme calendarului gregorian (stil nou).

Fiecare preambul al fiecărui contract redă concis, actul de voință a comunității românești de „lege greacă neunită” (ortodoxă) din Comuna Camerală Micălaca, care prin reprezentanții aleși și împuterniciți oficial (jude–jurați), împreună cu „Crăiasca Direcție a Shoaleor (Direcțiunea Școlară Regală) a Districtului Orăzii Mari” consacră o stare juridică având ca finalitate conservarea și dezvoltarea obiectului proprietății (clădirea școlară), dar și responsabilitatea față de „învățătorul nostru naționalic”.

Actul juridic așa cum este formulat, în cele două părți introductive, exprimă acordul de voință între persoane juridice, reprezentând instituții cu personalitate

¹ Căvăjdan, G., *Monografia istorică a Parohiei Arad – Micălaca Veche*, Sibiu, 1956, p. 12.

² Schaser, A., *Reformele iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Ed. hora, Sibiu, 2000, p. 22.

³ Domokos, S., *Tipografia de la Buda. Contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX–lea*, Ed. „Noi”, Giula – Gyula, 1994, p. 14.

⁴ Lupaș, I., *Iosif al II–lea și școlile românești din județul Aradului*, în „*Studii, conferințe și comunicări istorice*”, vol. I, Ed. Casei Școalelor, București, 1927, p. 303–306.

juridică, în scopul de a da naștere unor drepturi și obligații ferme, incontestabile, conforme cu legislația imperială austriacă în materie de drept intern civil din a doua decadă a secolului al XIX-lea.

Părțile implicate în elaborarea actului juridic le considerăm, ab initio, egale, neîngrădite să afirme și să impună interese proprii. În consecință, calitatea de parteneri egali conferă posibilitatea contractanților de a-și da consimțământul în a încheia un contract confirmat prin șase paragrafe după cum urmează:

1.

La primul punct al contractului, comunitatea românilor micălăceni își asumă solidar responsabilitatea îngrijirii localului școlar existent, precum și extinderea școlii în regie proprie. Ca urmare, transportul materialelor de construcție, manopera, dotarea școlii cu mijloace de învățământ, amenajarea locuinței dascălului cu anexele corespunzătoare se vor efectua prin efortul solidar și solemn al comunității.

2.

Apoi, comunitatea își asumă obligația să contribuie la procurarea rechizitelor și cărților, să întrețină așezământul școlar, „în bună stare”, să îngreudească școala și grădina pendinte perimetrului școlar.

3.

În ceea ce privește retribuirea „învățătorului naționalnic”, funcționa principiul obligativității Comunității Contractuale de a include în contractul negociat suma de 150 florini austrieci, reprezentând venitul anual al învățătorului. Plata era îndeplinită fără nici o reținere, la timp, achitată în patru tranșe, la sfârșitul fiecărui trimestru. Suma era plătită din Casieria Comunității, sursa fiind bugetul de venituri și cheltuieli pentru anul 1819 al Comunei Taxaliste Micălaca.

Referitor la retribuirea în natură s-a fixat cantitatea de 20 meți „grâu curat”. Celelalte produse în număr de șapte înscrise în contract, ca oferte, nu au fost negociate.

4.

Contractul include și obligația de a asigura transportul anual a 12 stânjeni lemne de foc, pe propria cheltuială a comunității sătești, pentru încălzirea sălii de clasă și locuința dascălului.

5.

Legiuitorul a introdus clauza prin care autoritatea comitatensă putea solicita sătenilor, prin intermediul autorității locale, să completeze mijloacele de subzistență ale dascălului. Conform legii, cadrulul didactic i se oferea posibilitatea de a alege între un teren agricol necultivat sau unul cultivat cu cânepă, varză, tutun – măsurat în iugăre – și de a dispune liber de uzufruct conform legislației în vigoare până în momentul rezilierii contractului.

6.

În final, Comunității Contractuale îi revine obligația, fixată în ultimul paragraf al contractului, de a contribui la Fondul Școlar Național General. Fondul, aflat

în departamentul administrativ și legislativ regal ungar cu sediul la Buda⁵, era destinat finanțării școlilor elementare românești triviale⁶ de religie ortodoxă.

Ioan Püspöky, Director Școlar Regal Districtual cu sediul la Oradea Mare, împuternicit de Inspectoratul Școlar Regal Superior de Lege Greacă Neunită cu sediul la Pesta, aduce la cunoștința comunității, Rezoluția nr. 6650/ 31 mai 1813 elaborată și adoptată de Înalta Curte Regală (Consiliul „Locumtențial”) de la Buda. Hotărârea a fost citită în limba română, fiecare paragraf a fost interpretat în spiritul legii și pe înțelesul Comunității Contractuale.⁷

În numele Înaltei Majestății Regale, comunitatea este invitată să contribuie la Fond cu câte un florin austriac, la fiecare zece florini plătiți dascălului. Luând ca bază de calcul retribuiția de 150 florini, comunitatea își asumă benevol și solemn cele zece procente de adăugire anuală (zeciuală procentuală sau aucta) în valoare de cinsprezece florini/an, plătiți Casieriei Fondului la timp, în patru tranșe, la finele fiecărui trimestru. Plata la Fond intră în vigoare din momentul semnării contractului cu respectarea procedurilor juridice din epocă.⁸

Prezentul contract devenea un înscris obligativ încheiat în patru exemplare asemănătoare. Fiecare exemplar era arhivat după cum urmează: pentru Comunitatea Contractuală (Comuna Taxalistă Micălaca); Înalțul Domeniu (Comitatul Arad); Inspectoratul Regal Superior de Lege Greacă Neunită (Pesta) și Guvernământul Regal Ungar (Înalțul Consiliu Locotenențial al Ungariei) – Buda. Cele patru înscrisuri istorico-juridice sunt încheiate la Micălaca la 11 septembrie 1819.

Pentru conformitate au semnat și parafat, pe două coloane, în prezența lui Almássy László, notar acreditat, notabilitățile următoare:

Ioan Püspöky	Glogoversan Todor	jude (primar)
Director Districtual Regal	Blaj Todor	jurat (consilier)
	Dehelan Iacob	jurat (consilier)
În fața noastră	Mihuța Simion	jurat (consilier)
Sigismund Deszö	Urle (I)on	jurat (consilier)
Judecător Nobiliar din	Ivan Nini	jurat (consilier)
Renunitul Comitat Arad	Pera Ivan	jurat (consilier)
	Arspa Pali și ceilalți	jurat (consilier)
Ioan Nagy	Eliberat de Almássy László, notar oficial	
Consilier Juridic din același		
Renunit Comitat Arad		

⁵ Botiș, T., *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Ed. Consistoriului, 1922, p. 11 și passim;

⁶ Giurăscu, C., C., *Istoria Românilor. De la moartea lui Mihai Viteazil până la sfârșitul domniilor fanariote (1601 - 1821)*, partea întâi, partea a doua, vol. III, Ed. All Educational, București, 2007, p. 251 - 252.

⁷ Popeangă, V., Găvănescu, E., Țarcovnicu, V., *Preparandia din Arad*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1964, p. 10

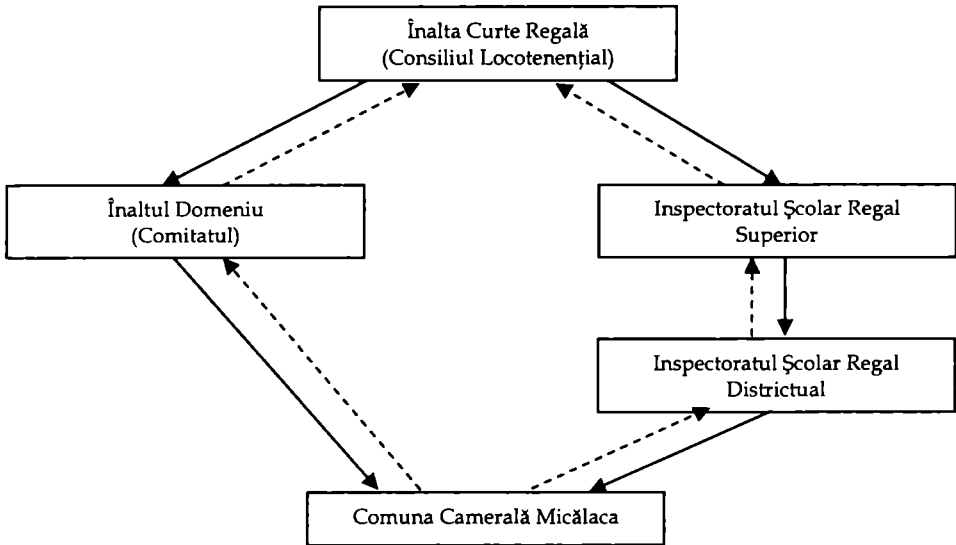
⁸ *Ibidem*, p. 12.

Concluzii

Acest material documentar este real în toate componentele sale. Suntem în posesia unui act care nu poate fi pus la îndoială. El provine din surse instituționale care au existat și au funcționat în spațiul imperial austriac la 1819. Fixarea termenului „înscris” în titlu și închiderea lui între semnele citării, sugerează că documentul post-jozefin nu este cunoscut după original, ci după o copie achiziționată relativ recent.

Documentul îl putem încadra în categoria actelor juridice școlare – gen contract. Contractul analizat, ne oferă informații certe, incontestabile, care ne ajută să decodăm structura organizatorică și modalitatea de funcționare a Înaltei Curți Regale de la Buda după următoarea schemă:

A „DOCUMENT” FROM THE XIXth CENTURY ABOUT THE ROMANIAN SCHOOL FROM ARAD - MICĂLACA

Abstract

First of all documentary material under discussion comes from institutional sources which existed and functioned in the Imperial Austrian space in 1819. We specify that the term “document” from the title, put between quotation marks, suggests that the post-jozefin historic-juridical material is not known according to the original, but according to a copy got relatively recently.

Secondly, the copy differs, very little from the original. The difference is given by the impossibility to describe the type of paper and the scaled stamps of an annular type applied in the technical cassette of the document.

Finally, we can place “the document” in the category of the scholastic juridical documents of an agreement type. It was drawn up on 11th September 1819 in the Chamber Commune (Taxability) Micalaca, Arad County.

The object of the agreement is to renovate the three-year elementary school (trivial) of the Romanians of Oriental-Greek religion (orthodox), as well as the obligations of the Micalacan community to provide the means of subsistence of the national teacher and the payment of the contribution to the National General School Fund destined to finance the Romanian elementary schools from Habsburgic Empire.

1. Copia Contractului

К О Н Т Р А К Т .

C O N T R A C T .

Нои събскрипши Жидеа, Жвацин ши тоа-
тз Комитатъ Сатълави *Municipal*
дин мхрнцъ Комитатъ *Comitat*

фацем длевринцъ прии еврѣтѣ
Контрактъши ачествъ, към къ Нои, Агри-
жиндаци дин прѣнз къ Вржаска Дирекце а
Схолоащр Лицен ноастрѣ Г. Н. Национале
дин Дистрктъ *Opze* пинтръ
май бѣна старѣ а Схолоаи ши а Лвццторъ
риави нострѣ Национаалнк, а оурматоръ
кип ам мхрнннт, ши дѣпз оурматореле
пунктѣри нѣм жеагат, адикъ:

1-ю. Нои не жеагат, към къ Иаса
Схолоаи де акъм, карѣ се афаз, в пом
апои саз де ноз в пом рѣанка, (ла карѣ
жеаце тоате адрврниле чѣле де анпцъ фѣрз
внчи в платъ де пом да,) атрѣ карѣ, а-
фѣрз де в киле жеакитъ, кѣратъ, ларгъ,
ведероащр ши оукацъ, а карѣ прѣнчи но-
стри се ввр лѣвца, акъ май оуна вржш де
килин пинтръ лѣкащъ лѣвццтороаи, ши
прѣлнхъ, в в кѣнхъ, кѣмаръ, шопрѣ пин-
трѣ лѣмне, штаащр, ши подрѣмъ сѣ фим
датори, а зиди, апои ащъ феаю де Схолоаи
не нѣмай а старѣ бѣмъ ши атрѣвинчоащр
тот де оуна а в пѣзи, чи ши чѣле де ли-
пцъ атрѣмса, прѣкъм: скъмнинае, табла
нѣгръ, в мѣсцъ, ши оун скалин пинтрѣ лѣ-
вццтороу а кѣшига, сѣ фим датораци;
кѣрѣ даторинцъ де а пѣстра Иаса Схолоаи
де акъм ананте а тоатъ вркѣ сърѣвши
сѣ фим.

2-аѣ. Не фѣгѣдѣм ши не даторъм,
тоате материалеле скрипѣрѣстичѣ, пинтрѣ
Схолоаи ноастрѣ де анпцъ, прѣкъм: харѣте,
нѣгрѣкъ, крѣтъ, вѣрѣте, пѣликасѣри, кѣрѣи,
ши дѣте чѣле де трѣвинци а кѣмѣра, ши
къ оун кѣваитъ, пинтрѣ цинѣрѣ Схолоаи а
бѣна старѣ, акъ ши пинтрѣ атрѣдирѣ еи,
ши а грѣдннии схолоащрѣи нѣаѣат ши
бѣрѣатѣкѣе грѣжъ а пѣрта.

Wir unterfertigte, Richter, Geschworne,
und gesamte Gemeinde des im Obblidh
liegenden Ortes *Municipal* Komitate
geben hiemit zur Bestätigung, daß wir
mit der Königlich. g. n. u. Schul Direc-
tion des *Opze* Bezirke
wegen besserer Bestellung unserer g. n. u.
Schulen, und Schulhauses, wie auch
National-Lehrer fol-
gendes bestimmt, und nachstehende Ver-
bindlichkeiten über uns genohmen haben,
als:

1. Erstens. Wir verpflichten uns, das schon
bestehende, oder aber neu zuerrichtende Schul-
haus (bei welchem letztem alle erforder-
liche Hand- und Zugarbeiten ohnegel-
dlich leisten werden) in welchem außer abge-
sonderten, geräumigen, bequemen lichten, wie
auch trockenen Zimmer, für die Schule selbst,
noch eine gehörige, von den Schulzimmer ganz
abgesonderte und mit einer Kammer, Kü-
che, Holzlag, Stallung und Keller versehe-
ne Wohnung für
Lehrer, nicht nur in gut und brauchbarem
Standе zu erhalten, sondern auch

Schulzimmer mit erforder-
lichen Sigbänken, Tafel, und Tisch, samt
Stuhl, gehörig einzurichten, welche Verbind-
lichkeit sich auch auf die künftige Erhal-
tung des Schulgebäudes erstreckt, wie auch

2. Zweitens. Die Schule jährlich mit
nöthiger Kreide, Schwämme, Dinte, Blei-
risten, Büchern, Papier, und andern Noth-
wendigkeiten zu versehen, und überhaupt
für die gute Erhaltung des ganzen Schul-
gebäudes, und deren Erfordernissen, samt
Umfassung des Schulhauses und Haus-
gartene besorgt zu seyn.

3-лѣ. Пентрѣ траулъ фижциторюлѣи не-
легам оурмхтоарѣ снмеріе не ан, дин Касса
Комвнитатен фѣрз ничи ѡ пречетаре, ши дѣпѣ
фѣще каре пѣтраріо де ан а да ши а пѣтти,
адекъ:

А. БАНН ГАТА 150 ФЛОР. — кр. — шрз
— А. БУКАТЕ: —
Грѣв' кѣрат 20 — меци.
Фрз —
Сѣс —
Кѣкѣрѣз А. БОАМБЕ —
Легѣми, адекъ пѣсѣлах ш. а. —
Саре —
Лѣмнин, сѣс сѣз —
Карне де внтѣ —
Порк' грѣс —
Фжн —

4-лѣ. Аѣз сѣ май фим ааѣтораци,
спре тревѣннца фижциторюлѣи, ши пѣтрѣ
аѣзѣрѣ Сѣоалей А. ТОТ АНѣА: —
Лемне вѣне пѣтрѣ фок 12 стѣнцені.
Пас де тревѣннца. —
Трестіе — Сноди.
а да, ши пе пѣатѣала ноастрѣ пѣнѣ ла аѣ-
кѣша фижциторюлѣи а ле кѣра. —

5-лѣ. Пентрѣ май кѣнѣ сѣсѣстенці а
фижциторюлѣи нострѣ, афарѣ де грдннѣ
Сѣоалей, ши де пѣмѣнтѣла Колонікалннѣ
кареле дѣспре партѣ Домнѣи пѣмѣнтѣши
Сѣоалей кѣ. — Ланце милости-
вѣще сѣз чинетнѣ, ши нои дин партѣ ноа-
стрѣ не фконм ан да: —

Пентрѣ грдннѣ де кѣнѣпѣ, сѣз кѣрени
Ланце —
Аѣхан —

6-лѣ. Де врѣме че Комвнитатѣ ачаѣта
нѣ нѣмай а цинѣ Каса Сѣоалей А. Старе кѣнѣ,
ши снмеріа кѣ дѣпѣтѣла, дѣпѣ кѣм сѣз
зис май нанте, фижциторюлѣи сѣз ла врѣ-
ме неаѣсат а да ши а пѣтти, чи ши спре
винеле де комвн дин партѣ са дѣпѣ пѣтн-
цѣ а дѣвче аѣвѣторіо се вѣде ааѣторатѣ,
пентрѣ аѣла, ши дѣпѣ че А. Дѣстрѣтѣла-
ннѣла Дѣрѣктор апаѣта Рѣѣоалѣе де кѣрте
сѣз 31. Маю 1813. № 6650. А. Соко-
тинца аѣмѣлѣнрѣи Фѣндѣсѣлѣи Сѣоалѣаѣр На-
ціоналѣ Генералннѣ Слобознтѣ, ноаѣ А. Лим-

Drittens. Zur Erhaltung
Lehrers verbinden wir uns folgen-
de jährliche Subsistentzen in vierteljähr-
igen Fristen im baaren Gelde 150 Gul-
den — kr. aus der Gemeindes - Kassa
ohnweigerlich zu bezahlen; dann in Na-
turalien:

An reinen Weizen 20 Metzen —
Gersten —
Haber —
Kukuruz in Körnern —
Gemüsen —
Salz — Pfund —
Kerzen oder Insicht —
Mindfleisch —
gemästete Borsten — Stück —
Heu — Schober —

unverzüglich zu geben, und verabzufol-
gen.

4 tens. Werden wir verpflichtet seyn,
zum Gebrauch des Schullehrers, und zur
Beheizung Schulzimmer alle
jährlich:

An harten Brennholz 12 Klafter
An guten brauchbaren Stroh
Rohr — Bündeln —

zu geben, und auf eigene Unkosten zuzu-
führen

5 tens. Zur bessern Subsistenz sind
Lehrer, nebst dem Schul-

haus - Garten, und der Schule schon vorhin
Grundherrschafilicherseits gütigst bewilliget,
und beigemessenen — Joch freuen
Gründe, auch zur freuen Nuzniehung bei-
gegeben:

Hanf oder Krautgarten von Joch
Tobackfeld — Joch

6 tens. Da dieser Gemeinde nicht blos
ihr eigenes Schulgebäude im guten Stande
zu erhalten, dann ihren

Lehrer, die nöthige Subsistenz, wie oben be-
rührt wurde, zu festgesetzten Fristen ohn-
weigerlich auszufolgen, sondern auch ihrer-
seits zu dem allgemeinen Besten nach
Möglichkeit, und Kräften, beizutragen
obliegt, und nachdem, uns die unterm 31
May 1813. № 6650. rüflichlich auf die
Vermehrung des Haupt National Schul-
fondes allerhöchst erflozene Hof Resolu-

ба майчей ноастре нѣхъ чытывъ, шѣ кар шѣ
спре ацаѣере нѣхъ тжакытывъ, кѣмжидыне
кѣ нѣмале прѣ ацзацатѣвѣнѣ ацкрат; ка
шон дѣнхъ фѣце карѣ зѣче флоринци, и дѣм
ацкраторѣвѣнѣ ноастрѣ ие тотъ ацѣа, сѣ маи
адашѣм оун флоринт прѣ сама зисѣвѣнѣ
Фѣндѣс, Нои, а оурмарѣ кѣмжирѣ ачестѣа,
слобозѣ, неманци шѣ кѣ тоатѣ воинца нѣм
пакат спре дарѣ маи сѣс нѣмнѣи а зѣчѣ
процентѣаланнѣнѣ сѣмѣ, шѣ кѣ соленигате
не шѣагѣм, кѣтрѣ симѣрѣа ацкраторѣвѣнѣ
ноастрѣ, карѣ дѣ аста датѣ динѣ 150 фл.
кр. се кѣспринде, фѣце кѣрѣа а зѣчѣаѣ
флор. а маи адашѣ оунѣа, шѣ ачаѣта адашѣ
ере, карѣ фѣче 15 флор. — кр. ачѣпѣна
дѣла датѣмѣа дѣ астаз, пѣрѣрѣ аа тотъ пѣ
трѣрѣа дѣ аи. Касѣн нѣмнѣвѣнѣ Фѣндѣс генѣ
ралнѣк аа Сѣоалаѣр нѣгрѣшт а дѣ, шѣ
а пѣвѣти.

Пентрѣ маи бѣн крѣзѣмѣнт шѣ мѣртѣрѣ
ацѣаѣра че сѣаѣ зис, сѣаѣ фѣкѣст ачѣст Кон
тракт а пѣтрѣ ачѣмѣнѣ сѣнѣкѣаѣре Фѣкѣмѣлѣре,
динѣтрѣ карѣ оунѣа прѣ анигѣ Комѣнѣтѣаѣ, алтѣа
прѣ анигѣ М. Домѣне нѣмѣнтѣкѣк, аа трѣнаѣ
аа Крѣзѣкѣа маи марѣе Инѣпѣкѣторѣ аа Сѣоала
ѣаѣр дѣ а. Г. н. кѣрѣ аа пѣтрѣаѣ аа ацза
цатѣа Конѣлѣаѣс Докѣмѣнтѣнѣнѣаѣла аа Оунѣрѣнѣ
се ва пѣстрѣа. Датѣсѣаѣ аа *Mihailoana*
а 17 дѣ зѣнаѣ ааѣ дѣнѣи аѣѣ *Сѣоалаѣр*

Stannid Bujor
Districtualis Director

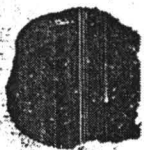
tion, durch den H. Bezirks Schulen
Director, deutlich, klar, von Wort zu
Wort in unserer Muttersprache bekannt ge
macht, und wir durch denselben in Namen
Allerhöchst Sr. Majestät aufgefodert wur
den, damit wir nach jeden den

Lehrer jährlich an Besoldung zu entrich
tenden 10 fl. noch 1 Gulden, als Zus
sas, zum Behuf des besagten Fondes dar
brachten, so haben wir, in Gemäßheit dieser
Aufforderung und zur Entrichtung obiger
10prozentigen Zusafes, frey, wie bereitwillig
herbeigelassen, und verpflichten uns daher
feyerlichst, den obkommenden jährlichen Zu
sas, auf die Lehrers Besoldung, welche
dermahlen in 15 fl. — fr. bestehet,
a dato des gegenwärtigen Contractes an
gefangen, für immer, in vierteljährigen Qu
arten an die Cassa des Oberwähnten Haupt
Nationalerschulfondes richtig zu zahlen und
abzuführen.

Zur Urkunde sogestaltiger Verbindlich
keit, ist gegenwärtiger Contract in vier
gleichlautenden Exemplarien, und zwar für
die Contrahirende Gemeinde, für die löb
lich. Grundherrschaft, für den könig
lich. g. n. u. Ober-Schul Inspectorat,
und für die hochlöbliche, königlich. unga
rische Statthalterey zur Aufbewahrung aus
gefertiget worden. Datum, *Mihailoana*

den 17. Septem. 1819

Gloveschay Judica Dini
Blas Jozsef Eskute
Dehlan Jozsef
Miklos Simon

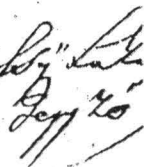
Joan Dobij

Vigornundo Defeij
Josty Andre

Joanne Nagy
Jozsef Hottus

Ulla or
Ivan Wim
Bera Ivan
Artha Babij, in a solbr

Hevra Mihailoana
Ulla Jozsef

2. Text românesc redat cu litere latine și traducerea textului german

KONTRAKT

Noi, subsemnații Judele, Jurații și întreagă Komunitatia satului Mikälaka din falnicul Komitat al Aradului facem adeverință prin vârtutia Kontraktului acestuia kum că Noi, îngrijindune din preună cu Kräiaska Direcție a Shoalelor Letei noastre. G.N. Naționale din Distriktul Orăzii Mari pentru mai buna stare a Shoalei și a învățătorului nostru Naționalnik, în ourmătorul kip am mărtinit, și după ourmătoarele punkturi niam obligat, adekā:

1 – iu Noi ne obligăm, kum kā kasa Shoalei de akum, caria se află, o vom inoi, sau de nou o vom rădica, (la caria okasie toate lukrurile ciale de lipsă fără nici plată le vom da), întru karia, afară de o kilie osebită, kurată, largă, vederoasă și ouskată, în caria pruncii noștri se vor învăța, înkā mai ouna iarăși de kilin pentru lăcașul învățătorului, și pre lângă o kuhnă, kămară, șopru pentru liamne, ștălug, și podrum să fim datori, a zidi, apoi așa feliu de Shoală nu numai în stare bună și întrebuincioasă tot de ouna a o păzi, ci și ciale de lipsă întrânsa, prekum: skămniile, tabla niagră, o masă, și oun skamn pentru învățătoriu a kăștiga, să fim îndatorați; kăria datorință de a păstra Kasa Shoalei de akum înainte în toată vriamia subpuși să fim.

2 –lia, Ne făgăduim și ne îndatorăm, toate materialele skripturistice, pentru Șoala noastră de lipsă, prekum: hărtie, negrială, kretă, buriate, plăivasuri, kărți, și alte ciale de trebuință a kumpăra, și ku oun kuvânt, pentru țineria Shoalei în buna stare, înkā și pentru îngrădiria ei, și a grădinei sholasticești nelăsat și bărbătiaște grijă a purta.

3–lia. Pentru traiul învățătorului ne legăm ourmătoaria simbrie pe an, din Kassa Komunităței fără nici o prețetare, și după fiește kare pătrariu de an a da și a plăti, adekā:

În bani gata 150 flor.–kr. – iară în bucate:

Grâu curat 20 – meți
Orz –
Ovăs –
Kukuruz în boambe –
Legumi –, adecă păsulă ș. a –
Sare –
Lumini, sau său –
Karne de vită –
Porc gras –
Fân –

CONTRACT

Noi, subsemnații Judele, Jurații și întreaga comunitate a localității Mikälaka din falnicul Comitat al Aradului dăm prin prezenta certificarea că împreună cu Direcțiunea Școlară Regală a Districtului Oradea Mare pentru o mai bună îndeplinire a îndatoririlor din școlile noastre și a clădirii școalei ca și a Învățătorului Național hotărâm pentru noi să îndeplinim următoarele obligații:

În primul rând. Ne obligăm ca deja existenta sau nou de construita școală (în acest caz vom îndeplini fără plată toate lucrările de transport și manuale) în care înafară de încăperi separate mari, potrivite, luminoase și uscate, atât pentru școală cât și o alta ca locuință, despărțită de încăperile școlare, formată dintr-o încăpere, bucătărie, depozit de lemne de foc, grajd și pivniță pentru învățător, pe care s-o ținem în cât mai bună stare ca și școala, cu bănci de șezut, tablă, masă și scaun, aceste obligații trebuind să fie îndeplinite și la întreținerea întregii școli.

În al doilea rând. Să întreținem anual școala cu cele trebuincioase ca burete, cretă, cermeală, creioane, cărți, hărtie și altele, ca și pentru buna întreținere a clădirii școlii, a exteriorului și a grădinii ei.

În al treilea rând. Ne obligăm ca pentru întreținerea învățătorului să plătim subzistențe anuale pe perioade de sferturi de an, în bani peșin 150 de florini din Casieria Comunității ca și în produse naturale:

20 de mețe de grâu
Orz –
Ovăs –
Porumb în boabe –
Legume –
Sare –
Lumânări –
Carne de vită –
Porci îngrășați –
Fân –

4-lia. Încă să mai fim îndatorați, spre trebuința Învățătorului, și pentru încălzirea Shoalei în tot anul: –

Lemne bune pentru foc 12 stânjeni.

Pae de trebuință –

Trestie – Snopi.

a da, și pe kieltuiala noastră până la lăcașul

Învățătorului a le kăra. –

5-lia. Pentru mai buna subzistență a Învățătorului nostru, afară de grădina Shoalei, și de pământul Kolonikalnik, karele despre partea Domniei pământești Shoalei ku – Lanțe milostiviaște sau cinstit, și noi din partia noastră ne invoim ai da: –

Pentru grădină de cânepă, sau kureki –

Lanțe – duhan –

6-lia. De vriame ce Komunitatia aciasta nu numai a ținea Kasa Shoalei în stare bună, și simbria ku deputatul, după kum sau zis mai nainte, Învățătorului său la vriame nelăsat a da și a plăti, ci și spre binele de komun din partia sa după puțință a aduce ajutoriu se viade îndatorată, pentru acia, și după ce D. Distriktnalnikul Direktor înalta Rezoluție de kurte sub 31 Maiu 1813. Nro 6650, în socotința înmulțirii Fundusului Shoalelor Naționale Generalnik slobozită, noao în limba maicei noastre niau cetito, și kiar și spre înțeliățere niau tâlcuito, kiemândune ku Numele pria Înălțatului Împărat, ca Noi după fiește kare ziace florinți, ce dăm Învățătorului nostru pe tot anul, să mai adaoțem oun florint pre sama zisului Fundus, Noi, în ourmaria kiemărei acestia, slobози, nesiliți și cu toată voința ne-am plecat spre daria mai sus numitei a ziacea proțentualnicei sumă, și ku solenitate ne oblegăm, kătră simbria Învățătorului nostru, karia de astă dată din 150 fl. – kr, se kuprinde, fieștekăruia a ziacelea flor. a mai adoțe ounul, și aciasta adaoțere caria face 15 flor. – kr. Începând dela datumul de astăz, pururia la tot pătrariul de an, Kassei numitului Fundus generalnik al Shoalelor negreșit a da, și a plăti.

Întru mai bun krezământ și mărturie acelora ce sau zis, sau făkut acest Kontrakt în patru asiamenia sunătoare Eksemplare, dintre kare ounul pre lângă Komunitate, altul pre lângă M. Domnie pământească, al treilea la Kräieskul mai marele Inspectorat al Shoalelor de L. G. n. iară al patrelia la Înălțatul konsilium locumtenențiale al Oungariei se va pastra.

Datusau la Mikălaka în 11 de zile ale lunei lui Septembrie 1819.

În al patrulea rând. Suntem obligați ca pentru folosința învățătorului și pentru încălzirea școlii să dăm în fiecare an cu transportul pe propria cheltuială,

lemne de foc 12 stânjeni,

paie sau trestie – snopi.

În al cincilea rând. Prin mărinimia Domeniului pentru o mai bună subzistență a învățătorului, pe lângă grădina școlii s-a acordat cu liberă folosință

un teren de – iugăre sau câmp cu cânepă – sau cu verdețuri – sau cu tutun –.

În al șaselea rând. Deoarece aceasta Komunitate nu are de întreținut numai clădirea școalei în bunăstare, ci și cum am arătat mai sus, și trebuincioasa subzistență a învățătorului care se face așa cum am văzut în perioadele stabilite, ci este determinată să contribuie cu toate puterile și mijloacele așa cum reiese din Rezoluția numărul 6653 din 31 mai 1813 scoasă de Înalta Curte Regală și care zice să se mărească Fondul Școlar Național General, care a fost făcută cunoscută prin grija domnului Director al Districtului Școlar în mod amănunțit cuvânt cu cuvânt în limba noastră maternă și prin care în numele Înaltei Majestații Regale am mai fost determinați ca anual la leafa învățătorului să dăm la fiecare 10 florini încă un florin ca adăugire și din ajutor al sus numitului fond noi având potrivit îndemnul și plata celor 10 procente de adăugire în mod liber și benevol cu această obligație de la noi în mod solemn la sus numita adăugire anuală la leafa învățătorului cu încă 15 florini începând din data semnării prezentului contract pentru totdeauna, ca fiind îndeplinită în rate de sferturi de an, fiind plătită la timp Casieriei sus-numitului Fond Școlar Național.

Prezentul contract s-a întocmit în forma aceasta ca document obligativ fiind făcut în 4 exemplare identice și anume:

Pentru Comunitatea Contractuală, pentru Înaltul Domeniu, pentru Inspectoratul Școlar Regal Superior și pentru mult lăudatul Guvernământ Regal Ungar în scopul arhivării.

Dată la Mikalaka în 11 septembrie 1819

Ioanis Püspöky
manu propria
Districtualis Director Regius
Coram Nobis
Sigismundo Deseö
manu propria
I(nclitus) co(mi)t(a)t(us)
Arad Jud(ex) Nob(i)lium)
Ioanne Nagy
manu propria
Eiusd(em) I(nclitus) co(mi)t(a)t(us)
Jura(tus) ass(ess)ores

3. Toponime

Mikalaka – Micălaca – comună până în anul 1929, în prezent cartier al municipiului Arad, având peste 65 000 locuitori;
Orăzi Mari – Oradea Mare;
Oungariei – Ungariei;

5. Abrevieri utilizate în context

kr. – creițar – monedă de metal utilizată în Imperiul Habsburgic sec. XIX–lea;
D. – Domnul;
fl. – flor. – florin austriac;
G.N. – Greacă Neunită (Ortodoxă);
L.G.N. (n) – Lege Greacă Neunită (neunită);
M. – Mărit(a);

6. Instituții

Komunitate – Comunitatea Contractuală
Micălaca;
Mărta Domnie pământescă – Înaltul Domeniu (Comitatul Arad);
Kräiescul mai marele Inspectorat școlar – Inspectoratul Școlar Regal Superior;
Înaltul Konsilium Locumtenențiale al Oungariei – Guvernământul Regal Ungar;

8. Cuvinte, expresii, abrevieri latine

coram – în față;
Director – conducător de instituție;
Districtualis – district, zonă, regiune;
manus – mână;
nobis – nostru(ă);
proprius – propriu(e), particular(ă);
coram nobis – în fața noastră;
Districtualis Director Regius – Director regal al Districtului Școlar;
ICottus Arad Iudlium – I(nclitus)Co(mi)t(a)t(us)
Arad Jud(ex)(Nob)lium – Judecător nobiliar din Renumitul Comitat Arad;
Eius ICottus Jurassores – Eius(dem)
I(nclitus)Co(mi)t(a)t(us) Jura(tus)ass(ess)ores – Consilier juridic al aceleiași comitat;

Glogoversan Todor jude (primar)
Blaj Teodor jurat(consilier)
Dehelan Iacob
Mihuța Simion
Urle (I)On

Ivan Nini
Pera Ivan
Arspa Pali, și ceilalți
Eliberat de Almássy Laslo
Notar oficial

4. Regionalisme utilizate în textul românesc

aucta – dijmă, zeciuială procentuală;
boambe – boabe;
buriate – burete;
chilie – cameră mică, odaie; în context – cancelarie;
duhan – tutun;
kilin – cameră de locuit;
kuhnă – bucătărie de vară;
kukuruz – porumb;
kureki – varză;
negrială – cerneală;
păsulă – fasole boabe;
plaivasuri – creioane;
podrum – beci, pivniță;
său – grăsime;
simbrie – leafă, salariu;
skamn(iile) – scaun(e);
șopron – adăpost pentru unelte, lemne sau animale;
ștălug – grajd.

7. Măsurile utilizate în secolul XVIII–XIX în echivalent actual

1 lanț = 1 iugăr = 5775 m²
1 meț = 60 litri
1 stânjen pătrat = 3590 m²
1 stânjen cub = 6831 m³

9. Cuvinte, expresii în limba maghiară

biro – judecător, jude, primar;
eskúdt – jurat, consilier;
hites – oficial;
kiadva – eliberat, emis, editat;
yegyző – notar;
és a töbi – și ceilalți;
kiadva Almássy Laslo, hites yegyző – eliberat de Almássy László, notar oficial.

După eliberarea Banatului de sub ocupația otomană de către Eugeniu de Savoia în anul 1716, cele 641 localități bănățene au fost organizate în 13 districte care în anii 1719–1720 s-au redus la 11, împărțite la rândul lor în cercuri (processus). Cele 11 districte erau: Timișoara (cu cercurile Sănandrei, Parța și Bucovăț), Ciacova (cu cercurile Ciacova, Iaruca, Bârzava și Timiș), Vârșeț (cu cercurile Carașova, Ticvani, Ramna, Jamu Mare și Vârșeț), Cenad (cu cercurile Mureș și Tisa), Lipova (cu cercurile Căpâlnaș, Lipova, Sănnicolau Mic și Bara), Palanca Nouă (cu cercurile Iasenovo, Ilidia, Răcăjdia și Clisura), Becicherecu Mare (cu cercurile Timiș și Tisa), Panciova (cu cercurile Kubin, Neusina și Panciova), Caransebeș (cu cercurile Pogăniș, Timiș și Bistra), Orșova (cu cercurile Orșova și Almăj) și Lugoj (cu cercurile Lugoj, Lunca, Făget și Sărăzani)¹.

Districtele au fost conduse de un administrator imperial (Districtverwalter) până în anul 1751 când administrația militară a Banatului este separată de cea civilă. În perioada 1766-1774 a fost organizată Granița Militară Bănățeană care a înglobat treptat toate satele din districtul Panciova, aproape toate satele din districtul Orșova și un număr însemnat de sate din districtele Becicherecu Mare, Caransebeș, Palanca Nouă și Vârșeț. În anul 1773 districtul Palanca Nouă este desființat ca urmare a înglobării celor mai multe sate ale sale în zona Graniței Militare Bănățene. Satele rămase în zona civilă sunt rearodate districtului învecinat Vârșeț².

Ca urmare a reducerii teritoriului aflat sub jurisdicția administrației civile, dar și din alte considerente, în anul 1775 guvernatorul civil al Banatului, Iosif de Brigido, a inițiat o reformă a administrației Banatului, în locul celor 11 districte fiind înființate 4 cercuri (Kreise): Csátad, Vârșeț, Timișoara și Lugoj la care se adăugau 5 domenii miniere în regiunea montană³. În contextul aplicării reformei lui I. de Brigido, în anul 1777 districtul Vârșeț devine cercul Vârșeț. Însă în anul 1779 cercul Vârșeț dispare, satele din cuprinsul său fiind arondate comitatelor Caraș și Timiș. Prin urmare, în decurs de numai câțiva ani sate care au aparținut până în anul 1773 districtelor Palanca Nouă și Vârșeț, iar în perioada 1774-1777 districtului Vârșeț, au ajuns în anul 1779 în componența comitatelor Caraș și Timiș⁴. Legea lui I. de Brigido n-a apucat însă să fie aplicată până la capăt, întrucât rezistența și chiar presiunile nobilei maghiare asupra Curții Vieneze cu scopul recunoașterii Banatului ca parte integrantă a Regatului Ungariei au avut rezultatul dorit. Astfel, în anul 1778 s-a revenit la situația anterioară prăbușirii Regatului Ungariei și a ocupării Banatului de către turci, adică la înglobarea acestei provincii Regatului Ungariei și la reorganizarea ei administrativă în comitate și plase. Sub administrarea autorităților imperiale rămâne zona Graniței Militare Bănățene, iar localitățile celor 4 cercuri din Banat sunt reorganizate în 3 comitate: Timiș, Torontal și Caraș⁵. Administrația civilă a Banatului trece de la Curtea Imperială către coroana ungară, dar Curtea Imperială își menține în administrație directă districtul de graniță și regiunea minieră.

¹ Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Editura de Vest, Timișoara, 1997, p. 54-57.

² *Ibidem*, p. 76-77.

³ *Ibidem*, p. 78-79.

⁴ *Ibidem*, p. 79.

⁵ *Ibidem*, p. 79-80.

Considerăm că un factor important care a contribuit în genere la răspândirea folosirii sigiliilor administrațiilor locale l-au constituit reglementările urbariale. În Ungaria această reglementare s-a produs în anul 1767, iar în comitatele Arad și Bihor, de exemplu, s-au produs în anii 1771 și respectiv 1772⁶. Relațiile urbariale în Banat au fost reglementate abia în anul 1780, întârzierea datorându-se, presupunem, transformărilor importante din punct de vedere politic și teritorial-administrativ prin care a trecut provincia în această perioadă. Din prevederile acestor reglementări urbariale decurgeau o serie de atribuții pentru cnezii și juzii satelor care se aflau atât sub controlul stăpânului cât și al autorității comitatense. Aceștia aveau ca atribuție, printre altele, întocmirea de inventare ale bunurilor colonilor decedați, de contracte și conscripții urbariale, de atestate privind buna purtare a locuitorilor, necesare în cazuri de judecată, de tot felul de socoteli ale satului etc⁷. Totuși, dacă în alte comitate precum Arad și Bihor folosirea generalizată a sigiliilor sătești poate fi considerată în mare măsură o consecință a reglementărilor urbariale de acolo, în cazul Banatului, pe baza unei analize foarte atente, am ajuns la concluzia că în Banat sigiliile sătești s-au folosit pe scară largă înainte de reglementarea urbarială din anul 1780. Excepție au făcut satele din zona Graniței Militare Bănățene unde administrarea problemelor comunității intra cu precădere în sarcina autorităților militare.

Matricele sigilare, ca și documentele purtătoare de sigilii păstrate până în prezent, dovedesc că în Banat primele sigilii sătești au fost introduse în uz în perioada districtelor, adică în perioada administrației imperiale anterioară anului 1775⁸.

Districtul Ciacova cuprindea în anul 1774 67 de sate⁹ repartizate, așa cum am menționat, în 4 cercuri: Ciacova, Timiș, Jeruga și Bârzava. Reședința acestui district era, bineînțeles, târgul Ciacova. Nu am identificat pentru această localitate matrice sigilare, sigilii sau informații despre acestea vizând perioada districtelor. Cel mai vechi sigiliu identificat este datat 1832¹⁰ (Fig. 1), an în care, datorită introducerii limbii maghiare în administrația Banatului, au fost înlocuite cele mai multe sigilii de localități. Următoarele tipuri de sigilii ale localității Ciacova, respectiv matrice sigilare care sunt dotate cu emblemă, sunt dateate 1854¹¹ (Fig. 2), 1861¹² (Fig. 3) și 1877¹³ (Fig. 4). De fiecare dată emblema este reprezentată de un turn de cetate prevăzut cu 6 creneluri, flancat de doi copaci. Compoziția emblemei este totuși diferită de la un tip de sigiliu la altul, în sensul că emblemele sigiliilor dateate 1832 și 1877 mai conțin și alte elemente de detaliu precum

---

⁶ Ana Ilea, Veronica Covaci, *Reglementarea urbarială din comitatul Bihor în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *Crisia IX*, Oradea, 1981, p. 132-133.

⁷ David Prodan, *Reglementarea urbarială din Banat de la 1780*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, an XII, 1969, p. 295-321.

⁸ Apariția unor sigilii ale căror legende conțin inițialele districtului în cauză sau chiar denumirea acestuia nu putea să se producă după legiferarea, în anul 1775, a reformei administrative a lui I. de Brigido, chiar dacă punerea ei în aplicare a durat ceva timp (cele 11 districte bănățene au fost reorganizate în 4 cercuri, cercul Csataad fiind definitivativ în anul 1776, iar celelalte 3: Timișoara, Lugoj și Vârșeț în anul 1777). Vezi C. Feneșan, op. cit., p. 79.

⁹ J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Timișoara, 2000, p. 120-122. Tabelul nu este exact, întrucât satul Folia este menționat de două ori, iar satul Bacova este omis.

¹⁰ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Timiș (în continuare D.J.A.N.Timiș), *fond Primăria Timișoara*, dosar 26/1856, f. 2 v.

¹¹ *Ibidem*, fond *Parohia romano-catolică Timișoara-Iosefin*, dosar 14/1860, nepaginat.

¹² *Ibidem*, fond *Prefectura Severin*, doaar 951/1866, f. 5.

¹³ *Ibidem*, dosar 9/1888, nepaginat.

o clădire mică, cu intrare proprie și cu două ferestre, lipită de turn, precum și două scări ce duc spre intrarea în turn.

Având în vedere situația că satele și târgurile bănățene au folosit sigilii încă din perioada districtelor¹⁴, de bună seamă că și târgul Ciacova a avut sigiliu propriu în această perioadă, așa cum au avut și satele din cuprinsul districtului a cărei reședință era.

Astfel, pe două documente emise în anii 1843 și respectiv 1846 de administrația satului Iersig este aplicat în ceară un sigiliu în câmpul căruia este reprezentat un turn de cetate cu poartă și două creneluri, iar la marginea câmpului sigilar este redată legenda: K<AISERLICHE> K<ÖNIGLICHE> CSAKOVAER DIS<TRICT>, continuată în partea inferioară a câmpului sigilar, sub emblemă, cu denumirea satului: IERSIK¹⁵. (Fig. 5)

Pentru satul Izgar s-a identificat un tip de sigiliu, realizat pe documente din perioada 1853-1871¹⁶. (Fig. 6) Legenda lui este scrisă în limba maghiară (Izgári Helység Petsétje), ceea ce înseamnă că a intrat în uz în jurul anului 1830. Emblema din câmpul acestui sigiliu este redată de un turn de cetate prevăzut cu o poartă și două creneluri, foarte asemănător cu turnul din sigiliul satul Ersig, intrat în uz în perioada districtelor. Presupunem că satul Izgar a dispus de un sigiliu propriu încă din perioada în care aparținea de districtul Ciacova și că acel sigiliu avea același simbol de împrumut ca cel al satului Ersig și al celorlalte sate menționate mai înainte, aparținătoare districtului Ciacova.

De asemenea, pe un document din anul 1854, cosigilat de primarii satelor Duleu și Valeapai, sigiliile respective – de altfel asemănătoare – se prezintă astfel: sigiliul satului Duleu are ca emblemă un turn de cetate cu 4 creneluri sub care este scris numele satului (DULEO), iar în exerga incompletă legenda continuă: CSAKOVAER DISTRICT (Fig. 7); în câmpul sigiliului satului Valeapai se află tot un turn de cetate cu poartă și 4 creneluri sub care s-a scris numele VALIAPAI, iar la marginea câmpului legenda continuă cu același CSAKOWAER DISTRICT¹⁷ (Fig. 8). Întrucât istoria acestor localități nu este legată în vreun fel de existența unor construcții militare, semnificația acestui însemn sigilar nu poate fi pusă în legătură decât cu însemnul sigilar al localității Ciacova, reședința districtului cu același nume. Emblema localității Ciacova o constituia turnul de apărare de aici, rest al unei vechi fortificații medievale.

Prezența aceluiași însemn în sigiliile unor sate aparținătoare districtului respectiv indică fenomenul de mimetism în adoptarea emblemei, în sensul că emblema reședinței districtului a fost preluată de satele componente ale acestuia. Această concluzie este întărită de faptul că sigiliul altui sat care a aparținut districtului Ciacova – Valeamare – este și el dotat cu o emblemă asemănătoare¹⁸ (Fig. 9). Deși sigiliul identificat al satului Valeamare a intrat în uz după reconstituirea comitatelor, așa cum indică inițialele din legenda sa (K<ARASCHER> C<OMITAT> K<AISERLICHE> K<ÖNIGLICHE> R<...> A<DMINISTRATION> VALEMARE DORF S<IEGEL>), în mod cert acest tip de sigiliu a preluat emblema altuia mai vechi, din perioada districtelor, al aceluiași sat care aparținea, așa cum am mai precizat, de districtul Ciacova. De altfel este bine stabilit

¹⁴ Vezi Maria Vertan, *Sigilii sâțești din comitatul Caraș în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea*, în revista CLIO, Seria a treia, Timișoara, anul IV-V 2004-2005, ANUL vi 2006 și anul VII 2007.

¹⁵ D.J.A.N.Timiș, *fond Prefectura Severin, Tribunalul comitatens*, dosarele 1388/1862, f. 13 și 1379/1862, f. 22 v; pentru satul Valeapai vezi și dosar 207/1819, f. 1

¹⁶ *Ibidem*, dosar 7556/1862, f. 8.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 6092/1864, f. 22.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 7555/1864, f. 8.

că cele mai multe sate bănățene și-au schimbat de-a lungul timpului sigiliile, în sensul că și-au înlocuit matricea sigilară cu alta a cărei legendă corespundea cu noua situație politico-administrativă, păstrându-și însă însemnele inițiale care compuneau emblema.

Sigiliul satului Blajova, identificat pe un document din anul 1818, seamănă foarte mult cu cel al satului Valeamare atât în ceea ce privește redarea turnului de cetate cât și în privința legendei: T<EMESCHER> C<OMITAT> K<AISERLICHE> K<ÖNIGLICHE> R<...> A<DMINISTRATION> BLASCHOVA DORF SIGIL¹⁹ (Fig. 10).

Sigiliul satului Căpăt (Fig. 11) este datat 1832²⁰, legenda lui fiind scrisă în limba maghiară, ca de altfel a tuturor sigiliilor sătești din Banat introduse în uz în jurul acestui an (T<EMES> V<ÁRMEGYE> KEPET HELYSÉG PETSÉTJE 1832). Emblema este reprezentată tot de un turn de cetate, cu poartă și trei creneluri, asemănător celui din sigiliul satului Bacova.

Pentru satul Ghilad s-a identificat pe un document din anul 1817 un sigiliu fără emblemă²¹, dar ulterior administrația acestui sat a folosit pe rând mai multe tipuri de sigilii care au avut de fiecare dată o emblemă compusă dintr-un turn de cetate și un pod peste un curs de apă. Astfel, primul tip de sigiliu de acest fel este datat 1854²² (Fig. 12), următorul tip este datat 1861²³ (Fig. 13), al treilea tip²⁴ (Fig. 14) și al patrulea (Fig. 15) sunt nedatate, ultimul fiind identificat pe documente din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea²⁵. De remarcat este faptul că turnul redat în câmpul acestor sigilii seamănă izbitor cu cel din sigiliul localității Ciacova, adică turnul are mai multe creneluri (6, apoi 5) și totodată are anexată o clădire prevăzută cu intrare proprie și cu două ferestre. Dacă turnul de cetate este împrumutat din emblema localității Ciacova, de bună seamă că podul și cursul de apă reprezintă simbolurile specifice ale localității Ghilad.

Satul Jebel a folosit după anul 1832 două tipuri de sigilii în a căror emblemă a fost reprezentat un turn de cetate cu poartă și două creneluri²⁶ (Fig. 16, 17). Remarcăm faptul că și în acest caz turnul, asemenea celui din sigiliul localității Ciacova, are anexată o clădire mică și este însoțit de un copac. Legendele acestor sigilii sunt scrise în limba maghiară.

Satul Gătaia și-a confecționat și el în anul 1832 o matrice sigilară datată, cu legenda scrisă tot în limba maghiară: TEMES VÁRM<EGYE> GATAJA HELYSÉG PETSÉTYE 1832²⁷ (Fig. 18). În câmpul sigilar este redat un turn de cetate amplasat, se pare, pe un deal. Satul Gătaia aparținea în anul 1774 districtului Vârșeț²⁸, însă având în vedere frecvențele treceri de localități de la o unitate administrativă la alta, probabil că acest sat a trecut chiar în acel an sau în anul 1875, înainte de apariția în luna octombrie a

¹⁹ *Ibidem*, *Colecția de documente achiziționate*, dosar 286/1817, f. 54.

²⁰ *Ibidem*, fond *Parohia romano-catolică Buziaș*, dosar 3/1859, f.28.

²¹ *Idem*, *Colecția de documente achiziționate*, dosar 286/ 1817, p. 26 v.

²² Muzeul Banatului Timișoara, *Colecția de matrice sigilare*, nr. inv. 20306.

²³ *Ibidem*, nr. inv. 20394.

²⁴ *Ibidem*, nr. inv. 20395.

²⁵ D.J.A.N. Timiș, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, dosare 9/1888, f. 6, 7/1894, f. 100 v ș. a.

²⁶ *Ibidem*, fond *Protopopiatul ortodox Buziaș*, dosar 1/1817, nepaginat și Muzeul Banatului Timișoara, *Colecția de matrice sigilare*, nr. inv. 20392.

²⁷ Episcopia romano-catolică Timișoara, *fond Parohia romano-catolică Gătaia* (neinventariat), dosar din anul 1862.

²⁸ J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 134.

legii Brigido, ge la districtul Vârșeț la districtul învecinat Ciacova, întrucât districtul Vârșeț în anul 1773 cunoscuse o extindere însemnată prin înglobarea unor sate din fostul district Palanca Nouă Așa se explică faptul că satul Gătaia a avut ca emblemă în sigiliul său turnul de cetate. Deși nu am identificat decât un sigiliu datat 1832, turnul de cetate prezent în câmpul sigilar trebuie să fi fost moștenit din emblema unui sigiliu folosit anterior și intrat în uz în momentul în care satul aparținea de districtul Ciacova. Acest moment nu putea fi decât anul 1774 sau perioada ianuarie-septembrie a anului 1775, înaintea emiterii legii lui I. De Brigido privind reorganizarea Banatului în cercuri.

În concluzie, coroborând informațiile istorice cu elementele cuprinse în legendele și în compozițiile din câmpurile sigilare, putem afirma că satele din districtul Ciacova au început să folosească sigilii proprii cu puțin înainte de apariția și aplicarea legii Brigido, mai exact în anii 1874-1875. Unele sate din acest district, prin fenomenul de mimetism, au adoptat ca emblemă turnul Ciacovei, preluat din sigiliul acestei localități.

VILLAGE SEALS IN THE DISTRICT OF CIACOVA

Abstract

Although there were identified only three village seals come into use in the aria of Ciacova district, analyzing the composition of the emblems from the field of these seals, and also of the seals adopted later by the administration of the villages which belonged to Ciacova district, we found out that some of the villages adopted as an emblem the fortress tower, symbol of Ciacova locality, the residence of the namesake district. The presence of Ciacova's fortress tower on the village seals come into use after the disappearance of the districts at a moment when Ciacova lost its role of residence for any territorial - administrative unit, proves that those villages used seals with the same emblem still during the existence of the Ciacova district, that is till the year 1775.

Fig. 1 Ciacova 1832

Fig. 2 Ciacova 1854

Fig. 3 Ciacova 1861

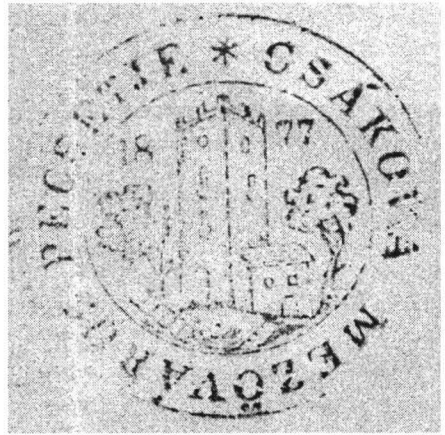

Fig. 4 Ciacova 1877

Fig. 5 IERSIG

Fig. 6 IZGAR

Fig. 7 DULEU

Fig. 8 VALEPAI

Fig. 9 VALEMARE

Fig. 10 BLAJOVA

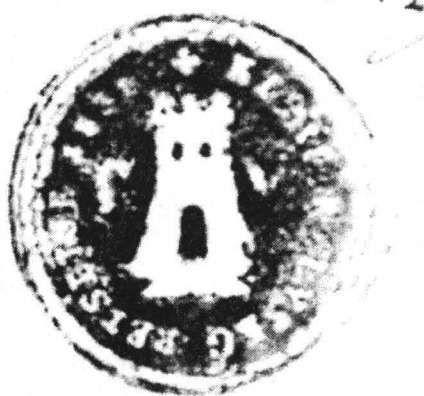

Fig. 11 CĂPĂT

Fig. 12 GHILAD 1854

Fig. 13 GHILAD 1861

Fig. 14 GHILAD (f.a.)

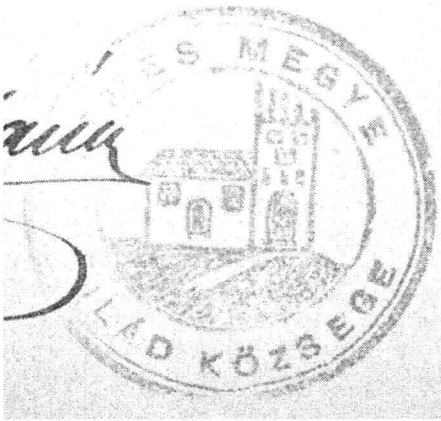

Fig. 15 GHILAD (f.a.)

Fig. 16 JEBEL

Fig. 17 JEBEL

Fig. 18 GĂTAIA

Ultimul clinchet, ultima chemare, ultima negare la dreptul de existență, s-a frânt brusc și tragic, chiar și pentru ultima moară aflată în „viață” și singura dintre suratele sale – care mai funcționa – situate de-a lungul Canalului Morilor. Acel ultim bocet trist și dureros, era cântecul de prohod al celor 13 surate ale sale. Acel clinchet, acea chemare la un drept de existență pentru care fuseseră construite, nu am mai fost auzit de nimeni. A fost și un strigăt al neputinței, fața în față cu realitățile unei istorii, a unor perioade din istorie, în care dreptul la existență nu este asigurat de nimeni și nimic.

Acel bocet singular, care acoperea trecerea în „neființă” a tuturor suratelor sale, s-a auzit pentru ultima oară în august 2003, după care, s-a așternut tăcerea.

Canalul Morilor, Canalul de Moară, Dolma – așa îi spun localnicii din satele riverane Canalului – a fost, este și va rămâne o construcție unică pentru perioada istorică în care a fost realizat și, din punctul meu de vedere este operă de artă și monument antropic. Ar fi necesar trecerea lui în patrimoniul național al monumentelor, fiind zestrea lăsată de țăranul iobag român și acei domni de pământ care au făcut posibilă o asemenea realizare, lăsată moștenire urmașilor, urmașilor lor, și cărora cu plecăciune și adânc respect, mă închin și le aduc prinosul meu de laudă și recunoștință.

Vă rog să mă credeți că nu este nimic fariseic în gândurile și purtarea mea. Cu cât am cercetat mai cu aplecare documentele și scrierile despre această construcție unicat, cu atât mai mult m-am apropiat sufletește de această realizare.

Canalul Morilor, așa cum îl percepem noi astăzi, își are „izvorul” în aval de localitatea Buteni și este reintrodus în albia Crișului Alb, la Vărșand, ultima localitate înainte de frontiera cu Ungaria.

Ca să poată fi captată apa din râul Crișul Alb, a trebuit proiectată și construită o priză de captare a apei din Criș prin care să fie dirijată apa în Canalul Morilor și într-un volum constant. Această construcție tehnică, modul ei de realizare, zestrea mijloacelor tehnice din acea perioadă, va fi descrisă cu multă aplecare în lucrarea „Istoricul Canalului Morilor Ioszeff Nador”, coborâtor din Crișul Alb, tras în Comitatul Nobiliar Arad.

Ing. Beszedes Ioszeff și director al apelor de la Sarviz, a proiectat acest canal și a supervizat lucrările de construcție ajutat de 4 (patru) ingineri aleși de el.

Proiectarea s-a făcut pe parcursul anului 1832, iar lucrările de construcție au demarat la sfârșitul lunii septembrie, începutul lunii octombrie 1833.

Actul fundațional a putut fi semnat - după îndelungi petrectări – numai în 30 iunie 1833. Faptul că la această Adunare Generală au lipsit câțiva domni de pământ, s-a convocat o nouă Adunare Generală pentru zilele de 2 – 3 septembrie 1833, când este primit și acceptul domnilor de pământ lipsă la Adunarea Generală din iunie. Așa s-a constituit voința unanimă a membrilor Asociației, factor care va rămâne supremul argument și articol de lege, ce va călăuzi întreaga activitate a acestei Asociații.

Planul inițial al ing. Beszedes Ioszeff prevedea construirea a 17 mori cu 54 roți de moară, pe traseul canalului. La semnarea Actului de constituire a Asociației Canalului de Moară din iunie – septembrie 1833, s-a hotărât construirea a 15 mori. La finele construcției Canalului – 5 nov. 1840 – albia Canalului a fost umplută cu apă, iar cele 13 mori, construite deja, au început să macine grânele localnicilor și a domnilor de

pământ. Au rămas libere 2 locuri de moară, locuri pe care nu se va mai ridica niciodată mori.

Consemnările istoricilor și însemnările unor localnici, trăitori ai acelor vremi, ne precizează un lucru indubitabil. Acuratețea și fundamentarea tehnică a construcției Canalului. Locurile de moară și planurile de construcție al morilor au fost gândite ca planuri integrante al planului general de construcție al Canalului. De ce? Construcția morilor s-a făcut în paralel cu mersul lucrărilor la Canal. Morile erau ridicate pe terenuri „seci”, care nu mai văzuseră ape curgătoare pe acele locuri.

Locuitorii din satele Șimand și Nădab, ieșiseră cu mic cu mare să vadă cum se construiește o moară pe teren viran, fără sursă de apă. Aceleași stări de uimire și perplexitate au avut-o și locuitorii din alte localități pe unde trece Canalul. Neînțelegerea lor era firească. Cum să construiești moara fără sursa de apă? Simplu, spunem noi astăzi. Morile în marea lor majoritate au fost construite pe canale în derivație. Construcția Canalului nu era stânjenită în vreun fel de construcția morilor.

Canalul Morilor a fost proiectat să poată asigura un volum de apă la un debit constant de 2,5 m.c., iar funcționalitatea Canalului era gravitațională. Ing. Beszedes, calculase diferența de nivel între punctele extreme, priza Buteni și localitatea Vârșand, ca fiind de 50,909 m, din care căderea la mori era de 29,48 m .

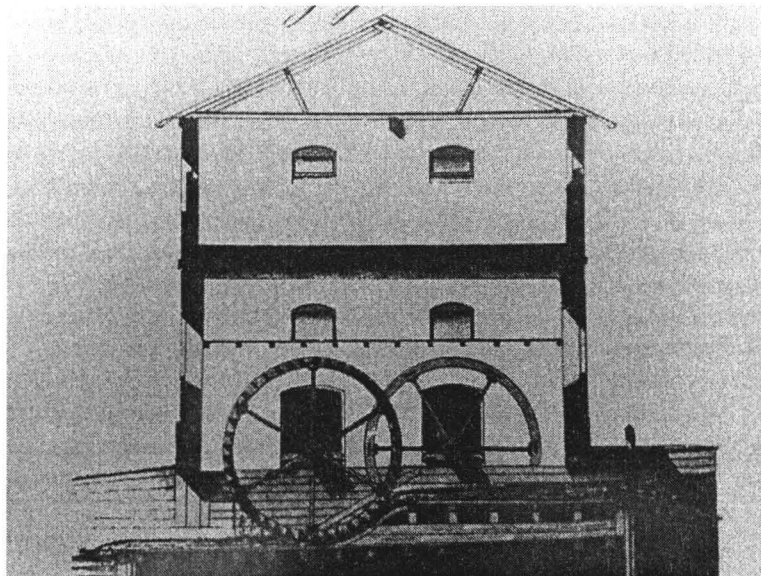
Morile, pentru a avea debitul necesar și constant de apă la roata morii, aveau 2 stăvilare. Unul din stăvilare era amenajat pe Canalul matcă (mamă), care avea rolul de a crea un minilac de acumulare, o rezervă care să suplinească volumul constant al apei pe canal. Al doilea stăvilare era cel de la moară, construit pe canalul în derivație, canalul de aducțiune al apei la roata morii .

Când apa din canal depășea nivelul ultimului oblon de la stăvilare, se ridica stăvilare morii și astfel apa punea în mișcare roata morii, cu toate angrenajele care țin de procesul măcinatului.

Energia lucrativă a morii consta din interacțiunea debitului de apă și căderea apei la fiecare moară. Această diferență de nivel – înclinația apei la moară – era măsurată între nivelul apei la stăvilare morii și impactul cu roata morii. La începuturi, toate morile aveau instalate roți cu zbatouri de lemn. Începând cu deceniul al șaptelea din secolul XIX, revoluția tehnică a adus schimbări și înnoiri și la morile construite de-a lungul canalului. Mai întâi au apărut cazanele cu aburi, iar mai apoi, motoarele electrice. O data cu mecanizarea, a crescut și concurența pentru morile hidraulice.

Pentru a-și spori energia motrică, proprietarii de mori au instalat motoare (în special electrice) care să mărească energia lucrativă a morii. Apoi roata cu zbatouri a fost înlocuită cu turbine hidraulice de tip Banky – așezate orizontal -, tip Francis – poziționate vertical, și chiar turbine Ship.

La sfârșitul sec. XIX, tehnica utilajelor de morărit a evoluat și ea foarte mult, iar morile au început să se doteze cu aceste „mehanisme” moderne, care pentru moară înseamnă valțuri. Aproape în întregime la morile de pe canal au fost instalate aceste valțuri – mult mai productive decât pietrele de moară – construite de firma Ganz din Budapesta, și care aveau inscripționate pe ele anii de fabricație 1892; 1893.

Până la instalarea acestor „mehanisme”, morile măcinau grâul pentru pâinea cea trupească cu ajutorul pietrelor de moară. În fapt, numărul roților ideale pentru pietrele de moară, așa cum se definesc ele în Actul de constituire al Asociației, va stabili cheia de contribuție pe fiecare moară (proprietar) la bugetul Asociației (devenită mai târziu Sindicatul Morilor Crișul Alb din județul Arad). Despre cheia de contribuție vom vorbi într-un capitol special.

Ne întorcem la anii de construcție a Canalului și a Morilor. În luna mai 1834 încep lucrările la Priza Buteni (priza de captare a apei), porțiunea de canal de la priză la moara Buteni pe o lungime de 3,7 km și concomitent la moara Buteni (devenită „Moroaca”, datorită dimensiunilor ei). Din însemnările locului, aflăm că la Bârsa și Aldești, la 1835 „s-au tăiat pământurile și s-a construit *Dolma* (canalul) și tot atunci s-au construit și morile”.

Gaal Jeno în *Istoria comitatului Arad* ne precizează: „La 9 iulie 1836 s-au pus în mișcare (funcțiune) primele 3 mori de pe Canal. Acestea fiind: Moara Buteni, Moara Bârsa și Moara Aldești”.

Construcția Canalului nu era terminată și totuși primele mori funcționau deja. Unde era condusă apa? Canalul era prevăzut cu deschideri tăiate pe malul drept al Canalului, pentru ca apa să fie condusă în Crișul Alb. Aceste praguri de supraplin, la viituri și la căderi masive de precipitații, își fac datoria și în zi de astăzi.

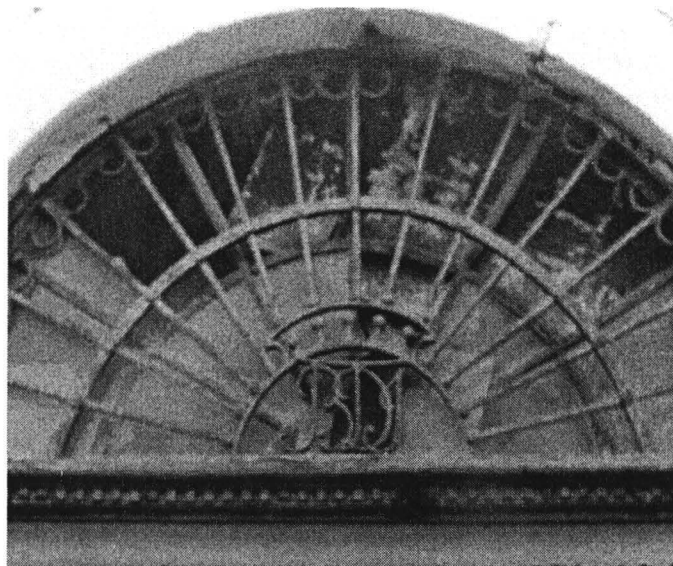
Iată un arc peste timp și vremi, un curcubeu care a strălucit 167 de ani, aproape 2 secole. Și ce existență!

Roata morii din Buteni a fost prima între suratele sale care s-a învârtit, care a fost pusă în mișcare de apa adusă în canal cu sacrificii mari, materiale și umane.

Revin la începutul demersului meu. La 9 iulie 1836 s-a auzit pentru prima dată clinchetul clopoțelului legat de coșul morii, la întâia moară situată și ridicată de-a lungul canalului. Ironia sau tragismul sorții a vrut să fie și ultima moară care să-și înceteze lucrul și funcționalitatea pentru care a fost construită, sperând, poate, într-o

altă viață să redevină la fel de cunoscută, cu o altă destinație, dar la fel de necesară; să retrăiască clipe de măreție pentru a avea ce povesti generațiilor viitoare.

Ne întoarcem la documente. În Contractul de Asociere semnat și parafat în 1833, art.3 din Contract stipulează: fiecare acționar, proprietar de pământ pe unde trece Canalul, va ceda în mod gratuit – va dona - terenul convenit pentru albie și maluri (porturi).

Primul proprietar al Morii de la Buteni a fost baronul Dietrich Ioszeff, a cărui monogramă fixată deasupra ușii de la intrarea în moară – BDJ – în 5 aprilie a anului 2008 încă mai era la locul ei. Terenul pe care a fost construit canalul, atât în amonte de moară până la priza de captare a apei, cât și în aval, a fost donat de baronul Dietrich. Mai mult, în aval, în locul numit Săcești, a existat un loc de moară, a doua care ar fi trebuit construită și unde a fost turnat doar un pilon, care se mai poate vedea și astăzi. Fiind vorba de domeniul baronului Dietrich, moara ar fi purtat numele de Buteni II. În documentele de inventariere a locurilor de moară și a construcțiilor finalizate, locul de la Săcești figurează ca Buteni II.

Al doilea loc de moară pe care nu s-a mai construit nimic și nicicând, era stabilit la Iermata, între Ineu și Seleuș. Obligațiile ca și drepturile ce grevau locul de moară, au revenit morii de la Ineu (Rovina II sau Mocrea).

Ce este foarte important de menționat și este înscris în documentele oficiale, având încărcătura articolului de lege, stipulat în mod cât se poate de clar, precizează : locul de moară, ca și moara propriu zisă este grevat de aceleași drepturi și obligații . Drepturile se referă la numărul de voturi egal cu numărul roților de moară cu care era creditat acel loc, iar obligațiile erau proporționale cu numărul roților de moară și mărimea contribuției care se stabilea în Adunările Generale de toamnă ale Asociației (anual).

Toate morile, în general, cu excepția a două dintre ele – măcinau cereale atât pentru necesitățile domeniului pe care erau amplasate, cât și pentru locuitorii din localitățile limitrofe canalului și morii.

Morile cu circuit închis, care măcinau numai pentru nevoile domnilor de pământ, în timp și-au deschis porțile și pentru locuitorii satelor învecinate. Aceste mori care au susținut prin glasul proprietarilor că vor măcina numai pentru nevoile domniei, au fost cele de la Rovina I, Rovina II (Mocrea), care prin proprietarii de atunci (Atzel Iosef și Alexandru) au susținut ideea folosinței doar pentru domnie și Moara de la Șiclău.

Revenim la Actul fundamental de constituire a Societății Canalului de Mori, pentru o înțelegere cât mai exactă a realităților care au făcut posibilă construirea canalului și a morilor. Morile și zăgazurile cu table (stăvilarele) revin în sarcina membrilor acționari (proprietari), care sunt obligați să le construiască pe propriile lor spese. Suportarea mutuală a cheltuielilor comune în interesul înființării canalului, obligația de a participa și susține lucrările comune, sunt înscrise în decizia din procesul verbal al Societății, adresat la 27 iunie 1833, sub forma de contribuție, iar drept cheie pentru dividerea cheltuielilor s-a acceptat roțile de moară.

Pe lângă clădirea morii și a zăgazurilor, care erau construite prin grija și cu cheltuiela proprietarului, mai existau un număr neprecizat de construcții, - care diferea de la moară la moară – clădiri tehnice și anexe precum: locuința morarului și a ajutoarelor, magazii și chiar complexe de creșterea porcilor. Tot de cheltuiela comună ținea și construirea de poduri și podețe peste canal.

Din spirit de echitate morile au fost împărțite pe grupe, în funcție de situarea lor geografică și bogăția în cereale pe care o dădeau pământurile din zona unde erau construite morile. Clasificarea morilor în cele 4 clase s-a făcut tot în Adunarea Generală din ziua de 27 a luni Sf. Ioan din 1833 și anume:

CLASA I

1. Buteni I		2 roți
2. Buteni II		2 roți
3. Bârsa	2 roți	
4. Aldești		2 roți
5. Mînerău		2 roți
6. Bocsig		2 roți
7. Rovina I		2 roți Bălucana

CLASA II

8. Ineu – Mocrea	4 roți	
9. Iermata		4 roți

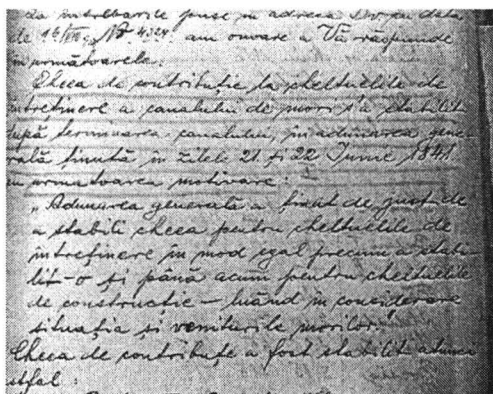
CLASA III

10. Seleuș		5 roți
11. Zărand		5 roți Olari
12. Nădab – Șimand	5 roți	

CLASA IV

13. Socodor		6 roți
14. Șiclău		6 roți
15. Pîlu Mare		6 roți

În timp această clasificare cât și stabilirea cheii de contribuție în funcție de numărul de roți ideale pe fiecare moară, a mărimii contribuției la bugetul Asociației se va modifica de-a lungul vremii. Cheia de contribuție la cheltuielile de întreținere a Canalului de Mori s-a stabilit după terminarea canalului, în Adunarea Generală ținută în zilele de 21 – 22 iunie 1841.

A mai urmat o singură modificare a cheii de contribuții stabilită în Adunarea Generală din 9 mai 1850, când moara din Seleuș a fost impusă cu 1 ½ unități (roți) . Această cheie de contribuție nu va mai fi modificată până în anii 30 ai secolului XX.

În decursul vremii, morile au mai pătimit și ele, ca orice zidire umană de altfel. Unele au suferit de pe urma incendiilor și au fost reclădite. Moara de la Buteni a ars în întregime la 1848. Focul - spun mărturiile contemporane – a ars timp de 8 zile. Ea a fost reclădită.

În martie 1828 Moara din Socodor a fost distrusă totalmente prin incendiu, iar contele Wenckheim Ioszeff cerea scutire de la plata taxelor de contribuție. A fost refăcută și apoi vândută.

Implacabilul a venit o dată cu ziua de 11 iunie 1948. Legea naționalizării a lovit în tot ce era proprietate privată.

În Adunarea Generală din 23 martie 1948 a Sindicatului Canalului de Mori al Crișului Alb din județul Arad, se propunea modificarea Statutelor Sindicatului și a unităților de contribuție, bazată pe căderea de apă a fiecărei mori . La acea dată iată morile care mai erau în funcțiune și numărul de unități cu care urma să fie creditate.

1. Moara Buteni	cu 3 unități
2. Moara Bârsa	cu 2 unități
3. Moara Aldești	cu 2 unități
4. Moara Mînerău	cu 2 unități
5. Moara Bocsig	cu 2 unități
6. Moara Bălucana	cu 2 unități
7. Moara Ineu	cu 4 unități
8. Moara Seleuș	cu 2 unități
9. Moara Olari	cu 2 unități
10. Moara Nădab	cu 3 unități
11. Moara Socodor	cu 2 unități

Au dispărut morile din Șiclău și Pilu Mare. Moara din Șiclău a fost cedată Corpului Grănicerilor încă din 10 martie 1937, nemaifiind funcțională de ceva vreme. Astăzi se mai poate observa doar o parte a fundației de la clădirea morii. În schimb moara din Pilu a avut foarte multe probleme. Pentru ca ea să funcționeze proprietarii Botaș Petru și soția au urcat etiajul apei din canal peste nivelul cotei admise, prin ridicarea unui baraj de pământ în albia canalului, ceea ce ducea la înămolirea canalelor Budier și Poganier care își deversau apele în Canalul Morilor, întru-cât cota lor era sub etiajul apei din canal datorită barajului ridicat. Inundațiile catastrofale din iarna lui 1925 au măturat pur și simplu barajul de pământ din albia canalului, fără a mai fi reconstruit. Proprietarul morii, Botaș Petru cu soția au trecut la investiții masive în motoare electrice și valțuri pentru măcinat, costurile ridicându-se la peste un milion de lei. În aceste condiții a renunțat la dreptul de folosință a apei din canal și a cerut Sindicatului scutirea taxei de contribuție.

Prin decizie Ministerială nr. 33785/1934, dreptul de folosință a apei la moara din Pilu a fost anulat, iar prin decizia nr. 13144/1938 Ministerul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor, aprobă cererea petenților Botaș Petru și soția de fi șterși din rândul membrilor Sindicatului. Necazurile nu s-au oprit aici. A urmat un incendiu și apoi războiul, iar condițiile vitrege ale vremii nu au mai permis refacerea morii. Astăzi se mai văd doar ruinele de la fundamentul de moară.

Aș vrea să ne referim și la Decizia Consiliului de Miniștri publicată în M.O. nr. 229/2 octombrie 1948 „Întreprinderi naționalizate pe baza legii nr. 119 din 11 iunie 1948, trecute în patrimoniul Comunelor”.

Potrivit art. 1 alin. penultim, din Legea nr. 119 din 1948 ; În temeiul art. 55 din Constituția Republicii Populare Române, decide : Întreprinderile specificate în tabloul anexat, naționalizate pe baza Legii 119, publicată în M.O. nr. 133 bis din 11 iunie 1948, trec, pe data preluării lor în patrimoniul comunelor.

1. Moară fostă proprietatea Botaș Gheorghe din com.Vârșand (Pilu)
2. Moară fostă proprietatea Octavian Ardelean din com. Socodor
3. Moară fostă proprietatea Botaș Petru din com. Șiclău
4. Moară și presă ulei fostă proprietatea Mărușter Florea din com.Bocsig
5. Moară fostă proprietate Mărușter Gheorghe din com .Ineu
6. Moară fostă proprietatea Lowy Marcu din com. Ineu
7. Moară fostă proprietatea Czegi Rozalia din com. Olari
8. Moară fostă proprietatea dr. Sebestyen Iosif din com. Seleuș
9. Moară fostă proprietatea văd.Kadar Adalbert din com. Bârsa
10. Moară și presă ulei fostă proprietatea frații Juranyi din com. Buteni
11. Moară fostă proprietatea Mercea Simion din Mînerău

Statul și-a delegat responsabilitățile, prin trecerea – de facto – în patrimoniul comunelor, a morilor și a altor întreprinderi naționalizate. Așa se explică și „responsabilitatea” autorităților locale în administrarea acestor valori.

A început marea electrificare din anii 50, iar morile hidraulice de pe canal, au mai primit o lovitură. Mai mult, ele au fost luate din patrimoniu comunelor și trecute în administrarea industriei locale, fostă I.J.P.I.P.S., I.J.I.L. și mai multe denumiri, cu aceeași actori. A urmat declicul . Cum ?

Regionala și mai apoi județeană de partid (P.C.R.), analizau în fiecare an activitatea întreprinderilor din raion, regiune sau județ. La fel s-a procedat și cu activitatea de morărit, a morilor de pe canal. Prin ceea ce încerc să transpun în cuvinte poate că nu reușesc să descriu o realitate, așa cum mi-a fost relatată de un OM și fost vicepreședinte al orașului Ineu peste 25 de ani. Este vorba de Dl. Alexandru Corpaci, astăzi locuitor al Municipiului Arad. Dumnealui a participat aproape la toate aceste ședințe de analiză a întreprinderii de morărit și cunoștea foarte bine această activitate, mai ales că dumnealui a fost acel OM care l-a ajutat enorm pe ultimul președinte al Sindicatului Morilor de pe Canal și proprietar al Morii Bălukana, să treacă peste momentele grele, postnaționalizare.

Nu-și amintește exact în care din anii 1957, 1958, la o astfel de ședință de analiză printre delegați se afla și un domn (să-l alintăm) – de la I.S.C.I.R. Sebiș – întreprindere care avea în administrare și morile mecanice din raionul Gurahonț (cu reședința la Sebiș), delegat care a stupefiat întreaga asistență prin raționamentul său, care suna cam așa: „Avem curent electric ieftin, la ce ne mai trebuiesc morile de apă?”. Dl Corpaci menționa că nimeni nu a îndrăznit să mai spună ceva sau să-i contrazică aserțiunea. Din acel moment soarta morilor hidraulice nu a mai interesat pe nimeni.

O altă lovitură primită de morile hidraulice de pe canal, a fost trecerea multor dintre ele în administrarea CAP-urilor. Ele vor fi folosite drept magazii, sau depozite.

În anul 1985, prof. Florin Dumescu, publica în revista „Hidraulica” nr. 30 un studiu despre canal și starea morilor existente la acea dată. Iată tabloul prezentat de prof. Florin Dumescu:

Nr. crt.	Denumirea	Căderea apei	Echipament hidromecanic	Utilizarea actuală
1.	Buteni	1,8	turbină	moară
2.	Bârsa	1,8	turbină	părăsită
3.	Aldești	1,8	turbină	părăsită
4.	Mînerău	2,1	roată cu zbatari	părăsită
5.	Bocsig – amonte	1,7	turbină	magazie
6.	Bocsig – aval	2,2	turbină	părăsită
7.	Mocrea	1,1	turbină	MHG
8.	Seleuș	2,2	turbină	magazie
9.	Olari	2,0	-	dezafectată
10.	Șimand	3,1	turbină	magazie
11.	Socodor	2,2	turbină	moară electrică
12.	Șiclău	2,3	-	dezafectată
13.	Pilu	2,0	-	dezafectată

Dacă la inventarierea morilor din 1984, clădirile morilor erau într-o stare acceptabilă, chiar dacă nu funcționau, să încercăm un inventar al morilor de pe canal în anul de grație 2008.

1. Buteni – retrocedată, vândută și distrusă în proporție de 50%
2. Bârsa – transformată în han turistic, păcat că prin construcțiile anexate fostei clădiri a morii, i-au alterat arhitectura.
3. Aldești – vândută și în reparații
4. Mînerău – clădire ruinită în proporție de 90%
5. Bocsig – încă în incertitudini, ceea ce sporește gradul de ruinare
6. Bălukana – vândută și în curs de renovare
7. Mocrea – vândută și în curs de amenajare ca unitate turistică
8. Seleuș – revendicată și ruinită 50%
9. Simand-Nădab – cumpărată de U.V.V.G. Goldiș din Arad, distrusă în mare parte
10. Socodor – probabil singura dintre mori care a fost ferită de furia devastărilor

Ce urmează? Certitudini nu avem. Sunt numai gânduri bune, idei pentru aducerea acestor mori la o nouă viață, proiecte care sper să nu se întindă pe ani ... „lumină”, și multe, multe speranțe.

Voi încheia descrierea acestor „neliniști” despre Mori și Canalul construit special în scopul aducerii lor la viață, apelând la documentele vremii: „Pentru menținerea perpetuă a acestui Canal Societar”, pentru că „în hotarul său, pe unde trece Canalul, fiecare membru asociat, va ceda în mod gratuit, terenul aferent pentru albie și maluri ” (porturi), art.3 din Convenție (15 iulie 1842), ne revine nouă – celor de azi – greaua îndatorire, să transmitem mai departe și să respectăm condițiile acestui testament.

LE CHANT DE CYGNE DES MOULINS DU CANAL JOSZEF NADOR

Resume

Le canal des moulins (La Dolma comme l'appellent les gens de l'endroit); a sa source en aval de la localité Buteni et il se jette dans le lit de rivière Crisul Alb à Varsand la dernière localité avant la frontière avec la Hongrie.

Le projet de cette construction a été conçu au cours de l'année 1832 et les travaux ont commencé à la fin du mois de septembre début d'octobre 1833.

L'acte fondamental de la construction a été signé le 10 juin 1833 par l'assemblée générale des actionnaires.

Le plan initial de l'ingénieur Beszédés Jozsef prévoyait la construction des 17 moulins avec 54 roues de moulin sur ce trajet du canal. Finalement on a construit seulement 13 moulins. L'inauguration du canal a eu lieu le 5 novembre 1840.

Le but de la construction du canal et des moulins (construits en même temps que le canal) a été de permettre aux habitants et aux nobles de l'endroit de moulinner les céréales.

Au début l'outillage des moulins était primitif mais à la fin du XIXe siècle on a installé des moteurs (surtout électriques) pour accroître le rendement des moulins.

En fonction de leur situation géographique et la richesse des céréales de la région les moulins ont été classifiés en y classes.

Cette classification a été faite par l'assemblée générale le 27 janvier 1833.

Sous le régime communiste et à la suite de l'électrification pendant les années 50 l'importance de ces moulins diminue. Certains sont détruits par des incendies ou tombés en ruines.

A présent ils restent un témoignage vivant du génie créateur du paysan serf roumain et ils devraient faire partie du patrimoine national des monuments historiques.

TIPARUL DE SIGILIU DIN 1876 AL ASOCIAȚIEI MEȘTEȘUGARILOR FIERARI, ROTARI, DOGARI ȘI FRÂNGHIERI DIN SÂNTANA, COMITATUL ARAD

Augustin Mureșan

Dezvoltarea relațiilor capitaliste în secolele XVIII-XIX și formarea pieței unice, au determinat treptat reducerea substanțială a rolului breslelor. Încercând să se acomodeze noilor condiții, breslele se reorganizează, stabilindu-și prin statute confirmate de puterea centrală, modul de funcționare și atribuțiile. Desființarea breslelor s-a făcut în diferite etape în secolul al XIX-lea. Deși Regulamentul din 1 mai 1860, cu privire la meșteșugari, recunoscut pentru toate provinciile Imperiului Habsburgic, incluzând și Transilvania și Banatul, prevedea desființarea vechilor bresle, acestea sau mai menținut un timp funcționând după vechile statute. Numai ca urmare a publicării Legii industriei din 1872, breslele și-au încetat existența.

Una din formele de adaptare a breslelor la noile condiții economice a constituit alcătuirea de asociații meșteșugărești. Ele se înființează după anul 1873 și în comunele mai mari ale comitatului Arad¹. Astfel, la Sântana în 1876 se formează 4 asociații meșteșugărești: Asociația Unificată a fierarilor, rotarilor, dogarilor și frânghierilor cu 63 membri, Asociația Unificată a croitorilor, cojocarilor, sitarilor și țesătorilor cu 42 membri, Asociația Unificată a tâmplarilor, lăcătușilor, tăbăcarilor, brutarilor, curelarilor și olarilor cu 52 membri și Asociația cizmarilor cu 107 membri². De-a lungul existenței lor aceste asociații au avut un rol nelipsit de importanță în economia locală și împrejurimi. Un loc aparte l-a avut Asociația Unificată a fierarilor, rotarilor, dogarilor și frânghierilor care după numărul de membri se situa pe locul al doilea între cele patru asociații din localitate.

De la Asociația Unificată a fierarilor, rotarilor, dogarilor și frânghierilor³ s-a păstrat până în zilele noastre un tipar sigilar⁴. El datează din 1876, chiar anul

¹ Vezi Kovách Géza, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII-XIX*, Arad, 1974, p. 33.

² *Ibidem*.

³ Această asociație a meșteșugarilor din Sântana este urmașa breslei mixte din localitate înființată în 1775, prin unificarea tuturor meseriilor existente, vezi Jakob Hübner, *Monographie der Grossgemeinde Sanktanna*, f. a., f. l., p. 30-31. În 1817 din breaslă au ieșit cizmarii care s-au organizat într-o breaslă independentă. În același an se editează și statutul breslei mixte pentru ceilalți meșteri din Sântana care cuprindea următoarele meșteșuguri: croitori, pantofari, morari, dogari, țesători, dulgheri, lăcătuși, tâmplari, postăvari, frânghieri, olari, brutari, geamgii, curelari, cojocari, tăbăcari, fierari, armurieri, vezi Szádeczky Lajos, *Iparfejlödeds és a céhek története Magyarországon*, II, Budapest, 1913, p. 308; Eperjessy Géza, *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és Dunántúlon (1686-1848)*, Budapest, 1967, p. 213; Kovách Géza, *op. cit.*, p. 12; Idem, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în *Ialomița, materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 525; *Istoria Românilor*, vol. VI, Edit. Enciclopedică, București, 2002, p. 278.

⁴ Tiparul sigilar se află în patrimoniul Muzeului Banatului din Timișoara, *Colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inventar 20278. El este reprodus fără a fi descris în catalogul Mariei Vertan, *Colecția de matrice sigilare a Muzeului Banatului*, Edit. Mirton, Timișoara, 2007, p. 64, fig. 32.

organizării asociației. Din dorința de a fi integrat în circuitul științific de specialitate, în rândurile de mai jos descriem acest izvor sfragistic.

Piesa sigilară are o formă rotundă (30 mm), confecționată din metal și gravată în incizie. Înălțimea totală a piesei sigilare (rondela sigilară împreună cu mânerul) este de 72 mm.

În câmpul sigilar (vezi foto), divizat în patru printr-o linie verticală și una orizontală, în formă de cruce, rezultând 4 cartiere (cantoane) s-au gravat însemnele celor patru meserii: fierari, rotari, frânghieri și dogari⁵. În primul cartier, un ciocan și un clește, încrucișate și întretăiate de un tăietor de copite, reprezentând fierarii-potcovari; în al doilea cartier, o roată de căruță cu spițe, suprapusă de o bardă mare, desemnându-i pe rotari; în al treilea cartier un pieptene de scărmanat cânepa și un alt instrument specific redându-i pe frânghieri; în ultimul cartier, un butoi deasupra căruia se află un compas deschis ce intercalează partea de sus a vasului iar de o parte și de alta, câte un ciocan de lemn specific, amintindu-i pe dogari.

Cum se vede în emblema tiparului sigilar s-au redat însemnele meșteșugurilor reunite în Asociația Unificată a fierarilor, rotarilor, dogarilor și frânghierilor din localitate.

Pentru a se evoca simbolic diferitele meșteșuguri după cum se poate observa s-au folosit însemne atestând : a) *unelte specifice* : clește, ciocan și tăietor de copite (fierarii-potcovari) ; b) *unelte și produsul finit*: barda și roata de căruță (rotarii); pieptenele de scărmanat cânepa și o funie (frânghierii); un butoi, un compas și două ciocane de lemn specifice (dogarii).

În exergă, între două cercuri liniare s-a scris cu litere majuscule în limba germană legenda: N. SZENTÁNNAER GEWERBE VEREINI(GTE) (ASOCIAȚIA MEȘTEȘUGARILOR DIN SÂNTANA NOUA, 1876). Anul 1876 se referă la data confecționării tiparului sigilar. Începutul și sfârșitul legendei este delimitat de o steluță.

Modul în care s-a gravat întreaga suprafață a rondelii sigilare, grija pentru a se respecta raportul dintre diferitele elemente incluse, proporționalitatea dintre ele, dovedesc preocuparea celor doi factori implicați în executarea piesei sigilare (meșterul pecetar și posesorul) în ceea ce privește înfățișarea din punct de vedere artistic al emblemei.

Opinem că tiparul sigilar al acestei asociații descris mai sus a fost confecționat de meșteri locali care aveau o experiență bogată în domeniul gravării metalului.

DAS SIEGEL DES GEWERBEVEREINS DER SCHMIEDE, RÄDERER, BÖTTCHER UND SEILER AUS SANKTANNA (1876)

Zusammenfassung

Der Autor beschreibt das Siegel des genannten Gewerbevereins, welches, bisher, bloß fotografisch veröffentlicht wurde, ohne eine genaue, fachmäßige Beschreibung.

---

⁵Tiparul sigilar al acestei asociații are emblema preluată, în întregime cu aceleași elemente aproape neschimbat de pe tiparul sigilar din 1776 al breslei fierarilor, rotarilor, dogarilor și frânghierilor din localitate. Diferă doar ordinea de aranjare a însemnelor meseriilor din câmpul sigilar și legenda, vezi Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *Sigilii de breaslă din județul Arad, în Zăvidava*, III-IV, 1974, p.110-111; Augustin Mureșan, *Tipare și impresiuni sigilare reprezentând breslele din Crișana și Maramureș (sec. XVI-XIX)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, anul XLV, 1-2, 2000, p. 26-27; Idem, *Sigilii de bresle din vestul și nord-vestul României (secolele XVI-XIX)*, Edit. Mega, 2006, p. 202.

DATE GENEALOGICE ȘI ISTORICO-DOCUMENTARE REFERITOARE LA FAMILIA ÎNVĂȚĂTORULUI ȘI PREOTULUI IOAN SILVIU TOMUȚIA DIN LUPEȘTI – ARAD (1889-1971)

Dan Demșea

În cadrul temei de cercetare referitoare la învățătorii, preoții și sătenii, investiți cu funcții administrative și bisericești, care au avut inițiative civico-politice și cultural-spirituale în cursul ultimelor două secole, ne-am îndreptat atenția asupra arhivei și bibliotecii învățătorului și preotului Ioan Silviu Tomuția.

Cadrul geografic asupra căruia am stăruit în cercetarea noastră l-a constituit arealul Munților Zărandului (cuprins între râurile Mureș, Crișul Alb, podgoria Aradului și vechea linie de graniță din fostul comitat al Aradului și principatul Transilvaniei). Această veche linie de graniță se întindea de la comuna Petriș, spre nord, până la comuna Iosășel.

Evantaiul relativ bogat al evenimentelor din patruleterul montan, menționat în mod expres mai sus – desfășurat de-alungul ultimului mileniu – se înscrie în *spațiul tampon* al fostului comitat al Aradului cât și cel al Zărandului, ambele fiind limitrofe și interferente, în disputele de hotar dintre teritoriile Transilvaniei intracarpătice și cele ale Crișanei. Această din urmă provincie istorică a fost numită pentru prima dată în grafia veche românească drept “Crisiana”, de către liderii generației pașoptiste române¹.

Într-un prim demers, am încercat să completăm *arborele genealogic* al familiilor înscrise în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Vățan, Lupuț, Tomuța și Medre (aici ne-am îngăduit să le transcriem așa după cum fuseseră pronunțate și scrise inițial) Încuscrierile lor s-au petrecut în perimetrul satelor de munte Baia, Lupești și Pârnești, relativ apropiate între ele și oarecum izolate în privința distanței lor față de localitățile din jur. Am căutat să beneficiem, în acest sens, de sursele scrise din colecția Tomuția cât și de însemnările genealogice ale familiei Vățian. Prin congruența lor, ele s-au constituit, într-o veritabilă confirmare a datelor genealogice obținute de la ultimii descendenți ai acestor două familii.

Nu pot fi lăsate în afara cercetării, incipiente, registrele de stare civilă ale celor trei sate sus-menționate – atâtea câte au fost găsite și salvate – cele ale satului Rădești (de unde-și trag vița ascendenții lui Ioan Silviu Tomuția) cât și cele ale comunei Agriș (azi Agrișul Mare), unde s-a născut viitorul învățător Ioan Silviu Tomuția². Ne-am folosit și de singurul registru parohial de stare civilă, identificat în colecția Tomuția, scris pentru cei botezați, căsătoriți și decedați, din satul Lupești, între anii 1896-1928³.

---

¹ Poate că în cadrul consfătuirilor de la Cernauca (în anii 1848-1849), pe moșia familiei Hurmuzachi, au fost concepute stemele provinciilor istorice românești; Cf. Arhiva familială Iancu cavalier de Flondor, menționată în Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică din România*, București, 1972, p. 139, nota 50 (albumul de secolul al XIX-lea din colecția Aron Densușianu, ulterior în colecția Șerban Flondor); de-asemena, planșa XLVIII de la pagina 303.

² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad (prescurtat DJANA), Colecția de stare civilă, satul **Baia**, registrul nr. (prescurtat: reg.) 1/1853-1873, botezați, căsătoriți și decedați; satul **Rădești** (fost Bodești), reg. 1/1852-1873, botezați; comuna **Agrișul Mare**, reg. 4/1843-1852, 5/1866-1890, botezați; reg. 7/1853-1886, căsătoriți.

³ Complexului Muzeal Arad (prescurtat C.M.A.), Colecția de istorie modernă a orașului și a județului Arad, nr. inv. 10519.

Ne-au fost de mare folos, printre altele, însemnările preotului și învățătorului **Ioan Silviu Tomuția** (1889-1971) – din satul cu șapte coline⁴, Lupești – despre înrudirile sale și despre preoții cât și dascălii pe care i-a cunoscut. Unele dintre aceste însemnări au fost scrise în creion negru, în chip de adnotări, în paginile monografiei *Istoria Institutului teologic-pedagogic (Școala Normală) din Arad*⁵, fie la scurtă vreme, fie după mult timp de la apariția acestei cărți, sub semnătura lui Teodor Botiș, în anul 1922. Cele cu scris tremurat par să dateze după anul 1968⁶. Merită să reținem toate însemnările sale, anume, cele care se află în dreptul numelor și al localității lor de naștere, din lista absolvenților. Noi le-am reprodus între ghilimele rotunde. Fără aceste însemnări n-a fi putut realiza corect arborele genealogic al familiei și descendenților lui Vasilie Tomuția din Bodieștii de pe versantul stâng al Crișului Alb.

În primul rând îi redăm, în ordine cronologică, pe absolvenții *Preparandiei* și adăugăm – dacă este cazul – anul absolvirii *Școlii teologice*, așa după cum sunt redați în monografia tipărită în anul 1922, patronimicul precedând numele de botez.

Ceea ce își notase, aici, Ioan Silviu Tomuția, ne-a dat posibilitatea să ne facem o idee, de pildă, despre fluctuația învățătorilor din satele Pârnești și Lupești. Dar, să nu uităm că din adnotările sale cu referiri la rudenii transpăne, discret, căldura solidarităților familiale, sesizabilă, poate, numai celor care au avut ocazia să cunoască direct lumea satului tradițional.

“Moșu meu”, Tomuța Vasiliu, din Bodești – azi Rădești – (anul 1840);

“Verișor/ul[...?] moș/ului/, Tomuța Ioan, din Cil (anul 1841);

“Învățătorul mamei” /mele, Silvia Băru, din satul de podgorie, Măderat/, Deac George, din Măderat (anul 1843);

“Învățător în Lupești”, Soran Petru, din Petriș (anul 1843);

“Învățător /în/ Lupești”, Vancu Sofroniu, din Soborșin – azi Săvârșin – (anul 1854);

“Înv/ățător în/ Lupești”, Ilica Atanasiu, din Govoșdia (anul 1857);

“Înv/ățător în/ Lupești”, Turcu Partenie, din Totvărădia (anul 1858);

“Înv/ățătorul/ meu, /la/ Agriș, cl./asele/ I-II” [adică între anii 1896-1898], Fericean Ștefan, din Comlăuș – azi Sântana – (anul 1862);

“Moșu soției”, Vățian Andrei, din Obârșia (anul 1862; apoi teologia, în anul 1868) [adică bunicul Liviei Lupuț; aceasta era nepoata care s-a căsătorit cu învățătorul Ioan Silviu Tomuția în anul 1909, pe când ea locuia la părinți, în satul Soroșag, azi numit Stejar, unde tatăl ei, George Lupuț, era paroh];

⁴Informație auzită de către doamna Tatiana Roșculeț, din Arad, de la părintele Ioan Silviu Tomuția. Aluzia la cele șapte coline ale străvechii Rome, din Latium, ni se pare străvezie. Tot așa de bine s-ar putea crede că părintele Tomuția, pe vremea când se aflase pe frontul italian, în anul 1916, luase la cunoștință de existența seculară a „republicii” celor șapte comune din Altiplano-ul italian, cumplit afectate de linia frontului.

⁵Cartea respectivă a fost achiziționată de către Biblioteca Județeană Arad, de la strănepotul preotului-învățător Tomuția, în cursul anului 2006.

⁶În anul 1968, printre mulți alții din Transilvania care au servit ca “feciori în Gardă” sau au comandat-o, fiind veterani ai Gărzilor Naționale Române, au primit câte o medalie de bronz, cu ocazia jubileului Adunării Naționale de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918). Începând să se simtă eliberați de constrângerile suferite în deceniul cel “negru” (anii 1948-1959) pușinii supraviețuitori din zona Săvârșinului au găsit de cuvință să immortalizeze într-o fotografie, făcută la Săvârșin, în vara anului 1968, momentul jubiliar.

“Unchiu/ / soacrei”, Han Florian, din Roșia [de Mureș] (anul 1868);
 “Preot” [în satul Pârnești], Alexandrescu Vasile, din Pârnești (anul 1870);
 “Înv/ățătorul/ meu”, [în clasele III-IV] în Agrij, Creț Cornel, din Almaș (anul 1873);
 “Tata sucru”, Lupuțiu George, din Lupești (anul 1886, apoi teologia, probabil cu puțin înainte de a fi numit preot, în anul 1901, la Milova);
 “Unchiu”, “pr/eot în/ Ghioroc”, Vățian Romul, /născut probabil în Hălăliș, nu în Arad, cum figura eronat în monografia din anul 1922/(absolvent în 1886; Institutul teologic îl termina în anul 1892, devenind preot în Ghioroc);
 Întâiul meu învățător/ în Apateu”, Siiartău Paul, din Sinitea (1887);
 “Cuscru”, Giurcoane Solomon, din Pârnești (absolv. 1889); absolvent la teologie, în anul 1905;
 “Unchiu”, Medrea Damaschin, din Baia (absolv. 1890); absolvent de teologie în anul 1901, pe cale particulară, când devenea “preot /în/ Baia”, fiind “unchiul soției mele după tușă”;
 “Înv/ățător în/ Pârnești”, Dascăl Trifon, fără a fi precizată localitatea natală (absolvent al «cursului supletor din vara 1893-1894», așa după cum îl redă T. Botiș în monografie);
 “Înv/ățător în/ Pârnești”, Sirca Antonie, din Vinga (absolv. 1897);
 “Înv/ățător în/ Pârnești”, Volentir Ioan, din Șimand (absolv. 1900);
 “Înv/ățător în/ Pârnești”, Bugariu Nicodim, din “B./anat/-Comloș [azi Comloșul Mare], (absolv. particular în 1903);
 “Cumnatul” Eleneș Petru, din Șicula (absolv. 1904);
 “Înv. Supl/inator/” Tempelean Petru, din Remetea – Bihor (absolv. 1905); lipsesc alte precizări.

Ultimele cinci însemnări – în afara celor referitoare la absolvenții secției teologice, care vor fi redată mai jos – se referă la cinci dintre cei 17 colegi ai săi, de promoție, absolvenți în anul 1909, ai secțiunii pedagogice a Institutului:

“+” [decedat] Ludovic Cioban, din Nerău;
 “+” [decedat] Foltuțiu Mihai, din Feneriș, mort în anul “1919 /de/ gripă;
 “+” [decedat] Perian George, din Cenadul Sârb./esc/, “împușcat /în anul/ 1929, din imprudență”;
 Colegului Sala Alexa T. i-a corectat patronimicul tipărit eronat “Sara”;
 “+” [decedat] “în războiu”, Serb Ioan, din Suiag (Bihor).

Autorul însemnărilor de mai sus nu a scris nimic în dreptul numelui său. Însă fiul său, Ionel Gheorghe Tomuția, a scris pe coperta foii de titlu a monografiei Institutului, următoarele: “p. 492, anul când a absolvit Tata”, referindu-se la anul 1909, când acesta din urmă absolvise secția pentru învățători.

Însemnările, cu caracter inedit, făcute de către preotul Ioan Tomuția – absolvent, în anul 1922, al secțiunii teologice a Institutului arădean – *pe lista absolvenților acesteia*, se referă doar la 10 persoane, transcrise de către noi în

succesiune cronologică, între anii de absolvire cuprinși în intervalul cronologic 1841-1897, după cum urmează:

“Fratele bunicei mele după tată, fost preot în Karcag (Ungaria)”, Cosognean Moise, din Băița (Bihor), absolv. în anul 1841;

[Bunicul lui Ioan Silviu Tomuța: Vasile Tomuța, din Bodești (azi Rădești), absolvent în anul 1845 al „teologiei”]; după cum arătasem mai sus, el absolvise preparandia în anul 1840;

“Unchiul mamei mele”, Arsici Ilie, din Giula (Bichiș), absolv. în anul 1847;

Frate al bunicei mele”, Cojocnean Iosif, din Băița (Bihor), absolv. în anul 1847;

“Preotul meu botezător”, Popovici Avram, absolvent în anul 1856, originar din Agriș, la fel precum era Ioan Silviu Tomuța;

“Unchi/ul/, preot /în/ Pecica”, Popa Dimitru, din Buteni, absolvent în anul 1869, “căs/ătorit/ cu sora tatei, Etelca” [nășită de domnul de pământ din Almaș, Almai împreună cu soția sa];

“Preot /în/ Vărădia [de Mureș]”, Turcu Ioachim, din Lupești, absolvent în anul 1887;

“Unchiu”/l/, Traian Vățian, “protopop [la] Arad”, din anul 1917, născut în satul Hălăliș, absolvent în anul 1887;

“Preot /în/ Agriș”, Motorca Romul, din Agriș, absolv. în 1891;

“Preot /în/ Agriș”, Papp Gheorghe, din Beiuș, absolv. în 1891;

“Prot/opop la/ Radna”, Givulescu Procopiu, din Toc, absolv. în anul 1897.

Însemnări genealogice mai vechi, datând dinaintea primului război mondial, a întocmit părintele **Andrei Vățian**, cunoscut, în familia omonimă, cu supranumele “butucul”⁷, originar din satul Obârșia⁸, situat în extremitatea nord-estică a actualului Ocol silvic Săvârșin. Aceste însemnări au fost completate de către urmașii săi, dintre care o persoană ne-a oferit fericitul prilej de a le vedea.

Ioan Gheorghe Tomuța (1910-1995) – cunoscut sub numele cel mic, de *Ionel* – fiu al părintelui Ioan Silviu Tomuța, de profesie funcționar financiar, a întocmit, în jurul vârstei de 70 de ani (după cum reiese din notițele sale) o serie de liste de descendență, ale familiilor Lupuț, Tomuța, Vățian și Baba. Ultima era cea a ascendenților soției sale, născută în sudul Banatului istoric (azi pe teritoriul Voievodinei din Republica Serbia). Tot el a continuat munca de selecție și colecționare a *documentelor de familie* cât și cea de creștere a *colecției bibliotecare*, ambele începute de tatăl său.

Asemenea *fonduri familiale*, salvate până în zilele noastre – ca să folosim un termen caracteristic instituțiilor arhivistice – sunt rare. Chiar dacă ele fuseseră inițial numeroase, vicisitudinile veacului al XX-lea le-au disipat.

Acolo unde ne lipseau datele genealogice, am recurs la *registrele de stare civilă parohiale* din localitățile Lupești, Stejar, Baia, Rădești și Agrișul Mare (ultimele

⁷Informație primită prin bunăvoința doamnei Tatiana Roșculeț, în vara anului 2006.

⁸T. Botiș, *op. cit.*, p. 457. Andrei Vățian figura, în dreptul anului 1862, între absolvenții cursurilor preparandiale (recte pentru viitorii învățători ai școlilor elementare confesionale greco-orientale, cu limba de predare în românește).

două sate trasând *direcția deplasării* spre apus a unei ramuri a familiei Tomuția, estimată de noi a se fi petrecut după dispariția din registrul de stare civilă al satului Rădești, în cursul anului 1864, a părintelui Vasilie Tomuța⁹. Fără drept de tăgadă, cercetarea traseului spre vestul fostului comitat Arad, indică prezența părintelui Vasilie Tomuța, în calitate de paroh, începând din anul 1865, pe lângă bisericuța de lemn din satul Cighirel¹⁰.

După decesul acestuia, în anul 1871, biserica a fost demolată deoarece, printre altele, satul Cighirel a fost, concomitent cu parohia sa, înglobat comunei vecine Seleuș, sub denumirea temporară de Seleuș-Cighirel.

Nu în ultimul rând, ne-au fost de folos datele pe care părintele Pavel Vesa, cercetând fondurile arhivistice ale Episcopiei ortodoxe române a Aradului, le-a pus în circuitul publicistic iar noi le-am extras pe cele cu referire la primul sfert al secolului al XIX-lea, în localitățile luate de către noi spre studiere.

În treacăt fie spus, *cercetarea de teren*, întreprinsă sporadic la Lupești, Pârnești, Temeșești și Troaș – la invitația profesorului de geografie din Săvârșin, Mircea Olaru și, apoi, la solicitarea învățătorului din Temeșești, Iosif Dohangie – a avut loc în intervalul anilor 1969-1974.

Într-un cuvânt, am căutat să îmbinăm rezultatele cercetărilor noastre de teren cu cele ale diverselor surse arhivistice.

În cadrul vechilor noastre cercetări, au fost recoltate, pe de-o parte, o serie de informații orale despre istoria satului Lupești¹¹. Pe de-altă parte, am obținut copii ale unor hărți și crochiuri cartografice ale zonei Lupești-Pârnești¹². Informațiile orale (de toponimie) au fost localizate pe aceste copii de mână. Astfel că, fără a avea răgazul necesar să verificăm informațiile orale culese de către noi atunci, am marcat pe una din schițele de mână, o posibilă vatră veche de locuire în preajma morii de apă de pe culmea “Druji”.

Disponând de un aparat fotografic, al Muzeului din Lipova, am surprins imagini ale peisajului din zona Pârnești-Lupești, gospodării și un cuptor de var, la Lupești (acesta din urmă fiind imortalizat în anul 1972).

Pe vremea acestor periegeze auzisem că părintele Ioan Tomuția locuia în Săvârșin. Mi-a și fost arătat, pe o stradă, un bătrânel ușor încruntat, fiind îmbrăcat în straie albe, țărănești, cu o barbă albă de un cot și mergând sprintenior spre casă.

La doi ani după decesul, la începutul anului 1971, al părintelui-învățător Ioan Silviu Tomuția, l-am căutat pe fiul acestuia, Ionel. Avusesem ocazia să-l cunosc personal la Arad, prin tatăl meu, la Serviciul de Carte Funduară. A doua oară l-am întâlnit la Săvârșin, în ziua de 14 iunie 1973, cu ocazia unei conferințe la Căminul

---

⁹Conscripția din anul 1746, relevă pentru satul “possessio Bogyesty” 10 capi de familie, toți iobagi (“hospites”), dintre care un număr de patru bărbați se numeau “Tomucză”; Cf. Gheorghe Ciuhandu, *România din câmpia Aradului de acum două veacuri, cu excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice-politice ulterioare*, Arad, 1940, p. 206.

¹⁰Vezi *infra*, notele de subsol 33, 34 și 35. Pentru alte detalii, vezi Dan Demșea, *Jurnalul stegarului Ioan Silviu Tomuția (vara anului 1916)*, în volumul colectiv „Pe drumul Marii Uniri”, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008, p. 141.

¹¹Am beneficiat de bunăvoința lui Solomon Budi(u), din Lupești, în zilele de 22-23 aprilie 1971, într-un a desluși istoricul așezării și al celor șapte familii inițiale (Lupuț, Sere și alții).

¹²Ocolul Silvic Săvârșin, Colecția de hărți topografice actualizate.

Cultural local. M-am deplasat la locuința proprie a părinților săi (locuință care fusese terminată în anul 1943, cu neprecupețitul ajutor al parohienilor recunoscători).

Trebuie să facem precizarea că locuința preoțească-învățătorescă din satul Lupești era a parohiei locale. Ca atare, această locuință devenea disponibilă pentru noul învățător „repartizat” la Lupești. Părintele Ioan Silviu Tomuția dispusese, probabil, de locuința din sat a socrului său, George Lupuț, cel puțin până în momentul în care ea a revenit unui descendent consangvin, de pildă, lui Vasile Lupuț (1899-1978). Și pe urmă, funcția de adjunct protopopesc sui-generis pentru numeroasele sate dimprejurul Săvârșinului, în timpul guvernării antonesciene, au dus la decizia familiilor Tomuția și Lupuț de a-l „împroprietări” pe bine-meritul părinte Ioan Silviu Tomuția cu o casă pe strada Gării din comuna Săvârșin. Dar să revenim la ziua de 14 iunie 1973.

Dialogul nostru, desfășurat în această zi, a fost destul de scurt. După ce i-am relatat scopul cercetărilor mele în terenul fostului raion Lipova, am considerat că nu sunt nelalocul meu îndemnându-l să-și conserve moștenirea părintească. Simțeam că interlocutorul meu nu era, deocamdată, pregătit să-mi arate câte ceva din moștenirea cu valoare documentară a părintelui său. Nu mi-am dat seama, pe moment, decât că averea mobilă a locuinței – aceasta din urmă fiind în lichidare și oferită spre vânzare – era parțial evacuată la domiciliul lui Ionel, din Arad. De-asemenea, nu aveam nici cea mai vagă idee despre pasiunile bibliofile ale tatălui (preotul și învățătorul Ioan Silviu Tomuția) și ale fiului său, și nici despre calitățile de fotograf amator ale celui din urmă.

Știam puține lucruri despre personalitatea preotului-învățător care a servit în Lupești și Pârnești între anii 1910-1965. O oarecare undă de tăcere plutea în jurul octogenarului preot, retras la Săvârșin. De-abia la începutul anului 2006, muzeul arădean a primit oferta valorificării publicațiilor periodice, a unor cărți, a fotografiilor, a unor obiecte tridimensionale și a actelor și manuscriselor rămase de pe urma tatălui lui Ionel (Ioan Silviu Tomuția) și a străbunicului lui Ionel (preotul Vasilie Tomuța).

Ceea ce nu bănuiam în anul 1969, când profesorul Mircea Olaru îmi propusese să descindem, printre altele, la lăcașul de cult din Lupești, era impresia de sanctuar părăsit, pe care mi-a creat-o biserica de piatră de acolo, construită din inițiativa parohului Tomuția, între anii 1938-1940, pe locul vechii biserici de lemn¹³.

În altă ordine de idei, tot atât de mult ne impresionaseră, în deplasarea perihetică din anul 1969, crucile de mormânt din capătul grădinilor prevăzute cu garduri de pari. Le-am interpretat drept un presupus obicei arhaic.

Terenul continua să ne ofere, în acei ani, obiecte de lemn sau de coajă de tei – vestigii de civilizație sătească – pe care localnicii ni le ofereau nu fără generozitate. Cine dintre noi ar fi bănuie că peste puțin timp satul se va depopula. Oricum, în anul 1971 existau 161 numere de casă, răsfirate pe văi și colnice. Cele cinci mori de măcinat cerealele, cu ajutorul apei, s-au restrâns, treptat, la una singură, existentă în momentul deplasării noastre acolo.

Un dicționar statistic din anul 1851 consemna existența acestui sat valah, cu 442 de greco-neuniți, într-un loc păduros și deluros, cu pruniște. Cele 2700 de holde (iugăre) – din care terenul de semănat se întindea pe 175 de holde – erau încă ale

---

¹³Contraforții de piatră de codru au fost adăugați acestei noi biserici în cursul anului 1954; Cf. CMA, Colecția de istorie modernă a orașului și a județului Arad, schițele de arhitectură donate de către arhitectul Episcopiei ortodoxe române din Arad, Trithaller, nr. inv. 2887, Plan de consolidare (schiță pe calc).

“doamnei de pământ” Aloizia Kaszonyi¹⁴. Prin anii 1855-1859 atât intravilanul cât și extravilanul sătesc au trecut în proprietatea deplină a localnicilor, prin despăgubirea moșieresei de către statul austriac. Populația a cunoscut un oarecare spor demografic până la cel de-al doilea război mondial.

Oamenii locului fuseseră obișnuiți între anii 1941-1948, cu noile instituții publice din *Săvârșin*, situat la 15 km de satele de munte, Lupești și Pârnești: Notariatul, Ocolul agricol, locțiitorul protopopului de la Radna etc. Localnicii n-au mai fost nevoiți să se deplaseze cu trenul până la Radna, cale de 60 km.

Germanii disoluției satului montan existau, probabil, încă de prin anii 70 ai secolului al XX-lea. Influența culturii scrise, a curentului electric, eficiența muncii mecanizate în sfera agro-silvo-pastorală din alte părți, în contrast cu o serie de interdicții de natură silvică și pastorală, apoi legăturile prin autobuse cu Săvârșinul cât și alți factori, au acționat strivitor asupra mentalităților rurale.

Arhiva de documente oficiale, acte de familie, fotografii, scrisori etc. (362+811+n), cuprinzând peste 1200 de piese, a fost listată în mod provizoriu de către noi, într-un răstimp de șase luni, cu intermitențele inevitabile dificultăților de prelucrare a informației (marcare numerică distinctă pentru piesele cu valoare documentar-arhivistică) atât la cele două domiciliu din Arad ale descendenților *familiei Tomuția* cât și la sediul Complexului Muzeal Arad, în intervalul lunilor februarie-octombrie ale anului 2006. Concomitent, am cercetat nu numai sursele amintite mai sus ci și publicațiile bibliotecii familiei Tomuția (care le înglobau pe cele provenite de la familiile înrudite Lupuț, Vățian, Baba, Medre și Eleneș) înregistrate la Biblioteca Județeană Arad¹⁵. Un rezultat de prim ordin l-a constituit punerea în evidență a mai multor fațete ale activizării socio-intelectuale precum crearea unei biblioteci proprii, diferită de cea școlii locale. Putem să vorbim și de crearea unei colecții de afișe, al căror “terminus ante quem” este anul 1848, având punctul de pornire tocmai la părintele Vasilie Tomuța din Bodiești de altă dată (azi Rădești¹⁶) al întinsului district inean („Processus Ienoviensis”).

Intervalul cronologic în care se încadrează piesele provenind de la familiile Tomuția, Lupuț, Vățian, Medre și Baba (ultima fiind cea a soției lui Ionel Tomuția) este cuprins între anii 1844-1983. Anul 1844 este momentul de început al unor cheltuieli anuale, duse până în anul 1858, însemnate pe verso-ul unei **Predici** imprimată cu caractere chirilice, în limba română, datată 15 decembrie 1856, autor fiind episcopul Timișorilor Samuil Mașirevici¹⁷. După toate probabilitățile, această piesă, colligată cu o **Epistolie**, scrisă de mână, cu caractere chirilice, pe patru file, trebuie să fi aparținut preotului Vasilie (în tinerețe era scris Vasiliu) Tomuța din Bodiești (azi Rădești), nu altul decât bunicul („Moșul”¹⁸) lui Ioan Silviu Tomuția. Deocamdată găsim cu

---

¹⁴Fényes Elek, *Magyarország geográphiai szótára*, vol. III, Pesta, 1851, p. 50.

¹⁵Existența semnăturilor de posesor, uneori și a datei achiziționării publicațiilor ne-a îndrituit spre o atare afirmație.

¹⁶Bătrânul țăran Rada din Rădești – preocupat de scrierea unei monografii locale – mi-a relatat în vara anului 1978 că sătenii cu numele de Rada fiind numeroși, au preferat să renunțe la vechea denumire Bodiești pentru a nu crea confuzie cu satul Bodești de lângă Hălmagiu.

¹⁷CMA, colecția de istorie modernă, Fondul Ioan Tomuția, nr. inv. 10.530.

¹⁸Vezi mai sus transcrierea însemnărilor făcute de Ioan S. Tomuția, pe care noi le-am redat ca atare, considerând veridică identificarea bunicului său.

dificultate o explicație rezonabilă pentru circulația acestei piese de certă valoare culturală.

Între timp, pe parcursul anului 2006, ne-am făcut o idee despre *proveniența familiilor* luate în studiu, gășind că acestea se trag, în parte, din zona Munților Apuseni.

De exemplu, patronimicul *Vățian* (recte Vățan) își trădează proveniența din arealul satului *Vața* (azi pe teritoriul județului Hunedoara, odinioară pe teritoriul fostului comitat al Zărandului). Este plauzibilă supoziția că acest patronimic a fost consemnat în registrele de stare civilă – introduse în aceste părți de către autoritățile habsburgice în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – ținându-se seama de declarația subiecților recenzați, cărora le lipsea *denominația patronimică* ori preferaseră s-o ascundă pe cea anterioară. În cazul familiei Vățian, un indiciu demn de luat în seamă l-ar constitui locul de naștere al lui *Andrei Vățian*, în anul 1842, în satul Obârșia¹⁹, situat în extremitatea nord-estică a vechiului protopopiat al Tot-Vărădiei /azi protopopiatul Lipovei/. Satul respectiv se învecina cu satele Căzănești și Ciungani de pe teritoriul fostului comitat al Hunedoarei. La Căzănești se aflase unul din „loagărele” legiunilor românești conduse de către tribunii lui Avram Iancu. De acolo au coborât spre Zam, Petriș și Săvârșin, la sfârșitul lunii februarie 1849²⁰. Acțiunile lor militare, de cooperare cu regimentul grăniceresc româno-bănățean în culoarul Mureșului, între Sălciua, Valea Mare și Lipova, împotriva corpurilor expediționare ale armatei ungare, în februarie și martie 1849 sunt, de altfel, cunoscute²¹.

Cercetând arhiva de stare civilă a localității „Bodiești” – numit la începutul secolului al XIX-lea Cilul de Sus (azi Rădești) – de unde-și trag vița *Tomuțeștii*, nu fără mirare am identificat numeroși capi de familie Tomuța, existenți în prima jumătate a secolului al XIX-lea²². Unii dintre ei, precum *Ignație Tomuța* apare menționat în calitate de preot, începând din anul 1809²³.

Cu aproximație, între anii 1813-1815 se născuse un *Vasilie Tomuța* în „Cilul de Sus” (nu altul decât arhaicul sat Bodiești, de odinioară). În anul 1831, acest „verișor” al mai tânărului Vasilie Tomuța absolvă Preparandia, la vârsta de 16 sau 17 ani²⁴ și revenea, probabil, în satul natal pentru a profesa îndeletnicirea de învățător. Cert este, deocamdată, faptul că acest tânăr absolvent („docent”), în anul de învățământ 1841/1842 (conform unei conscripții școlare) figura în calitate de învățător în satul Cilul de Sus²⁵. O cercetare ulterioară i-ar putea semnala, în continuare, prezența acolo.

---

¹⁹Conform însemnărilor genealogice ale lui Andrei Vățian pe o Biblie aflată în posesia unor descendenți ai familiei sale din Arad.

²⁰DJANA, Fondul personal Márki Sándor, dosarul nr. 11, f. 143 v.

²¹Vezi monografia lui Antoniu Marchescu referitoare la Regimentul grăniceresc nr. 13 de la Caransebeș, intitulată *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere (contribuțiuni istorice și juridice)*, Caransebeș, 1941, p. 229-230. Dar și memoria colectivă comunei Petriș reține coborârea legiunilor lui Avram Iancu până aici, în culoarul Mureșului. Iar crucea de piatră pictată cu o scenă religioasă, îngrijită și astăzi de către localnici, stă mărturie a luptelor purtate împotriva corpului expediționar ungar în anul 1849.

²²Din păcate, cele mai vechi registre datează din anul 1852; Cf. DJANA, Col. Stare civilă.

²³Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie, cultură, mentalități (1706-1918)*, Cluj, 2006, p. 654 (prescurtat Vesa, *Episcopia Aradului*).

²⁴T. Botiș, *op. cit.*, p. 430.

²⁵Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867)*. Timișoara, 1979, p. 52. (prescurtat: Vasile Popeangă, *Școala*).

Nu știm ce a făcut celălalt *Vasilie* (de aici înainte o să folosim numele *Vasilie* pentru a-l deosebi de celălalt) *Tomuța* – născut în anul 1822, identificat de către nepotul său Ioan Silviu, drept „Moșul” – după absolvirea Preparandiei din Arad, în anul 1840²⁶. Nu cunoaștem, deocamdată, unde a funcționat ca învățător până în momentul în care se hotăra să devină preot, înscriindu-se în toamna anului 1842 la cursurile pentru formarea preoților. În intervalul dintre momentul absolvirii Școlii Clericale greco-neunite românești din Arad, în anul 1845²⁷ și momentul apariției sale în calitate de preot, în anul 1851²⁸, în satul Bodiești (azi Rădești), *Vasilie Tomuța* a servit altarul în satul Secaș, între anii 1846-1850,²⁹ aflat la o distanță de 7 km în linie dreaptă de Rădești. E drept că a apărut, în plus, în calitate de preot în parohia Mustești, în anul 1855³⁰, suplinind, probabil lipsa altui preot acolo. Localitatea Mustești se afla între Secaș și Rădești, ceea ce îi ușura sarcina profesională, respectiv dute-vino-ul.

Nu l-am găsit între cei înprocesuați în dosarul penal instrumentat începând din toamna anului 1849 și terminat prin sentința din septembrie 1855³¹, la Tribunalul din Arad, în legătură cu despăgubirile convenite părților în urma iureșului armat al lăncierilor tribunului Andreica de-alungul Crișului Alb, în a doua jumătate a lunii august 1849³².

Rămâne de elucidat ce anume s-a întâmplat cu el și familia sa numeroasă după decembrie 1864³³, când nu-l mai găsim menționat în registrul de stare civilă, nici măcar între cei decedați în satul natal Bodiești (azi Rădești). Avem, în acest sens, câteva semnalări ale prezenței preotului *Vasilie Tomuța* în Podgoria Aradului. Să le luăm pe rând: una pe lângă parohia Seleuș-Cighirel, după anul 1864³⁴, respectiv cealaltă la Cighirel, până în anul 1871, când murea acolo³⁵.

Pe vremea sa, Cighirelul constituia o localitate aflată în imediata apropiere a Seleușului, despărțită de râul Cigher. O a treia semnalare a prezenței parohului *Vasilie*

---

²⁶T. Botiș, *op. cit.*, p. 435.

²⁷T. Botiș, *op. cit.*, p. 691.

²⁸Pavel Vesa, *op. cit.*, loc. cit.

²⁹Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 660.

³⁰*Idem*, p. 640.

³¹Andrei Caciora, Anca Dorina Băițoiu, *Sentința dată în procesul intentat unui număr de 667 români acuzați de jaf în timpul revoluției de la 1848-1849 din Transilvania*, cu o anexă (nr. 16), la finele volumului colectiv, intitulat *Realități istorice din vestul și nord-vestul Transilvaniei – Studii și documente*, Arad, 2006, p. 87-89, respectiv pentru anexa nr. 16: p. 263, 265-266, 289-290. Cf. DJANA, Colecția de documente, dos. 189.

³²CMA, Colecția Revol. de la 1848, nr. inv. 6461 (raportul anchetei, încheiată în 30 aprilie 1850).

³³DJANA, Col. de stare civilă, Rădești, ortodocși, botezați, Reg. nr. 1/1852-1873, f. 26.

³⁴Vezi *supra* nota de subsol 10. A se consulta la DJANA, Fondul Astra-Despărțământul Arad (pe film-document), Registrul membrilor Asociațiunii Naționale în Arad pentru Cultura și Conversarea Poporului Român, nr. inv. 27/1863 („Protocolul alfabetic” pe localități – ținut până în anul 1869, uneori chiar în 1870 – nu operase mutarea preotului cu întreaga sa familie la „Seleuș-Cighirel”). Șansa a făcut ca ziarul „Albina” din anul 1867 să-l consemneze în lista publicată în ultimul trimestru al acestui an, figurând în calitate de administrator parohial la Seleuș-Cighirel. Am ținut să subliniem cele de mai sus, pentru a semnală eventuala eroare tipografică privind localizarea la Bontăști a preotului nostru, în broșura editată de „Direcțiunea Asociațiunii” *Catalogul membrilor și Statutele Asociațiunii naționale în Aradu pentru cultura și conversarea poporului romanu*, Arad, 1864, p. 31.

³⁵Pavel Vesa, în *op. cit.*, p. 595, îl preia sub numele de „Vasile Tomița”, neindicând în mod expres sursa.

Tomuța este la „Seleuș-Cighirel”, în anul 1865, fără a fi amintit ultimul an al slujirii sale acolo³⁶.

Acest demers ar trebui să-l întreprindem pentru ca să înțelegem cum a apărut unul dintre copiii săi, **Ioan**, stabilit ca fierar-potcovar în Agrij (azi Agrișul Mare) și căsătorit cu Silvia Bâru, originară din renumitul sat de podgorie, Măderat. Aici i se nasc cei cinci copii, între care și **Ioan Silviu**³⁷, păstrătorul de fond arhivistic și bibliotecăresc al rudelor pe care le-a moștenit.

Frecvența acestor piese sau a unor astfel de colecții familiale este mică, deoarece vicisitudinile istoriei au provocat distrugerea, degradarea și dispariția acestora. Ele au supraviețuit datorită grijii purtate de către cele cinci generații trăitoare în satele Munților Zărandului, în sudul Banatului, în orașul Vinga și, finalmente, în municipiul Arad.

Rămâne să fie continuată investigarea ascendenței – presupusă de către noi – din Munții Apuseni a familiei Baba. Căci în satele din sudul Banatului istoric au fost strămutate numeroase familii – participante sau martore ale “lumii lui Horea” – după stingerea evenimentelor sângeroase din toamna anului 1784.

Acumularea conștientă a acestor bunuri culturale (incluzând aici publicațiile tipărite, deținute de către aceste familii cu înclinații cărturărești cât și de către rudele lor apropiate), a avut drept finalitate constituirea unui *fond de mărturie scrise*. Acestea din urmă pot fi considerate valoroase pentru istoria locală și chiar regională. (Spațial vorbind, ne referim la provincia istorică Crișana, de la izvoarele Crișurilor până la vărsarea lor în Tisa). Iar cărțile acumulate de către aceste familii de preoți-învățători și urmașii lor constituie o veritabilă bază de studiu. N-am numit până acum exemplele unor *predecesori* din același patruleter montan, ieșiți, la rândul lor, de pe băncile Preparandiei arădene (învățătorul **Nicolau Avram**, de la Slatina de Mureș sau învățătorul **Petru Vancu**, de la Măderat³⁸).

Am remarcat, printre *predilecțiile pentru lectură*, o atracție spre cărțile de istorie a României, cât și spre cele de istoria civilizației sau spre istoria artei românești și europene. Toate pot fi catalogate drept ferestre spre lume. Nu se putea să nu remarcăm urmele unui interes pentru personalitatea lui Horea și cea a lui Avram Iancu, ambii – conducători ai marilor convulsii istorice din Munții Apuseni³⁹.

Acum să trecem la creionarea biografiei, începând din anul 1871 până la epilogul Primului război mondial, consumat prin întoarcerea lui **Ioan Silviu Tomuța** acasă, la Lupești, probabil la mijlocul lunii noiembrie 1918.

Rămas orfan în urma decesului tatălui său (părintele Vasilie Tomuța), la vârsta de 10 ani împliniți, **Ioan** ajungea ucenic la un fierar în satul Agrij (azi Agrișul Mare),

---

³⁶Inginerul agronom Ioan Motorca, în monografia sa, *Cercetări și date monografice privitoare la comuna Seleuș cu satele aparținătoare: Seleuș, Cighirel, Moroda, Iermata, Arad*, 1996, p. 210, nu indică, nici el, sursa.

³⁷DJANA, Col. de stare civilă, Agrișu Mare, ortodocși, botezați, Reg. nr. 5/1866-1890, f. 181.

³⁸O bună parte a bibliotecii și arhivei eruditului dascăl din podgoria Aradului a fost achiziționată de către Muzeul Județean Arad în anul 1975 de la nepoata sa.

³⁹Consultarea în cursul anului 2007 a fondului bibliotecar, oferit de către strănepoții lui Ioan S. Tomuța Bibliotecii Județene Arad în anul 2006, ne-a îndreptățit să facem astfel de constatări.

aflat la vreo 15 km de Seleuș. Drumul trecea prin Pâncota, târg vestit, apoi prin satul viticol Măderat. Aici s-a căsătorit, mai târziu, cu Silvia Bâru⁴⁰, originară din Măderat.

Al doilea din cei cinci copii ai lor, *Ioan Silviu Tomuța*, s-a născut în 6/18 ianuarie 1889⁴¹. Aidoma fraților și surorii sale, a „zburat” definitiv din comuna natală. După frecventarea gimnaziului inferior la Sântana, în anul 1905 pe când avea 16 ani, a urmat „Cursul pedagogic”, de patru ani, la Institutul ortodox român din Arad, absolvindu-l în anul 1909⁴² și bucurându-se de gratuitate în privința taxelor⁴³. Împlinise, în ianuarie 1909, vârsta de 20 de ani. „Scăpase” de obligativitatea serviciului militar obișnuit.

Bucuria tatălui său a fost mare, deoarece îl văzuse, în sfârșit, pe unul dintre cei patru băieți urmând calea dascăliei, pe care merseseră bunicii și străbunicii lor. Era firesc să-i lase acestuia, printre alte documente vechi, diploma de sfințire întru preoție a bunicului Vasile, semnată în anul 1852 la Karlovățul Sremului⁴⁴.

Tatăl său sperase ca Ioan Silviu, aidoma altor colegi, să urmeze cursurile școlii teologice. Această practică avea un trecut apreciabil în eparhia Aradului. Condiția socio-economică a învățătorului confesional ortodox român era una modestă în raport cu cea a preotului de aceeași confesiune. Atât Ioan Silviu cât și cei patru frați și sora lui nu prea aveau ce să moștenească din partea bunicilor și a părinților. Pământul (sesia preoțească sau cea învățătorescă) nu se moșteneau, ci era transmis celui care-l urma în post. Dar deocamdată nu era grabă să continue „cursul teologic” întrucât, odată cu Diploma de învățător, Ioan Silviu primise *Absolutoriuul preparandial*, însoțit de notele de „calificațiune” cât și *Decretul de instituire* „în mod definitiv de învățător la Școala confesională greco-orientală română din comuna Lupești, protoprezbiteratul Radna”. Conform acestui decret avea dreptul să fie solicitat în a-1-a secunda pe paroh, la Liturghie și la înmormântări⁴⁵.

Șansa îi surăsese, de-asemena, pe plan matrimonial. Parohul Bisericii Sfântul Ioan Botezătorul din Arad-Centru, părintele Traian Vățian, originar din preajma Lupeștilor, un erudit, îi mijlocise, cu siguranță – zicem noi – întâlnirea cu una dintre nepoatele sale, domnișoara Livia Lupuț, de 19 ani, cea care avea să-i fie viitoarea soție⁴⁶.

---

⁴⁰Conform datelor biografice întocmite de către fiul lui Ioan Silviu, Ionel Tomuța, în luna august 1978.

⁴¹DJANA, Col. de stare civilă, Agrișu Mare, ortodocși, botezați, reg. nr. 5/1866-1890, f. 181.

⁴²Conform autobiografiei din anul 1954, întocmită de către Ionel Gheorghe Tomuța, fiul lui Ioan Silviu Tomuța; Cf. CMA, Colecția de istorie modernă a județului și orașului Arad, nr. inv. 10786 și 10855.

⁴³„Anuarul Institutului pedagogic-teologic ortodox român din Arad”, Arad, 1909, p. 59.

⁴⁴În perioada sedisvacanței episcopale arădene (1850-1853), de după moartea episcopului Gherasim Raț, până la intronizarea lui Procopie Ivașcoviți, diplomele preoțești au fost semnate de către arhiepiscopul de la Karlovitz. Mulțumiri pentru deslușirea emitentului diplomei se cuvin adresate celui mai recent autor al unei valoroase istorii a Episcopiei Aradului, în persoana părintelui paroh Pavel Vesa, din Arad. A se vedea diploma de consacrare întru preoție, imprimată pe carton și emisă în anul 1852, în colecția Complexului Muzeal Arad, Colecția de istorie modernă a județului și orașului Arad, nr. inv. 10527.

⁴⁵CMA, Colecția de istorie modernă a județului și orașului Arad, nr. inv. 10525 și 10593.

⁴⁶La scurtă vreme de la nașterea, la 11/23 decembrie 1910, a primului născut, în persoana lui Ionel Gheorghe, unchiul Traian Vățian le trimitea, în mod simptomatic, o scrisoare de felicitare pentru tinerii părinți cât și urări de bine pentru noul născut; Cf. CMA, *idem*, nr. inv. 10516.

În aceeași vară s-a și căsătorit⁴⁷, din dragoste⁴⁸, cu Livia, fata popii din Soroșag (azi Stejar), părintele paroh George Lupuț, originar din Lupești. În anul următor (1910), împlinind vârsta de 21 de ani, tânărul învățător Ioan Silviu Tomuția a fost luat în evidențele contingentului militar al anului 1910, în regimentul de infanterie chezaro-crăiesc nr. 33 sau 38, din Arad⁴⁹.

Tânărul nostru învățător era departe de casă (la peste 100 de km de Agrij) dar cu siguranța zilei de mâine asigurată binișor. Cei trei copii ai familiei sale s-au născut la un interval de câte doi ani: Ioan Gheorghe (*Ionel*, în 1910), *Tulia* Minerva (în 18 iulie 1912) și Georgina Gabriela (*Zina*, în 26 februarie 1914)⁵⁰.

În vara anului 1914 izbucnea războiul mondial. Italia și România au rămas în expectativă. Învățătorul Tomuția nu a fost, deocamdată, trimis pe front. Luptele tindeau să se deruleze „sine die”. În anul următor, spre sfârșitul lunii mai, Italia decreta mobilizarea generală, declarându-se în stare de război cu Austro-Ungaria. Până la încheierea campaniei (în decembrie 1915) armata regală italiană reușise să aibă succese în Tirol, Carinthia, Alpii Iulieni etc⁵¹. Dar să revenim la situația sa salarială, care i se răsfrângea asupra soldei de sublocotenent cu funcție de stegar.

Comitetul administrativ al conducerii comitatului Arad inițiasc, între anii 1913-1915, o corespondență cu învățătorul Ioan Silviu Tomuția prin care-l înștiința cu privire la micșorarea salariului său, reglementând cuantumul convenit al viitoarei sale pensii⁵².

Încadrat în componența regimentului teritorial de infanterie nr. 38, în calitate de stegar – grad militar ofițeresc inferior – *sublocotenentul Ioan Silviu Tomuția* începea să-și țină un jurnal⁵³. Primul carnet-jurnal, de acest fel, s-a pierdut.

---

⁴⁷Extrasul de căsătorie se află în colecția CMA, *idem*, nr. inv. 10514 b.

⁴⁸Drept dovadă invocăm o carte de vizită (de prezentare) în chenar ștanțat în manieră secesion, de culoare roz, conținând textul imprimat bilingv, român și maghiar: „Celei mai frumoasă”; „A legszebnék”; Cf. CMA, *idem*, nr. inv. provizoriu 855, din lista de ofertă a donației familiei Tomuția, întocmită în intervalul anilor 2006-2007, de către subsemnatul împreună cu soții Dreucean Alin și Dana, strănepoții preotului și învățătorului Ioan Silviu Tomuția (1889-1971).

⁴⁹CMA, *idem*, nr. inv. provizoriu 902, din lista de ofertă a donației familiei Tomuția: un fragment de livret militar chezaro-crăiesc al stegarului „Fähnrich Tomutia Johann”; piesă de carton, 4x5 cm, imprimată cu text și tabelatură în limba germană, fiind completată cu datele personale, în cerneală neagră. Deocamdată nu știm cu certitudine când a fost înființat regimentul teritorial chezaro-crăiesc nr. 38. Bănuim că suplimentarea recrutărilor la începutul războiului (anii 1914 sau/și 1915) a dus la înființarea acestui regiment pe teritoriul fostului comitat Arad.

⁵⁰CMA, *idem*, nr. inv. 10608. Vezi și „Protocolul botezațiilor” comunei Lupești de pe lângă parohia omonimă; *idem*, nr. inv. 10519. (Probabil că acest registru de botezați a fost omis de către protopopiatul Lipova, fiind de negăsit, pentru a fi predat noi înființatei instituții a Arhivelor Statului, Filiala Arad, în cursul anului 1953, răstimp în care preotul-învățător Ioan S. Tomuția se afla în arest temporar la închisoarea Jilava, când tocmai fuseseră predate toate registrele matricole din raza jurisdicțională a regiunii Arad. Informația despre intervalul de timp, de peste un an, petrecut în închisoare, am primit de la strănepoata lui, doamna Dana Dreucean, în anul 2006.

⁵¹Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial, 1914-1918*, București, 1979, p. 490 (Cronologie).

⁵²Trebuie să facem o recapitulare a fluctuației cuantumului salariului bănesc. În anul 1909 primea din partea Conzistoriului episcopal ortodox român din Arad, 200 de coroane (vezi nr. inv.10525 al aceluiași fond familial achiziționat). În anul 1913 i se asigura de către Inspectoratul școlar arădean un salariu de 600 de coroane. După declanșarea războiului, i se promiteau, în anul 1915, doar 400 de coroane; Cf. CMA, *idem*, nr. inv. 10523 și 10606 regiunii Arad.

⁵³La strănepoți a ajuns doar cel de-al doilea carnet-jurnal. Vezi **Anexa 1**, cuprinzând reproducerea a două pagini succesive ale acestuia.

În cursul lunii septembrie 1914 se afla în cetatea Aradului, în cadrul companiei a patra a regimentului său de infanterie⁵⁴. Avea răgazul să fie vizitat la Arad de către soție, venită împreună cu cei trei copii minori⁵⁵. Au ieșit împreună în oraș, fie în toamna anului 1914 fie în primăvara anului 1915, și s-au fotografiat la atelierul lui Stoicovici, situat în colțul sud-vestic al fostei pieți a Libertății (azi Piața Avram Iancu)⁵⁶.

Nu cunoaștem, deocamdată, pe care front s-a aflat stegarul nostru, în cursul anului 1915 și în prima jumătate a anului 1916. Dar bănuim că regimentul său fusese repartizat inițial pe frontul sudic, ca mai apoi, odată cu intrarea în război a Italiei (în anul 1915), să ajungă în Alpii dolomitici⁵⁷. Contraofensiva austriacă, demarată în 15 mai 1916, pe frontul din provincia Trentino⁵⁸ (pe atunci aparținătoare de Austria sub denumirea de Tirolul de sud) îl găsește probabil acolo. Debutul atacului austriac, de pe aliniamentul de pornire dintre orașele Rovereto și Trento (ultimul era numit, pe atunci, Trient) se arăta promițător⁵⁹. Străpungerea parțială a liniei fortificațiilor din spatele graniței italo-austriece, între Arsiero și Asiago⁶⁰, în zona celor șapte sate din „Altiplano” se datora Corpului de armată, condus de către arhiducele Eugen⁶¹. Pe acest front secundar de război⁶², împingerea înapoi a trupelor italiene nu a reușit, însă, peste tot. În ziua de 20 mai 1916, Puterile Centrale au reluat înaintarea ofensivă pe platoul de la Asiago⁶³, lăsând în urmă cu câțiva kilometri, cel puțin patru vârfuri montane fortificate, apărute, în continuare, cu strășnicie de către soldații armatei italiene⁶⁴.

Scopul acestei înaintări a armatei chezaro-crăiești putea fi rezumat în *atragera aici a forțelor italiene*, în vederea proiectării principalei ofensive austriece pe Isonzo⁶⁵, la sud de Alpii Iulieni adică dinspre nord-est spre sud-vest, în direcția

⁵⁴Cumnatul său, Emil Lupuț, rănit, îi scria o carte poștală militară din Spitalul militar din comuna Glogovăț, situat în apropiere de cetatea Arad. Precizarea destinației ne-a dat certitudinea prezenței sublocotenentului Ioan Silviu Tomuția în incinta cetății arădene; Cf. CMA, Colecția de istorie modernă a județului și orașului Arad, carte poștală, nr. inv.10529.

⁵⁵CMA, *idem*, fotografie cu nr. inv. provizoriu 819, din lista de ofertă a donației familiei Tomuția. Cel mai mic dintre copiii săi avea vârsta de șapte luni în cursul lunii septembrie 1914, după cum reiese din examinarea fotografiei, cât și pe considerentul certitudinii datei de naștere a acestui copil (fetița Georgina) în februarie 1914.

⁵⁶Vezi Fig. 1 (fotografie alb-negru, pe carton: stegarul Ioan Silviu Tomuția împreună cu soția sa și cei trei copii; datată undeva în intervalul anilor 1914-1915).

⁵⁷O parte a pozelor sepie, mărimea medie de 6/9 cm, lipite în paginile unui album fotografic al învățătorului Ioan Silviu Tomuția, par să provină de pe frontul italian; Cf. CMA, Colecția de istorie modernă a județului și orașului Arad, nr. inv. provizoriu 731, din lista de ofertă a donației familiei Tomuția. Vezi Fig. 3, cuprinzând diverse ipostaze din spatele frontului.

⁵⁸Mircea N. Popa, *primul război mondial, 1914-1918*, București, 1979, p. 496; *Uj Magyar Lexikon*, vol. 6, Budapesta, 1962, p. 670.

⁵⁹*Meyers Lexikon*, ed. a VII-a, vol. 12, Leipzig, 1930, p. 1237, *passim*; vezi, în acest sens, pe una dintre filele următoare, Harta intitulată „Weltkrieg V, Italienische Felzüge, 1915-18”, scara 1:2.000.000 (reproducerea hărții respective se află în **Anexa 3**).

⁶⁰Vezi Fig. 4 (reprodusă de pe Internet, sub titlul „Mappe e Cartine de Lugo di Vicenza”, VI, Italia, anul 2008).

⁶¹*Meyers Lexikon*, op. cit., p. 1237.

⁶²*Atlas de istorie mondială. De la Revoluția Franceză până în prezent*, București, 2001, p. 405.

⁶³Mircea N. Popa, op. cit., loc. cit.

⁶⁴Vezi **Anexa nr. 3** (reproducerea din *Meyers Lexikon*, loc. cit.).

⁶⁵Kurt Mörz de Paula, *Der österreichisch-ungarische Befestigungsbau, 1820-1914*, ediția a 3-a, Viena, 2000, p. 26.

provinciei montane Vicenza, situată în extremitatea nord-vestică a regiunii venețiene. Inițiativa austriacă avea să reușească temporar, abia în cursul lunii noiembrie 1917. Dar să revenim la frontul „Armee Conrad”⁶⁶ din Dolomiții Orientali, de pe vechea linie de graniță dintre Italia și Tirolul de sud austriac.

Dârza împotrivire a armatei italiene, pe aliniamentul dintre Arsiero și Asiago (respectiv dincolo de linia de graniță austro-italiană, pe teritoriul provinciei montane Vicenza), a dus la epuizarea resurselor de atac austro-ungare⁶⁷ și, apoi, la replierea lor pe vechea linie de graniță, unde se aflau fortificațiile austriece de la Lavarone-Folgaria.

Pe deasupra, ofensiva rusă a lui Brusilov, pe frontul oriental, demarată în ziua de 4 iunie 1916, a determinat transferul unor însemnate forțe de artilerie și infanterie de pe frontul din Trentino pe frontul din Galiția⁶⁸. Regimentul „kaiserlich und königlich” (prescurtat k. und k.) nr. 38 a fost mutat, la sfârșitul lunii iunie 1916, pe frontul galițian, împreună cu stegarul nostru.

Ofensiva italiană din 20 iulie 1916, în valea Travnigolo, a avut rezultate mediocre⁶⁹. Linia de front din Tirol a rămas, în linii mari pe pozițiile inițiale de pornire ale armatei italiene, datorită îmbunătățirii barajelor fortificate și a dotării de artilerie chezaro-crăiești din ultimul an scurs, atât în Tirol, pe linia Lavarone-Folgaria, cât și în Carintia. Granița austriacă din Tirol a fost asigurată cu rezerveții armatei teritoriale (Landsturm), care au reușit să facă față asalturilor aliate⁷⁰, inclusiv în cursul anului 1917⁷¹.

În Galiția, sorții luptei, în cursul anului 1916, au fost schimbători, cu atacuri și contraatacuri de ambele părți⁷². Stegarul Tomuția lupta într-o zonă montană, lipsită de fortificații de beton și oțel, precum cele lăsate în urmă, în nordul Italiei. La sfârșitul lunii august 1916, el se pregătea – după cum reieșea din jurnalul său zilnic – de plecare în permisie⁷³. În ziua de 28 august 1916, dimineața, întrerupea scrierea jurnalului. Neavând, deocamdată, posibilitatea consultării arhivelor militare austriece, trebuie să presupunem că el a revenit pe frontul galițian.

Ajuns acasă, în permisie, probabil la începutul lunii septembrie 1916, a găsit suficient timp să se fotografieze în satul Szarvaság (cum era numit Soroșagul din apropiere de Lupești), având medalie pe piept și pumnal la brâu. Peste glezne, până la genunchi, purta moletiere⁷⁴. (Vezi Fig. 2).

Abia în vara anului 1917, trupele austro-germane ajung la granița rusă. Retragerea trupelor ruse începuse în urma dezertării și revoltei soldaților proprii. Pe de altă parte, micșorarea efectivelor unor regimente austro-ungare a dus la regrupări de

---

⁶⁶Este vorba de comandantul Conrad von Hoetzendorf, fostul șef de Stat Major al armatei austro-ungare.

⁶⁷*Meyers Lexikon*, loc. cit.

⁶⁸*Uj Magyar Lexikon*, vol. 6, loc. cit.

⁶⁹Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 497.

⁷⁰Kurt Mörz de Paula, *op. cit.*, p. 113, *passim*.

⁷¹*Uj Magyar Lexikon*, loc. cit.

⁷²Pentru identificarea cartografică a localităților pomenite în Jurnal, vezi Harta „Weltkrieg IV, Feldzüge in Galizien, 1914-18”, scara 1: 4.250.000, reprodusă aici din *MeyersLexikon*, vol. cit., loc. cit. (A se consulta **Anexa nr. 2**).

⁷³C.M.A., loc. cit., nr. inv. provizoriu 852, din lista de donație (Fondul Tomuția). Vezi transcrierea acestuia în Dan Demșea, *Jurnalul stegarului Ioan Silviu Tomuția (vara anului 1916)*, în volumul colectiv „Pe drumul Marii Uniri”, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008, p. 151-173.

⁷⁴*Idem*, nr. inv. provizoriu 8, din lista de ofertă a donației familiei Tomuția.

trupe și intrarea în rezervă a unor efective. În acest fel se poate explica prezența stegarului Ioan Tomuția, în cadrul „stabilului” regimentului chezaro-crăiesc de infanterie nr. 38, la Praga⁷⁵, în primăvara anul 1918. Probabil că ceea ce rămăsese din efectivul uman al regimentului său, era retras de mai multă vreme, poate chiar din anul 1917, aici. Unii zăceau în spitalele din capitala istorică a Boemiei sau în provincie⁷⁶.

În străvechea metropolă cehă l-a cunoscut pe profesorul universitar dr. Jan Urban Jarnik, din partea căruia a primit în ziua de 2 mai 1918 cartea sa – tipărită în limba română, în anul 1915, la Praga, în „Tipografia Politika” – *Șezători românești de pe muntele Sion din Praga*, în editura proprie a autorului⁷⁷. Gestul pare să însemne foarte mult, dacă o privim din punctul de vedere al întreținerii continuității legăturilor de prietenie româno-cehe.

E foarte posibil să se fi înscris, în toamna anului 1918, în legiunea voluntarilor români de la Praga. Nu avem, deocamdată, dovezi elocvente în acest sens. Nu cunoaștem cu certitudine dacă stegarul nostru a venit acasă pe traseul ocolitor, prin sud, pe calea ferată, pornind în ziua de 25 noiembrie 1918 din Praga și dacă a ajuns în Transilvania la data de 2 decembrie 1918⁷⁸. După alți autori, menționați mai sus, garnitura de tren a grupului celor peste 500 de foști militari români, membri ai Legiunii române de la Praga, de-abia ajunseseră „la 2 decembrie” 1918 la Zagreb. Înclinăm să credem – conform altei surse arhivistice, de data aceasta, de expresie maghiară – că stegarul în cauză a sosit acasă înainte de data de 18 noiembrie 1918⁷⁹.

Medalia Semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România (emisă în anul 1968) a fost înmănată, printre alții, lui Ioan Silviu Tomuția pentru rolul jucat în agregarea și funcționarea Consiliilor Naționale Române locale și a Gărzii Naționale Române în intervalul lunilor noiembrie 1918-aprilie 1919, în satele de la nord de Săvârșin și Tot-Vărădia (azi Vărădia de Mureș) – situate în creierii Munților Zărandului. Datele din acest interval sunt, deocamdată, precare. Din acest motiv

---

⁷⁵O carte poștală expedită de la Tot-Vărădia (de pe culoarul Mureșului), la Praga, lui Ioan S. Tomuția, la „Infanterie/ Regiment/ 38 III Ba/taill/ons Stab, Prag I, Böhmen”, a constituit mărturia elocventă în sensul celor afirmate mai sus; Cf. Complexul Muzeal Arad, *idem*, nr. inv. provizoriu 838, din lista de ofertă a donației familiei Tomuția.

⁷⁶Profesorul Jan Urban Jarnik împreună cu abatele Method Zavoral au înființat, „între altele, în mănăstirea /.../ din cartierul Strhov [după alți autori, Stragov], un spital cu o sută de paturi, exclusiv pentru soldații români”; vezi Ioan I. Șerban, *Din lupta voluntarilor transilvăneni pentru Unire. Senatul Central al Ofițerilor și soldaților români din Viena și Legiunea română de la Praga*, în „Sargetia”, vol. XV, Deva, p. 279; Cf. „Cultura poporului”, nr. 144 din 18 ianuarie 1918. A se vedea și Marin C. Stănescu și Alexandru Roz, *Prizonieri și voluntari români din primul război mondial și Marea Unire din 1918*, Arad, 2003, p. 151 [unde se comite confuzia între numele abatelui și numele cartierului din Praga, ceea ce nu scade contribuția deosebit de valoroasă privind colaborarea voluntarilor români cu Consiliul Național Cehoslovac].

⁷⁷Una dintre volumele bibliotecii personale a lui Ioan Silviu Tomuția poartă însemnarea lui Ioan Silviu Tomuția, pe copertă: „Primită dela Dl. Dr. Jarnik în anul 1918 V 2”; Cf. Biblioteca Județeană Arad, nr. inv. 601.400.

⁷⁸Ioan I. Șerban, *Din lupta voluntarilor transilvăneni pentru unire. Senatul Central al ofițerilor și soldaților români din Viena și legiunea Română de la Praga*, în „Sargetia”, vol. XV, Deva, 1981, p. 284-285.

⁷⁹Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad (Acte și documente)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1993, p. 263 (telegramă expedită în 18 noiembrie 1918, probabil din Săvârșin, de către notarul local, fiind destinată prim-pretorului din Radna; Cf. Arhiva Institutului de istorie a Partidului Socialist-Muncitoresc Ungar, fond 606, f. ¼, Öe, III, f. 277.

considerăm necesară o cercetare ulterioară a contextelor evenimentiale de pe culoarul Mureșului.

Informațiile culese din acest „lăsământ” familial ne-au permis creionarea biografică a intervalului anilor 1809-1918 punând, deocamdată, un accent pe ascendenții învățătorului Ioan Silviu Tomuția.

Données généalogiques et historique-documentaires relativement à la famille de l'instituteur et prêtre Ioan Silviu Tomuția de Lupești (1889-1971)

Résumé

Le sujet met en valeur une partie de son héritage, appuyant les années 1809-1918. L'auteur analyse les sources, en contribuant à leur enrichissement. En premier lieu, l'arbre généalogique – ébauché par son fils, Ioan Gheorghe Tomuția – fut rempli avec les notes généalogiques de la famille apparenté Vățian (provenant de village voisin, Baia). Ensuite ont été utilisé les renseignements offert par les registres de l'état civil des villages Rădești, Seleuș, Agrișul Mare, Baia et Lupești.

Il se sont révélé utiles les annotations faites en crayon par le prêtre Ioan S. Tomuția au bord du listes des sorties contenues dans la monographie de l'Institut théologique-pédagogique gréco-orthodoxe roumain d'Arad, publié en 1922.

L'une des préoccupations de l'auteur fut constituée d'une tentative de configurer les contextes socio-humaines du zone des villages Rădești, Cil, Secaș et Mustești (pour l'intervalle chronologique 1849-1864), autant que du zone des villages Seleuș, Agrișul Mare et Măderat (pour les années 1865-1889).

Les notes du carnet-journal au bord du front italien et galicien (depuis l'été de l'année 1916), écrites par le port-drapeau Ioan S. Tomuția, ont été soumise au contextualisation dans le cadre des opérations militaires du théâtre de la guerre européen.

Nous pourrions affirmer que la reconstitution de la première partie de la biographie de Ioan S. Tomuția – contenu entre l'année de sa naissance (1889) et la fin de la première guerre mondiale (1918) – fut possible grâce à valeur informative des pièces venues par donation et acquisition dans le patrimoine du Bibliotheque et du Musée Départemental Arad, dans les années 2006-2008.

Lista figurilor și a anexelor

Figura 1: Portretul fotografic al soților Tomuția, împreună cu cei trei copii (databil spre sfârșitul anului 1914).

Figura 2: Portretul stegarului Ioan Silviu Tomuția, în uniformă de campanie, realizat în atelierul fotografic din localitatea Szarvaság (datare estimativă: august 1916).

Figura 3a-2d: Diverse ipostaze fotografice din spatele frontului (nedatate și fără a avea însemnările explicative ale posesorului inițial).

Figura 4: Reprodusere de pe Internet a zonei orașului Asiago, inclusiv a satelor menționate în Jurnal (Cesuna și Conco). Cf. *Mappe e cartine de Lugo di Vicenza /...*, Italia, 2008.

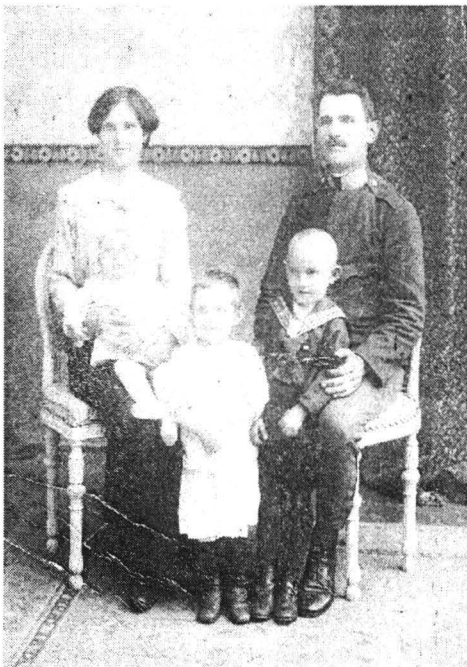
Figura 4: Portretul stegarului Ioan Silviu Tomuția, în uniformă de campanie, realizat în atelierul fotografic din localitatea Szarvaság (datare estimativă: august 1916).

Anexa 1: Două pagini, respectiv filele 21v. și 22, din carnetul-jurnal de front (vara 1916).

Anexa 2: reproducerea hărții din *Meyers Lexikon*, referitoare la campaniile militare din Galiția (1914-1918).

Anexa 3: Reproduserea hărții din *Meyers Lexikon*, privind campaniile militare din nordul Italiei (anii 1915-1918).

Fig. 1
Portretul fotografic al soților Tomuția,
împreună cu cei trei copii
(databil la sfârșitul anului 1914)

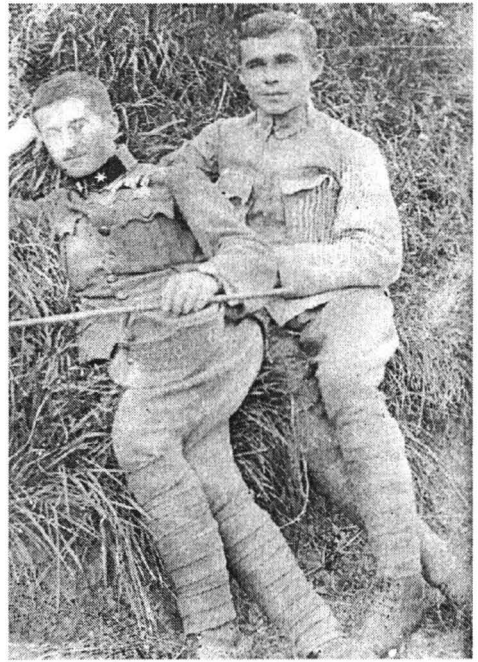

Fig. 2
Portretul stegarului Ioan Silviu Tomuția,
în uniformă de campanie, realizat în
atelierul fotografic din Szarvaság
(datare estimativă: august 1915).

a

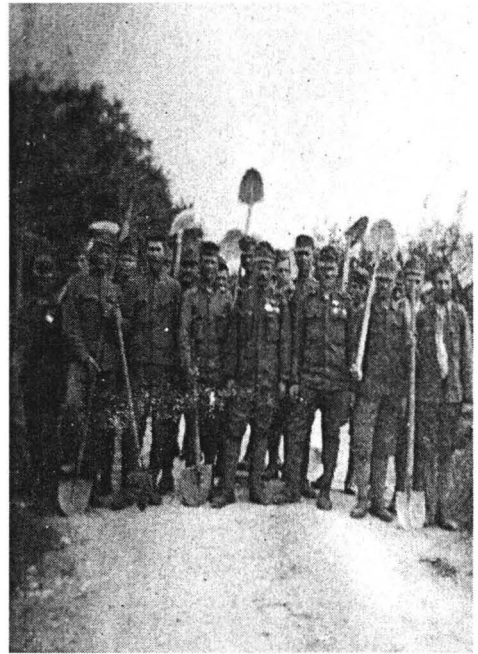

b

c

d

Fig. 3 a - d
Diverse ipostaze fotografice din spatele frontului
(nedatate și fără a avea însemnările explicative ale posesorului inițial)

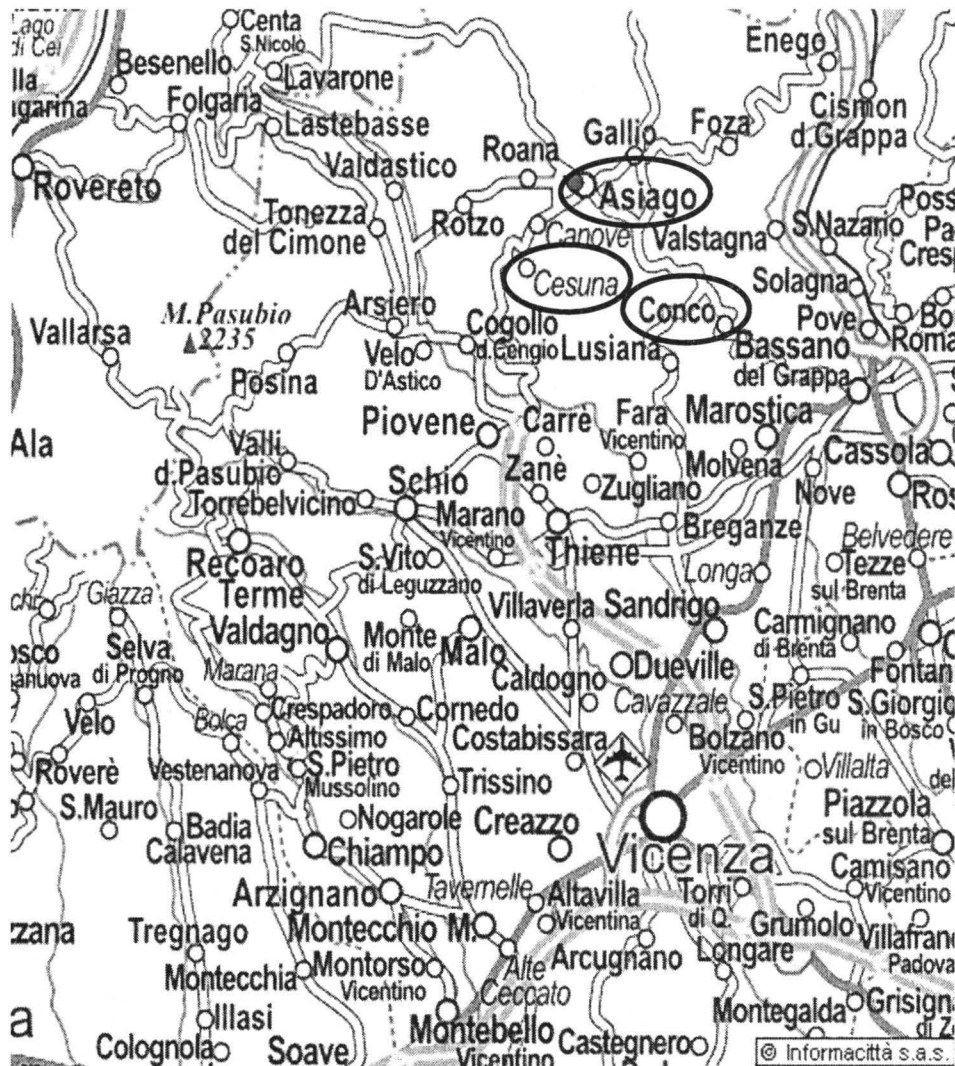

Fig. 4

Reproducere de pe internet a zonei oraşului Asiago, inclusiv a satelor menţionate în Jurnal (Cesuna şi Conco).

Vechea graniţă dintre Tirolul austriac şi provincia italiană Vicenza este marcată cu linie întreruptă de două puncte.

notărilor care vor și găsi
a fost foarte obositoră, dar
bucăria muntelui Borek
și calca stăpânată, pînă
la de pînă în tîndul
soral care și pînă în
splendide, au un bar
regiunile sunt și
reputate -.

III/12 Am pînă în m. r.
dihese puțin absoala
într-o parte puțin -.
amuz în care am propriu
este o absoala în g. m.
de spori în amintă -.
La Ch. în s. m. spori și

22.
num puțin am și pînă în

III/13 Am spori la Ch. în s. m.
Borek (Bregine) și pînă în
în amintă și similitud. m. r.
Altezi spori am amintă în
m. r. care și pînă în m. r.
Borek la Ch. am pînă în m. r.
Am pînă în amintă în
pînă în m. r. am amintă în
amintă în m. r.
III/14 Am pînă în m. r.
amintă în m. r. am pînă în m. r.
amintă în m. r. am pînă în m. r.
amintă în m. r. am pînă în m. r.
amintă în m. r. am pînă în m. r.
amintă în m. r. am pînă în m. r.
amintă în m. r. am pînă în m. r.

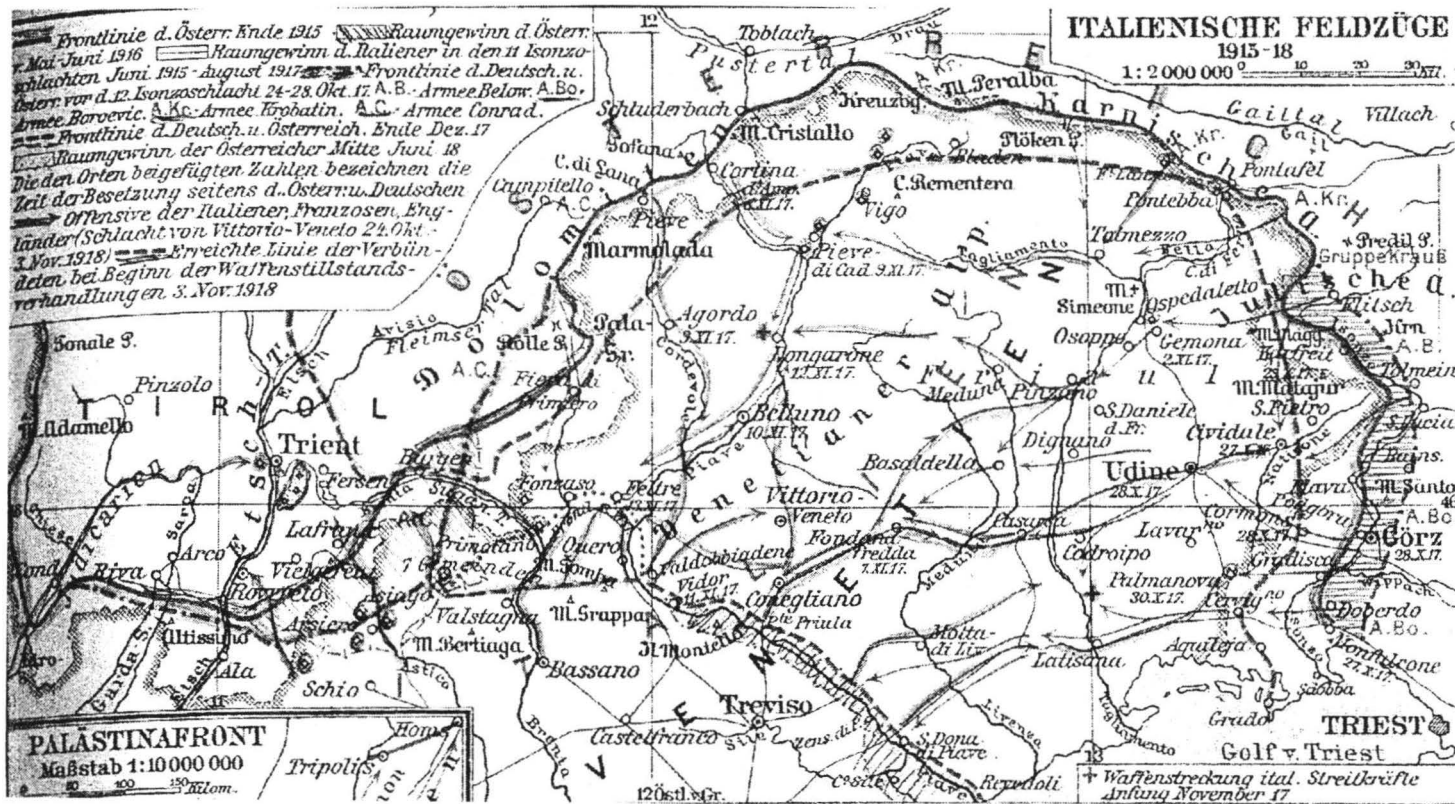
Anexa 1
Două pagini, respectiv
filele 21 b și 22,
din Jurnalul de front
(vara 1916)

Anexa 2
 Reproducerea hărții din Meyers Lexikon, referitoare la campaniile militare din Galizia (1914 - 1918)

Anexa 3

Reproducerea Hărții din Meyers Lexikon,
privind campaniile militare din nordul Italiei (anii 1915-1918)

Problema agrară a fost abordată cu real interes de presă, deoarece „plugăria este cea mai prețuită de români, e cea mai statornică dintre profesii”¹. Agricultură a fost ramura de bază a economiei bănățene.

Date fiind informațiile numeroase publicate de gazetele românești bănățene cu privire la această tematică, m-am mărginit la a evidenția doar acele materiale care demonstrează rolul presei în încercarea de a îndruma țăranul român spre o agricultură progresivă.

O atenție deosebită au arătat gazetele românești bănățene de la începutul secolului al XX lea, cultivării pământului. Sunt tipărite numeroase materiale referitoare la acest subiect. Astfel, plugarul român era informat asupra tuturor etapelor necesare în obținerea unor rezultate cât mai bune din munca câmpului.

Prin articolele publicate în zărele românești, sătenii aflau că, pentru a obține o recoltă bogată, e necesar să cunoști tipul de pământ pe care-l cultivi și ce plante pot fi semăntate în pământul respectiv. Din articolele tipărite în nr. 32-33 din *Plugarul român* pe anul 1907 și în nr. 21 din *Progresul* 1914 , rezultă următoarele informații: ” pământul humos, de la câmpie și la poalele dealului, era recomandat a fi folosit ca pășune pentru vite; în pământul argilos se recomandă a se cultiva grâu, trifoi, rapiță; pământul lutos era recomandat pentru pomicultură, în special pentru cultivarea merilor; pe pământul văros din zona deluroasă era indicat a se cultiva grâu, săcară, porumb, orz, ovăs și pomi fructiferi, cum ar fi piersici, vișini, cireși, precum și viță de vie; pământul nisipos era favorabil culturilor de cartofi, tutun, viță de vie, pomi fructiferi(nuci, caiși); pământul pietros putea fi folosit doar în cultivarea viței de vie și pomilor”.

Cunoașterea tipurilor de soluri era importantă, deoarece sămănturile nu cresc în aceleași soiuri de pământ.

Zărele locale recomandau plugarului român să urmeze trei pași în ceea ce privește cultivarea pământului: îngrășarea sau gunoarea pământului, aratul și semăntatul.

În numeroase articole publicate în zărele *Lumina*, *Banatul*, *Controla*, *Economia*, *Plugarul Român*, *Progresul*, ș.a. este precizat rolul însemnat al gunoării și anume „să redea pământului substanțele necesare sămănturilor”.

Din articolele tipărite cu privire la acest subiect, mi-a reținut atenția, cel cu privire la un aparat folosit de agronomi în îngrășarea pământului. Aparatul a fost descoperit de Dumitru Brănișteanu și consta în: „ un par lung de 18 metri care se fixează în pământ are prevăzut la extremitatea de sus mai multe fire de aramă platinat. Aceste fire sunt puse în comunicație cu pământul printr-un conduct principal de sarmă de aramă care la rându-i e pus în legătură la distanțe cu niște plăci de zinc. Prin producerea curentului electric la firele de la extremitatea superioară și care curent se comunică prin conduct la plăcile de zinc de sub sol, prin circuitul continuu a acestui curent tot ce e vătămător fecundității solului se distruge, pământul se curăță de elementele netrebuincioase și vătămătoare, și în așa fel că orice soi de plantație recoltată în asemenea regiune este la

---

¹ *Progresul*, Oravița, 1911, nr. 1, p. 3.

adăpostul tuturor condițiilor prielnice pentru dezvoltare”². Acest aparat era recomandat, să fie folosit cu încredere de lucrătorii agricoli.

Sunt numeroase articolele care menționează informații despre arat. Se consideră că prin „ogorâre” nu numai că se îmbunătățește pământul, dar totodată este curățat de buruieni³. Arătura era considerată „mama celorlalte munci agricole”⁴, de ea depinzând inclusiv recoltele. Țăranului îi este spus, cu cât pământul e mai des arat sau săpat, cu atât acesta își dăruiește mai mult. Era recomandat ca aratul să se facă de cel puțin de două ori pe an. Publicațiile *Controla*, *Progresul*, *Plugarul Român*, *Foaia Orăviții* au insistat asupra importanței aratului de toamnă. Despre această arătură se scria, ca ar fi corespondentul unei „gunoiri” și că pământul după aceasta se poate lucra bine.

Semănatul este un alt subiect des întâlnit în ziarele de limbă română din Banat. Sătenii erau sfătuiți, în ceea ce privește alegerea semințelor pentru cultivat, să aibă în vedere doar sămânța bună, mai grea și mai curată⁵.

Gazetele de limbă română din Banat au publicat informări ale Reuniunii române de agricultură din Sibiu și altele, cu privire la procurarea semințelor pentru cultivarea pământului. Din datele publicate în ziare putem prezenta o imagine a semințelor, prin următorul tabel⁶:

SEMINȚE	CANTIT.	PREȚ/AN			
		1907	1911	1912	1914
Napi	1 kg.	1 cor	82-96 fil.	2-3 cor.	64-68 bani
Ceapă	20 gr.	20-30 bani	40-60 bani	40-60 bani	30 bani
Pătrunjel	20 gr.	10 bani	10 fil.	10 bani	10 bani
Morcovi	20 gr.	20 bani	20-24 fil.	50-60 bani	24 bani
Ridichi	20 gr.	12-20 bani	10 fil.	10-12 bani	10 bani
Castraveți	20 gr.	40 bani	30 fil.	30 bani	30 bani
Mazăre	100gr.	80 bani/1 kg	24 fil.	44 bani	60 bani
Fasole	100gr.	20-32 bani	30-40 fil.	60-85 bani	40-60 bani
Varză	20 gr.	20 bani	40 fil.	30 bani	20 bani
Gullii	20 gr.	24-30 bani	24-40 fil.	40-50 bani	40 bani
Ardei	1 porție	20 bani	10 fil.	10 bani	10 bani
Roșii	1 kg. / 20 gr.	1 cor. / 20 bani	1 cor. / 40 fil.	40-50 bani	50 bani – 1 cor.
Salată	20 gr.	20 bani	24 fil.	24 bani	24-30 bani

Un număr mare de materiale sunt dedicate cultivării grâului. Agricultorii sunt informați despre timpul prielnic de semănat al grâului, modul de semănat (fie cu mâna, fie cu mașina), exemple de culturi de grâu din alte țări. În gazeta *Progresul* din 1910 nr. 35, este publicat în rubrica *Economul*, un articol despre obținerea unei cantități mai mari de grâu la hectar. Este prezentat exemplul unor agronomi ruși, care au descoperit

² ***, *Îngrășarea pământului*, în *Controla*, 1907, nr. 1 din 7/20 ianuarie, p. 7.

³ ***, *Să ogorâm miriștea*, în *Controla*, 1904, nr. 52 din 17 iulie, p. 2; *Plugarul Român*, VII, 1911, nr. 9 din 10/23 aprilie, p. 2; *Lumina*, I, 1918, nr. 26 din 5/18 iulie, p. 3- 4.

⁴ Munteanu V., *Arătura*, în *Progresul*, 1911, nr. 10, p. 3.

⁵ *Controla*, Timișoara, 1907, nr. 6 din 11/24 februarie, p.6; *Progresul*, Oravița, VII, 1913, nr. 16 din 6/19 aprilie, p. 3.

⁶ *Progresul*, Oravița, IV, 1910 nr. 30 din 10/23 iulie, p. 3; *Idem*, VII, 1913, nr. 10 din 8 februarie/23 martie, p. 3; *Controla*, Timișoara, 1907, nr. 10 din 11/24 martie, p. 6; *Foaia Diecezană* 1911,1912, 1914; *Lumina*, Caransebeș, I, 1918, nr. 3 din 18/31 ianuarie, p. 4.

un nou mod de a semăna grâu. Și anume: „, pământul să fie bine arat și grăpat, dar de semănat să se facă cu 2-3 săptămâni mai devreme decât cum e datina de până acum. Firicelele de grâu când sunt de 3-3½ săptămâni, trebuiesc presădite pe niște strătulețe înguste, făcându-se cu câte un surcel tot la câte 18 cm. gropi mici de câte 9-11 cm. și în fiecare grop să se presădească câte un firicel fraged de grâu, așa ca să pice cam cu 3-4 cm. mai afund decât cum a stat grâu pe locul de pân'aci. Cam la 6 săptămâni și au să dea din ele cam 30-40 de odrasle, și mai încolo toamna cresc atât de mari încât de multe ori trebuie secerat grâu de năvălirea frigului, iar în primăvară trebuie, însă, o dată de două ori retezat”.

Sunt oferite în publicații și sfaturi cu privire la tratarea bolilor la grâu. Cel mai bun mijloc, pentru a preveni bolile, era considerat de presă, leșia de piatră vânăță⁷.

Cultivarea unei alte cereale, săcara, este menționată în paginile gazetei *Lumina*, numărul 37 din 1918. Săcara trebuie semănată în „arătură stătută, așezată”, în concluzie pământul unde va fi semănată secara trebuie arat cu cel puțin o săptămână înainte. Săcara fiind considerată un nutreț important pentru animale.

Un real interes arată publicațiile de limbă română din Banat culturilor de in, rapiță, cânepă, hamei. Cu privire la cultivarea inului, țaranul era sfătuit să aibă înaintea ochilor scopul cultivării, fie pentru semințe fie pentru”tort”. Deoarece inul trebuia cultivat diferit în funcție de scopul final. Cultivarea rapiței era importantă pentru obținerea uleiului. Ca argument folosit de presă era, folosirea uleiului în industrie și comerț, apariția tot mai mult a mașinilor și veniturile frumoase obținute din vânzarea lui.

În articolele tipărite în acest sens, țaranul este îndemnat să le cultive pentru a reuși să – și îmbunătățească nivelul de trai, prin comercializarea acestor culturi și folosirea lor industrială.

Gazetele autohtone au publicat informații și sfaturi cu privire la cultivarea soiei. „Soia este o plantă leguminoasă, care crește prin Japonia, China, India foarte ieftină și în același timp tot atât de hrănitoare ca și carnea. Soia crește pe orice pământ. Seceta sau prea multe ploii nu-i strică. Utilizare: ca pe fasole, se face lapte din ea, ulei etc. Soia poate constitui un excelent furaj”⁸. Soia se putea procura în Caransebeș de la dl C-tin Călțun, contabil la Sebeșana, 1 litru se vinde cu 1 cor. (preluare din rev. *Lucrul*)⁹.

În publicațiile *Severinul*, *Plugarul Român* și *Progresul* întâlnim materiale cu privire la importanța nutrețului. Sunt publicate articole în care „economul” era sfătuit să cultive napi, importanți în hrănirea vitelor. Alte articole sunt dedicate cultivării și culesului fânului, precum și informații de cum trebuie pregătit nutrețul pentru iarnă: fânul, otava se usucă în grămezi mici, apoi se pun claie în pod; lucerna, trifoiul ș.a. nu pot fi uscate pe pământ, deci pentru ele trebuie construite capre din lemn pe care să fie puse¹⁰.

În nr. 57 pe anul 1904 din publicația timișoreană *Controla*, publicul este înștiințat că: ”ministru de agricultură dorind să ajute agricultorii în această împrejurare foarte nefavorabilă, a tipărit o îndrumare care a împărțit-o în cercuri foarte largi. Din această îndrumare aducem și noi unele date:

⁷ *Controla*, Timișoara, 1906, nr. 30 din 16/29 aprilie, p. 4; *Lumina*, Caransebeș, I, 1918, nr. 38 din 27 septembrie/10 octombrie, p. 3.

⁸ *Controla*, Timișoara, 1904, nr. 58 din 14 august, p. 3.

⁹ *Idem*, 1906, nr. 24 din 23 martie/5 aprilie, p. 3; *Progresul*, 1910, nr. 22, p. 2-3.

¹⁰ *Plugarul Român*, Timișoara, VIII, 1911, nr. 13 din 5/18 iunie, p.2-3; *Progresul*, Oravița, III, 1909, nr. 31, p. 2.

1. să căutăm a îndelunga cât mai mult timpul nutririi dobitoacelor cu nutreț verde la toamnă și să producem provizie de nutreț verde la toamnă și producem provizie de nutreț pentru iarnă;
2. să cultivăm astfel de plante, cu care în primăvara anului viitor să putem începe nutrirea cu nutreț verde cât mai de timpuriu;
3. să întrebuițăm în scopul nutririi pentru iarnă toate materiile care au putere hrănitore

Sunt publicate informații din rapoartele ministrului de agricultură. Unele dintre aceste rapoarte sunt cu privire la starea sămănăturilor¹¹, de aici aflăm cum și în ce condiții au fost cultivate terenurile agricole. Celelalte rapoarte sunt legate de starea recoltei. Din rapoartele ministrului de agricultură cu privire la starea recoltei rezultă următoarele date¹²:

Plante	1905	1906	1907	1908	1911	1912	1913
CANTITATI OBTINUTE PE TERIT. UNGARIEI							
Grâu	42 mil. măji metrice	52,67 mil. m.m.	33,80 mil. m.m	38,80 mil m.m.	47 mil. m.m.	46,13 mil m.m	41.190,5 8 m.m.
Secară	13,75 mil. m. m.	14,23 mil. m.m.	10,69 mil. m.m	11,66 mil. m.m.	12,5 mil. m.m.	13,46 mil. m.m	13.273,5 9m.m.
Orz	12,75 mil. m.m.	14,84 mil. m.m.	12,63 mil. m.m.	11,73 mil. m.m.	16 mil. m.m.	15,27 mil. m.m.	17.380,2 5 m.m.
Ovăz	11,5 -12 mil. m.m.	12,86 mil. m.m	11,54 mil. m.m/13,6 3	9.93 mil. m.m.	13 mil. m.m.	11,25 mil. m.m.	14.487,0 3 m.m.
Porumb	23,50 mil m.m.	40,86 mil. m.m.	-	-	-	46,65 mil. m.m.	46.248.0 8 m.m.

Autoritățile au arătat un real interes producției agricole și în timpul războiului, după cum reie din publicarea în nr. 5 pe 1915 din *Progresul*, a ordonanței ministrului de agricultură Ghillányi, care cerea luarea următoarelor măsuri: “vicișpani să organizeze comisiuni agricole comitatense, deasemenea și protopretori să organizeze astfel de comisiuni sătești. Datoria acestor comisiuni va fi să se grijească de realizarea celor mai însemnate lucrări agricole. Ele vor griji, ca niciun petec de pământ să nu

¹¹ *Progresul*, Oravița, II, 1908, nr. 21 din 10/23 mai, p. 2-3; Idem, III, 1909, nr. 48 din 14/27 noiembrie, p. 2; Idem, VII, 1913, nr. 31 din 20 iulie/2 august, p. 3; *Foaia Orăviții*, Oravița, I, 1914; *Dreptatea Poporului*, Timișoara, II, 1905, nr. 26 din 10/23 iulie; *Banatul*, Lugoj, I, 1905, nr. 1 din 3/16 iulie, p. 7.

¹² *Banatul*, Lugoj, I, 1905, nr. 6 din 28 august/10 sepembrie, p. 7; *Controla*, Timișoara, 1907, nr. 7 din 18 februarie/3 martie, p. 6; *Progresul*, Oravița, II, 1908, nr. 33 din 2/15 august, p. 2; Idem, nr. 35 din 16/29 august, p. 6; Idem, IV, 1910, nr. 25 din 5/18 iunie, p. 3; Idem, nr. 28 din 26 iunie/9 iulie, p. 2-3; Idem, VI, 1912, nr. 27, p. 3; Idem, VII, 1913, nr. 32 din 27 iulie/9 august, p. 3; Ibidem, nr. 52 din 14/27 decembrie, p. 3; *Severinul*, Caransebeș, II, 1908, nr. 35 din 30 august, p. 6; *Plugarul Român*, Timișoara, VII, 1910, nr. 14, p. 3; Idem, IX, 1912, nr. 36 din 30 septembrie/13 octombrie, p. 3; *Revista Preoților*, Timișoara, III, 1912, nr. 38, p. 5; Idem, IV, 1913, nr. 26, p. 6; *Economia*, Caransebeș, II, 1906, nr. 8.

remână nesămănat, iar dacă sămânța de toamnă pe ici pe colo nu a răsărit, acum în primăvară să se semene cu altă sămânță de plante, fie pentru trebuința omului, fie pentru nutrirea vitelor noastre de casă. Comisiunile vor purta de grijă ca locuitorii comunelor să se ajutoreze împrumutat la arat și la cărat, adică aceia care au animale de jug sau de ham, să de ajutor acelor, car nu au, din cauză că cu prilejul mobilizării li s-au luat caii. Comisiunea totodată se a îngriji ca economii care vor să – și cumpere cal, să poată căpătată cu prețuri corespunzătoare de la inspectorul agricol. Ministrul de agricultură va da economilor tot sprijinul în privința procurării mașinilor necesare pentru săpat și cosit. La moșiile mai mari, unde n-ar fi puteri de ajuns pentru seceriș, guvenul va pune la dispozițiunea moșierilor prizonieri. Ministru atrage atențiunea muncitorilor agricoli că deja acum să facă contractul cu proprietarii de moșii, fiind acesta un interes capital pentru el îșiși. Pentru că dacă în timpul secerișului n-ar fi muncitori îndeajuns, guvernul va dispune munca pe camp să fie îndeplinită cu ajutorul armatei. În care caz simbria muncitorilor ar urma sa se stabilească de către autorități, în care caz simbria ar fi cu mult mai mică, decât cum ar fi dacă acum se pogodesc cu moșierii. Și să nu se uite încă un lucru. Se știe că multi au fost scutiți de datoria înrolării, pentru că e lipsă de ei la diferitele lucrări agricole. Deci cei ce s-ar dovedi că nu sunt indispensabili la munca agricolă, vor perde favorul ce li s-a acordat și fără amânare ar trebui să se înroleze”.

Aceiași ordonanță este publicată și în gazeta *Foita Oraviții* în nr. 35 din anul 1915.

O altă tematică abordată de presa românească din Banat este grădinăritul. Grădinăritul era considerat de presă o ramură economică neglijată, dar plină de rentabilitate. Grădina de legume este „scoala economului, unde i se oferă ocaziunea de a învăța, că nu de la mărimea pământului depinde averea economului, ci de la sârguința cu care îl lucră”¹³. În acest sens sunt dați exemplul bulgarii și olandezii.

Sunt publicate în foileton, informații cu legătură la grădinărit, sfaturi pertinente de cum ar trebui să fie o grădină de legume.

Sunt prezentate modurile în care se seamănă: varza, carfiolul, ceapa, aiul, morcovi, pătrunjelul, fasolea, lubenița, pepenele, mazărea, roșiile, castraveții¹⁴.

Este amintit faptul că statul oferea subvenții pentru „legumărit”. „Pentru lărgirea legumăritului în țară, ministrul de agricultură a dat ordinațiunea nr. 110.469-1910 prin care sprijină udarea legumelor și are ca scop ca recvizitele de lipsă la cultivarea legumelor să și le poată câștiga ușor atât comunele cât și alte corporațiuni. Conform ordinațiunii amintite, chiar și acele recvisite de udat care au lipsă de reparatură, ministrul de agricultură le reparaază pe spesele statului. Dar sprijinește cu deadinsul statul și înființarea de mașinerii de noiu de udat. Acele comune sau corporațiuni, cari doresc să instaleze astfel de mașinării de udat și cer ajutorul de la stat, trebuie să subștearnă la ministrul specificațiunea de spese, pe care după ce o aprobă ministrul, încuviințează până la jumătate din întreaga sumă a speselor investite. Ajutorul acesta se licvidează începând cu anul în care s-a început lucrarea în 10 rate anuale, dacă ofieriantul de stat cocrezut cu controlul, adeverește în anul prim că lucrarea s-a început, iar în anii ceilalți adeverește, că proprietarul de fapt udă și ține aparatele în stare bună”¹⁵.

¹³ *Calendarul Românului*, Caransebeș, 1904, p. 132.

¹⁴ *Idem*, p. 134-137.

¹⁵ *Foia Oraviții*, Oravița, I, 1914, nr. 7 din 3/16 iulie, p. 5.

În articolele publicate cu privire la acest subiect, țăranul era îndrumat să se ocupe de această îndeletnicire deoarece: „grădinaritul ar fi deci una din cele mai bune cariere pe care și țăranul nostru, sărac de pământ se poate ferici ușor, poate fi liber și independent, adecă adevărat stăpân și domn”¹⁶.

Sunt oferite exemple de grădini de legume din Olanda¹⁷. În Olanda cultura legumelor se practică foarte mult. Din ea se face un comerț mare, nu numai pentru trebuințele din lăuntru țării, ci chiar și pentru lipsurile altor țări, unde se dă culturii legumelor o însemnătate mai mică. Cultura aceasta nu se face numai în timpul verii, ci și iarna, spre scopul acesta sunt numeroase sere – încăperi încălzite – bine îngrijite unde se fac culturi ce dau roade de o frumusețe rară, mai frumoase chiar decât cele din timpul verii. Se înțelege, că introducerea și în formă de cooperative a culturai legumelor la poporul nostru, naționalizarea acestei industrii agricole ar fi de cea mai mare însemnătate pentru economia noastră națională.

Sunt publicate anunțuri prin care societăți și reuniuni de agricultură, propun sătenilor să cultive anumite legume pentru comercializarea lor. În anunțul adresat preoților în nr. 14 din 1910 al *Revistei Preoților*, aflăm că *Societatea pentru prășirea sămânțelor din Budapesta*, atrage atenția asupra cultivării deosebitelor soiuri de plante, în special asupra fasolei de arac. Sămânța acestei plante este cea mai căutată în străinătate, unde se poate vinde cu preț mai mare ca la noi. Societate este aplicată a puna la dispoziția preoților de la sate cantitatea trebuincioasă se sămânță pt semănat, care să-i se înapoieze din recoltă și în acelaș timp se obligă a cumpăra recolta cu 22 cor. de m.m. și pe deasupra dă încă 2 coroane drept onor pentru preotul care s-ar însărcina a aduna fasolea produsă, ca societatea să o poată lua în primire de la o singură persoană. Societatea pune la dispozițiunea obștei instrucțiunile de urmat la cultura fasolei.

În numărul 26 din 1904 al publicației timișorene *Controla*, se face apel pentru cultivarea cartofilor. Conform hotărârii grupei de specialitate pentru cultivarea plantelor, Reuniunea de agricultură comitatensă a intrat în legătură cu fabrica de spirt Neumann din Arad, penru ca să asigure coversiunea cartofilor în anul acesta în mai multe regiuni ale comitatului. Ca rezultat al pertractării cu fabrica s-a asigurat în prețurifixe conversiunea sub următoarele condițiuni: fabrica plătește cartofii în proporțiune cu conținutul amidonului, tot gradul al amidonului pro metru cub va fi vândut vu preț de 12 fileri așa, că prețul mijlociu se poate socoti cu 2 coroane 40 fileri. Sămânța pentru cultivat o oferă fabrica producentului în prețul cumpărării și ași detrage acesta la toamnă cu ocasiunea luării în primire, fără a socoti camătă¹⁸. Publicațiile românești mai oferă informații legate de întrebuițarea industrială a cartofilor.

Un interes deosebit l-au arătat ziarele românești bănățene cultivării viței de vie. În materialele tipărite despre această temă sunt prezentate etapele cultivării viței de vie. Pentru a avea rezultate cu vița de vie, ea treduie cultivată în pământ bine pregătit. Pământul în care trebuie sădită vița trebuie să fie rar, săpat, afund. Pentru a obține aceste lucruri pământul se întoarce-rigolează- de la 65-125 cm afund¹⁹.

¹⁶ *Progresul*, Oravița, II, 1908, nr. 17 din 12/25 aprilie, p. 4-5; *Idem*, nr. 20 din 3/16 mai, p. 2-3; *Idem*, nr. 22 din 17/30 mai, p. 3

¹⁷ *Progresul*, Oravița, V, 1912, nr. 32, p. 2.

¹⁸ *Controla*, Timișoara, 1904, nr. 26 din 3 aprilie, p. 2-3.

¹⁹ *Plugarul Român*, Timișoara, IV, 1907, nr. 15 din 15/28 aprilie, p. 2; *Idem*, nr. 16 din 22 aprilie/5 mai, p. 3; *Idem*, V, 1908, nr. 5 din 24 februarie/8 martie, p. 1-2; *idem*, nr. 7 din 23 martie/5 aprilie, p. 2-3.

De preferat este a se cultiva vița de vie de soi (risling, smigura, fetești). Și este amintit că după o perioadă de 40-60 de ani via trebuie reînviată, scoțându-se afară via bătrână și înlocuită cu alta tânără²⁰. Sunt oferite informații privind altoirea²¹. Aceasta poate fi sub pământ și deasupra pământului. Alte informații sunt despre plivitul viei²². Se afirmă în presă ca via trebuie săpată cel puțin de patru ori pe an²³.

De asemenea sunt oferite informații cu privire la culesul și storsul strugurilor: culesul viei îl începem abia când strugurii sunt bine copti. Strugurii să nu i tăiem cu cuțitul căci astfel cad multe boabe, ci cu niște foarfeci mici potrivite. Strugurii culeși să nu-i punem în coșari, ci în ciubere anume, pentru ca zama boabelor turtite să nu se piardă. Sunt oferite și alte sfaturi pentru producerea vinului²⁴.

Publicația *Economia* în nr. 10 din 1906, editează informații cu privire la cele mai bune mașini pentru storsul strugurilor. Astfel este amintită moara de struguri T M A, a firmei Umrath et comp. din Praga (fig. 1) și tescul sistem Mabilie tot al firmei Umrath (fig. 2)

Prin prezentarea acestor mașinării, publicația spera să facă un serviciu cultivatorilor de vii.

În nr. 55 al *Severinului* din anul 1909, este publicat un anunț cu privire la noua lege a vinului, care specifică că: ”fiecare proprietar de vii, care are mai mult de 4 jug. de vie este dator a purta o evidență asupra mustului și vinurilor sale. Trebuie procurate „libele sau cărțile de evidență”, ca îndată după terminarea culesului să poată înscrie cantitatea de must produsă. Trebuie păstrate aceste evidențe și după vânzarea mustului sau vinului. Iar pentru a evita pedepsele destul de simțitoare, sunt procurate acele evidențe”.

Tot legat de vie este amintit și stropitul. Stropitul cel dintâi să se facă de timpuriu, că dacă o dat peronospora nu se mai poate face nimic²⁵. Despre peronospora numită popular pârlitura, se spune că substanța de stropire ar fi alcătuită din piatră vânăta, var și apă. Pentru un jugăr de vie, ne trebuie 300 litri de materie. Pentru a vedea dacă e bună soluția: o lăsăm să se așeze, dacă apa rămâne limpede deasupra soluției bune; o altă probă cu hârtia, punem o hârtie rosie în soluție dacă se învinețește e bună²⁶. Pentru a nu avea boli la vii era recomandat stropirea cu sârguință a viilor.

Ministrul de comerț, având în vedere primejdia ce mare ce amenința în urma lățirii peronosporiei, a îngăduit ca toate amestecurile de piatră vânăta, ce se folosesc pentru stârpirea prenosporiei, să fei trimise ca „gyorsáru”, cu taxele statorite pentru acestea – dar numai până la sf. lunii august. Direcțiunile căilor ferate vicinale au fost rugate să nu pună ni o piedică ca amestecurile acestea să ajungă cât mai de grabă la cultivatorii de vie²⁷.

Statul a încercat să atragă câte mai multe persoane în cultivarea viței de vie. În acest sens, autoritățile s-au oferit să țină cursuri practice de „viierit”. În numărul 2 pe 1906 al publicației *Economia*, găsim informații legate de începerea unor cursuri practice de

²⁰ *Idem*, VI, 1909, nr. 12 din 10/23 mai, p. 2.

²¹ *Idem*, nr. 13 din 17/30 mai, p. 1-2; *Idem*, nr. 15 din 12/25 iulie, p. 1-2.

²² *Idem*, V, 1908, nr. 10 din 18/31 mai, p. 3.

²³ *Dreptatea Poporului*, Timișoara, II, 1905, nr. 14 din 17/30 aprilie, p. 2.

²⁴ *Foaia Orăviții*, Oravița, I, 1914, nr. 19 din 25 septembrie/8 octombrie, p. 3.

²⁵ *Progresul*, Oravița, VIII, 1914, nr. 8 din 8/21 februarie, p. 2-3.

²⁶ *Idem*, nr. 22 din 17/30 mai, p. 2-3.

²⁷ *Idem*, IV, 1910, nr. 33 din 31 iulie/13 august, p. 3.

viticultură. Aceste cursuri urmau să se desfășoare pe o perioadă de 4 săptămâni și erau destinate pentru învățători, care jucau un rol important alături de preoți în viața satului. Cursurile se țineau la școlile de viticultură din Pojon, Tapolcza, Tarczal, Menes și Nagyenyed. Aceeași publicație, dar în numărul 12 din 1906, publică hotărârea ministrului de agricultură, de a începe în anul 1907 un curs practic de viticultură la Zsámbék. Participanții la acest curs, urmau să primească un salariu lunar și gazduire gratis.

O altă sursă de venit pentru țărănul român era cultivarea pomilor fructiferi. Și în acest sens, ziarele românești au publicat în număr mare informații și materiale.

În *Progresul* din 1912 sunt amintite cele mai însemnate soiuri de fructe pentru Banat: mărul și nucul.

Sunt oferite sfaturi pentru cultivarea pomilor, altoire, îngrijirea pomilor. În numărul șase din 1916 al publicației orăvițene, *Progresul*, sunt publicate cele mai importante reguli cu privire la „pomărit” și anume:

1. Alege și prășește totdeauna dintre soiurile cele mai roditoare de pomi;
2. Udă pomii bine pe timp de secetă;
3. Îngrijește ca pomii să aibă lumină, căci altcum nu rodesc;
4. Gunoiește pomii în toată toamna, căci de nu, fac numai frunze, și uneori flori, dar cad mai toate înainte de coacere;
5. Curăță și nimicește mai toate ouăle de omizii de prin pomi;
6. Aprinde paie și gunoaie în grădină, dacă s-ar întâmpla să cadă bruma pe timpul înfloritului;

Putem spune că, aceste reguli sunt esența tuturor materialelor publicate în gazetele românești despre pomicultură.

În ceea ce privește altoirea pomilor, publicațiile românești au încercat în primul rând să explice ce se înțelege prin aceasta și de câte tipuri este. Astfel, altoirea este „cultivarea poamelor nobile în pomi puțin roditori sau în pădureți”²⁸. Sunt prezentate două moduri de altoire, prin oculare și prin alipire. La altoirea prin lipire un rol important o joacă ceara. „Ceara de oltoit, cu care lipim ranele și tăieturile, ce s-au făcut în urma otorii, trebuie să fie lipicioasă, ca să astupe bine toate locurile, în care nu-i iertat să intre aer. Deosebim ceară de oltoit, care se folosește caldă și rece”²⁹. Iar pentru cerarea de altoit caldă este sfătuit țărănul român, să folosească pentru încălzirea ei, aparatul Spăth (fig. 3). Acest aparat era un vas de tinichea umplut cu apă, în care se afla un vas cu ceara de altoit. Pentru a încălzi acest aparat se puneau cărbuni aprinși în teavă.

În nr. 53 al *Foii Oraviții* din 1915 este prezentată sapa de mână cu o roată. „Aceasta constă din o roată mic de fier turnat. Aceasta se poate întocmi pentru săpat mai adânc sau mai puțin adânc. La lucru trebuie grijit ca roata să nu se lovescă de pietri, pentru că se poate rupe. Îndărătul roatei sunt așezate niște rame de fier, în cari sunt înșirofate fearăle de săpat, după trebuință: feară în forma cuțitului, în forma piciorului și feară pentru mușuroi. Afară de acestea sapa mai are două mânere așezate în direcțiune piezișe, cu cari se poartă sapa”.

În nr. 57 al publicației mai sus amintite, găsim un anunț care înștiințează publicul larg că școala industrială din Timișoara pune la dispoziție 40 de mașiniști bine pregătiți. „Acești mașiniști au făcut examenul de praxă în 29 iunie și din 1 iulie, stau la dispoziția

²⁸ *Plugarul Român*, Timișoara, X, 1913, nr. 13 din 7/20 aprilie, p. 3.

²⁹ *Economie*, Caransebeș, II, 1906, nr. 2, p. 6-7.

proprietarilor și altor posesori de bunuri. Cine are trebuința de mașiniști, se poate prezenta în ori și cari zi din săptămână seara de la 7-9 la școală industrială să-și aleagă mașinistul după plac și învoială”.

Un alt anunț despre unelte întâlnim în nr. 72 din 1906 al *Controlei*. Anunțul sună astfel: “vestim pe economii noștii, că comitetul nostru central pune la dispoziție spre folosire, pe lângă purtarea cheltuelilor de transport, plugul sistem Sack și grapa de fânațe. Uneltele se dau cu preferință membrilor Reuniunii locuitori în comunele, unde asemenea unelte nu s-au folosit până acuma, și se iau în primire de la suscrisul secretar. Aceste unelte la dorință se pot cumpăra de la Reuniune cu preț convenabil-Sibiu 5 oct. 1906-Comitetul central al Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiiu; Pant. Lucașa prezident, Vic. Tordășianu secretar”.

Publicația caransebeșană, *Economia* în nr. 6 pe 1906, tipărește un articol cu privire la îmbunătățirea mașinilor de treerat. Și în acest sens prezintă invenția lui Otto Țeran, proprietar din Șipeț. „Aparatul lui Otto Țeran este merit a reduse după puțină trecerea grăunțelor în pleavă , ceea ce se ajunge prin niște grătare așezate cu multă pricepere în mașina de treerat, cari scuturând și împărțind vraul (pleava mestecată cu grăunțe) pe suprafața întregă a ciurului, ușurează lucrul acesteia împedecă ieșirea boabelor în pleavă”.

Revista preoților, în numărul 9 pe anul 1910, publică un anunț cu privire la o hotărâre a ministrului de agricultură. Acesta a decis să ofere un ajutor de stat însoțirilor alcătuite de agricultori cu scopul de a achiziționa plug cu aburi. Și anume, „dacă plugul se cumpără de la o fabrică din țară dă 40.000 coroane din fondul regnicolar economic. Însoțirea plătește 2% dacă plugul îl folosesc numai cei întovărășiți. Dacă plugul e dat spre folosință și altora, însoțirea plătește 1 %. Tovarășii sunt obligați a da garanție pentru împrumut”. Împrumutul oferit se statul ungar trebuia achitat în 5 ani, iar ratele trebuiau începiute încă din primul an.

Prin această prezentare a materialelor despre cultivarea pământului, publicate în presa de limbă română din Banat, reiese faptul că gazetele a fostu interesate de propășirea poporului nostru din punct de vedere economic. Articolele sunt concludive și prezintă măsuri care au influențat pozitiv activitatea economică a țaranului român. Redactorii și autorii articolelor au pledat pentru o agricultură intensivă, cu cultivări raționale și îmbrățișarea unor noi activități economice, cum ar fi pomicultura. Putem spune că ziarele românești prin articolele publicate au contribuit la formarea unei școli economice/unei gândiri economice. Unele materiale publicate redau imaginea economică a Banatului din perioada respectivă.

THE AGRICULTURAL PROBLEM VIEWED BY THE ROMANIAN PRESS. 1900-1918

Abstract

This agricultural problem was approach whit a real interes by press. An real attention was given by the romanian press of Banat to the grew of land. This articles was conclusive beacause thei present positive the economy activit oft the romanian worker. The editors of this articles plead for an intensive agriculture with good reason and with new economical activities, for example fruit growing. In conclusion the Romanian press by this articles they contribute to forme an economical school. Some articles give an economical image of the Banat region in that period.

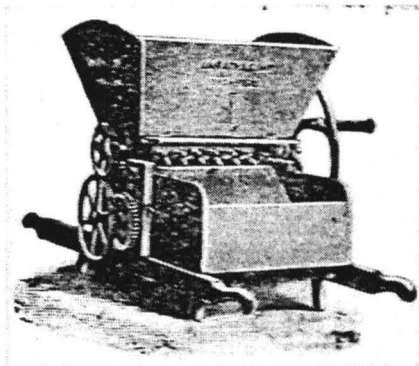

Fig. 1

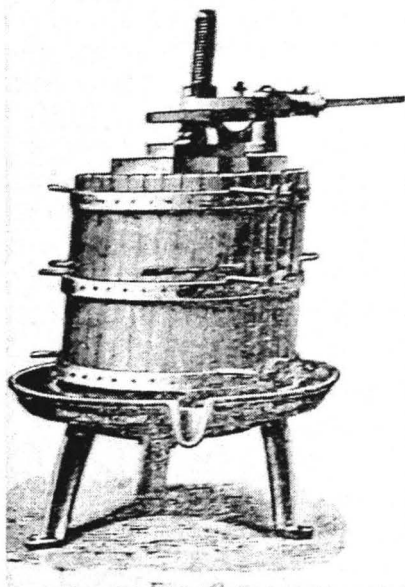

Fig. 2

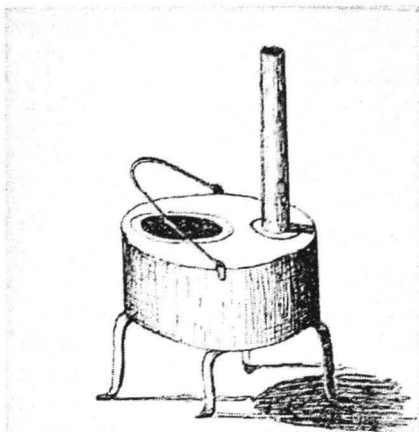

Fig. 3

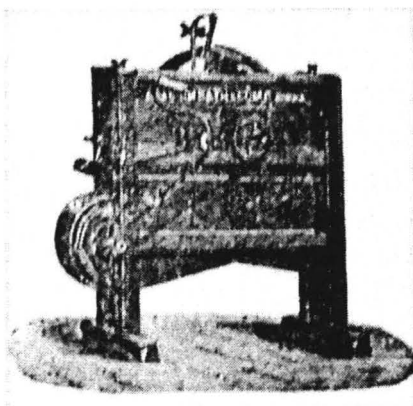

Fig. 5

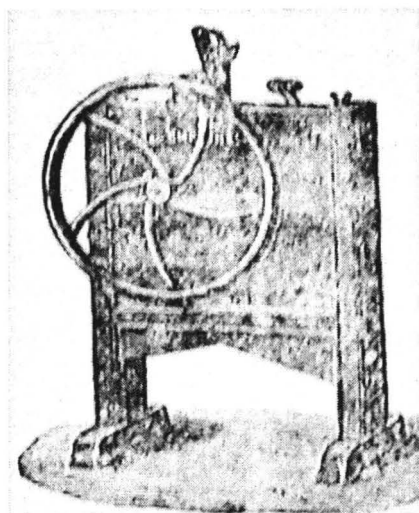

Fig. 4

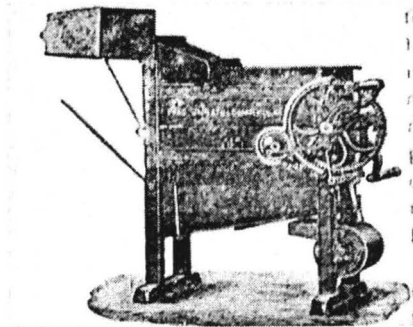

Fig. 6

Dezvoltarea și generalizarea învățământului au fost „reclamate cu putere și convingere pentru întâia dată de reprezentanții iluminismului european”¹.

Pentru populația românească „tolerată” începuturile promovării accesului la educație a fost posibil datorită înființării Bisericii Greco-Catolice Române din Transilvania². Măsurile politice, corelate cu acțiunile elitelor românești, preponderent ecleziastice, ale secolului al XVIII-lea, de promovare a învățământului și de creștere a cotei de școlarizare au dus la înființarea primelor școli confesionale grănicerești³. Școlile din granița militară a Banatului, prin modul lor de organizare și funcționare, erau superioare școlilor civile⁴. În 1872 funcționau, pentru Regimentul de Graniță nr. 13 româno – bănățean din Caransebeș, un număr de 78 de școli comunale românești⁵.

Instaurarea dualismului politic în 1867 reprezintă, pentru învățământul românesc din Banatul istoric, un important punct de răscruce. Trecerea de la organizarea statală multinațională și pluriculturală de tip austriac la cea „națională” maghiară s-a reflectat și în legislația școlară.

Anterior acestui moment, Banatul fusese încorporat, în decembrie 1860, Ungariei. Pentru învățământ, aceasta a însemnat trecerea școlilor populare sub autoritatea Bisericii, prin Ordinul 67343 din 15 ianuarie 1862 și transformarea lor în școli confesionale⁶.

Ca instituție principală, alături de Biserică, în existența comunităților bănățene, școala a fost în permanență organizată și restructurată în funcție de legislația specifică. În bibliografia recentă, dar și cea mai veche, reglementările legale școlare au fost totdeauna abordate, ca punct de plecare și analiză a subiectelor legate de învățământ și mai ales de politica de maghiarizare. Acest fapt s-a realizat indiferent dacă studiile se refereau la statutul de cadru didactic, la poziția Bisericii în diferite probleme școlare sau chiar la chestiuni legate de desfășurarea procesului de instruire și educație din punct de vedere metodic sau istoric.

Considerăm că în privința orientării conținutului legilor școlare, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, se pot distinge trei etape⁷: a) **1868-1878** – dirijată spre impunerea obligativității învățământului poporal elementar și acceptarea predării limbii materne în școlile confesionale; b) **1879-1893** – perioada inițială a fenomenului de impunere a limbii maghiare în procesul de învățământ, de limitare a predării limbii materne și a posibilităților de educație în spirit „național”; c) **1893-1918** – când acest fenomen se

---

¹ Mirela Andrei, *Politici școlare în monarhia habsburgică și efectele lor asupra învățământului din granița năsăudeană în secolele XVIII – XIX*, în *Biserică și comunitate în Banat și Transilvania*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2007, p.31.

² *Ibidem*, p.32.

³ *Ibidem*, p. 36.

⁴ Diana Lavinia Micu, *Aspecte privind învățământul din sudul Banatului în secolul al XIX-lea, oglindite în Arhiva grănicerească din Caransebeș*, în *Biserică și comunitate în Banat și Transilvania*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2007, p.100.

⁵ *Ibidem*, p. 101.

⁶ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Editura Mirton, Timișoara, 2002, p. 368.

⁷ Ioan Munteanu, *Banatul istoric*, vol. 3 în manuscris.

accentuează și se aplică un control al statului asupra școlilor care solicită ajutor de la buget

De asemenea, ne exprimăm opinia că, în orientarea generală a legislației școlare, până la primul război mondial, se pot remarca două tendințe clare:

a) preocuparea de a imprima sistemului de învățământ o structură modernă, diversificată, pe nivele de instruire racordate la cerințele unei societăți aflate în plină dezvoltare și evoluție capitalistă; b) preocuparea de a subordona instituția de învățământ obiectivelor politice ale cercurilor guvernante maghiare; de a impune controlul, total, al statului asupra procesului de învățământ prin „statificarea” școlilor populare.

După anul 1900, școala confesională s-a confruntat cu ofensiva guvernelor împotriva autonomiei Bisericești și a Școlii confesionale, considerate ca principale obstacole în calea promovării politicii de asimilare și integrare a naționalităților.

Față de modificările legislative menționate de către proiectul Berzeviczy din 1904 au existat mai multe reacții: una în planul forului bisericesc, al autorităților cu atribuții administrative în problema școlilor confesionale; o reacție în planul didactic, al corpului profesoral direct interesat în chestiunile legate de salarizare și o reacție în planul politic, manifestată prin reprezentanții români în Dietă, dar și prin intermediul mitropoliților și episcopilor din Casa Magnaților. S-a manifestat și o reacție în planul societății civile reprezentată de presă și de populația ce suporta în mod direct costurile școlare. Aceasta s-a realizat prin organizarea de numeroase adunări populare de protest în majoritatea localităților bănățene⁸.

Documentul proiectului Berzeviczy a rămas în arhive și a fost utilizat peste câțiva ani, (1907), la redactarea legilor școlare cunoscute sub numele Apponyi, după numele ministrului cultelor și instrucțiunii publice care le-a propus⁹. Acestea au fost prezentate Dietei la 21 februarie 1907, iar după citire au fost trimise comisiilor școlare și financiare și apoi dezbătute în Parlament¹⁰.

Cu siguranță, aceasta este cea mai cunoscută lege a învățământului datorită efectelor avute asupra sistemului de învățământ confesional.¹¹

Mai puțin cunoscut este faptul că legea Apponyi din 1907 este urmată în anul 1913 de o nouă lege școlară: **XVI/1913**, adoptată de Dietă și promulgată în toamna aceluiași an. Prevederile acesteia se aplicau și pentru școlile confesionale, conform Ordinul ministrului de culte și instrucțiune publică, cu numărul 149893, din 18 septembrie 1913¹². Textul acesteia a fost foarte puțin abordat și prezentat în studiile de specialitate consacrate legislației școlare. Se reglementau, din nou, drepturile salariale

⁸ Ioan Munteanu, *Refeaua școlară și știința de carte în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea în Studii bănățene*, Editura Mirton, Timișoara, 2007, p. 412.

⁹ Stelian Mîndruț, *Legile lui Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români*, în AIIA, Cluj-Napoca, XXI/1978, p. 444.

¹⁰ *Telegraful Român*, Sibiu, LV, 1907, nr.18, din 17 februarie/2 martie, apud Stelian Mîndruț, *op.cit.* p. 445.

¹¹ Angela Rotaru - Dumitrescu, *Legislația privind salarizarea învățătorilor și implicațiile ei asupra evoluției școlii confesionale românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Biserica și societate în Banat*, Editura Învieirea, Timișoara, 2005; *Eforturile de asigurare a finanțării școlii confesionale românești bănățene la începutul secolului XX*, în *Istorie și spiritualitate în Episcopia Caransebeșului*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2008.

¹² Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Caransebeș, (în continuare AEORC), *Fond școlar, IV*, dosar 133/1914, nenumărat.

ale învățătorilor de la școlile elementare comunale și confesionale. Legea este adusă la cunoștința tuturor instituțiilor de învățământ confesionale prin Ordinele Consistoarelor Diecezane cu numărul 3748 din 1913¹³, adresate tuturor oficiile protopopești și parohiale precum și tuturor învățătorilor confesionali din Eparhiile sufragane¹⁴.

Înainte de adoptarea efectivă a legii, în ședința Senatului Școlar a Episcopiei Caransebeșului, din 28 iunie 1913 se emite un circular semnat de episcopul dr. Miron Cristea¹⁵. În ordinul de pregătire pentru aplicarea dispozițiilor legale se considera că noua reglementare crea „o situație enorm de grea pentru că nesocotirea dispoziției acestei legi care reclamă măsuri grabnice de conformare nu numai că primejduiește cele mai multe școli, dar poate deveni în multe cazuri de-a dreptul catastrofală și pentru comuna bisericească ca atare”.

În textul oficial se preciza obligativitatea asigurării, pentru învățător, a unei locuințe libere - conform articolului 16 - cu două camere podite, bucătărie, cămară, anexe și grădină de un sfert de iugăr - sau în lipsa acestora, a banilor de cvartir, (chirie), între 240 și 600 de coroane pe an - conform articolului 4. Această lege, fixa pentru toți învățătorii, salariul de începător la 1200 de coroane cu creștere continuă, putându-se ajunge până la 3200 de coroane pe an pentru învățători și 3000 coroane pe an pentru învățătoare.

În locul cvincvinalelor, care se desființează, se introduce împărțirea învățătorilor în 3 clase, fiecare cu trei gradații avansându-se în cadrul clasei a III-a din 5 în 5 ani, iar în clasele a II-a și I-a din 4 în 4 ani din gradație în gradație. Din clasă în clasă se promovează în funcție de „vrednicia” dovedită la catedră. Pentru eventualele întreruperi de serviciu se admiteau cazurile de boală sau alte motive independente de voința cadrului didactic, cu justificare dată în fața inspectorului regesc. Nu se luau în considerare, la vechime, concediile ce depășeau 1 an și nici anii pentru care învățătorul ar fi fost condamnat sau îndepărtat din post pe cale disciplinară, (conform articolului 22 din legea XXVII/1907 și a articolului 7 din legea XVI/1913)¹⁶. Legea preciza și modalitatea de calcul a salariilor cadrelor didactice.

Toate comunele care susțineau școli populare elementare erau datoare să asigure și să plătească, până cel târziu la 31 decembrie 1913, acest salariu recalculat. Acele comune care nu puteau achita noua sumă de bani primeau ajutor de la stat, cu titlu de întregire la salariu. Dacă o cereau, conform legii, până în luna septembrie, trebuiau să alăture documentele necesare. Dreptul la întregire a salariului de la stat o aveau doar acele comune bisericesti care contribuiau cu cel puțin 5% la darea de cult. Ca urmare, fiecare Consistoriu Diecezan va împărți comunele bisericesti aflate în jurisdicția sa în 3 categorii: 1) comune care au susținut și pot susține în continuare din resurse proprii școala confesională; 2) comune bisericesti care au primit întregire de la stat conform legii XXVII/1907; 3) comune bisericesti care au susținut din mijloace proprii școala confesională, dar conform prevederilor legii XVI/1913 cer ajutor de la stat.

Pentru prima categorie, Consistoriul Diecezan din Caransebeș atrăgea atenția că nu se admitea repetarea „cazului dureros de la 1907, când sub însuflețirea generală pentru mântuirea școlii s-au luat concluze însuflețite, urcând salariile învățătorilor

---

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Sufragane = din subordine.

¹⁵ AEORC, *Fond școlar, IV*, dosar 133/1914, nenumărat.

¹⁶ *Ibidem*.

după cum cerea legea, dar când să-i plătească, (pe învățători), au ajuns în cea mai mare încurcătură neavând de unde-i plăti”¹⁷. În nici un caz nu se admite ca o comună bisericească „să-și sleiască toate izvoarele de venit pentru școală, ca apoi să aducă și Biserica la ruină materială.” Se înțelegea deci și se lăuda „pofa de jertfă pentru școală” dar, aceasta să fie făcută în măsura puterii economice reale. Prin Ordinul Consistoriului Diecezan se preciza că numai dacă nu se primejduiau interesele proprii ale Bisericii se aproba hotărârea de susținere din propriile fonduri.

De altfel, presa mai semnalase astfel de situații în care, unii învățători, în anul 1912, aveau salarii mult sub minimul permis de lege, de 400-600 de coroane, deoarece nu se ceruse întregirea salariului de la stat, pentru ca școala din localitate să nu fie transformată în școală cu limba de predare integrală maghiara¹⁸.

A doua categorie includea comunele bisericești care primeau deja întregire de salariu de la guvern, pe baza legii din 1907 și nu erau nevoite să facă noi cereri, decât dacă veniturile li s-au redus constant în ultima perioadă

A treia categorie, ce cuprindea comunele bisericești care nu mai puteau asigura salariul învățătorilor din fondurile proprii, trebuiau să trimită de urgență următoarele documente pentru a primi întregirea salariului conform legii XXVII/1907: 1) concluzul Comitetului Parohial din care să reiasă salariul plătit până acum învățătorului, din ce surse au provenit banii, cererea de ajutor, darea de cult generală (de cel puțin 5% obligatorie); 2) Protocolul de dotație (javadalmii jegyzőkönyv); 3) foaia de salariu sau de dotație (dislevél); 4) atestatele de serviciu emise de inspectorii tractuali confesionali (működési bizonyítványok); 5) preliminarul comunei bisericești (az egyházközség költségvetése); 6) preliminarul de cult (iskolai cultus költségvetése); 7) inventarul averii comunei politice (politikai község leltára); 8) conspectul de dare (adókimutatás); 9) atestat despre sărăcia comunei bisericești (bizonyítvány az egyházközségiszegénységéről); 10) atestat de cetățenie (községi illetőségi bizonyítvány) din care să rezulte că învățătorul este născut în Ungaria și este cetățean ungar; 11) testimoniu de calificare (tanképesítő oklevél) care să fie în original sau în copie autenticată la notar; 12) declarație (nyilatkozat), din care să reiasă că învățătorul știe să scrie, să vorbească și să predea în limba maghiară, dată în fața notarului Comitetului parohial; 13) planul școlii, eventual schița sălii de învățământ (az iskolk épület terve esetleg csak a tanterem vázlatrajza), în original sau în copie autenticată; 14) inventarul școlii (az iskola leltára); 15) declarație (nyilatkozat) din partea comitetului parohial, din care să rezulte prevederea școlii cu rechizitele care lipsesc; 16) inspectul elevilor obligați la cercetarea școlii (tankötelesek kimutatása); 17) declarație (nyilatkozat) făcută de învățător și autenticată de comitetul parohial că școala se acomodează strict planului de învățământ și numărului de ore stabilit de către congresul național bisericesc și aprobat de guvern; 18) consemnarea manualelor școlare (tankönyvjegyzék); 19) conspect despre starea învățământului popular din comună (kimutatás a község népoktatási állapotáról); 20) document despre depunerea jurământului oficios (igazolvány a hivatalos eskü letételéről) de la inspectorul regesc de școli¹⁹.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Revista Preoților*, Timișoara, III, 1912, nr. 46-47, din 18 noiembrie/1 decembrie, p.2.

¹⁹ *Magyar Törvények, (Codex Hungaricus)*, Budapesta, 1913; *Évi Törvénycikkek*, Budapest, 1914, p.158-177.

În încheierea Ordinului se preciza că, *Înălțul Consistoriu Diecezan este bucuros să vadă cât mai multe școli confesionale susținute exclusiv din mijloace proprii, însă dacă așa ceva nu este posibil nu dorește să forțeze lucrurile. În cazul în care „organele noastre parohiale după dezbateri temeinice vor găsi că nu vor mai putea susține școlile prin mijloace proprii decât cu primejdia de a zdruncina averea și bunăstarea credincioșilor, atunci Consistoriul îndrumă ca necondiționat să ceară subvenție de la stat”*²⁰.

Textul legii reafirmă, prin articolul 83, că acolo unde existau mai mulți învățători într-o școală, directorul școlar era unul dintre aceștia. Această reglementare era legală încă din anul 1909, dar ea nu a fost aplicată decât sporadic în școlile confesionale bănățene²¹.

Noua prevedere introducea și un examen special – de absolvire – al clasei a VI-a în școlile populare, care dădea dreptul absolvenților, împreună cu plata censului de două coroane, la exercitarea, mai târziu, a dreptului la vot. La acest examen final erau admiși: elevii ordinari de clasa a VI-a, privațiștii cu vârsta mai mică de 15 ani care absolviseră cinci clase sau terminaseră „cu succes” clasa I a unei școli secundare sau civile, sau absolviseră clasa a IV-a a unei școli de ucenici, de meserii sau de comerț și apoi stătuseră acasă²².

Legea nu face referiri doar la salarizarea cadrelor didactice, ci aduce noi precizări legate de serviciul militar al învățătorilor. Astfel, din Circularul nr. 6412/1913 emis de Consistoriul Diecezan Caransebeș, către toți învățătorii confesionali, se aduce la cunoștința acestora faptul că, în conformitate cu articolul 20 din legea XVI/1913, se considera în concediu învățătorul confesional care îndeplinea voluntar serviciul militar activ. Pentru acel an, salariul de 800 de coroane era acordat învățătorului substituit, iar ce depășea această sumă îi putea reveni celui ce era înrolat. De asemenea, se reglementau procedurile birocratice necesare să fie aplicate în astfel de situații²³. Trebuie menționat, că aceste prevederi vor rămâne în vigoare și în timpul primului război mondial.

Noile reglementări au avut o aplicativitate practică limitată în timp. Izbucnirea conflagrației mondiale va duce la emiterea unor dispoziții pentru reglementarea activității în domeniul învățământului în condițiile mobilizării celei mai mari părți a învățătorilor. S-au aplicat totuși noile reglementări privind dotarea instituției școlare, salarizarea dascălilor și înființarea clasei a VI-a, pe baza căreia, la absolvire se obținea și dreptul de a vota.

Abordând prevederile legii din prisma intereselor politice ale guvernelor vremii o putem considera ca o nouă măsură menită să îngrădească învățământul confesional în limba maternă și să subordoneze instituția școlară intereselor statului maghiar.

Existența unui spirit civic al populației²⁴ a făcut ca, în unele localități lipsurile materiale să fie acoperite din donații și prin crearea unui Fond special destinat nevoilor

²⁰ AEORC, *Fond Școlar, IV*, dosar 133/1914 nenumărotat.

²¹ *Educatorul*, Oravița, V, 1913, nr.3 din martie, p.34-36.

²² AEORC, *Fond Școlar, IV*, dosar 180/1912, nenumărotat.

²³ AEORC, *Fond Școlar, IV*, dosar 133/1914 nenumărotat.

²⁴ Ioan Munteanu, *Lupta bănățenilor pentru apărarea învățământului românesc la sfârșitul veacului al XIX-lea*, în *Apulum*, XIX/1981, p.359.

școlii. Inițiativa a aparținut tot autorităților bisericești care administrau Școala, dar a avut ecou și în rândul comunităților locale.

Tabel 1.
Modalitatea de calcul pentru salarii conform legii XVI/1913²⁵.

Anii de serviciu	Clasa	Gradația	Suma salariului în coroane	
la învățători				
1	Salariu începător		1200	
2	Salariu începător		1200	
3	III	3	1400	
4			1400	
5			1400	
6		1400		
7		1400		
8		2	2	1600
9				1600
10	1600			
11	1600			
12	1600			
13	1	1	1800	
14			1800	
15			1800	
16			1800	
17			1800	
18	II	3	2000	
19			2000	
20			2000	
21		2	2	2000
22				2200
23				2200
24				2200
25				2200
26				1
27	2400			
28	2400			
29	2400			
30	I	3	2600	
31			2600	
32			2600	
33			2600	
34		2	2	2900
35				2900
36				2900
37				2900
38	1	1	3200	
39			3200	
40			3200	

Anii de serviciu	Clasa	Gradația	Suma salariului în coroane		
la învățătoare					
1	Salariu începător		1200		
2	Salariu începător		1200		
3	Salariu începător		1200		
4	Salariu începător		1200		
5	III	3	1400		
6			1400		
7			1400		
8			1400		
9			1400		
10		2	2	1600	
11				1600	
12				1600	
13				1600	
14				1600	
15	1	1	1800		
16			1800		
17			1800		
18			1800		
19			1800		
20		II	3	2000	
21				2000	
22				2000	
23			2	2	2000
24					2200
25	2200				
26	2200				
27	2200				
28	1				1
29		2400			
30		2400			
31	I	3	2400		
32			2600		
33			2600		
34		2	2	2600	
35				2600	
36				2600	
37				2800	
38				2800	
39				2800	
40	1	1	3000		

²⁵ *Ibidem*, dosar 133/1914, nenumerotat; *Educatorul*, Oravița, V, 1913, nr 1, din ianuarie, p.29-30.

Existența unui spirit civic al populației²⁶ a făcut ca, în unele localități lipsurile materiale să fie acoperite din donații și prin crearea unui Fond special destinat nevoilor școlii. Inițiativa a aparținut tot autorităților bisericești care administrau Școala, dar a avut ecou și în rândul comunităților locale.

În rezolvarea „problemei școlare”, cum era numită în epocă, s-au implicat autoritățile bisericești centrale și de la nivelul comunităților locale, presa națională română, corpul didactic, dar și populația interesată de această problemă, căci asupra ei se răsfrângeau în mod direct prevederile legislative care priveau învățământul vremii.

Presa națională românească, ca formatoare de opinie la nivelul populației românești, a avut un rol fundamental în această problemă, publicând deseori articole care încurajau acțiunile de susținere a școlii în limba română și relatând în permanență despre toate aspectele care priveau învățământul românesc în general și școala în special, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

FROM THE HISTORY OF THE ROMANIAN CONFESIONAL EDUCATION IN BANAT. LAW XVI FROM 1913

Abstract

Establishing the political dualism in 1867 was a decisive moment for the Romanian education in the historical Banat. This transition stage, the passing a from a pluricultural and multinational state organization (the Austrian model) to a "national" one (the Hungarian model), was reflected also in the school legislation.

The less known school law: XVI/1913, is adopted by the Dieta and enacted in autumn of the same year. Its dispositons were applied to the confesional schools also according to the order of the cult and public instruction minister, number 149893, from the 18th of septembre 1913. The law's text was very little approached and described in researches atributed to the school legislation. The payment rights for teachers in confesional and village schools were changin again. The new dispozitions had a limited practical use.

The First World War will result in issuing certain dispozitions which will regulate the activites in the education area in order to mobilize the majority part of the teachers. However, the new regulations dealing with equipping the school, the teacher's wages and setting up the - VIth- grade, which granted afterwards the right to vote if graduated, had been applied.

Judging the law's dispozitions from a certain point of view, that of the political interests of the governments of that time, we may consider that this measure was meant to restrain the confesional education in the mother language and to subordinate the school institution to the interests of the Hungarian state.

---

²⁶ Ioan Munteanu, *Lupta bănățenilor pentru apărarea învățământului românesc la sfârșitul veacului al XIX-lea*, în *Apulum*, XIX/1981, p.359.

Despre revista arădană – ca loc de apariție și logistică! – *Pagini literare* s-a mai scris, uneori destul de consistent, cum în cazul lui D. Vatamaniuc¹, accentuându-se în genere pe determinativul literar, în înțelesul „clasic” al cuvântului. Atâta doar că românii cis-carpatici cultivați înțelegeau prin „literatură” – pe drept ori aflându-se în gravă eroare – nu numai proza și poezia, ci tot ce ținea de disciplinele numite astăzi socio-umane, adică istorie (mai ales!), lingvistică, etnografie/folclor, filosofie, de ceea ce dau seama, de pildă, bibliografiile anuale alcătuite de secretarii literari ai ASTREI pe timpul respectiv rânduiri². Sper de aceea să evit redundanța cu exegezele anterioare, într-un câț, după o recapitulare a împrejurărilor apariției gazetei, mă voi ocupa numai de secțiunea sa istorică și cele câteva materiale conexe.

Din „cercul interior”, ca să zic așa, Ioan Lupaș a dat deslușiri despre geneza foii, la 20 de ani de la ieșirea ei, omul fiind mai mult decât implicat în întreprindere, căci chiar inițiator, așa cum, credibil, se prezintă: „La începutul lui Decembrie 1915 întorcându-mă de la Viena, – unde făcusem cercetări ale căror rezultate au apărut anul următor în *Memoriile Secțiunii istorice* ale Academiei Române, – m’am oprit câteva zile la Arad cu gândul de a îndupleca pe răposatul Vasile Goldiș să înceapă editarea unei reviste literare în institutul de arte grafice «Concordia», al cărui director era. Nu mi-a trebuit prea multă stăruință pentru a-l determina să facă pasul acesta, mai ales după ce d. Victor Stanciu – pe atunci director la Școala civilă de fete a Eparhiei Aradului – s’a învoit să ia asupra sa conducerea și răspunderea pentru redactarea revistei.

Din parte-mi exprimasem părerea ca titlul să fie «*Pagini literare*», dar am cedat prietenilor cari susțineau că ar fi mai potrivit să i se zică «*Revista Noastră*». Când a apărut însă la începutul anului 1916, a purtat titlul dintâi.”³

Lupaș își atribuie atât inițiativa întreprinderii, cât și textul însuși al anunțului difuzat de Vasile Goldiș la persoana întâi, și pe care-l reproduce: „Iată aici textul

¹ D. Vatamaniuc, *Pagini literare*, revistă enciclopedică”, în *Reviste literare românești de la începutul secolului al XX-lea*, coord. Ovidiu Papadima, București 1976, pp. 89-104.

² E.g., „Repertoriul bibliografic al producției literare române din țară pe anul 1901”, la rubrica „Știință, literatură și artă” din *Transilvania* (Sibiu), XXXII, nr. 2 din 30 aprilie 1902, pp. 134-147, care comporta secțiunile „I. Literatura bisericească”, „II. Literatura școlară”, „III. Literatura frumoasă”, „IV: Literatura istorică”, „V. Literatura economică”, „VI. Literatura științifică și enciclopedică”, „VII. Diverse” și „VIII. Literatura calendaristică”. Această inventariere avea tradiție de decenii în *Transilvania*, dar ulterior anului 1902 erau semnalate în revistă doar publicațiile apărute sub egida „Astrei” și eventual cele ale membrilor secțiunilor, raportate de aceștia ca activitate culturală.

³ Ioan Lupaș, „Cum a luat ființă revista «Pagini Literare» la 1916 în Arad?”, în *Piatră de hotar* (Arad), III, nr. 5-6 (pe mai-iunie) din 17 mai 1936, p. 7. Articolul, referențial, este citat de D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 89 (vezi mai jos), de Ion Hangiu în *Dicționarul presei literare românești (1790-2000)*, ed. III-a, București 2004, pp. 478-479, nr. 1706, *sub voce* (în treacăt: studiul lui Nae Antonescu, „Pagini Literare”, din *Reviste din Transilvania*, Oradea 2001, la care se trimite privește altă revistă, omonimă, din perioada interbelică, editată la Brad) și de Dumitru Vlăduț, autorul articolului *Pagini literare* din *Dicționarul general al literaturii române [DGLR]*, coord. Eugen Simion, vol. V, București 2006, pp. 6-7, *sub voce*. Lupaș a colaborat frecvent la *Piatră de hotar*, apărută la Arad ca oficios al *Ligii Antirevizioniste Române*, la care el era vicepreședinte pe țară și președinte pe Transilvania.

apelului pe care-l redactasem atunci, predându-l răposatului Vasile Goldiș care s'a îngrijit de răspândirea lui [...]."⁴ A ținut și conciliabule anterior cu diverși literați și oameni de știință, cum reiese și din referirea la acceptul lui Victor Stanciu⁵, care însă a luat asupra-și numai „conducerea”, nu și „răspunderea” revistei, căci în fața legii (aspre cu românii, slovacii și sârbii din Regatul Ungariei mai ales!) avea să dea seama eventual cu libertatea un *Strohm* cu nume anodin, I. Luca (poate tipograf la *Concordia*, cum și în alte ocazii se practica, respectivii fiind „despăgubiți” bănește pentru riscurile asumate). Dar rânduirea ca redactor a lui Victor Stanciu, care a și colaborat la gazetă cu articole de popularizare științifică, mai mult sau mai puțin savantă, dă seama dintru început că *Paginile* nu aveau să fie cu totul *literare*.

Revenind la „paternitatea” revistei, după ce rezumă afirmațiile lui Lupaș (cf. nota 3, *supra*), D. Vatamaniuc opiniază că „Ioan Lupaș (1880-1967), mai târziu membru al Academiei Române [sic] și profesor de istorie națională la universitatea din Cluj, nu avea la acea dată autoritatea politică și nici mijloace materiale să garanteze pentru apariția revistei. Vasile Goldiș (1862-1934), personalitate marcantă a vieții politice și culturale din Transilvania, director al *Românului* și al Institutului «Concordia», pune la dispoziție fondurile și-și asumă răspunderea pentru orientarea ei politică [sic]. Sunt motive care ne determină să-l considerăm întemeietorul revistei arădene.”⁶ În nota de subsol se muta așadar accentul pe Goldiș, și încă în termeni neți după ce în text „meritele” erau împărțite: „Noua publicație transilvăneană se întemeiază la inițiativa lui Ioan Lupaș și cu sprijinul lui Vasile Goldiș, directorul *Românului*; tot ei îi fixează și programul.”⁷ Aici s-ar putea, cred, bemola. Lupaș era deja, din 1914, membru corespondent al Academiei Române, la Secțiunea Istorică (ales dimpreună cu Goga, la cea Literară), opțiunea înaltului for fiind salutată cu satisfacție în presa cis-carpatină. Revista *Pagini literare*, prin pana lui A. Triteanu, anunța, în termeni encomiastici, alegerea lui ca membru titular: „*Dl. Dr. Ioan Lupaș membru al Academiei Române*. – Academia Română a ales în ședința dela 18 Maiu a.c. [1916] ca membru al secțiunii istorice, în locul regretatului Canonic I.M. Moldovanu din Blaj, pe părintele protopop Dr. Ioan Lupaș din Săliște. Prin această alegere se apreciază munca neobosită, sârguința de albină a istoricianului, care ne-a dat până acum cele mai bune monografii și studii istorice ce s-au scris la noi [în Ardeal, R.A.]. – Chiar prin pregătirile sale temeinice și speciale protopopul Săliștei se deosebește atât de mult de istoricianii noștrii de până acum și monografia marelui mitropolit Andreiu baron de Șaguna, care este opera cea mai însemnată a părintelui Lupaș, va rămâne pentru toate vremurile un model de monografie istorică.

Felicităm pe dl Lupaș, pe cel mai tânăr membru al Academiei de științe, și ne bucurăm de cinstea ce ni-s'a făcut prin alegerea dumisale în șirul nemuritorilor.

---

⁴ Ioan Lupaș, *art. cit.*, p. 7 cu textul *Apelului* la pp.7-9, pe care l-a luat din arhiva personală, ori din *Românul*, vezi mai jos.

⁵ Stanciu, Victor (1884-1953), profesor, publicist, om politic, absolvent al Facultății de Științe de la Universitatea din Budapesta (1908), profesor la Arad și Director al Școlii civile de fete, după Unire profesor de Mineralogie la Facultatea de Științe a Universității din Cluj, Subsecretar de Stat în Guvernul Iorga.

⁶ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 89, nota 3.

⁷ *Ibidem*, p. 89.

Precum aflu, alegerea părintelui Dr. Ioan Lupaș în sânul Academiei a fost proclamată cu unanimitate de voturi, bag-seamă nu a întrebat pe sinodul arhiepiscopial din Sibiu.”⁸

Se arunca o pietricică în curtea Sinodului, de fapt a Consistoriului sibian, care nu-l definitivase pe Lupaș în postul de profesor de istorie bisericească pentru a nu se pune rău cu regimul unguresc. Reținem proclamarea lui Lupaș drept cel mai de seamă istoric ardelean, prestigiu pe care îl avea în rândurile „inteligenței” provinciei. Față de aceste reverențe, pare aproape lipsă de deferență scurta notiță următoare: „Tot în sesiunea Academiei [Române] din acest an a fost ales membru poetul G. Coșbuc în locul regretatului povestitor N. Gane.”⁹

„Reparația” pentru Coșbuc a venit în numărul următor, într-un articol mult adjectivat și asemenea elogiilor în care era apropiat de Eminescu, cu exemple de versuri (din care cenzura de război a șters „eterna jale”!) și dat ca exemplu al potențelor cultural/literare ardelenice; era oarecum deplânsă „înstrăinarea lui” prin trecerea în Regat, pentru ceea ce era „de vină” în bună măsură „lipsa de entuziasm pentru talentele de elită, pe cari le remarcăm numai când ne părăsesc”. Rămânea însă poetul un ardelean prin excelență, laurii Academiei fiind și pentru provincia sa¹⁰.

Dar încă! După acest text de o pagină și jumătate de la rubrica de „Cronică”, urma imediat cel de la secțiunea „Istorie”, pe două file, care etala meritele istoriografice, dar nu numai, ale lui Ioan Lupaș, care îi evoca autorului (un apropiat, atunci) „icoana eroului ca preot și om de litere”, după canoanele lui Carlyle, căci „Sfinția sa este cu drept cuvânt un apostol al bisericii și neamului”!¹¹ La partea din acest text care vizează istoriografia voi reveni mai la vale, socot însă relevantă omagierea lui Lupaș în chiar *această* revistă (alegerea, alt fel, a fost semnalată în termeni măgulitori în mai toată presa ardeleană – câtă era!). El avea un prestigiu care se consolida mereu în interiorul „inteligenței” românești cis-carpătine și a clasei politice de aici, care aproape că făceau una. E de presupus că l-a pus pe Goldiș în fața unui fapt împlinit oare cum, prin aceea că s-a prezentat ca mandatar al unui grup intelectual. Pe Ion Mateiu l-am pomenit. Al. Ciura, care semnează articolul simili-program din primul număr¹², îi fusese comiliton la Societatea „Petru Maior” și la *Lucașfărușul*, asemenea Gavril Todiciă, alt colaborator al *Paginilor*, cultiva relații amicale cu Triteanu și, e de presupus, cu Horia Petra-Petrescu de la Sibiu, iar cu Agârbiceanu, „greul” prozei revistei, se vedea ocazional, ca vecini de parohii (deși de cealaltă strană!) la Săliște și Orlat¹³. Goldiș nu era proprietar al Institutului de arte grafice „Concordia”, ci delegat de conducerea P.N.R., care furnizase capitalul (și prin absorbția *Tribunei*, cu tipografia

---

⁸ A. Triteanu, „Dl. Dr. Ioan Lupaș membru al Academiei Române”, în *Pagini literare*, 5, nr.7 din 1/14 iunie 1916, p. 148 (la rubrica „Insemnări”).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Petronius [Al. Ciura], „Gheorghe Coșbuc în Academia Română”, *ibidem*, nr.8 din 15/28 iunie, pp. 162-163. „Petronius” era unul din pseudonimele utilizate de Al. Ciura în *Cosânzeana* (1912-1913), revistă cultural-literară care a precedat *Paginile*, vezi Mihail Straje, *Dicționar de pseudonime, anonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, București 1973, p. 152, *sub voce*, și alte articole din *Pagini* au fost „semnate” așa de Al.C.

¹¹ Ion Mateiu, „Dr. Ioan Lupaș”, în *Pagini literare*, nr. cit., pp. 163-165.

¹² Al. Ciura, „Chemare”, *ibidem*, nr. 1 din 1 martie, p. 1.

¹³ Vezi Ion Agârbiceanu, *Amintiri* [despre Ioan Lupaș], în *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940*, București 1943, pp. 882-885.

și „palatul” ei de *Românul*) să administreze în folos național. Un refuz ar fi dat rău, s-ar fi putut specula că se origina în ranchiuna contra „oțeliților”, între care Lupaș și Agârbiceanu se afirmaseră, ne cruțându-l la acea vreme pe Goldiș – cum nici acela pe ei – cu „personalități”, cum li se zicea în presa ardeleană de atunci atacurilor la persoană, nu *in rem*.

Fapt este că Goldiș, acceptând să asigure – prin „Concordia” – logistica înființându-i reviste, nu i-a fost și colaborator, nici chiar când, fiind sistat *Românul* în 12 martie 1916¹⁴, el nu mai avea debușeu publicistic.

De altfel, ar mai fi un argument – să-i zic cel *ex silentio* – în sensul celor pe care le susțin: monograful (hagiograful?) lui Goldiș¹⁵, care îi etalează nenumărate merite, reale și îndoielnice, nu îl proclamă ctitor al *Paginilor literare* și nici măcar nu se oprește asupra acestui episod. În ce măsură Goldiș își „asumă răspunderea pentru orientarea ei politică [a revistei, R.A.]”¹⁶ rămâne întrebare, căci gazeta nu avea statut de publicație politică, legile ungare fiind foarte precise, riguroase și drastice în materie (de la cauțiune la penalizări). Orientarea era oare cum sub înțeleasă, aceea a promovării culturii naționale, ceea ce numele colaboratorilor garanta, prin antecedentele lor.

În sensul celor de mai sus mi se pare semnificativ și că Administrația *Paginilor*... preciza apriat că „nu este aceeași cu ziarul «*Românul*»”, asta chiar în jurnal!¹⁷

Roman Ciorogariu, *Unchiașul* „tinerilor oțeliți”, nu a publicat nici el la *Pagini literare*, dar a salutat apariția revistei „prin care se aprind luminile moderne a[le] literaturii române în Arad” în vremea în care „la toate popoarele beligerante și neutrale deopotrivă se desvoltă o bogată literatură în care se reoglindează psihologia mulțimei răsboite”. Dacă aci se pune accentul pe sincronism, mai jos se încadra naționalul în universal cu nota-i specifică, într-o exprimare ușor redundantă, dar cu bătaie: „din evoluția principiului național are să înflorească literatura națională”. Noua publicație urma a fi „locul de întâlnire a tot ce avem noi astăzi mai bun aici acasă, tribuna liberă a scriitorilor români, pepiniera de popularizare a științei și a artei române”¹⁸. Revista Eparhiei arădene, care-l avea ca redactor și *spiritus rector* pe Roman Ciorogariu reproducea apoi și apelul *semnat* de Vasile Goldiș¹⁹, pe care-l voi puncta puțin mai la vale, de ceea ce lua act și *Românul*, care cita de acolo, la rându-i, textul însoțitor care se constituia într-un „frumos și judicios comentariu.”²⁰

---

¹⁴ Vezi anunțul și în *Pagini literare*, I, nr. 2 din 15 martie 1916, p. 44 („Aviz”); se indigna că revista urma să apară și pe mai departe.

¹⁵ Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș – o viață de om așa cum a fost*, Timișoara 1993, pp. 89-214 (cap. *Vasile Goldiș și cultura română*).

¹⁶ D. Vatamaniuc, *op. cit.*

¹⁷ Știrea „*Pagini literare*” semnată „*Administrația pagini literare*”, la rubrica „Informațiuni” din *Românul*, V, nr. 37 din 18 februarie / 2 martie 1916, p. 6 (repetată *ibidem*, nr. 39 din 20 februarie / 4 martie, p. 6 și nr. 43 din 25 februarie / 9 martie, p. 7).

¹⁸ [Roman Ciorogariu,] „Bine ați venit”, în *Biserica și Școala* (Arad), XXXIX, nr. 20 din 20 decembrie 1915 / 2 ianuarie 1916, p. 379 (prima a numărului respectiv).

¹⁹ *Ibidem*, pp. 379-380. Pentru relația apropiată a lui Roman Ciorogariu cu Ioan Lupaș vezi și Ioan Lupaș, *Corespondență. Scrisori primite (selecție)*, vol. I, ed. de Radu Ardelean și Lucian Giura, Sibiu 2003, pp. 149-155.

²⁰ „*Pagini literare*”, nesemnat, în *Românul*, V, nr. 280 din 22 decembrie 1915 / 4 ianuarie 1916, p. 8 (la „Informațiuni”).

Când *Paginile...* au apărut, după oare cari dificultăți tehnice, *Biserica și Școala* – deci Roman Ciorogariu din propriu imbold, ori și la intercesiunea amicului junior Lupaș – nu prididea să le recomande publicului, îndemnându-l la abonare, după ce „bucuria mare” prevestită se materializase, de la primul număr, într-un „cuprins și formă artistică cum n-a mai fost la noi”, deci, „cu un cuvânt o comoară sufletească” și ținea de onoarea națională (se sugerează) „că aceste pagini luminoase a[le] culturii românești să nu lipsească din casă nici unui intelectual român”²¹. Un ochi râdea și altul plângea – de supt se dădea știrea seacă „«*Românul*» sîstat”²².

Înfiițându-se revistă a avut parte de mult sprijin din partea presei române cîrpatine, prin cele mai de seamă organe ale ei, așa în *Drapelul* de la Logoj care sublinia la 25 decembrie 1915 „trebuința adânc simțită” a acestei întreprinderi culturale, cum și în *Gazeta Transilvaniei* din 30 decembrie, care tot de împlinirea unei „nevoi” a publicului făcea vorbire, căruia îi era de lipsă „călăuză înțeleaptă și statornică spre viitor și progres”, căci alături de războiul din tranșee trebuia purtat mai departe „mărețul război al culturii naționale”; *Telegraful Român* publica *Apelul din Românul* în 6 ianuarie 1916, iar Al. Rusu combătea în *Cultura creștină* de la Blaj ideea unei reviste clujane „concurrente” în contextul penuriei de puteri literare²³.

Este aici o anume concentrare, pe care aș numi-o chiar o punere în scenă, un *lobby* foarte conștient, fie și mai de după culise. În percepția mea, „echipa” de la *Pagini...* era ante-constituită, chiar dacă în grup informal, iar membrii ei și-au pus la bătaie influența în presa ardeleană, mijlocind crearea unei atmosfere favorabile pentru obținerea fondurilor „Concordiei” și a unui potențial număr de abonați (conjecturez, ăst fel, că Lupaș a sugestionat redacțiile *Telegrafului* și ale *Gazetei*, Al. Ciura ori N. Drăganu au „intermediat” la *Cultura creștină* și tot așa).

În 1915 și 1916 *Transilvania* a ieșit cu câte un singur număr, dar numerotat 1-6 și datat 1 iulie vechi, deși tipărit în august. A putut lua act de apariția de la Arad cam „la spartul târgului” – cum din păcate s-a dovedit –, recomandând călduros publicația: „Din 1 Martie a.c. încoace apare în Arad, sub îngrijirea unui comitet și având ca redactor pe d-l profesor și director *Victor Stanciu*, cunoscut prin excelențele sale lucrări de știință popularizată, revista ilustrată «*Pagini literare*». Noua revistă a grupat în jurul său pe cei mai de seamă scriitori de la noi din generația mai tânără: d-nii I. Agârbiceanu, Al. Ciura, A. Cotruș, Dr. N. Drăganu, Dr. I. Mateiu, Gavril Todica și alții și prin cuprinsul său îngrijit, prin materialul său interesant și prin ilustrațiunile sale bine alese, face o bună impresie și se poate număra încă de pe acum între publicațiile noastre periodice cele mai reușite”. Dacă Lupaș era trecut la „și alții” (să fi inspirat el nota și nu s-a trecut din modestie?), erau menționate articolele istorice, cum și rubrica permanentă de istorie. În perspectivă, după laudarea celor 10 numere apărute, care au și rămas ca atare, ultima frază se constituie într-o amară ironie: „Dorim din inimă «*Paginilor literare*» viață îndelungată, iar redactorului și colaboratorilor lor perseverență pe calea apucată.”²⁴

²¹ [Roman Ciorogariu?], „«*Pagini literare*»”, în *Biserica și Școala*, XL, nr. 10 din 6/19 martie 1916, p. 76 (la „Cronica”).

²² *Ibidem*.

²³ Apud D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 91.

²⁴ A[xente] B[anciu], „Revista «*Pagini literare*»”, în *Transilvania*, XLVII, nr. 1-6 din 1 iulie vechi, pp. 82-83. La p. 84, *ibidem*, se preciza că numărul fusese încheiat înainte de 15 august.

În continuarea acestei note, Axente Banciu, săliștean ca și Lupaș, cu 5 ani mai mare, așa că i-a fost profesor la Brașov, cultivând ulterior cu el relații amicale²⁵, scria elogios și despre „Biblioteca «Semănătorul»” de la Arad, enumerând cele 9 titluri apărute până în august 1916 – anul înființării și al aceleia! – și pe autori, care erau, toți, colaboratori ai *Paginilor...*, afară, firește, de reeditatul Ion Barac: Al. Ciura, Victor Stanciu, Ion Agârbiceanu, Ioan Lupaș, Ion Mateiu, Al. S. Iorga, Mihail Gașpar, Ion Clopoțel²⁶..

Să remarcăm în treacăt debutul colecției cu un volumaș de Al. Ciura, care a semnat și primul articol al revistei²⁷. Mai semnificativ este însă că, dacă „inițiativa colecției «Biblioteca Semănătorul» a aparținut directorului tipografiei și librăriei diecezane, Cornel Lazăr, programul cultural, apelul și coordonarea activității editoriale revenindu-i lui Victor Stanciu”²⁸, care își va asuma, generos cu timpul său, și redacția *Paginilor*, „coordonarea” lor, ca și în cazul colecției.

Dacă Axente Banciu semnalase numai 9 broșuri, cel care a studiat colecția pe tot parcursul existenței ei ne spune că „într-un răstimp de patru luni au apărut 18 numere, totalizând mai bine de 675 pagini, fapt cu totul excepțional”, ba chiar „mai mult, în numărul al doilea al colecției, coperta cuprinde un catalog până la nr. 127, mărturisind nu numai caracterul solid al inițiativei, susținută de un serios stoc de manuscrise, dar și orientarea culturală a editurii. Varietatea temelor abordate, nivelul accesibil, dar de acuratețe științifică și literară, trădează activitatea unui comitet cu vederi ferme.”²⁹ Este și acesta un semn văzut al coagulării intelectualității ardelenе, bănățane și din părțile ungurene, care își dorea să publice, să se afirme, iar un grup informal de lideri – în percepția mea – a mișcat pietrele ca să se poată tipări, după asigurarea, prin diverse contacte personale și epistolare probabil, că se constituise un portofoliu respectabil care să mențină alimentarea cu materiale, după caz, broșuri și articole, a „Bibliotecii”, respectiv revistei (la aceasta din urmă studiul lui Lupaș despre Andrei Muresianu era de fapt o broșură fragmentată serial, vezi mai jos). *Comitetul* de care se face vorbire pentru „Bibliotecă” și care este pomenit și în legătură cu revista cred că era unul informal, alcătuit din inițiatorii celor două întreprinderi culturale, cam același în cazul ambelor, cu Victor Stanciu investit ca „executiv”, stătător în Arad și – poate – cu Ioan Lupaș ca principal inspirator și factor coagulant.

Roman Ciorogariu propusese sinodului arădan în primăvara lui 1916 „că în vederea învățămintelor ce le oferă războiul să se îngrijească de editarea unei biblioteci pentru școlari și adulți prin care să se dea îndrumări de reîn[n]oire sufletească în spirit religios moral”, la ceea ce, pentru a evita redundanța, Episcopul și consilierul Gheorghe Ciuhandu îi solicitau lui Victor Stanciu să includă în colecția sa „ăst fel de scrieri, ca unul care avea „deja încheiate legăturile cu cei ce poartă condeii în părțile noastre”³⁰, cunoscându-l ca factor de coagulare a puterilor intelectuale românești.

Mișcărilor de culise pot fi doar bănuite; m-am aventurat a face unele conjecturi destul de prudente, care, eventual, ar putea fi confirmate – sau nu! – de publicarea

---

²⁵ Vezi Ioan Lupaș, *Corespondență, ediția citată* (cf. nota 19, *supra*), pp. 45-64.

²⁶ Axente Banciu, „Biblioteca «Semănătorul»”, în *Transilvania*, nr. citat (cf. nota 24, *supra*), p. 83.

²⁷ Al. Ciura, „Chemare”, în *Pagini literare*”, I, nr. 1 din 1 martie 1916, p. 1.

²⁸ Dan Lăzărescu, „Biblioteca Semănătorul”, în *Ziridava*, XIV, 1982, p. 453.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Vezi *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918)* [sic!], ed. Vasile Popeangă, Arad 1986, pp. 325-326.

corespondenței corifeilor culturali ai vremii, dacă aceea s-a păstrat (și unde chiar anumite discuții particulare ar putea fi relatate).

Alt fel, geneza revistei nu este considerată în articolul acurat de dicționar al lui Ion Hangiu³¹, cum nici în cel (corect) descriptiv al lui Anton Ilica, unde originarea națională este indicată, dar și supra licitată („În apariția ei meteorică, revista *Pagini literare* a reușit să mângâie, deși pentru o scurtă perioadă, sufletele celor ce sufereau milenara asuprire socială și națională, cu sentimentul speranței de libertate, de izbândirea ce avea să se împlinească peste câțiva ani”)³².

Alt articol de dicționar consemnează, neutru, în sensul alegației lui D. Vatamaniuc, că revista „P[agini] I[iterare]” a fost întemeiată la inițiativa lui Ioan Lupaș, cu sprijinul lui Vasile Goldiș, care îi fixează și orientarea prin scrisoarea program publicată în ziarul «Românul» din 23 decembrie 1915”³³.

Iulian Negrilă, care găsește de cuviință a menționa „acțiunile politice ale maselor populare” de după 1867 pentru a explica apariția și ținuta unor publicații, se referă la *Pagini literare* ca la revista „scoasă de Victor Stanciu”, menționând neutru și *Apelul* (anunțul) din *Românul* semnat de Vasile Goldiș³⁴, publicația „ridicând drapelul luptei pentru un ideal și o biruință integrală”³⁵ *Pe față*, cei de la *Pagini...* nu puteau decât scrie de o „biruință integrală” a armilor chesaro-crăiești...!

Apelul semnat de Vasile Goldiș era prefăcut în *Românul* de anunțul întemeierii revistei celei noi (o neconcordanță de programare?) într-un articol de fond de pe prima pagină, nesemnat, poate aparținând lui Al. Ciura, după stil și idei, iterate în prim-articolul din *Pagini*. Se menționau dintru început preparativele constând din „multe chibzuințe și sfătuielile cărturarilor noștri”, fiind vorba de „un vis nutrit mai bine de un an”. Se sublinia apoi apăsător că „un popor și o națiune trăiește și se valorifică prin cultura sa”, că „neamul nostru a trăit și va trăi prin conștiința cu care va reuși să dea expresie culturei sale”, aceea „bazată pe tradiții înnăscute, calități viguroase, bogății etnice naționale”. Românii trebuiau să se afirme ca un *Kulturvolk*, se înțelege, acestui scop fiindu-i dedicată noua publicație, ce avea să promoveze identitatea specific românească astâmpărând „setea după literatura noastră proprie, dată de ai noștri, ca o chezășie neperitoare a culturei noastre naționale”. Izvoditorii ei erau „conduși de idealul deșteptării culturale, a obștei, uniți într-un singur gând, *cultura neamului românesc*”, și așteptau conlucrare de la „toți intelectualii” pentru ca, „în limba noastră strămoșească” să răspundă așteptărilor publicului către care ținea, „cărturarilor noștri de la sate ca și de la orașe”, dar și „femeile și fetele noastre care își treceau duminicile cetind versurile și nuvelele revistelor noastre”. Remarcă aceea că, în epocă, termenul de

³¹ Ion Hangiu, *loc. cit.* (cf. nota 3, *supra*).

³² Anton Ilica, „Ultima revistă literară în Ardeal înainte de Unire”, în *Viața Românească*, XXVI, nr. 12 din decembrie 1973, pp. 168-169 (citatul de la p. 169). Aș excepționa acest „Ardeal” căci Aradul, istoricește, nu a aparținut acestei provincii; „ardeleană” a cam fost însă publicația, dacă e să-i socotim colaboratorii (mai toți ardeleni, vreo doi bănățani doar și nici un arădan!).

³³ *DGLR, loc. cit.*, (cf. nota 3, *supra*). Ulterior într-un studiu foarte dens, micro-monografic, acest autor îl creditează pe Lupaș pentru paternitatea scrisorii=apel, cf. idem, „Revista *Pagini literare* (1/14 martie – 15/28 iulie 1916)”, în vol. *Secvențe din istoria presei românești*, coord. Ilie Rad, Cluj 2007, p. 306 (textul întreg, dedicat mai ales secțiunii literare, dar în care sunt prezentate, sintetic și pertinent, celelalte materiale semnificative, la pp. 305-321).

³⁴ Iulian Negrilă, *Presa românească literară arădeană (1869-1944)*, Arad, 1999, pp. 31, 41.

³⁵ *Ibidem*, p. 41.

„cărturar” avea și înțelesul de simplu știutor de carte (alfabetizat) cum și că era avut în vedere publicul feminin, poate și pentru că mulți bărbați fuseseră luați la oaste. În orice caz, era „o datorie imperioasă a tuturor Românilor din Ungaria și Ardeal să sprijinească această expresie a culturii noastre naționale”³⁶.

La o decadă după apelul- anunț din *Românul*, pe care-l voi puncta imediat mai la vale, tot acolo se tipărea un „Articol din afară” (adecă nu de la redacție), care aproape că soma „publicul [cetitor] să-și facă datoria, dând tot sprijinul material posibil acestei folositoare întreprinderi literare”, care urma să ofere românimii cis-carpatine „lectura cea mai potrivită din punct de vedere al educației naționale”. Un astfel fel de publicație ar fi apărut încă mai devreme după sistarea *Luceafărului* – cum s-ar fi căzut! – „dacă spiritul de întreprindere ar fi ceva mai dezvoltat la noi, ori dacă puținii noștri mecenaji, cari dispun de averi considerabile, ar putea [sic] fi mai darnici și mai jertfelnici pentru scopuri de promovare a literaturii și științei românești”, căci era vorba de o emulație în cultură și o legitimare prin aceasta și de aceea se cerea întemeierea „unei reviste literare, absolut indispensabile pentru un popor de 4 milioane, care vrea să numere și el ceva în rândul celorlalte neamuri din patrie [Ungaria]”. În presa românească ce dezbătea această necesitate: „s’a insistat cu deosebită accentuare și asupra sprijinului, pe care ar putea și ar trebui să-l dea întreprinderilor literare și băncile noastre”, la ceea ce achiesase și chiar pledase convingător Ion I. Lapedatu, director la „Albina”, iar autorul desemnat al articolului „din afară” își arăta convingerea (de circumstanță ori *wishful thinking*?) că acel îndemn „va fi ascultat și îndeplinit și de astădată spre binele neamului, spre înaintarea literaturii și, mai ales, spre cinstea institutelor noastre financiare”³⁷.

Personal, îi atribui acest articol de *lobby* lui Ioan Lupaș, deși el nu apare – cum multe altele desemnate ori sub pseudonim! – în bibliografia sa din 1943³⁸, și nu atât pentru citarea deferentă a lui Ion I. Lapedatu, cât pentru „precedentele” sale, adecă articolul destinat „cărturarilor” de la sate în 1907, în care făcea apologia băncilor românești, indigittându-le tot o dată datoriile lor sociale și culturale³⁹, temă devenită centrală într-un articol relativ recent atunci⁴⁰.

Astfel Lupaș, care făcea referire și la „scrisoarea” – apel semnată de Goldiș, dar concepută de el și doar, eventual, ușor emendată de acela, ținea chestiunea trează. În acel text, după un *chapeau* redacțional, care se referă întâi la ilustrarea foto modernă a înființării revistei, ceea ce putea întârzia, din motive temeinice, lansarea ei, cum s-a și întâmplat, după aceea o arată drept viitor centru catalizator pentru „toate condeiele de seamă de dincoace [de Carpați]”, adecă, „«un adevărat cămin» al scriitorilor noștri din Transilvania și Ungaria”⁴¹. Urma textul „scrisorii” deschise (reiese) adresate de Goldiș „tuturor scriitorilor noștri de seamă”, care, după referirea la discuțiile jurnalistice ce

³⁶ [Al. Ciura?], „Revista noastră: «Pagini literare»”, în *Românul*, V, nr. 269 din 9/22 decembrie 1915, pp. 1-2 (citatele nu respectă întru totul ordinea din text; dacă stilul pledează pentru paternitatea lui Al. Ciura, datarea „Arad, 21 Decembrie” fiind însă contradictorie).

³⁷ [Ioan Lupaș?], „«Pagini literare»”, *ibidem*, nr. 279 din 20 decembrie 1915/2 ianuarie 1916, p. 1.

³⁸ Vezi Ioachim Crăciun, *Bio-bibliografia D-lui Ioan Lupaș cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani 1880-1940*, București 1943, pp. 19-20 (anii 1915-1916).

³⁹ Ioan Lupaș, „Despre Bănci”, în *Țara Noastră*, I, 1907, pp. 711-713 (citarea aici după Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 14, nr. 31, cum la celelalte articole fără indicație de număr și dată a apariției).

⁴⁰ Ioan Lupaș, „Misiunea culturală a băncilor noastre”, în *Transilvania*, XLV, 1914, pp. 25-28.

⁴¹ [Redacția,] „Revista «Pagini literare»”, în *Românul*, V, nr. 270 din 10/23 decembrie 1915, p. 2.

pledaseră pentru înființarea unei reviste literare (și/sau culturale), anunța sprijinul material al „Concordiei” pentru întemeierea uneia care, proiectată să apară în Arad la 1 ianuarie (vechi, adică 13 c.n.) 1916 sub direcția lui Victor Stanciu avea să fie și neaoșistă „apărând cu statornicie tradițională vatra strămoșească”, tot o dată însă și sincronă contemporaneității universale (se sub înțelege), căci „la înălțimea cerințelor vremii de azi”. La noua „tribună liberă pentru toți ceice au ceva de valoare literară sau științifică de împărtășit neamului” se îmbiau și eventuale onorarii, dacă, sprijinită de public, prin abonamente ori donații reiese, aceea ar fi devenit profitabilă, „Concordia” cedându-i eventualul activ spre remunerarea colaboratorilor, angajându-se tot o dată a suporta pasivul în primul an, asigurând și administrarea revistei în mod gratuit.

Se configura și „fișa postului” lui Victor Stanciu, ca să-i zică așa: „Dânsul va întreține corespondența cu membrii comitetului de redacție; va întocmi împreună cu dânsii un normativ despre afacerile redacționale, îi va invita la ședințe și consultări, de câte ori se va ivi trebuința.” „Acel comitet de redacție” nu a fost personalizat în textele cunoscute (tipărite), ar putea fi eventual cunoscut dacă s-ar accede prin vre o arhivă fondul documentar relativ la *Pagini literare*, întru cât s-o fi păstrat. Dacă nu a fost unul informal – cum aș fi înclinat a crede – i-a cuprins, prezumabil, pe Lupaș, Ciura, Agârbiceanu, Mateiu, poate Horia Petra-Petrescu. De „ședințe și consultări” care să fi avut loc realmente socot că e superfluu de discutat.

„Scrisoarea” se încheia cu un dublu apel: la literați, artiști și oameni de știință să colaboreze la înființândă revistă, cum și la publicul chemat s-o frecventeze și s-o aboneze, la mijloc fiind și o chestiune de interes național, afirmat prin mijloace culturale: „Rog deci pe toți cei cari au prinos de închinare pe altarul frumosului și al adevărului, îmbrăcat în vestmântul dulcii noastre limbi românești, să nu întârzie a oferi colaborația lor la «*Pagini literare*» iar cei înțelegători de însemnătatea națională și culturală a acestei întreprinderi să grăbească a-i da întreg sprijinul lor.”⁴² Dacă Goldiș a intervenit pe textul înaintat de Lupaș, cred că a făcut-o doar pentru a da o notă mai patetică, așa cum îi cam stătea în obicei.

Mai în urmă puțin în *Românul* se anunța întârzierea apariției: „«*PAGINI LITERARE*», Nr. 1, din motive de ordin tehnic va apare numai la sfârșitul lunii Ianuarie. Hârtia de tipar între împrejurările de astăzi nu poate fi livrată cu promptitudinea din vremurile de pace. Mașinile pentru clișee, comandate de societatea «Concordia», încă nu vor sosi până către sfârșitul lunii. Dorim ca revista să conțină cât mai multe ilustrațiuni actuale și de interes public, ceea ce nu se poate altfel, decât dacă stabilimentul tipografic are un atelier pentru pregătirea clișeeilor.

Sperăm că jertfele materiale pe care le face soc. «Concordia» vor contribui ca revista să se prezinte în mâinile cetitorilor români la nivelul revistelor din Apus.”⁴³ Prețul abonamentului – pentru care unii trimiseseră deja bani, deși nu era fixat – urma să fie „cât se poate mai mic, ca revista să pătrundă în pături cât mai largi.”⁴⁴

Până la urmă, administrația revistei anunța în a doua zi din martie (c.n.) că „«*Pagini literare*» Nr. 1 părăsește tiparul, după ce s’au învins toate greutățile tehnice

⁴² Vasile Goldiș, scrisoare deschisă către intelectuali, cu intitulajul „Mult stimat domnule”, *ibidem* (datată Arad, în 5 Decembrie [v. j. 1915]).

⁴³ „«*PAGINI LITERARE*»” *ibidem*, nr. 285 din 30 decembrie 1915/12 ianuarie 1916, p. 6, la „Informațiuni” (anunț repetat *ibidem*, VI, nr. 1/14 ianuarie, p. 6 și nr. 6 din 10/23 ianuarie 1916, p. 8).

⁴⁴ *ibidem*.

inerente acestor vremuri” și „se va expedia zilele acestea”, iar al doilea numai celor care au achitat abonamentul, al cărui preț era arătat aici⁴⁵, cum și în revistă: 20 de coroane pe an, iar „pentru România și străinătate” de 24 de coroane⁴⁶.

Publicația nu debutează cu un articol-program, cum în de obște, ci cu unul destul de adjectivat și ... literar al lui Al. Ciura, care explică apariția ei prin nevoia de a salva „literatura și cultura poporului român”, acea „cetățuie și gardă credincioasă în apărarea drapelului” și prin cerința celor din tranșee de a citi slova românească ce exprima „aspirațiile unui neam”⁴⁷.

În sensul celor de mai sus, pare-se că Al. Ciura anvizaja o revistă cu caracter mai pronunțat literar; el a publicat, pentru cei de acasă și din tranșee ca nr. 1 în „Biblioteca «Semănătorul»” culegerea *Frații. Schițe din răsboiu* (Arad, 1916, 70 pp.), cum și alta în anul următor, după sistarea periodicului⁴⁸. Acesta nu avea și vre un sub titlu nuanțator, ceea ce putea induce în eroare o parte din public. Era arătat doar Victor Stanciu ca redactor și că „Apare sub îngrijirea unui comitet de două ori pe lună în Arad”⁴⁹ (comitet ne-personalizat, cum am indigitat mai sus).

Literatura propriu-zisă a ocupat până la urmă cam jumătate din spațiul revistei, după estimarea celui mai avizat exeget al ei, iar în cadrul ei proza (prin Agârbiceanu mai ales) a fost mult superioară versurilor publicate⁵⁰.

Rubricatura este variată, conținând secțiunea permanentă de istorie, susținută de Ioan Lupaș, filologie, alcătuită de Nicolae Drăganu, singurul ardelean calificat de alt fel, artă și istoria artei, diferite „cronici” culturale și științifice, eseuri filosofice (ale lui Lucian Blaga).

Ăst fel „extinderea preocupărilor la domeniul cultural și științific dă *Paginilor literare*, încă din primul număr, înfățișare de publicație enciclopedică”, cu rezultat benefic, căci „orientarea revistei în această direcție oferea românilor transilvăneni posibilități largi să se afirme atât în plan literar, cât și pe tărâm cultural și științific”⁵¹.

În revistă „studiile de istorie sunt semnate de I. Lupaș”, punctează D. Vatamaniuc⁵², acordându-i ăst fel exclusivitate acestuia, dar au apărut și alte texte încorporând istorie ori fiindu-i conexe.

Un prim material a fost publicat de Lupaș în chiar numărul unu al publicației, la rubrica „Istorie”, constând din două restituiri documentare, tratate însă în manieră diferită⁵³.

---

⁴⁵ „«Pagini literare»”, *ibidem*, nr. 37 din 18 februarie / 2 martie, p. 6, la „Informațiuni” (anunț repetat *ibidem*, nr. 39 din 20 februarie / 4 martie, p. 6 și nr. 43 din 25 februarie / 9 martie, p. 7). Reiese că revista a adoptat *Calendarul nou* și nu cum credea D. Vatamaniuc în *op. cit.*, p. 91, nota 6, că „Data de pe coperta primului număr, 1 martie 1916, este după calendarul vechi”

⁴⁶ *Pagini literare*, I, nr. 1 din 1 martie 1916, p. 1. La Biblioteca Academiei Române au ajuns primele 8 numere, iar ultimul, cel dublu 9-10 lipsește, acela fiind tipărit în august, când s-a declarat războiul, care a dus și la încetarea revistei.

⁴⁷ Al. Ciura, *art. cit.*, *ibidem*, (cf. nota 27, *supra*).

⁴⁸ Idem, *Scrisoare din cealaltă lume. Schițe din răsboiu*, Arad 1917 (nr. 26); vezi și Dan Lăzărescu, *op. cit.*, p. 456, nr. 23-24.

⁴⁹ *Pagini literare*, I, nr. cit., manșeta.

⁵⁰ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, pp. 92, 94-96.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 92-93, 97.

⁵² *Ibidem*, p. 99.

⁵³ Ioan Lupaș, „Pagini din trecut. Comunicate de ~”, în *Pagini literare*, I, nr. 1 din 1 martie 1916, p. 16. Articolul figurează la nr. 180 (p. 20) la Ioachim Crăciun, *op. cit.*

La primul dădea doar un fragment *in notă* dintr-un document din arhiva Guberniului ardelean, în latinește, respectiv un ordin al Împăratului Leopold I, care cerea să i se asigure cele necesare refugiatei văduve a Principelui Șerban Cantacuzino, iar în text expunea situația aceea în conexiune cu evenimentele politice care au culminat cu lupta de la Zărnești unde a pierit Constantin Bălăceanu, ginerele lui Șerban Cantacuzino și șeful „partidei” filo-austriace, cu trimeri la colecția de documente a lui Nicolae Dobrescu și Constantin Giurescu și un citat din Iorga de caracterizare a lui Constantin Bălăceanu ca ultim urmaș al politicii lui Mihai Viteazul⁵⁴. Urma, în traducere românească, cererea de subsidii adresată Împăratului Leopold de Maria, fiica lui Șerban Cantacuzino și văduva lui Constantin Bălăceanu, pe care o aflase în Arhiva Cancelariei Aulice transilvane de la Viena⁵⁵. Călătoria de documentare acolo, de la sfârșitul anului 1915, o evocase în articolul despre geneza *Paginilor...*⁵⁶, unde însă vorbește de o valorificare a ei în *Memoriile Secțiunii Istorice* ale Academiei Române, ceea ce nu se regăsește în bibliografia sa⁵⁷. Ori cum, a cercetat cu osârdie arhivele cât a stat în Sibiu (1905-1909), venind acolo și de la Săliște spre a căuta documente privitoare la români în arhivele Mitropoliei și Astrei, dar și a Universității sășești ori a Muzeului Brukenthal, iar când reușea să obțină stipendii de la „Asociațiune” ori banca „Albina”, în cele din Budapesta și Viena, cum dau seama publicațiile lui din acea perioadă⁵⁸.

Rubrica de „Filologie” era ținută de Nicolae Drăganu, curând conferențiar la Universitatea (maghiară) din Cluj și cam singurul român ardelean din țară calificat (Sextil Pușcariu era profesor la Universitatea din Cernăuți), cu care inițiatorii revistei se vor fi înțeles din timp.

Articolele – „Notițe etimologice” – sunt foarte savante, dând și bătăi de cap tipografilor, pentru semnele speciale, pe când autorul regreta că, în lipsa caracterelor grecești, trebuia să translitereze unii termeni cu litere latine!

Expunerile și demonstrațiile sale lingvistice făceau dese trimeri istorice, la documente și alte surse, cum în articolul despre etimologia hidronimului și toponimului *Bârșa*⁵⁹, unde sunt trecute în revistă consemnările în diferite forme ale termenului, începând cu 1211⁶⁰. Autorul combătea teza cam șugubeață a lui Melich János cum că *Bârșa* ar fi fost de origine traco-dacă, însă preluată de unguri la venirea lor în Ardeal și de ei transmisă românilor și sașilor! Drăganu discută chestiunea apelând la un vast aparat științific⁶¹ ce putea da dureri de cap cetitorilor *Paginilor...* În final, apelând și la limba sanscrită ca matrice a celor indo-europene, emite ipoteza că lexema în discuție se originează în unealta de plugărie *bârșă*, iar aceasta de la materialul din care era

---

⁵⁴ Ioan Lupaș, *loc cit.* „I. Împăratul Leopold I și văduva principelui Șerban Cantacuzino. – 29 Martie 1962–” (citatul din document la nota 5).

⁵⁵ *Ibidem*, „II. O scrisoare a fiicei lui Șerban Cantacuzino, Maria văduva lui Constantin Bălăceanu către împăratul Leopold –2 Iunie 1697 –”

⁵⁶ Cf. nota 3, *supra*.

⁵⁷ Vezi Ioachim Crăciun, *op. cit.*, pp. 19-20 (anul 1916).

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 40 (a. 1097), 57 (1908), 64-65 (1909), 90 (1911), 107, 115-116 (1912), 141 (1915), pp. 14-18.

⁵⁹ Nicolae Drăganu, „Notițe etimologice. Bârșa”, în *Pagini literare*, I, nr. 4 din 15 aprilie 1916, pp. 83-86.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 83.

⁶¹ *Ibidem*, pp. 83-85.

confectionată, frasinul⁶². La urmă reduce la absurd teoria lui Melich, care nu vroia să știe de români în Ardeal până mult mai târziu: „apoi dacă Ungurii veniți în secolul al IX-lea și Sașii veniți mai târziu n-au împrumutat aceste nume nici dela Slavii veniți în secolul al VI-lea, care popor să le fi păstrat până în secolul al IX-lea, împreună cu numele de origine dacică a[l] celorlalte râuri [...]? Goții și Gepizii? Ori să fi fost Daci neromanizați până la venirea Ungurilor?”⁶³

Și în continuarea articolului, serial, mergând pe discutarea unor etimologii necunoscute sau controversate, se mai fac trimiteri istorice, cum legat de cuvântul *cunoștințe*, pe care îl arată consemnat „în textul unui vechiu manuscris, probabil o copie a celui mai vechiu *Molitvenic* românesc”⁶⁴ – dar fără altă precizare privind textul!

În schimb, pentru *ocaânicu* și *plouros* se trimitea la texte dintr-un *Molitve[l]nic*, respectiv *Gromovnic*, tipărite ambele la Bălgrad în 1639, iar pentru analogie și la *Viețile Sfinților* de Dosoftei⁶⁵.

Dacă cele de mai sus le sub sumase rubricii filologice, alt articol, relativ extins, îi apare lui Drăganu la cea de „Istorie”, pornind de la o carte veche românească, tot de la 1639, pe care o semnală în premieră, cum indigitează în subtitlu⁶⁶. Era, mai de grabă, un micro-studiu prin care vroia să își asigure prioritatea, cum rezultă spre final, unul de specialist, relativ accesibil însă și unui public mai larg. Aceasta pentru că nu era strict punctual, ci comporta o largă introducere – raportând-o la economia/extensiunea textului întreg – prin care căuta să evidențieze impactul calvinismului asupra Bisericii și tipăriturilor religioase din Ardeal. Tema era una nu doar incitantă, ci și capitală în istoria româniei, de aceea destul de frecvent abordată, cum o făcuse și George Barițiu la vremea sa într-un studiu atunci recent re-editat în antologia lui Ioan Lupaș⁶⁷, bănașanul Atanasie Marian Marienescu⁶⁸, ori un alt ardelean, dar stabilit la București, Ion Bianu, în chiar discursul său de recepție la Academie⁶⁹, sau, la ocazii, Sextil Pușcariu⁷⁰, pe care Nicolae Drăganu îl și citează, cum și, firește, pe Iorga, dintre istoricii de „dincolo”, preluându-i teza „husită” a primelor traduceri din *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688* (București, 1904)⁷¹.

De la textele „husite” trece la cele traduse (și tipărite) ca urmare a tentativelor de convertire la luteranism, prin acțiunea sașilor, apoi la calvinism, citând și textele pentru a învedera „strecurarea” preceptelor calvine și semnalând *Psaltirea* din 1570

---

⁶² *Ibidem*, pp. 85-86.

⁶³ *Ibidem*, p. 86.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 7 din 1/14 iunie, p. 143 (partea a II-a a articolului, care nici nu mai poartă titlu).

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 8 din 15/28 iunie, p. 165 [partea a III-a].

⁶⁶ Idem „Calvinismul și literatura românească”, cu subtitlul „O carte necunoscută de pe vremea lui Gheorghe Rákóczi I. (1639).”, *ibidem*, nr. 2 din 15 martie, pp. 41-43 și nr. 3 din 1 aprilie, pp. 60-62.

⁶⁷ Gheorghe Barițiu [sic], *Studii și articole*, ed. și prefață de Ioan Lupaș, Sibiu 1912 („Biserica românească în luptă cu reformațiunea”, la pp. 59-93).

⁶⁸ Atanasie Marian Marienescu, *Luteranismul, calvinismul și introducerea limbii române în bisericile din Ardeal*, București 1902 (extras din „Analele Academiei Române, 1901-1902). Marienescu a abordat subiectul după ce referase la Academie pentru premiere lucrarea lui Ilie Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice*, București 1900, în care acela se pronunța pentru influența catolică determinantă la introducerea limbii române în biserică și apoi în literatură, teză puțin sustenabilă.

⁶⁹ Ion Bianu, *Despre introducerea limbii românești în biserica românilor*, București 1904 (extras din *AAR*, Discursuri de recepție).

⁷⁰ Sextil Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, Halle 1910.

⁷¹ Nicolae Drăganu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, nr. 2, p. 41 (și nota 1).

tipărită cu litere latine – dar ortografia ungurească⁷², inovație care a deranjat conservatorismul românesc, așa că traducătorii *Paliei* revin la slove și afirmă că au tălmăcit din limba „jidovească”, pe când ei folosiseră de fapt ediția ungurească a lui Heltai⁷³.

Într-un loc crede că semnificația atenționării din *Tetraevangheliarul* de la 1579 („în timp de 30 de ani nimenea să nu îndrăznească a o tipări din nou”) era aceea că se preconiza desființarea tipografiei⁷⁴, când era vorba de protejare, în termenii vremii, a *copyright*-ului!

Arată apoi presiunea pusă pe Biserica Ortodoxă ardeleană de Principele Gabriel Bethlen, la activul căruia pune însă planul de traducere integrală a *Bibliei* (text pierdut)⁷⁵.

Politica de calvinizare s-a urmat pe timpul lui Gheorghe Rákóczy I, care era de condamnat pentru că „măsurile, pe cari le-a luat față de Români, erau mai puțin umane decât ale lui Bethlen”⁷⁶. În acel scop al calvinizării s-a refăcut tipografia cu slove și a fost adus Popa Dobre din Muntenia, care a imprimat *Catehismul* (calvinesc) din 1640, singura tipăritură a sa de care se știa până atunci alături de *Evanghelia cu învățătură* din 1642, însă Drăganu apreciază că „activitatea lui Dobre însă n’a putut să fie numai atâta”⁷⁷, apropiindu-se astfel de „miezul” studiului său: „credem a se fi descoperit o cârtică tipărită cum vom dovedi în alt loc, în acest timp de activitate tipografică (1639) a «dascălului popa Dobre»”⁷⁸. Aceea a putut fi identificată „mulțumită hărniciei neobosite a cunoscutului bibliofil *Dr. Iuliu Todorescu* mare proprietar în Budapesta, care a dat în vremea din urmă prin cercetările și colecțiile D-sale bibliografice atâtea contribuții prețioase istoriei literaturii românești vechi” și o putuse cerceta „mulțumită întreprinderii binevoitoare a D-lui *Iulian Marțian* [...], cunoscut arheolog”⁷⁹ – dar și el colecționar asemenea, Drăganu publicând un amplu studiu după exemplare din bibliotecile Todorescu și Marțian⁸⁰ (relațiile cu acesta din urmă i s-au deteriorat grav după Unire⁸¹).

Se lamenta că „Studiul l-am terminat pentru tipar [de] mai bine de un an, dar împrejurările grele între care trăim mi-au făcut un timp cu neputință tipărirea lui, deoparte neputându-l trimite Academiei Române, de altă parte negăsindu-se în patria noastră tipografii românești aranjate pentru tipărirea lucrărilor filologice, precum nici editor.”⁸² Nedumirește oare cum menționarea imposibilității trimiterii studiului⁸³ la

---

⁷² *Ibidem*, p.42.

⁷³ *Ibidem*, p. 43.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 3, p. 60.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 60-61.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Idem, *Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, Editura Socec, București 1914 și idem, *Două manuscrise vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, Edițiunea Academiei Române, București Leipzig – Viena 1914.

⁸¹ Vezi Radu Ardelean, Lucian Giura, Stelian Mândruț, „Dialog epistolar academic: Nicolae Drăganu către Ioan Lupaș”, în *Arca* (Arad), XVI, nr. 10-12 din 2005, pp. 160-163 (o scrisoare nedatată din 1925 privind polemica Nicolae Drăganu / Iulian Marțian).

⁸² Nicolae Drăganu, *art. cit* în *loc. cit*, p. 61.

Academia Română în 1915 (când fusese încheiat, cum zice), căci relațiile oficiale nu erau rupte atunci, când încă se spera atragerea României de partea Puterilor Centrale! Putea fi vorba chiar de 1914, căci textul era datat „Năsăud, 1 ianuarie 1914”.

Găsea cu cale să ofere primele informații cetitorilor *Paginilor*... până la apariția studiului: „Dar și înainte de ce împrejurările schimbate mi-ar da puțința tipăririi studiului amintit, găsesc de bine să informez în câteva cuvinte publicul cetitor și pe specialiști despre această cârticică, fără de a o descrie deocamdată amănunțit și de a-i face datarea, fără de a-i studia textele și limba și fără a urmări tradiția literară care ne-a păstrat pe cele mai multe din texte aproape neschimbate până astăzi, precum și fără a alătura facsimile, în schimb alăturăm filigrana hârtie” (al cărei desen era reprodus mai jos)⁸⁴.

Urma o descriție sumară a exemplarului și arătarea textelor cuprinse în cele 58 de pagini, care erau „mai multe slavo-românești, câteva curat românești și 3 slavone” și, subliniază după enumerarea titlurilor, „cum se vede și numai din această înșirare importanța textelor este cât se poate de mare, cele mai multe sunt cele mai vechi texte românești de acest fel, nu numai între tipărituri, ci și între manuscrise”, iar fragmentul unei *Păscălii* „ne dă puțință să stabilim aproape cu siguranță data tipăririi cărții, despre care vorbim, cea dintâie în seria tipăriturilor românești ale lui G. Rákóczy I”⁸⁵.

Lectorilor le erau oferite apoi, spre edificare, fragmente de *Paraclis*, *Gromovnic* și *Trepetic*⁸⁶, texte interesante și chiar savuroase.

Articolul ar fi, una peste alta, de popularizare savantă, prin „traducerea” mai pe înțeles a unui studiu științific dar nu face de loc concesii, comportând chiar un destul de bogat aparat științific, și e întrebare ce ecou a putut avea în rândurile unui public profan.

În timpul războiului adunările generale ale Astei nu s-au mai ținut, rapoartele secretarului literar se adresau Secțiunilor. În cel din 1914 acela, Octavian Tăslăuanu, constată că planul de monografii inițiat nu avea un portofoliu suficient, fiind depuse doar două manuscrise ale lui Ioan Lupaș. Făcea deci apelul ca „secțiunile să se ocupe cu această chestiune importantă și ca să fiu mai concret, propun ca secțiunea literară să pregătească o broșură despre *Andrei Murășan*, poetul rededeptării noastre.”⁸⁷ Dar Ioan Lupaș se gândise de cu vreme la centenarul nașterii poetului și gazetarului

---

⁸³ Studiul l-a publicat abia după câțiva ani, cf. idem, „Cea mai veche carte Rákóczyană, în *Anuarul Institutului de Istorie națională din Cluj [AIIN]*, I, 1921-1922, Cluj 1922, pp. 161-278 + 4 planșe. Semnificativ că revista era întemeiată și condusă de Ioan Lupaș, cu care colaborase la *Pagini literare!*

⁸⁴ Idem, *loc. cit.*, în *Pagini literare*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, pp. 61-62. Titlurile din *Pagini literare*, inclusiv acest articol, au fost cuprinse în „Bibliografia operelor lui Nicolae Drăganu” din *Dacoromania* (Cluj-Sibiu), X/1, 1941, pp. 169-183 (alcătuită „după un manuscris al regretatului N. Drăganu [†1939], revăzut și completat de Pia Gradea și I. Pervain”), la pp. 171-172, nr. 26, 35 și 47, cu mențiunea că „Bârsa” (nr. 26) este trecută greșit în dreptul anului 1914.

⁸⁷ „Raportul secretarului literar către ședința plenară a secțiunilor științifice-literare”, în *Transilvania*, XLV, nr. 7-9 din iulie-septembrie 1914, p. 397.

(n.16.1.1816), alcătuiind un studiu destul de extins, pe care-l va publica într-o primă formă, serial, în *Pagini literare*, când acest „debușeu” s-a ivit⁸⁸.

Autorul avea antecedente destul de serioase în materie de istoria presei românești, a celei ardelenne de colorit național în special, domeniu în care a adus spor de informație și interpretare⁸⁹, demers continuat și după Unire, percepția mea fiind că anvizaja o amplă sinteză, ceea ce nu s-a materializat.

La subsolul primei pagini a articolului se precizează într-o „Notă” nenumărată că „În acest an se împlinesc 100 de ani dela nașterea poetului Andreiu Murășan.”⁹⁰

Autorul își motivează dintru început întreprinderea prin puținătatea studiilor despre A.M., numărând doar două în unguște – teza de doctorat a lui Valeriu Branice (pe care îl pomenește doar cu numele) și monografia profesorului Ioan Rațiu din Blaj, care comportase și o versiune românească, doar acesta din urmă (căci primul abordase numai creația poetică) amintind vag de activitatea sa gazetărească, inclusiv „la unele foi din România”, de ceea ce Lupaș se îndoia, subliniind cu aldine aserțiunea și mai adăugând semnul întrebării între paranteze. Rămânea însă întrebare „ce anume a publicat Murășan în aceste ziare, în afară de cunoscutele sale poezii, de ce cuprins sunt articolele lui, cari sunt calitățile sau defectele lor stilare?”⁹¹ Pomenirea eventualelor „defecte”, o remarcă în trecut, însemna că autorul nu avea în vedere o scriere hagiografică. El chiar acorda circumstanțe atenuante antecesorilor, pentru că „asupra acestor chestiuni, adevărat că era mai greu a da lămuriri precise, deoarece partea cea mai mare din articolele lui Murășan, fiind nesemnate, au rămas și vor rămâne îngropate în mulțimea anonimă a produselor ziaristice, cari nu mai pot avea pretenția sau speranța de a li-se satori, vreodată, cu toată certitudinea autorul”. O spunea cu luciditate dublată de oare care dezamăgire – ori pesimism gnoseologic? – un avizat, care cetise mai tot ce era presă românească și care, de alt fel, practica din instinct de conservare același anonim, cu aceleași consecințe... Dar nu dispera, mai ales că

---

⁸⁸ Ioan Lupaș, „Activitatea ziaristică a lui Andreiu Murășan”, în *Pagini literare*, I, nr. 4 din 15 aprilie, pp. 86-87, nr. 5 din 1/14 mai, pp. 106-108, nr. 6 din 15/28 mai, pp. 122, 124-126 și nr. 7 din 1/14 iunie 1916, pp. 142-143.

⁸⁹ Iată titlurile de până în 1916 (inclusiv) subsumabile acestui subiect, după Ioachim Crăciun, *op. cit.*: Ioan Lupaș, *Un capitol din istoria ziaristicii românești ardelenne. Gheorghe Barițiu*, Sibiu 1906 (extras din *Transilvania*) (nr. 26); idem, „Continuitatea ziaristicii românești în Brașov” [1908] (nr. 53); idem, „Presa periodică a Românilor de peste munți”, în *Neamul Românesc*, III, 1908, pp. 1926-1928, 2042-2044 (semnat „Bănățeanul”) (nr. 58); idem, „Un jubileu” [70 de ani de la apariția *Gazetei Transilvaniei*], în *Țara Noastră*, II, 1908, p. 68 (nr. 59); idem, „Un articol politic scris de Șaguna”, în *Luceafărul*, VIII, 1909, pp. 461-462 (nr. 75); idem, „Anonimii” [ziariștii români ardeleni], *ibidem*, X, 1909, pp. 73-75 (nr. 88); idem, „Gheorghe Barițiu”, *ibidem*, XI, 1912, pp. 361-367 (nr. 110); idem, ediție și *Prefață* la Gheorghe Barițiu, *Studii și articole*, Sibiu 1912 (nr. 109); idem, „Viața și activitatea lui Gheorghe Barițiu”, în *Transilvania*, XLIV, 1913, pp. 1-22 (nr. 128); idem, „Barițiu György, az erdély román hírlap-irodalom megalapítója” [„G.B., întemeietorul presei românești ardelenne”], în *Történeti Szemle* (Budapesta), IV, 1915, pp. 382-405 (lipsă în *Bibliografie*); idem, „«Novele» sau «Gazete românești în Lemberg la 1817»”, în *Românul*, V, nr. 283 din 25 decembrie 1915/7 ianuarie 1916, pp. 15-16 (lipsă în *Bibliografie*); idem, *Din trecutul ziaristicii românești*, Arad 1916 (în „Biblioteca «Semănătorul»”) (nr. 164); aici sunt retipărite studiile „Un capitol...” și „«Novele»...” arătate mai sus.

⁹⁰ Idem, „Activitatea ziaristică a lui Andreiu Mureșan”, în *Pagini literare*, I, nr. 4 din 15 aprilie 1916, p. 86.

⁹¹ *Ibidem*.

„pentru cunoașterea deplină a activității lui Murășan, e ușor de înțeles, că ar putea să aibă oarecare importanță și descoperirea acestei părți necunoscute a activității sale. Ar contribui la o apreciere mai multilaterală a activității lui literare și culturale”⁹² și la aceasta de fapt se angajase.

Erau și articole ușor de atribuit, căci semnate cu inițiale, în *Gazeta...* și *Foaia pentru minte...*, acelea având și particularitatea că „în ele se manifestă tendința de a scrie pe înțelesul poporului, sunt deci mai scutite de latinisme decât restul scrierilor lui Murășan”. Ca ilustrare se dădea un amplu citat dintr-un „articol începător” (termenii „editorial” sau „articol de fond” s-au inventat mai târziu!) al aceluia, unde, într-un „pasaj întreg scris de Murășan în termenii curați ai graiului popular” zgâria la ureche un singur latinism, care ar fi fost „ușor de înlocuit cu termenul popular corespunzător”⁹³. Incidental el chiar se pronunța împotriva „purismului” limbii, cum în critica unei nuvele a lui Meletie Drăghici⁹⁴. Un literat, poetul mai cu seamă, trebuia să fie deplin stăpân pe limbă, să-i simtă „geniul”, cum îl probozește pe alt bănațan, Vicențiu Babeș, care nutrea ambițiuni poetice fără acoperire⁹⁵.

La *Gazetă...* Mureșanu a produs multe traduceri, cu sau fără sursă, de aceea izvorul onora e greu identificabil. Au fost și din cele utile, cum din cronicile săsești cu referire și la români. Limba nu a fost tot de una bine mânuită, lăsându-se prea influențat de aceea a izvorului și, mai ales, îi „lipsește o direcție hotărâtă, o preocupățiune statornică pentru anume chestiuni, pe cari să le discute cu predilecție, să le [a]profundeze și analizeze cu dibăcie”⁹⁶. *En passant*, cu ocazia traducerii unui articol emitea teoria bizară că tendința de maghiarizare se datora doar dorinței de a lărgi publicul cetitor prea restrâns al literaturii maghiare, superficialitate pe care exegetul i-o reproșează, contrapunându-i analizele riguroase ale lui Baritiu⁹⁷.

Examinând critic un izvor epistolar pe care l-a utilizat, autorul se disociază de Aron Florian care afirmase că, la Sibiu, Mureșanu se dezinteresa de treburile obștii și o făcea pentru că, partizan al exhaustivității în cercetare „urmărind cu atențiune tot ce s’a publicat în «Telegraful Român» din timpul lui Șaguna, am dat peste vre-o 18 articole, cari deși ne semnate, am reușit totuși a stabili din cuprinsul lor, după anume indicii interne, că sunt izvorite din condeiu *Andrieu Murășan*”⁹⁸. Acelea erau dedicate artelor, cu aplicații la români, dând seama și de un respectabil bagaj de cunoștințe istorice, comportând „adeseori caracterizări nimerite și observații juste, prinse într-o formă frumoasă, într-un stil vioiu și expresiv”, apropiindu-l în idei chiar de Iorga!⁹⁹

Concepția asupra poeziei de acolo este larg exemplificată prin citate – inclusiv unul care indică etapa de la *Gazetă* a autorului „anonim”; dacă este aprobată prețuirea aceluia pentru poezia populară, care trebuia recuperată în culegeri, Lupaș se desparte în

---

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, pp. 86-87.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 87.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 5, p. 106.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, pp. 106-107. Verosimil că „despuind” *Telegraful* în vederea monografiei Șaguna (1908), își notase și chestiuni colaterale.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 107.

părerii de el când credea că acelea trebuiau date „unui bărbat pricepător spre îndreptare” înainte de publicare¹⁰⁰.

Sunt reproduse prin citate (prea?) extinse ideile lui A. Mureșanu despre poezia cultă românească, exegetul indicând și asemănările cu textul adresat în *Gazetă* lui Vichentie Babeș¹⁰¹. Spații la fel de generoase cuprind extrase din articolele despre muzică și pictură la români, necesitatea cultivării lor, izvorul artei în credință etc.¹⁰²

Cel despre „icoanele cele monstruoase și sperietoare de pruncii cei mici” de la Nicula¹⁰³ este reprodus poate pentru că exegetul se lovea în părerii cu autorul, cum și eu...

Reproducerea textelor era motivată de dorința demonstrării evoluției pozitive „atât în stil, cât și în idei” a lui A.M. până la 1853, ăst fel că unele din „îndrumările practice folositoare” pe care le adresează românilor „nu și-au pierdut nici până în ziua de azi actualitatea”¹⁰⁴.

Firește că articolul despre beneficiile educației religioase al lui A. Mureșanu, identificat de Lupaș, se bucură de aprecierea omului bisericii¹⁰⁵, dar și acelea despre tipar, în care pleda pentru libertatea opiniei și presei îi întrunește sufragiile celui care fusese condamnat în 1907 la temniță pentru delict de opinie în presă, căci, concluzionează după un generos citat, „aceste rânduri nu-i înfățișează pe Andreiu Murășan ca pe un prieten entuziast al adevărului, al luminei, al libertății și dușman aprig al întunericului și încătușării”¹⁰⁶.

În finalul studiului prezenta „dovezile, cari arată că articolele schițate până aici sunt în adevăr scrise de Andreiu Murășan”, în număr de trei, respectiv trimiteri autobiografice în articol, care-l indicau pe autor, și „aceste dovezi sunt suficiente” pentru câteva articole, iar pentru două „avem alte dovezi decât asemănarea frapantă a stilului. Aceasta însă îndreptățește afirmațiunea, că autorul lor este tot Andreiu Murășan.”¹⁰⁷

E aci o mostră de metodă a lui Ioan Lupaș, de felul cum abordă critic textele și ce criterii privilegia. El opera și cu judecăți de valoare, cum s-a văzut și mai sus, finalul articolului mergând pe această linie: „Din cuprinsul acestor articole poate vedea oricine, cât de serioase erau problemele, cari îl preocupau în anii 1853-4 pe Andreiu Murășan, și cât de însemnat progresul făcut de acest poet-ziarist dela glumele și înseilările prozaice din foile brașovene până la reflexiunile mature și pătrunzătoare, cari formulează nota esențială articolelor lui din «Telegraful Român».”¹⁰⁸ Cum văzurăm, studiul comportă un prolog despre ziaristica mai facilă a lui Andrei Muresanu din Brașov, pusă în contrast cu articolele de substanță din *Telegraful Român* din anii 1853-4 (fără indicații de numere) pe care le-a identificat cercetătorul – care îl numește numai „Murășan”, deși acela se scria consecvent „Mureșianu”, de citit Mureșan (și care era o

---

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 108.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. 6, p. 122.

¹⁰² *Ibidem*, pp. 124-126.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 126.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 7, p. 142.

¹⁰⁶ *Ibidem*, pp. 142-143.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 143.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

formă coruptă a numelui familiei Moroșan¹⁰⁹ indicând admigrația din Maramureș în părțile bistrițene).

Dacă nu știm ce reacție la articol vor fi avut cetitorii, câți or fi fost, chiar dintre abonați, autorul însuși l-a valorizat, considerând cele de el descoperite, așa că l-a prezentat sub formă de comunicare la Academie, după aproape 10 ani, în ședința din 29 mai 1925, republicându-l în *Anale*, însoțit de *anexe*, articolele la care făcea referire în text și care demonstau teza paternității lui Andrei Mureșanu¹¹⁰, (re)editare reținută în bibliografie¹¹¹. Cu mențiunea comunicării la Academie textul a fost reluat și într-o culegere de studii de istorie a presei apărută în editura „Asociațiunii” ca nr.11 din „Biblioteca «Astra””, constituindu-se în capitolul al VI-lea al aceleia¹¹². Studiul a fost apreciat și din loc pertinent în considerentele relative la rubrica de „Istorie” a revistei, unde „activitatea ziaristică o cercetează pentru prima dată I. Lupaș, și meritele principale ale *monografiei* [s.m. R.A.] sale stau în parcurgerea *Foii pentru minte, inimă și literatură, Gazetei Transilvaniei și Telegrafului Român*, identificarea materialelor nesemnate și schițarea evoluției ideilor gazetarului.”¹¹³.

În concluziile privind prestația revistei, același avizat exeget al ei are cuvinte poate și mai apreciative, stabilind că, „monografia lui I. Lupaș despre activitatea ziaristică a lui Andrei Mureșanu aduce sub raport documentar rezultate definitive”¹¹⁴. Dacă „monografia” e, poate, mult spus, restul are acoperire.

***

Alegerea lui Coșbuc ca membru titular („ordinar”) al Secțiunii literare și a lui Lupaș al celei istorice au produs multă satisfacție peste munți, cum am arătat și mai sus, fiind desigur consemnată în *Pagini literare*, dar și în *Biserica și Școala* din Arad se aprecia, verosimil că „Nici când n-a făcut Academia mai nimerite alegeri. Sincerele noastre felicitări Academiei și aleșilor ei”¹¹⁵. Dar în *Pagini...* i s-a închinat și un destul de extins articol omagial, pe care îl consider într-o măsură destule elemente de istorie a istoriografiei, fiind de alt fel plasat chiar la rubrica „Istorie”. Autorul său era Ion Mateiu, fost student al lui Lupaș, care îi prefațase prima lucrare în termeni încurajatori, după ce îi dăduse și îndrumări bibliografice¹¹⁶. La acea vreme de alt fel, Ion Mateiu era învățător în Gura Râului, în protopopiatul lui Lupaș, care funcționa și ca inspector școlar confesional. În 1913 ambii își puneau numele, alături de alți inteligenți ardeleni de frunte, pe broșura alcătuită de Silviu Dragomir ca

¹⁰⁹ DGLR, vol. V, București 2005, p. 488, *sub voce* (art. de Leon Volovici).

¹¹⁰ Ioan Lupaș, *Din activitatea ziaristică a lui Andrei Mureșanu*, București 1925, 166 pp., apărut în editura „Cultura națională” ca extras din AAR, MSI, ser. III, t.V, mem. 6. La pp. 1-23 era reprodus identic textul din *Pagini...*, iar la pp. 24-165, în *Anexe*, 12 articole ale lui A.M., dintre care două semnate cu numele întreg, unul cu inițiale, iar restul fără nume, identificate de cercetător.

¹¹¹ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 104; DGLR, *loc. cit.*, p. 489, la „Repere bibliografice” (în articol sunt de la alt fel utilizate informațiile din studiul lui Lupaș).

¹¹² Ioan Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristiceii românești ardeleni*, Sibiu 1926, cap. „Din activitatea ziaristică a lui Andrei Mureșanu”, pp. 96-120. Se observă că în urmă Lupaș a adoptat grafia curentă a numelui poetului și gazetarului despre care scria.

¹¹³ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 99.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 104.

¹¹⁵ *Biserica și Școala*, XL, nr. 21 din 22 mai/4 iunie 1916, p. 163 (la „Cronică”).

¹¹⁶ Vezi Ioan Lupaș, *Prefață*, la Ion Mateiu, *Preoțimea română-ardeleană în veacul al XVII-lea. Studii istorice*, Sibiu 1911, pp. III-IV.

replică la istoriografia săsească recentă, care îi trata pe români de venetici (la mijloc era împărțirea fondurilor „Universității Săsești”!)¹¹⁷.

Articolul este scris în ton encomiastic, chiar hiperbolic, cu accente pășuniste: era vorba de „unul din acele înălțătoare evenimente culturale”, o „sărbătoare științifică” și o „rază de înseninare mângâitoare” în acele timpuri grele, „o rază de soare virginal [sic!] în noaptea durerilor noastre”¹¹⁸. Alegerea avea o înaltă semnificație, căci „nu numai *prietenii săi* [s.m., R.A.] avem motiv să ne bucurăm din tot prisosul sufletului nostru de strălucirea cu care l-a împodobit Academia română”, ci și „biserica noastră întreagă are dreptul [...] să se simtă înălțată de gloria senină” care îi revenea prin onorarea reprezentantului ei¹¹⁹, deși fie spus că Lupaș avea relații cam tensionate cu Consistoriul. Era evocată „lecția de deschidere” a lui Lupaș la Institutul „Andreian”¹²⁰, care „a fost pentru toți o revelație fericită”, iar prestația lui Lupaș „însemna introducerea unui curent nou și luminos în viața sufletească a bisericii noastre”, pentru că el „aducea concepția nouă, modernă a științei istorice” în locul romantismului istoriografic rezidual. Anume, „spirit critic și logic, profesorul Lupaș preconiza caracterul de știință al istoriei, necesitatea și utilitatea ei ca factor direcțional în educația individuală și colectivă”; pe linia lui Iorga („uriașul din Văleni”!), Lupaș era conștios că „istoricul e dator să fie un amintitor neobosit al tradiției naționale, un mărturisitor al culturai și un descoperitor de idei spre care cel dintâiu trebuie să meargă, dând tineretului ce vine după noi exemplu”. De asemenea, tot pe linia lui Iorga (care, de alt fel, îl și revendica pe atunci „școlii” sale), Lupaș ar fi năzuit să re-creeze trecutul, re-îviindu-l în spiritul său. Lucrările sale, numeroase raportate la vârsta de numai 36 de ani și la împrejurările neprielnice, probau că „în ele se reflectează cele trei calități principale, cari se cer oricărui istoric: muncă, inteligență și talent. Stăpân pe o metodă de cercetare riguroasă, înzestrat cu un superior simț de pătrundere în interiorul faptelor, lucrările sale se disting prin perspectiva apuseană [*nota bene!* R.A.] a planului, prin obiectivitatea expunerii, prin justetea aprecierii și prin logica strânsă a concluziilor”. Mai ales „monografia sa privitoare la mitropolitul Andrei Șaguna – opera care l-a consacrat [și prin premiera de Academie, R.A.] – este una din acele merituose creațiuni ale *literaturii* [s.m., R.A.] românești, în care se exteriorizează cu toată preciziunea simțul istoric al autorului, puterea de sinteză și fantasia creatoare prin a căror aplicare iscusită ne transportă în tainele veacurilor stinse, dându-ne viziunea clară a trecutului, cu întreaga lui durere mișcătoare și strălucire înălțătoare.”¹²¹ Deși mult adjectivate, considerațiile privitoare la concepția, metoda de abordare și maniera de a scrie ale lui Lupaș sunt în bună măsură sustenabile.

Adăugând scrierilor multe conferințe, „se ridică păr[intele] Ioan Lupaș la valoarea unui educator și îndrumător al neamului, intrând cu dreptate în șirul *personalităților reprezentative*”; mai punând la socoteală activitatea pastorală și

---

¹¹⁷ *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe pământul crăiesc. Carte edată la inițiativa și sub îngrijirea d-lor: Ilarion Pușcariu, Ioan de Preda, Lucian Borcia, Ioan Lupaș, Ion Mateiu și Silviu Dragomir*, Sibiu 1913.

¹¹⁸ Ion Mateiu, „Dr. Ioan Lupaș”, în *Pagini literare*, I, nr. 8 din 15/28 iunie 1916, p. 163.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Vezi Ioan Lupaș, *Originea Românilor*, Sibiu 1906 (retipărită parțial din *Telegraful Român*, unde publicarea s-a sistat datorită temerii Mitropolitului Ioan Meșianu că autoritățile ungurești vor persecuta Institutul datorită modului de predare a istoriei românilor).

¹²¹ Ion Mateiu, *art. cit. în loc. cit.*, p. 164.

culturală de excepție din tractul Săliștii, „par’că simțim ceva din măreția și sfințenia acelor pagini, în care *Carlyle* înfățișează plin de inspirație icoana *eroului* ca preot și om de litere”¹²². Carlyle a mai fost evocat în *Pagini...*, a făcut-o câte o dată și Lupaș în scrierile sale: avea priză în Ardeal!

Așa dar „un astfel de bărbat nu poate fi întâmpinat decât cu acel sentiment de iubire recunoscătoare pe care-l au popoarele civilizate față de scriitorii lor”, ca unul care „arzând fără încetare, luminând neconținut cărările întunecate ale neamului nostru și înălțându-l prin strălucirea personalității sale către idealul misiunii sale istorice” a devenit „cu drept cuvânt un *apostol* al bisericii și neamului”, întrupând „imaginea preotului român pe care cântăreții l’au împodobit cu aureola de glorie a marilor luptători pentru dreptate și lumină”, iar „aceasta este adevărata nemurire în istoria popoarelor conștiente și recunoscătoare”¹²³.

Un portret mai mult decât flatant și mă întreb – fără maliție! – dacă autorul i-a arătat dedicantului textul înainte de a-l trimite revistei.

În decursul anilor relațiile dintre cei doi au rămas cordiale, chiar dacă au fost despărțiți uneori politicește, Lupaș recenzând laudativ lucrări de-ale lui Mateiu¹²⁴, cum făcea și acela, care i-a mai creionat un portret mai mult de cât măgulitor în 1938¹²⁵.

***

La rubrica (sporadică) „Arta” apărea un articol destul de compozit de istoria artei bisericești bucovinene, al lui Al. S. Iorga¹²⁶, care prezumabil făcea macheta grafică a revistei și căruia i se și reproduceau pe parcursul mai multor numere lucrări plastice de valoare îndoielnică (este acel vântură lume și mitoman care a cauzat arestarea din februarie 1918 a lui Valeriu Branisce, pasibil chiar de condamnare la moarte în urma elucubrantelor mărturii ale lui Iorga, de spionaj în favoarea României¹²⁷).

În scurtul articol (1/2 pagini, restul fiind grafica rubricii și două reproduceri foto ale obiectelor prezentate) sunt înfățișate două astfel de „comori”, de dimensiuni practic incomparabile, dar apropiate prin relicviile conținute, deși de esență diferită acelea. Întâi, sarcofagul Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, căruia i se prezintă foarte pe scurt datele biografice contradictorii (versiunea poloneză, cu nașterea în sec. IX la Zolkiew și cea din România cu nașterea în secolul XIV și martirajul la Cetatea Albă / Akermann), apoi periplul moaștelor în Moldova, Polonia și din nou Moldova, iar recent transportate la Viena din cauza războiului, autorul dând amănunte despre operația cvasi-clandestină, palpitantă; alt fel, despre sarcofagul propriu-zis spune doar că „este un sicriu din cedru cu o placă de argint reliefată în față. O lucrare frumoasă

---

¹²² *Ibidem*, pp. 164-164.

¹²³ *Ibidem*, p. 165.

¹²⁴ Ioan Lupaș, „Prof. I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc*. Vol. I, *Epoca dela 1843-1868*, București, Tip. Cărților Bisericești, 1922, în 8°, 411 p.”, în *Biserica Ortodoxă Română*, XL, 1921-1922, pp. 951-954; idem, „I. Mateiu, *Gheorghe Lazăr. Pagini de pomenire*, Cluj 1936 în 8°, 61 p.”, în *AIN*, VII, 1936-1938, p. 724, nesemnat (nr. 706 și 776 în Bibliografie).

¹²⁵ Ion Mateiu, *Dr. Ioan Lupaș, Ministrul Cultelor și Artelor*, Cluj 1938 (extras din *Renașterea Română*).

¹²⁶ Al. S. Iorga, „Din comorile bisericii române gr. or. din Bucovina”, în *Pagini literare*, I, nr. 3 din 1 aprilie 1916, p. 57.

¹²⁷ Vezi Valeriu Branisce, *Amintiri din închisoare*, ediție Alexandru Porțeanu, București 1972, pp. 417-418, 523-530.

bizantină, reprezentând în 12 icoane judecata și martiriului sf. Mm [Mare mucenic, R.A.] Ioan cel nou dela Suceava”¹²⁸.

Al doilea obiect era un engolpion conținând „părțile din Sf. Cruce a Mântuitorului”, sculptat în lemn, „puțin peste 6 centimetri diametru, de o fineță extraordinară în executare, și o sculptură bizantină ardeleană [sic!] sau orientală dela finea secolului XV sau începutul secolului XVI”, o piesă într-adevăr splendidă, cum dă mărturie fotografia la scara 1/1. Acela fusese primit de singelul Pancrațiu Sidorovici „dela o familie princiară din Moldova” (nenumită) și dăruit muzeului mitropolitan din Cernăuți, verosimil ajuns și acesta la Viena, iar singelul, care însoțise racla cu moaște, va fi fost „informatorul” lui Iorga, aflat și el acolo sub pretext de studii.

Finalul articolului e banal până la platitudine și redundanță, pomenind de două ori de „comorile” mănăstirilor bucovinene, „prea puțin cunoscute până acum”, de publicul românesc se înțelege, căruia, ca să i se atragă interesul probabil, i se îndigitează că erau obiecte „prețuite de comisia mon[umentelor] ist[orice] din Viena la 1-200.000 coroane câte unul”, și se promitea că „vom reproduce din când în când chipurile [fotografiile, R.A.] acestor comori românești”¹²⁹.

În *Transilvania* Axente Banciu avea cuvinte bune pentru îndoielnicele reproduceri după lucrările lui Iorga, acela părându-i și că „este totodată un scriitor destul de bun în domeniul artelor frumoase și al etnografiei”¹³⁰.

***

O secțiune *informală* din *Pagini ...* ar fi aceea memorialistică, atașabilă istoriei ca „materie primă”, izvor.

La sub-secțiunea „Cronica culturală” a „Cronicii”, sub genericul „Pagini din trecut”, Ion Mateiu prezenta, integral, o scurtă autobiografie alcătuită de Ioan Buzdugan în 1910, la 85 de ani, care de la 16 ani profesase ca dascăl de școală în Șinca Nouă, după ce-și luase atestatul la Sibiu în 1842, iar în urmă cantor la biserica satului¹³¹.

Editorul, ca să-i spun așa, precede textul autobiografiei (despre care nu arată cum i-a ajuns în posesie) de câteva considerații teoretice, începând cu auto-victimizarea națională: „Cu cât pătrundem mai adânc în cercetarea trecutului nostru sbuciumat, desgropând amintirile și strângând cu iubire filele îngălbenite, ni-se lămurește tot mai convingător adevărul, că în lupta tăcută dar statornică pentru lumină, neamul nostru a trebuit să învingă dificultăți necunoscute la alte popoare.”¹³² *Luminarea* era un concept des vehiculat de *inteligența* ardeleană în virtutea unui post-iluminism rezidual, dar și ca răspuns la o realitate întristătoare, aceea a analfabetismului de masă.

---

¹²⁸ Al. S. Iorga, *art. cit.*, în *loc. cit.*

¹²⁹ *Ibidem*. Al. S. Iorga a mai publicat *ibidem*, nr. 2 din 15 martie, pp. 39-40 și nr. 5 din 1/14 mai, pp. 103-104 articolul „Arta și războiul”, cu câteva sumare trimiteri la impactul belic asupra picturii și sculpturii din antichitate la zi, dar mai ales cu teoretizări prețioase și cam afară de subiectul enunțat, materialul fiind, de aceea, greu de încadrat la istoria artei (universale).

¹³⁰ Axente Banciu, „Revista «Pagini literare»”, în *Transilvania*, XLXVII, nr. 1-6 din 1 iulie [c.v] 1916, p. 83.

¹³¹ Ion Mateiu, „Un colț din istoria culturii noastre”, în *Pagini literare*, I, nr. 5 din 1/14 mai 1916, pp. 101-102.

¹³² *Ibidem*, p. 101.

Înțelese „frământările aspre și dureroase ale înaintașilor pentru îndrumarea vieții sufletești a țărănimii prin mijloacele culturii, simțim tot mai adânc datoria de-a ne apropia cu cel mai cald interes de cei ce au stăruit în împrejurări neprielnice, să contribuie cu munca lor la progresul obștesc al nației noastre”. Arătându-se adept al unei istorii moderne, în linia lui Iorga care a promovat „istoria prin cei mici”, continuată acum de un Valeriu Leu de pildă, Mateiu decretează că „pentru noi cunoașterea acestor muncitori, neînsemnați în aparență, are o valoare tot atât de importantă, ca și studierea personalităților reprezentative din istoria popoarelor cu vechi și bogate tradiții de civilizație, fiindcă ne introduce în tainele necunoscute ale aceluia tezaur mare și neprețuit, care se cheamă: *sufletul național*”¹³³, eventual specificul etnic/național, obsesie recurentă a culturii române ori a unor curente ale ei.

Erau motivele „pentru ce găsesc necesară și instructivă comunicarea autobiografiei sumare a dascălului-cantor Ioan Buzdugan din Șinca-nouă”, care se constituia într-un „document caracteristic al culturii noastre”, cu regretul doar că „păcat că nu se zugrăvesc și scene concrete, chiermate să arunce lumină asupra vieții interne școlare din vremile vechi”¹³⁴. Concluzia tristă era că, în majoritatea cazurilor, aproape un adevăr general, „luptătorii pentru lumină mai întotdeauna o sfârșesc în mizerie, acoperiți de atitudinea nerecunoscătoare [sic] a contemporanilor”¹³⁵.

Sintagma a folosit-o și Ioan Lupaș pentru a-și intitula culegerea de medalioane tipărită în 1916 la Arad în „Biblioteca «Semănătorul»”, dar despre „luptători pentru lumină” mai titrați (Danil Popovici Barcianu, Virgil Onițiu, Alexandru Bogdan, Ioan Pușcariu, Atanasie Marian Marienescu)¹³⁶.

Urma textul destul de scurt al auto-biografiei¹³⁷, scris extrem de coerent (o fi umblat la el și editorul), care lasă să se înțeleagă că satul Șinca Nouă, unde se născuse la I.B. 1825, fusese întemeiat de cei refugiați din fața asaltului „uniației”. Luându-și la numai 16 ani în Sibiu, la 1842, atestatul de învățător („decretul de dascălie”), se întorsese în sat, unde nu era școală, totuși „oamenii râvneau și atunci după învățătură, mai mult poate ca acum”, așa că s-a înțeles cu ei („leafa cu care mă mai cunoșteam era aceea ca de fiecare copil să-mi aducă un car de lemne de foc. Cei mai mulți însă, de câte ori mă rugam să-mi aducă lemnele, tăman atunci nu puteau niciodată”...). Local de școală nu era: „Dreptul să-i învăț îl aveam, dar nu era unde. Și așa veniau copiii acasă la mine. Ca copiii, întâi stau sfinți, dar după aceea din jocurile lor rămâneam de multe ori cu vase sparte ori cu ferești stricate. [...] Așa am fost 15 ani, iar casa mea școală”¹³⁸. Acestea ar fi amănuntele mai pitorești de viață codidiană.

Sperând în mai bine, trecuse cantor la biserică, dar „slujba aceasta, ca și cealaltă, tot cam o simbrerie avea: nimica toată”, însă el o prestase și o presta conștiincios. Restul textului e mai mult o lamentație cu privire la lipsa răsplății pentru eforturile sale, dar se întrevădea sentimentul datoriei împlinite, dincolo de tonul amar¹³⁹.

---

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ Ioan Lupaș, *Luptători pentru lumină*, Arad 1916.

¹³⁷ Ioan Buzdugan [„Auto-biografie”], la Ion Mateiu, *art. cit. în loc. cit.*, pp. 101-102.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 101.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 102.

Textul – durere că scurt! – are o anumită relevanță, și ne putem simți frustrați că nu s-au produs mai multe din acestea, ori că nu au fost recuperate nici cele existente.

În această sub-secțiune (informală) înregistrăm mai ales articolul sub intitulat „Amintiri” al lui Horia Petra-Petrescu despre canonicul blăjan Ioan Micu Moldovan, membru titular al Academiei Române (pe locul căruia a fost apoi ales Lupaș), trecut la cele veșnice în 7 septembrie 1915¹⁴⁰.

Porecla, de alint și simpatie, cu care-l apelau cunoscuții, dar pe care i-o știau toți, inclusiv elevii, se trăgea probabil de la statura mică și trupul firav al celui mare în spirit și credință. Și *à propos* de elevi: profesor la gimnaziul și seminarul din Blaj (1858-1879; director 1879-1884), a predat, țineți-vă bine, „istorie, geografie, românește [l. română, R.A.], filozofie, fizică, latină”¹⁴¹.

Horia Petra-Petrescu avea de unde povesti: tatăl său, Nicolae (în urmă funcționar zeci de ani la „Albina” și prim monograf al băncii) stătuse tot liceul în casa profesorului-preot, iar el, autorul, a adăstat o vreme acolo în adolescență, păstrând ulterior relațiile, caracterizate prin deferență și admirație din parte-i, prin afecțiune părintească din aceea a cărturarului¹⁴².

Sunt reproduse și mici scene dialogate, cu limbajul neaoș ardelenesc al eruditului, din care reiese modestia chiar ascetică și bunătatea pentru cei din jur ale aceluia. Este arătată și marea pasiune a sa pentru lectură – mergând până la fețișizarea cărților aproape – și cercetarea documentelor, întru mărirea Bisericii, dar și a nației, căci „multă dragoste curată, sinceră, a adus călugărul acesta pe altarul neamului său”¹⁴³.

În continuare autorul caută să probeze, eventual prin mici întâmplări – din care unele relatate de filo-românul ceh Jan Urban Jarnik, pentru care „Moldovănuș” își pusese elevii să strângă material folcloric – că Ioan Micu Moldovan satisfacea „desideratele lui Carlyle: *sinceritate, muncă, tăcere*”¹⁴⁴, desfășurând demonstrația pe rând pentru fiecare calitate¹⁴⁵ (oare sub impresia articolului scris de Mateiu despre Lupaș?). Între exemplificări se găsesc și amănunte interesante, cum că acela făcea în Blaj, în primii ani de activitate, abonamente la gazetele românești, contra a 10% din sumă și că „I. M. Moldovanu, ca profesor tânăr, vindea și utenzilii de scris: creioane, cerneală, tăblițe, apoi manuale de școală”, din care compusese de alt fel însuși destule¹⁴⁶. A început așa a pune bazele unei averi considerabile, din care-i ajuta discret (*tăcerea* lui Carlyle!) pe tinerii studenți români strămtorați și pe cei din jur, între care multe rude¹⁴⁷ și pe care a testat-o „spre scopuri de binefacere și culturale românești”, într-o sumă de aproape un milion coroane!¹⁴⁸

¹⁴⁰ Horia Petra-Petrescu, „«Domnul Moldovănuș»”, *ibidem*, nr. 8 din 15/28 iunie 1916, pp. 157-161.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 159. Pentru I.M.M. (1833-1915) vezi Mircea Păcuraru, *Dicționarul teologilor români*, București 1996, pp. 283-285, *sub voce*; pentru H.P.-P. (1884-1962), vezi *DGLR*, vol. V, 2006, pp. 172-174, *sub voce* (articol de Remus Zăstroian).

¹⁴² Horia Petra-Petrescu, *loc. cit.*

¹⁴³ *Ibidem*, p. 158.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 159.

¹⁴⁵ *Ibidem*, pp. 159-161.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 159.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 160.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 157

Mai sunt și alte mici episoade interesante în acest „articol informativ”, cum și-l definește autorul¹⁴⁹, care dau seama de *omul* Ioan Micu Moldovan, de modul de trai ascetic al unui înalt cleric greco-catolic, un erudit bonom și uneori glumeț.

Finalul articolului îmi apare formulat în termeni foarte nimeriți: „cu «Dl Moldovănuș» dispăre una din cele din urmă figuri reprezentative ale unei epoci culturale românești. Cred că nu greșesc când susțin, că «Dl Moldovănuș» a fost singurul reprezentant, încă în viață, al Blajului de odinioară, al Blajului, de unde s'a pornit «latinizmul» cu favorurile și scăderile sale, ale Blajului – care capătă, încet pe încetul, altă înfățișare, căci acum trăiește acolo o gardă întreagă de profesori tineri.

Cu «Dl. Moldovănuș» intră în pământ un patriarh, care duce cu sine o epocă întreagă, încheindu-o. Ne rămâne numai amintirea ei.

Amintirea ei va trebui cultivată în inimile noastre. Să nu dispară niciodată. Ar fi trist, trist *pentru noi*, să dispară...”¹⁵⁰

D. Vatamaniuc nu include la secțiunea (informală) de memorialistică autobiografia dascălului Ioan Buzdugan publicată de Ion Mateiu, valorizează însă foarte pozitiv paginile semnate de Horia Petra-Petrescu și de Jan Urban Jarnik – de care voi pomeni mai la vale –, socotindu-le „lucrări de referință” care și-au păstrat valabilitatea¹⁵¹.

Textul cehului mult iubit în Ardeal, fiind că îi simpatiza tare pe români este savuros, cum și cel pomenit mai sus, îmbibat de un umor blajin și chiar puțintică auto-ironie, evocând pe sărite câteva episoade, nu tot de una în ordinea lor cronologică¹⁵².

Așa, este povestită „istoria” culegerii scoase împreună cu Andrei Bârseanu¹⁵³: incitat la Paris (iarna 1874/5) de lectura folclorului publicat de Alecsandri¹⁵⁴, năzuia la o întreprindere similară, adecă „să pot culege și tipări mărgăritare la fel cu cele adunate și date la iveală de poetul român”¹⁵⁵. În vara lui 1876 credea a izbândi, având a petrece câteva săptămâni la Blaj, dar acolo s-a înfundat în biblioteca profesorului Ioan Micu Moldovan; la îndemnul acestuia, însă, „școlarii gimnaziului s'au pus de au cules o sumedenie de poezii populare de toate felurile, cari s'au pus la îndemână prietenului meu A. Bârseanu și a mea, ca să înjghebăm din ele o colecțiune în felul colecțiunei poetului V. Alecsandri, adăugând eu un glosar complet român-francez”¹⁵⁶.

De cules versuri populare românești, din care reproduce câteva stihuri a reușit în ... Cehia, pe la 1910: auzind de venirea în zona sa natală a unor țărani din partea Sebeșului, cu afaceri – să cumpere prune! – i-a invitat la un prânz bine stropit cu vin și a notat cântecele urmate „de răsunau fereștile”, spre minunarea celor de față¹⁵⁷.

„Rectificarea” la care trimite titlul era aceea că nu era el culegătorul basmului inclus de Ispirescu într-o cărțuție, ci acela îi fusese povestit în 1878 de studentul Ion Socaciu de atunci, în urmă profesor la Brașov, al cărui nume s-ar fi convenit să figureze

---

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 161.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 101.

¹⁵² Ioan [sic] Urban Jarnik, „O rectificare și o propunere”, în *Pagini literare*, I, nr. 5 din 1/14 mai 1916, pp. 89-90 (prim articol).

¹⁵³ Andrei Bârseanu, Jan Urban Jarnik (ed.), *Doine și strigături din Ardeal*, I-II, București 1885.

¹⁵⁴ Vasile Alecsandri, *Poezii populare ale Românilor*, București 1866.

¹⁵⁵ Ioan Urban Jarnik, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 89.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ *Ibidem*, pp. 89-90.

și el acolo¹⁵⁸. Omul prob avea remușcări și după aproape 40 de ani pentru o omisiune ce nu-i era imputabilă, căci el dăduse datele „de lipsă”!

Iar „propunerea” era ca soldații aflați în convalescență prin spitale să pună pe hârtie toate producțiile folclorice pe care și le amintea, ori dacă nu erau știutori de carte să le dicteze. „Lucrând astfel, s’ar putea pune la cale ceea ce s’a întâmplat acum 40 de ani cu materialul adunat de școlarii gimnaziului din Blaj. Trebuie numai ca materialul să se trimeată în un loc, unde s’ar păstra cu sfințenie și desigur nu greșesc dându-mi cu socoteală, că redacțiunea «Paginilor Literare» din Arad bună bucuroasă ar oferi sprijinul său în această privință, dând îndrumările de lipsă, ca treaba să se facă cum se cade.”¹⁵⁹ Vârsta împiedicându-l să se angajeze la un ăst fel de proiect, nădăjduia totuși că „se vor găsi însă alții mai tineri, mai destoinici, cari prelucrând materialul astfel adunat, se vor pricepe, ca din el să se înjghebeze niște volume drăgălașe și nu vor lipsi nici acei, cari vor lua asupra lor sarcina de a le scoate la iveală, luând drept lozincă cuvintele: «dela lume adunate și iarăși la lume date!»”¹⁶⁰ Din păcate, generosul proiect n-a avut urmare...

De alt fel și scurta existență a *Paginilor...* s-a încheiat cu numărul dublu, 9-10, pe iulie-august. Acea ori cum era pusă sub semnul întrebării din rațiuni financiare, căci «Concordia» promisese susținere (adecă acoperirea pasivului) numai pe un an, iar abonenți erau doar 700, pentru ceea ce în presa românească se făceau apeluri la susținere, cum acela al lui Andrei Bârseanu (colaborator cu poezii la revistă și poate cel care l-a „câștigat” și pe Jarnik), ori chiar se bătea obrazul publicului intelectual, cum în articolul „...Șapte sute” din *Gazeta Transilvaniei* din 17 iunie¹⁶¹. Dar cu intrarea României în război soarta *Paginilor...* a fost pecetluită. Lupaș a fost imediat arestat și deportat la Ruszt, în comitatul Sópron, Agârbiceanu s-a refugiat cu armatele române în retragere, alți colaboratori au fost și ei atinși de valul de represalii, ori cum legăturile dintre ei au slăbit, ori ce întreprindere românească fiind suspectă din capul locului.

Revista a oferit lecturi interesante în secțiunea ei istorică și cele conexe celor vreo 2-3000 de cetitori (socotind membrii de familie, bibliotecile românești câte erau și casinele). Chiar și unele mici notițe erau tangente la istorie, cum anunțul alegerii lui Silviu Dragomir ca membru corespondent al Academiei Române, pe locul lui Lupaș

---

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 90.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ *Ibidem*. Dumitru Vlăduț, în *art. cit.*, p. 311 numără la sub-secțiunea (informală) de *memorialistică* și evocarea lui V.S. [Victor Stanciu], „Virgil Onițiu”, *ibidem*, nr. 1 din 1 martie, p. 10, la un an de la dispariția aceluia, înfățișat într-o manieră duioasă, cu sublinierea prestației pedagogice și literare totuși (dacă inițialele autorului sunt, așa cum le-a cetit Dumitru Vlăduț, „U.S.”, să fi fost Ulpiu [Traian] Soricu?); de asemenea necrologul semnat Al. [Ciura], „† Episcopul Dr. Vasile Hosszu”, *ibidem*, p. 11, care dă seama de formula suflotească, dar și de marile înfăptuiri, mai ales pe teren școlar, ale recent (atunci) dispărutului; în fine, tot acolo este arondat și necrologul semnat cu inițiala C. [Ion Clopoțel?], „† Mitropolitul Ioan Meșianu”, *ibidem*, nr. 2 din 15 martie, p. 32, unde se creionează caracterul și comportamentul ierarhului, se face referire la talentul său oratoric înnăscut, combinat cu directetea exprimării, ceea ce i-a valorat o mare popularitate; prudent și cu spirit istoric, autorul invoca necesitatea „perspectivei”, adecă a „distanței în timp” pentru o rostire mai pertinentă. Acceptând criteriul, ar fi de inclus atunci și necrologul semnat de Victor Stanciu, „† Tit Liviu Blaga (1881-1916)”, *ibidem*, nr. 7 din 1/14 iunie, pp. 146-147, unde dispărutul era evocat în calitatea de dascăl, dar mai ales aceea de hărăzit popularizator al științei.

¹⁶¹ Apud D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 103.

devenit titular, ori acela al premierii monografiei Rășinarilor a lui Victor Păcală de aceeași instituție¹⁶².

Bănuiesc că lectorii vor fi savurat mai mult cele trei bucăți memorialistice, mai vii.

În final, e de spus poate că, deși nu a apărut în Ardeal, ci în „Părțile Ungurene”, revista a fost una transilvană prin colaboratorii ei, aproape cu toții de acolo; au scris doar doi bănățani alt fel, Mihail Gașpar și Sabin Evuțian, *dar nici un arădan*, căci Victor Stanciu era ardelean de loc și Aradul a fost doar un episod al carierei sale profesionale, urmată ulterior la Universitatea din Cluj. Faptul e destul de frapant, chiar ciudat oare cum.

La urmă, aș mai remarca reprezentarea echilibrată a celor două „strane” și aceea că „foto-documentele” din sectoarele românești ale frontului galițian se constituie, retrospectiv, în izvoarele istorice.

Fără un program riguros – care ori cum nu s-ar fi putut respecta –, *Pagini literare* au oferit o lectură compozită, deci variată, inclusiv în partea istorică, din care au rămas *pagini* frecventabile.

L'HISTOIRE DANS LA REVUE *PAGINI LITERARE*

(*Pages littéraires*, Arad, 1916)

Résumé

Le 1er mars 1916 parut à Arad, ville de l'ouest de l'actuelle Roumanie, à l'époque centre du mouvement national roumain, la revue. *Pagini literare*, à l'initiative de l'historien Ioan Lupaș et avec l'appui de Vasile Goldiș, rédacteur en chef du journal *Românul* et président de la société de Typographie „Concordia”.

Le sommaire comportait non seulement de la littérature proprement dit, mais aussi des rubriques culturelles, parmi lesquelles celle d'histoire, où l'on peut compter les études de Nicolae Drăganu sur l'influence du calvinisme dans l'Église orthodoxe roumaine de Transylvanie au XVIIe siècle et celle de l'histoire du journalisme roumain de Transylvanie en XVIIe siècle de Ioan Lupaș, qui a publié aussi des documents du XIXe siècle, tirés des archives de Vienne. Il y avait aussi quelques articles d'histoire de l'art et des pages de mémoires assez intéressantes.

La revue fut supprimée en août 1916, après l'entrée de la Roumanie dans la Grande Guerre, quand nombre de collaborateurs furent arrêtés ou se réfugièrent.

---

¹⁶² *Pagini literare*, I, nr. 8 din 15/28 iunie 1916, p. 168 (la „Însemnări”). Mai jos un „Aviz” anunța că numărul proximal va fi dublu și urma să apară la sfârșitul lui iulie pe stil nou, Administrația adresând un nou apel publicului: „Rugăm pe toți abonații revistei noastre ca în cercul prietenilor și cunoscuților să facă abonamente pentru «Pagini literare».”

Împlinirea idealului național la 1 decembrie 1918, odată cu unirea Transilvaniei cu România, a însemnat încheierea unei etape în evoluția națiunii române dar și un nou început de redimensionarea acesteia în conformitate cu noile realități economice, socio-politice și culturale. În procesul de reconstrucție a națiunii, statul român și-a asumat întreaga răspundere prin instituțiile sale, reorganizate în conformitate cu o legislație nouă, ce avea la bază principiile Constituției României Mari din 1923. Revoluția național-culturală declanșată și susținută material de către statul român a primit, treptat, sprijinul presei, al asociațiilor culturale și, în principal, al bisericii, toate înțelegând necesitatea demersului, în contextul intern și internațional al epocii. Biserica Ortodoxă, cu deosebire cea transilvană, s-a bucurat de un prestigiu aparte în rândul poporului român, dată fiind contribuția sa la mișcarea națională și la promovarea culturii strămoșești. Credibilitatea și autoritatea instituției bisericii și, după 1918, a ieșit în evidență, odată cu fixarea noilor direcții de acțiune: accentul pe pastorație, activitatea misionar-religioasă, asistența socială, apostolatul laic, activitatea cultural-patriotică, relansarea vieții monastice și a catehizării la sate și orașe. Prin consecvența activă în atingerea acestor obiective, biserica a devenit aliatul de nădejde al statului în revoluția național-culturală. Ea își propunea să contribuie la revigorarea morală a societății românești, profund afectată de primul război mondial, atât la nivelul elitelor, cât și la nivel popular.

Episcopia Ortodoxă a Aradului se bucura de un prestigiu aparte în Mitropolia Ardealului, cu care a colaborat exemplar în procesul de reorganizare a Bisericii Ortodoxe Române de după 1918, în conformitate cu principiile șaguniene ale autonomiei față de stat și a sinodalității. Adoptarea Legii cultelor (apr. 1925) și a Statutului B.O.R., (mai 1925) au coincis cu ridicarea în scaunul Episcopal al Aradului a lui Grigorie Comșa (3 mai 1925) care “avea studii serioase și o ambiție nobilă de a face tot ce îi va sta în putință ca eparhia sa prospere sub oblăduirea sa”¹. În decursul celor zece ani de păstorie, (1925-1935), el a pus în aplicare direcțiile de acțiune ale B.O.R., a militat îndeosebi pentru potențarea misiunii sale apostolice, a dat Eparhiei Aradului un caracter dinamic - misionar. După moartea sa prematură, la 25 mai 1935, colegiul electoral alegea, la 10 decembrie 1935, cu majoritate de voturi, pe noul episcop, în persoana lui Andrei Magieru, fiu al Aradului. Acesta a continuat și a dezvoltat opera misionar-religioasă a predecesorului său, rămânând în scaun până la decesul său, în anul 1960².

ACTIVITATEA MISIONAR-RELIGIOASĂ

După venirea tânărului episcop Grigorie Comșa, activitatea misionar-religioasă a constituit una din componentele de bază ale manifestărilor bisericesti. O concepție nouă asupra misionarismului bisericesc era absolut necesară, deoarece în societatea românească arădeană de după 1918, se evidenția alterarea sentimentului religios, fapt

---

¹ Șt. Meteș, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în cei din urmă 10 ani, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1928-1928*, vol II, București, 1929, p.760

² P. Berariu, *Din viața episcopului Andrei Magieru al Aradului 1936 – 1940*, Ed. Gutenberg, 1997, p. 28.

care ducea la decadența morală și proliferarea sectelor. Este interesant de subliniat că, în documentele episcopiei acțiunea sectară era menționată alături de cea comunistă; prima atenta “la desființarea organizării actuale bisericești, creștine, ca reprezentantă a ordinii morale”, iar cea de-a doua urmărea “desființarea statului burghez, ca reprezentant al ordinii sociale și a statului național”³. Privind din această perspectivă problema, se exprima părerea că o modalitate de a împiedica acest complot o reprezenta acțiunea misionară comună a statului și a bisericii în planul conștiinței și credinței cetățenilor. Ierarhii arădeni, în colaborare cu mirenii, s-au dovedit, de cele mai multe ori, mai consecvenți decât autoritățile statale, reușind să desfășoare o acțiune misionară sistematică, bine organizată, care a devenit, în scurt timp, model, nu numai pentru Mitropolia Ardealului, ci pentru întreaga Românie.

La inițiativa lui Grigorie Comșa, s-a creat, în anul 1925, “Fondul de propagandă misionară” care avea la bază contribuția benevolă, rezultată din colecte. Din banii adunați, se acopereau cheltuielile de tipar ale broșurilor de propagandă religioasă care se distribuiau gratuit sau cu preț redus, în întreaga eparhie. Se acopereau cheltuielile de deplasare ale misionarilor delegați pentru propaganda religioasă între credincioși și se decontau și alte ajutoare și retribuții cu același scop⁴. La 30 ianuarie 1926, cu ocazia sărbătoririi primei onomastice la Arad a lui Grigorie Comșa, membrii Consistoriului au hotărât ca fondul să poarte denumirea de “Grigorie Episcopul”, în semn de prețuire față de eforturile făcute de către Prea Sfinția Sa, pentru intensificarea vieții religios-morale după primul război mondial⁵.

Proliferarea sectelor îngrijora tot mai mult autoritățile bisericești arădene, ele luând măsuri operative, din anul 1927, prin care urmăreau inițierea preoților în direcția misionarismului prin conferințe organizate pe protopopiate și prin instituirea postului de preot misionar pe eparhie și a celor doi preoți misionari ajutători pe fiecare protopopiat. În același scop, s-a înființat biblioteca de propagandă misionară – “Biblioteca creștinului ortodox” – , care ajunsese deja la 36 de numere, ele fiind multiplicata și distribuite gratuit credincioșilor⁶.

Propaganda religio-culturală din Arad primea, la sfârșitul deceniului trei, accente naționale, documentele oficiale ale episcopiei menționând că “Biserica Ortodoxă Română de la frontiera apuseană, foarte expusă, a Țării Românești, nu renunța, cu nici un chip, la dreptul de a dispune liber de educația credincioșilor”. În aceleași documente, se notifica faptul că episcopia nu cerea mai multe drepturi decât cele prevăzute de lege și care erau acordate și celorlalte culte. Sprijinul efectiv al autorităților locale era, în continuare, insuficient, biserica cerând, cu insistență, mărirea subvenției, în schimbul folosirii școlilor statificate pentru care nu se cerea chirie⁷.

Insuficiența mijloacelor materiale n-a putut eclipsa realizările deosebite ale misionarismului în ținutul Ardealului, fapt remarcat de către ierarhii bisericii ortodoxe, care au hotărât organizarea la Arad, între 25 și 28 octombrie 1928, a primului Congres misionar din România. La zece ani de la Unire, s-au întrunit toți preoții misionari din

³ *Actele și dezbaterile adunării eparhiale din Eparhia Aradului – sesiunea ordinară din anul 1940*, Arad, 1940, p.6.

⁴ *Statutele Fondului "Grigorie Episcopul"*, în *Actele și dezbaterile... din anul 1927*, Arad, 1927, p.62.

⁵ *Biserica și școala*, an L, nr. 7 din 14 februarie 1926, p. 2.

⁶ *Ibidem*, an LI, nr. 51 din 18 decembrie 1927, p. 2.

⁷ *Actele și dezbaterile... din 1927*, Arad, 1927, p. 37.

România întregită, toată lumea așteptându-se ca “biserica să restabilească în întregime patriotismul sfânt al sufletului românesc: credința în Dumnezeu, alipirea către glia strămoșească și deplină încredere în viitorul nostru strălucit”⁸.

În cele patru zile de conferințe, dezbateri și activități practice, participanții au insistat asupra necesității ca toți clericii, în deplină unitate, să pună bazele misionarismului militant (N. Bălan), căruia trebuia, neapărat, să i se asocieze apostolatul laic, după modelul bisericilor apusene (Gr. Comșa). Vorbitorii au subliniat, în intervențiile lor, că se impunea promovarea activității sociale preventive pe lângă cea caritativă, pentru a putea aplana încordările ce-ar fi putut să fie generate de mizeria economică și socială. Se încerca, în acest mod, ca, printr-o educație poporală susținută, să se arate credincioșilor că, nu lupta de clasă sau ideea de revoluție ne-ar aduce dreptatea socială, ci conștiința faptului că, lumea are mai multe datorii de împlinit față de drepturile ce credea că le are.

După Congresul misionar, ierarhii arădeni au aplicat în practică principiile stabilite; ei au solicitat autorităților o subvenție de 300.000 de lei pentru completarea fondului de propagandă, suma fiind necesară pentru plata și deplasările misionarilor, pentru colportaj și pentru distribuirea gratuită a broșurilor de propagandă⁹. În anul 1929, preotul misionar eparhial Ștefan Lungu a reușit să viziteze 32 de comune în 37 de zile, îndeosebi acele locuri populate de sectari și neortodocși. La nivelul protopopiatelor, cei doi misionari onorifici, lipsiți de banii pentru deplasare, desfășurau o muncă mediocră, fără realizări deosebite; o activitate similară se derula și în comitetele misionare parohiale care trebuiau să facă legătura de acțiune și înfrățire între ierarhie și popor. Spre deosebire de aceste activități, misiunile religioase populare de primăvară și toamnă, demarate în toate protopopiatele, au constituit principalul mijloc de luminare a creștinilor asupra detaliilor religios-morale. Participarea poporului la aceste misiuni era impresionantă, prezența deputaților mireni ai Adunării Eparhiale constituind un factor mobilizator. Cu prilejul acestor veritabile frății ortodoxe, se distribuiau gratuit sau la preț redus broșuri de propagandă religioasă.

Între anii 1925-1930, s-au editat 67 de titluri de broșuri de propagandă în 411.200 exemplare, în valoare totală de 624.130 lei¹⁰.

După 1930, activitatea misionară a fost coordonată de către preotul Zenovie Brădean din Comlăuș, el fiind remunerat din fondul de propagandă deoarece statul a retras subvențiile pentru acest post. O situație similară au avut-o și misionarii protopopești din cele opt protopopiate arădene.

Eparhia Aradului s-a remarcat prin munca misionară și producțiile scriitoricești ale episcopului Grigorie Comșa, broșura sa “Instrucțiuni cu privire la activitatea de propagandă misionară în Eparhia Aradului” a primit o apreciere deosebită din partea patriarhului României la Sfântul Sinod, ea fiind recomandată ca model celorlalte eparhii din patriarhie¹¹.

Vizitele canonice ale episcopului, însoțit de către fruntașii mireni “au produs bucurie și mândrie sufletească”, fiind adevărate sărbători în satele și localitățile izolate

⁸ *Ibidem*, an LII, nr. 44 din 28 octombrie 1928, p. 1.

⁹ A.N.D.J.A., fond P.J.A, acte administrative, dos. 23/1928, f. 22.

¹⁰ *Raportul asupra problemelor misionare*, în *Actele și dezbaterile... din anul 1930*, Arad, 1930, p. 103-104.

¹¹ *Raportul secției culturale a Consistoriului Eparhial asupra activității misionare*, în *Actele și dezbaterile... din anul 1931*, Arad, 1931, p. 96.

ale județului. Episcopul Grigorie Comșa, însoțit de către autoritățile locale și deputații sinodali Ștefan Mateescu, Ascaniu Crișan, Iustin Marșieu, Emil Veliciu, Traian Mager, Remus Coțioiu etc, au vizitat practic toate colțurile eparhiei, moment în care, pe lângă arhierasca binecuvantare, s-au distribuit broșuri din "Biblioteca creștinului orthodox".

După anul 1935, în timpul episcopatului lui Andrei Magieru, misiunile religioase populare au continuat, ele materializându-se în slujbele duhovnicești, spovediri și cuminecări, predici și manifestări culturale. Participarea la aceste manifestări a fost numeroasă, cu o mențiune aparte pentru tineretul școlar, implicat îndeosebi în manifestările culturale.

Un loc tot mai important în misionarismul din a doua jumătate a deceniului patru l-a ocupat colportajul, prin care se urmărea atât contracararea propagandei sectare, cât și dezvoltarea gustului pentru lectură la credincioși. Există convingerea, în rândul ierarhilor bisericii, că această chestiune este una de viață și de moarte, deoarece fără hrană sufletească poporul se înstrăina. Colportajul nu se putea realiza doar de către preoți, ci în strânsă colaborare cu crâsnicii, epitropii și consilierii eparhiali. Ținutul Aradului a fost privilegiat în privința posibilității reușitei colportajului, deoarece numărul neștiutorilor de carte era mic, raportat la alte regiuni, în fiecare casă fiind câte un știutor de slovă.

Cea mai eficace acțiune de colportaj au realizat-o moșii din Hălmagiu, care au deschis un chioșc ambulant de unde vindeau cărți bisericești și icoane la târgurile săptămânale, realizând astfel performanțe superioare centrelor culturale din țară¹². La finele anului 1940, existau comitete parohiale de colportaj în toate parohiile eparhiei, misionarismul nemaiputând fi conceput fără cuvântul tipărit.

Prin acțiunile de colportaj dirijate de către preot și învățător, s-au pus bazele bibliotecilor parohiale care au fost veritabile focare de cultură pentru credincioșii din parohie¹³.

ASISTENȚA SOCIALĂ

Activitatea de asistență și ocrotire socială completă pe cea misionar-religioasă, în conformitate cu strategia de organizare și funcționare bisericească, elaborată de către conducerea bisericii și guvernele României de după 1918. La sugestia episcopului Grigorie Comșa, în 1926, a fost creat fondul milelor, în conformitate cu articolul 52, literele d) și e) din Legea pentru organizarea B.O.R. În circulara adresată preoților și mirenilor, episcopul motiva justetea hotărârii luate, accentuând că "ne-ar mostra conștiința, mai ales pe noi din aceste ținuturi bogate ale Aradului și Banatului, să știm că avem printre noi frați care suferă"¹⁴. Scopul declarat al fondului era acela de a asigura hrana pentru săraci, cămine, orfeline, de a ajuta, în general, pe cei neajutorați din oricare parohie.

Veniturile fondului se realizau din bugetul Consiliului Eparhial, din dăruiri și legate testamentare ale credincioșilor, din veniturile serbărilor organizate în acest scop, din banii adunați cu discul din biserici de ziua Sfintei Cruci și din subvențiile de la comunele politice și de la stat. Din venitul total al fondului, se acordau anual ajutoare până la 70%, iar restul se capitaliza, episcopul având posibilitatea de a acorda și el

¹² *Biserica și școala*, an LIX, nr. 13 din 31 martie 1935, p. 5-6.

¹³ *Ibidem*, an LXIV, nr. 34 din 18 august 1940, p. 281.

¹⁴ *Ibidem*, an L, nr. 26 din 27 iunie 1926, p.1.

ajutoare individuale până la 1.000 de lei¹⁵. Colaborarea dintre biserică și stat, pe tărâmul asistenței sociale, se impunea cu acuitate, datorită proliferării celor patru plăgi sociale cuantificate de către religia creștină ca păcate: alcoolismul, luxul, concubinajul și divorțul. În discursul său din Adunarea Eparhială, în 1927, episcopul sublinia ideea că unul din scopurile bisericii de la granița de vest era acela al atenuării și curmării celor patru vicii sociale care aveau repercursiuni nefaste în viața comunitară.

O primă inițiativă episcopală a fost aceea prin care se cerea tuturor preoților din parohii să realizeze catehizarea nupțienților în intervalul de la încheierea bunei-învoiri și până la cununie. Se spera ca, în acest mod, nu se vor mai încheia ușuratic căsătorii care, adeseori, dădeau naștere la divorțuri. La fiecare cununie, preotul era obligat să ceară certificate de catehizare pentru mirii care nu erau din parohia sa, iar în toate cazurile se ținea cu mirii un examen asupra pregătirii sufletești și religioase în vederea primirii Sfintei Taine. Această practică a fost obligatorie pentru toți preoții Eparhiei Aradului, începând cu anul 1926¹⁶.

Abordând problema concubinajelor, documentele eparhiale semnalau că motivul principal era cel economic, desfacerea unei căsătorii civile constând foarte mult; în alte situații, nu se realizau căsătorii legale, deoarece atât soțul cât și soția doreau să beneficieze fiecare de câte o parcelă prin Legea de reformă agrară. Dovedirea cetățeniei de către miri constituia un alt impediment, deoarece și în acest caz cheltuielile materiale erau mari, datorită redactării superficiale și a dezordinii din registrele de cetățenie de la primării. Există însă și un viciu de mentalitate a țaranului, care nu putea despărți actul cununii de nuntă, ori, neputând face nunta, renunța la cununie¹⁷.

Acțiunea singulară a bisericii în direcția asigurării existenței sociale și morale a mirenilor, nu putea da rezultate semnificative fără implicarea statului prin instituțiile sale abilitate în acest domeniu. Episcopia Aradului trimitea, la 5 septembrie 1928, o adresă către prefectură în care se specifica faptul că “un popor, o națiune riguroasă, cere neapărat colaborarea conducătorilor săi”; în continuare, se insista asupra ideii că vitalitatea neamului era primejduită de risipă, lux, egoism, concubinaj, iar soluția înlăturării acestui pericol consta în colaborarea dintre biserică, administrație, școală și știința medicală. Ca rezolvare imediată, Episcopia cerea întrunirea instituțiilor responsabile într-o conferință la Arad sau Timișoara, în vederea “alcătuirii unui program de muncă solidară”¹⁸. La 29 martie 1929, se deschideau, la Timișoara, lucrările Conferinței mixte a reprezentanților bisericii, administrației politice, socio-culturale și sanitare de pe teritoriul Eparhiei Aradului, care și-a propus să dezbată combaterea concubinajului și a divorțului, păcate care vătămau morala publică” punând în cumpăna primejdiei însuși interesul de existență a neamului românesc”¹⁹. Aceste două vicii morale mergeau mână în mână și aveau ca efect imediat declinul demografic al populației românești de pe granița de vest a țării. O statistică a Consistoriului

¹⁵ *Statutul Fondului eparhial al milelor, în Actele și dezbaterile... din anul 1929*, Arad, 1929, p. 85.

¹⁶ *Ibidem*, an L, nr. 27 din 4 iulie 1926, p. 5.

¹⁷ *Raportul general al Consiliului eparhial ortodox român din Arad ca secție bisericească pe anul 1926*, Arad 1926, p. 84.

¹⁸ A.N.D.J.A., fond P.J.A., acte administrative, dos. 23/1928, f. 18.

¹⁹ *Memoriul Conferinței mixte întrunite la 29 martie 1929 la Timișoara și constituită din reprezentanții bisericii, administrației publice, școlar-culturale și sanitare de pe teritoriul Episcopiei Aradului*, Arad, 1929, p. 6.

mitropolitan arăta că sporul demografic în ținutul arădean era de 1,4%, față de 2,9% în zona Sibiului. În privința divorțurilor situația se prezenta, de asemenea, alarmantă, ele crescând de la 5, în 1900, la 104, în 1920 și ajungând la 470 în 1927²⁰.

Pentru îndreptarea situației, reprezentanții instituțiilor participante au căzut de acord ca principalul obiectiv ce trebuia realizat consta în restaurarea și regenerarea familiei și prin ea să se primenească întreaga viață socială, având ca bază morală creștină. Ca obiective imediate, conducerea bisericii își propunea să trimită instrucțiuni către organele subalterne pentru a propăvădui și suprima "rănilor morale și sociale" - concubinajul, avortul și divorțul. Biserica își mai fixa ca obiectiv să desfășoare misiuni în popor pentru a lăuda instituția familiei, ideea de tată și mamă, precum și bucuria de a avea copii, să continue catehizarea nupțienților și să organizeze conferințe mixte cu predici pentru popor, susținute de către preoți, învățători și medici²¹. În sprijinul bisericii, erau chemate să vină și instituțiile statului, în primul rând guvernul care trebuia să elaboreze o legislație adecvată, să lupte împotriva pornografiei, să realizeze o statistică oficială în problema demografiei care să fie însoțită ca o problemă de stat și, nicidecum, ca o problemă sanitară. Organele administrației sanitare locale aveau drept obiective imediate crearea de comitete locale sanitare, crearea de leagăne și dispensare ambulante și, îndeosebi, sporirea contribuției la bugetele sanitare cu un procent între 30-50%. Instituțiile școlare și sanitare trebuiau să dea o mai mare atenție, în programele lor, cunoștințelor de igienă, titularizării medicilor - salariați în școlile secundare - și definitivării catedrei de religie în centrele de ucenici.

Participanții la Conferința de la Timișoara propuneau aplicarea unei soluții juridice ca măsură de prevenire a trecerii proprietății românești în mâinile străinilor din cauza lipsei de urmași, prin care dreptul de proprietate a celor fără copii să treacă asupra statului român care, la rândul lui, să-l cedeze unor coloniști din ținuturi mai sărace, cu o populație prolifică²². După conferință, în aprilie 1929, Adunarea Eparhială obliga pe fiecare preot să prezinte, la sfârșitul anului, un tabel cu situația concubinilor din parohie, în care să fie specificate și pedicile canonice sau civile care împiedicau cununia. În același document, se cerea intervenția pe lângă Sfântul Sinod pentru a se legifera obligativitatea căsătoriei religioase pe lângă cea civilă²³. Ulterior, în 1934, s-a revenit cu propunerea înscrierii obligativității căsătoriei în Constituția țării, chestiunea rămânând însă în discuție până la sfârșitul deceniului patru.

Din anul 1929, în Eparhia Aradului s-a derulat, în mod organizat, în fiecare an, acțiunea anti-alcoolică, care atingea apogeul în prima duminică din luna iunie, când aveau loc activități specifice combaterii acestui flagel social cu efecte morale deosebit de păguboase pentru națiune. În acea zi, se țineau predici în întreaga episcopie, aveau loc conferințe și festivaluri tematice care beneficiau de largă participare a școlilor și intelectualilor²⁴. Administrația locală sprijinea și ea această acțiune prin măsurile luate: închiderea birturilor în zilele de sărbători și duminica. A existat la un moment dat chiar propunerea de a fi suspendate băuturile alcoolice cu o contrație de peste 15%, în speranța reducerii numărului alcoolicilor.

²⁰ *Ibidem*, p. 9-12.

²¹ *Ibidem*, p. 33-34.

²² *Ibidem*, p. 39.

²³ A.E.O.R.A, III, dos. 2/1928, doc. 3276/1929.

²⁴ *Raportul general al secției culturale a Consiliului Eparhial din Arad către Adunarea eparhială pe anul 1930, în Actele și dezbaterile... din anul 1930, Arad, 1930, p. 93.*

Duminica a doua din Postul Învierii a devenit “Duminica bolnavilor”, ea fiind consacrată acțiunilor filantropice organizate de către biserică în sprijinul celor neajutorăți. Inițiatorul acțiunii de ajutorare a bolnavilor a fost Grigorie Comșa care dorea astfel să învie o acțiune socială a bisericii lui Hristos, prin care trebuia să se demonstreze că biserica este forță vie și nu doar filosofie.

Acțiunea avea un tipic, ea debuta cu o consfătuire a preoților, elitei și a medicului local, după care urma Liturghia și ruga pentru bolnavi, urmate de predică și o chetă. După activitățile din biserică, urma cercetarea bolnavilor, acasă, după o listă făcută de către medicul local și de către autorități. La casa fiecărui bolnav, preotul făcea o slujbă și se înmăna un ajutor material, iar doamnele, ce însoțeau preotul, ofereau mâncare caldă, prăjituri, bani și mângâiere sufletească²⁵. Acțiuni de acest fel au avut loc, an de an, în ținutul Aradului, sub patronajul episcopului, al protopopilor și a parohilor locali.

Asistența social-bisericească nu a ocolit sanatoriile, spitalele, penitenciarele și azilele de copii. Din anul 1922, părintele Gheorghe Ciuhandu servea la capela de la penitenciarul Tribunalului din Arad, unde reușea să primească răspunsurile liturgice “de la toți deținuții fără deosebire de limbă, religie și sex”²⁶. După 1927, serviciul divin a fost oficiat de către preotul Simeon Șiclov, care a beneficiat de sprijinul arhimandritului Policarp Morușca, a profesorului preot Teodor Botiș și a preoților Florea Codreanu, Caius Turicu, Iuliu Hălmășeanu și Nicolae Țândrău, care au susținut conferințe pentru îndreptarea morală a deținuților. Pe lângă serviciul divin, săvârșit în duminici și de sărbători, preotul împărțea, în celule, deținuții care au primit dezlegarea.

La Spitalul județean, slujbele erau săvârșite de către protopopul Simion Stana, care cerceta bolnavii în pavilioane, unde le distribuia iconițe, gazete și cărți cu conținut religios. Cu ocazia sărbătorii Nașterii Domnului, prin grija preotului duhovnic, se distribuiau daruri bolnavilor spitalizați și se colinda. Preotul Caius Turicu, duhovnicul sanatoriului TBC, servea, tot a doua sau a treia duminică, Utrenia, cu rugăciuni pentru bolnavi și îi împărțea pe toți în Postul Mare. După anul 1934, serviciul religios de la Sanatoriul TBC, a fost oficiat de către preotul Constantin Istrate în fiecare duminică și în sărbătorile legale²⁷. Episcopia arădeană a fost preocupată în permanență de perfecționarea asistenței sociale și a filantropiei care-și aveau temeiul în poruncile și învățăturile lui Hristos și ale Sfinților Apostoli. Potrivit acestor învățături “biserica fără filantropie și asistență socială era ca un corp fără suflet, ca un suflet fără dragoste și ca o dragoste fără fapte”²⁸. Având în vedere aceste îndreptări, cât și articolele 52, 53 și 54 din Statutul de organizare al B.O.R., Adunarea eparhială arădeană a aprobat, la 9 mai 1937, “Planul de organizare a asistenței sociale creștine în centrul și cuprinsul Eparhiei Aradului”. Documentul avea caracter de obligativitate pentru parohii, el nefăcând altceva decât să precizeze măsurile ce se aplicau de ani buni în marea majoritate a acestora: înființarea comitetelor de ajutorare a săracilor, crearea fondului milelor, înființarea de paradise în spitale și penitenciare, instituirea Duminicii Bolnavilor,

²⁵ *Biserica și școala*, an LV, nr.12 din 22 martie 1931, p. 2.

²⁶ *Ibidem*, an LI, nr. 15 din 10 aprilie 1927, p. 7.

²⁷ *Raportul general al secției administrative-bisericești a Consiliului Eparhial din Arad către Adunarea eparhială pe anul 1935, în Actele și dezbaterile... din anul 1935, Arad, 1935, p. 30.*

²⁸ *Biserica și școala*, an LXI, nr.33-34 din 15 august 1937 1931, p. 292.

crearea “Societății de temperanță”, deschiderea de internate și orfelinate pentru tineretul studios ortodox din diferite școli și, nu în ultimul rând, asistența familiei “pentru a o menține și a o păstra în deplină vigoare trupească și sufletească”²⁹. Obiectivele cuprinse în plan subliniau, odata în plus, implicarea bisericii arădene în viața societății printr-o asistență socială și filantropică sistematică și rodnică, în temeiul principiilor evanghelice ale iubirii aproapelui, conform cu îndreptarea biblică a Sf. Ap. Iacob: “crența fără fapte este moartă”.

Biserica arădeană nu s-a rezumat în activitatea sa doar la combaterea celor patru păcate, sau la sprijinirea materială și sufletească a celor necăjiți, ea a participat și la alte acțiuni de asistență socială, pretutindeni acolo unde era nevoie de ajutorul ei. Prin organul oficial al eparhiei “Biserica și școala”, preoții erau îndemnați să-i cultive pe părinți și să-i lumineze în privința îmbrățișării de către copii a meseriilor și a comerțului, care erau acaparate de etnicii străini, ei neavând “complexul meseriilor”. Se încerca astfel, schimbarea unei mentalități, persistente în rândul românilor care, fiind privați de dreptul de a urma școlile secundare înainte de unire, doreau, într-o majoritate covârșitoare, să-și facă copiii domni³⁰. Acțiunea urmărea sprijinirea statului român în demersul său, acțiunea de românizare a întreprinderilor și orașelor din zona de vest a țării, unde elementul etnic străin era încă preponderent.

Biserica a instituit “Sfatul păcii”, ca scaun judecătoresc al parohiei care avea rolul de a aplană, pe cale amiabilă, conflictele între credincioși și înlăturarea proceselor costisitoare de la forurile civile; se exceptau de la judecata acestor foruri, faptele grave, cum erau, spre exemplu, crimele, care se urmăreau, din oficiu, de către organele abilitate ale statului. “Sfatul păcii” avea în componența sa un preot și patru credincioși, dintre cei mai evlavioși, iar pedepsele date de către el erau morale, el funcționând conform articolului 47, litera n din Legea pentru organizarea BOR. Prin punerea în funcțiune de către Consiliul Eparhial, la 13 martie 1930, a Regulamentului pentru organizarea “Sfatului păcii”, biserica devenea o autoritate moral-judecătorească, un factor de realizare a armoniei între credincioși³¹. În cele opt protopopiate ale județului funcționau, la începutul deceniului patru, 52 de sfaturi, cele mai multe la Ineu (16) și la Gurahonț (19). În anul 1935, statistica bisericească înregistra 58 de sfaturi pe întreg teritoriul județului, ele mijlocind doar 53 de împăcări între împricinați, cifra total nesatisfăcătoare în raport cu cazurile existente. În marea majoritate a litigiilor, oamenii alergau mai bucuroși la legiuitor și nu apelau la instanțele morale parohiale. Explicația ar fi aceea că, sfaturile păcii au prins cel mai mult acolo unde s-a păstrat ceva din viața particulară simplă și creștinească a satelor arădene de odinioară. Sfaturile păcii au continuat să existe, cu toate insuccesele de moment, ele au fost un experiment social interesant care viza punerea în practică a învățăturilor Sf. Ap. Pavel, care-i îndruma pe cei credincioși să pună oamenii bisericii sa le judece pricinile.

La mijlocul lunii februarie a anului 1935, Episcopia Aradului trimitea credincioșilor o pastorală, citită de către preot după Liturghie, în Căminul cultural sau în localul școlii, prin care se cerea tuturor credincioșilor plata la termen a impozitelor către stat. În susținerea acestei solicitări, le-a dat raspunsul Mântuitorului la întrebarea pusă de către farisei dacă trebuie să dea dări: “Dați dar înapoi cele ce sunt ale

²⁹ *Ibidem*, p. 293.

³⁰ *Ibidem*, an LI, nr. 40 din 3 octombrie 1926, p. 1.

³¹ *Ibidem*, an LIV, nr. 13 din 30 martie 1930, p. 3.

Cezarului, și pe cele ce sunt ale lui Dumnezeu, lui Dumnezeu!” Acționând în acest mod, biserica se angaja să sprijine statul prin autoritatea sa morală, făcând din credincioșii săi, cetățeni cu simțul responsabilității, buni platnici.

Activismul cultural cu o înaltă încărcătură patriotică a constituit una din laturile definitorii ale implicării bisericii ortodoxe în viața societății arădene interbelice. La baza acestui demers, biserica a așezat credința și morala creștină cărora le-a adăugat componenta națională, cultivată și moștenită. Încă din epoca anterioară militantismul ierarhilor și al celorlalți slujitori ai bisericii arădene a fost mai pronunțat decât în alte zone ale țării, datorită așezării ținutului pe granița de vest, unde amenințarea străină era mai bine conștientizată.

Episcopul Grigorie Comșa a prezidat Societatea “Cultul Eroilor” care a inițiat, după anul 1933, acțiuni specifice de comemorare “pentru cei care au luptat și au murit pentru făptuirea idealului național”. Acțiunile societății urmăreau conștientizarea și mobilizarea opiniei publice în fața revizionismului ce amenința, ca un lanț, granițele țării. O prima acțiune a Societății “Cultul Eroilor” a fost cea organizată la Hălmagiu, la 10 septembrie 1933, când a fost sfințit monumentul eroilor³². În anul următor, în aceeași zi, ierarhii arădeni au sfințit, la Gurahonț, ”Crucea eroilor” ridicată în memoria lui Ioan Buteanu, a preoților, primarilor și a celorlalți fruntași ai românilor care au fost uciși prin spânzurare de către gărzile revoluționare maghiare, în revoluția de la 1848-1849. La impresionanta manifestare, au participat peste 5.000 de moși, iar slujba de sfințire a crucii a fost oficiată de către episcopul Aradului, asistat de un sobor de 20 de preoți. Vorbind despre rolul bisericii în tragicele evenimente comemorate, Iosif Moldovan, președintele Frăției Ortodoxe Române, filiala Arad, sublinia faptul că, “la Gurahonț, Biserica Ortodoxa Română își praznuiește martirii săi”, având în vedere numărul foarte mare al preoților în pomelnicul celor uciși³³.

Biserica arădeană s-a aflat în avangarda acțiunii pentru ridicarea, la Arad, în fața primăriei, a Monumentului Unirii. Episcopul Andrei Magieru a deținut funcția de președinte al Comitetului pentru ridicarea monumentului, el subscriind, în nume propriu, suma de 50.000 de lei. La rândul său, Consiliul Eparhial Arad, dăruia pentru monument drepturile bănești din vânzarea broșurilor din ”Biblioteca creștinului ortodox”³⁴. Revista eparhială, ”Biserica și școala” semnala, la începutul anului 1937, lipsa de preocupare și dare de mână a arădenilor care, în afară de Crucea Martirilor, n-au realizat nimic semnificativ pentru a comemora Marea Unire, la 18 ani de la săvârșirea ei. Redacția estima costurile pentru edificarea monumentului între cinci și șase milioane de lei, ea făcând un apel către ”apostolii neamului” - preoții - de a contribui, prin donații, la ridicarea obiectivului cultural-național³⁵.

La 20 de ani de la împlinirea idealului național, în fața Palatului Cultural au fost dezvelite busturile a trei personalități marcante ale mișcării naționale românești arădene: Gheorghe Popa de Teiuș (1824-1864), fost prefect al orașului și județului Arad, Mircea V. Stănescu (1841-1888), avocat și publicist și Ioan Rusu Șirianu (1864-1909), fost gazetar de forță și dascăl. Busturile au fost realizate din bronz, la inițiativa lui Dr. Ioan Suci, cu largă colaborare a Episcopiei, care a săvârșit, de altfel, și

³² *Biserica și școala*, an LVII, nr.39 din 24 septembrie 1933, p. 4.

³³ *Ibidem*, an LVIII, nr. 49 din 2 decembrie 1934, p. 3

³⁴ *Ibidem*, an LX, nr. 11 din 15 martie 1936, p. 5.

³⁵ *Ibidem*, an LXI, nr. 4 din 24 ianuarie 1937, p.2-3.

serviciile divine de la Catedrală și de la Palatul Cultural, prin Prea Sfinția Sa Andrei Magieru, asistat de către 12 preoți și un diacon³⁶.

Ultimul mare corifeu al unirii, Dr. Ioan Suciuc, se stingea din viață în primăvara anului 1939, la Chișineu-Criș, "în modestul lăcaș al muncii visurilor sale... unde trăia ca un eremit". La înmormântarea sa, biserica își exprima regretul pierderii unui mirean de frunte, prin persoana episcopului, care afirma că "s-a stins din viață un luptător, un bun creștin și sfetnic al bisericii, pentru care se aprindea făclia unei vieți pilduitoare"³⁷.

În afara activităților aniversare, comemorative, biserica arădeană a participat, încă de la începuturi, la mișcarea antirevizionistă, odată cu nașterea antirevizionismului organic românesc, după anul 1933. La chemarea Ligii Antirevizioniste, la 28 mai 1933, la Arad, a avut loc o mare adunare populară, în fața Primăriei și în Piața Avram Iancu, cu participarea a peste 50.000 de oameni, majoritatea covârșitoare a participanților au fost țărani, delegația fiecărei comune sau plase având în frunte pe preotul paroh. În prezența episcopului Grigorie Comșa, președintele de onoare al Ligii Antirevizioniste din România - filiala Arad, au rostit cuvântări de sprijin și îmbărbătare arhimandritul Policarp Morușca, în numele B.O.R., și protopopul Iosif Popa în numele credincioșilor greco-catolici din ținutul arădean³⁸. Acesta a fost unul din puținele momente de după Marea Unire, în care cele două biserici au dat la o parte disputele și au exprimat un punct de vedere unitar.

Activitatea antirevizionistă a cunoscut un nou moment de vârf în anul 1934 când, la 22 aprilie, s-au organizat adunări antirevizioniste în toate centrele județului, în toate cazurile ele au fost precedate de parastase pentru eroii și creștinii uciși de către bandele de comuniști unguri și gărzile de securi. La finalul adunărilor, Grigorie Comșa a primit o impresionantă telegramă de solidaritate din partea a 5.000 de români din Chișineu-Criș, Sinteia Mare, Nădab, Mișca, Vânători, Colonia Adea și Țipari. Telegrama conținea angajamentul ferm al românilor arădeni, conduși de către păstorii lor spirituali, de a lupta din răspuțeri pentru apărarea graniței de vest³⁹.

După decesul prematur al lui Grigorie Comșa, L.A.R., filiala Arad, l-a confirmat ca președinte de onoare pe noul episcop Andrei Magieru care, la alegerea sa, își exprima poziția deosebit de tranșantă împotriva revizionismului: "sunt revizionist prin naștere, iar venirea mea în fruntea Episcopiei Aradului vreau să stea în strânsă legătură cu activitatea patriotică ce o voi depune dezinteresat în serviciul cauzei noastre naționale"⁴⁰.

Rezultatele colaborării episcopului cu mirenii și elita intelectuală n-au întârziat să vină: la 17 mai 1936, a fost dezvelit, sub patronajul L.A.R., filiala Arad, cel mai important monument românesc interbelic – "Crucea Martirilor" –, în prezența liderilor naționali ai L.A.R., Stelian Popescu și Ion Lupaș. Crucea de granit a fost incrustată cu numele a 90 de eroi ai Aradului – preoți, învățători, intelectuali, plugari –, victime ale revoluției comuniste din Ungaria din anul 1919; ea a fost așezată la vedere publică, la intrarea în orașul Arad, ca "un bilet de intrare în Aradul românesc"⁴¹. Respectând

³⁶ *Ibidem*, an LXII, nr. 49-50 din 4 decembrie 1938, p. 412.

³⁷ *Ibidem*, an LXIII, nr. 15 din 2 aprilie 1939, p. 112.

³⁸ *Ibidem*, an LVII, nr. 23 din 4 iunie 1933, p. 3.

³⁹ *Ibidem*, an LVIII, nr. 18 din 29 aprilie 1934, p. 7.

⁴⁰ *Ibidem*, an LX, nr. 18-19 din 3-10 mai 1936, p. Ll.

⁴¹ *Raportul general al Consiliului Eparhial Arad către Adunarea Eparhială, în Actele și dezbaterile... din anul 1936*, Arad, p. 10.

tradiția istorică, biserica n-a rămas în afara problematicii naționale, pe care a slujit-o cu fidelitate pe tot parcursul perioadei interbelice, fie în calitate de conducător, fie în ipostaza de trudit.

Implicarea bisericii în fenomenul cultural a constituit o altă componentă a activității ei din epoca interbelică, parte integrantă în ofensiva cultural-națională a statului de după 1918. După anul 1925, odată cu deplina statificare a învățământului primar, biserica și-a pus în aplicare strategia de culturalizare a credincioșilor cu ajutorul Caselor culturale și a societăților cultural-religioase – ”Sfântul Gheorghe”, ”Oastea Domnului”, ”Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române” și ”Frăția Ortodoxă Română”. Rezultatele obținute, în plan cultural, prin colaborarea dintre clerici și mireni, nu s-au ridicat întotdeauna la nivelul aspirațiilor care derivau din tradiția culturală ilustră a epocii antebelice. Din această perspectivă, elita intelectuală arădeană, care avea în avangarda sa pe reprezentanții bisericii, și-a fixat obiective culturale specifice ținutului, realizarea lor însemnând și împlinirea unor idealuri ce veneau din epoca istorică anterioară.

Societățile culturale existente la mijlocul deceniului patru – Despărțământul Astra, Ateneul Român, Concordia și Institutul Social Banat – Crișana, secția Arad –, au decis să-și unească eforturile, în anul 1936, în cadrul Federației Societăților Culturale din Arad (F.S.C.A). Încă de la înființarea federației, în decembrie 1936, consilierul cultural al Eparhiei, Gheorghe Ciuhandu, propunea organizarea unui congres pentru dezbateră stării culturii arădene și stabilirea măsurilor ce se impuneau pentru viitor. El trebuia, în opinia ilustrului prelat, să ducă ”la o sinceră apropiere”⁴² și colaborare a tuturor forțelor românești la frontiera de vest. După două amânări, Congresul Cultural și-a deschis lucrările la 30 ianuarie 1938, în sala festivă a Liceului ”Moise Nicoară”, sub președinția lui Iustin Marșieu și înaltul patronaj al episcopului ortodox Andrei Magieru. În cuvântul de deschidere a lucrărilor, episcopul exprima opinia că, prin Congres, ”Aradul românesc, național și cultural de dinainte de război se regăsea după un timp de o generație” pentru a purta, în continuare, tradiția culturii. Vorbind despre conceptul de cultură națională, Andrei Magieru o definea sublim ca ”icoana sufletească cu care un popor se înfățișează în fața veșniciei”⁴³.

Gheorghe Ciuhandu a susținut în fața auditoriului comunicarea ”Arhivele arădene”, în care cerea autorităților recuperarea arhivelor și a obiectelor istorice de artă de la Viena și Budapesta. El s-a pronunțat ferm pentru reorganizarea arhivelor locale și județene și folosirea lor în promovarea istoriografiei românești din ținutul Aradului, în condițiile în care istoriografia maghiară ”a prezentat istoria acestui ținut tendențios, în favoarea maghiarilor și dosind istoria românilor”⁴⁴. În finalul intervenției sale, el propunea ”salvarea a tot ceea ce ar putea vorbi despre trecutul nostru”, prin înființarea, la Arad, a unei secții a Arhivelor de stat.

Celelalte intervenții la Congres au fost expresia frământărilor și căutarilor elitei intelectuale arădene, ele abordând tematicile: ”Monografia românească a județului Arad (Corneliu Radu), ”Rolul Palatului Cultural în promovarea culturii arădene” (prof. Ascaniu Crișan), ”Însemnătatea săpăturilor arheologice în județul nostru” (prof. Nichi Lazăr) și ”Înființarea unui muzeu etnografic la Arad” (prof. dr.

⁴² *Biserica și școala*, an LXII, nr.4 din 23 ianuarie 1938, p. 2.

⁴³ *Hotarul*, an V, nr. 1-2 din ianuarie-februarie 1938, p. 5.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 27-28.

Caius Lepa). Expunerile tematice au constituit, de fapt, moțiunea Congresului din 30 ianuarie 1938, prezentată la finalul lucrărilor, de către Octavian Lupaș, care-și exprima încrederea că, “prin realizarea celor cinci puncte, se poate consolida unitatea sufletească a românilor aflați la granița de vest”⁴⁵. Din nefericire, hotărârile clericilor și mirenilor, din după-amiaza acelei zile de sfârșit de ianuarie a anului 1938, nu s-au putut aplica în practică datorita izbucnirii războiului, ele fiind împlinite, doar parțial, în epoca postbelică.

După anul 1918, Biserica Ortodoxă arădeană și-a adus o contribuție determinantă la reorganizarea B.O.R la nivel național și a reușit să se reformeze, în scurt timp, la nivel local, devenind astfel un model pentru alte ținuturi ale țării. În toate acțiunile cu caracter misionar, social, cultural și național, Episcopia Aradului a avut sprijinul nemijlocit al instituțiilor statului, aflate în plină ofensivă cultural națională pentru reorganizarea națiunii, în conformitate cu noile realități politice. Biserica a avut meritul de a-și păstra autonomia și echidistanța, în condițiile colaborării cu organele administrative sau cu puterea locală, ea nu a făcut niciodată politica vreunui partid ci o “politică” națională.

Realitățile au dovedit că, în foarte multe situații, ierarhii și preoții parohi locali au fost mai prompti, mai reactivi și mai punctuali în problemele societății, decât autoritățile, ei găsind resursele spirituale și materiale pentru a răspunde necesităților vremii.

Contextul național și internațional a generat o componentă național-politică în activitatea bisericească cotidiană de la granița de vest. Aceasta a promovat în rândurile comunității, cu deosebire la tineret, o mentalitate, o trăire națională aparte, ce viza comportamentul civic la cel mai înalt nivel.

Biserica Ortodoxă arădeană, reprezentată la vârf de către Episcopie, a fost o “*ecclesia militans*” care, prin acțiunile concrete desfășurate în perioada interbelică, și-a mărit prestigiul și credibilitatea în rândurile poporului, dovedindu-se în continuare un pilon de bază al națiunii.

ASPECTS OF THE INVOLVMENT OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE SOCIAL LIFE OF ARAD DURING THE INTER-WAR PERIOD

Abstract

During the inter-war period, the Orthodox Church from Arad was among the leaders from within Romania in involving the institution in the resolving of major problems of the post-war society.

The main aims were related to religious missionarism and social assistance. The latter, spread from helping the ill and wealthless, to healing the family life and to giving the young ones a professional perspective as to integrate into a modern Romnaian society. A great attention was given to worshipping the nations heroes and to cultural improvement.

Within all its programmes, the Orthodox Church, tending to become an *ecclesia militans*, stood on the sustainement of its own and that of the civil society. The state, much to often, failed in providing a coherent politic in sustaining the social aims of the church.

Among the visionary clerical personalities involved in redefing a modern, socially implied, Orthodox Church, the activity of Archbishop Grigorie Comsa (1925 – 1935) was groundbreaking.

---

⁴⁵ *Ibidem*, p. 52.

Industria de hârtie

Este o ramură industrială care se dezvoltă în special după anul 1918, specialitatea fiind arta grafică, tipografia, cartonajul etc.¹ Progresul realizat în acest sector este urmarea unor cauze favorabile, cum ar fi: extinderea instituției școlare, a instituțiilor administrative, a sectoarelor mari consumatoare de produse din hârtie.

„**Cartea Românească**”, sucursala Timișoara, aflată pe str. Țepeș Vodă nr. 2, cu sediul central la București², folosea o forță motrice de 15 CP³, avea un capital social în 1922 în valoare de 23.300.000 lei.⁴ Din 1925 acesta a crescut la 46.600.000 lei⁵, valoare la care se află și în 1928. La Timișoara, existau 20 de lucrători.⁶ Ca materii prime folosește hârtie de diferite calități, cerneală tipografică neagră și colorată, pânză pentru legătorie, sârmă.⁷ Produsele realizate de tipografie conform statutului sunt: hârtie liniată pentru registre, registre pentru comerț, mape de birou, calendare, etichete, afișe, hârtie de scrisori etc.⁸ Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri din 6 aprilie 1928, a fost acordată tipografiei scutire de vamă la importul de mașini, părți de mașini și accesorii și reducere la transportul pe calea ferată.⁹

În anul 1922¹⁰ întreprinderea a obținut un profit în valoare de 6.207.832,24 lei. În anul 1925¹¹ profitul a fost de 9.282.347,55 lei, în anul următor¹² scade la 8.265.517,54 lei, iar în 1927¹³ se realizează o creștere mică, beneficiul fiind în valoare de 8.333.489,81 lei. În condițiile crizei economice, în anul 1931¹⁴ profitul scade de aproape 23 de ori comparativ cu anul 1927, ajungând la 362.987, 30 lei. În 1932 tipografia a avut o pierdere de 168.294 lei.¹⁵ Și în anul 1933 a fost înregistrată o pierdere de 567.202 lei.¹⁶

---

¹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, filiala Timiș, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, dosar 4/1930, f. 31.

² *Ibidem*, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 784/1922–1928, Tipografia Românească, f. 5.

³ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, *fond Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția Industriei Hârtiei*, (rola 852), dosarul 3/1922-1938, Cartea Românească, Sucursala Timișoara, f. 7, (cadrul 775).

⁴ *Statistica Societăților pe acțiuni din România în anul 1923*, “Tipografiile Române Unite” SA, București, p. 285.

⁵ *Statistica.....1926*, p. 407.

⁶ *Indicatorul Industriei Românești*, Tipografia “România Nouă”, București, 1928, p. 466.

⁷ D.A.N.I.C, *fond Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția Industriei Hârtiei*, (rola 852), dosarul 3/1922-1938, Cartea Românească, Sucursala Timișoara, f. 7, (cadrul 775).

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, f. 26, (cadrul 799).

¹⁰ *Statistica.....1923*, p. 285.

¹¹ *Statistica.....1926*, p. 407.

¹² *Statistica.....1927*, p. 375.

¹³ *Statistica.....1928*, p. 399.

¹⁴ D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 784/1922–1928, Tipografia Românească, f.47.

¹⁵ *Statistica.....1933*, p. 592-593.

¹⁶ *Statistica.....1934*, p. 556-557.

Sumele prezentate ca beneficii sunt cele obținute în bilanțul contabil la nivel central. Reiese faptul că această editură avea un capital important și realizează profituri mari, cu mult peste nivelul altor întreprinderi, dar și cu mult peste alte edituri care la sfârșit de an suferă pierderi.

Structura și dinamica producției, 1924-1925, 1926-1928:

Produsul	Valoare producție- 1924 ¹⁷	Valoare producție – 1925 ¹⁸
Diferite imprimate	4.200.000 lei	4.500.000 lei

Produsul	Cantitate - 1926 ¹⁹	Cantitate - 1927 ²⁰	Cantitate - 1928 ²¹
Hârtie liniată, caiete	6.500 kg	6.500 kg	5.700 kg
Registre comerț	8.500 kg	8.000 kg	6.500 kg
Calendar	6.000 kg	5.000 kg	4.200 kg
Etichete, facturi, polițe	11.000 kg	8.500 kg	10.500 kg
Cărți	8.000 kg	7.500 kg	8.500 kg
Cataloage, liste de preț	-	650 kg	4.000 kg

În anul 1930 s-au realizat diferite tipărături în cantitate de 40.000 kg²², iar în 1931 au fost realizate registre și imprimate în valoare de 9.171.321 lei.²³ În anul 1937 s-au realizat 34 t de diferite imprimate.²⁴

Structura și dinamica producției, 1938, 1940-1941:

Produsul	Cantitate-1938 ²⁵	Cantitate-1940 ²⁶	Cantitate-1941 ²⁷
Registre	73.735 bucăți	5.159 bucăți	1.479 bucăți
Ziare	753.534 bucăți	279.336 bucăți	434.429 bucăți
Afișe	85.582 bucăți	63.711 bucăți	104.598 bucăți
Imprimate	3.256.610 bucăți	823.592 bucăți	473.747 bucăți

La sucursala din Timișoara s-au realizat producții semnificative, produse variate; observăm creșteri importante de cantități în anul 1928, etichete, facturi, polițe,

¹⁷ D.J.A.N.-Tm, *fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 784/1922–1928, Tipografia Românească, f. 7.

¹⁸ *Ibidem*, f. 20.

¹⁹ *Ibidem*, f. 23.

²⁰ *Ibidem*, f. 29.

²¹ *Ibidem*, f. 36.

²² *Ibidem*, f. 43.

²³ *Ibidem*, f. 53.

²⁴ *Ibidem*, f. 72.

²⁵ *Ibidem*, f. 83.

²⁶ *Ibidem*, f. 92.

²⁷ *Ibidem*, f. 99.

cărți, precum și cataloage și liste de prețuri, unde s-au realizat de peste 6 ori mai mult decât în 1927, creșterile observându-se și în anii următori, până în 1940. Cea mare producție a fost realizată în anul 1938.

„Banatul” Librărie, Papetărie, Tipografie și Legătorie, situată în str. Pavel Chinezul nr. 7, a fost înființată la 1 martie 1924, cu un capital social de 1.000.000 lei, împărțit în 2.000 de acțiuni a 500 lei fiecare.²⁸ Este majorat în 1925 la 3.000.000 lei, înregistrând o creștere de trei ori într-un an, iar în 1929 a scăzut la 1.000.000 lei.²⁹ Cu toate acestea, a suferit pierderi: la sfârșitul anului 1925 de 370.994,99 lei³⁰, în 1926 de 222.259,75 lei³¹, în 1927 pierderi de 121.823,39³², iar în 1928 pierderi în sumă de 117.255,44 lei.³³ Își desfășurau activitatea 22 de lucrători și exista o forță motrice de 6 HP.³⁴ Consiliul de administrație a fost format din dr. Aurel Cosma, Ioan Oprea, Gheorghe Birăescu, dr. Lucian Georgevici.³⁵ Scopul întreprinderii era vânzarea publicațiilor românești din editura proprie sau acte editate în țară, vânzarea de cărți didactice, științifice sau literare; tipărirea, legarea, vânzarea cărților; editare, tipărire de ziare, reviste.³⁶

Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri din 6 aprilie 1928, tipografia a obținut scutiri de vamă pentru mașini, părți de mașini, accesorii și reducere pe CFR.³⁷

Structura și dinamica producției, 1924-1928:

Produsul	Valoare producție 1924 ³⁸	Valoare producție 1925 ³⁹
Ziare, reviste, registre, cărți etc.	1.272 comenzi în sumă de 1.775.426 lei	2.482 comenzi în sumă de 2.644.000,40 lei

Produsul	Producție – 1927 ⁴⁰	Producție – 1928 ⁴¹
Registre de comerț	5,45 t	800 t
Ziare	7,8 t	650 t
Calendare	1,2 t	120 t
Etichete, afișe	7,5 t	350 t
Cartoane	3 t	400 t

²⁸ *Ibidem*, dosar 786/1924–1933, Tipografia și compactoria „Banatul”, f. 3.

²⁹ *Ibidem*, f. 7.

³⁰ *Statistica.....1926*, p. 581.

³¹ *Statistica.....1927*, p. 609.

³² *Statistica.....1928*, p. 617.

³³ *Statistica.....1929*, p. 630.

³⁴ *Indicatorul...1928*, p. 465.

³⁵ *Compass, anuar pentru comerț, industrie și finanțe, 1929*, Tipărită la Tipografia și compactoria Frații Katz Testvérek, Zaláu, p. 897.

³⁶ D.J.A.N.-Tm, *fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, firme sociale*, dosar 43/1938, „Banatul” Librărie, papetărie, tipografie și compactorie SpA, Timișoara, f. 16.

³⁷ *Ibidem, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a*, dosar 786/1924–1933, Tipografia și compactoria „Banatul”, f. 32.

³⁸ *Ibidem*, f. 5.

³⁹ *Ibidem*, f. 9.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 22.

⁴¹ *Ibidem*, f. 34.

Constatăm că întreprinderea nu realizează profit. Această firmă și-a concentrat inițial activitatea spre tipărirea de ziare, iar mai apoi și spre alte tipăriri cum ar fi calendarele, registre de comerț, afișele, produse ce au avut căutare. Din anul 1934, nu am mai identificat date referitoare la această tipografie. Din datele de care dispunem, apreciem că cea mai importantă producție a fost atinsă în 1928.

„Frații Gero Legătorie de Cărți și Prima Fabrică de Caiete” Timișoara, str. Mocioni nr. 60, iar din 1929 str. I. C. Brătianu nr. 4, produceau caiete școlare, cărți pentru contabilitate și birouri, calendare, dosare.⁴² Capitalul social în 1919 a fost de 200.000 lei, mărit în 1921 la 500.000 lei, în 1922 a ajuns la 600.000 lei, în 1923 a fost de 650.000 lei, iar în 1924 de 700.000 lei.⁴³ În anul 1927 capitalul social era de 1.500.000 lei.⁴⁴ În 1937, a fost majorat la 988.643 lei.⁴⁵

Structura și dinamica producției, 1923-1927, 1929-1940:

Produsul	Cantitate 1923 ⁴⁶	Cantitate 1924 ⁴⁷	Cantitate 1925 ⁴⁸	Cantitate 1926 ⁴⁹	Cantitate 1928 ⁵⁰
Caiete	3.000.000 bucăți	40 t	50 t	60 t	35 t
Registre	15.000 bucăți	20 t	15 t	20,50 t	
Blocuri	-	5 t	-	-	
Dosare	20.000 bucăți	5 t	-	-	-
Biblioraft	-	5 t	-	0,5 t	-
Notes	-	5 t	10 t	20 t	-
Cartonate legate în piele	-	-	-	-	1 t
Cartonate legate în pânză	-	-	-	-	4 t
Diverse	-	-	5 t	-	10.000 t

⁴² *Ibidem*, dosar 574/192-1948, Frații Gerő, papetărie, f. 2.

⁴³ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 19.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 84.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 7.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 10.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 13.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 17.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 27.

Produsul	Cantitate-1929 ⁵¹	Cantitate-1930 ⁵²	Cantitate-1931 ⁵³
Caiete	27 t	18,9 t	100 t
Registre	-	-	
Blocuri	-	-	
Dosare	-	-	-
Biblioraft	-	0,5 t	-
Notes	-	-	-
Cartonate legate în piele	4 t	-	0,2 t
Cartonate legate în pânză	0,6 t	0,3 t	172 t
Diverse	7 t	-	15 t

Produsul	Cantitate-1932 ⁵⁴	Cantitate-1933 ⁵⁵	Cantitate-1934 ⁵⁶	Cantitate-1935 ⁵⁷
Registre comerț, caiete	0,2 t	9 t	35 t	45
Blocuri cartonate în pânză	13,5 t			
Blocuri cartonate în piele	0,9	1 t	-	-
Confeti, serviete	9	3	6t	6

Produsul	Cantitate-1936 ⁵⁸	Cantitate-1937 ⁵⁹
Registre, cartonate legate, caiete	52 t	15,35 t
Diverse	3 t	0,310 t

Produsul	Cantitate-1938 ⁶⁰	Cantitate-1939 ⁶¹	Cantitate-1940 ⁶²
Registre și indexe	-	22,9 t	25,7 t
Caiete	-		
Dosare	-		

⁵¹ *Ibidem*, f. 35.

⁵² *Ibidem*, f. 43.

⁵³ *Ibidem*, f. 51.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 58.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 64.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 70.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 76.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 83.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 92.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 120.

⁶¹ *Ibidem*, f. 126.

⁶² *Ibidem*, f. 141.

Cărți, jucării de hârtie	23,4 t	3,2 t	4,3 t
Diferite			
Șervețele	3 t	3,2 t	4,3 t
Colțuri pentru foto			

După cum reiese din tabelele de mai sus, producția tipografiei a crescut, ceea ce demonstrează interesul pentru tipărituri, dar și dezvoltarea generală a societății timișorene din perioada interbelică. Cea mai mare producție a fost realizată în anul 1928, peste 10.000t.

Au mai existat și alte firme printre care amintim **Tipografia Huniade**.

Industria lemnului

Evoluția acestui domeniu continuă o tradiție mai veche în această zonă, la care se adaugă faptul că există aici întinse suprafețe împădurite, ceea ce asigură materie primă în mari cantități. Până la primul război mondial fabricile timișorene de trăsuri și mobilă erau renumite în numeroase țări europene. S-au produs: mobile, tâmplării, trăsuri, orgi, harmonici.⁶³

Bistra, fabrică de cherestea, a fost înființată în 1910 la Caransebeș, apoi mutată la Timișoara în 1913; la data înființării capitalul social a fost de 500.000 coroane, ridicat în 1913 la 600.000 coroane, iar în 1914 la 750.000 coroane. În 1920 capitalul era de 3.000.000 lei, ridicat în 1922 la 5.000.000 lei⁶⁴, iar în 1927 era în valoare de 15.000.000 lei, nivel la care a rămas până în 1931.⁶⁵ Apoi capitalul este redus, fiind în 1932 de 150.000 lei.

În 1924 avea următoarele utilaje: 3 gateri, 2 fierăstraie cilindrice, 10 fierăstraie circulare.⁶⁶ În 1926 s-au mai adăugat două gateri și 4 fierăstraie circulare.⁶⁷

Structura și dinamica producției, 1924-1926:

Produsul	Cantitate-1924⁶⁸	Cantitate -1925⁶⁹	Cantitate -1926⁷⁰
Cherestea de fag	5.000 m ³	4.000 m ³	4.000 m ³
Doage cilindrice	800 m ³	200 m ³	160 t
Parchete brute de fag	500 m ³	350 m ³	240 t
Rămășițe	2.500 m ³	-	-
Cherestea de stejar	1.800 m ³	-	-
Parchete brute de stejar	1.800 m ³	-	-

⁶³ *Ibidem*, fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 4/1930, f. 31.

⁶⁴ *Ibidem*, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 471/1921-1928, Bistra fabrica de cherestea, f. 5.

⁶⁵ *Statistica.....1928*, p. 619.

⁶⁶ D.J.A.N.-Tm, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 471/1921-1928, Bistra fabrica de cherestea, f. 6.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 13.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 7.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 10.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 14.

Principalele produse realizate au fost cheresteaua de fag, parchetul de fag și doagele cilindrice. În anul 1924 au fost produse cherestea și parchet de stejar.

Întreprinderea a obținut în anul 1919⁷¹ beneficii în valoare de 285.308,99 lei, în 1922⁷² în valoare de 406.956,22 lei. În 1927⁷³ suferă o pierdere de 7.498.760,50 lei, datorată faptului că nu a lucrat, iar în 1932⁷⁴ pierderea a fost de 50.357.683 lei. După acest an, fabrica intră în lichidare.

„Sapic” SA, fabrica de parchet și cherestea, era situată pe str. Brediceanu, iar din 1926 s-a mutat pe str. Circumvalațiunii. S-a înființat în 1921, cu un capital social inițial de 1.000.000 lei, care va fi dublat din 1922 la 2.000.000 lei împărțit în 8.000 de acțiuni a 250 de lei fiecare⁷⁵, valoare la care se găsește și în 1928. Pe fondul crizei economice, capitalul a fost redus la 1.000.000 lei. De la 1 septembrie 1930 fabrica nu mai lucrează pe cont propriu, ocupându-se de vânzarea în comision a produselor firmei Lomas.⁷⁶

Structura și dinamica producției, 1924-1927:

Reparații pentru CFR	Cantitate-1924 ⁷⁷	Cantitate-1925 ⁷⁸
	1.700 t	1.010 t
Parchet de stejar și fag	Cantitate-1926 ⁷⁹	Cantitate-1927 ⁸⁰
	100 m ³	882,35 m ³
		20.588,25 m ³

(1 m³ parchet=17 kg)

În 1928 s-au produs 250 m³ scânduri pentru parchete.⁸¹

Structura și dinamica producției, 1929-1931:

Produsul	Cantitate -1929 ⁸²	Cantitate -1930 ⁸³	Cantitate -1931 ⁸⁴
Cherestea de molift	1.645 m ³	-	Nu a produs. A lichidat stocul
Cherestea de stejar	320 m ³	326 m ³	
Parchet fag și stejar	1.940 m ³	1.820 m ³	

Întreprinderea a produs parchet de fag și de stejar, cherestea de stejar și molift. Cea mai importantă producție a fost în anul 1929, peste 3.000 m³ produse din lemn. Din anul 1931 nu a mai fost raportată producție, efectuându-se doar vânzări, pentru o altă firmă.

⁷¹ Statistica.....1919, p. 231.

⁷² Statistica.....1923, p. 405.

⁷³ Statistica.....1928, p. 619.

⁷⁴ Statistica.....1933, p. 586-587.

⁷⁵ D.J.A.N.-Tm, fond Inspectoratul Industrial Regiunea a 8-a, dosar 724/1923-1931, „Sapic” SA, fabrica de parchet și cherestea, f. 2.

⁷⁶ Ibidem, f. 51, 63.

⁷⁷ Ibidem, f. 4.

⁷⁸ Ibidem, f. 8.

⁷⁹ Ibidem, f. 12.

⁸⁰ Ibidem, f. 18.

⁸¹ Ibidem, f. 25.

⁸² Ibidem, f. 33.

⁸³ Ibidem, f. 41.

⁸⁴ Ibidem, f. 50.

Fabrica a obținut în 1922 un beneficiu în valoare de 47.057,91 lei.⁸⁵ În anii următori s-au înregistrat doar pierderi. În 1926, o pierdere de 720.402,88 lei⁸⁶, în 1927 pierderea s-a dublat, ajungând la 1.582.402 lei.⁸⁷ Și în 1928 a fost înregistrată pierdere în sumă de 525.110,38 lei.⁸⁸ În 1936 pierderea a fost de 362.732 lei⁸⁹, în 1937 pierderea este mai mică, fiind în sumă de 32.203 lei.⁹⁰ În anii 1938 și 1939 au fost pierderi de 47.005 lei⁹¹, respectiv de 19.701 lei.⁹²

În domeniul industriei lemnului mai amintim și alte întreprinderi: **Fadesca-fabrica de scaune, Fabrica de Mobile Bela Krauser fii, Fisher și Braun, fabrică de parchet și tâmplărie, Kardos Iuliu-fabrică de trăsuri, Iosif și Eduard Molnar-Tâmplărie, Prohoska-industrie de furnir, Spira și Drucker, fabrica de mobile etc.**

Papier- und Holzindustrie aus Timișoara in der Zeitspanne 1918-1940 Zusammenfassung

Die Papierindustrie ist ein Industriezweig, der sich insbesondere nach dem Jahre 1918, entwickelt hat, das Fachgebiet ist die graphische Kunst, die Druckerei, die Pappenherstellung, usw. Der Fortschritt aus diesem Sektor war die Folge einiger günstigen Ursachen, wie: die Erweiterung der Schulinstitution, der Verwaltungsinstitution, des großen Sektors das Papier verwendet.

Die Entwicklung der Holzindustrie hat eine alte Tradition in Timișoara. Dazu wird noch zugefügt, dass sich hier große Waldflächen befinden, was Rohstoffe in großen Mengen, sichert. Bis zum I. Weltkrieg waren die Wagen- und Möbelfabriken aus Timișoara, in vielen Länder Europas, berühmt. Die Tradition wurde auch in der Zwischenkriegszeit weitergeführt. Er wurden Möbel, Holzwaren, Wagen, Orgeln und Harmonikas produziert.

---

⁸⁵ *Statistica.....1923*, p. 401.

⁸⁶ *Statistica.....1927*, p. 615.

⁸⁷ *Statistica.....1928*, p. 626.

⁸⁸ *Statistica.....1929*, p. 629.

⁸⁹ D.J.A.N.-Tm, *fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, firme sociale*, dosar 13/S/fără an, „Sapic” SA pentru industrie și comerț de lemne, f. nenumărată.

⁹⁰ *Ibidem*, f. nenumărată.

⁹¹ *Ibidem*, f. nenumărată.

⁹² *Ibidem*, f. nenumărată.

Dacă până la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, în Transilvania, nu putem vorbi de o exploatare abuzivă a pădurilor (din păduri se lua material lemnos numai atât cât era necesar pentru construcții și pentru foc), construcția de căi ferate de la sfârșitul secolului trecut va duce la o dezvoltare foarte rapidă a industriei forestiere în aceste regiuni.

Pentru cele trei plase de care ne ocupăm, calea ferată care făcea legătura lor mai ușoară cu orașul Arad, a fost inaugurată la 6 decembrie 1896 (calea ferată Arad – Brad).¹ Porțiuni din acesta au fost date însă în folosință câțiva ani mai devreme: calea ferată Ineu – Sebiș la 5 septembrie 1881; Sebiș – Gurahonț – Iosaș la 13 decembrie 1889; Gurahonț – Iosaș – Hălmagiu Mare la 7 noiembrie 1895.²

Mai amintim și calea ferată cu ecartament îngust care făcea legătura între Sebiș și stațiunea balneoclimaterică Moneasa inaugurată la 14 august 1893.³

Toate acestea au încurajat o exploatare masivă a pădurilor, exploatare care se dovedea acum foarte rentabilă. Munții Zărandului și ai Bihorului vor fi și ei, în scurtă vreme, împânziți de rețele de cale ferată industrială care vor fi legate de principală arteră Arad – Brad. În același timp încep și abuzurile, în sensul că au fost rase în toatalitate unele păduri de gorun și de fag.

Pentru plasa Hălmagiu, din relatările lui Traian Mager (autor al monografiei „Ținutul Hălmagiului”), aflăm că adevărata campanie de distrugere a codrilor s-a pornit la 1909, atunci când s-a instalat întâia uzină în Hălmagiu, cu trnuri industriale îndreptate spre Muntele Găina, iar la 1915 a început exploatarea la nord de Hălmagiu a unei alte păduri importante, și anume, cea de pe Valea Brusturilor. S-a exploatat numai material brut fiind apoi transportat cu trenul la Arad, iar de aici, expediat în diferite colțuri ale Imperiului Austro-Ungar sau chiar mai departe. Multe din pădurile seculare au fost distruse atunci.⁴ A contribuit destul de mult la aceasta și legislația maghiară în domeniu, legislație care nu s-a interesat în nici un fel de pădurile particularilor, ei putându-le exploata fără nicio interdicție.⁵

După anul 1918, schimbările produse în Transilvania au afectat și industria forestieră. Aplicarea legii de reformă agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Mramureș a dus la modificarea destinației unor păduri. Urmarea a fost că pădurile absenteiștilor (cei care după anul 1918 au ales cetățenia maghiară și nu română) au fost expropriate părți din unele păduri ale proprietarilor rămași în țară sau ale diferitelor societăți.

Foarte importantă era însă extinderea legilor silvice ale Statului Român și asupra Transilvaniei, urmărindu-se prin aceasta să se stopeze abuzurile, iar eploatarea pădurilor să se facă în mod rațional sub supravegherea statului. La 17 iunie 1923 apare

---

¹ Gaal Jenő, *Aradvarmegye es Arad szabad Kiralzyi varos. Leirasa*, Arad, 1898, p. 393

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului (Manifestări economice)*, „Concordia”, Institut de Arte Grafice și Editura S.A., 1938, p.3.

⁵ Iuliu Frohlich, *Pădurile din Transilvania*, în „Revista Pădurilor”, an XXXVI, nr. 5, 1924, p.394.

Legea pentru extinderea aplicațiunii dispozițiilor codului silvic din 1910 și a Legii modificatoare a acestui cod din 18 septembrie 1920 în tot cuprinsul României.⁶

Ceea ce ne interesează în lucrarea de față sunt articolele referitoare la amenajamentul și exploatarea pădurilor. Astfel, la articolul 2 se prevedea că pădurile supuse regimului silvic nu se pot exploata decât în baza unui amenajament sau a unui regulament de exploatare aprobat prin decret regal.⁷ Prin urmare amenajamentul era obligatoriu pentru pădurile care aparțineau statului (în cazul celor trei plase ale județului Arad pădurile expropriate au intrat în administrarea statului), așezămintelor de binefacere, composesoratelor și comunelor.

Pentru o parte din pădurile particulare era necesară doar întocmirea unui regulament de exploatare, care se va face de silvicultorii recunoscuți. Tot pentru aceste păduri se mai prevedea reținerea unei sume de bani în fiecare an, de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, ca și garanție că lucrările de împădurire prevăzute de regulamentul de exploatare, se vor aduce la îndeplinire.⁸

În ceea ce-i privește pe cei care vor dori să exploateze pădurile statului, ale așezămintelor de binefacere, ale comunelor etc., ei pot obține acest drept numai în urma unei licitații publice și vor putea începe doar după ce vor fi primit permisiunea în regulă a proprietarilor acestor păduri.⁹

Mai trebuie remarcat și enunțul articolului 23 în care se preciza că: „...exploatarea nu vor putea introduce în țară lucrători străini pentru exploatarea pădurilor decât cu autorizarea Ministerului de Interne, care nu se va da decât în cazul când se va constata că în regiunea respectivă nu s-au găsit lucrători sau că aceștia nu au voit să se angajeze la asemenea lucrări...”¹⁰ Prin aceasta se urmărea protejarea lucrătorilor români aflați în preajma exploatărilor forestiere.

O altă problemă care se ridica după anul 1918 când suprafața păduroasă a României, în urma reîntregirii țării a crescut considerabil, era cea a principalelor sisteme de exploatare forestieră. Această chestiune a provocat în epocă multe dezbateri.

Se poate spune că existau la acel moment două sisteme principale de exploatare: în antrepriză și în regie.

Exploatarea pădurilor în antrepriză consta în arendarea unei suprafețe de pădure pe mai mulți ani (de obicei 10 – 20 de ani) urmând ca antreprenorul să folosească produsele lemnoase în acest timp după bunul său plac, lăsând operațiunile de amenajare și replantare în grija organelor silvice ale proprietarilor. Sistemul era dezavantajos chiar pentru proprietarul care arenda pădurea deoarece în cele mai multe cazuri exploatarea se făcea în mod abuziv, fără să fie urmată de replantări, distrugându-se astfel iremediabil suprafața de pădure.¹¹ Apoi, arendașul își aducea muncitorii săi specializați, nefăcând nici un fel de angajări în zonă. Majoritatea inginerilor silvici se

---

⁶ Lege pentru extinderea aplicațiunii dispozițiilor codului silvic din 1910 și a legii modificatoare a acestui cod din 18 septembrie 1920 în tot cuprinsul României, în Monitorul Oficial, nr. 59, 17 iunie, 1923.

⁷ Vasile I. Harnagea, C.Gr.C. Zotta, *Codul legislației silvice*, vol II, București, Tip. „Astoria”1935, p.96.

⁸ *Ibidem*, p.96,97.

⁹ *Ibidem*, p.106.

¹⁰ *Ibidem*, p. 108.

¹¹ Ion Moldovan, *Exploatarea pădurilor în regie*, în „Revista Pădurilor”, an XXXIII, 1921, p.216.

declarau de acord cum că această metodă nu era recomandabilă în cazul unei economii forestiere raționale.

Sistemul exploatării pădurilor în regie consta în administrarea și valorificarea direct de către proprietar sau printr-un administrator, a materialului lemnos din pădurile sale (regia proprie).¹² Acest sistem era avantajos dacă ne gândim că o mare parte din păduri se aflau în posesia statului. Același lucru s-a întâmplat și în plasele Hălmagiu, Sebiș. Târnova unde toate suprafețele de pădure expropriate au intrat fie în administrarea directă a statului (prin Casa Pădurilor), fie în posesia pădurilor comunale (dar care erau administrate tot de către personalul silvic autorizat). O serie de specialiști în silvicultură au insistat în anii '20 pentru avantajele pe care le reprezenta o administrare a pădurilor statului în regie proprie.¹³ Statul putea fi, în concepția lor, cel mai bun și cel mai precaut administrator al acestei avuții naționale. De altfel, pentru Transilvania, chiar înainte de 1918 statul ungar făcuse deja pregătiri temeinice pentru a asigura succesul deplin al exploatărilor în regie. Acest fapt a făcut ca după anul 1918 mare parte din pădurile județului Arad să fie exploatare în regie proprie.¹⁴

Un al mod de exploatare a pădurilor, agreat și el de silvicultori, a fost cel prin intermediul cooperativelor forestiere. Deși ele existau încă dinainte de 1918, acestea au fost încurajate mai ales prin Legea Cooperăției apărută în 28 martie 1929. Se puteau înființa cooperative forestiere care aveau dreptul de a lua păduri în exploatare sub orice formă (vânzare spre exploatare, concesiuni etc) chiar când oferta lor ar fi cu 5% mai mică decât oferta cea mai favorabilă. În plus ele aveau același drept și la vânzarea pădurilor composesorale.¹⁵ Din cooperative nu puteau face față însă, „cei care prin ocupația lor au interese contrarii celor ale cooperativei respective”, adică exploatorii de păduri, fabricanții etc., iar pentru a putea funcționa legal, statutul fiecărei cooperative trebuia aprobat de „Oficiul Naționalmal Cooperăției”.¹⁶

Referitor la pădurile composesorale, ele erau administrate de către composesori, dar Ministerul Agriculturii și Domeniilor exercita prin agenții săi silvici, un control asupra modului cum se va face exploatarea pădurilor și putea lua orice măsuri va crede de cuviință pentru respectarea amenajamentului.¹⁷

Toate aceste sisteme de exploatare ale pădurilor erau întâlnite și în Transilvania. Să vedem însă, cum se prezenta situația în zona Zărandului.

Aproape un sfert din întreaga suprafață a județului Arad era acoperită cu păduri¹⁸, lucru care făcea ca industria lemnului să ocupe aici un rol foarte important. De altfel, urmărind situația întreprinderilor industriale existente în județul Arad și numărul lor de angajați în anul 1922, constatăm că industria lemnului ocupa locul al

---

¹² *Ibidem*, p. 216 – 221.

¹³ *Ibidem*, p. 216 – 227; și Gh. I. Ionescu, *Problema impozitelor în cazul exploatării în regie a pădurilor statului*, în „Revista Pădurilor”, an XLVI, 1934, p. 273 -280.

¹⁴ Ion Moldovan, *op.cit.*, p. 225.

¹⁵ George Minescu, *Cooperativele forestiere în cadrele noii legi*, în „Revista Pădurilor”, an XLI, nr. 4, 1929, p. 267.

¹⁶ *Ibidem*, p. 265.

¹⁷ Vasile I. Harnagea, C. Gr.C. Zotta, *op. cit.*, p. 128.

¹⁸ ***, Planul real de activitate al prefecturii județului Arad pe anii bugetari 1942/1943, 1943/1944 și 1944/1945, vol.I, Imprimeria Județului Arad, p.2.

doilea cu 38 de întreprinderi și 1548 angajați.¹⁹ Rentabilitatea acestei ramuri este dovedită și de rapiditatea cu care până în anul 1930 au apărut noi întreprinderi forestiere. Astfel, la 1930 existau deja 746 de asemenea firme cu un număr de 6752 angajați.²⁰ (Sunt cuprinse toate întreprinderile din industria lemnului care aveau de la 1 angajat la peste 500).

Majoritatea lor se aflau în plasele Hălmagiu, Sebiș și Târnova, plase care concentrau împreună cea mai mare suprafață de pădure din județ. Unele dintre aceste întreprinderi erau continuatoarele vechilor întreprinderi care au acționat și înainte de 1918, dar marea lor majoritate sunt înființate după Unire.

Vom trece în revistă, mai jos cele mai importante dintre societățile al căror obiect era exploatarea forestieră în această zonă.

Cea mai importantă dintre firmele care își exploatau propriile domenii era, fără îndoială, „Patria” – Societate Anonimă Română pentru exploatarea lemnului. Ea a luat ființă la 26 aprilie 1923 cu scopul naționalizării întreprinderilor care au rămas pe teritoriul statului român și care înainte aparținuseră firmei „Hazai Fatermelo R.T.” Societate din Țară pentru industrializarea lemnului s.p.a. cu sediul la Budapesta.²¹

Aflăm din proiectul de fondare că obiectul întreprinderii este: „exploatarea și valorificarea lemnului, îndeosebi achiziționarea de fabrici de materie primă și continuarea activității în fabricile de cherestea aparținând firmei „Hazai Fatermelo R.T.” – Societate din Țară pentru industrializarea lemnului s.p.a. din Budapesta, situate în România, precum și înființarea de întreprinderi forestiere, de căi ferate și orice comerț de lemne, respectiv continuarea și preluarea întreprinderilor acestora.”²²

Capitalul social al firmei era de 25 000 000 lei, împărțit în 50 000 bucăți acțiuni la purtător, în valoare de 500 lei fiecare.²³

Sediul central era situat în Arad. Tot aici mai avea și o fabrică de cherestea dotată modern, cu exhaustor pentru aspirarea rumegușului de la fierăstraie, cu aparate pentru prevenirea accidentelor și cu un atelier de reparat mașinile din fabrică și vagoanele de la exploatarea din pădure. Un număr de 150 -200 muncitori și 12 funcționari lucrau încontinuu în această fabrică. Trebuie să remarcăm faptul că pentru funcționari și o parte din muncitori fabrica poseda case, iar unii dintre aceștia le puteau locui chiar gratuit.²⁴

O parte din lemnele prelucrate aici se aduceau pe calea ferată de la exploatarea societății, din apropierea comunei Gurahonț (plasa Hălmagiu). Firma era proprietara în zonă a unei suprafețe de 3800 iugăre de pădure și circa 7000 iugăre pădure tânără de fag și brad.²⁵

Ma adăugăm că la această exploatare lucrau circa 100 – 200 muncitori, iar transportul lemnului se făcea cu ajutorul a două locomotive și 25 de vagoane de cale

---

¹⁹ Mircea Timbus, *Situația industriei județului Arad între anii 1919 – 1944*, în „Ziridava”, nr. VI, 1976, Arad, p. 253.

²⁰ *Ibidem*, p.258.

²¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Arad, în continuare A.N.D.J.A., *Fond „Patria și Ferăstrăul Arădan S.A.R.”*, Arad, dosar 5/1923, f.3;

²² *Ibidem*, f.28.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, f. 41.

²⁵ *Ibidem*, f. 143.

ferată industrială cu ecartament îngust.²⁶ În afară de Gurahonț, firma „Patria” mai dispunea de întreprinderi forestiere în localitățile Sarms (jud. Ciuc), Săpânța și Câmpulung la Tisa (jud. Maramureș), Luncani (jud. Hunedoara), iar în județul Arad, la Săvârșin, Conop și Barațca (pe Valea Mureșului).²⁷ Era cea mai mare întreprindere de exploatare forestiere cu sediul în Arad.

În anul 1929, în urma fuzionării cu societatea anonimă „Ferăstrăul Arădan”, numele firmei a devenit Societatea Anonimă „Patria și Ferăstrăul Arădan”. Pentru moment capitalul social a rămas tot de 25 000 000 lei. Dar în anul 1932 el a fost redus la 10 000 000 lei, apoi în 1934 la 5 000 000 lei, pentru ca în 1938 să ajungă la 500 000 lei.²⁸

Acest fapt a fost urmarea crizei economice din anii 1929 – 1933 care a afectat puternic firma. Atunci, pentru a putea ieși din criză, Societatea „Patria” a contractat la 25 octombrie 1930 la Banca Ungaro-Italiană S.A. din Budapesta un împrumut de 260 000 dolari.²⁹ Împrumutul nu a mai putut fi rambursat, astfel că la 17 decembrie 1940, firma „Patria și Ferăstrăul Arădan S.A.” pentru exploatarea lemnului, se afla în lichidare, acțiunile societății intrând în proprietatea Băncii Ungaro-Italiană.³⁰ A rămas în lichidare până la 1948 când a fost naționalizată.

O altă firmă care își începuse activitatea înainte de 1 decembrie 1918 era și Societatea Anonimă de Industrie de Lemne și Mine din Sebiș. Fiind fondată la 5 mai 1918 prin contribuția contesei Christina Wenkheim cu imensul său domeniu (de peste 27 000 iugăre cadastrale de pădure), firma avea un capital social de 2 800 000 coroane (circa 1 400 000 lei). Tot în proprietatea ei se mai afla și calea ferată cu ecartament îngust Sebiș – Moneasa în lungime de 19 km, precum și minele care se găseau pe domeniul contesei.³¹

Scopul prevăzut în statutele societății era „achiziția de proprietate a obiectelor de avere, susținerea și ținerea în exploatare a acestor obiecte de avere”.³²

Totuși acest scop nu a putut fi atins pentru că după anul 1918, mai precis odată cu aplicarea legii de reformă agrară, întreaga moșie a Societății Anonime a fost expropriată (contesa Wenkheim fiind declarată absenteistă, optând pentru cetățenia maghiară). Întreaga activitate a întreprinderii s-a rezumat de atunci doar la calea ferată Sebiș – Moneasa și la fundurile de mine, care până în anul 1930 nu fuseseră încă preluate de Statul Român.³³ În aceste condiții, la 3 octombrie 1931, Oficiul Registrului Comerțului al Camerei de Comerț și Industrie din Arad înregistra Societatea Anonimă de Industrie de Lemne și Mine din Sebiș ca fiind sub lichidare.³⁴

Tot înființată înainte de 1 decembrie 1918 era și firma socială „Industria de Lemne Ardeleană Soc. An. Arad”. Ea exploata pădurile în antrepriză, scopul fiind „procurarea și punerea în circulație a produselor silvice precum și cumpărarea și

---

²⁶ *Ibidem*, f. 178.

²⁷ *Ibidem*, f. 143.

²⁸ *Idem*, dosar, 4/1923-1942, f.9-13.

²⁹ *Idem*, dosar, 21/1931-1937, f. 2.

³⁰ *Idem*, dosar 51/1940-1944, f. 15.

³¹ A.N.D.J.A., Fond „Camera de Comerț și Industrie”, dosar 219, f. 3-10.

³² *Ibidem*, f. 3.

³³ *Idem*, Fond „Secția a III-a a Tribunalului din Arad”, dosar 30/1922, f. 41.

³⁴ *Idem*, Fond „Camera de Comerț și Industrie”, dosar 219, f. 1.

exploatarea de păduri și orice afaceri ce stau în legătură cu această ramură.”³⁵ Deși inițial sediul central al societății se afla la Cluj, în urma hotărârii Adunării Generale Extraordinare din 3 noiembrie 1930, acesta va fi mutat la Arad. Criza economică din 1929 – 1933 a afectat grav întreprinderea, astfel că la 15 noiembrie 1933 este declarată în stare de lichidare, iar la 31 mai 1937 va fi radiată din Registrul Comerțului al Camerei de Comerț și Industrie din Arad.³⁶

Printre societățile de exploatare forestieră înființate după Unire și care aveau sediile centrale în orașul Arad sau în plasele Hălmagiu, Sebiș, Târnova se numărau Societatea Anonimă Forestieră din Dezna, Întreprinderea de Păduri Zimbru, Czettel Industria Lemnului S.A., Industria Forestieră „Valea Mare” Gurahonț, Industria Lemnului Arădan S.A. Societate Anonimă pentru Agricultură și Exploatare de Păduri. Acestea fiind printre firmele cele mai importante ale momentului le vom trata pe fiecare în parte.

Societatea Anonimă Forestieră din Dezna ia ființă la 16 noiembrie 1920 dar sub denumirea de „Magyar Foldestekesito Reszveny tarsasag” cu sediul în Budapesta. Exploata în plasa Sebiș o suprafață de 3900 iugăre cadastrale de pădure din domeniul comunei Dezna, la care lucrau circa 100 muncitori.³⁷ Adunarea Generală din 25 aprilie 1921 a hotărât schimbarea numelui firmei în „Societatea Anonimă Forestieră Dezna” precum și stabilirea sediului în comuna Dezna. Capitalul social era de 360 000 coroane (circa 180 000 lei).³⁸

Pe lângă exploatarea suprafeței de pădure pe care o deținea, firma își propunea și valorizarea produselor acestei păduri, utilizarea imobilelor de acolo, din punct de vedere economic și industrial, precum și cumpărarea pe mai departe a proprietăților economice și a unor păduri, respectiv valorizarea acestora.³⁹ Societatea își va încheia însă activitatea în decembrie 1941 când va fi dizolvată.⁴⁰

Întreprinderea de Păduri Zimbru constituită la 1 martie 1934 cu scopul de a exploata, transporta și vinde lemnele cumpărate de la membrii composesoratului urbarial din comuna Zimbru, avea un depozit la Gurahonț, iar sediul central în Arad. Cu toate că avea un capital de 300 000 lei (destul de însemnat), firma nu a putut funcționa mai mult de un an, astfel că la 28 februarie 1935 a fost radiată din Registrul Comerțului al Camerei de Comerț și Industrie Arad.⁴¹

În schimb, o existență mult mai îndelungată a avut Societatea „Czettel Industria Lemnului S.A.” al cărei act de naștere a fost semnat la 5 martie 1926. Capitalul subscris era de 2 000 000 lei, iar firma, pe lângă exploatarea de păduri și comerțul cu produse lemnoase, se ocupa și cu fabricarea cherestelei.⁴² Toate acestea i-au adus un succes important în afaceri, astfel că în 1937 a reușit să-și sporească capitalul social la 3 000 000 lei, iar în 1938 la 4 000 000 lei. Întreprinderea funcționa încă în anul 1945

---

³⁵ Idem, dosar 196, f.1.

³⁶ *Ibidem*, f. 13, 17, 22.

³⁷ Idem, Fond „Secția a III-a a Tribunalului din Arad”, dosar 40/1920, f. 3.

³⁸ *Ibidem*, f.12.

³⁹ Idem, Fond „Camera de Comerț și Industrie”, dosar 440, f. 6,7.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 36.

⁴¹ Idem, dosar 562, f. 1, 6.

⁴² Idem, dosar, 98, f. 9.

fiind profilată de câțiva ani și pe confecționarea de furnituri, placaje și diferite obiecte de mobilier.⁴³ A fost naționalizată în 1948.

Firma Industria Forestieră „Valea Mare”, Edmund Pollak & Co., societate în nume colectiv, a fost rezultatul unei convenții încheiate la 2 iunie 1935 între Edmund Pollak (evreu) domiciliat în orașul Sebiș și Iosana Filimon din Gurahonț. Obiectul firmei îl forma exploatarea și vinderea lemnului cumpărate în zonă.

Capitalul subscris era de 100 000 lei vărsat în totalitate de către Edmund Pollak, el primind în schimb dreptul de a fi administratorul firmei. Sediul se afla în comuna Gurahonț unde mai exista și un depozit⁴⁴.

Această societate va intra însă sub incidența decretului-lege din 5 octombrie 1940, privitor la trecerea proprietăților rurale evreiești în patrimoniul statului. Prin urmare „Industria Forestieră Valea Mare” Edmund Pollak & Co. va fi radiată din oficiu la 20 noiembrie 1943 din Registrul Comerțului.⁴⁵

O firmă deosebit de activă, o perioadă de timp, a fost și „Industria Lemnului Arădan S.A.”. Ea era proprietatea „Societății Bancare Române” Sucursala Arad și avea un capital de 1 000 000 lei. Desfășura o activitate deosebit de complexă care consta în cumpărarea de păduri și a altor bunuri, procurarea și exercitarea drepturilor pentru exploatarea pădurilor, prelucrarea și valorificarea materialelor din lemn, cumpărarea instalațiilor, închirierea și ținerea în funcțiune a fabricilor de cherestea, cumpărarea produselor din exploatarea de păduri, vinderea și prelucrarea industrială a acestora, comerțul cu plute, exportul și importul materialelor din lemn.⁴⁶ Data la care a început să ființeze a fost 2 iunie 1930 și și-a încheiat activitatea la 14 iunie 1946.⁴⁷

La fel de activă a fost și „Societatea Anonimă pentru Agricultură și Exploatarea de Păduri” înființată la 24 mai 1934 cu scopul de a exploata materialul din proprietăți de pădure.⁴⁸ Firma mai urmărea și înființarea de pepiniere cu pomi roditori, producerea fructelor și practicarea agriculturii. Capitalul social era de 2 200 000 lei, iar sediul se afla în Arad.⁴⁹ A intrat în lichidare la 10 decembrie 1941.⁵⁰

După cum se poate constata, valoarea capitalurilor sociale ale acestor întreprinderi era destul de importantă, fapt care nu face decât să demonstreze avântul pe care îl luase industria lemnului în această zonă.

În afară de aceste firme trebuie să remarcăm că mai existau și alte societăți al căror sediu se afla tot în județul Arad. Merită a fi amintite: „Întreprinderea pentru Exploatarea de Lemne” cu sediul în Hălmăgel, „Zărandul” Societatea Anonimă pentru Exploatarea Forestiere Arad, „Industria Fagului” Soc. An. Forestieră Arad, Soc. An. Industrială Arad - Brad.⁵¹ Capitalul acestor societăți era în majoritate românesc.

Dintre firmele care aveau exploatarea forestieră în raza plaselor Hălmăgiu, Sebiș, Târnova, dar ale căror sedii se aflau în alte județe, le vom aminti pe cele mai importante, și anume: Soc. An. Forestieră „Bihoreana” cu sediul în Oradea dar care se

---

⁴³ *Ibidem*, f. 21.

⁴⁴ *Idem*, dosar, 665, f. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, f.11.

⁴⁶ *Idem*, dosar, 205, f. 4-10.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 16,19.

⁴⁸ *Idem*, dosar, 580, f. 1.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 5-11.

⁵⁰ *Ibidem*, f.34.

⁵¹ *Idem*, Fond”Secția a III-a a Tribunalului din Arad”.

va muta la Arad în toamna anului 1940 (în urma Dictatului de la Viena),⁵² apoi Soc. An. de Exploataři Silvice Gheorghieni, Soc. An. Forestieră din Toplița, Soc. An. Forestieră Vața de Jos. Și aceste întreprinderi aveau capital majoritar românesc.⁵³

Întâlnim activând în această zonă și mari firme cu capital străin, cum ar fi „Soc. Lomas” – capital cehoslovac, „Întreprinderile Forestiere Române S.A. București” – capital austro-german, „Soc. Patria” cu capital italian.⁵⁴

În ce privește pădurile expropriate spre folosul statului, în urma aplicării legii pentru reformă agrară, ele au fost administrate de *Casa Pădurilor* transformată din 1930 în *Casa Autonomă a Pădurilor Statului*. Fiind supuse deci unui regim silvic rațional, ele nu se puteau exploata decât în baza unui regulament care presupunea în mod obligatoriu și replantări (amenajamente).

Pentru cele trei plase, Hălmațiu, Sebiș, Târnova, existau trei ocoale silvice: la Hălmațiu, Gurahonț și Sebiș – Moneasa.⁵⁵ Prin ele Casa Autonomă a Pădurilor Statului exploata în regie proprie suprafețele care îi aparțineau în zonă.

Tot referitor la un sisteme de exploataři raționale care era încurajat de statul român mai amintim, în finalul acestui capitol și cal prin intermediul cooperativelor forestiere. Se remarcă dintre acestea Societatea Cooperativă de Exploatare de Păduri „Valea Deznei” înființată de preotul Corneliu Bodea încă în 1924, deci înainte chiar de apariția legii cooperăției. La constituire ea avea 71 de membrii și un capital de 79 100 lei.⁵⁶

Societatea avea ca scop să cumpere și să exploateze prin bună învoială sau prin licitație, arbori, parchete sau păduri întregi, să înființeze ateliere, fierăstraie, fabrici pentru prelucrarea lemnului, pepiniere, să aibă dreptul de a vinde produsele rezultate din exploatarea pădurilor.⁵⁷ Ea s-a menținut până în anul 1947 când va fi desființată.

În mare parte cam aceasta era imaginea și situația societăților forestiere care și-au desfășurat activitatea între anii 1918 – 1945 în plasele Hălmațiu, Sebiș, Târnova.

WOOD EXPLOITATIONS IN THE DISTRICTS OF HĂLMAGIU, SEBIȘ AND TÂRNOVA (COUNTY OF ARAD), BEFORE AND AFTER THE AGRARIAN REFORM FROM 1921

Abstract

During the inter-war period in Arad were created a lot of companies who were specialized in the winning of timber. The timber industry was the top economy in Arad industry. Part of those companies existed even before 1918, but others were founded during the inter-war period. During their existence, the companies had a lot of problems like the nationalization from 1948, and some of the problems created the bankruptcy and distruction.

⁵² Idem, Fond „Camera de Comerț și Industrie”, dosar 885, f. 12-17.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Idem, Fond „Secția a III-a a Tribunalului din Arad”, dosarele 43/1923, 82/1924-1935, 53/1929-1934.

⁵⁵ ***, Planul real de activitate..., p. 156; și Traian Mager, *Ținutul Hălmațiuului (Aspecte...)*, p. 23.

⁵⁶ A.N.D.J.A., Fond „Camera de Comerț și Industrie”, dosar 280, f. 14,15.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 5-13.

ASPECTE PRIVIND PARTICIPAREA DIVIZIEI 1 INFANTERIE INSTRUCȚIE LA LUPTELE DIN CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, CAMPANIA DIN VEST, ÎN ZONA CRIȘULUI ALB, ÎN SEPTEMBRIE 1944

Valeriu Giuran
Vasile Dudaș

Contribuția DIVIZIEI 1 INFANTERIE INSTRUCȚIE în cel de-al doilea război mondial, Campania din vest, în septembrie 1944, în zona Crisului ALB, constituie un moment reprezentativ în cadrul ansamblului de operațiuni efectuate de Armata Română în partea de vest a țării¹.

Evident studierea atentă, sistematică și cu exigența necesară a activităților specifice apărării teritoriului în spațiul atribuit Diviziei 1 Infanterie Instrucție (D. 1 Inf. Instr.) în luna septembrie 1944 necesită o atenție deosebită.

Importanța strategică a Crișanei (ne referim numai la această zonă geografică) a impus ca Armata Română să adopte în septembrie 1944 măsuri adecvate pentru apărarea pozițiilor de la vest de Munții Apuseni. Particularitățile teritoriului Crișanei a impus luarea unor măsuri specifice. Astfel acțiunile de apărare au avut loc pe direcții, uneori având un pronunțat caracter de independență². De remarcat semnalarea destul de sumară a acțiunilor de luptă ale D.1 Inf. Instr. care au avut loc în septembrie 1944 în zona Crișului Alb³.

Dupa 10 septembrie 1944, D. 1 Inf. Instr., a fost dispusă în apărare în sectorul Defileului Crișului Alb. Această mare unitate a fost lipsită de aportul a doua din regimentele sale aflate în compunerea organică (Regimentul 5 Vânători Instrucție și Regimentul 1 Artilerie Instrucție "Regele Carol I"). Aceste două unități în baza ordinului Corpului 7 Teritorial au fost trecute în subordinea Diviziei 9 Cavalerie între 11 septembrie ora 8:00 și 18 septembrie 1944 ora 20:00, pentru a contribui la apărarea orașului Timișoara⁴. Ținând cont de situația operativă din sectorul Crișului Alb și de necesitățile luptelor, D. 1 Inf. Instr. , a fost nevoită să angajeze în acțiune forțele aflate în teritoriul subunităților de grăniceri, batalionul Fix Regional "CRIȘ" precum și cele două școli militare (Școala ofițeri de rezervă Inf. Nr. 2 "Bacău" și Școala ofițeri de rezervă Inf. Nr. 6 "Ineu")⁵.

O importantă contribuție la cunoașterea acțiunilor de luptă care au avut loc în Valea Crișului Alb în a doua decadă a lunii septembrie 1944, a constituit-o

---

¹ General – maior Dr. Ion Cupșa, *Armata română pe frontul antihitlerist, Studiu operativ – tactic*, Editura Militară, București, 1973, p. 71; ***, *România în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, volumul 3, p. 77, Editura Militară, București, 1998 (în continuare: R. II M.); Colonel Dr. Alexandru Dușu, *Între Wehrmacht și Armata Roșie*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 289.

² R. II M.

³ *Ibidem*.

⁴ V. Faur, I. Marinescu, V. A. Giuran, *Documente și memorii privind luptele pentru eleberarea Banatului și Crișanei (august – octombrie 1944)*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 589 – 720; V. Faur, V. A. Giuran, *Documente și memorii privind luptele pentru eleberarea Banatului și Crișanei (august – octombrie 1944) (II)*, *Crisia*, XI, 1981, p. 260 – 319; Col. Dr. Al. Dușu, F. Dobre, Col. (r.) dr. L. Loghin, *Armata Română în cel de-al Doilea Război Mondial (1941 – 1945)*, în *Dicționar enciclopedic*, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 160.

⁵ *Ibidem*.

apariția cărții “Cu viața zid la trecători”⁶. Prin intermediul acestei lucrări se face o înmănunchere a unor informații prin intermediul cărora este remarcat evident aportul adus de militarii români care au acționat cu vitejie și spirit de sacrificiu pentru apărarea pozițiilor succesive atribuite în zona Văii Crișului Alb. Aceștia au fost recruții regimentelor de instrucție din cadrul DIVIZIEI 1 INFANTERIE INSTRUCȚIE, trupele de grăniceri din zonă (din cadrul Batalionului 2 al Regimentului 4 Grăniceri), militarii din Batalionul fix regional “CRIȘ” precum și elevii Școlilor de ofițeri de rezervă Nr. 2 și Nr. 6⁷.

Ținând cont de mijloacele și forțele limitate de care a dispus D. 1 Inf. Instr. pentru îndeplinirea misiunii de apărare atribuite în Valea Crișului Alb, această mare unitate a fost nevoită să apeleze la aportul Școlii de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 Bacău (care avea 4 companii cu un efectiv de 18 ofițeri, 4 subofițeri și 487 elevi)⁸, precum și a Școlii de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 6 Ineu (având 2 batalioane cu un efectiv de 1 maior, 7 căpitani, 29 sublocotenenți și 1348 de elevi, din care 821 în anul II)⁹.

Se remarcă că Armata 1 Română a transmis un ordin în care se menționa : (...) “Școlile Militare de ofițeri și subofițeri activi și rezervă își vor continua activitatea lor de instrucție și nu vor fi întrebuințate decât pentru ordine interne la nevoie”¹⁰.

Luptele la care au participat militarii Armatei Română în Valea Crișului Alb în septembrie 1944, importante în câmpul tactic, au fost sumar redată într-o amplă lucrare ce a tratat eliberarea Patriei după 23 august 1944¹¹. S-a atenție ansamblului de operații din Crișana și succesul înregistrat prin apărarea zonei de la vest de Munții Apuseni¹².

S-a consemnat că “cea mai mare parte din efectivul militarilor din unitățile și subunitățile care au luptat sub ordinele Diviziei 1 Infanterie Instrucție pe Valea Crișului Alb, între 9 – 19 septembrie 1944, erau recruți și elevi ai școlilor militare de ofițeri de rezervă, cu instrucție neterminată, fără stagiu pe front și cu o modestă dotare cu armament automat. Suplinind toate acestea, cu un plus de energie, voința și încredere în propriile forțe, militarii noștri au luptat cu îndrăzneală, vitejie și dibăcie de la ostaș și elev, până la general, apărând cu îndârjire pozițiile incredințate. Particularitățile terenului au fost folosite cu multă dibăcie.”¹³

În ziua de 27 august 1944, în Registrul istoric al Școlii de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 “Bacău” s-a consemnat “conform ordinului Nr. 48 al Corpului 7 Teritorial - Școala intră sub ordinele Diviziei 3 Munte. Se înaintează Div. 3 Munte

---

⁶ *** , *Cu viața zid la trecători. Septembrie 1944 în Valea Crișului Alb*, Editura Militară, București, 1986.

⁷ *Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Statul Major General* (în continuare A.M.Ap.N. : , S.M.G.), *fond 506*, dos. nr. 42, f. 16 – 51.

⁸ A.M.Ap.N. , S.M.G. , *fond 1428*, dos. nr. 2, f. 12 – 13.

⁹ *Ibidem, fond 1430*, dos. nr. 2, f. 8.

¹⁰ *Ibidem, fond 1*, dos. nr. 221, f. 48 – 49.

¹¹ *** , *Pentru eliberarea Patriei*, Editura Militară, București, 1972, p. 555.

¹² *Ibidem*.

¹³ Col. (r) Ioan Gheorghiu (fost comandant al Regimentului 93 Infanterie Instrucție, în anul 1944, până la data de 18 septembrie 1944, când a fost rănit; în anul 1944 a avut gradul de locotenent – colonel), *Eroismul militarilor români în luptele de pe Valea Crișului Alb, în septembrie 1944*, (mss., în Arhiva Familiei).

o situație cu organizarea Școalei “ (...)¹⁴. La data de 29 august , s-a menționat că “inamicul de la frontieră devine în fiecare zi mai agresiv “ (...) “ C 7 Terit., cu ord. Telegrafic Nr. 31043/944 ordona ca Școala să rămână cu organizarea actuală chiar și în operații, alte posibilități nu sunt“ (...)¹⁵ La 27 august 1944, Școala de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 6 INEU consemnează în Registrul istoric situația efectivului¹⁶. În ziua de 31 august 1944, Școala de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 6 INEU (în continuare Șc. Of. Inf. rez. INEU Nr. 6) a menționat că: (...)“ Detașamentul de recruți al Regimentului 85 Infanterie comandat de Lt. Colonel Mertic Adrian, cu Nr. 28 ne face cunoscut că“ în conformitate cu ordinul telefonic Nr. 3.148 al Diviziei 3 Munte, Batalionul II Elevi este pus la dispoziția acestui detașament de recruți, pentru a intra în dispozitivul de apărare al Detașamentului“¹⁷

Reține atenția ordinul Nr. 30.044 din 13 septembrie 1944 al Diviziei 1 Infanterie Instrucție adresat Școalei de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 “Bacău“. În acest ordin se menționează că “operațiunile întreprinse în cursul zilei de azi de către inamic contra unităților noastre de acoperire, au făcut ca să se simtă la unitățile noastre o totală lipsă de mijloace anticare, care dacă le-ar fi avut în număr restrâns, putea să facă față în bune condițiuni mijloacelor blindate folosite de către inamic“¹⁸.

În continuare s-a precizat că “întrucât unitățile pe care le are Divizia nu dispun de asemenea mijloace decât în număr restrâns, Școlile de ofițeri de rezervă sunt rugate să încadreze materialul anticar de care dispun cu servanții strict necesari și în același timp să ne pună la dispoziție și aruncătoarele de 120 mm pe care le au în serviciu. Acest armament va fi ținut ca rezervă mobilă la dispoziția Comandamentului, uemând ca să intervină cu el, numai acolo unde nevoit va cere în acțiuni mobile.

În acest scop:

Școala ofițeri de rezervă Nr. 2 va aduce, de la Bușteni, până în dimineața zilei de 14 septembrie 1944, la Ineu:

- 3 piese anticar / L= 37 mm și l= 47 mm /
- 4 aruncătoare de 120 mm

În acest scop, se pun la dispoziție 2 autocamioane pentru transportul materialului și munițiunei. Restul munițiunei se va aduce cu trusele necesare date de către Biroul 4.

Școala de ofițeri rezervă Nr. 6

Ramâne în dispozitivul Batalionului II, cu cele 3 piese anticar /pe frontul Mocrea – Moroda /.

Aduce de la Aciuța la Ineu până la 14 septembrie, ora 12:00, cele 2 piese anticar și 2 aruncătoare de 120 mm. “ 18)

S-a menționat că “tunurile A.C. și aruncătoarele 120 mm, vor avea asupra lor câte 100 proiectile pentru tunurile A.C. și 200 proiectile Brandt de 120 mm.“¹⁹

¹⁴ A.M.Ap.N., S.M.G., *fond 1428*, dos. nr 2, f. 11.

¹⁵ *Ibidem*, f. 12 – 13.

¹⁶ *Ibidem*, *fond 14301*, dos. nr. 2, f. 8.

¹⁷ *Ibidem*, f. 14 – 15.

¹⁸ *Ibidem*, *fond 1428*, dos. nr. 2, f. 69.

¹⁹ *Ibidem*.

În ziua de 13 septembrie 1944“inamicul a atacat trupele noastre de acoperire la care s-a resimțit lipsa de mijloace A(nti) C(ar)“. Conform ordinului Nr. 30044 și D. 1 Inf. Instr. Școala of. Rez. Inf. Nr. 2 pun la dispoziție Dig. 1 Infanterie:

- 3 piese A. C. /2 bofors și una Schneider/ sub comanda Locot. Marinescu Richard pe care le transportă auto și le instalează în regiunea Ineu.

- 3 aruncătoare de 120 mm sub comanda Sublocot. Radu Cristacze care se transportă auto, tot în regiunea Ineu.

Personalul care trebuie să deservească aceste piese este însă insuficient ca număr.

La cererea noastră, ni s-au repartizat oameni de la Reg. 85 Inf. care însă n-au sosit, deoarece însuși acel regiment avea nevoie de oameni pentru a-și încadra (sub)unitățile sale²⁰.

S-a menționat că “de la începutul operațiunilor inamicul a acționat în special pe comunicații, cautând să pătrundă în văile Mureșului, Crișului Alb și Crișului Negru, cu scopul ca ulterior să poată opune rezistența mai ușor contra ofensivei trupelor aliate.”²¹

Pentru apărarea localității Ineu un aport important l-a avut Compania 2 din cadrul Regimentului 93 Infanterie Instrucție (comandant de companie sublocotenent Platoș L. Tiberiu).

Comandantul Regimentului 93 Infanterie Instrucție a consemnat într-o lucrare memorialistică faptul că “slt. Platoș Tiberiu a dovedit adevărata sa capacitate de ofițer de front, la Ineu, unde a primit misiunea de a apăra cu compania pe care o comanda această localitate, fără gând de retragere“. Pentru îndeplinirea grelei misiuni de apărare – pe un front larg – a luat foarte judicioase măsuri, organizând o poziție tare cu un foarte bun plan de foc.²²

“Compania 2 având un front larg de apărare²³ și-a dispus subunitățile în linie. Subunitatea a fost atacată repetat de inamic, suferind unele pierderi. Slt. Platoș Tiberiu“deși aflat într-o situație dificilă, înconjurat de importante forțe inamice, a continuat lupta, cu resturile companiei, până când, copleșit de forțele adverse, a căzut prizonier²⁴. A fost încercuit și atacat de la spate de forțe inamice superioare²⁵.

În relatarea făcută de fostul comandant al Companiei 2 din Regimentul 93 Infanterie Instrucție (slt. Platoș Tiberiu) este redată după aproape 4 decenii de la luptele care au avut loc pe Valea Crișului Alb și în special sectorul Ineu participarea militarilor noștri în luptele care au avut loc, fiind remarcați unii din militarii care s-au distins în mod deosebit. Astfel sunt menționați: slt. Rez. Mihaela Virgil comandantul plutonului 1, Elevul Popescu de la tunul A. C. al Elevilor de la Școala de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 Bacău“ care a murit vitejește

---

²⁰ *Ibidem*, f. 19.

²¹ *Ibidem*, f. 73.

²² Colonel (r.) Ioan Gheorghidiu, (fost comandant al Regimentului 93 Infanterie Instrucție, în anul 1944, până la data de 18 septembrie 1944, când a fost rănit. În anul 1944 a avut gradul de locotenent – colonel), *Remarcabile fapte de arme* (mss., în arhiva familiei).

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

trăgând cu tunul în timpul luptelor de la Ineu în ziua de 14 septembrie 1944²⁶, slt. Hodis (ofițer activ, promoția 1944) care a acționat cu plutonul de aruncătoare de 18.4 mm, slt Suci Viorel, comandantul plutonului de mitraliere, “Serg. Major Breazba Selian, comandantul plutonului de Brandturi de 60 mm care a intervenit cu trageri foarte precise și eficiente în sectorul de înaintare a inamicului din dreapta Crișului”²⁷, caporalul Bogdan Dumitru, soldații Banciu Napoleon și Hurdea Iacob.²⁸ S-a distins “Serg. Maj. Negru Ioan, care cu spirit de inițiativă a dat un contraatac fulgerător, oprind și alungând inamicul care se infiltrasse, salvând de la mari pierderi atât pe Grăniceri, cât și Compania 2 din care făcea parte, el fiind comandantul plutonului de 56 de pionieri cu care a acționat”²⁹. S-au remarcat Serg. Sirca Ioan, caporalul Tripa Vasile și caporalul Pârjol Marcel (toți comandanți de grupe).³⁰ S-a distins și Elevul Plutonier Adjutant Terebeș Ștefan, comandantul plutonului 3. Aceasta a fost “cel mai solicitat din întreaga companie, fiind legatura cu Compania 3-a din dreapta. A făcut tot ce i-a stat în putință ca să se achite cu cinste de sarcina de a nu permite inamicului de a pătrunde în poziția sa. A căzut și el prizonier când nu a mai avut ce face. A fost adus de acie spre seară printre ceilalți prizonieri, fiind demascat de civilii din Ineu, în timp ce se lupta pentru localitate”³¹. În luptele care au avut loc în sectorul Ineu, a evidențiat Plutoanele 1 și 3 din Compania 2, precum și plutonul de brandturi de 81.4 mm.³²

În buletinul informativ Nr. 20.041 din septembrie 1944 emis de D. 1 Inf. Instr., Stat Major Biroul 2, s-a menționat că “în cursul zilei de 16 septembrie 1944 inamicul a continuat atacul pe direcțiile Sicula – Ineu și Mocirla – Beliu, reușind să cucerească localitățile Ineu, Beliu și Tăgășau”³³. S-a mai precizat că “de la Beliu inamicul a continuat atacul sprijinit puternic de focul de aruncătoare grele, până la căderea serii.”³⁴

În concluzie s-a menționat că “de la începutul operațiunilor inamicul a acționat în special pe comunicații, căutând să pătrundă pe Văile Mureșului, Crișului Alb și Crișului Negru, cu scopul că ulterior să poate opune rezistență mai ușor contra ofensivei trupelor aliate.”³⁵

În ziua de 17 septembrie 1944, Regimentul 93 Infanterie Instrucție a consemnat în JURNALUL OPERATIV atacul reluat de inamic pe întreg frontul “cu pregătiri intense de artilerie”³⁶. În această zi, unitatea a înregistrat următoarele pierderi: 5 ostași morți, 1 ofițer și 16 ostași răniți și 34 de ostași dispăruți.³⁷

Luptele au continuat cu intensitate și în ziua de 18 septembrie 1944. În sectorul în care au acționat Elevii Școlii de ofițeri de rezervă Infanterie Nr. 2

---

²⁶ Maior (r.) Platoș L. Tiberiu, *Omagiu vitejilor luptători și Companiei a 2-a din Regimentul 93 Infanterie Instrucție* (mss. în arhiva familiei).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ A.M.Ap.N., S.M.G., *fond 1428*, dos. nr 2, f. 73.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, *fond 1092*, dos. nr. 9, f. 10.

³⁷ *Ibidem*.

“Bacău” inamicul a atacat cu multă putere. La ora 17:00, inamicul a atacat Compania a 5-a din Regimentul 4 Grăniceri pe care a respins-o către Susani. Continuând acțiunea ofensivă, inamicul încearcă a manevra flancul drept al Companiei 3 și încercuiește satul Carand pe la sud³⁸. În confruntările care au avut loc “plutonul de aruncătoare 120 mm reușește să scape din încercuire și să ajungă la Prunișor, iar Compania 3 rămâne complet încercuită până la căderea nopții când rupe cercul și se retrage către cota 202 /Prunișor/³⁹. În luptele de la Carand au luat parte “4 ofițeri, 1 subofițer și 124 elevi”⁴⁰. În această luptă Compania 3 a avut următoarele pierderi: 1 ofițer rănit – sublocotenent Crăciun Ioan, 1 elev mort, 3 elevi răniți și 6 elevi dispăruți.”

În dimineața zilei de 18 septembrie 1944, la ora 8:30, inamicul a atacat cu circa un batalion “flancul stâng al Companiei 2 la Prunișor. Focul apărării noastre însă a oprit atacul inamic”⁴¹. Atacurile executate de inamic continuau. “Sprijinul de foc inamic sporește. Trag cel puțin 5 piese tunuri grele de 105 mm. Circa 2 batalioane prospete înaintează în coloană între pâraul Teuz și Coș, iar un batalion spre Prunișor.”⁴²

S-a consemnat că “între orele 12:00 – 14:00 inamicul ataca puternic punctul de sprijin n. Sebiș / Comp.1 / și a reușit să treacă la est de șoseaua Prunișor – Sebiș. Contraatacat de Plutonul sublt. Tudiran, inamicul e răpus la vest de șosea.”⁴³

S-a consemnat că “ la ora 15:50 inamicul a deslanțuit atacul generala Prunișor “ (...)”⁴⁴

La luptele care au avut loc în cursul acestei zile, efectivele Batalionului I care a participat la confruntări a fost de 16 ofițeri, 4 subofițeri și 486 elevi.

Pierderile suferite la ambele batalioane în luptele din ziua de 8 septembrie 1944 au fost de “ morți 2 căpitani, răniți 1 căpitan, dispăruți 1 sublocotenent /Andreian Vasile/ ulterior găsit mort, subofițeri elevi: morți 6, răniți 10 /din care 2 au murit la spital/, dispăruți 9.”⁴⁵

În ziua de 18 septembrie 1944, Regimentul 93 Infanterie Instrucție a participat la luptele locale pentru menținerea și chiar ocuparea unor poziții favorabile ducerii confruntărilor. În această zi, unitatea a avut 4 ostași morți, 2 subofițeri și 16 ostași răniți și “dispăruți 1 ofițer, 1 subofițer și 41 ostași.”⁴⁶

În Jurnalul de operații al Școlii de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 “Bacău” din ziua de 19 septembrie 1944, s-au consemnat eforturile depuse de inamic pentru a străpunge linia de apărare adoptată de subunitățile acestei școli. Încă din timpul nopții de 18/19 inamicul a încercat să se infiltreze “în pădurea din dreapta Comp(aniei) 1”⁴⁷ fără a obține nici un rezultat. În dimineața zilei de 19 septembrie 1944, de la ora 6:00 inamicul a dat un atac puternic în dreapta

---

³⁸ *Ibidem*, fond 1428, dos. nr. 2, f. 23 – 25.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, f. 27 – 29.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, fond 1092, dos. nr. 9, f. 12.

⁴⁷ *Ibidem*, fond 1428, dos. nr. 2, f. 29 – 30.

Companiei 1. “Pentru aceasta aduce armamentul greu chiar la marginea pădurii, de unde pregătește și sprijină atacul”⁴⁸.

Folosind 5 guri de foc de artilerie grea, artileria ușoară de care a dispus, precum și numeroase aruncătoare, a concentrat focul asupra Companiei 1. “Un foc infernal se dezlanțuie asupra poziției noastre. După o pregătire de circa o ora și 30 minute, către 7 ore și 30 minute, inamicul pornește la atac, dar se izbește de focul bine tras de elevii acestei școli.”⁴⁹ Subunitatea noastră de elevi folosește ultima rezervă de muniții. A făcut precizarea “Nu avem artilerie. Nu avem aruncătoare grele. Nu avem mitraliere, dar focul pușcașilor concentrat și bine condus produce inamicului mari pierderi.”⁵⁰

În continuarea luptelor s-a reușit ca să fie oprit atacul inamicului. “Se dau lupte înverșunate până în după amiaza zilei când aliații, după o pregătire de artilerie și *Katiușa* pornesc la atac.”⁵¹ S-a mai menționat că “în această ofensivă ia parte și Compania 1 cu misiunea de a asigura dreapta trupelor Ruse și a curăța pădurile de la est de șoseaua Beliu – Tăgădău, misiune ce s-a continuat și în ziua de 20 septembrie, când s-a ordonat scoaterea companiei din operațiuni.”⁵²

În ziua de 20 septembrie 1944, Regimentul 38 Artilerie Instrucție a consemnat în Jurnalul de operații că “Bateria de tunuri ocupa poziție la Fabrica de cherestea de lângă comuna Bocșig, fiind în sprijinul unei companii de elevi. Bateria de obuziere ocupa poziție în liziera de nord – est a Ineului. Postul de comandă în Ineu. Trenurile de luptă și Regimentare, Ineu.”⁵³

În JURNALUL OPERATIV pentru ziua de 21 septembrie 1944, Regimentul 93 Infanterie Instrucție a consemnat că “inamicul s-a oprit pe Criș, apărând capul de pod Talpoș și Tămășda și cu elemente de contact spre sud. La ora 3:40 s-a reluat mișcarea pe itinerariul Cernei – Sepreus – Satul Nou. La ora 6:00 s-a pus stăpânire pe comuna Șepreus, ocupându-se poziție pe liziera de nord cu antene de siguranță de tărâie a câte un pluton pe Satul Nou și Apateu.”⁵⁴ În această zi, regimentul a pierdut 3 ostași morți, 1 ostaș rănit și 7 ostași dispăruți.⁵⁵

În ziua de 21 septembrie 1944, Regimentul 38 Artilerie Instrucție a consemnat în Jurnalul de operații: “Comanda regimentului, Comanda divizionarului și Trenul de luptă se deplasează de la Mocrea la Castelul Șoimoș. Bateria de tunuri este scoasă din poziție și adusă în comuna Bocșig. Rămâne în cantonament până la noi ordine. Se primește ordin să se organizeze Bateria a 4-a A.C. cu tunuri de 37 mm, care este încadrată cu ofițeri și servanți din acest regiment. Se numește comandant mal acestei noi (sub)unități locot(enent) Receanu Constantin sosit de la P.S., având comandanți de secție; locot(enent) rez. Neaga Ioan și Elevul Plut. Adjut. Florescu Avram, sosit de la P.S.”⁵⁶

---

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem, fond 1240, dos. nr. 6, f. 6.*

⁵⁴ *Ibidem, fond 1092, dos. nr. 9, f. 16.*

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ *Ibidem, fond 1240, dos. nr. 6, f. 7.*

La 22 septembrie 1944 s-a consemnat că batalionul II din Regimentul 85 Infanterie Instrucție s-a aflat “în defensivă pe malul de est al Crișului Alb și pe liziera de nord a comunei Chișineu Criș.”⁵⁷

Regimentul 38 Artilerie Instrucție a consemnat în ziua de 22 septembrie 1944 că “s-au capturat 2 tunuri 75 A.C. și un obuzier de 105 mm. Tunurile de 75 A.C. înlocuiesc anticarele de 37 mm, care se predau la Regimentul 85 Infanterie și obuzierul de 105 mm la Ineu.”⁵⁸

În Jurnalul de operații al Regimentului 85 Infanterie Instrucție din 23 septembrie 1944 s-a menționat (...)“ Comanda Regimentului, Batal(ionul) I și Compania Arm(ament) Greu în repaus la Castelul Mocrea. Se depune Jurământul de credință Majestății Sale Regelui Mihai I. Batal(ionul) II în defensivă pe Crișul Alb.”⁵⁹

În ziua de 24 septembrie 1944, ora 20:30, conform ordinului Diviziei 1 Infanterie Instrucție “Colonel Zlotescu Mihai trece la comanda Grupării de Centru a Regimentului 93 Infanterie.”⁶⁰

În conformitate cu ordinul de operație primit, Regimentul 93 Infanterie Instrucție “întărit și cu compania de la Seleuș, plus Compania Grăniceri a primit ordin să înainteze pe direcția Șepreuș – Satul Nou – Arpășel pentru că în dimineața zilei de 25 septembrie 1944 să se găsească organizat pe Arpășel și o companie de Grăniceri, la Mocșiar pentru a stabili legătura cu coloana de est ce înaintează pe direcția Zerind – Ciumeghiu.”⁶¹

În ziua de 25 septembrie 1944, Regimentul 38 Artilerie Instrucție a consemnat în Jurnalul de operații “Trenul Regimentar al regimentului și Trenul de luptă al Divizionarului se deplasează în direcția Arpasel. Seara ajung în Berechiu. Bateria de tunuri ocupă poziție la Ferma Tisa pentru a sprijini acțiunea infanteriei care curătea satul Ghiorac unde se mai găseau încă elemente inamice. Se ocupă satul și bateria schimbă poziția la nord de sat pentru a sprijini compania cpt. Diaconescu care ocupă poziție la nord de Ferma Mociar, pe canal. Bateria de obuziere a tras asupra lizierei de nord a satului Arpasel, respingând o încercare de pătrundere inamică, apoi ocupă poziție la 2 km vest satul Ghioroc, având observatorul în Biserica din Arpasel.”⁶²

De remarcat aportul Regimentului 38 Artilerie Instrucție, care a intervenit cu foc la solicitările făcute de subunitățile aflate în apărare. În intervalul 15-19 septembrie 1944, unitatea a avut un important consum de muniție.

Astfel în ziua de 15 septembrie 1944, bateria de tunuri a tras un număr de 87 lovituri, iar bateria de obuziere 218 lovituri. În ziua de 16 septembrie 1944, bateria de tunuri a tras 69 de lovituri, iar bateria de obuziere a tras 175 de lovituri. În ziua de 17 septembrie 1944, bateria de tunuri a tras 163 de lovituri, iar bateria de obuziere a tras 86 de lovituri. În ziua de 18 septembrie 1944, bateria de tunuri a tras 103 lovituri, iar bateria de obuziere a tras 92 de lovituri. În ziua de 19

---

⁵⁷ *Ibidem*, fond 1084, dos. nr. 6, f. 17.

⁵⁸ *Ibidem*, fond 1240, dos. nr. 6, f. 7.

⁵⁹ *Ibidem*, fond 1084, dos. nr. 6, f. 17.

⁶⁰ *Ibidem*, fond 1092, dos. nr. 9, f. 19.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, fond 1240, dos. nr. 6, f. 7.

septembrie 1944, bateria de tunuri a tras 37 de lovituri, iar bateria de obuziere a tras 96 de lovituri.⁶³

Reține atenția tabelul nominal al ofițerilor și elevilor școlii de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 “Bacău“, morți în timpul luptelor din septembrie 1944, pe Valea Crișului Alb⁶⁴.

Nr.crt.	Numele și prenumele	Gradul
1	Andrei Grigore	Capitan
2	Dobriile Eugen	Capitan
3	Radulescu C. Hristache	Elev Serg. Maj.
4	Fodor N. Constantin	Elev Perg. Maj.
5	Lungu I. Nicolae	Elev Serg.
6	Gheorghe T. Gheorghe	Elev Serg.
7	Flotea I. Gheorghe	Elev Serg.
8	Popovici D. Nicolae	Elev Serg.
9	Pogoreanu M. Ioan	Elev Serg.
10	Bascovici A. Dumitru	Elev Serg.
11	Popescu N. Petre	Elev Serg.
12	Siretan I. Gheorghe	Elev
13	Dinescu C. Constantin	Elev

Se remarcă tabelul nominal al ofițerilor și elevilor Școlii de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 “Bacău“ care au fost răniți în timpul luptelor ce au avut loc în septembrie 1944 pe Valea Crișului Alb⁶⁵.

Nr. Crt.	Numele și prenumele	Gradul
1	Barlan Constantin	Lt. Colonel
2	Ionescu Lucian	Capitan
3	Crăciun Ioan	Capitan
4	Grosu A. Leonid	Elev Plut.
5	Airosei Gh. Vasile	Elev Serg. Maj.
6	Gheorghiu M. Ioniță	Elev Serg. Maj.
7	Ciurmac M. Eftimie	Elev Serg.
8	Hacigmianu A. Octav	Elev Serg.
9	Raileanu C. Constantin	Elev Serg.
10	Ștefan C. Gheorghe	Elev Serg.
11	Ștefănescu Gh. Emil	Elev Serg.
12	Alupei T. Constantin	Elev Serg.
13	Grigore I. Alex.	Elev Serg.
14	Părvu A. Gheorghe	Elev Serg.
15	Popescu I. Petre	Elev Serg.
16	Georgescu Nicolae	Elev Serg.
17	Daniliuc I. Gheorghe	Elev
18	Mușat P. Tudor	Elev

⁶³ *Ibidem*, dos. nr. 7, f. 3 – 6 apud: *Cu viața zid la trecători. Septembrie 1944 în Valea Crișului Alb*, Editura Militară, București, 1986, p. 62 – 67.

⁶⁴ *Ibidem*, fond 1428, dos. nr. 2, f. 86.

⁶⁵ *Ibidem*.

Tabel nominal cuprinzând elevii școlii de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 “Bacău” care s-au distins în luptele din septembrie 1944 în Valea Crișului Alb⁶⁶.

Nr. Crt.	Numele și prenumele	Gradul	Unitatea	Ctg	Locul și Data nașterii
1	Raduceanescu I. Dumitru	Elev Pl. Adj.	Șc.of.rez. Inf. Nr.2	1945	23 mai 1923 Ploiești
2	Leca Gh. Constantin	Elev Pl. Adj	Șc.of.rez. Inf. Nr.2	1945	4. III.1923 Tescani Bacău
3	Barbieru Leonida	Elev Plut.	Șc.of.rez. Inf. Nr.2	1945	1 mai 1923 Balti
4	Mihăilă Traian	Elev Plut. Adj	Șc.of.rez. Inf. Nr.2	1943	8 iunie 1921 Copou Iași

Rețin atenția și unele din propunerile la decorare.

Astfel:

- Propunerea la decorare cu MEDALIA “ VIRTUTEA MILITARĂ DE RĂZBOI “ clasa a II-a Sergentului BALVANESCU VASILE din Regimentul 85 Infanterie Instrucție (născut la 19 septembrie 1919, în comuna Bleșnița, Mehedinți) /Nr. Ordin de Zi de propunere 19/944/ “În ziua de 14. IX. 1944 a dat dovadă de mult curaj și spirit de sacrificiu în luptele din comuna Pâncota unde în calitate de servanț al tunului a deschis focul asupra carelor de luptă inamici, distrugând unul din ele.”⁶⁷

- Propunerea la decorare cu MEDALIA “ CRUCEA SERVICIULUI CREDINCIOS “Clasa a III-a a Sergentului RUIU ILIE din Regimentul 85 Infanterie Instrucție (născut la 15 martie 1916 în comuna Valea lui Câine, Gorj) /Nr. Ordin de Zi de propunere 15/944 / “În ziua de 14. IX. 1944 a dat dovadă de curaj și spirit de sacrificiu în apărarea comunei Pâncota. A distrus cu focul tunului său un camion și 1 autocamionetă.”⁶⁸

- Propunerea la decorare cu ORDINUL “ STEAUA ROMÂNIEI “ cu Spade și panglica de Virtute Militară, Clasa a IV-a a locotenent-colonelului PĂTRU I. NICOLAE (născut la 15 noiembrie 1895 la Ghizdăvești, Romanai, făcută de Comandantul Regimentului 85 Infanterie Instrucție. Lt.Colonel Adrian Mertic) Ordin de Zi de propunere Nr. 40/4 octombrie 1944.

Motivul propunerii:

1. În ziua și noaptea de 18/19 IX a.c. în calitate de Ajutor al Cd-tului aflându-se la Comanda Eșalonului II în comuna Șilindia, jud. Arad, din proprie inițiativă a luat măsuri pentru asigurarea spatelui pe culmea D. Mocrea - D. Cornești către Cuied, unde prin căderea garnizoanei Ineu se formase un gol de 8-9 km, folosind în acel scop Comp. Garnizoana retrasă din Ineu și elementele disponibile de la Tr(enul) Regimentar și de luptă. Prin această manevră a asigurat stabilirea frontului pe satul Mocrea-Târnova-Agriș și scurgerea coloanelor, evacuărilor și împropștărilor de tot felul spre Buteni. “ (...) ”⁶⁹

⁶⁶ *Ibidem*, fond 506, dos. nr. 56, f. 6.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 78.

⁶⁸ *Ibidem* f. 79.

⁶⁹ *Ibidem* f. 376.

Prin Ordinul de Zi Nr. 169 din 8 octombrie 1944, au fost propuși la decorare ofițerii Școlii de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 “Bacău“ care s-au distins în luptele din septembrie 1944. în Valea Crișului Alb⁷⁰:

Lt. Col. Bârlan Constantin
 Capitan Andrei V. Grigore “ POST MORTEM “
 Capitan Dobriță Eugen “ POST MORTEM “
 Capitan Drăguș Vasile
 Capitan Gherman Mircea
 Capitan Ceusu Petre
 Locotenent Marinescu Richard
 Locotenent Cristea Ioan
 Locotenent Donica Gheorghe
 Sublocotenent Trufașu Nicolae
 Sublocotenent Ivanciu Christache
 Sublocotenent Radu Christache
 Sublocotenent Arnăutu Gh. Ioan
 Sublocotenent Cămărașcu Mihai
 Sublocotenent Malița M. Nicolae
 Sublocotenent Marinescu G. Nicolae
 Sublocotenent Paica A. Nicolae
 Sublocotenent Tănăsescu V. Mihai
 Sublocotenent Stoenescu Ioan
 Sublocotenent Teodorescu Șerban
 Sublocotenent Tudoran Constantin
 Sublocotenent Crăciun Ioan
 Sublocotenent Gh. Gheorghe
 Propunerea a fost semnată de
 Comandantul Școlii ofițeri Rez. Inf. Nr. 2
 Colonelul N. Stănescu

Prin Ordinul de Zi Nr. 168 din 8 octombrie 1944 au fost propuși la decorare pentru fapte de arme deosebite, Elevii Școlii de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 “Bacău“, care s-au distins în mod cu totul deosebit în luptele din septembrie 1944 în Valea Crișului Alb. Propunerile au fost semnate de Comandantul Școlii de ofițeri de Rez. De Inf. Nr. 2 “Bacău“, Colonel N. Stănescu⁷¹.

Au fost propuși următorii:

Prundeanu Aurelian	Elev(El) Pl(utonier) Maj(or)	Compania 1
Drăgușoiu Alexandru	El. Serg. Maj.	Compania 1
Masan Antonie	El. Serg. Maj.	Compania 1
Costin D. Gheorghe	Elev	Compania 1
Haratau Mihai	Elev	Compania 1
Nica M. Alexandru	Elev	Compania 1
Pintea Cornelius	El.Sergent	Compania 6
Barbaneagra Nichifor	El.Sergent	Compania 6
Bosovici Stelian	El.Sergent	Compania 6
Vlad B. Costică	El.Sergent	Compania 6
Onea Alexandru	El.Sergent	Compania 6

⁷⁰ *Ibidem* f. 190.

⁷¹ *Ibidem* f. 191 – 194.

Lascu Gheorghe	El. Sergent	Compania 6
Ciocan Constantin	Elev	Compania 1
Alupei M. Petru	Elev	Compania 1
Enache D. Gheorghe	El. Serg. Maj.	Compania 1
Văduva D. Mircea	El. Serg. Maj.	Compania 1
Bratu Daniel	El. Serg. Maj.	Compania 1
Andrescu M. Decebal	El. Serg. Maj.	Compania 1
Moraru M. Nicolae	Elev	Compania 1
Cumpăta Gh. Gheorghe	Elev	Compania 1
Motoroga Constantin	Elev	Compania 1
Petruș Constantin	Elev	Compania 1
Gramă Gheorghe	Elev	Compania 1
Cincu I. Ioan	Elev	Compania 1
Iacob Gheorghe	El. Sergent	Compania 3
Celac I. Tihan	El. Sergent	Compania 3
Tudose Cicerone	El. Sergent	Compania 3
Valescu Ștefan	El. Sergent	Compania 3
Puica Constantin	El. Sergent	Compania 3
Palade I. Vasile	El. Serg.	Compania 3
Melnic Alexandru	El. Serg.	Compania 4 –a
Vlădescu Mircea	El. Serg.	Compania 4 –a
Petrică Marius	El. Serg.	Compania 4 –a
Alupei Constantin	El. Serg.	Compania 4 –a
Ioanișescu Ștefan	El. S. Maj.	Compania 6 –a
Avram Gheorghe	El. S. Maj.	Compania 6 –a
Nicolaide Valentin	El. S. Maj.	Compania 6 –a
Raiciof Ioan	El. Pl. Maj.	Compania 6 –a
Georgescu Grigore	El. Plut.	Compania 6 –a
Mihăilă Traian	El. Plut.	Compania 6 –a
Panaite V. Aurel	Elev	Compania 1
Mieliu Ioan	Elev	Compania 1
Diaconu I. Ioan	Elev	Compania 1
Toderică gh. Mihai	Elev	Compania 1
Moraru Anton	Elev	Compania 1
Reiuș Gheorghe	Elev	Compania 1
Nicorovici Vasile	El. S. Maj.	Compania 2
Popescu M. Ilie	Elev	Compania 2
Misca Viorel	Elev	Compania 2
Baz Emil	Elev	Compania 2
Ciubotaru Gheorghe	Elev	Compania 2
Burlui Traian	Elev	Compania 2
Bucur Ilie	Elev	Compania 2
Toma S. Mircea	Elev	Compania 2
Rusu C. Nicolae	Elev	Compania 2
Matieș A. Petru	Elev	Compania 2
Udrescu C. Titus	Elev	Compania 2
Orchiș I. Iosif	El. Sergent	Compania 3
Beldea N. Nicolae	El. Serg. Maj.	Compania 3
Călin I. Ioan	El. Serg.	Compania 3
Radu C. Ioan	El. Serg.	Compania 3
Gherman Viorel	El. Serg.	Compania 3
Drambăreanu A. Octavian	El. Serg.	Compania 3

Șovăilă St. Tudor	El. S. Maj.	Compania 3
Bârsan A. Gheorghe	El. Serg.	Compania 3
Santeiu A. Avram	El. Serg.	Compania 3
Ciobanu Pavel	El. Serg.	Compania 3
Popescu Gh. Valeriu	El. Serg.	Compania 3
Done C. Sava	El. Serg.	Compania 3
Marin Gh. Marin	El. Serg.	Compania 6 –a
Marinescu Boris	El. Serg.	Compania 6 –a
Cosma Vasile	El. Plut.	Compania 6 –a
Hancu Ștefan	El. S. Maj.	Compania 6 –a
Ștefănescu Aurel	El. Serg.	Compania 6 –a
Vasilii Constantin	El. Serg.	Compania 6 –a
Jianu Fănică	El. Serg.	Compania 6 –a
Șerpescu Gheorghe	El. Plut.	Compania 6 –a
Dumitrescu M. Gheorghe	El. Serg.	Compania 6 –a
Antoche Alexandru	El. Sergent	Compania 6 –a
Gagea Constantin	El. Sergent	Compania 6 –a
Ciobanu Ștefan	El. S. Maj.	Compania 6 –a
Bucătaru Gheorghe	El. Serg.	Compania 6 –a
Calvocorescu Nicolae	El. Serg.	Compania 6 –a
Caciuc Gheorghe	El. Serg.	Compania 6 –a
Ioanovici Constantin	El. Pl. Maj.	Compania 1
Niculescu Gh. Ioan	El. Plut.	Compania 1
Nadolul C. Constantin	El. S. Maj.	Compania 1
Halvagi Gheorghe	El. S. Maj.	Compania 1
Gatea I. Gheorghe	Elev	Compania 1
Sclavone I. Mircea	Elev	Compania 1
Leca Gh. Constantin	El. Pl. Maj.	Compania 1
Moruz Gh. Gheorghe	El. Serg.	Compania 1
Taboiescu Sergiu	El. Serg.	Compania 1
Tuchel A. Silviu	El. Serg.	Compania 1
Sadici A. Gheorghe	El. Serg.	Compania 1
Popovici I. Simion	El. Serg.	Compania 1
Alexe P. Costică	El. S. Maj.	Compania 4 –a
Harghel Teodor	El. Serg.	Compania 4 –a
Popa T. Constantin	El. Serg.	Compania 4 –a
Cernat Mitică	El. Serg.	Compania 4 –a
Anghelache I. Gheorghe	El. S. Maj.	Compania 4 –a
Mereacre Ion	El. S. Maj.	Compania 5 –a
Ungureanu Nicolae	El. Serg.	Compania 5 –a
Nicolae M. Vasile	El. Serg.	Compania 5 –a
Anghel R. Nicolae	El. Serg.	Compania 5 –a
Florea I. Alexandru	El. Serg.	Compania 5 –a
Luca Dumitru	El. Serg. Maj.	Compania 6 –a
Taras Victor	El. Serg.	Compania 6 –a
Alexandru Mihai	El. Serg.	Compania 6 –a
Stoianovici Cristea	El. Pl. Adj.	Compania 6 –a
Naita Valeriu	El. Serg.	Compania 6 –a
Panef Ștefan	El. Serg.	Compania 6 –a
Grosu I. Gheorghe	El. Pl. Adj.	Compania 1
Păunescu I. Dumitru	El. Plut.	Compania 1
Velescu I. Constantin	El. S. Maj.	Compania 1

Cata Gavrilă	El. S. Maj.	Compania 1
Negoescu N. Ioan	El. S. Maj.	Compania 1
Mariă C. Costache	El. S. Maj.	Compania 1
Gusita St. Ioan	Elev	Compania 2
Munteanu Mihai	Elev	Compania 2
Popescu Gheorghe	Elev	Compania 2
Moise Victor	El. Pl. Maj.	Compania 2
Ionescu V. Victor	Elev	Compania 2
Pavel Nicolae	El. S. Maj.	Compania 2
Preotu Simion	El. Serg.	Compania 3
Burac M. Mihai	El. Serg.	Compania 3
Trencălan Teodor	El. S. Maj.	Compania 3
Bratul Gh. Mircea	El. S. Maj.	Compania 3
Orghidan Gheorghe	El. Serg.	Compania 3
Gheorghitan Ioan	El. Serg.	Compania 4
Dron Raul	El. Serg.	Compania 4
Ignea Nicolae	El. Serg.	Compania 4
Badrajan Gheorghe	El. Pl. Maj.	Compania 4
Grosu Leonid	El. Plut.	Compania 4
Motreanu Dumitru	El. Plut.	Compania 4
Aroneanu Gheorghe	El. Serg.	Compania 4
Cojan Alexandru	El. Serg.	Compania 6
Titei Gheorghe	El. Plut.	Compania 6
Nița Ioan	El. Serg.	Compania 6
Berliuc Nicolae	El. Serg.	Compania 6
Ioniță Ioan	El. Serg.	Compania 6
Baluta Constantin	El. Serg.	Compania 6
Calergi N. Gheorghe	Elev	Compania 2
Ochialbescu Gheorghe	Elev	Compania 2
Asarian Sarchim	Elev	Compania 2
Ionescu G. Dumitru	Elev	Compania 2
Sarateanu Radu	El. S. Maj.	Compania 2
Iurchievici Roman	El. S. Maj.	Compania 2
Panican Gh. Iuliu	Elev	Compania 2
Bălan S. Mircea	Elev	Compania 2
Domciu Nicolae	El. Plut.	Compania 2
Rusu N. Gheorghe	El. S. Maj.	Compania 2
Pașcu P. Mircea	Elev	Compania 2
Darvaliuc Vasile	Elev	Compania 2
Grigoraș Constantin	El. Serg.	Compania 3
Bogan Gheorghe	El. S. Maj.	Compania 3
Stănescu N. Petre	El. Serg.	Compania 3
Forascu Nicolae	El. Serg.	Compania 3
Iorga V. Gheorghe	El. Serg.	Compania 3
Foca A. Pavel	El. Serg.	Compania 3
Sudan Alexandru	El. Serg.	Compania 4
Stroia Gh. Octavian	El. Serg.	Compania 4
Voinea Ionel	El. Plut.	Compania 4
Botezatu Ioan	El. Serg.	Compania 4
Pădure Marcel	El. Cap.	Compania 4
Folea Ioan	El. Serg.	Compania 4
Iosipescu Constantin	El. Serg.	Compania 6

Spirea Iulian	El. Serg.	Compania 6
Popovici N. Ioan	El. Serg.	Compania 6
Gribicenco Nichita	El. Plut.	Compania 6
Petreanu C. Ioan	El. Serg.	Compania 6
Darie Valeriu	El. Serg.	Compania 6
Dinescu Constantin	Elev	Compania 1
Rădulescu Hristache	El. S. Maj.	Compania 1
Flotea S. Gheorghe	El. Serg.	Compania 4
Fodor Constantin	El. S. Maj.	Compania 4
Popovico Nicolae	El. Serg.	Compania 4
Pogoreanu Ioan	El. Serg.	Compania 4
Lungu I. Nicolae	El. Serg.	Compania 6

Prin Ordinul de Zi nr. 168 din 23 septembrie 1944, dat de Divizia 1 Infanterie Instrucție, semnat de Comandantul acestei M.U. general de brigadă rez. Gheorghe Posoiu pentru frumoasele "fapte de arme săvârșite pe câmpul de luptă între 6 și 23 septembrie 1944"⁷² au fost citate Regimentul 85 Infanterie Instrucție, Regimentul 93 Infanterie Instrucție, Regimentul 38 Artilerie Instrucție, Școlile de ofițeri de rezervă de Infanterie Nr. 2 "Bacău" și Nr. 6 "INEU" și Compania de Grăniceri de sub comanda căpitanului Diaconescu.⁷³

Cercetările de istoriografie militară orientate asupra diverselor Jurnale de operații, evidențiază și unele particularități de ordin militar, dispunerea judicioasă a forțelor și mijloacelor în raport de condiții și disponibilități, structurarea unei apărări active, utilizând aliniamente favorabile cu accent pe folosirea terenului transformat în factor de putere prin amenajarea pozițiilor, a planului de foc stabilit, asigurarea muniției necesare, cooperarea între subunitățile de instrucție de diferite arme și cu elevii școlilor militare de ofițeri de rezervă de infanterie, capacitatea de a trece cu rapiditate de la lupta de apărare la unele acțiuni ofensive limitate și angajarea judicioasă și susținută în lupte a întregului potențial disponibil.

**SOME ASPECTS CONCERNING THE PARTICIPATION OF THE 1st INFANTRY
DIVISION IN THE BATTLES OF WW II.
THE WESTERN CAMPAIGN IN THE CRISUL ALB REGION, DURING SEPTEMBER
1944
Abstract**

The study presents some major aspects of the battles fought by the 1st Infantry Division of the Romanian Army, during WW II in the West of Romania, in the area of the Crisul Alb river, in september 1944.

⁷² *Ibidem*, fond 1428, dos. nr. 2, f. 36.

⁷³ *Ibidem*.

Studiul de față își propune să arunce o lumină asupra modului în care a fost organizată campania electorală din 1946 de către Partidul Comunist Român la nivel local, strategiile electorale utilizate de acesta, modul în care acest partid concepea lupta politică și competiția electorală. Îndeosebi ni s-a părut interesant de cercetat rolul jucat de către elita locală de partid în organizarea alegerilor și în propaganda electorală întreprinsă de PCR. Sursele noastre pentru această cercetare au fost în principal fondurile arhivelor județene ale PCR din județele Cluj, Bihor, Arad, Hunedoara, precum și presa locală.

Intervalul de timp cuprins între 1945 și 1947 reprezintă o perioadă dramatică din istoria României, marchând trecerea de la un regim democratic la unul de inspirație sovietică. Procesul a fost denumit în literatura de specialitate „sovietizare”. În esență este vorba de transformarea instituțiilor cele mai importante după modelul sovietic, creșterea influenței Uniunii Sovietice și a dependenței acestor state față de URSS, concomitent cu rolul tot mai important al partidelor comuniste în gestionarea puterii, culminând cu ocuparea solitară a scenei politice la sfârșitul anului 1947 și instaurarea regimului monolitic.

Istoriografia marxistă nu conține în discursul etalat conceptul de „sovietizare”, sau orice altceva asemănător. În viziunea acestor abordări schimbările produse și finalizate cu instalarea unor regimuri de tip sovietic reprezintă consecința logică a luptei de clasă și a acțiunii forțelor profunde ale istoriei, conform legilor pe care marxism-leninismul pretindea că le-a descoperit.

Printre modelele de analiză cele mai cunoscute se situează cel al lui Hugh-Seton Watson. Acesta stabilește trei stagii ale procesului de sovietizare în funcție de relațiile comuniștilor cu celelalte forțe politice și de rolul jucat de aceștia în actul guvernării: coaliție autentică, falsă coaliție și regim monolitic.

În prima etapă mai multe partide cu programe și ideologii diferite se grupează pentru o scurtă perioadă pe baza unui program comun care presupune epurarea fasciștilor, reforme sociale radicale, libertate politică, politică externă prietenoasă față de URSS și aliații occidentali. Cenzura este relativ redusă cu excepția unui subiect: URSS. Controlul comuniștilor există totuși asupra unor instituții-cheie: serviciile secrete, statul major al Armatei, etc. Durata acestei etape diferă de la caz la caz: aproape inexistentă în cazul Poloniei, scurtă în ce privește România și Bulgaria, fiind mai consistentă în cazul Ungariei (până în 1947). Cehoslovacia face direct saltul de la primul stagiul la al treilea prin lovitura de stat din februarie 1948.

În a doua etapă guvernele mai conțin non-comuniști, dar ei nu mai sunt aleși de propriile partide, ci de comuniști (Romniceanu și Hațieganu în cazul României). Partidele burgheze sunt împinse în opoziție, întrunirile acestora împrăștiate de bătauși. Cenzura este exercitată nu doar de guvern ci și de sindicatele tipografice aflate sub control comunist, care refuză „spontan” să tipărească „calomni”. Și acest stagiul are durate diferite de la caz la caz.

Regimul monolitic, ultima fază a sovietizării se definește printr-un singur front, cu o singură ierarhie, disciplină centralizată și o organizație unică. Are loc acum absorbția social-democraților, orice opoziție fățișă este suprimată, sunt arestați toți

liderii opoziției care n-au fugit. Yugoslavia și Albania cunosc acest stagiul din 1945. Procesele lui Petkov și Maniu, fuga lui Mikolajczyk în toamna lui 1947, epurarea partidului Social-democrat maghiar în martie 1948, lovitură de stat de la Praga sunt reperele pentru celelalte țări.¹

În procesul sovietizării României anul 1946 ocupă un loc aparte, prin evenimentele și evoluțiile care au loc acum. La sfârșitul anului 1945 avusese loc Conferința Națională a PCR care-l confirmase pe Gheorghiu-Dej drept secretar general și lider al partidului și care stabilise strategiile organizatorice ale Partidului pentru următoarea perioadă. Conferința semnalase grave probleme organizatorice, recunoscute de către conducerea PCR: „Prima mare lipsă a partidului nostru constă în aceea că influența sa politică întrece cu mult cadrele sale organizatorice. În același timp, creșterea ideologică și politică a cadrelor noastre nu ține pas cu creșterea partidului. Multă vreme partidul nostru a avut de suferit de pe urma sectarismului care a dominat politica noastră de atragere a noi membrii de partid. Astăzi multe organe de jos au trecut în extrema cealaltă, slăbind vigilența de clasă, care trebuia să garanteze partidului creșterea rândurilor sale cu elemente cinstite, devotate și nepătate în trecutul lor”.² Accentul va fi pus în continuare pe creșterea accelerată a numărului de membrii și în următorul an. De la 256863 de membrii câți existau la Conferința Națională din octombrie 1945, în iunie 1946 PCR ajunsese la aproximativ 720000 de membrii, triplându-și practic numărul susținătorilor în doar o jumătate de an.³

Evenimentul crucial al anului 1946 l-a reprezentat în mod categoric campania electorală și alegerile parlamentare din noiembrie. Ea s-a deosebit în mod radical de campaniile electorale cunoscute de România până atunci. Scopul ei nu a fost doar câștigarea alegerilor, ci și radiografierea societății, identificarea principalelor nuclee de opoziție. După modelul sovietic, ea servit și drept oportunitate pentru mobilizarea și educarea cetățenilor, îndoctrinarea și testarea capacității organizatorice a elitei Partidului⁴. Pentru comuniști campania electorală nu avea înțelesul clasic de „ansamblu de activități desfășurate într-o anumită perioadă de timp în vederea realizării anumitor obiective politice”⁵. În concepția leninistă campania electorală și lupta politică în general nu este o confruntare de idei și programe ci o luptă pe viață și pe moarte, în care adversarul trebuie zdrobit și în care orice mijloace sunt permise. „În alegerile care vin, reacțiunea trebuie zdrobită definitiv”, anunță cât se poate de clar Mujic Mihai, secretarul Regionalei Valea Jiului și viitor deputat de Hunedoara din partea BPD⁶.

Presa, atât cea centrală cât și cea locală își intensifică atacurile murdare la adresa opoziției, în special fiind vizată persoana lui Iuliu Maniu și PNT, principalii oponenți ai PCR, prin simpatia de care se bucurau în mediul rural. Atacurile contra opozițiilor se înscriu într-un tipar ce avea să devină standard în anii următori. De altfel limbajul de lemn în care este atacat adversarul este în mod evident iloc și absurd.

---

¹ Hugh-Seton Watson, *The East European Revolution*, London, Methuen & Co LTD, 1955, pp. 163-171.

² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, Editura PMR, 1951 p. 30.

³ R. King, *A history of the Romanian Communist Party*, p.63.

⁴ V. Țărău, *Aspecte privind tehnica și practica electorală a Blocului Partidelor Democratice în alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1944-considerații preliminare*, în *Anul 1946-Scrisori și alte texte*, Fundația Academică Civică, 1997, *passim*.

⁵ *Dicționar Enciclopedic*, A-C, vol I, Editura Enciclopedică București, 1993, p.306.

⁶ *Zori Noi. Organ al Regionalei Văii Jiului*, 20 august 1946.

Calomniile sunt incredibile, toată lumea știe că acuzațiile sunt false și partidul e și el conștient de aceasta. Acest limbaj are însă rolul de a demonstra tuturor că autoritatea partidului e nelimitată și arbitrară⁷ Este doar o nouă modalitate de exhibare a puterii proprii, în fața unei societăți ce trebuie adusă sub ascultare și care învăța încet- încet limbajul obedienței.

Campania electorală din 1946 are însă un rol hotărâtor și în ceea ce privește procesul de selecție al noii elite conducătoare. Activiștii Partidului au jucat un rol crucial în această campanie care a reprezentat și un bun prilej de testare a calităților de lider a celor din noua elită. Nu în ultimul rând a reprezentat și o șansă imensă de promovare pentru cei ce vizau o carieră în partid, secțiunile de cadre locale întocmind în mod constant liste cu evidențiați în acțiunile electorale, mulți dintre aceștia reușind să depășească condiția de simplu membru și având deschisă calea spre o ascensiune în Partid.

Așa cum menționam și mai sus, una din sarcinile de bază ale corpului de activiști era informarea privind situația din teritoriu, vizând numărul votanților, atmosfera politică și simpatiile acestora, compoziția socială și etnică a localităților, atitudinea autorităților locale față de BPD, nucleele de rezistență⁸ Corpul de elită al partidului executa această informare în paralel cu structurile oficiale (jandarmerie, poliție) sau le suplineau acolo unde acestea nu erau considerate încă de încredere.

O astfel de muncă de cercetare a situației politice de pe teren este plasată în sarcina conducerilor locale ale PCR încă din anul 1945. Într-o adresă a Regionalei Banat din 10 decembrie 1945 având mențiunea „ secret, confidențial, personal” adresată secretarului județean PCR Arad, se spun următoarele: “Tovarășe secretar, pentru a cunoaște forțele real democratice, precum și forțele reacționare dușmănoase din județul respectiv, veți întreprinde prin organizația de partid, *cât mai concentrat* , *fără a deconspira caracterul acestor informații pentru toți membrii de partid* (subl. ns.), pe baza instrucțiunilor alăturate , până la data de 25 decembrie 1945, de a întocmi tablouri separate pentru fiecare organizație în parte (inclusiv Partidul Comunist), cu toate întrebările respective, la care veți răspunde exact căutând a cunoaște situația bine.

Aceste date ne ajută la întocmirea rapoartelor noastre politice, care din unele județe se trimit foarte superficiale și scurte.

Tovarășii secretari de județene sunt personali răspunzători de întocmirea acestor situații până la data respectivă, precum și de păstrarea strict secretă a acestor situații”⁹

De remarcat este împărțirea clară a Partidului într-o elită conducătoare, însărcinată cu îndeplinirea operațiunilor mai delicate, și o mare masă a membrilor ce nu trebuia pusă la curent cu aceste chestiuni.

Chestionarul cuprindea trei subiecte principale. Prima rubrică era intitulată „caracteristica capilor de autorități” (prefect, primari, poliție, jandarmerie, armată, biserică, școală, justiție civilă, justiție militară, alți capi de autorități). Întrebările la care se cerea răspuns erau: „ Cum îndeplinesc dispozițiile guvernului?”, „ Ce atitudine au față de armistițiu și Uniunea Sovietică?”, „Ce partid îi susține?”, „Dacă populația e

⁷ F. Thom, *Limba de lemn*, București, Humanitas, 1993, p.136.

⁸ V. Târău, *Aspecte privind tehnica și practica electorală a Blocului Partidelor Democratice în alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1944-considerații preliminare*, în *Anul 1946-Scrisori și alte texte*, Fundația Academică Civică, 1997, pp 123-125.

⁹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale (în continuare DJAN) Arad, Arhiva Comitetului Județean PCR, dosar 3/1945, f.245.

mulțumită de ei și dacă au simpatie în mase?”. Rubrica a doua era destinată partidelor și organizațiilor politice din județ (inclusiv comuniștii) Întrebările vizau programul lor politic și clasele pe care se sprijină, situația organizatorică pe categorii sociale, naționale, creșterea fiecărui partid pe respectivele categorii, nemulțumirile și conflictele din interiorul acestor organizații, cum recrutau membrii, ce condiții trebuia să îndeplinească candidatul, cum îndeplineau dispozițiile guvernului Groza, cum se pregăteau pentru alegeri, ce acțiuni au făcut în ultima lună, efectul asupra populației. Un chestionar similar era conținut și pentru organizații non-politice (culturale, sportive, de binefacere). Ultima rubrică intitulată „Concluzii” avea o singură întrebare: „Câte și care mase sprijină guvernul Groza?”¹⁰

Terenul pentru alegeri a fost pregătit de proiectul legii electorale care favoriza mult alianța condusă de comuniști, Blocul Partidelor Democratice. Conceptul de „nedemni” era vag formulat astfel încât oricine era ostil comuniștilor putea fi încadrat în această categorie. Legea prevedea desființarea Senatului etichetat de presa comunistă drept instituție reacționară.¹¹ Având deja suficiente pârghii de control pentru a exercita presiuni, comuniștii le utilizează fără nici un fel de scrupule, așa cum lasă foarte clar să se înțeleagă unele declarații: „Să ne obișnuim cu anumite metode. Noi, ca regim politic, abstinent de la partea economică, trebuie să ne consolidăm continuu. Era vorba aici de anumite avantaje care se acordă cuiva. Să vedem ce structură are societatea aceasta, cine sunt componenții ei. Cercetați și această latură. Cine nu este încadrat din punct de vedere politic nu poate exista. Dacă noi înainte spuneam că cine nu muncește nu mănâncă, astăzi noi spunem: cine nu se încadrează în regimul democrat nu poate avea avantaje de la noi. Firește, când noi dăm ceva avem dreptul să controlăm atitudinea politică și așezarea beneficiarului nu numai economic ci și politic. Aceasta pentru că eu nu știu unde se sfârșește economicul și unde începe politicul”¹²

Perioada imediat premergătoare alegerilor a dat semnalul pentru o intensificare bruscă a activității filialelor locale ale PCR și mai ales a cadrelor de conducere. În data de 3 mai 1946, în ședința Biroului Județean Bihor se ia hotărârea ca din producție să fie scoși atâtia electori, câte sate are județul, cu cel puțin cinci săptămâni înainte de alegeri. Ei trebuia să urneze școala de electori timp de o săptămână, iar patru săptămâni să stea permanent în teren. Fiecare primea un sat și avea responsabilitatea politică a satului respectiv. Electorul urma să viziteze personal pe fiecare locuitor al satului, făcând propagandă pentru BPD și observând atitudinea respectivului¹³. Într-o altă ședință extraordinară a județenei, responsabilul organizatoric Iosif Țigan declara: „V-am convocat aici în ședință extraordinară pentru a putea vedea situația reală asupra funcționării întregului aparat de stat acum în fața alegerilor și trebuie să cunoaștem terenul și dușmanul ca alegerile să aibă rezultatul dorit”¹⁴ Lista „necorespunzătorilor” urma să fie alcătuită în toate plasele: preoți, notari, jandarmi, primari, ingineri, învățători, medici, etc. Este ușor de observat că erau vizate în primul rând structurile de

---

¹⁰ *Ibidem*, f.246

¹¹ *Monitorul Oficial*, 15 iulie 1946, nr.161.

¹² Arhivele Istoriei Centrale, fond PCR, Stenograme, dosar 1/1946, f.27-28 *apud* C. Hlihor, *Considerații privind evoluția vieții politice românești în anul 1946, în Anul 1946 – începutul sfârșitului*, f.30.

¹³ DJAN Bihor, Arhiva Comitetului Județean al PCR, dosar 1/1945-1946, f.190

¹⁴ *Ibidem*, f.220.

rezistență ale societății, elitele, iar în mediul rural notabilitățile, cei care se bucurau de respect și prestigiu în ochii țăranilor.

Raportul de activitate politică din luna iunie al județenei Arad pune pe primul loc mobilizarea membrilor în campania electorală. La rubrica „lipsuri și greșeli” se arată că din cauza acestei mobilizări au fost lăsate pe planul al doilea sarcini curente ale județenei¹⁵

Pregătirea alegerilor au avut aici și repercusiuni asupra elitei comuniste locale. Are loc o puternică mișcare în structurile de conducere (birouri și comitete județene, birouri de plase și sectoare), mulți activiști fiind înlocuiți, iar alții promovați în locul lor. Schimbările s-au efectuat pentru că organele superioare (C.C., Regionala Banat) erau nemulțumite de activitatea cadrelor din conducerea organizației de partid Arad. Este schimbat acum Drecin Mihai, responsabilul sectorului cadre al județenei, cărui i s-au adus „diferite acuzații” și despre care se spune că „și-a pierdut simpatia în mase”. În total 10 activiști importanți aparținând elitei PCR locale sunt schimbați acum deoarece partidul e nemulțumit de rezultatele muncii lor. Inclusiv secretarul politic Prudner Petru este înlocuit de Cuedan Petre. Din patru secretari de plasă schimbați (plasele Șiria, Săvârșin, Sântana și Curtici), 3 sunt înlocuiți pe motiv de incompetență, ineficiență în îndeplinirea obiectivelor trasate sau urmărirea intereselor personale și carierism¹⁶. Se dorea desigur o eficientizarea a activității nucleului de elită înaintea alegerilor, ca și îmbunătățirea imaginii pe care mulți activiști în funcții importante o lăsaseră.

O reorganizare de substanță a structurilor de partid în preajma alegerilor are loc și în județul Cluj. În special sunt avute în vedere organizațiile de partid din mediul rural, acolo unde se afla marea masă a alegătorilor, dar și condițiile cele mai dificile. Raportul pe luna septembrie a Regionalei Cluj enumeră principalele sarcini în campania electorală: întocmirea listelor electorale, a listelor nedemnilor, înființarea caselor de alegători, a secțiilor de votare, mobilizarea maselor pentru revendicările locale, organizarea de întreceri în munca de Partid și în producție, popularizarea semnului electoral al BPD¹⁷

Mobilizarea filialei Cluj a fost impresionantă, obiectivul fiind un control total al procesului electoral – „la Cluj în mod special au fost scoși din producție 134 de tovarăși; între care au fost împărțite străzile orașului astfel ca nici o casă, nici o locuință n-a rămas necontrolată”. În noiembrie se raporta că din cele 525 de străzi, în 424 au fost implantați responsabili de bază.¹⁸

În luna septembrie prioritățile erau întocmirea listei pretorilor „în vederea schimbării celor reacționari”; întocmirea listei magistraților demni de încredere, pentru conducerea secțiilor de votare; întocmirea listei electorale. Astfel în plasa Cluj se întocmise o listă cu patru primari, șase notari, un jandarm, trei învățători, nouă preoți ce urmau să fie schimbați. De asemenea sunt menționați „cooperatiști și cârciumari reacționari care urmează să fie înlăturați și retrași, brevetele sunt în număr de 14”. În total 5000 de oameni au fost trecuți pe listele cu reacționari în Cluj, se arată în document.¹⁹

¹⁵ DJAN Arad, Arhiva Comitetului Județean al PCR, dosar 24/1946, f. 32, 36.

¹⁶ *Ibidem*, f.(214-217).

¹⁷ DJAN Cluj, Arhiva Comitetului Județean al PCR, Fond 2 dosar 2/1946, f.75

¹⁸ *Ibidem*, f. 76, 91

¹⁹ DJAN Cluj, Arhiva Comitetului Județean al PCR, fond 2 dosar 1/1946, f. 30-32

Campania electorală a reprezentat un prilej deosebit de afirmare pentru membrii ambițioși și carieriști, ce-și doreau saltul în elita locală a PCR. Nucleul dur al activiștilor salarizați a jucat un rol deosebit în campanie. Asupra zonei rurale s-au concentrat atât eforturile activiștilor permanenți ai structurilor de conducere PCR cât și a celor scoși din producție special pentru această campanie (electorii) și ai organizațiilor de masă: „În sate avem acum 45 de activiști scoși din producție pe linie de partid, 24 de activiști ai Frontului Plugarilor și 56 de electori afară de aceștia, deci în total 125 de activiști salarizați”²⁰ Birourile de sector au fost lărgite cu câte 10-15 activiști scoși din producție în această perioadă²¹. În orice caz aportul cadrelor partidului a fost cel care a contat cel mai mult – „Rezultatele cele mai bune le-am obținut acolo unde am avut cadre locale ridicate...Acolo unde n-am avut cadre locale, nici chiar electorii cei mai buni n-au reușit să câștige în măsură suficientă încrederea și astfel voturile țăranilor”²²

Activismul crescut al membrilor și cadrelor în toamna lui 1946 este explicabil însă și prin presiunile la care au fost supuși. La sectorul I al orașului Cluj, secretarul politic Vass Ioan a făcut cunoscut membrilor că doar aceia care vor depune o muncă susținută în cadrul campaniei electorale pot rămâne mai departe în rândurile Partidului²³. Era probabil o cacealma, în 1946 vremea epurărilor masive nu începuse încă, iar lipsa activismului în partid nu constituia în majoritatea cazurilor un motiv serios de excludere. Totuși, se pare că amenințarea contat, deoarece interesul membrilor în a-și demonstra angajamentul ar fi crescut în urma acestui anunț.

Teroarea contra adversarilor a fost modalitatea principală prin care comuniștii au acționat în campania electorală. La Cluj acest fapt este recunoscut direct de către documentele de Partid. Atunci când delegația română participantă la Conferința de la Parid a ajuns la Cluj, 1500 de țărani au fost aduși pentru întâmpinarea ei. Nimeni nu a îndrăznit să se manifeste în vreun fel contra guvernului și a PCR: “Totuși deși era întuneric nu s-a strigat nici măcar o singură lozincă reacționară la lozincile democratice strigate de cele câteva echipe ale noastre”. Propaganda “reacționară” era descrisă ca “șoptită, de la om la om și prin desenarea ochiului”²⁴.

Opoziția “a făcut încercări de a răspîndi manifeste la sate, de a-și populariza semnul, dar aceste încercări au fost numaidecât sesizate și combătute în mod eficient”. În luna noiembrie se arată că “am umplut totul cu soare și la sate și ochiul n-a apărut decât în cazuri excepționale, fiind numaidecât șters și înlocuit cu soare”²⁵

Refuzul de a da curs mobilizării făcute de agitatori atrăgea imediat consecințe – cei ce declinau convocarea efectuată de responsabilii de străzi erau automat trecuți pe lista nedemnilor. Se cerea totuși ca listele să fie făcute cu grijă, pentru a nu cuprinde “muncitorii induși în eroare”²⁶. Probabil excesul de zel al unor activiști a determinat conducerea partidului să facă această precizare. Ușurința și arbitrarul cu care oamenii erau trecuți pe lista “nedemnilor” era cu atât mai înspăimântătoare cu cât această

---

²⁰ *Ibidem*, f.36.

²¹ DJAN Cluj, Arhiva Comitetului Județean al PCR, fond 2, dosar 2/1946, f.91.

²² DJAN Cluj, Arhiva Comitetului Județean al PCR, fond 2, dosar 1/1946, f. 47-48.

²³ DJAN Cluj, Arhiva Comitetului Județean al PCR, fond 2, dosar 26/1946, f. 28 ; de asemenea a se vedea și dosar 42/1946, f.11.

²⁴ DJAN Cluj, Arhiva Comitetului Județean al PCR, fond 2, dosar 2/1946, f.33

²⁵ *Ibidem*, f.38, 46.

²⁶ DJAN Cluj, Arhiva Comitetului Județean al PCR, fond 2, dosar 42/1946, f.11.

etichetă făcea pe cineva aproape sigur victimă a arestărilor și epurărilor de mai târziu. “În unele locuri au fost înscrieri numai de formă, ca să fie nedemni”²⁷, se arată într-un raport. Dorința de a se face remarcat depășea la unii activiști orice scrupule morale.

Valea Jiului și județul Hunedoara se bucură de o atenție specială din partea PCR, dat fiind numărul mare de muncitori. Cu ocazia deschiderii școlii de cadre din Petroșani, la data de 12 martie 1946, Alexandru Drăghici, prezent la eveniment, arată însemnătatea pe care o are pentru C. C. Regionala Valea Jiului “ pentru imporanța sa economică și mediul proletar”, faptul că nu întâmplător a fost trimis aici unul din cei mai buni instructori ai C.C, Mihail Florescu. Rolul activiștilor și al elitei de partid locale este subliniat din nou: “Acesta este ajutorul pe care C.C înțelege să-l dea Văii Jiului pentru ridicarea nivelului politic al acestui important segment care sunt activiștii noștri”²⁸. Școlile de cadre se înmulțesc în 1946 în județul Hunedoara , din nevoia de a avea activiști pentru campania electorală.

După cum știm astăzi, rezultatul alegerilor a fost falsificat de comuniști care au pretins că au obținut 84% din voturi. În realitate se pare că PNTJ a obținut probabil trei sferturi din sufragii. Cercetările la nivel local arată o victorie destul de pronunțată PNTJ-ului, chiar dacă nu zdrobitoare.²⁹ Câștigarea alegerilor din noiembrie 1946 a însemnat o întărire decisivă a pozițiilor PCR, legitimată acum chipurile de “voința populară”. La toate nivelurile, inclusiv pe plan local partidul a desăvârșit ocuparea pozițiilor sale strategice care scăpaseră până atunci controlului său. În județean Cluj după alegeri se spune că legăturile cu administrația locală s-au îmbunătățit, “ în fruntea județului avem un tovarăș hotărât și devotat Partidului”. Tot acum este instalat un om de încredere ca director al Oficiului Economic estimându-se că s-a reușit astfel controlul economiei județului; cele mai bine organizate celule erau cele de la poliție, justiție și poștă³⁰

Victoria în alegeri marchează o etapă nouă în procesul de sovietizare a României și consolidare a regimului comunist. PCR ocupă acum o poziție dominantă în societatea românească de care se va folosi pentru a desăvârși eliminarea adversarilor politici. O dată puterea sa politică legitimată, chiar dacă prin fals, nimic nu va mai sta în calea impunerii comuniștilor drept unică forță politică. Alegerile din 1946 reperzintă un pas important în tranziția de la stadiul al doilea, al “falsei coaliții” la cel de regim monolitic.

---

²⁷ DJAN Cluj, Arhiva Comitetului Județean al PCR, fond 2, dosar 2/1946, f.76.

²⁸ Zori Noi. *Organ al Regionalei Văii Jiului*, 12 martie 1945.

²⁹ V. Țărău, *Campania electorală și rezultatul real al alegerilor din 19 noiembrie 1946 în județele Cluj, Someș și Turda*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, editate de S. Mitu și F. Gogâltan Cluj, Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, 1994, pp 204-212.

³⁰ DJAN Cluj, Arhiva Comitetului Județean al PCR, fond 2, dosar 1/1946, f.5.

THE 1946 ELECTORAL CAMPAIGN AND THE ROLE OF THE PARTY STAFF. LOCAL ASPECTS

Abstract

The year 1946 represented a crucial moment in Romania's sovietization process. Among other events, the electoral campaign and the november elections were by far the most important that year, as they greatly influenced the country's political evolution. The 1946 electoral campaign brought a great deal of novelty apart from the interwar period, in terms of electoral strategies and the amount of violence involved. For the Romanian Communist Party (RCP), the electoral campaign represented not a limited period of time in which political programs were confronted, but a life and death struggle, in which the opponent had to be crushed

The party staff (cadre) played an important role during the event, as their mission was not only the electoral propaganda, but also to identify the societies resistance structures towards the RCP, which later had to be removed. The electoral camapaign also caused important changes in the local party hierarchy , in an atempt to make the party structures more eficient for the elctoral struggles.

The 1946 elections were won by embezzlement by the comunists, thus decisively strengthening their positions at central and local level.

Anul 1948 a debutat, și în județul Severin, cu adoptarea unor măsuri ce vizau instituirea controlului statului asupra principalelor unități economice din zonă.

Astfel, printr-o decizie a Comisiei de redresare și stabilizare monetară din ianuarie 1948 au fost constituite, în fiecare județ, **consilii economice județene**. Aceste consilii erau formate din reprezentanții a 3 ministere (Industria și Comerț, Finanțe, Agricultură) și delegații a 3 instituții (BNR, INCoop și Consiliul Județean al sindicatelor). Printre *scopurile* consiliilor amintite figurau: verificarea aplicării deciziilor cu caracter economic și coordonarea activității din domeniul economic și financiar ale instituțiilor din județ¹.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție a fost precedată de rechiziționarea bunurilor, mobile și imobile, aparținând fostei familii regale a României, simbol al sistemului politic democratic, înlăturat – prin fraudă și abuz – de către minusculul partid comunist român, cu sprijinul masiv și decisiv al Moscovei, la sfârșitul anului 1947. De pildă, în comuna Căpâlnaș (plasa Birchiș, județul Severin) s-a deplasat o comisie specială, compusă din 3 membri (controlorul economic I. Surdilă, ing. C.R. Popiel – delegatul C.A.P.S. și pretorul T. Alexandrescu – delegatul M.A.I.), care a inventariat bunurile aflate pe fostul **domeniu regal**: *pădurea Căpâlnaș* – în suprafață de 2.813,5 ha, în cadrul căreia se afla exploatarea executată de “Forestiera Săvârșin” S.A.; *o cale ferată îngustă* – cu ecartament de 0,60 m, care deservea exploatarea din pădurea Hobița (în lungime de 5.650 m); *un imobil* situat pe teritoriul comunei Căpâlnaș, compus din două apartamente cu anexe și un grajd, totul fiind împrejmuit cu un gard; *un cazan de fierț țuică*, confecționat din aramă².

***

Imediat după naționalizare a fost consemnată o corespondență destul de bogată între autoritățile centrale și locale, menită să lămurească o serie de aspecte legate de acest act de natură economică, cu evidente conotații politice.

De exemplu, în ziua de 15 iunie 1948 ministrul adjunct al Afacerilor Interne, Stelian Tănăsescu, a trimis o telegramă prefectului județului Severin în care preciza faptul că, “potrivit dispozițiilor art. 1 din Legea Nr. 119 privitoare la naționalizarea întreprinderilor, au fost trecute în administrația comunelor abatoarele particulare, morile sistematice și presele de ulei mecanice care se încadrează în prevederile acestei legi”, existând posibilitatea ca și alte întreprinderi naționalizate să mai poată fi date în proprietatea sau simpla folosință a administrațiilor locale, pe baza unui jurnal al Consiliului de Miniștri³.

La data de 24 iunie 1948 Prefectura județului Severin a avansat Ministerului Afacerilor Interne o listă cu întreprinderile (mori – *n.n.*) propuse pentru naționalizare, care urmau să ajungă în proprietatea sau administrația comunelor din zonă:

1. *Moara Osz Ludovic din comuna Susani* – cu 2 valțuri, o piatră de grâu și una de porumb, cu capacitatea de măcinăș/zi de 6.800 kg. grâu și 4.000 kg. porumb;

¹ *România Liberă*, București, anul VI, nr. 1039, sâmbătă, 10 ianuarie 1948, p. 5.

² Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare DJTAN), fond *Prefectura județului Severin*, d. 9/1948, f. 2.

³ *Ibidem*, d. 52/1948, f. 8.

2. *Moara Popescu Constantin din comuna Făget* – cu 3 valțuri, o piatră pentru grâu și una pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 4.200 kg. porumb;
3. *Moara Feneșiu Victor din comuna Făget* – cu 4 valțuri, două pietre pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 3.000 kg. porumb, precum și o *presă de ulei*;
4. *Moara Rosenfeld Mendel din comuna Birchiș* – cu 3 valțuri, o piatră pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 5.000 kg. porumb;
5. *Moara Spitzer Alexandru din comuna Bethausen, satul Leucusești* – cu 2 valțuri, o piatră pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 6.900 kg. grâu și 4.500 kg. porumb;
6. *Moara Bala Ludovic din comuna Mănăștiur* – cu 3 valțuri, două pietre pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 5.500 kg. porumb;
7. *Moara Mocsony - Stârcea din comuna Bata* – cu 3 valțuri, două pietre pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 14.000 kg. grâu și 10.000 kg. porumb;
8. *Moara Iungert și soții din Lugoj* – cu 4 valțuri și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 10.400 kg. grâu și 3.000 kg. porumb;
9. *Moara Mailincher Nicolae din comuna Coștei* – cu 3 valțuri, o piatră pentru grâu și două pietre pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 5.400 kg. grâu și 5.000 kg. porumb, precum și o *presă de ulei*;
10. *Moara Biching Anton din comuna Boldur, satul Hodoș* – cu 4 valțuri și o piatră pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 3.000 kg. porumb, precum și o *presă de ulei*;
11. *Moara Moștenitorii General Dumitru Petrescu Tocineanu din comuna Balinț* – cu 3 valțuri, două pietre de grâu și o piatră pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 5.000 kg. porumb, precum și o *presă de ulei*;
12. *Moara Weisz Francisc din comuna Dumbrava* – cu 2 valțuri, două pietre pentru grâu și o piatră pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 6.800 kg. grâu și 4.000 kg. porumb, precum și o *presă de ulei*;
13. *Moara Negl Petru din comuna Găvojdia* – cu 3 valțuri, două pietre pentru grâu și o piatră pentru porumb, cu capacitatea de măciniș/zi de 7.000 kg. grâu și 5.000 kg. porumb⁴.

De altfel, în județul Severin funcționau 42 de mori țărănești, majoritatea înființate la sfârșitul secolului al XIX-lea sau în primele trei decenii ale secolului al XX-lea⁵.

Alături de unitățile industriale și societățile bancare mai importante, a căror situație va fi prezentată pe larg în paginile următoare, pe raza județului Severin s-a procedat la naționalizarea următoarelor obiective economice: în **municipiul Lugoj** – *Moara Comunală* (director – Iosif Barbon, număr de salariați – 9), *Brutăria Comunală nr. 1* (director – Gheorghe Luminosu, număr de salariați – 7) și *Brutăria Comunală nr. 2* (director – Matei Bincker, număr de salariați – 1); în **plasa Lugoj** – *morile din Coștei* (director – Ioan Anghel, număr de salariați – 5), *Boldur* (director – Adalbert Sas, număr de salariați – 4) și *Sărăzani* (director – Petru Muntean, număr de salariați – 2); în **plasa Caransebeș** – *Abatorul comunal din Oțelu Roșu* (director – medicul veterinar Leonida Musalenco, număr de salariați – 1); în **plasa Orșova** – *moara "Model" din Topleț* (a rămas, în continuare, în administrația fabricii din localitate, având 2 angajați); în **plasa Margina** – *râșnița din comuna Românești* (trecută sub controlul primarului comunei, Iosif Herău, cu un salariat); în **plasa Sacul** – *morile din Căvăran* (fosta moară țărănească "Mărioara", director – Ion Roșu, număr de salariați – 10), *Găvojdia* (fosta moară "Negl", director – Gheorghe Popet, număr de salariați – 6) și *Sacul* (fosta moară "Pangl", director – Dumitru Fiat, număr de salariați – 5); în **plasa Balinț** – *Moara Comunală nr. 1 Balinț* (fosta moară "Lukács", director – Ștefan Jilac, număr de salariați – 6), *Moara Comunală nr. 2 Balinț* (fosta moară "Tocineanu", director – Mihai Janto, număr de salariați – 4), la care se adaugă *morile comunale din Bethausen* (fosta moară

⁴ *Ibidem*, f. 10.

⁵ *Ibidem*, f. 17-19.

“Mészáros”, director – Ștefan Jurchici, număr de salariați – 9), *Leucușești* (fosta moară “Spitzer”, director – Vasile Toma, număr de salariați – 4) și *Jupani* (fosta moară “Dahlinger”, director – Ioan Franțescu, număr de salariați – 5); în **plasa Birchiș** – *morile comunale din Bata* (director – Petru Boda, număr de salariați – 4) și *Birchiș* (director – Dumitru Timoftei, număr de salariați – 4), *separatorul din Birchiș* (director – Dumitru Giura, număr de salariați – 1); în **plasa Făget** – *Moara țărănească nr. 1 din Făget* (director – Desideriu Vereș, număr de salariați – 9), *Moara țărănească nr. 2 din Făget* (director – Elisabeta Găicean, număr de salariați – 7), *presa de ulei din Făget*, *moara țărănească și presa de ulei din Dumbrava* (director – Emeric Gulioș, număr de salariați – 5), *moara țărănească din Mănăștiur* (director – Alexandru Örvös, număr de salariați – 4). Trebuie menționat faptul că nici o unitate industrială din **plasa Teregova** nu a fost naționalizată⁶.

La sfârșitul anului 1948 au fost naționalizate și câteva imobile de pe raza județului Severin. Cel mai elocvent exemplu îl constituie preluarea castelului *Bulci*, de către Primăria comunei, compus din 55 de încăperi, și a dependențelor acestuia. Castelul dispunea și de o uzină electrică proprie, însă necesita multiple reparații, fiind într-o stare avansată de degradare⁷.

***

Vom prezenta în continuare, detaliat, cele mai importante întreprinderi industriale și instituții bancare din județul Severin care au fost supuse procesului de naționalizare în cursul anului 1948.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție a afectat direct și **Uzinele Metalurgice Unite Titan – Nădrag - Călan**.

Actul naționalizării a fost precedat, încă din 1947, de o serie de măsuri care au pregătit acest moment, considerat “revoluționar, necesar și legitim în procesul revoluției socialiste” de către conducerea centrală a partidului comunist. Astfel, Ministerul Industriei și Comerțului, ca și organele controlului economic, au cerut – în cursul anului 1947 – completarea unor chestionare cu toate datele referitoare la uzine, fabrici, secții și ateliere, cât și trecerea la inventarierea imediată a mașinilor, utilajelor existente în patrimoniul societăților care patronau aceste unități productive. Asemenea chestionare și liste de inventariere au fost întocmite și la uzinele Nădrag și Ferdinand. Din aceste documente reiese că cea mai mare parte a utilajului folosit la Nădrag și Ferdinand, Călan și Titan – Galați, înainte de naționalizare, se afla într-o stare de uzură avansată.

Numai la **uzina Nădrag** din cele 51 de strunguri, raboteze, mașini de găurit, presă, etc. – 43 erau fabricate între anii 1892-1928, 5 între 1930-1933 și numai 3 între 1935-1937⁸.

La data naționalizării (11 iunie 1948), la Uzina Nădrag a sosit o comisie care a făcut o inventariere amănunțită a tuturor bunurilor. Astfel, în patrimoniul uzinei amintite intrau terenurile locuințelor (inclusiv curți și grădini), precum și ale diverselor clădiri publice aparținătoare, cu o suprafață totală de 11 jug., 418 stj² (64.799 m²), în valoare de 837.994 lei, precum și terenul parțial clădit al fostei turnătorii, în suprafață de 4 jug., 100 stj² (23.376 m²). Printre clădirile industriale figurau: atelierul de tâmplărie, magazia de smoală, atelierul de reparat vagoane și locomotive, forjeria, laminorul, fabrica de sobe,

⁶ *Ibidem*, d. 50/1948, f. 14-16, 20-22, 24, 26, 28, 33.

⁷ *Ibidem*, d. 56/1948, f. 11.

⁸ *Actul naționalizării în Banat*, coordonator Ion Popa, Reșița, f.e., 1978, p. 39.

magazia de tablă, centrala electrică, atelierul de cositorit, magazia de șamotă ș.a.m.d.⁹ În casa de bani au fost găsite *bunuri* și *valori* însumând 4.087.214 lei¹⁰.

Tot acum s-a făcut o evaluare precisă a *materiilor prime* aflate în clădirile Uzinei Nădrag: 356.543 kg. platină, 113.680 kg. zinc, 4.549 kg. cositor, 223 kg. acid clorhidric, 40.608 kg. acid sulfuric, 9.271 m.st. lemne de foc, 2.684 kg. mangal, 39.120 kg. păcură, 19.926 kg. plumb, 14.224 kg. salmiac, 39.817 kg. șamotă, 30.090 kg. smoală pentru cilindri, etc.¹¹

În cursul lunii iunie, la uzina amintită producția se prezenta în felul următor: 370 t. tablă neagră, 151 t. tablă zincată, 48 t. tablă albă, 3 t. drojdie de zinc, 5 t. sobe din tablă combinată cu fier, 4 t. sobe smălțuite și nichelate, 13 t. articole de menaj și găleți zincate, 1 t. coturi și burlane din tablă. De altfel, producția s-a micșorat cu 21% față de luna precedentă, deoarece laminorul de tablă lucra cu numai două caje finisoare. Totuși, datorită implicării statului, vânzările s-au majorat cu 38%, raportat la luna iunie 1947¹².

La ședința Comisiei de Producție a Uzinei "Ciocanul" Nădrag (noua denumire a uzinei – *n.n.*) din data de 22 septembrie 1948 au fost furnizate noi informații despre producția uzinei în primele luni după naționalizare: "muncitorii laminatoriști lucrează cu oarecare temere pentru a nu rupe cilindrii sosiți din străinătate, din cauza platinelor care nu au nici grosimea și nici lungimea corespunzătoare pentru felul de tablă ce trebuie produs; de la un timp încoace Uzina Oțelu Roșu ne livrează platine care nu corespund din toate punctele de vedere, în plus mai sunt și strâmbe, pentru care motiv acestea nu se pot tăia la dimensiunea necesară și rămân cu colțuri; Comisia de Producție, luând act de cele de mai sus, hotărăște să se facă o scrisoare către Uzina Oțelu Roșu, prin care să se reclame calitatea platinelor". În același timp, a fost semnalată lipsa unor materiale indispensabile procesului de fabricație: acid sulfuric, nisip, șamotă, capuri de burghiuri, cuțite pentru foarfeci, roți dințate pentru baițul de tablă decapată, curele pentru ciocane, ghips, chit, etc.¹³

Mai mult chiar, Uzina "Ciocanul" nu-și putea realiza programul de producție, datorită deselor întreruperi de curent electric, planând suspiciunea unui sabotaj la adresa uzinei. În consecință, s-a solicitat în mod expres Postului de Jandarmi Nădrag să efectueze razii, pe întinderea liniei aeriene, pentru descoperirea autorilor presupusului sabotaj¹⁴.

Lipsa de materii prime, cu precădere platine, și de energie electrică s-a perpetuat până la sfârșitul anului 1948, diminuând drastic producția uzinei¹⁵.

Edificatoare sunt, de asemenea, și datele referitoare la efectivul și pregătirea profesională a muncitorilor Uzinei Nădrag la începutul anului 1948: calificați – 341; industriali – 115; necalificați – 44; ucenici – 38, total - 538¹⁶.

---

⁹ Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare DJCSAN), fond *T.N.C.-Uzina Nădrag*, d. 4/1948, f. 9.

¹⁰ *Ibidem*, f. 21, 24.

¹¹ *Ibidem*, f. 28-29.

¹² *Ibidem*, d. 1/1940-1948, f. 2.

¹³ *Ibidem*, d. 6/1948, f. 301-303.

¹⁴ *Ibidem*, f. 318.

¹⁵ *Ibidem*, f. 243.

¹⁶ *Actul naționalizării în Banat...*, pp. 39-40.

La sfârșitul lunii iunie 1948, personalul uzinei menționate mai sus era alcătuit din 599 de angajați, dintre care: 45 funcționari administrativi și tehnici, 335 lucrători calificați și industriali, la care se adăugau 219 lucrători necalificați¹⁷.

La uzina amintită au fost detașați, pentru lucru, și angajați ai altor unități industriale din țară. Astfel, după ce au terminat lucrul la Uzina Nădrag, la data de 15 iunie 1948, un număr de 9 muncitori se pregăteau să se înapoieze la Uzina "Titan" Galați¹⁸.

Dintr-un chestionar întocmit în cursul lunii august 1948 rezultă că în secțiile Uzinei Nădrag munceau 161 de angajați, în mare majoritate muncitori calificați (104), la care se adăugau 17 tehnicieni, 2 ingineri și 38 de ucenici¹⁹.

Salariile uzinei se confruntau cu o serie de lipsuri, în plan material, la sfârșitul anului 1948: calitatea foarte proastă a docului din care erau confecționate hainele de lucru, modul deficitar în care se distribuiau articolele alimentare, de îmbrăcăminte și de încălțăminte ș.a.m.d.²⁰

În perioada 1944-iunie 1948 **Uzina Ferdinand** (devenită **Oțelu - Roșu**), ca, de altfel, majoritatea întreprinderilor metalurgice din țară, s-a confruntat cu o serie de greutăți, precum: uzajul ridicat al instalațiilor care fuseseră exploatate nerațional în timpul celui de-al doilea război mondial, lipsa de materii prime și de combustibil, piese și instalații, dintre care multe trebuiau aduse din import, greutățile de transport al produselor fabricate, lipsa comenzilor pentru unele perioade, pagubele cauzate de explozii la cuptoarele Siemens - Martin, precum și lipsa de muncitori²¹.

Uzina Ferdinand făcea parte din societatea Titan – Nădrag – Călan, societate al cărei capital se ridica – înainte de naționalizare – la o valoare de aproape 650 milioane lei, totalul acțiunilor fiind în număr de 650.000. În ceea ce privește proveniența capitalului, la 11 ianuarie 1945 statul român deținea 66% din capital, restul fiind capital american, francez, englez, elvețian, grec, german, ungar, belgian.

La 11 iunie 1948 și aici s-a procedat la inventarierea tuturor bunurilor în prezența delegațiilor din partea noii și vechii conduceri²².

În urma acțiunii de inventariere au fost descoperite o serie de *materiale* aflate în stoc: la **Oțelăria Siemens – Martin** – 1.767.122 kg. fontă, fero-mangan, mangal, var ars, magnezită, cărămizi refractare, etc.²³; la **Magazia de materiale și turnătorii** – 148.304 kg. cositor (aliaj), antimoniu, negru de fum, cocs, plumb, zinc, nisip de forme ș.a.m.d.²⁴; la **Laminorul de fier Uzina II** – 198.870 kg. cilindri, cuzineți, cuțite din fontă și piese de rezervă²⁵; la **Laminorul de tablă Uzina III** – 444.361 kg. piese de rezervă, șuruburi de presiune, lagăre de bronz, smoală de uns cilindri, lăzi de recoacere vechi, etc.²⁶; la **Atelierul de zincuire** – 354.491 kg. cazane, coșuri de baie din fontă, cilindri, roți dințate,

¹⁷ DJCSAN, fond T.N.C.-Uzina Nădrag, d. 1/1940-1948, f. 2.

¹⁸ *Ibidem*, d. 6/1948, f. 30.

¹⁹ *Ibidem*, f. 680-681.

²⁰ *Ibidem*, f. 243.

²¹ *Actul naționalizării în Banat...*, p. 25.

²² *Ibidem*, p. 30.

²³ DJCSAN, fond T.N.C.-Uzina Oțelu Roșu, d. 9/1948, f. 2.

²⁴ *Ibidem*, f. 3.

²⁵ *Ibidem*, f. 5-6.

²⁶ *Ibidem*, f. 7.

zinc retopit, acid sulfuric, acid clorhidric ș.a.²⁷; la **Uzina IV** – 701.800 kg. lagăre de metal pentru caja de cilindri, piese de rezervă, cilindri pentru laminoare, etc.²⁸; la **Turnătoria de cilindri** – 65.990 kg. cilindri, 510.165 kg. alte materiale și 10 m. st. lemne de foc²⁹; la **Fabrica de Șamot** – 995.000 kg. nisip de cuarț pentru oțelărie și lut, la care se adaugă 273.278 kg. cărămizi refractare³⁰; la **Laminorul la rece** – 104 buc. cilindri pentru laminor (~ 9.388 kg.), 280 buc. cuțițe pentru foarfeci circulare, 20 buc. lagăre din bronz folosibile (~ 140 kg.), 60 kg. piese din bronz, 6 buc. dopuri din plumb (~ 96 kg.), 6 buc. bare din bronz pentru dopuri (~ 45 kg.), 1.600 kg. acid sulfuric, 3 m. st. lemne de foc (3.450 kg.) și 2.000 kg. cutii de răcire³¹; la **Fabrica de cuie și sârmă** – 1 buc. piatră de șlefuit (220x1.100 m), 18,260 m. c. scânduri de brad pentru confecționat lăzi de cuie, 1.175 buc. lăzi de brad goale pentru ambalat cuie (480x220x250), 2,292 m. c. scânduri pentru cruci (adunătoare de cablu de sârmă) și 275 kg. deșeuri de sârmă³².

În același timp s-a făcut o inventariere amănunțită a *clădirilor industriale, birourilor și locuințelor* din patrimoniul uzinei amintite. Astfel, uzina poseda peste 80 de locuințe și clădiri, în suprafață de aproximativ 31.000 m², dintre care cele mai importante erau: **Școala de Ucenici** – cu o suprafață de 197,50 m²; **croitoria, Fabrica de gheață și locuința pentru artificieri** – în suprafață de 136,40 m²; **localul P.M.R.** (fosta “**Vila Auschnitt**”) – cu o suprafață de 244,37 m²; **Căminul de Zi** (fosta vilă a prim-directorului I. Luca) – în suprafață de 272 m²; **locuința funcționarilor** (compusă din 12 camere, 4 bucătării, 4 cămări de alimente, etc.) – în suprafață totală de 272 m²; **Clubul muncitoresc** (fostul cazinou) – cu o suprafață de 564 m²; **Economatul Uzinei și Biroul Comitetului de Fabrică** – în suprafață de 201,600 m²; **Biroul Uzinei** – cu o suprafață de 1.000 m²; **Cantina muncitorilor** – în suprafață de 390,20 m²; **Depoul de modele** – cu o suprafață de 216 m²; **Uzina a II-a** – în suprafață de 4.227 m²; **Uzina a III-a** – în suprafață de 3.776 m²; **Uzina a IV-a** – în suprafață de 2.564 m²; **Laminorul la rece și Turnătoria de cilindri** – în suprafață de 1.088 m²; **Fabrica de cuie** – în suprafață de 1.171 m²; **Atelierul de reparații** – în suprafață de 901 m²; **Ferma Glimboca** – în suprafață de 298 m², etc.³³

Interesată în lichidarea pierderilor de producție noua conducere a Uzinei Oțelu Roșu, în perioada următoare naționalizării, a luat măsuri “în vederea reducerii la minimum a taxelor de locație pentru vagoanele puse la încărcare și descărcare în uzină”. În *raportul* conducerii acestei uzine, prezentat la 28 iulie 1948, se arăta: “pe lângă o producție mărită, trebuie să se tindă spre îmbunătățirea calității și spre reducerea prețului de cost (...) Este nevoie de personal tehnic suficient și bine pregătit, salarizarea să permită stimularea muncitorilor și tehnicienilor, precum și atragerea forțelor de lucru necesare”³⁴.

Chiar din primele săptămâni după naționalizare Uzina Oțelu Roșu (fostă Ferdinand), prin tehnicienii săi, a elaborat *studii* menite să îmbunătățească producția de oțel și laminate, să înlocuiască o parte din utilajul vechi cu mașini noi, să asigure trecerea

²⁷ *Ibidem*, f. 8.

²⁸ *Ibidem*, f. 10.

²⁹ *Ibidem*, f. 11-13.

³⁰ *Ibidem*, f. 14.

³¹ *Ibidem*, f. 16.

³² *Ibidem*, f. 17.

³³ *Ibidem*, f. 504-551.

³⁴ *Actul naționalizării în Banat...*, p. 31.

la mecanizarea unor procese de producție, acolo unde până atunci se folosea munca manuală și unde condițiile de lucru erau grele. Au fost întocmite, de asemenea, *studii* privind asigurarea combustibilului necesar din surse proprii și de la furnizori, studii de prețuri și calcule de preț de cost. S-au organizat *ședințe de producție* cu muncitorii, tehnicienii și inginerii diferitelor secții, în cadrul cărora au fost analizate modul cum se desfășoară procesul de producție, măsurile necesare pentru asigurarea neîntreruptă a producției, metodele și tehnologiile noi care să asigure realizarea sarcinilor și a noilor condiții de muncă³⁵.

Există și date referitoare la efectivul și pregătirea profesională a muncitorilor uzinei menționate mai sus la începutul anului 1948: muncitori calificați – 822; muncitori industriali – 185; muncitori necalificați – 385; ucenici – 77; total – 1.469³⁶.

La sfârșitul anului 1948, Uzina Oțelu Roșu număra 2.130 angajați, dintre care: 791 muncitori calificați, 670 muncitori necalificați, 383 muncitori industriali, 225 funcționari administrativi și tehnici, 61 ucenici³⁷.

La începutul anului 1948, firma “**Mundus – Borlova - Armeniș**” din **Caransebeș** avea, în stoc, 67.000 buc. mobile, dintre care 80% scaune curbate. Pentru a epuiza stocul existent, factorii de decizie ai societății industriale amintite solicitau ministerului de resort ca firma caransebeșeană să aibă dreptul de fabricație pentru mobile curbate, pe care să le exporte în Uniunea Sovietică, în contul obligațiilor de armistițiu³⁸.

Firma menționată mai sus a primit, în vederea stimulării exportului produselor sale în URSS, un credit în valoare de 817.655 lei de la Banca Națională a României, prin intermediul Societății Bancare Române³⁹.

La inventarierea făcută cu ocazia naționalizării firmei “Mundus – Borlova - Armeniș” s-au găsit mărfuri în valoare de 4.616.580 lei, la care se adăuga suma de 4.287.958 lei, aflată în casa de bani a societății amintite⁴⁰.

Firma din Caransebeș avea, la începutul anului 1948, o cifră de afaceri remarcabilă, de 14.148.413.549 lei vechi (15.378.541 lei stabilizați), determinată de nivelul ridicat al vânzării produselor proprii, iar capitalul social, în valoare de 10.000.000 lei, era împărțit în 100.000 buc. acțiuni, dintre care 98,3% aparțineau societății “Händels und Industrie Aktiengesellschaft” din Zug (Elveția), iar restul (1,7%) erau deținute de câțiva cetățeni români⁴¹.

Capitalul social al firmei a scăzut la valoarea de 2.347.786 lei, în preajma naționalizării sale⁴².

Conducerea societății caransebeșene era exercitată de **Consiliul de Administrație**, format din: dr. Alexandru Morariu (Timișoara) – președinte; Siegfried Baumgartner (Zug, Elveția) – administrator-delegat; Sabin Evuțian și dr. Edmund Huszár (Timișoara) – membri. În ziua de 11 ianuarie 1948, datorită faptului că directorul firmei,

---

³⁵ *Ibidem*, pp. 42-43.

³⁶ *Ibidem*, pp. 39-40.

³⁷ DJCSAN, fond *T.N.C.-Uzina Oțelu Roșu*, d. 34/1948-1949, f. 5.

³⁸ *Ibidem*, fond *Industria de Lemn "Mundus-Borlova-Armeniș" S.A. Caransebeș*, d. 347/1943-1948, f. nenumărată.

³⁹ BNR-Serviciul Arhive și Muzeu (București), fond *Procese-verbale ale Consiliului de Administrație B.N.R.*, d. 103/1947-1948, f. 150.

⁴⁰ DJCSAN, fond *Industria de Lemn "Mundus-Borlova-Armeniș" S.A. Caransebeș*, d. 313/1948, f. 24.

⁴¹ *Ibidem*, d. 205/1948, f. 1; *Ibidem*, d. 347/1943-1948, f. nenumărată.

⁴² *Ibidem*, d. 313/1948, f. 24.

Sostarich, se afla în concediu, Consiliul de Administrație a încredințat conducerea, în mod provizoriu, unui colectiv format din 3 funcționari (Ernest Szirmai, Carol Martinek și Gheorghe Marta)⁴³. În luna martie 1948, dr. Edmund Huszár s-a retras din funcția de **administrator** al societății⁴⁴.

Personalul fabricii amintite a cunoscut unele fluctuații, determinate de diverse motive. Astfel, în luna ianuarie 1948, firma avea aproximativ 660 de angajați, dintre care cca. 550 lucrau efectiv în fabrică, iar 110 la exploatarea forestieră⁴⁵. Două luni mai târziu, în martie 1948, personalul societății număra 540 de lucrători, dintre care: personal administrativ de conducere – 3; personal administrativ superior – 2; personal executant principal – 14; personal executant ajutător – 3; personal tehnic de conducere – 2; personal tehnic superior – 2; personal auxiliar principal – 24; personal auxiliar secundar – 9; lucrători calificați – 160; lucrători industriali – 123; lucrători necalificați – 172; muncitori sezonieri – 27; ucenici – 20⁴⁶.

În ziua de 15 septembrie 1948, întreprinderea menționată mai sus, naționalizată între timp, a fost scindată între **Centrala Industrială a Lemnului (CIL)** și **Centrala Industrială a Produselor Finite din Lemn (CIMOFIL)**, conform principiilor stipulate de Ministerul Industriei, Direcțiunea Lemnului. Detaliile privind operațiunea de scindare a societății caransebeșene au fost prezentate în subcapitolul precedent⁴⁷.

Societatea industrială "**Fabricile Unite de Butoaie**" Caransebeș a rezultat prin fuzionarea a două firme: "*Ladislau Fon & Szegő Ijo*" s.i.n.c. și "*Ana Polacsek*", în ianuarie 1948. *Motivele* fuziunii sunt prezentate detaliat în cererea de înregistrare adresată Camerei de Comerț și Industrie Lugoj la data de 15 ianuarie 1948: "ambele fabrici au același obiect principal – fabricarea butoaielor de ambalat; prin administrarea comună, pe de o parte se reduc cheltuielile de regie, iar prin contopirea utilajului ambelor fabrici se perfecționează felul confectionării în așa fel că, pe lângă creșterea puterii de producție, putem da o calitate mai bună cu un preț mai convenabil; în urma fuzionării ajungem la un produs unificat și cantitativ mai important, astfel că – în viitor – vom putea lua parte și la exportul de butoaie, marfă care este mult cerută în țările vecine; totodată credem că, atunci când – în locul mai multor fabrici mici – formăm un centru industrial, care se va putea încadra mai ușor în economia planificată, procedăm în spiritul vremurilor de astăzi și în interesul economiei naționale"⁴⁸.

Firma "*Ladislau Fon & Szegő Ijo*" s.i.n.c. fusese înmatriculată la C.C.I. Lugoj în ziua de 15 ianuarie 1948, având – ca obiect de activitate – prelucrarea lemnului, confectionarea de butoaie de ambalat, talaj și jucării de lemn, perii și alte articole de lemn, comerțul cu lemne de foc și pir, etc. și dispunând de un capital social de 813.543 lei stabilizați, în timp ce firma "*Ana Polacsek*" din aceeași localitate, înmatriculată cu aproximativ 10 ani în urmă, mai precis la data de 19 noiembrie 1938, se ocupa, în mod exclusiv, de prelucrarea lemnului (industria mică)⁴⁹.

⁴³ *Ibidem*, d. 347/1943-1948, f. nenumerotată.

⁴⁴ *Ibidem*, d. 205/1948, f. 2.

⁴⁵ *Ibidem*, d. 347/1943-1948, f. nenumerotată.

⁴⁶ *Ibidem*, d. 205/1948, f. 1.

⁴⁷ *Ibidem*, d. 312/1948, f. 1.

⁴⁸ DJTAN, fond *Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, d. 17/1948, f. 16-17.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 24-25.

Contractul de asociere în nume colectiv între cele două firme amintite mai sus urma să intre în vigoare la 1 februarie 1948⁵⁰.

“**Fabricile Unite de Butoaie**” Caransebeș au primit aviz de funcționare din partea Ministerului Industriei și Comerțului (Direcțiunea organizării comerțului) în baza dispozițiilor legii nr. 351 din 2 mai 1942, potrivit deciziei nr. 636348 din 5 mai 1948, fiind înmatriculată la Camera de Comerț și Industrie Lugoj în ziua de 11 iunie 1948⁵¹.

De altfel, această unitate industrială dispunea – la 1 iunie 1948 – de un capital social în valoare de 240.000 lei, proprietari fiind Fon Ladislau, Szegő Isidor și Polacsek Ana. Producția lunară de butoaie era de aproximativ 2.500-3.000 butoaie. Înainte de naționalizare, fabrica avea 40 de muncitori care erau lipsiți de locuințe și cantine. La 11 iunie 1948 întreprinderea este preluată de stat, primul ei director fiind Dicu Gheorghe⁵².

În zilele imediat următoare naționalizării, noua conducere adresează cereri pentru livrarea de materiale tehnice Oficiului Industrial al Lemnului București, materiale absolut necesare pentru bunul mers al întreprinderii. În stilul specific regimului comunist, contractul colectiv de muncă pe anul 1949, încheiat între comitetul sindical al întreprinderii și conducere, reliefează angajamentele muncitorilor care și-au propus ca pe anul în curs să producă o *cantitate* de “35.000 garnituri butoaie capacitatea 100 ltr. și 35.000 butoaie capacitatea 200 ltr. în valoare de 47.250.000 lei”⁵³.

În ziua de 12 iunie 1948, **fabrica de lichior și rom “Besco” S.A. Lugoj** a trecut în patrimoniul statului. În urma naționalizării întreprinderii, Radu Iacob a fost numit în calitate de director.

Deoarece a primit o cantitate apreciabilă de zahăr, prin mijlocirea statului, producția fabricii amintite s-a majorat în cursul lunii iunie 1948, ajungând la 1.696 l., dintre care: 1.323 l. lichior, 91 l. rom, 107 l. rachiu special și 175 l. sirop. De asemenea, s-a constatat o creștere semnificativă a vânzărilor: la lichior – cu 611 l.; la rom – cu 534 l.; la rachiu special – cu 6 l.; la vinuri licoroase – cu 21 l.; la sirop – cu 98 l. La sfârșitul lunii iunie 1948, fabrica număra 21 de angajați, dintre care 13 muncitori și 8 funcționari⁵⁴.

Fabrica de Bere “Timișoreana” S.A. – sucursala Lugoj, condusă de către Adalbert Zeidler încă din luna februarie 1948, a fost – la rândul ei – naționalizată, noul director, Constantin Hogeia, fiind ajutat în exercitarea atribuțiilor sale de contabilul-șef al sucursalei, Alexandru Drexler⁵⁵.

“**Industria Pielii**” S.A. Lugoj, cu un număr de 11 salariați, dintre care numai 2 funcționari, a fost trecută în patrimoniul statului la 11 iunie 1948. Ladislau Bloch, numit director al întreprinderii pe baza adresei Ministerului Industriei nr. 017417 din 9 iulie 1948, urma să îndeplinească toate atribuțiile ce-i reveneau conform normelor comerciale sau statutelor vechii conduceri⁵⁶.

Desigur, exemplele pot continua în acest sens, însă informațiile de care dispunem sunt destul de sumare.

***

---

⁵⁰ *Ibidem*, f. 10-11.

⁵¹ *Ibidem*, f. 1, 7.

⁵² *Actul naționalizării în Banat...*, p. 30.

⁵³ *Ibidem*, pp. 30-31.

⁵⁴ DJTAN, fond *Inspectoratul Industrial Control Cazane*, d. 208/1920-1948, f. 373.

⁵⁵ *Ibidem*, fond *Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, d. 12, f. nenumărată.

⁵⁶ *Ibidem*, d. 83, f. 1, 48.

De asemenea, multe instituții bancare de pe raza județului Severin au intrat în patrimoniul statului.

Banca Românească S.A. București, sucursala Caransebeș deținea, la data naționalizării, imobilele din comunele Mărul, Teregova și Luncavița, intrate în proprietatea sa la data de 28 februarie 1944, prin fuziunea cu Banca Banatului, cu suprafața totală de 145 jug. 273 stj.p.⁵⁷

De fapt, în cursul lunii iulie 1948 au început operațiunile de lichidare a sucursalei amintite. Cu acest prilej, au fost descoperite **bunuri mobile** în valoare de 119.700 lei⁵⁸, la care se adăugau polițe, timbre fiscale, cărți și mărci poștale estimate la suma de 11.353.800 lei⁵⁹. În același timp, au fost blocate **conturi** în valoare totală de 355.870 lei⁶⁰.

La data de 9 octombrie 1948 a fost încheiat un proces-verbal de inventariere în prezența directorului sucursalei B.N.R. din Lugoj (Pavel Bojin), între lichidatorul Băncii Românești – sucursala Caransebeș (Augustin Munteanu) și directorul Agenției B.N.R. din Caransebeș (Vasile Butiuc), prin care bunurile găsite la sediul sucursalei menționate mai sus au fost evaluate la suma de 130.600 lei⁶¹.

Deoarece mobilierul și arhiva sucursalei din Lugoj a Băncii Românești se aflau încă în posesia lichidatorului său, acesta urma să finalizeze întreaga operațiune în cursul anului 1950, motiv pentru care instituția centrală, cu acordul expres al Curții Superioare Bancare, se angaja să-i plătească un salariu brut lunar de 1.000 lei, cu începere de la 16 mai 1950⁶².

Prima Cassă de Păstrare din Caransebeș a intrat în stare de lichidare la începutul lunii aprilie 1948, Norbert Fischer fiind desemnat în calitate de lichidator al băncii amintite, prin decizia Curții Superioare Bancare nr. 78 din 29 aprilie 1948⁶³.

Banca “Albina”, Institut de Credit și Economii S.A. din Sibiu, având mai multe sucursale (București, Brașov, Cluj, Mediaș, Târgu Mureș, Târnăveni, Arad, Timișoara și Lugoj), a fost dizolvată și a intrat în stare de lichidare, în urma decretului-lege nr. 197 (publicat în Monitorul Oficial nr. 186/1948) și în baza deciziei Curții Superioare Bancare nr. 344 din 17 august 1948, numindu-se, în calitate de lichidator al băncii menționate mai sus Ioan Săndulescu, director la B.N.R. Sibiu, iar la sucursala din Lugoj s-a acordat drept de semnătură funcționarului Andrei Păușan⁶⁴.

Centrala din Sibiu a desființat sucursala din Lugoj în conformitate cu dispoziția circulară a Curții Superioare Bancare nr. 9 din 16 septembrie 1948, aceasta urmând să-și înceteze activitatea la data de 30 septembrie 1948⁶⁵.

“Făgețana”, Institut de Credit și Economii Făget a intrat în procedura de lichidare în baza deciziei Curții Superioare Bancare nr. 192 din 4 iunie 1948, în calitate

---

⁵⁷ DJCSAN, fond *Banca Românească S.A. București, sucursala Caransebeș*, d. 36/1946-1949, f. 9-13, 17-19, 27-29.

⁵⁸ *Ibidem*, d. 41/1948-1949, f. 20-24.

⁵⁹ *Ibidem*, d. 47/1948-1950, f. 51.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 35.

⁶¹ *Ibidem*, d. 41/1948-1949, f. 42-45.

⁶² *Ibidem*, d. 47/1948-1950, f. 127.

⁶³ DJTAN, fond *Camera de Comerț și Industrie Lugoj – firme sociale și bancare*, d. 198, f. 18.

⁶⁴ *Ibidem*, d. 191, f. 69-70.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 74.

de lichidator al băncii fâgetene fiind desemnat Nicolae Străin, contabil la Agenția B.N.R. Lugoj⁶⁶.

“Cărășana”, Casă de Păstrare Lugoj și-a redus capitalul social la suma de 18.000.000 lei, în urma hotărârii Adunării generale extraordinare din ziua de 29 mai 1948⁶⁷.

Din bilanțul pe semestrul I al anului 1948, rezultă că banca amintită avea participații la alte instituții de credit în valoare de 11.319.187 lei și dispunea de fonduri de amortisment însumând 483.856 lei⁶⁸.

Cu o cifră de afaceri de 336.767 lei, banca menționată mai sus număra 12 angajați la finele lunii martie 1948, dintre care: **personal administrativ superior** – 2; **personal administrativ inferior** – 6; **lucrători calificați** – 3; **lucrători necalificați** – 1. Majoritatea angajaților instituției de credit lugojene aveau studii de specialitate: Școala Comercială Superioară, Școala Administrativă de notari sau chiar Academia Comercială⁶⁹.

În baza decretului nr. 197, publicat în Monitorul Oficial nr. 186 din 13 august 1948, banca “Cărășana” din Lugoj a intrat în stare de lichidare, fiind numit – în calitate de lichidator – Gheorghe Ucenic, funcționar la Agenția B.N.R. Lugoj, care prelua integral atribuțiile fostului Consiliu de Administrație, format din 4 membri (dr. Nicolae Negrea, dr. Borislav Popovici, Coriolan Lupu și Grigorie Olariu). Institutul de credit menționat mai sus a fost considerat dizolvat de drept prin notificarea făcută la Camera de Comerț și Industrie Lugoj în ziua de 25 august 1948 și prin încheierea Tribunalului Severin – Lugoj nr. 7644/1948⁷⁰.

Desigur, acestea sunt cele mai semnificative exemple în domeniu, rezultate din cercetarea unor fonduri arhivistice.

***

La fel ca în județul Caraș, întreprinderile industriale și miniere de pe cuprinsul județului Severin au fost naționalizate în cursul lunii iunie 1948, în timp ce instituțiile bancare au intrat în procedură de lichidare, bunurile lor (mobile și imobile) revenind agențiilor locale ale Băncii Naționale.

***

Naționalizarea principalelor mijloace de producție, prezentată – în stilul triumfalist specific conducătorilor comuniști din epocă – drept adevăratul început al procesului de industrializare și electrificare al țării, în urma trecerii întreprinderilor industriale și unităților bancare în “măinile poporului muncitor”, a fost determinată de dorința liderilor comuniști români de a deține toate pârghiile vieții economice și a servit intereselor directe ale Uniunii Sovietice în regiune.

Anul 1948 a debutat, și în județul Severin, cu adoptarea unor măsuri ce vizau instituirea controlului statului asupra principalelor unități economice din zonă, în primul rând constituirea Consiliului Economic Județean, investit cu importante atribuții în plan economic și financiar.

---

⁶⁶ *Ibidem*, d. 209, f. 150-151.

⁶⁷ *Ibidem*, d. 195, f. 420.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 406.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 397.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 430, 433.

Naționalizarea a fost precedată de rechiziționarea bunurilor, mobile și imobile, aparținând fostei familii regale a României, simbol al sistemului politic democratic, înlăturat – prin fraudă și abuz – de către minusculul partid comunist român, cu sprijinul masiv și decisiv al Moscovei, la sfârșitul anului 1947.

Imediat după naționalizare a fost consemnată o corespondență destul de bogată între autoritățile centrale și locale, menită să lămurească o serie de aspecte legate de acest act de natură economică, cu evidente conotații politice. S-a pus un accent deosebit, în acest sens, pe categoriile de întreprinderi supuse naționalizării, rolul jucat de administrația locală în cadrul procesului amintit, atribuțiile noilor organe de conducere, sistemul de salarizare și impozitare ș.a.m.d.

Cele mai importante obiective industriale din județul Severin (uzinele Nădrag și Ferdinand/Oțelu – Roșu din cadrul complexului metalurgic T.N.C., “Mundus – Borlova – Armeniș” din Caransebeș, “Fabricile Unite de Butoaie” Caransebeș, etc.) au fost naționalizate în cursul lunii iunie 1948, după ce au fost obligate să livreze o serie de produse în contul Convenției de Armistițiu, care le-au afectat considerabil veniturile proprii și posibilitatea efectuării de investiții pentru sporirea randamentului producției, în timp ce instituțiile bancare, cu rol de creditare a altor sectoare economice din regiune, au intrat în procedură de lichidare, bunurile lor (mobile și imobile) revenind agențiilor locale ale Băncii Naționale.

În concluzie, actul naționalizării și-a atins scopul fundamental, de lichidare a proprietății particulare, și la nivelul județului Severin, toate unitățile industriale, miniere și bancare fiind trecute – în mod automat – în patrimoniul statului, a regimului de “democrație populară”.

THE NATIONALIZATION OF THE MOST IMPORTANT MEANS OF PRODUCTION IN THE SEVERIN DISTRICT

Abstract

The nationalization of the main important means of production, presented from a communist point of view as the real beginning of the industrialization process and the electrification too, was determined by the desire of the romanian communists of taking control over the economic life and it served to the Soviet Union.

1948 was the year which started in the Severin district by taking some measures which had in view the state's control over the economic life. First of all it was constituted the Municipal Economic Council.

Before the nationalization process, there were some hard measures like: there were taken away all mobile and imobile goods of the Romanian ex-royal family, which was a symbol of the political system of democracy.

This system was thrown apart by the communist party with the Moscow's support by the end of 1947.

Immediately after the nationalization process, the entire economic life started to be controlled by the political system. There was a special accent taken over the societies.

The most important industrial objectives from the Severin district at some factories, such as: Nădrag and Ferdinand, Oțelu-Roșu of T.N.C., and “Mundus-Borlova-Armeniș” from Caransebeș, all these were nationalized during june 1948, after they were forced to deliver a great number of products. This activity was mentioned in the Convention of Armistice and lead to the lack of financial support of these factories.

To sum it up, the act of nationalization has riched it's purpose, which was the liquidation of the private property at the level of the Severin district. So, all the industrial and financial unities were taken “under the state's control and the popular democracy” regime.

1. CONTEXTUL ISTORIC

După actul de 23 august 1944 și preluarea puterii de către comuniști, pentru a-i atrage pe țărani, aceștia au realizat reforma agrară. Prin legea nr. 187 din 23 martie 1945 peste un milion de hectare de pământ au trecut în posesia a aproximativ opt sute de mii de țărani. Un alt motiv care i-a împins pe comuniști să realizeze această reformă a fost declanșarea luptei de clasă între țărani bogăți (chiaburi) și cei săraci.¹ Această expropriere, care viza proprietățile mai mari de 50 de hectare, era a III-a, după reforma lui Cuza și cea a regelui Ferdinand elaborată în timpul primului război mondial și pusă în aplicare în 1919.²

Următoarea etapă în preluarea absolută a puterii de către comuniști a fost începerea colectivizării. Ea a început în 1949 și s-a încheiat în 1962. Însă comuniștii au dorit să facă o trecere treptată către colectivizare și au inventat o etapă intermediară în care să-i determine pe țărani să-și părăsească pământurile și să se înscrie în colectiv. Astfel au fost înființate cotele, prin care, de fapt, țărani erau jefuiți în mod oficial și cu concursul statului. O parte din produsele lor (cereale, floarea soarelui, cartofi, fân, lapte, carne, lână, etc) erau luate cu forța de către stat. Într-o hotărâre a Consiliului de Miniștri din luna mai 1951 cu privire la colectarea produselor agricole vegetale erau prevăzute sancțiuni prin încadrarea la decretul nr. 183 din 1949 și 64 din 1951 (la sabotaj economic) a tuturor celor care: a. nu-și vor preda cotele în termen de 20 de zile după recoltare; b. nu-și vor declara exact suprafețele folosite sau își vor diviza fictiv gospodăriile; c. se vor sustrage sau vor împiedica sub orice formă aducerea la îndeplinire a obligațiilor legate de predarea cotelor către stat.³ Asupra satului românesc și a țăranilor apăsau mai multe „biruri”: impozitul agricol asupra veniturilor obținute de gospodăriile țărănești (plătit în bani); cotele obligatorii despre care am amintit mai sus, precum și achizițiile, care erau un fel de troc ce funcționa prin cooperativele de consum, unde, în baza unei anumite sume, țărani primeau bunuri de consum în schimbul produselor agricole. Dintre toate acestea, sistemul cotelor obligatorii era esențial. Statul confisca pur și simplu o parte importantă din recolta agricultorilor⁴. Scopul acestui jaf era unul întreit: „politic - se lovea în „dușmanul de clasă” de la sate, chiaburul; economic – statul obținea, practic gratuit, o mare cantitate de produse agricole; social – putea fi asigurată aprovizionarea muncitorilor și a populației urbane cu alimente la prețuri mici”⁵.

2. CAUZELE DECLANȘĂRII REVOLTEI

Așa cum era de așteptat, cotele au provocat nemulțumiri în rândurile țăranilor care au degenerat, în unele zone, în adevărate revolte, așa cum a fost cea din județul

¹ Antoniu Martin, *Aspecte ale colectivizării agriculturii în raionul Ineu*, în *Studii de Istorie*, nr. 1, Arad, 2005, p. 116.

² Lavinia Stoicu, *Sfârșitul libertății*, Editura Mirton, Timișoara, 1990, p. 74.

³ Antoniu Martin, *op. cit.*, p. 116.

⁴ O. Roske, D. Cătănuș, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. 1, 1949-1953, București, Editura Institutului Național Pentru Studiul Totalitarismului, 2002, p. 133.

⁵ *Ibidem*.

Arad din august 1949. Ele erau așa de mari încât mulți țărani rămâneau doar cu sămânța necesară pentru anul viitor, sau, în multe cazuri, se întâmpla și mai rău, deoarece mulți erau nevoiți să cumpere de pe piață, la prețuri uriașe, ca să-și poată achita cotele.⁶ Acestea au fost menținute până la începutul anului 1957, când au fost desființate în cea mai mare parte, doar cele de carne fiind menținute până în 1962.⁷

Revolta țărănească din județul Arad a început mai întâi pe teritoriul județului Bihor, în satul Ucuriș la 31 iulie 1949. Totul a pornit de la atitudinea sfidătoare a autorităților comuniste față de țărani nemulțumiți. Picătura care a umplut paharul a fost replica președintelui comitetului provizoriu, Teodor Cotuna, care conducea operațiunea de jefuire a consătenilor săi. Fiind întrebat de către aceștia ce vor mânca familiile lor, le-a răspuns: „Mâncați prune și castraveți și strângeți cureaua”. Revoltați, țărani, au dorit să se răzbune și l-au atacat. A scăpat cu greu, ajutat de delegatul de raion și a reușit să se ascundă. Odată pornită revolta se pare că pe țărani nu-i mai poate opri nimeni. „Este atacată primăria unde țărani ard listele de predare a cotelor apoi smulg de pe pereți portretele „dascălilor comunismului” și al celor din Comitetul Central al PMR. Sunt atacate apoi Centrul de Achiziții, Căminul Cultural, Miliția, Dispensarul, Panoul de Onoare, fotomontajele sunt călcate în picioare, iar slujbașii acestora amenințați cu linșarea. Încolonați pe ulițele satului, cu steagul tricolor în frunte, țărani cântau „Deșteaptă-te române”. S-a organizat apărarea satului, bărbații înarmați cu furci, topoare și coase, s-au postat la intrarea în sat. La 1 august a apărut armata care a înconjurat satul, pătrunzând pe ulițele acestuia. Amenințați cu împușcarea, țărani și-au părăsit armele albe. Au început arestările, beciurile Miliției fiind suprapline.

Începe anchetarea reținuților, folosindu-se cele mai barbare metode. Au fost deportate 15 familii și executați 5 țărani: Ioan Mateoc, Florea Mateoc, Alexandru Mateoc, Ioan Bodean și Ioan Mateoc junior. Fiind considerați principalii vinovați pentru declanșarea răscoalei au fost executați la 3 august 1949”.⁸ De la Ucuriș revolta s-a extins și în satele vecine din județul Bihor precum și în unele sate din județul Arad.⁹

Înainte de a folosi forța pentru a-i obliga pe țărani să-și plătească cotele, comuniștii au încercat să-i determine să facă acest lucru pe cale pașnică. Iată o mostră din limbajul de lemn folosit de autoritățile comuniste pentru a convinge lumea de importanța cotelor. Într-un apel al Comitetului Provizoriu al Sfatului Popular adresat populației muncitoare din județul Arad se menționează că „acțiunea colectărilor capătă un caracter patriotic, devenind o datorie de cinste și onoare al fiecărui om al muncii de la sate care iubește patria noastră scumpă Republica Populară Română, patria celor ce muncesc cu brațele și cu mintea. În fața oamenilor muncii de la sate stă marea sarcină de a lupta pentru ca producția lor să asigure hrana muncitorilor, armatei și funcționarilor de la oraș. Construirea socialismului în țara noastră va aduce după sine o viață mai fericită pentru poporul nostru, iar munca va deveni o chestiune de onoare și de cinste. Mărețele realizări obținute în țara noastră prin lupta poporului în perioada de

⁶ Petre M. Ardelean, *Voce în agora*, Editura Viața Arădeană, Arad, 1999, p.65.

⁷ Dorin Dobrinu, *Colectivizarea agriculturii și represiunea împotriva țăranimii din România (1949-1962)*, p. 109, în volumul *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*, volum coordonat de Ruxandra Cesereanu, Editura Polirom, Iași, 2006.

⁸ Corneliu Cornea, *Revolta țărănească anticomunistă în județul Arad – 1949*, lucrare prezentată la simpozionul dedicat victimelor represiunii comuniste care a avut loc la Pitești în anul 2004.

⁹ Steliana Brezeanu, Eleonora Criste, *Revolta țărănească anticomunistă de la Ucuriș – Bihor din anul 1949*, în „Analele Sighet”, nr 7 din 1999, p. 698.

la 23 august 1944 și până în prezent, sunt o mărturie a faptului că ne aflăm pe drumul cel adevărat, iar eforturile făcute au încununat cu succes acțiunile noastre. Exploatarea omului de către om va fi lichidată în mod treptat și va asigura dreptul la muncă tuturor oamenilor muncii. Îndeplinind sarcinile ce stau în fața noastră vom lichida mai repede greutățile și lipsurile ce încă le întâmpinăm. Aceasta va însemna mai multe, mai bune și mai ieftine mărfuri ce vor merge la sat pentru nevoile sătenilor. În ultimul timp statul a dat un mare ajutor țărănimii muncitoare prin legea impozitului agricol care constituie un act revoluționar nemaiîntâlnit încă odată în acest domeniu.

Cetățeni, predând statului la timp cota de cereale, sprijiniți propria voastră gospodărie, clădiți copiii voștri un viitor fericit. Contribuiți prin aceasta la întărirea regimului nostru pe care consolidându-l zi de zi ajutăm astfel și lupta popoarelor în lupta pentru libertate și democrație, în frunte cu mărețe Uniune Sovietică bastionul păcii și al înfrățirii între popoare.

Iată de ce colectările în acest an au un caracter patriotic. Oamenii ai muncii de la sate, bărbați și femei, tineri și bătrâni, fiți în fruntea acțiunii de colectare la care Statul vă cheamă. Demascați fără cruțare elementele banditești și sabotoare care încearcă să facă greutăți. Dezmiriștiți la timp ogoarele care vor da un rod mai bogat. În județul nostru în marea majoritate a comunelor treieratul și predarea cotelor se desfășoară într-un spirit de înalt patriotism, într-o caldă atmosferă.

Fiți și voi la înălțimea celorlalți săteni”¹⁰

Iată ce spune despre cote liderul comunist Gheorghe Apostol într-un interviu acordat la București în 1991: „Colectările erau de fapt o experiență sovietică aplicată. Am putut renunța la ele numai în urma unei discuții dure cu Hrușciiov care zicea că fără ele o să flămânzim cartierele și o să desființăm orașele ... Dar Ana Pauker ce rol negativ a jucat în agricultura țării prin politica ei aventuristă!”¹¹

Într-un raport al Direcției Regionale a Poporului Timișoara adresat Direcției Generale a Securității Poporului București din data de 4 august 1949 sunt menționate câteva cauze ale izbucnirii revoltei. „O altă influență agitatorie în rândurile populației rurale de pe teritoriul Regionalei noastre este propaganda pe care o duc elementele clandestine venite din Iugoslavia și care îndeamnă populația la rezistență contra măsurilor luate de guvern pe teritoriul rural (referitor la colectări și treieriș) afirmând și lansând zvonul prin legăturile lor că în Iugoslavia statul nu i-a nici o cotă și că grâul este vândut de cetățeni la liber pe piață iar, pe de altă parte, instigă să nu dea cotele, că în curând va veni Tito în Banat. Aceste elemente care duc această acțiune sunt în curs de identificare, având în prezent o penetrare informativă în rândurile lor.

La fel se constată că fostul PNȚ Maniu organizează activități subversive și întreprind acțiuni de agitare în rândurile populației rurale.

În toate aceste acțiuni subversive s-a constatat în mod concret că elementele folosite în teritoriul rural de instigatori și organizatori sunt elemente epurate din Aparatul de Stat de toate categoriile, care s-au aciuit în comune muncind pământul (fie împroprietăriți, fie chiaburi).

O cauză politică care face un climat favorabil tuturor acestor acțiuni subversive dusă de elementele arătate mai sus este faptul că organizațiile politice nu au reușit până

---

¹⁰ Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, fondul Comitetului Județean al P.C.R. Arad, Dosar 54/1949, filele 207-208.

¹¹ Lavinia Stoicu, *op. cit.*, p. 23.

în prezent să ducă o muncă de lămurire în teritoriul rural pentru a face să trăiască lupta de clasă între țăranii săraci și mijlocași contra chiaburimii satelor, fiind încă sub influența și chiar legați de chiaburime, având astfel chiaburimea posibilitatea de a-i antrena în acțiunile huliganice a lor și contra intereselor lor.

În concluzie, cauzele evenimentelor petrecute în cele 4 comune din nordul județului Arad, credem că se datorează celor amintite mai sus, concretizate prin venirea celor doi indivizi din județul Bihor care au determinat trecerea la acțiunea imediată.”¹²

O altă cauză a izbucnirii revoltei ar putea fi chiar acțiunea Securității din Arad care a urmărit ca potențialii opozanți la colectivizare, eventualii conducători ai unei răscoale țărănești generalizate, să fie identificați și reprimați în mod exemplar. Astfel, îngrijorarea țăranilor întru totul firească, nemulțumirea lor surdă, nu doar a celor bogați, a fost amplificată și orientată spre violență în mod premeditat, de către agenți ai securității, cu un scop clar, acela de a crea pretextul unei intervenții în forță.

În acest sens, în raportul nr. 11/20853-8 din 4 august 1949, trimis de Direcția Regională a Securității Poporului Timișoara către Direcția Generală a Securității Poporului București, se amintește de prezența a doi indivizi, îmbrăcați în straie țărănești, care în zilele premergătoare revoltei, colindau satele instigând pe țărani. „Au fost aceia mesagerii unor sate răscolite sau simpli provocatori? Întrebarea e cât se poate de legitimă.”¹³

Iată ce spune un tânăr de 22 ani: „În zilele acelea, un bărbat bine legat, îmbrăcat pe jumătate civil, pe jumătate militar, colinda satele ca negustor ambulant de ochelari. Se recomanda, celor care vroiau să-l asculte, și țăranii din partea locului erau oameni sensibili la suferințele semenilor, fie ei cunoscuți s-au nu, că a fost ofițer în armata regală, că a luptat pe front, în răsărit, că a fost, din pricina aceasta deblocat și că își câștigă și el existența cum poate, adică vânzând ochelari. Numai că omul nu doar despre necazurile lui vorbea; se interesa și de necazurile lor, ale țăranilor, știind că nu sunt puține: Cum a fost recolta? Pentru ce nu se treieră? La ce se așteaptă? Între oproșiți relațiile afective se stabilesc repede. Țăranii, unii îl cred, alții se fac numai că-i acordă crezare. De prins, se lasă însă prinși în vorbe, își spun păsurile, îl invită chiar în propriile lor case, așa, să încerce și nevasta o pereche de ochelari că i s-a împuținat vederea. Și s-a întâmplat – cine o mai fi punând la cale și întâmplările? – ca tânărul nostru de abia 22 ani, să audă și el ce spune străinul, ce răspund concetățenii, fără să intervină, deși ceva nu i se părea a fi așa cum trebuie. În una din seri, din serile acelea înăbușitoare, ca toate serile care premerg furtunilor, în satul Tauț în casa unui gospodar mai răsărit, pe nume Molnar Nicolae. Se cunoșteau, fiind de aceeași credință, adică bapțiști. În jurul mesei era străinul, Ioana – așa se numea tânărul de 22 de ani care povestește toate aceste lucruri, gazda și încă trei sau patru săteni, toți oameni de încredere. În timp ce gustau din bucatele puse de soție pe masă, din vorbă în vorbă, „ofițerul” ajunge la eternul lui of și nu numai al lui. Țăranii așteptau de la el un sfat mai acătării, ca de la un om cu școală și ofițer pe deasupra. „Ce facem domnule căpitan dacă ăștia se înscăunează bine? O singură soluție există oameni buni, să vă împotriviți. Să nu predați cotele, să nu vă înscrieți în colhozuri, în același timp, să vă înarmați, să

---

¹² Corneliu Cornea, *Luptători și martiri ai rezistenței anticomuniste din județul Arad 1945-1989*, Editura Multimedia, Arad, 2007, p.284-285.

¹³ Viorel Gheorghiiță, *Să Știi Să Suferi, Dosar nr. 14/1953, Grosolina Ioan, Viorel Gheorghiiță despre Grosolina Ioan*, Editura Mirador, p. 13-14.

vă organizați, să fiți gata de luptă. Americanii vor veni. Pădurile sunt pline de partizani și când va veni ziua aceea, o să-i alungăm și pe comuniști și pe ruși până dincolo de Nistru. „Rușii sunt totuși numeroși și înarmați, armată organizată – părea să se îndoiască unul”. „Or fi ei, rușii, puternici – intervine străinul – dar nici cu americanii nu mi-a rușine, așa că ... „

A doua zi la Ucuriș, în casa lui Bodean Ioan, scena se repetă. Mai mult, pretinsul ofițer schițează un plan de acțiune concret. Propune, adică o întâlnire cu un număr cât mai mare de oameni de încredere, în pădurea Beliului, la un loc și la o dată stabilită, în vederea distribuirii de arme. Ca ofițer, pretinde, a avut posibilitatea să-și facă depozit. Om prevăzător. De bună credință fiind, sătenii prezenți acceptă.

De la întâmplarea din Ucuriș, să se fi scurs o săptămână. Până la sorocul aceleia din pădurea Beliului să mai fie trei patru zile. E duminică seara și Ioanea al nostru coboară din tren în gara Arad, gara mare, ca atâția alți oameni, grăbindu-se spre casă, singur, preocupat, în sinea lui, de ce va avea de făcut, începând de a doua zi, la locul lui de muncă. Călători, destul de mulți. Pierdut în șuvoi, ajunge în piața din fața gării, se oprește, se uită în dreapta, privește în stânga, în așteptarea unui mijloc oarecare de transport. Avea cu el bagaje. Strada Cuza Vodă, unde își avea domiciliul, era departe și nu se încumeta să o apuce pe jos. Dar ... nu cumva se înșală? Nu departe de el „ofițerul cu pricina”, îmbrăcat impecabil, urcă într-un Buick negru, cunoscut arădenilor ca mașină a securității. Urcă, nu e urcat. Așadar – se dumirește tânărul nostru – acesta erai – un provocator. Și fără să stea prea mult pe gânduri, cu primul tren se reîntoarce la Ucuriș și îl caută pe Bodean, îi povestește întâmplarea și îl sfătuiește deși era un copil pe lângă el, să atenționeze sătenii, ca nu cumva să meargă în pădure pentru a primi arme. Li s-a întins o cursă și e bine să nu cadă în ea.

A fost și nu a fost ascultat. O parte dintre oameni, poate tocmai pentru că-l socoteau un copil, nu au luat în seamă prevenirea, sau dus la întâlnire, au primit arme Z.B. chiar și câteva pistoale, fără muniție, după câte își aduce aminte și s-au întors cu ele pentru a le ascunde în așteptarea orei H. După ce evenimentele s-au consumat, au tras și consecințele reîntâlnindu-se cu „ofițerul deblocat”, în calitate de anchetator de data aceasta. Mai mult, Bodeanu împreună cu alți patru țărani din Ucuriș au fost împușcați, fără judecată, în timpul răscoalei.”¹⁴

Iată cum a început revolta în județul Arad. Într-o notă a Comandamentului Unic Arad se menționează că „încă din lunile iunie iulie 1949, în județul Arad se semnalează anumite manifestări de nemulțumire ale țăranimii cu privire la treerat și colectări în special în câteva comune din plășile Chișineu Criș, Sebiș, Gurahonț, Hălmagiu și Ineu. S-a putu constata că aceste nemulțumiri pornesc în urma acțiunii de instigare și agitație a elementelor reacționare și chiabure din comunele respective, care căutau a îndemna țăranimea săracă și cea mijlocașă la nesupunere față de măsurile luate de guvern. În urma muncii de lămurire duse de către organele de partid, cele de masă și autoritățile administrative locale, această stare de spirit de nemulțumire a putut fi lichidată.

În plasa Ineu, unde există majoritatea elementelor chiabure, cu toată munca intensă de lămurire, situația nu s-a putu liniști și s-a agravat din ce în ce mai mult astfel că în comunele Apateu, Berechiu, Șomoșcheș și Șepreuș în zilele de 31 iulie și 1 august 1949 chiaburimea a trecut la acțiuni de revoltă și prin propagandă dușmănoasă a reușit

¹⁴ *Idem*, p. 14-16.

a antrena în această acțiune o parte din țărăimea mijlocașă și cea săracă din comunele de mai sus”.¹⁵

Revoltele s-au desfășurat după o schemă simplă. Din momentul declanșării răscoalei erau trase clopotele ca un semnal pentru adunarea tuturor locuitorilor. Trasul clopotelor nu era numai un apel la solidaritatea satului, o conștientizare că pericolul îi amenința pe toți, ci și un semnal pentru satele din jur.¹⁶ O excepție a fost cazul de la Craiva, unde preotul a refuzat să deschidă biserica pentru a se da alarma și astfel a fost limitată extinderea răzmeriței în comunele înconjurătoare.¹⁷ Cazul preotului din Craiva reflecta, la un palier inferior începutul atitudinii colaboracioniste a majorității clerului ortodox cu statul comunist.¹⁸ După semnalul de primejdie erau baricadate intrările în sat și distruse legăturile telefonice. Furia țăranilor a cunoscut diferite forme de manifestare: atacarea activiștilor regimului, distrugerea unor însemne comuniste, aprinderea arhivelor locale, devastarea unor instituții ale statului (primării, școli) etc.

În vara lui 1949, satele arădene se aflau în mijlocul unui asalt generalizat din partea regimului comunist. Pactizarea reprezentanților bisericii, școlii și primăriei cu autoritățile i-a pus pe țărani în situația de a nu mai avea nici un punct de sprijin instituțional în fața regimului comunist.

DIE URSACHEN DES AUSBRUCHES DER BAUERN-REVOLTE AUS DEM KREIS ARAD IM AUGUST DES JAHRES 1949

Zusammenfassung

Nach dem Akt vom 23. August 1944 und der Übernahme der Macht durch die Kommunisten, wurde die Agrarreform durchgeführt, welche über 8 Millionen Hektar Land an ugf. 800.000 Bauern verteilte. Somit, sollten die Bauern angezogen werden und der Klassenkampf zwischen den reichen und den armen Bauern aufgelöst werden.

Ein weiterer Schritt, in der absoluten Übernahme der Macht, seitens der Kommunisten, war der Start der Kollektivisierung, 1949. Eine Übergangsetappe wurde, durch die verpflichtenden Abgabequoten an den Staat, eingelegt. Diese brachten die Bauernschaft zum Ruin.

Die Unzufriedenheit der Bauern brach, eingänglich, am 31 Juli 1949, in Ucuris (Kreis Bihor) aus. Der Funke, welcher die Flamme auslöste, war das zynische Auftreten der kommunistischen Gesandten. Die Aufruhr wurde, mit Hilfe des Militärs, unterdrückt.

Die Revolte hat sich aber auch in vier Gemeinden aus dem Kreis Arad verbreitet (Apateu, Berechiu, Șomoșeș und Șepreuș). Die Ursachen dieser sind, nebst dem genannten, Kontext der allgemeinen Unzufriedenheit, auch in der agitatorischen Tätigkeit der Vertrauensleute der Nationalen Bauernpartei und jener Titos zu suchen. Andererseits, ist das Mitmischen der Securitate offensichtlich. Ihr Ziel war es, die potentiellen Führer einer grösseren Revolte ausfindig zu machen, um sie beispielhaft zu bestrafen.

In der Unterdrückung der Revolte waren, letztendlich, alle Institutionen beteiligt: die Verwaltung, die Securitate, die orthodoxe Kirche, das Schulwesen. Den Bauern blieb kein anderer Ausweg als aufzugeben.

---

¹⁵ Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, fondul Comitetului Județean al P.C.R. Arad, Dosar 54/1949, fila 210.

¹⁶ Lavinia Stoicu, *op. cit.*, p. 37.

¹⁷ Steliana Breazu, „Am fost martor la revoltele țăărănești din județul Arad”, în „Analele Sighet”, nr. 7/1999, p. 694.

¹⁸ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 411.

ASPECTE ALE PROCESULUI DE COLECTIVIZARE ÎN ZONA SĂVÂRȘIN. ÎNTOVĂRĂȘIRILE AGRICOLE DE LA TEMEȘEȘTI ȘI TROAȘ

Gabriel Hălmăgean

În cadrul taberei interdisciplinare organizată de Complexul Muzeal Arad, desfășurată în anul 2001 și 2002 în localitățile Temeșești și Troaș, aparținătoare de comuna Săvârșin din județul Arad, am realizat cercetări de istorie orală pe subiecți implicați în transformările care au avut loc după încheierea celui de-al doilea război mondial pe teritoriul României. Studiul de față este rezultatul acestor cercetări, la care se adaugă cercetarea surselor tradiționale de informare, arhiva și biblioteca. În principal ne vom axa pe întovărășirile agricole din localitățile sus menționate, etapă din procesul colectivizării care a avut loc între anii 1949 și 1962 în România comunistă.

Aspecte geografice și etnografice asupra regiunii.

Așezare geografică

Comuna Săvârșin, cu satele aparținătoare Vinești, Hălăliș, Pârnești, Troaș, Temeșești, Cuiăș, Toc, Valea Mare și Căprioara este așezată pe malul drept al Mureșului, fiind flancată la ambele extremități de pâraiele Troașului la est și Vineștiului la vest. În partea de nord se întind dealurile care mărginesc văi, de-a lungul cărora s-au cristalizat așezările omenești și căile de comunicație.¹ Pârâul Troaș și-a săpat, în timp, o vale destul de largă care în partea sa inferioară prezintă urme de terasare. Terasa se continuă sub forma unei văi părăsite, spre vest, până la pârâul Vineștiului, având la sud vârful Cetățaua (246 m) și la nord o serie de dealuri domoale. Valea Troaș are o lungime de peste 20 de km și izvorăște de sub vârfulurile Țapu și Pietrele Albe, din Munții Drocea.²

Satul Troaș este așezat pe valea Troașului, într-o depresiune deluroasă, la 18 km de vărsarea în râul Mureș și se învecinează la est cu satul Corbești, la sud cu Temeșeștiul și la sud-vest cu Pârneștiul. Satul este menționat în documente sub denumirea de Trojas până la începutul secolului al XX-lea.³

Satul Temeșești este situat pe cursul inferior al văii Troașului, fiind mărginit la nord de satul Troaș, la est și vest de dealuri și la sud Săvârșinul. Așezarea apare în documente sub denumirea de Themesestie în anul 1479.⁴

Tipul de sate

Conform situații geografice din zona Săvârșinului, tipul de sate este cel de-a lungul văilor sau sate constituite de-a lungul drumului. Casele sunt construite pe lângă văi, pe lângă cursul apelor, dar în fundul curților gospodărești spre a fi ferite de revărsarea apelor.

Materialele de construcție folosite sunt lemnul, piatra, văiuga și cărămida.

¹ I. Dohangie Cojan, *Monografia comunei Săvârșin*, Editura Mirador, Arad, 2000, p. 15.

² *Ibidem*, p. 16.

³ *Ibidem*, p. 43.

⁴ *Ibidem*, p. 51.

Profil socio-economic

Ocupațiile locuitorilor sunt agricultura, creșterea animalelor, meseriile și comerțul.

Comuna Săvârșin este o regiune agricolă destul de săracă, fapt datorat lipsei pământului arabil, cu singurul loc propice practicării agriculturii – Lunca Mureșului. În anul 1941 proprietatea în comuna Săvârșin era compusă din 975 de parcele, din care 14 cu suprafețe de până la 5 000 de m², 45 cu suprafețe de până la 1 ha, 69 cu suprafețe de 1 ha la 2 ha, 46 cu suprafețe de 2 ha la 3 ha, 62 cu suprafețe de 3 ha la 5 ha, 54 cu suprafețe de 5 ha la 10 ha, 13 cu suprafețe de 10 ha la 20 ha, 3 cu suprafețe de la 20 ha la 50 ha și 2 cu suprafețe de peste 50 ha. Fără pământ agricol erau trei gospodării.

Exploatația agricolă era compusă din 1 115 parcele de teren în suprafață totală de 1 171 ha, din care: teren arabil 210 ha, fânețe naturale 170 ha, pășuni 560 ha, livezi de pomi 7 193 m², păduri 98 ha, curți 26 ha. Suprafața terenurilor neproductive era de 103 ha.⁵

Din cele descrise mai sus se poate vedea că proprietatea mică și mijlocie este predominantă, majoritatea proprietăților sunt de până la 3 – 5 ha și foarte puține peste 10 ha. Aria restrânsă a proprietății ca și a pământului arabil atrage după sine o productivitate destul de scăzută și în general o situație economică precară.

În ceea ce privește numărul animalelor și a păsărilor, acesta se prezenta astfel: 17 cai peste trei ani și unul sub trei ani, 100 de boi și de bivoli peste trei ani, 125 de vaci și de bivolițe peste doi ani, 92 bovine sub doi ani, 546 oi, 27 capre, 118 porci de peste două luni și 645 de păsări.⁶

Am luat ca an de referință anul 1941, conform datelor furnizate de Iosif Dohangie Cojan în *Monografia comunei Săvârșin*, pentru a avea un tablou de ansamblu asupra situației proprietății și a exploatărilor agricole din satele comunei Săvârșin dinainte de instaurarea regimului comunist.

Reforma agrară din 1945

În lunile următoare încheierii războiului, chestiunea reformei agrare a preocupat toate forțele politice românești. Inechitățile existente în privința repartizării pământului, starea precară a ramurii agricole de la sfârșitul războiului, au generat o stare de frământare în rândul țăranilor.⁷

Venirea la putere a guvernului Groza, la 6 martie 1945, a însemnat accentuarea propagandei comuniste în lumea rurală prin înfăptuirea reformei agrare și încercarea de a atrage un număr cât mai mare de țărani în rândurile partidului comunist. Decretul lege din 22 martie 1945 a vizat exproprierea pe considerente politice, în primul rând, a cetățenilor români de etnie germană care au colaborat cu Germania lui Hitler, a celor considerați criminali de război, a celor vinovați de dezastrul țării și proprietățile mai mari de 50 de ha.

Prevederile legii erau extrem de vag formulate, tocmai pentru a oferi un instrument de coerciție politică în mâna comuniștilor. Consecințele legii

---

⁵ *Ibidem*, p. 143-144.

⁶ *Ibidem*, p. 144.

⁷ G. Iancu, *Aspecte din procesul colectivizării agriculturii în România (1949-1960)*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca*, 2001, p. 210.

agrare din 1945 au fost întărirea proprietății mici și mijlocii, neproductivă ca tip de proprietate la acea vreme, creată astfel pentru a ușura mai târziu procesul de colectivizare prin includerea gospodăriilor mici pauperizate în sistemul de proprietate colectiv.⁸

Reforma agrară realizată în chip demagogic de un partid comunist care încearcă să câștige cât mai mulți țărani de partea sa nu a avut un impact deosebit în zona comunei Săvârșin. Mărturiile culese ne înfățișează un grup țintă al propagandei comuniste, format din țăranii soldați care au luptat pe front și cărora li s-a promis 5 ha de pământ dacă se vor înscrie în partid. Aceste promisiuni erau privite cu mare neîncredere de localnici, fapt redat de unul din martorii evenimentelor din perioada respectivă, care ne spunea despre comuniști: „îmi dă o ceașcă și apoi îmi cere de mâncare”.⁹

Membrii Comitetului local de împrumut a comunei Săvârșin, satul Troaș, care au cercetat cadastrul comunal au constatat că în sat nu sunt terenuri care în conformitate cu legea, să cadă sub expropriere, cu toate că, 163 de persoane adică un sfert din populația satului, erau îndreptățiți a primi pământ deoarece aveau proprietăți foarte mici, de la 3 ha în jos, majoritatea cu 1-2 ha sau chiar fără pământ.¹⁰

Din datele reformei agrare în Săvârșin, la 9 octombrie 1945, nu s-a expropriat nici o suprafață, nu s-a împrumutat nimeni și nu s-au expropriat de la unguri sau germani nimic.¹¹

Preliminarii ale procesului de colectivizare - sistemul cotelor

După preluarea efectivă a puterii, în 1948, reprezentanții regimului comunist s-au axat pe instituirea în România a modelului sovietic stalinist. Pe lângă naționalizare și industrializare, o direcție principală a fost colectivizarea agriculturii. Acest proces derulat în Uniunea Sovietică, în perioada interbelică, de către Stalin, nu se anunța ușor nici în țara noastră, ținând cont de faptul că țărănimea română devenise o clasă de proprietari în urma reformelor agrare realizate după primul și cel de-al doilea război mondial. Chiar și țăranii săraci s-au îndrăgostit de bucata de pământ primită conform legii din 1945, astfel că în momentul în care s-a declanșat colectivizarea au opus rezistență încercărilor de depozitare de pământ. Mentalitatea țărănească în privința proprietății asupra pământului nu a fost nici pe departe înțeleasă de liderii comuniști proveniți în mare măsură din mediul urban.¹²

Pentru asigurarea succesului colectivizării, regimul comunist a urmărit într-o primă fază slăbirea puterii economice a clasei țărănești prin impunerea sistemului cotelor. Astfel și în comuna Săvârșin, primăria a întocmit tabele nominale de cote obligatorii. Conform procesului verbal nr. 8 din 5 noiembrie 1947 s-au stabilit cotele obligatorii la porumb de către Comisia interimară în felul următor: agricultorii cu 20 de ari sunt scutiți, cei cu 20 – 40 de ari predau 5 % din recoltă socotind 1 000 de kg la ha, cei cu 41 – 80 de ari 10 % din recoltă, cei cu 81 – 199 ari 15 % iar cei care dețin peste

⁸ *Ibidem*.

⁹ Informator Popa Dumitru, Temeșești, 79 de ani.

¹⁰ Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale în continuare scris prescurtat D.J.A.A.N., Fond Serviciul Agricol, Dos. 54/1945, f. 4.

¹¹ *Ibidem*, f. 64.

¹² G. Iancu, *Op. Cit.*, p. 211.

200 de ari predau 20 % din recolta de porumb.¹³ Prin noul sistem de colectare a cerealelor Săvărșinul, deși încadrat în categoria a III – a, datorită productivității scăzute a terenurilor, nu va putea realiza cota impusă decât trecând pe toți locuitorii, afară de cei săraci de tot, la categoria a II-a, pe cei mai înstăriți la categoria I-a și celor bogați chiar adăugându-le la cota de la categoria I a 10 -90 kg.¹⁴ Pe lângă cota la porumb au mai fost impuse cote obligatorii la carnea de porc, carnea de vită și grâu. Cotele erau mari și grele, dar pentru țărani chiburi s-au impus cote separate și mai mari. În categoria chiburilor au fost încadrați țărani mijlocași care dețineau batoză sau cazan de țuică. În satul Temeșești au fost considerați chiburi Blaj Iosif, Dragoș Alexandru și Lazăr, care aveau batoză, Sasu Iosif, Bășcărau Gligor care aveau cazane de țuică, Ciț Virgil și Maxim care aveau moară și Popa Vezpasian cu o moară la Săvărșin.¹⁵

Cutremurătoare sunt mărturiile celor care au suferit de pe urma regimului comunist și care mai au puterea să povestească, chiar și cu lacrimi în ochi, privațiunile și hărțuirile îndurate pe parcursul acelor ani grei. Blaj Iosif din Temeșești, în vârstă de 82 de ani a luptat pe front, „a văzut lumea” și apoi s-a întors în sat unde și-a făcut o moară, și-a cumpărat o mașină de scărmanat lâna și o batoză de deal, mai mică, cu care vroia să facă agricultură pe cele 2 ha de pământ arabil deținut în proprietate. Vremurile însă n-au ținut cu el și odată cu accederea comuniștilor la putere a fost nevoit să accepte mijloacele dure cu care aceștia i-au tratat pe chiburi: „primarul și cu unul venit din Moldova îmi luau tot ce produceam datorită morii ... și (cerealele)direct de pe câmp de la batoză ... să moară copiii de foame”. Deși muncea din greu, cu batoza în timpul zilei, iar „noaptea măcinam la moară” nu rămânea cu mai nimic din cauza cotelor obligatorii. Moara era verificată de miliție „care trecea din oră în oră și controla sacii și uiumul”¹⁶ Pentru cota la carnea de vită, de 30 kg, comuniștii i-au confiscat o pereche de boi, fapt pentru care a intentat proces la Lipova, „m-am judecat cu ei și am luat boii înapoi”. Povara cotelor și hărțuirea permanentă din partea autorităților l-au adus pe Blaj Iosif în situația de a renunța la toate „am lăsat tot, moară, prensă de ulei, batoză ... am zvărlit cheile pe masă, nu mai îmi trebuie nimic”. Conform spuselor martorului nostru chiburii nu aveau dreptul să meargă la nunți, iar pentru a fi recunoscuți pe stradă erau obligați să poarte o pălărie în formă de cilindru.¹⁷

Cotele s-au plătit până în 1961.

Prin impunerea sistemului cotelor s-a urmărit distrugerea categoriei celei mai înstărite din rândul țărănimii, de altfel și cea mai productivă din punct de vedere economic, chiburii. A fost o luptă dusă cu toate mijloacele pentru a desființa această clasă de țărani, după modelul stalinist, de lichidare a culacilor în Uniunea Sovietică, în perioada interbelică.

---

¹³ D.J.A.A.N., Fond Serviciul agricol, Dos. 65/1947, f. 18

¹⁴ *Ibidem*, f. 57.

¹⁵ Informator Popa Dumitru, sat Temeșești, 79 de ani.

¹⁶ Uium – plată, cotă parte pentru măcinat la moară.

¹⁷ Blaj Iosif, sat Temeșești, 82 de ani.

Textul de bază în ceea ce privește procesul colectivizării în România rămâne Rezoluția Comitetului Central al P.C.R. din 3 – 5 martie 1949.¹⁸ Prin aceasta se intenționa o introducere graduală a modului de proprietate comun asupra pământului, prin înființarea Gospodăriilor Agricole Colective. Era evident că efortul statului se va îndrepta preponderent spre atragerea țăranilor săraci și mijlocași și îngrădirea, mergând până la excludere a păturii sociale a chiaburilor din comunitatea agricolă a căror formă o reprezentau colectivele.

Transformarea socialistă a agriculturii a întâmpinat însă, în primii trei ani, serioase dificultăți, astfel că autoritățile comuniste s-au văzut nevoite să încetinească ritmul colectivizării, ajungându-se chiar la o renunțare a colectivizării totale, prin sublinierea importanței întovărășirilor agricole, conform Rezoluției C.C. al P.C.R. din 18 septembrie 1951.¹⁹ Aceste asociații trebuiau întemeiate voluntar, prin muncă de lămurire, și în care fiecare țăran își menținea proprietatea sa, dar muncea pentru un câștig comun. Întovărășirile reprezentau în fapt, o formă inferioară a cooperativelor agricole de producție în care pământul, vitele și mijloacele de producție nu erau colectivizate, ci rămăneau în proprietatea țăranilor asociați. Aceștia, înlăturând granițele dintre terenuri, își comasau parcelele în scopul creșterii producției agricole prin aplicarea mijloacelor agro – tehnice și folosirea tractoarelor și a mașinilor agricole, și în care țăranii a asociați lucrau pământul în comun și rezolvau toate problemele administrative în comun.²⁰ Forme de acest tip s-au întâlnit și în celelalte state comuniste: Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană.²¹

În regiunea Săvărsinului, datorită reliefului înalt, localitățile comunei nu au fost ținte predilecte ale procesului de colectivizare. Aici predomina proprietatea mică și mijlocie, cu puțin teren arabil, așa cum am arătat mai sus, cu zone întinse de pădure. Astfel, spre exemplu, satul Troaș avea următoarea structură pe cap de familie, conform cu Registrul agricol pe anii 1956 – 1958: 109 țărani săraci, 32 țărani mijlocași, chiaburi nu există. Proprietatea mică și mijlocie era majoritară, de la minimum 1 ha la un maxim de 25 ha, iar în general suprafețele arabile erau reduse ca întindere. Atât Troașul cât și Temeșestiul au rămas, din această cauză, sate necolectivizate. Aceste lucruri ne sunt certificate și de subiecții intervievați: „colectiv nu a fost înființat în zonă, proprietățile erau mici, suprafețele arabile și mai puține, nu a fost pământ destul”²², „colectiv nu a existat în zonă, proprietățile erau până în 10-20 ha, din care un sfert era pământ arabil”²³.

Cu toate acestea, în cele două localități au fost înființate întovărășiri de oi. Creșterea animalelor era o ocupație tradițională a locuitorilor din satele mai sus menționate. În perioada interbelică „aproape toată lumea avea sălaşe pe deal, unde creșteau vaci și oi”.²⁴ Pentru că oamenii dețineau în general pământ puțin, circa 2-3 ha, ei preferau să meargă să lucreze la alții, iar animalele le dădeau la turmă. Astfel de

¹⁸ G. Ionescu, *Comunismul în România*, Ed. Litera, București, 1994, p. 219.

¹⁹ *Ibidem*, p. 234.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ G. Iancu, *Op. cit.*, p. 216.

²² Popa Dumitru, Sat Temeșești, 79 de ani.

²³ Stean Lazăr, Sat Troaș, 80 de ani.

²⁴ Cătană Iosif, Sat Temeșești, 74 de ani.

turme se făceau an de an de Sfântul Gheorghe (23 aprilie) până la Sf. Dumitru (26 octombrie). Pentru fiecare oaie dată la turmă, se plătea o zi de plug sau două zile de sapă. Peste iarnă oile se țineau acasă. La o gospodărie erau cam de la 3,4 oi până la 10, maxim 20.²⁵

La 25 martie 1960, în ședința întrunită în sala Căminului cultural al satului Troaș, s-a inaugurat întovărășirea zootehnică „1 Mai”. Președintele Comitetului de inițiativă a fost Loghin Ilie. Au fost înregistrate, în urma muncii de lămurire, 107 cereri ale *țărănimii muncitoare*, înscris fiecare țăran, cu câte 5 oi. Numărul de oi, fond de bază era de 270 dintr-un total general de 535, însă numărul real de oi, cu care s-a intrat în tovărășie era de numai 95, din totalul general de 197. Semnificativ este faptul că adunarea generală a membrilor întovărășirii „1 Mai” din Troaș a hotărât că, până la aducerea oilor în turmă, *membrii întovărășirii care n-au oi sau n-au oile cu câte s-au înscris să își procure oile cu care să intre în întovărășire*.²⁶ A fost ales Comitetul de conducere al întovărășirii alcătuit din Popa Constantin – președinte, Oprea Simion – secretar și Beg Lazăr, Dragoș Ghenadie, Dehelean Trandafir, Popa Aurel, Cătănă Iosif – membri.²⁷ Începutul timid al tovărășiei ne este demonstrat de intervenția Comitetului Raional Lipova care a trasat, în mod clar, directivele de funcționare ale întovărășirilor după cum urmează: *intrarea în întovărășire a tuturor locuitorilor cu întreaga suprafață de teren; să se țină mai des adunările generale în cadrul întovărășirilor; la acestea să participe președintele Sfatului Regional Popular, instructorii de sfat, Sfat Popular Regional și de partid; cei care nu au posibilități de nici un fel să fie scoși de pe tablele cu întovărășiți*.²⁸

Odată constituită asociația, s-a trecut la comasarea suprafețelor de pământ arabil, fânețe și pășuni ce vor intra în cadrul acesteia. Anexăm două tabele nominale cu locuitorii satului Troaș a căror terenuri au căzut în perimetrul întovărășirii Troaș (Anexa 1).²⁹ Din datele deținute un număr de 58 de persoane cu suprafețe arabile 14 ha, fânețe 9 ha, alte terenuri 52 ha, în total 75 ha au fost comasați. Pentru terenul comasat aceștia vor primi terenuri la schimb din rezerva statului, în hotarul localității. Fiecare sătean trebuia să contribuie pentru câte oi a băgat în tovărășie cu fân și porumb.

În aceeași zi, 25 martie 1960, a fost înființată și întovărășirea agro - zootehnică din satul Temeșești, sub denumirea de „Temeșana”. Comitetul de inițiativă a fost condus de Gomboș Ionel în calitate de președinte. Din prezidiul adunării constitutive mai făceau parte, Zaharia Gheorghe – delegatul Sfatului Popular Raional, Hanciu Aron – președintele Sfatului Popular Comunal, Ciriți Vălean – secretarul organizației de bază a Partidului Muncitoresc Român și Blaj Ștefan – țăran întovărășit.³⁰ În urma muncii de lămurire dusă de comitetul de inițiativă s-a putut obține de la cetățenii satului Temeșești, crescători de oi, un număr de 43 de cereri ale țărănilor muncitori care s-au înscris cu 5 oi ca fond de bază în întovărășire.³¹ Gomboș Ionel a fost ales ca președinte al întovărășirii „Temeșana”, constituită prin unanimitate de voturi cu o suprafață arabilă

---

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ D.J.A.A.N., Fond Sfatul Popular Săvârșin, Dos. 72/1960, f. 3.

²⁷ *Idem*, Dos. 73/1960, f. 1.

²⁸ *Idem*, Dos. 72/1960, f. 6.

²⁹ *Idem*, Dos. 100/1962.

³⁰ *Idem*, Dos. 71/1960, f. 4.

³¹ *Ibidem*, f. 6.

de 17,57 ha și un număr de 101 oi.³² La fel ca și în cazul satului Troaș, și în Temeșești au fost făcute comasări ale suprafețelor de pământ, după modelul tabelului anexat cu întovărășii a căror terenuri au fost comasate pentru întovărășire și urmează a fi scăzute din registrul agricol. Acest tabel cuprinde 29 de persoane cu o suprafață arabilă de 1,01 ha, fânețe 1,74 ha, pășuni 0,70 ha, în total 3,45 ha.³³ (Anexa 2)

Un al doilea tabel cuprinde pe locuitorii satului Temeșești, care posedă terenuri ce urmează a fi comasate pentru oile întovărășirii „Temeșana”, 14 persoane cu suprafață arabilă 0,85 ha, fânețe 0,81 ha, pășuni 2,38 ha ajungându-se la un total de 4,04 ha.³⁴ Și aici se face un schimb de terenuri, în urma comasării, iar pentru exemplificare redăm câteva pasaje din dosarul aflat la Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale:

către tovarășul Vărădean Cornel, în schimbul terenului întovărășit, deci căzut în perimetrul întovărășirii „Temeșana” se repartizează suprafața de 0,10 ha teren de la tovarășa Dehelean Valeria în locul numit Vinești, vecin cu terenul dumneavoastră;
către tovarășul Bruneți Isidor se repartizează 0,20 ha teren de la tovarășul Tripon Vespazian și Blejnari Hănuș în locul numit Certej;

către tovarășul Dobrei Marean se repartizează 0,11 ha teren de la tovarășul Mircie Iosif în locul numit Gotasca, vecin cu terenul dumneavoastră;

către tovarășul Blaj Maxim se repartizează 0,20 ha teren de la tovarășul Jurcoane Traian în locul numit Poienița Izatului;

către tovarășul Blaj Marean se repartizează 0,22 ha teren de la tovarășul Blaj Ștefan la Plop 0,11 ha și Sere Gligor în Brandica 0,11 ha;

către tovarășul Ciriț Nicodim se repartizează 0,11 ha de la tovarășa Sere Aurelia în Gâfasca;

către tovarășul Dehelean Gligor se repartizează 0,44 ha de la tovarășul Ciriți Virgil 0,11 ha în țarnă, Bășcărau Maxim și Herbei Traian 0,22 ha la Plop și Stana Pera 0,11 ha din Gâfasca;

către tovarășul Blaj Gligor se repartizează 0,15 ha de la tovarășul Stanciu Iosif în locul Poienița Izatului (fânețe);

către tovarășul Dragoș Alexandru se repartizează 0,21 ha de la Ciriț Maxim în țarnă și Bășcărau Petru la Izatu.³⁵

Deși în mod evident în schimbul pământului comasat, căzut în perimetrul întovărășirilor se primeau alte terenuri, acest lucru i-a nemulțumit pe săteni, fapt recunoscut chiar de autorități: „în urma constituirii întovărășirilor și a Gospodăriei Agricole Colective – Săvârșin – s-au făcut comasări care au dus la nemulțumiri în rândul celor dislocați și chiar în rândul unităților cooperatiste”³⁶

Această comasare, a însemnat în fapt, o deposedare a proprietarilor de terenurile care le aparțineau, pentru a pune la un loc suprafețele de pământ ale asociațiilor cooperatiste. Relevant în acest sens ne apare o mențiune prin care Komakovici Ema și Lea Carolina trimit răspunsuri la adresele Sfatului Popular din comuna Săvârșin, cum că nu sunt de acord cu schimbul de pământ care viza cedarea

³² *Ibidem*, f. 1-4.

³³ *Idem*, Dos. 100/1962, f.1.

³⁴ *Ibidem*, f. 33.

³⁵ *Ibidem*, f. 10-26.

³⁶ *Idem*, Dos. 72/1960, f. 18.

unui teren din vatra comunei la schimb cu un alt teren. A urmat un proces, care a dat dreptate cauzei celor două persoane ce rămâneau în continuare în posesia terenurilor din vatra comunei Săvârșin. Pe versoul adresei apare însă precizarea „terenul dumneavoastră a fost predat G.A.C. „30 Decembrie” Săvârșin” iar cele două au primit în schimb 0,57 în hotarul comunei Petriș.³⁷ Iată așadar că împotrivirile acolo unde s-au produs au fost sortite eșecului în fața autorităților comuniste.

Potrivit dărilor de seamă statistice privind situația întovărășirilor agricole și zootehnice la sfârșitul trimestrului IV pe anul 1962, numărul întovărășirilor era 2, numărul familiilor de întovărășiți era 163, suprafața totală a întovărășirii era de 1267 ha, iar suprafața agricolă 1 034 ha, din care teren arabil 469 ha, livezi de pomi 42 ha, fânețe 499 ha, pășuni 2 ha, suprafața comasată 22 ha, numărul animale, proprietate obștească, ovine 497 capete, din care oi fătătoare 363 și tineret mioare 114. Valoarea fondului de bază era de 69 700 lei, veniturile bănești realizate din vânzarea produselor în consum era 13 500 lei, din care suma repartizată pentru fondul de bază era de 4 000 lei.³⁸

La sfârșitul trimestrului I, al anului 1963, la rubrica animale existente în întovărășire, erau 497 ovine, din care oi fătătoare 363 și tineret născut 114, adică avem exact același număr de oi ca și în anul precedent. La sfârșitul semestrului III din anul 1963, observăm o scădere a numărului de oi, de la 497 la 484, la total ovine, o stagnare la oi fătătoare, 364 respectiv 363, și din nou o scădere a numărului de oi tinere, mioare, de la 114 la 98.³⁹

Viața celor două întovărășiri a fost însă, de scurtă durată, conform documentelor studiate care cuprind dările de seamă pe semestrul I din 1964, privind suprafețele cultivate și terenurile pe categorii de folosință la încheierea campaniei însămânțărilor de primăvară, precum și darea de seamă statistică privind creșterea și producția animalelor din întovărășirile agricole și gospodăriile individuale, la rubrica întovărășiri sunt trase linii, fapt ce denotă că ele nu mai există.⁴⁰ Mărturiile culese vin să completeze această situație: „după patru ani oile au murit pentru că nu le-au întreținut, au fost și ani ploioși cu recolte slabe”⁴¹. De asemenea nu au fost condiții la ridicarea saivanelor, mistreții mâncau cucuruzul, nu aveau „abrac”. Acestea cu toate că a fost angajat să aibă grijă de oi, un cioban de meserie, de loc de pe lângă Sibiu. După desființarea întovărășirii un localnic, Lupuț, a mai ținut vreo 10 ani, circa 200 de oi.

Astăzi nu mai sunt oi în sat, nu se mai merită să le crească pentru că lâna nu mai are căutare.

Dacă înainte de comunism „toată lumea avea pământ și animale ... din asta trăiau” – pe timpul comuniștilor fiecare om era obligat să lucreze undeva, astfel că sătenii au început „să se lase de animale”, iar tineretul a plecat din sat la oraș unde primeau salariu.⁴²

Dacă pășunea satului era întreținută și curățată, iar dreptul de pășunat se plătea pe vremea regelui, comuniștii l-au interzis cu timpul și pășunea s-a împădurit.⁴³

³⁷ Idem, Dos. 100/1962, f. 44-46.

³⁸ Idem, Dos. 101/1962, f. 1.

³⁹ Idem, Dos. 115/1963, f. 1.

⁴⁰ Idem, Dos. 131/1964, f. 9-7.

⁴¹ Cătană Iosif, sat Temeșești, 74 de ani.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

Sistemul de lucru în lumea rurală din perioada regimului comunist a fost un eșec și pentru că a fost clădit prin metode forțate și a avut la temelie o contestare centrată pe forțele opuse, reprezentate pe de o parte de stat și, pe de altă parte de gospodăriile sătești, așa cum s-au confruntat acestea în contextul colectivizării și al cooperativelor agricole.

Virtual, orice nivel al cooperativei agricole era implicat. Structura sa, remunerația, scopurile și practicile luării deciziilor, toate indicau cu claritate modul în care interesele și principiile gospodăriilor și ale statului erau opuse.

Deși cooperativele au dăinuit până la sfârșitul socialismului, iar uneori și după, acest lucru s-a întâmplat doar datorită inerției gospodăriilor rurale. Sătenii se țineau, de regulă, la oarecare distanță de munca la cooperativă, deși participau suficient pentru a fi acoperiți din punct de vedere politic și economic.⁴⁴

În cazul nostru, colectivizarea a fost o etapă în dispariția treptată a ocupațiilor tradiționale, o răsturnare în lumea rurală, o migrare a tineretului, adică a viitorului satului, înspre oraș, unde erau concentrate locurile de muncă salarizate. Astăzi majoritatea populației celor două așezări este îmbătrânită și în continuă scădere.

---

⁴⁴ D. Kideckel, *Colectivism și singurătate în satele românești*, Ed. Polirom, București, 2006.

ASPECTS OF THE COLLECTIVIZATION PROCESS IN SĂVÂRȘIN AREA. TEMEȘEȘTI AND TROAȘ AGRARIAN ASSOCIATIONS

Abstract

Săvârșin town, with the Vinești, Hălăliș, Pârnești, Troaș, Temeșești, Cuiăș, Toc, Valea Mare and Căprioara villages resided in, is situated on the right bank of the Mureș river flanked at both extremities by Troaș in the East and Vinești water brooks in the West.

The Troaș and Temeșești villages are located in a hilly depression, approximately 20 km length in Troaș Valley. Being a hill region, small and middle property up to 20 hectares are predominant. The arable areas are limited and are economically reduced. In these two localities, there were no "chiaburi" rich peasants, a category in which only peasants that possessed either a threshing machine or a plum brandy cauldron were included. Because of that matter, the Communists didn't apply in totality "The Socialist Transformation of Agriculture" in the Săvârșin area.

The collectivization process began in Romania, after the 3-5 of March 1949 plenum. Due to the difficulties encountered, the process was delayed and even stopped in some places, emphasizing the importance of the agrarian associations, according to The Central Committee Resolution of The Romanian Communist Party from 18 of September 1951. In both villages, Troaș as well as in Temeșești were established two sheep agro-zootechnical associations, on 25 of March 1960. However their existence was only for a short while, being dissolved after just four years since their establishment, because "the sheeps died, they weren't taken care of and also because of the rainy years with poor harvests" just like one of the events eyewitness related.

The rural work system from the Communist Regim period was a failure also because it was conceived through forced methods and had as basis a centred denial upon opposed forces, represented on one hand by the state and on the other hand by the village homestead, just like they have been confronted in the collectivization and co-operative farms context.

Sobol Nominal.

Model 1

de trecere salutară. Trece a cărui terenui au corul ni permetul Sutor 17000

Nr	Numele a pronu arie-	Nr Con	Modul de Salinitate:			
			Arbit Ho	Fonct. Ho	Alte terenui Ho	Total HO
1	Colano Noxian	1	-	-	2	2
2	Coltan Jona Modut	2	-	-	1	1
3	Coltan Jona	15	1	-	1	2
4	Deustean Costantiu	17	1	-	1	2
5	Epoca Julia	18	1	-	1	2
6	Epoca Jona	19	-	-	1	1
7	Epoca Shavende	28	1	-	-	1
8	Epoca Pavel	31	-	1	-	1
9	Epoca Sotari	38	-	-	1	1
10	Epoca Ursu	40	-	-	1	1
11	Konta Jona	45	1	-	2	3
12	Konta Jona	47	1	-	-	1
13	Konta Jona	53	2	-	-	2
14	Konta Jona	63	-	1	-	1
15	Epoca Antona	-	-	1	-	1
16	Epoca Jona	64	1	-	1	2
17	Epoca Jona	66	-	1	-	1
18	Epoca Jona	67	-	-	1	1
19	Epoca Jona	68	-	-	2	2
20	Epoca Jona	72	-	-	2	2
21	Epoca Jona	74	1	-	-	1
22	Epoca Jona	75	-	-	1	1
23	Epoca Jona	76	-	1	-	1
24	Epoca Jona	77	-	-	1	1
25	Epoca Jona	78	-	-	1	1
26	Epoca Jona	81	-	-	2	2
27	Epoca Jona	82	-	-	1	1
28	Epoca Jona	85	-	-	2	2
29	Epoca Jona	86	-	1	-	1
30	Epoca Jona	87	1	-	-	1
31	Epoca Jona	88	1	-	1	2
32	Epoca Jona	90	-	-	1	1
33	Epoca Jona	92	-	-	2	2
34	Epoca Julia	97	-	-	1	1

Part 6. Jona

Part 6. Jona

Intor. Temesario
Temesest.

TABEL NOMINAL

de loc suf Temesest. „Intovorositii a caror terenuri au fost comasate pentru Intor. si urmeaza a fi siozuti din ref. apriet. -

Nr. crt.	Numele si prenumele	No. pose.	Sintropatacomasata la modal. de folosinta -					
			Arabil	Fonate	Asurii	alte terenuri	Total	6ls -
1	Mucis Ioan.	1	-	0,11			0,11	
2	Dobitias Valeriu	3			0,11		0,11	
3	Blaş Ghisi	18		0,12			0,12	
4	Blaş H. Ionescu	19		0,11			0,11	
5	Blaş Iosanus.	22		0,11			0,11	
6	Blaş Harou.	23		0,11			0,11	
7	Călbă Nedreiu	43	0,10				0,10	
8	Dimitrieş Ioan.	44			0,15		0,15	
9	Goşa Pontina	41	0,06				0,06	
10	Harnaş Iosif	42	0,08		0,08		0,08	
11	Iosif Harou.	67	0,11				0,11	
12	Ionel Iosif	61	0,11				0,11	
13	Iosif Harou.	62		0,11			0,11	
14	Iosif Iosif	63		0,11			0,11	
15	Iosif Harou. Ioan.	64		0,11			0,11	
16	Iosif Harou. Iosif	65			0,25		0,25	
17	Iosif Harou.	66	0,11				0,11	
18	Iosif Harou.	70	0,03				0,03	
19	Iosif Harou. Ionel	73	0,06				0,06	
20	Iosif Harou. Iosif	74	0,11				0,11	
21	Iosif Harou. Iosif	77	0	0,22			0,22	
22	Iosif Harou. Ionel	79		0,20			0,20	
23	Iosif Harou. Ionel	80	0,11		0,11		0,22	
24	Iosif Harou. Ionel	81		0,15			0,15	
25	Iosif Harou. Ionel	82		0,06			0,06	
26	Iosif Harou. Ionel	83		0,11			0,11	
27	Iosif Harou. Ionel	84		0,11			0,11	
28	Iosif Harou. Ionel	85	0,11				0,11	
29	Iosif Harou. Ionel	86	0,11				0,11	
			1,91	1,74	0,70		3,75	

Cu toate că nu figurează între localitățile de epocă romană ale Provinciei Dacia pe care le consemnează Tabula Peutingeriană, prin bogăția excesivă a urmelor arheologice de o foarte mare diversitate tipologică pe care le-a furnizat pînă în prezent, Micia se dovedește că a fost în realitate un centru atât militar cît și civil de o importanță deloc neglijabilă. Proporțiile sale erau într-atît de extinse încît cercetările efectuate de circa 5-6 generații de arheologi sunt încă într-atît de îndepărtate de a putea fi considerate încheiate încît nimeni pînă în acest început de secol XXI și de mileniu III nu a avut îndrăzneala de a elabora și publica un studiu monografic despre acest obiectiv antic de pe valea râului Mureș.

Densitatea în teren a urmelor de locuire de la Micia este de-a dreptul copleșitoare, fapt dovedit cu prisosință că nici extrem de marile distrugerii produse atît de către tăierea debleului căii ferate peste castru și așezere, precum și extrem de păgubitoarea din punct de vedere științific amplasare a termocentralei Deva-Mintia și a construcțiilor adiacente ale acesteia peste terenul în care se găseau ruinele romane miciane, nu s-au soldat cu dispariția totală a posibilităților de efectuare a unor noi, și surprinzător fructuoase, căutări prin săpături arheologice sistematice la fața locului.

Mai cu seamă lucrările la termocentrală au produs irecuperabile pierderi atît în piese epirafice și sculpturale, precum și în devastarea a multor zeci de morminte din necropolele așezării. Din cauză că demararea marelui obiectiv industrial energetic nu a fost precedată de nici un fel de "descărcare arheologică", iar prezența oricărei autorități științifice a lipsit din terenul cu vestigii romane, un număr foarte mare de personae dintre angajați, au început căutări proprii în vederea însușirii de piese antice. Având la dispoziție buldozere, excavatoare și dragline, nu s-au limitat la săpăturile strict necesare edificiilor ce urmau a fi construite, ci au răscolit sute de metri de teren din care au scos și reținut antichități romane dintre cele mai felurite. Nu puțini dintre acei neautorizați colecționari, după ce au intrat în posesia unui număr important de obiecte au părăsit definitiv șantierul pierzându-li-se urma prin țară. Evident că ulterior au comercializat pe la diverși particulari piesele antice respective.

În cursul unei astfel de intervenții din proprie inițiativă a constructorilor, pe undeva la sud de castru a ieșit la iveală un foarte mare tezaur monetar. În fața apariției numărului copleșitor de monede s-a iscat o adevărată busculadă pentru însușirea de către fiecare din cei prezenți a unui număr cît mai mare de exemplare. În acea încrâncenată confruntare, un oarecare Simion Bechea a reușit să intre în posesia unui conglomerat de culoare verde compus din monede lipite unele de altele. Ceilalți arheologi braconieri au intenționat să îl deposeze de prețioasa-i captură, dar Bechea a luat-o la goană. Ceata care îl fugărea se dovedise extrem de insistentă și de agresivă, urmărindu-l îndeaproape, dar fără al ajunge, pînă pe străzile orașului Deva. Speriat la culme de a fi linșat de către urmăritori, Simion Bechea s-a îndreptat către sediul miliției devene, loc în care și-a găsit salvarea, dar i-au fost reținute monedele.

La postul de miliție din Deva monedele au fost ținute circa două săptămâni, interval de timp suficient de lung pentru ca mai mulți dintre superiorii din instituție și-au însușit un număr nedefinit de exemplare, din care mai puțin de douăzeci de denari ne-au fost restituiți după preluarea de către muzeu a "lotului Bechea". De la ceilalți

lucrători care au fost de față în momentul descoperirii nu s-au putut recupera decât vreo cincizeci de piese numismatice, deși unii maiștrii și ingineri aveau cam 100-150 de monede fiecare. Puțini dintre aceștia erau de acord să ofere spre achiziție muzeului exemplarele pe care le dețineau, însă conducerea instituției a refuzat tranzacțiile, motivând că ce să mai dăm bani pe ele fiindcă și așa sunt destul de mulți denari- ce să nu mai încercăm inventarul cu ei.

Din cele ce am putut constata în trei sau patru zile în care le-am propus să vândă muzeului monedele, asupra respectivilor care au acceptat discuțiile preliminare, mai erau peste 1500 de piese numismatice, pe care le și curățiseră deja. Încă vreo 10-15 inși, pe care îi indicaseră colegii de șantier că ar deține monede din tezaur au negat cu desăvârșire că ar avea așa ceva. Prin faptul că în foarte scurt timp n-au mai apărut pe șantier se poate deduce că principalul motiv al plecării respectivilor în alte locuri de muncă era numărul considerabil de monede pe care le posedau și se temeau de o eventuală intervenție a organului de miliție.

La câteva zile de la curățirea în laboratorul Combinatului Siderurgic Hunedoara a monedelor preluate de la miliție, directorul de atunci al muzeului a oferit întreaga cantitate de denari (încă nu fuseseră numărați) secretarului cu propaganda al județului, spre a arăta tezaurul activiștilor din aparatul județean și municipal de partid. Mai mult ca sigur că aproape fiecare persoană a sustras, "ca amintire" câțiva denari romani.

Așadar, după opinia subsemnatului, tezaurul monetar de la Micia însumase aproximativ patru mii de piese numismatice, între care nu ar fi fost exclus să fi existat și exemplare din aur precum și unele obiecte de podobă.

Deoarece cu mai multe escavatoare, din proprie inițiativă a mecanicilor, întrgul edificiu în care au apărut monedele a fost dislocat din temelii și răvășit, astfel încât nu există nici un fel de indicii referitoare la respectiva construcție.

Publicarea a ceea ce mai rămăsese din marele tezaur a fost extrem de anevoioasă deoarece în județul Hunedoara nu existau condiții pentru o asemenea cercatare științifică.

După multe tergiversări și discuții interminabile am reușit să duc monedele în București la Muzeul Național, unde împreună cu d-na C. Petolescu am efectuat cântărirea fiecărei monede precum și determinarea după cataloage numismatice. Această din urmă operațiune care necesită extrem de multă migală a fost nevoie să o efectuăm sub presiunea lipsei de timp deoarece aproape în fiecare zi direcțiunea muzeului din Deva solicita restituirea cât mai grabnică a monedelor. Nu am siguranța că absolut toți cei 2064 Am adus tezaurul în pliculețe, fiecare denar fiind însoțit de o însemnare, în vederea unei publicări detaliate.

Dar spre stupoarea noastră monedele au fost scoase din pliculețe și amestecate, făcând imposibilă reluarea cercetării asupra acestui fond numismatic.

Acesta este motivul pentru care tezaurul de monede romane imperiale de la Micia, deși reprezintă cea mai însemnată descoperire numismatică ocazională din a doua jumătate a secolului al XX-lea, nu numai din județul Hunedoara, ci și din România, nu a avut parte decât de o sumară prezentare până în prezent.

FICHER DE JOURNAL (1966)
LE TRESOR DES MONNAIES IMPERIALES ROMAINES
DE MICIA

Rèsumè

En 1966, dans l'établissement romain de Micia (aujourd'hui Vețel, dép. De Hunedoara) fut découvert un trésor de monnaies imperiales romaines des Ier – IIe siècles, déposé dans un vase de bronze.

Les 2064 pièces de monnaie (conserves au Musée départemental de Deva) – don't 2052 deniers et 12 antoniniens – datent de la période entre le règne de Néron et celui d'Alexandre Sévère.

Outre les monnaies figurant dans les catalogues de spécialité, dans ce trésor se trouve également un exemplaire inédit portant en effigie l'empereur Trajan (pl. I, n° 140): sur l'avvers comme sur le droit du denier sont gravés les profiles – différents comme aspect – du souverain, accompagné par des legends distinctement detables (ainsi l'«avvers 1» entre 98-99 de n.è. et l' «anvers 2» entre 103-111 de n.è.).

De meme, dans ce trésor figurent un nombre important de monnaies don't le poids se situe en dessous de celui considéré comme normal, c'est-à-dire 49,76% du total.

Poursuivant le processus d'accumulation des monnaies du trésor, on constate que le chiffre maximum est atteint pendant le règne de Septime Sévère, à savoir 508 pièces (ou éventuellement 1052, si l'on y ajoute les exemplaires émis sous le même règne et celui de ses fils, appartenant donc à Julia Domna, Caracalla, Geta et Plautilla).

On doit également remarquer que beaucoup des monnaies à l'effigie de Commode et de Septime Sévère sont en état mediocre de conservation, présentant des raies, des porosités, enfin le flan n'étant pas parfaitement rond (même les monnaies au poids normal sont négligemment frappes, leur légende se trouvant à moitié en dehors de la bordure des pieces; de meme, celles-ci ont sur les rebords une épaisseur trop prononcée au lieu de s'amincir vers les extrémités).

En échange, les monnaies d'Antonin le Pieux, Faustine Ire, Marc-Aurèle, Faustine IIe, Lucilla, Clodius Albinus présentent un excellent état de conservation, ainsi que les deniers d'Alexandre Sévère.

Dans le même trésor sont également accumulées des emissions provenant des ateliers d'Orient, mais en moindre mesure que le reste des monnaines.

Le trésor a été enfouilli (jugéant d'après la plus récente des pieces datant des années 228-231) pendant ou immédiatement après le règne d'Alexandre Sévère.

În cele 25 de numere ale revistei *Ziridava*, au fost publicate, în perioada 1967 – 2010, rezultatele muncii a 662 de autori (dintre care, 355 în *Ziridava* 17/1988), însumând 12.000 de pagini de text tipărit.

ISSN 1224-7316

<https://biblioteca-digitala.ro>